

स्पेन અને પોર્ટુગાલ.

અથવા

ઇસ્પાનિયનોનો પૂર્વપ્રદેશ આદિ સાથે વ્યાપાર.

સાગર જો

દિવાન બહાદુર

રણછોડભાઈ ઝવેરરામ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાત સર્વોચ્ચ શિક્ષણ વિભાગ]

અનુક્રમાંક: ૬૫૪૬

તારીખ:

પુસ્તકનું નામ રૂપે અને પોદુગાન સાથે
સંદર્ભ-૨

વિષય ૨૮: ૨૪૦૨૦૦૮.૮

स्पेन अने पोर्तुगाल.

ए

बंने देशोनों भूमिशोध, व्यापार, अने वृत्तान्त.

अथवा

यूरोपियनोनो पूर्वदेश साथे व्यापार.

भाग २ जो.

अनेक पुस्तकोने आधारे

रचीने प्रसिद्ध करनार

रणछोडभाई उदयराम.

मुंबई.

निर्णयसागर छापखानाभां छाप्यो.

संवत् १९७१.

सन १९१५.

मूल्य २॥ रुपिया.

27.5.44 ~~08~~ 6

Printed by Ramchandra Yesu Shedje, at the Nirnaya sagar
Press, 23, Kolbhat Lane, Bombay.

निवेदन.

स्पेनना महान द्वीपकल्पना पश्चिम पडखामां पोर्तुगाल आव्युं छे. राक्षसी कदनी कोई स्त्रीनी सोडमां न्हानुं बाळक प्होङ्गुं होय ते प्रमाणे तेणे स्पेनना पडखामां पडीने, तेनी साथे लाड कखां छे. कोई वार तेना भेगु भळी गयुं छे, अने कोई वार नोंखु पडी गयुं छे. एक न्हाना सरखा देशे केटलुं साहस कखुं छे, अने जुदा जुदा समये तेनी केवी स्थिति थई छे ते जाणवा माटे तेनो प्राचीन समयथी थोडो वृत्तान्त आपवामां आव्यो छे. एक क्षुद्र देश, अथवा न्हानु सरखुं परगणुं कहिये तो चाले, तेणे तेना साहासिक माणसोथी शुं शुं कर्युं ते आपणे तेना इतिहासमां जोई लेवानुं छे. स्पेन अने पोर्तुगाल ए वनेनो भेगो संबंध एटलो बधो हतो के, आपणे ते समजवाने माटे तेना इतिहासमां पण भेगाज चाल्या छिये. नवा प्रदेशनो शोध करवामां हिस्पानियाए पुरुं ड्हापण वापखुं होत तो आजे तेमनी केवी विशेष उच्च स्थिति होत तेनी कल्पना करी शकिये एम छे. पोते मान्यो तेज धर्म साचो अने तेना तरिमां तणाईने, तेओए जे अघोर कर्म कखां तेथी महाप्रभुनी कृपा तेमना उपरथी उतरी गयेली जणाय छे. तेमने जे हानि थई छे ते धर्माधपणाने पडखे चडवाथीज थई छे. ज्यारे तेओ समज्या अने धर्मने वहाने पापकर्म करता अटक्या त्यारे जे कांई पाशरुं थयुं छे ते तेथीज थयुं छे.

पोर्तुगीझोए हिन्दमां आवी, रस्तेसर व्यापार चलाव्यो होत तो, धनसंबंधी तेमनी स्थिति घणा उच्च प्रकारनी थई होत. राज्यलोभमां पडी, तेमणे हिन्दमां अपकृत्य कखां ते न कखां होत तो तेमनी स्थिति कांई अरिज होत. तोपण न्हानासरखा

દેશના રહેવાસિયોયે જે જે સાહસ ઉઠાવ્યાં છે તેને માટે તેને સાબાશી આપવી ઘટે છે. વ્યાજબી વાતને પકડી રાખવી, અને વ્યાજબી પંથે ચાલવું, તથા મતભેદ હોય તો, સમાધાનીથી તેનું નિરાકરણ સત્યને માર્ગે આણવું, એમ જો તેમણે કહ્યું હોત તો, ઘણાં માણસોની અને ધનની खराबी થઈ છે તે થાત નહિ. આપણા દેશના લોકોએ, પોતે તો, ઘણું વેચ્યું પણ તેમનો દાખલો જોઈ, તેમાંથી ડહાપણ ઓછી કાઢાડનારાઓને તો પૂરો લાભ મળ્યો છે.

પોર્ટુગીઝો વ્યાપારને અર્થે હિંદમાં આવ્યા તો વ્યાપારના પ્ર-
દાર્થો આપણે કરીને, વ્યાપાર દ્વારાએ થોડો ઘણો પણ ધીરે ધીરે
લાભ મેળવવા તેમણે પ્રયત્ન કયો હોત તો યોગ્ય ગણાત, પણ
તેને બદલે, તેઓએ એકદમ સામટો લાભ મેળવવાની યાત્રા પો-
તાનાં લઢાયક પિત્તાથી ઉછાડાઈ જઈને, પોતે માનેલો એજ ધર્મ
ઘરો છે અને તેનો વિસ્તાર ગમે તે પ્રકારે કરવો એજ કર્તવ્ય છે,
એમ માનીને, લઢાઈયો કરીને દેશ જીતી લેવાના લોભમાં પડ્યા,
મનુષ્ય જાતિને ઘટે નહિ એવાં અયોગ્ય અને ધિકારવા યોગ્ય
કર્મો કરવા લાગ્યા.*

આ પુસ્તકમાં, પોર્ટુગાલ અને સ્પેનની પ્રાચીન સ્થિતિ સૂચવ-
વાને પરિશિષ્ટ અંક ૧ માં જે પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે, તે ઉપરથી
જણાય છે કે, તેમના પૂર્વજો રોમના કાર્થેજેનિયન, અને મૂર
લોકોની રાજ્યસત્તાના પ્રસંગમાં આવ્યા, અને તેથી સુખદુઃખના
અનુભવ થતા ગયા તેની અસર તેમના લોહીમાં ચાલતી આવવાથી
તેમણે તેઓને અનુસરીને તેઓનું અનુકરણ કરવા સરખું પોતાનું
વર્તન ચલાવ્યું છે.

રાજધાની નગરમાં જય પ્રવેશ કરતાં રોમનો, જે રાજાને જીતતા

* જુઓ પૃષ્ઠ ૧૭૯-૧૮૦ અને બીજા પ્રસંગો.

તેને પોતાની સાથે લાવીને વિજય રથમાં બેસારી સવારીમાં ફેરવતા, અને તેની ફજેતી કરતા. પરાજયે કરીને પાયમાલ થઈ ગયેલા, જે એકવાર પોતાના માનવંતા સિંહાસન ઉપર બેઠેલા, સ્વતંત્ર સત્તાનો અનુભવ કરતા, તેવાને તેના સિંહાસન ઉપરથી ગગડાવી નાંચી, કેદીની સ્થિતિમાં આ પ્રમાણે ફેરવવામાં આવે, તેથી દુઃખમય થઈ ગયેલા વીલા મુખની ઉતરી ગયેલી સ્થિતિ, લાખો મનુષ્યોની દૃષ્ટિ આગળ ઉઘાડી પડે, તેને લીધે ઉપજતા અતિદુઃખના આહની જ્વાળાથી ગુંગળાઈ જતા પ્રાણની કેવી સ્થિતિ થતી હશે તે સહજ ધારી શકાય છે.

(દુહો)

“ હૃદય આહની આગથી, ધુંધવડ મન પીડાય

બઢતો જીવ દુઃખ અનુભવે, તે કહો ક્યમ સહુ જાય ?”

પોર્ટુગાલનો ઇતિહાસ જુલો. એમની પળ આવીજ દુર્દશા થયેલી છે. વંશપરંપરાથી ઉતરતો આવેલો આવો આહ, અને તેની ચિરકાળ પ્રકટી રહેતી બઢતાની અસરને વિસારી દઈને, પોર્ટુગીઝો, પોતાને થયેલું તેવું બીજાને ન થવા દેવું એમાંજ વડાઈ છે, એવું માનવાને બદલે, તેવો બીજાને અનુભવ કરાવવો એજ ઉત્તમ રીત સમજવા લાગ્યા હોય એમ કલ્પી શકાય છે.

જુવાવ ડી કાસ્ટ્રો એ પોર્ટુગીઝ કેટો કહેવાતો હતો, રોમનોની અસરની છાયા એની રંગોમાં વ્યાપી રહી હતી, સાહાસિક કાર્યોમાં શંપલાવવું એજ એના મનમાં વશી રહ્યું હતું; અને તેને અનુસરતીજ તાંજોરમાં તેણે કેલવળી લીધી હતી. હિન્દ એના વલણના કોડ પૂરા પાડશે એમ એને લાગવાથી, ૧૫૩૮ ના સેપ્ટેમ્બરમાં ૪૮૩ પૌંડના શાઝિયાનાથી તે ગોવે આવ્યો; એના આવતા પહેલાં (૧૫૩૫)માં ત્રણ વર્ષ આગમચ, ગૂજરાતના પાદશાહ બહાદુરખાને દીવમાં જમીન આપીને તેની આસપાસ

કોટ ચળી લઈને તેને રંક્ષી લેવાની પરવાનગી આપી હતી. ક્રિ-
થોલિક ક્રિશ્ચિયન અને મુસલમાન ધર્મના વિપ્રહને લીધે કુસંપ
થયો, ને મારામારી ચાલવા લાગી, તેવા પ્રસંગમાં (૧૫૩૮ માં)
બહાદુરશાહને દીવ ઉપર ઘેરો ઘાલવાની અગત્ય પડી, અને
તેમની મદદમાં ટર્કીશ સૈન્ય આવ્યું. આવા પ્રસંગને લીધે, ૧૫૫૯
ના જાન્યુઆરીમાં પોર્ટુગીઝો ગોવે આવ્યા તે પેહેલાં, વેનિશિયન
લોકોને હાથ આજો વ્યાપાર હતો. તેઓ લિવાન્ટ અને ભૂમધ્ય
સમુદ્રનાં બંદરોથી સિરિયા અને શિકંદરાબાદ (અલેક્ઝાં-
ડ્રિયા) દ્વારા પૂર્વ પ્રદેશોનો માલ આજો યુરોપને પહોંચાડતા
હતા. ઓર્મેઝ અને મલાક્કા આલ્બુકેર્કે જીતી લીધાં, અને કેપ
આર્ફ ગુડહોપનો માર્ગ ચાલતો થયો, એટલે, આરબો જે માલ
વેનિશિયનોને પૂરો પાડતા હતા તેમનો વ્યાપાર બંધ થવા આ-
વ્યો, ને ગોવેથી માલ લિઝ્બન જવા લાગ્યો, તેથી લિઝ્બન
આજો યુરોપને માલ પહોંચાડનાર બંદર થઈ પડ્યું. પોર્ટુગીઝોને
ઘાણોનું સાધન સારુ હોતાં, અને નવા માર્ગ અને દરિયાના તેઓ
એકલાજ ધણી થઈ પડતાં, તેમની પરવાનગીવિના, નવે માર્ગે,
નવા જઝમાં, કોઈ ઘાણ ચલાવી શકે નહિ એમ એક હાથે તેઓ
કબજો કરી બેઠા હતા.

આવા મહિમાવાન પોર્ટુગીઝોનું અભિમાન ધારણ કરનાર કાસ્ટો
દીવની છેદી જીત કરીને ૧૫૪૭ ના એપ્રિલની ૧૫ મી
તારીખે ગોવે આવ્યો, અને તેણે ત્યાં રોમનોની પેઠે નગરમાં વિજય
પ્રવેશ કર્યો, ત્યારે, ભભકો વતાવાને કાશી કચાશ રાખી નહતી.
તેણે ભભકા ભરેલો કીરમજી સાટીનનો સોનેરી પોશાક પહેર્યો
હતો, કાઝા મચ્છમલની તેની ટોપી ઉપર ફૂમતાં ફરકી રહ્યાં
હતાં, તેની પડખે તેનો દીકરો હતો, અને તેની આગળ ફ્રાન્સિસ્કન
છાંટોનિયો ડો કાસલ હતો, તેના હાથમાં ચંડિત થયેલો ક્રોસ

हतो. जीतमां हाथ आवेलां हथियारो, कवच, आदि विजय चिह्ना असबाबनो समूह सरगसमां क्रमवार गोठववामां आव्यो हतो, तेनी पछवाडे लगभग ५०० केदियोने हारबंध चलाववा माटे राख्या हता. समुद्र कांठानो दरवाजो आवडी म्होटी धामधूमने माटे घणो न्हानो पडतो हतो, तेथी जोइये तेटली किल्लानी भीत तोडी पाडी मगताश करवामां आवी हती. बधी सवारी घटित रीते गोठवाइ गया पछी, तेने मानपत्र आपवानी क्रिया चाली, भभका भरेली लाटिन भाषामां ते वंचायुं. पछी सांजन चाल्युं तेनी बंने पडखे लोकोनी ठठ जोवाने माटे वाझी गइ हती. मार्गे चालतां घरोनी अगाशियो, कठेरा, अने बारियो-मांथी तेना मतने अनुसरनारा तरफथी पुष्पोनी वृष्टि करवामां आवती हती. “अमारा देशनुं (पोर्तुगालनुं) तारणकरनार घणुं जीवो” एवा शब्दघोष थता हता, तेटलामां, साजन अटक्युं. कोटवाळे अने फोजदारोए काखना माथा उपर चंद्रवो धारण कराव्यो. बीजा एक अधिकारिये घणा मान अने विवेक सहित तेनी टोपी उपाडी लइने, तेने माथे ताळपत्रनो खूप धारण कराव्यो, अने तेना हाथमां एक ताडखु ग्रहण कराव्युं. काख गवर्नर, गर्वथी फुलाइ गयेलो आखे मार्गे आनंदथी छवायलो, हसतो जणातो हतो. सेंट फ्रान्सिसना देवलना बहारना स्थान आगळ सवारी आवी, एटले, त्यांना फाधरो—पादरियोए आशीर्वचनना घोष कन्या. त्यांथी आगळ वधतां, चर्च आगळ पण, बिशप अने देवळना बीजा महापुरुषोए, समयने अनुसरतुं मान आप्युं. दिवनगरना किल्लानी एक प्रतिकृति लाकडानी अने रंगीन कागळोनी करी हती, अने ते सरगसमां फेरववामां आवी हती ते जोवानी लोकोने विशेष नवाइ लागती हती. आ कृत्रिम कोटाकारनी आगळ बंधुकोना बहार थता हता, अने नानाप्रकारनुं दारुखानुं फोडातुं

હતું. તેમજ, તોપોથી સલામતી આપવામાં આવતી હતી. એવોજ એક આંખોને આનંદ આપે એવો બીજો દેખાવ ગોઠવ્યો હતો તે દીવબેઠ આગલના વનનો હતો. અબેહુબ ત્યાંનુંજ વન ન્હાના આકારમાં યજ્ઞ થયું હોય એવી તેની રચના કરી હતી, તેમાં જીવતાં સસલાં, અને પક્ષિયો નાના પ્રકારે ભ્રમણ કરતાં, હાજર રાખવામાં આવ્યાં હતાં. આ બધી ધામધૂમ, અને વિજયના સમાચાર પોર્ટુગાલના રાજાને પૂર્વેથી ત્યારે તે અતિશય રાજી થયો, કેમકે, તે પળ ગર્વે કરીને છૂકી ગયો હતો; કાથોરિન રાણી તો એમ બોલી ઊઠી કે, કાલ તો એક ખ્રિસ્તિયન સમાજ જયવંત નીવડ્યો અને અન્ય-ધર્મીના જેવો ફૂલાઈ ગયો.

ધર્માધ લોકો ઉદાર વૃત્તિને અલગી કરીને, પોતાનોજ ધર્મ ધરો, અને બીજાનો ઓટો એમ માની તિરસ્કાર કરેછે તેના છેવટે માઠા પરિણામ આવે છે. આજ પ્રમાણે પોર્ટુગીઝોએ વર્તન ચલાવ્યું છે, તેમજ, ગર્વ રાખવામાં બાકી રાખી નથી, પણ જાણતા નથી કે,

(ગીતિ.)

ગર્વ ગમે નહિ પ્રભુને, ગર્વે ગાજ્યા જન પ્રભુ તો પાડે

જ્ઞાણ જોર કરે ત્યમ જ્ઞાણે દુઃખને ડટાય છે ઓઢે.

પોર્ટુગીઝોના સંબંધમાં એક એવી વાત છે કે, ઇરાનના પાદ-શાહે ગોવાના એક એલ્ચીને પૂછ્યું કે, હિન્દમાં તમે રાજ્યસત્તા સ્થાપવામાંડી ત્યારથી, તમારા ધર્મિયે કેટલા ગવરનરોને ધર્મ માન્યા છે ? તેનો જવાબ એલ્ચીએ આપ્યો કે, એકેયને નહિ. પાદશાહે કહ્યું કે “જ્યારે એમ છે ત્યારે એનો પરિણામ ઓટો આવવાનો છે, કેમકે, જે દેશમાં યુસ્માત ભરેલાં કામ કરવામાં આવેછે અને જંગલી-હેવાનિયત ભરેલી કરણી ચલાવવામાં આવે છે તેવા દેશ ઉપર તમારા રાજાની સત્તા લાંબીવાર ટકી શકવાની નથી.” પોર્ટુગીઝોએ કરેલા વિશ્વાસઘાત, લૂંટફાટો, અને નાના પ્રકારનું

घातकीपणुं चलाबेलुं तेनो पस्तावो करीने तेवा . पापमांथी छूटीने पवित्र थवानो समय हवे तेमने नजीकमां आवी पोहोच्यो.

अघटित लडाइयो करी, लोहीनी छोळो उराडनारानुं छेवटे सारु थतुं नधी. पोर्तुगीझोए अघटित कार्य कन्यां, अने लोको-ने दुष्भाव्या तेना छेवट परिणाममां तेओनीज हानि थइ छे.

लोभनी ल्हँरमां लपटायला होय छे तेओने योग्य के अयोग्यनो विचार सूझतोज नथी. पोर्तुगीझोनुं कृत्य पण तेवुंज जोवामां आवेछे. आ लोकोनी वृद्धि थती जोवाने अंगरेजोए जे कांइ कन्युं छे तेनो गुण, के पाड नहि मानतां, तेमनाप्रति, तेओए आडी वर्तणूक चलावीछे, ते विषे, आ स्थाने कांइक दिग्दर्शन करावुं ठीक जणाय छे.

पोर्तुगीझोनुं, पोताना देशमां स्वतंत्र राज्य स्थापयुं ल्यारे, सन ११५८ मां, अंगरेजोनो चौद हजार लश्करनो आश्रय मळ्यो हतो, अने तेमनीज मददथी मूरोने हरावीने, तेओ पोतानी स्वतंत्र सत्ता वधारी शक्या हता. ११८९ मां पण तेमणेज आश्रय आप्यो ल्यारे सिलवीझ शहर ताबे करी लेवाने बनी आव्युं हतुं. सन १२७९ थी १२९४ सुधी, व्यापार व्यवहारमां पण, अंगरेजोनो आश्रय हतो. १३५२ मां त्रीजा एडवर्ड राजाए जाहेरनामुं क्हाडीने पोर्तुगीझोने कोई प्रकारनी अडचण करवामां आवे नहि एवी व्यवस्था करी हती. सन १३५३ मां लंडनना व्यापारियो साथे, व्यापारविषयक कोलकरार थया हता, तेमां पण, अंगरेजोनी उदार वृत्ति जणार्इ आवी छे. १३८५ मां जॉनराजाने अंगरेजोए मदद करीने, कास्टाईलने पाछा पाड्या हता, तेथी १३८६ मां विन्डसर आंगळ अंगरेजो साथे कोलकरार करवामां आव्या हता, अने तेमनी साथेनो एटलो बधो संबंध बध्यो हतो के, १३८७ मां ते जॉन राजाने घेण्टना जॉननी कुंवरी साथे परणाव्यो हतो.

ઇંગ્લંડના ૪ થા, ૫ મા, અને ૬ ટ્ઠા હેન્રી રાજાઓ સાથે પળ તેને એકસરખો નાતો ચાલતો રહ્યો છે. ૧૩૯૮ માં, બીજા રિચર્ડે ડેન લોકો સામે લડવાને તેને લશ્કરની મદદ આપી હતી. સન ૧૪૦૦ માં ઇંગ્લંડના ઓ. જી. ની પદવી તેને આપી હતી. ૧૪૧૫ માં સ્યુટાની લડાઈ થઈ ત્યારે, ઇંગ્લંડના પાંચમા હેન્રિ તેને આશ્રય આપ્યો હતો.

આ પ્રમાણે લગભગ ૩૦૦ વર્ષ સુધી પોર્ટુગાલ સ્વતંત્ર રહી શક્યું તે અંગરેજોના પ્રતાપ અને આશ્રયથી જ બની શક્યું હતું. આવા બીજા ઘણા પ્રસંગે અંગરેજો પોર્ટુગીઝોને આશ્રય આપીને તેમની યોગ્યતા સાચવતા આવ્યા છે, તો પળ છેવટે તેઓ, સ્વાર્થના દોરાયા દોરાઈને, ગુણ પછવાડે અવગુણ કરવાનું ધોરણ ચલાવ્યું છે, અને અંગરેજો કોઈ પળ પ્રકારે હિન્દમાં ફાવે નહિ એવા ઉપાયો યોજવાને ચૂક્યા નથી, પળ છેવટે, “ધર્મોજય અને પાપો ક્ષય” એ કહેવતે પોતાનું પરિવલ્લ સાચું ઠરાવી આપ્યું. ધીરે ધીરે પોર્ટુગીઝોની સત્તા હિન્દમાંથી ઓછી થતી ગઈ, અને અંગરેજોએ એવો અનુભવી માર્ગ પકડ્યો કે, તેઓ પોર્ટુગીઝ અને બીજા લોકો ઉપર જયવંત થયા, અને છેવટે, હિન્દમાં સામ્રાજ્ય સ્થાપવાને પ્રભુ કૃપાનું પાત્ર થઈ પડ્યા. પ્રજાનું પીડનકરનારા ઉપર પ્રભુનો કોપ રહે છે, પ્રજાનું પાલનકરનારા ઉપર તેની કૃપાદષ્ટિ રહે છે. હિન્દની પ્રજા લાંબા કાલસુધી પીલાઈ હતી તેને બ્રિટિશ રાજ્યની સીતલ છાયા નીચે ઠરી બેસવાનો પ્રભુએ પ્રસંગ મેલવી આપ્યો. કંટકરૂપ થઈ પડેલા વિદેશિયોને હિન્દમાંથી વિદાય કરવાને અંગરેજોને સાધનભૂત કન્યા, અને હિન્દવાસિયોને વિશ્રામ આપવાને, તેઓની યોગ્યતા વધારવાને, નાના પ્રકારનું જ્ઞાન તેઓને આપવાને, અને સર્વ પ્રકારે તેઓને સુખી કરવાને, પ્રભુએ તેમની સંભાલ નીચે તેમને મૂક્યા છે. બીતી વાત વિસારી દેવાનો આ સમય છે. પોર્ટુગીઝો

સંબંધી ગઈ ગુજરી સંભારવાની હવે અગત્ય નથી. હવળાં પોર્ટુગીઝો બ્રિટિશ પ્રતિ આદરભાવ બતાવવાની અગત્ય સમજ્યા છે. પોતાની હિંદની પ્રજાનું કલ્યાણ ઇચ્છે તો પછી હવે અન્યોન્ય સારો ભાવ રાખવો એજ કર્તવ્ય છે.

અમને એમ સમજાય છે કે હવે હિન્દમાં તેમનો થોડો પ્રદેશ છે તેનો વીજે સ્થળે વદલો લઈને, જો પોર્ટુગીઝો બ્રિટિશ હિંદ સામ્રાજ્યને સોંપી દે તો વન્ને પ્રજાને સર્વ પ્રકારની સરઠ્ઠતા અને સુખ થાય.

એવીજ રીતે ફ્રાન્સનો જુજ કબજો હિંદમાં છે તે પણ બ્રિટિશ હિંદ સાથે મેઝવી લેવાનો આ સમય જોડ્યે તેવો અનુકૂળ છે. હમણા ફ્રાન્સની પ્રતિષ્ઠા જાઝવવાને અંગરેજો તેમને તન મન અને ધનથી આશ્રય આપે છે, તેના વદલામાં, ન્હાનો સરઠ્ઠો તેમનો હિંદનો પ્રદેશ ફ્રાન્સ અર્પણ કરી દે, અથવા કોઈ વીજે સ્થળે અદલો વદલો કરવામાં આવે તો બ્રીટિશના પ્રતાપિ એકછત્રછાયા નીચે આવ્યો ભરતઃખંડ આવવાથી આવ્યા દેશને એકસરઠ્ઠો લાભ થાય.

* આ ગ્રંથ તૈયાર કરવામાં મુખ્યત્વે કરીને નીચે લખેલાં પુસ્તકોનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે તેને માટે તે રચનારાઓનો અને પ્રસિદ્ધ રચનારાનો ઉપકાર માનવામાં આવે છે.

૧ મીલબર્નના વ્યાપારવિપેના બે ભાગ.

૨ પોર્ટુગીઝ ઇન ઇન્ડિયા નામના પુસ્તકના બે ભાગ રચનાર ફ્રેડ્રિક ચાર્લ્સ ડાનથર્સ.

૩ રાબર્ટસનના પુસ્તક માહેલો કોલમ્બસનો વૃત્તાન્ત.

૪ હિસ્ટોરિકલ એન્ડ આરચિયોલાજીકલ સ્કેચ અફ્ ધિ સિટી અફ્ ગોવા. કર્તા જોસે નિકો લા ડા. ફ્રાન્સીકા. બામ્બે થાકર કંપની.

૫ ગોમાન્તકાચા પ્રાચીન આણિ અર્વાચીન ઇતિહાસ. ઉપરના પુસ્તક વગેરેને આધારે બઠવંત અને રામચંદ્રે લખેલો.

૬ ધિ ઇંટરનાશનલ વિટાકર.

૭ એનસાઇક્લોપિડિયા બ્રિટાનિકા.

૮ હિસ્ટોરિયન્સ હિસ્ટરી અર્ફ ધી વર્લ્ડ.

૯ બ્રિટિશ હિંદના વ્યાપારી સ્વાતાણ છપાવેલાં વ્યાપાર વિષયક આંકડાવાઝાં પુસ્તકો.

૧૦ લંકાનો ઇતિહાસ.

આ સિવાય બીજાં કેટલાંક પુસ્તકોનો આધાર લીધો છે તેનાં નામ સ્થાનપરત્વે પૃષ્ઠોની નીચેની ટીપનાં નોંધવામાં આવ્યાં છે.

સ્પાનિયર્ડોનો શોધ અને વ્યાપાર.

સ્પેનનો કોલમ્બસ સાથે સંયોગ.

પોર્ટુગાલપાસેથી કોલમ્બસને આશ્રય મળ્યો નહિ, તેથી નવા દેશ અને હિન્દનો માર્ગ શોધી કાઢવાની તેની જિજ્ઞાસા મંદ પડી નહિ. હવે પોતાને ક્યાંથી મદદ મળશે તેના વિચારમાં તે પૂર્ણ ગુંથાયો.

ફ્રાન્સમાં આ વેળાએ નૌકાશાસ્ત્રનો શોખ ન હતો, વઢી, આઠમા ચાર્લ્સ રાજાના બચપણને લીધે ત્યાં અવ્યવસ્થા ચાલતી હતી, તેથી ત્યાં પણ તેનો પત્તો લાગે એમ હતું નહિ. માક્સીમિલિયન, રોમન લોકોનો પાદશાહ હતો, તેને ત્યાં નૌકાસૈન્યને યોગ્ય કોઈ બંદર હતું નહિ, તેમજ, તેની પાસે દ્રવ્યનું સાધન પણ હતું નહિ. વેનિસ પોતે, શિકંદરાબાદ અને લેવાન્ટ સાથેના વ્યાપારમાં મસગુલ થઈ, મ્હોટાઈ મેઢવવામાં ગુંથાયું હતું. તેમજ વઢી, જીનોવા સાથે થયેલી શત્રુવટ જોતાં, કોલમ્બસને તેની મદદ માગવા જેવું હતું નહિ. આ બધાં કારણોથી, છેવટે, તે પોતાના દિકરા ડીએગોને (Diego) સાથે લઈને સન ૧૪૮૪ ની સાલની આખરે સ્પેન જતાં, ત્યાંના પાલાસ બંદરે ઉતર્યો. ત્યાંથી અર્ધા લીગને છેટે, ફ્રાન્સીસકાન ફ્રાયરોનો એક મઠ હતો ત્યાં ગયો. તેની પાસે ધાવાનું કાંઈ હતું નહિ, માટે, તેને એક દિવસ ત્યાં રોકાઈ જવાની અગત્ય પડી. કોલમ્બસની મુખમુદ્રા ઉપરથી, તે મઠનો પ્રાયર જુઆન પેરેસ્ ડી માર્ચેના હતો તેણે, તેને કોઈ પ્રતાપિ પુરુષ સમજીને, પોતાના મઠમાં મેહેમાન તરીકે રાખ્યો.

ત્યાંનોજ એક નિપુણ વૈદ્ય ગીરશિયા ફેરનાણ્ડીસ હતો, તેને બોલાવીને, કોલમ્બસનો સર્વ વૃત્તાન્ત લક્ષપૂર્વક તેણે સાંભળ્યો, અને પોતાનો એક મિત્ર, ફર્દિનાન્દ ડી તાલાવેરા, રાણીનો દોષશ્રવણ ગુરુ હતો, તેના ઉપર ભલામણ પત્ર લખી આપીને તેની-પાસે મોકલ્યો. પળ બે ડગલાં નસીબ આગઝનું આગઝ, એવી કેહેવત પ્રમાણે, તેને ત્યાં પળ થયું. આ વેળાએ ફર્દિનાન્દ રાજા અને ઇસા-બેહા રાણી, મુસલમાનોસાથે ચાલેલી લડાઈમાં રોકાયાં હતાં. તોપણ કોલમ્બસનું કેહેવું તેમને ગળે ઉતરવાથી, રાણિયે પોતે ફર્દિનાન્દ દિ તાલાવેરાનેજ, કોલમ્બસની વાબતમાં નિર્ણય કરવાનું કામ સોપ્યું. તેણે આ કામના જાણ પુરુષો શોધી કાઢાડીને, તેમની સાથે મસલહત કરી, પળ આવા ભારે કામની યોગ્યતા સંબંધી તેમને કશી ગમ પડી નહિ, અને એવા સિદ્ધાન્તપર આવ્યા કે ધારો કે, પૃથ્વી વિસ્તીર્ણ હોવાથી કદાપિ બીજો ગોઝાર્દ્દ હોય, પળ પરમેશ્વરેજ તેને છૂટો રાખીને વચ્ચે વિશાળ મહાસાગર નાંખ્યો છે, અને એક ગોઝાર્દ્દ સાથે બીજા ગોઝાર્દ્દનો સંબંધ નહિ કરવાનું ઈચ્છ્યું છે, તો તે મહાકાર્ય ફોકટ કરવાને જે માણસ પ્રયત્ન કરે તે મૂર્ખ સમજવો, માટે કોલમ્બસનું કેહેવું, બીજી ઘણી રીતે જોતાં, માન્ય કરી શકાય એવું નથી. કેમકે, જો બીજા ગોઝાર્દ્દનો પત્તો લાગવાનો હોત તો પ્રાચીન વિદ્વાનોએ એ કામ કોલમ્બસ માટે બાકી રેહેવા દીધું હોત નહિ. આવો આડકતરો નાનો ઠરાવ અહિં થયો તે સાંભ-ળીને તે નિરાશ થયો નહિ. મેદીના સિદોનિયા, અને સેલી નામે ત્યાંના બે અમીર સમર્થ હતા, તેમને ગળે પોતાની વાત ઉતારવાનો તેણે પ્રયત્ન કયો, પળ, તેમને એની ધારણા અસંભવિત લાગી, તેમ છતાં પળ, કદાપિ સાહસ કરવાનું તેઓ મન કરે, પળ, રાજા અને રાણિયે જે કામમાં પડવાની ના કહી તે કામ જો

તેઓ ઉપાડી લે તો રાજ્યની અવકૃપા થાય એવું કારણ ઉત્પન્ન કરવું તેમને યોગ્ય જણાયું નહિ, તેથી તેઓ પળે પળે ખશી ગયા.

આ સમયે ઇંગ્લંડમાં હેન્રી રાજા હતો, તેની પાસે તેણે પોતાના ભાઈ બાર્થોલોમ્યોને મોકલ્યો હતો, તે પળે પળે પાછો વળી આવ્યો નહિ, કેમકે, રસ્તામાં તેને ચાંચિયા મળ્યા હતા, તેઓએ તેને લૂંટી લઈને કેદ રાખ્યો હતો, પળે પળે ત્યાંથી યુક્તિથી છૂટીને તે લંડન જઈ પોર્ટોચ્યો હતો, અને ત્યાં પળે તેની દાદ રદ ગઈ હતી.* પરંતુ આ બનાવની વાત કોલમ્બસના જાણવામાં નહતી, તેથી પોતાના ભાઈની વાટ ન જોતાં, પોતે જાતે ઇંગ્લંડ જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો, ત્યારે તેને જૂઆન પીરેસ્કો ઉતાવળ કરવાની ના કહી. આ વિદ્વાન, કોલમ્બસના અભિપ્રાયને મળતો હતો, ઇસાબેલા રાણી તેનું કેહેવું ઘણાં પ્રસંગે સાંભળતી હતી, તેવામાં

* હુમે લખેલા ઇંગ્લંડના ઇતિહાસમાં એવી મતલબનું લેખાણ છે કે, પશ્ચિમ ઇન્ડિયા અને પૂર્વ ઇન્ડિયાનો શોધ, આ સ્મૃતિમાં હેન્રીના સમયમાં થયો, તેમાં એણે મોટો ભાગ લીધો હતો, પળે પળે કોલમ્બસને પોતાની પાસે બોલાવ્યો ત્યારે તેણે ત્યાં નહિ જતાં, પોતાના ભાઈને મોકલ્યો, પળે તે તો ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે કેદ પકડાયાથી ઘટિત સમયમાં પોર્ટોચી શક્યો નહિ, અને ત્યાર પછી તો, કોલમ્બસનું નોકરું સ્પેન સાથે બેસી ગયું. એટલે ઇંગ્લંડ આ વિષયમાં જે કંઈ કરી શકત તે વાત શકમાંજ રહી ગઈ. પળે હેન્રી રાજા આ બનાવથી નિરાશ થયો નહિ. ખ્રિસ્તમાં એક વેનીશિયન સેબાસ્ટિયન કેબટ કરીને હતો તેને ૧૪૯૮ માં નવા ખંડની શોધ માટે પશ્ચિમ ભળી રવાને કર્યો. આ કેબટે ઉત્તર અક્ષાંસ ૧૬ ડીગ્રી સુધી અમેરિકા ખંડની ભૂમિ શોધી કાઢાડી: દક્ષિણ કિનારે હંકારીને આવતાં ન્યુફાઉન્ડલેન્ડ અને બીજા દેશ શોધી કાઢાડ્યા. પળે તે દેશમાં નવો વાસ વસાવ્યા વિના, અને તેની જીત કરી લીધા વિના, તે પાછો આવ્યો. ત્યાર પછી ૧૫૦૨ માં ઇંગ્લિયન અને બીજા ખ્રિસ્તના વેપારિયોએ એવાજ પ્રકારનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. હેન્રી રાજાએ ગ્રેટ હેરી નામનું એક વાહન ૧૪ હજાર પૌંડ ચરનીને બાંધ્યું હતું. અને ચરું કહિયે તો અંગ્રેજી નૌકા સૈન્યનું (નેવીનું) એ પેહેલુંજ હતું.

વઢી, ત્યાં એક ગણિતશાસ્ત્રમાં નિપુણ એવો વૈદ્ય આવી પાસેના ગામમાં રહ્યો હતો, તેનો મત પળ એવોજ થયો, એટલે, બંને જણાએ નિશ્ચય કહ્યો કે, આવા મહત્ કાર્યનો લાભ આપણાં દેશને મળે એમ થવુંજ જોઈયે, તેથી રાણીને ફરીને વિનવવા માટે ઉપાય યોજવાનો તેણે પ્રારંભ કહ્યો. પીરેઝે રાણીને ગળે ઉતરે એવી રીતે વિસ્તારપૂર્વક એક કાગળ લખ્યો, તે વાંચીને, તેના મનમાં લાગ્યું કે, આ વાત જવા દેવા સરખી નથી. વઢી સમય પળ, પ્રસન્ન વૃત્તિ થાય એવો બની આવ્યો, તે એકે, ગ્રાનાડાને સ્પેનની સેનાએ ઘેરો ઘાલ્યો હતો તેમાં સફળ થવાનો પૂરતો સંભવ થયો હતો. સાન્તાફે ગામમાં રાજારાણીનું મેલાળ હતું, ત્યાં તેમણે પીરેઝાને બોલાવ્યો. તેની સલાહથી કોલમ્બસના ઉપર રાણિયે પત્ર લખીને પોતાની પાસે આવવા માટે વાટખર્ચીની રકમ પળ મોકલી. કાસ્ટીલના મંડારનો કીલીદાર આલોન્સો ડિ ક્વિન્ટાનિલા, તથા આરાગોનમાં ધર્મનાં નાણાંનો વહિવટ કરનાર લુઈસ ડિ સાન્તાજેલ, એ બે પુરુષો, કોલમ્બસના લાભની ચેવટ રાખતા હતા, તેઓએ પળ આ પ્રસંગે તેને ઘણો આશ્રય આપ્યો. આવો મામલો જોઈને કોલમ્બસને પાછી આશા બંધાઈ, પળ ફેર્ડિનાન્ડ રાજાનો મત રાણીની પેઠે બદલાયો નોહોતો, તેથી તેણે પ્રથમ જે સલાહકાર નિમ્યા હતા તેમનીજ સલાહ લીધી. તેઓએ, કોલમ્બસની માગણી અને ઠરાવ ઘણા આકરા છે, અને આવા ખર્ચાલ કામ માટે હવળાં જાણનામાં પૂરતાં નાણાં નથી, એવા સબબો આગળ ધરવા માંડ્યા, તેથી રાજા અને રાણી એ બંનેના અભિપ્રાય ડગમગી ગયા. તેવામાં ગ્રાનાડા સ્વાધીન થયું, અને રાજારાણિયે તેમાં વિજયપ્રવેશ કહ્યો તે અવસરનો લાભ લઈને, તેના બે મિત્રો ક્વિન્ટાનિલા અને સાન્તાજેલ, ફરીને પાછા રાણીને પહોંચે ચડ્યા, અને તેને યુક્તિબંધ સમજાવી, કે નવો

પ્રદેશ હાથ લાગવાથી ધન અને ધર્મ બંને બાબતમાં લાભ થશે. ખ્રિસ્તિ ધર્મ હવળાં આપણા દેશમાં નષ્ટ થયો છે તે પાછો ફેલાશે, અને નવીન દેશમાં તેનો પ્રચાર થશે, તેનું ભારે પુણ્ય પ્રાપ્ત થવાનો પ્રસંગ પ્રભુ આપણને આપેછે, તે હાથે કરીને खोवો જોડ્યે નહિ. કોલમ્બસ હવળાં કાંઈ પૈસા માગતો નથી, વાહાણ તૈયાર કરવામાં ઘણો खर्च થાય એમ નથી. નવો દેશ હાથ લાગે તેમાંથી તે પોતાના શ્રમનો વદલો લેવા ઇચ્છે છે, એ એની માગણી કેવળ યોગ્ય છે, તો તે માન્ય કરવી જોડ્યે. કોલમ્બસ તો હવે બીજા રાજાની મદદ લેવાને વિદાય થાયછે; ત્યાંથી તેને આશ્રય મળ્યાવિના રહેશે નહિ, અને આપણા મ્હોમાં આવેલો કોઠિયો આપણે જતો કરિયે છિયે, તેથી પછવાડેથી ઘણો પસ્તાવો થશે. આવું તેઓનું કથન સાંભળીને રાણીને હવે खरेखरी અસર થઈ. તેઓની પાસે પૂરતો પૈસો નોહોતો, તેથી, રાણિયે પોતાના પેહેરવાના દાગીના ગીરો મૂકીને તે ઉપર પૈસા ઉપાડવાનો વિચાર જણાવ્યો, અને કોલમ્બસને નક્કી આશ્રય આપવો એવો નિશ્ચય કર્યો. તે સાંભળીને સાન્તાજેલને સંતોષ થયો, અને પોતે જણાવ્યું કે, આપના દાગીના ગીરો મૂકવા જેવું હલકું દેખાતું કાર્ય, હું થવા દેવા ઇચ્છતો નથી, આપને જેટલા પૈસા જોડ્યે તેટલા હું મારા પદરથી આપને ધીરવાને તૈયાર છું. છેવટે રાજાએ, આરાગોન રાજ્યના खजानામાંથી પૈસા આપવાની ના કહી, ત્યારે કાસ્ટીલ પ્રાન્તના खजानામાંથી આ खर्च આપવાનો રાણિયે ઠરાવ કર્યો. અને આ સફરથી જે લાભ થાય તે ત્યાંના લોકોને આપવાનું ઠરાવ્યું. આળી તરફ, કોલમ્બસ તો નિરાશ થઈને બીજાની મદદ માગવાને નીકળી ચૂક્યો હતો, તેની પૂઠે રાણીનું માનસ જઈ પોહોંચ્યું, અને તેને વધી વાત કહીને પાછો બોલાવી આણ્યો. એકલા સ્પેનમાં આઠ વર્ષ આશામાં ને આશામાં તેણે કાહાડ્યાં

હતાં તેનો આ ફેરે તેને બદલો મળ્યો, અને સન ૧૪૯૨ ના એપ્રિલ માસની તા. ૧૭ મી ને રોજ, તેણે તૈયાર કરેલા કરારનામા ઉપર, રાણિયે પોતાનો સહિસિક્કો કચ્છો ! એ કરાર નીચે-પ્રમાણે હતો.

કરારની પેહેલી કલમ એવી હતી કે, કોલમ્બસ શ્રમ વેઠીને જે સમુદ્ર, બેટ તથા ખંડ યોઝી કાઢાડે તેટલા ભાગ ઉપર કાસ્તિલના નૌકાસૈન્યાધિપતિના જેટલો અધિકાર તે ભોગવે, અને તે ઉપર તેનો તેટલોજ હક, સૂર્ય ચંદ્ર તપે ત્યાંસુધી, કોલમ્બસને અને તેના વંશવારસોનો ચાલતો રહે.

બીજી કલમ એવી હતી કે, જે બેટ અને ખંડ કોલમ્બસ યોઝી કાઢાડે તે સર્વેનો તેને વાઇસરોય (નવાબ) ઠરાવવો, પળ પછવાડેથી એમ સમજાય કે, બીજો વાઇસરોય ઠરાવવાની અગત્ય છે, તો કોલમ્બસ પોતાને યોગ્ય લાગે એવાં ત્રણ પુરુષોનાં નામ આપે તેમાંથી એકને તે અધિકાર આપવો, પળ વાઇસરોયના પદનું માન અને મર્ત્તબો તથા માફી કોલમ્બસને વંશપરંપરા આપવી.

ત્રીજી કલમ એવી હતી કે, કોલમ્બસે શોધી કાઢાડેલા પ્રદેશોમાં જે ઉપજ થાય, વ્યાપારમાંથી જે લાભ મળે તેનો એક દશાંશ ભાગ, કોલમ્બસ અને તેના વારસોને વંશપરંપરા મળે.

ચોથી કલમ એ હતી કે, તેણે શોધી કાઢાડેલા પ્રદેશમાં વ્યાપાર સંબંધી વાંધો ઉઠે, અથવા ફરિયાદ થાય, તો તેનો ચૂકાદો કોલમ્બસ અથવા તેણે ઠરાવેલ ન્યાયાધિશ કરે.

પાંચમી કલમમાં એમ ઠરાવ્યું હતું કે, કોલમ્બસની સાથે લઈ જવાનાં વાહાણોની તૈયારી કરવામાટે જે સ્વર્ચ થાય, તથા જે પ્રદેશો શોધી કાઢાડવામાં આવે તેની સાથે વ્યાપાર ચલાવવામાં

જે અવેજ જોડ્યે, તેનો એક અષ્ટમાંશ ભાગ, કોલમ્બસ આપે અને તેના બદલામાં, સફર તથા વ્યાપારથી જે નફો થાય તેનો $\frac{1}{2}$ ભાગ તેને મળે.

આથી પોર્ટુગીઝ લોકોને खोटું લાગશે એમ રાજારાણીના મનમાં આવવાથી, તેને ચોखું કેહેવામાં આવ્યું કે, પોર્ટુગીઝોએ ગીનીના કિનારા ઉપર જે જે સ્થાન શોધી કાઢ્યાં છે ત્યાં તમારે જવું નહિ.

કોલમ્બસનો ધરો સાહાય્યકારી જૂઆન પીરેઝ, આન્ડાલુશિયા પ્રાન્તમાં આવેલા પાલોસ નામના બંદરનો ધર્માધ્યક્ષ હતો, ત્યાં કોલમ્બસને જોડ્યે તેટલાં વાહાણની તૈયારી થઈ, અને તે ત્યાં ગયો એટલે ત્યાંથીજ પોતાને ધર્મનો $\frac{1}{2}$ હિસ્સો આપવાનો કરાર હતો, તેને માટે જોડ્યે તેટલા પૈસા મળી આવ્યા. તે એવી રીતે કે, પ્રાયર પિરેઝ (Prior Perez) અને પિન્ઝોન (Pinzon)-ના બે વેપારિયે થઈને વાહાણ તૈયાર કરવાના કામમાં ૧૭,૦૦૦ ડકેટની મદદ કરી, અને કેટલાક ત્યાંના માણસો તેના કાફલામાં જવાને તૈયાર પળ થયા.

આ વેળાએ માત્ર ત્રણ વાહાણો તૈયાર કર્યાં હતાં, તેમાંનું એક મ્હોટું વાહાણ હતું તેનું નામ ક્રિસ્ટની માતા, કુમારિકા મોરિયના નામ ઉપરથી સાન્તામોરિયા પાડીને પોતાની ધર્મ ઉપરની નિષ્ઠા પ્રકટ કરી. આ ત્રણે વાહાણો આવી મ્હોટી સફર માટે ઘણાં ન્હાનાં હતાં, તેમાં એક વર્ષ ચાલે એટલી ધરોભરી લીધી. બધાં મળીને, દરબારી સુધાંત, નેવું માણસોનો કાફલો તૈયાર થયો. તેનું બધું ધર્મ માત્ર ૪૦ હજાર રૂપિયાનું થયું.

કોલમ્બસને ધર્મ ઉપર પૂરી શ્રદ્ધા હતી, અને પરમેશ્વર તેને સાહાય્ય થશે એવો તેના અંતઃકરણમાં પૂરો ભરોસો હતો, તેથી નેવું

માણસો સહિત તે.રાબિડાના મઠમાં ગયો, અને ત્યાંના ધર્મોપદેશની સમક્ષ, સર્વેણ પોતાનાં પાપ માની દર્શને, પાપમુક્ત થઈ પવિત્ર બન્યા. પછી ત્યાંનો પવિત્ર પ્રસાદ આરોગી, નવીન પ્રદેશમાં પોતાનો ધર્મ ફેલાવવાની પવિત્ર આશા પૂર્ણ થવા માટે, સર્વેણ મઠીને પ્રભુ-પ્રાર્થના કરી, અને ૧૪૯૨ ના આગસ્ટ માસની તા. ૩ જી અને શુક્રવારના પેહેલા પ્રહરમાં, આશ્ચર્ય પામતા લોકોની દૃષ્ટિ આગળ, કોલમ્બસ વાહાણો ચલાવી વિદાય થયો. પછી બીજે દિવસે, પિન્તા વાહાણનું સુકાન ભાગ્યું, તેથી અપશકુન થયા એમ કેટલાકના માનવામાં આવ્યું. તા. ૧૩ મી આગસ્ટ સુધીમાં કાનેરી બેટ સુધી આવ્યો તેટલામાં તો વાહાણોમાં પાણી મરાવા લાગ્યું, પળ જેટલી મરામત કરવી યોગ્ય જણાઈ તે કરી, તથા વધારે માથું લઈ તેણે કાનેરી ટાપુનો ગોમેરા બેટ તા. ૬ સપ્ટેમ્બરે વટાવ્યો. અધીરા સ્થિતિમાં રહેતા હતા, તેમને યુક્તિપૂર્વક સમજાવ્યા. પૂર્વનો પવન સારો લાગવા માંડ્યો, અને તેણે કાનેરી બેટની સીધી લીટીમાં પશ્ચિમ ભળીનું વલણ જારી રાખ્યું હતું, તેથી લગભગ ૧૨૦૦ મૈલ છેટે પોહોંચતાં તો, દરિયામાં તળાઈ આવતી વનસ્પતિ આદિ પદાર્થો તેમના જોવામાં આવ્યા, એટલે, સામી બાજુના પ્રદેશમાંથી તે તળાઈ આવેલા સમજી, કોલમ્બસને હિંમત આવી. પળ તેના માણસો તો ભયભિત બની ગયા હતા, અને સમજ્યા હતા કે, કોઈ વનસ્પતિવાળી જમીન પાણીથી ઢંકાઈ ગઈ છે તેના સ્વરૂપમાં અથડાઈને વાહાણો ભાંગી જશે. જ્યારે તે ૨૩૧૦ મૈલને છેટે આવ્યો ત્યારે, પશ્ચિમો ઉડતા જોવામાં આવ્યા, પળ આગળ વધતાં નવી ભૂમિ તો જણાઈ નહિ, તેથી સમજુ અને અણસમજુ માણસો બધાય, એક સરસા ચોંકી ઉઠ્યા, અને કોલમ્બસના ઉપર અભાવ બતાવી તોફાન મચાવા લાગ્યા; તે એટલે સુધી કે, કોલમ્બસને દરિયામાં નાંચી દર્શને

પાછા ફરી જવાની સર્વે ધારણા કરી. પણ, કોલમ્બસે સર્વ પ્રકારની ચતુરાઈ અને હિંમત પકડી, ને જેમ સૂઝે તેમ સર્વેનું સમાધાન કરતો ચાલ્યો. તેવામાં પશ્ચિયોનાં ટોઢે ટોઢાં નૈર્ઋત્ય દિશા ભળી જતાં જોયાં, એટલે તેણે તે બાજુએ જવાનું વલણ પકડ્યું કેમકે, તેના જાણવામાં હતું કે, જે દિશા ભળી પશ્ચિયો જતાં તેજ દિશા ભળી પોર્ટુગીઝો વાહાણ હંકારી જવાથી ફતેહ પામ્યા હતા. પણ આ પ્રમાણે દિશા બદલતાં છતાં પણ, ભૂમિ નજરે પડી નહિ, તેમજ, જલ્લજલ્લકાર અને આકાશ વિના બીજું કાંઈ દૃષ્ટિયે પડ્યું નહિ, તેથી વઢી ફરીને સ્વારવા અને બીજા ગમરાયા, અને સ્પેન તરફ પાછા હંકારી જવાને દુરાગ્રહ કરવા લાગ્યા, અને એવા મામલા પર આવી પોર્ટુગીઝોનાં કે, કોલમ્બસની પણ સ્વાતરી થઈ કે હવે તેઓ ગમે તેમ કરશે. તેમને બાપા ! માઈ ! કહીને ત્રણ દિવસ સ્વમવાને સમજાવ્યા, અને કહ્યું કે, એટલામાં જો જમીન જોવામાં નહિ આવે તો આપણે પાછા ફરીશું. પરમેશ્વરને કર્તવ્ય છે, પોતે પેદા કરેલી સૃષ્ટિનો એક ભાગ બીજાથી અજાણ્યો ન રહે એવી તેની ઇચ્છા હોવીજ જોઈયે, તેથી ભૂમિ પાસેજ આવી પોર્ટુગીઝોનાં નાના પ્રકારનાં ચિહ્ન તેઓને, ત્રણ હજાર મૈલને છેટે આવતાં, તા. ૧૧ મી આ-ક્ટોબર ૧૪૯૨ ની સાંજે જણાવા લાગ્યાં.

તા. ૧૨ મી આક્ટોબર શુક્રવારે સવારમાં, તેઓ કિનારે ઉતર્યા. નવી ભૂમિનું ચુંબન કરીને ત્યાં ક્રુસ ઉભો કર્યો, અને પોતાની ૩૩ દિવસની સફરનો સારો પરિણામ આવ્યો એટલા માટે પ્રભુની પ્રાર્થના કરી. લિયોન અને કાસ્ટીલના રા-જ્યની વતી નવિન દેશનો તેણે કબજો લીધો, અને આવે પ્રસંગે પોર્ટુગીઝ લોકો જેવી ક્રિયા કરતા હતા તેવી ક્રિયા પણ કરી. આ બેટનું નામ ત્યાંના વતનિયો ગુઆના લિયાની કેહેતા હતા

પણ કોલમ્બસે તેનું નામ સેન્ટ સાલ્વાદોર પાડ્યું, અને પોતે નૌકા સેનાધિપતિ અને વાઇસરોયનું પદ ધારણ કર્યું. અહિંથી આગળ જતાં, માર્ગમાં ઘણા બેટ જોવામાં આવ્યા, તેમાંથી ત્રણ મ્હોટા હતા, તેમાં એકનું નામ સેન્ટ મેરી આવ ધી કોન્સેપ્શન્, બીજાનું ફર્નાન્ડીના, અને ત્રીજાનું ઇસાબેલા પાડ્યું. અહિંથી આગળ જતાં કૂબા નામનો એક વિસ્તીર્ણ બેટ આવ્યો, તેનું નામ જુઆના પાડ્યું. ત્યાંથી તે હયિતી નામના બેટમાં તા. ૬ ડિસેમ્બર સુધી પોહોંચી ગયો નહિ. અહિં સોનું ઘણું છે એમ તેને કેહેવામાં આવ્યું. ત્યાં જતાં પ્રથમ જે બંદર આવ્યું તેનું નામ સેન્ટ નિકોલાસ પાડ્યું. અને બેટનું નામ હિસ્પાનિયોલા રાખ્યું. હવળાં તે સેન્ટ ડોમિંગોના નામથી ઓઢાયાયછે. આગળ, ઉત્તરમાં હંકારી જતાં, તે બીજા વારામાં પેઠો, અને તેનું નામ કોન્સેપ્શન્ પાડ્યું. તે જ્યાં જતો ત્યાં સોના સંબંધી પૂછપરછ કરતો હતો, તેથી તેને એમ કેહેવામાં આવ્યું કે, સમુદ્રથી છેડે, પૂર્વમાં સિવાઓ નામનો પાહાડ છે તેમાં સોનાની ધાળો છે. તેના બાંચવામાં આવ્યું હતું કે, માર્કોપોલો તથા બીજા મુસાફરો જાપાનને સિમાંગો કેહેતા હતા, તેથી કદાપિ, સિવાઓ પણ તેજ હોય. એશિયાની પૂર્વ ભળીના દેશ હવે અહિંથી પાસે હશે એમ પણ તેના ધારવામાં આવ્યું, એટલે, પૂર્વ ભળી તેણે પોતાનાં વાહાણો હંકાર્યાં. ત્યાં એક વિશાળ દેશનું વારું આવ્યું તેનું નામ સેન્ટ થોમાસ પાડ્યું. ગ્વાકાનાહારી નામના એક મ્હોટા રાજાના પ્રદેશમાં તે આવી પોહોંચ્યો. આ આજો દેશ પાંચ રાજાઓના સ્વાધીનમાં હતો. આ રાજા એ મનુષ્યના મુખના આકારનો સોનાથી કાન, નાક, હોઠ મઢી લીધેલો એવો મુખવટો ભેટ મોકલ્યો, અને પોતાને ત્યાં પધારવાનું આમંત્રણ મોકલ્યું. હવળાં જેને કેપ ફ્રાન્સીસ કરીને કેહેછે તેની સમીપમાં રાજાનું રેઠાણ હતું. ત્યાં પોતાના

કારભારિયોને મોકલ્યા, અને પોતે તેને મઝવાને ચાલ્યો, પળ રસ્તામાં તેનું વાહાણ યોમરાયું, તેમાં પાણી આવવા લાગ્યું, એવો મામલો જોઈને રાજા ઘણાં માણસો લઈને પોતે સામો આવ્યો અને કોટિયામાં માણસો મોકલી વાહાણમાંથી કિંમતી માલ કાઢાડી ઝાળવામાં મદદ કરી. એક વાહાણ આમ ટૂટી ગયું. તેની પાસે હવે નિન્યા એકજ વાહાણ રહ્યું.

બીજે દિવસે રાજા તેને વાહાણ ઉપર આવીને મઝ્યો, અને થયેલાં નુકસાનનો બદલો આપવાનું જણાવી દીલાસો આપ્યો. ગ્વાકાનાહારી રાજા સાથે કોલમ્બસને સારી સલુકાર્ડ થઈ. ત્યાંની રસાલ ભૂમિ જોઈને કોલમ્બસના મનમાં આવ્યું કે, સ્પેનથી ઘણાં માણસો લઈ આવીને, અહિં નવી વસ્તીની સ્થાપના કરતાં, આવાદી સારી જામશે. આ બેટના રેહેવાસિયોને ત્યાંથી અમ્પ્રિકોન મળીના બેટના કારિબિયન લોક પીડા કરતા હતા, તેથી આવા દૈવી સ્પાનિયર્ડ અહિં વસે તો સારું, એવી રાજાની પણ ઇચ્છા થઈ હતી, તેનો લાભ લઈને, કોલમ્બસે એક સારું સ્થાન પસંદ કરીને ત્યાં એક કિલ્લો બાંધ્યો, અને તેની આસપાસ ચાર્ડ પણ ચોદી. કોલમ્બસ આ નવા સ્થાને ક્રાઈસના જન્મદિવસે પોહોંચ્યો હતો માટે આ કિલ્લાનું નામ તેણે નવિદાદ પાડ્યું. ભાગેલા વાહાણ ઉપરની તોપો પણ ત્યાં ગોઠવી. આ કિલ્લો બાંધવામાં, મોઝા લોકોએ અંતઃકરણપૂર્વક મેહેનત કરવાથી, દશ દિવસમાં તૈયાર થઈ ગયો. કોલમ્બસને અહિં પોતાનું રાજ્ય જમાવવું છે, માટે પોતાના સામર્થ્યનો પ્રતાપ બતાવવામાટે, પોતાના માણસો તરવાર તથા મારા આદિ શસ્ત્રોનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરે છે, તે બતાવવાને, લડાયક કવાયત કરાવી, તથા તોપોના બાર પણ કરાવ્યા. તે જોઈને ત્યાંના લોકો તો હબકીજ ગયા, અને વિજલી તથા ગગઢાટ જેના વશમાં

છે એવા, દેવતાઈ પુરુષો પૃથ્વી ઉપર આવ્યા છે, એવી પાંક્તી અસર તેમના મનમાં થઈ.

આવા ભોળા લોકોને નસાડી મૂકી, તેમની સર્વ પ્રકારની મિલ્કત લૂટી લઈને, તેમને ગુલામ કરી, તેમની પાસે જાનવરોની પેઠે કામ કરાવવાનો ત્રાસદાયક જુલ્મ કરનારી હવે પછીની નવી સુધરેલી જાતિના લોકોને વસવાની નવી પૃથ્વીમાં, પોતાનું રાજ્ય જમાવાની પ્રથમ સ્થાપના કરીને, હવે તે સ્પેન પાછો જવાને ઉત્સુક થયો.

હયિતીમાં ઘણું સોનું છે, ત્યાં પ્રથમ જઈને તે લઈ લેવાની લાલચથી પિન્તો વાહાણનો માલમ નાર્ટિન આલોન્સો પિનમશ્ચોન, કોલમ્બસની સૂચના નહિ ગણકારતાં, આગઢ ચાલી નીકળ્યો હતો, તેનો હજી લગણ પત્તો લાગ્યો નહિ હતો, તે પોતાની શોધનો પત્તો લિઝ્બનમાં આપવા, કપટ કરીને જતો રહ્યો હોય એમ કોલમ્બસને વેહેંમ આવ્યો, એટલે, પોતે સ્પેન પાછો વળી જવાનો વિચાર કરવા લાગ્યો.

કોલમ્બસના શુદ્ધ અંતઃકરણમાં કપટની શંકા ઉત્પન્ન થઈ તે યોગ્ય હતી. રાજારાણી સાથે થયેલા કરારપ્રમાણે તેઓ પઝ્યાં નથી તે આગઢ ઉપર આપણા જોવામાં આવશે.

કોલમ્બસે કેટલાક સમુદ્ર, કેટલાક બેટ, અને મુખ્યત્વે કરીને એક મહાદ્વીપ મહાપ્રયાસે યોજી કાઢ્યો. એ બધામાં કોલમ્બસને કરાર પ્રમાણે ભાગ આપવામાં, અને તેની સત્તા ચાલતી રાખવામાં, સ્પેનને ઘણું નુકસાન જાય તેથી, રાજારાણિયે પોતાના મહાન્ પદને છાજે નહિ એવી લુચાઈ, અને દગલબાજી કરીને, પોતાના વચન ઉપર પાળી ફેરવ્યું. સર્વ કરતાં પોતાને વાહાલો એવો પોતાનો જીવ જોશ્વમમાં તેણે કેવી રીતિએ નાંચ્યો હતો તે આપણે જોઈ ગયા. સમુદ્રે તેને પોતાના

પેટમાં લઈ લીધો હોત, અથવા, અજાણી હવા લાગવાથી, તે જે માંદગીમાં આવી પડ્યો હતો, તેમાં તે ડકલી ગયો હોત તો, તે તેના દીકરા અને ભાઈઓનો જાત; રાજારાણીને તેનું કાંઈ સૂતક લાગવાનું ન હતું. આવા જોખમભરેલા કામમાં પ્રભુ એને સાહાય્ય થયો ત્યારે સ્પેન ભૂમિનો પ્રભુ લોભે કરીને કેહેવા લાગ્યો કે, અયોગ્ય કરાર કબુલ રાખી શકાય નહિ. જે કામમાં ભાગિયા થવાને જેણે પોતાનો જીવ જોખમમાં નાંખ્યો, જે કામમાં ભાગિયા થવાને માટે જેણે ઠરાવ પ્રમાણે નાણાંનો ભોગ આપ્યો, તે કામમાં, લાભદ પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે, તેને લાભ આપવો જોઈયે, એમાં અયોગ્ય કરાર છે એમ કેમ ગણી શકાય ? પોતાના રાજીપાથી માન્ય રાખેલો કરાર એ શું અયોગ્ય કરાર લેવાય ? જો રાજાના સમજવામાં એવું આવ્યું હોત કે, મહાન દેશ એ સ્વોછી કાહાડશે તો એને ભાગિદાર કરવો પડશે તો તેવો કરાર કરીને તેમાં પોતાનું (સહિનું) બિલાડું ફેરવવું ન હતું. ધિઃકાર છે એવા માણસને કે જે બોલ્યું અબોલ્યું કરે છે; તેમાં વિશેષ ધિઃકાર તો તેને છે, કે જે ન્યાય આપવાને સ્થપાયલો એવો અધિપતિ છતાં, બોલ્યું અબોલ્યું કરે છે. કોલમ્બસ શાન્ત સ્વભાવનો હતો, તે ધીરો હતો, તે સમય સમજી ગયો, પણ તેનું અંતઃકરણ તો ધિક્ધિકતુંજ રહ્યું.

હવે પોતાની પાસે માત્ર એકજ વાહાણ રહ્યું હતું, તેમાં ઘણા માણસોનો સમાસ થાય એમ નહતું. માટે સમયને અનુસરીને પોતાના માણસોને યુક્તિપુરઃસર સમજાવ્યા, એટલે ઘણા જણા પોતાની ઇચ્છાથી, ત્યાં રહેવાને કબુલ થયા, તેઓને મૂકીને, પોતાની સાથે, અહિંના કેટલાક રેવાસિયો, પશ્ચિયો, અને આ દેશની નવા-ઈની ખીજો, તથા સોનું વગેરે પોતાની સાથે લઈ જવાનું તેને

યોગ્ય જણાયું તે સર્વ લઈને, સન ૧૪૯૩ ના જાન્યુઆરી માસની ૪ થી તારીખે નવિદાદ બંદરેથી ઉપડી ગયો; બે દિવસ પછી, રસ્તામાં તેને પિનજોનવાલું પિંટા વાહાણ પળ મળ્યું.

તા. ૧૪ મી ફેબ્રુઆરી સુધીમાં ૧૫૦૦ મૈલ કાપ્યા પછી, આટલાંટિક મહાસાગરમાં તોફાનના મોજા ઉછળવા લાગ્યા, અને વાહાણ હવળાં ઢૂબી જશે એવી કોલમ્બસને બીક લાગી, એટલે, કેવે રસ્તે, ક્યાં ક્યાં તે આવ્યો, કયા પ્રદેશનો શોધ લાગ્યો, ત્યાં પોતે શું શું કહ્યું, એ સર્વનો વૃત્તાન્ત એક વર્મગત્ર ઉપર સત્તર લખી, તેને પાળી અસર કરે નહિ એમ સુરક્ષિત કરી, એક પીપમાં મૂકી, તે પીપ દરિયામાં નાંખી દીધું, કે જેના હાથમાં જાય તે કોલમ્બસના શોધની વધી હકિકત જાણે. પરમેશ્વરને કર્તવ્ય છે, તેથી તોફાન બંધ પડ્યું. તા. ૧૬ મિયે જમીન જોવામાં આવી. પોર્ટુગાલના તાવાનો સેન્ટ મેરિ બેટ, જે અજોર ટાપુના જુમલામાંનો એક હતો, ત્યાં કોલમ્બસ ઉતર્યો. ભાતું આદિ અગત્યની વસ્તુ યુક્તિથી મેળવી લઈ, તા. ૨૪ મિયે હંકારી આગઝ વધ્યો. ટેગસ નદીમાં થઈને લિઝ્બન જવાની તેને આજ્ઞા થઈ, ત્યાંના રાજાએ માનથી બોલાવી તેની હકિકત સાંભળી. પોતે કોલમ્બસને આશ્રય ન આપ્યો તેની ભૂલ હવે તેને જણાઈ. તેના સામા થનારા લોકો પળ ફિકા પડ્યા. પાંચ દિવસ તેને સત્કારપૂર્વક રાખ્યો, પછી તે, તા. ૧૫ મિયે સ્પેન જઈ પોહોંચ્યો. આ પર્યટનમાં તેને સાત માસ અને ૧૧ દિવસ લાગ્યા હતા. પિંટા વાહાણ, તોફાનને લીધે ઉત્તરભળી જતું રહ્યું હતું, તે પળ કોલમ્બસના આવ્યા પછી, તુરતજ આવી પોહોંચ્યું.

આ સમયે રાજારાણી બાર્સિલોનામાં હતાં, તેમને તેના પાછા વળી આવ્યાના સમાચાર મોકલતાં, અને તે પોતાને સોંપેલું

કામ બજાવીને આવ્યો છે એવું જાણતાં, તેઓ બહુ રાજી થયાં. અને કોલમ્બસને ફરમાન લખી મોકલ્યું કે, “તમોએ રાજ્ય-સેવા બજાવીને આશ્ચર્યકારક શોધ કહ્યા છે તેનો વૃત્તાન્ત તમારે મ્હોંએથી સાંભળવાને અમે આતુર છીએ, માટે તમારે શ્રી હુશૂરમાં હાજર થવું.” આ ફરમાન પ્રમાણે હાજર થવા કોલમ્બસ નીકળતાં, તેણે રીતસર પોતાની સવારી ગોઠવી. નવીન ભૂમિનાં માણસો તે પોતાની સાથે લઈ આવ્યો હતો, તેઓને તેણે મોઢેરે ગોઠવ્યાં, તેમની પછવાડે તેઓએ બનાવેલાં સોનાનાં ઘરેણાં, તથા લગડિયો, અને પાહાડોમાંથી મળેલી સોનાની મૂકી જેમાં મળેલી એવી રેતી, વાસણોમાં ભરીને રાખી, ત્યાર પછી, ત્યાંના વ્યાપારની કેટલીક चीजો ગોઠવવામાં આવી, તેમાં ત્યાંની નીપજના રુના નમુના પણ મૂકવામાં આવ્યા. વઢી પાર્ડમેન્ટો કરીને મરીના જેવો તેજાનો તે લાવ્યો હતો તે પણ નમુના તરીકે ગોઠવ્યો હતો. તેમજ, પોપટ જેવાં પક્ષિયો, અને બીજાં પ્રાણિયો, તે પોતાની સાથે લાવ્યો હતો તેની એક હાર કરી, અને સર્વથી છેક પાછળ પોતે બિરાજમાન થયો. આ બધો ઠાઠ જોઈને ગામ પરગામના લોકો, ટોળે ટોળાં મઢીને, સાનંદાશ્ચર્ય પામ્યાં, અને કોલમ્બસનાં વચ્ચાણ કરવા લાગ્યાં. કોલમ્બસ શ્રી હુશૂરમાં હાજર થયો તે વેળાએ, રાજા અને રાણી પોતાના શાહાનશાહી પોશાકમાં સજ્જ થયેલાં દરબારમાં બિરાજ્યાં હતાં. તેઓ, તે આવ્યો કે તુરત, પોતાના સિંહાસન ઉપરથી ઉભાં થયાં, કોલમ્બસ, તેમના હાથનું ચુંબન લેવાને જેવો વાંકો વળ્યો તેવોજ તેને ડાંચો કરી લઈને, તેને માટે આસન ગોઠવ્યું હતું તે ઉપર, તેને બેસાડ્યો. પછી પોતાના પર્યટનનું વર્ણન કહી સંભળાવવાને સૂચના કરવામાં આવી. તે પ્રસંગ, તેણે બહુ સાવધાનીથી, ઘટિત શબ્દોમાં, વિવેકની મર્યાદામાં રહીને સાચવ્યો.

(કવિત.)

મ્હોટાં મ્હોટાં કાર્ય કરે, તેની ન બડાઈ હાંકે,
 નોક અને ટેક રાખી, ઘટે તેમ ગોઠવે;
 “મારા થકી બન્યું તેમ, આફતો તો આવી તોય,
 નિમ્ન્યું તેમ નિભાવીને, માર્ગે પાડ્યું છે હવે;”
 નમ્રતાને સાલસાઈ, સમયને ઘટે તેમ,
 બતાવી ને રીઝાવીને, અઘટિત ના લવે;
 પળ પૂરા વિવેકથી વિત્યું, જિત્યું, જે થયું તે,
 નિપુણ કવિની કા’ણી સમ તે કથા કવે.

વિસ્તારપૂર્વક, ઉપર કહેલી રીતિથી તેણે વાત માંડીને કહી સંભળાવી, તેથી નવીન દેશ, તથા તેમાંથી સોના આદિનો લાભ થશે એ વાત જાણીને રાજવંશી જોડાને ઘણો આનંદ થયો, અને તેમણે પગે પડીને મહાપ્રભુની પ્રાર્થના કરી. પછી સેન્ટાફીમાં તેના વિષે જે કરાર થયા હતા તેને અનુસરીને, માન મર્ત્તેબો, અને હક કોલમ્બસને તથા તેના વારસોને આપવાના પ્રસિદ્ધ લેખ થયા. તેને વંશપરંપરાનું અમીરનું પદ બક્ષ્યું, અને મ્હોટા અમીરોને જે પ્રમાણે દરબારથી માન મળતું હતું, તે પ્રમાણે કોલમ્બસને રાજા, અમીર ઉમરાવો, અને પ્રજા તરફથી માન મળવાનું ચાલતું થયું. તેમજ (High Admiral and Viceroy of the New World) નવી ભૂમીનો મહા સેનાધિપતિ અને પ્રતિનિધિ એવી પદવિ આપી.

હાથ આવેલા દેશો કબજામાં બરાબર રહી શકે, તેની વ્યવસ્થા બરાબર થાય, અને નવા દેશ હાથ કરવાને બની આવે, એવી તૈયારી રાખવાની ગોઠવણો પાર પાડવા માટે, હવે બીજી સફરની તૈયારી કરવા માંડી. પણ હવે પછી તેની માઠી વલે થવાની છે, તે લક્ષમાં રહેવા આ ઠેકાણે નીચેનું કવિત ગોઠવવાની અગત્ય છે:—

(કવિત.)

પ્રસંગ આ યાદ રાखો, વાંચનાર વિવેકિયો,
 સમયની બલિહારી, કેવી ચાકે તો ચડે;
 સમય ફીટ્યો ને કાંઈ, બાધ વચ્ચે આવી અડ્યો,
 તે વેઢાળ ફજેતીના, ફાઢકા કેવા ફરે;
 ચાડિયા ને, અદેસ્વાને, ચડસે ચડીને રાજા,
 પઢમાંહે પલટાઈ, આડા કેવા ઉતરે;
 બીતી તે તો જાણે પ્હેર, બીજા મ્હે જાણે લ્હેર,
 અમૃતનું વિષ કરે, પડચે પાપી ચડે.

નવા શોધી કાઢાડેલા પ્રદેશનું સ્વામિત્વ પ્રાપ્ત કરી લેવાને, પોર્ટુગીઝ લોકો જેમ પોપની પરવાનગી મેઢવી લેતા હતા, તેમ કરવાની રાજારાણીને હવે અગત્ય જણાઈ. કારણ કે, તે સમયે, પોપને ઇસુખ્રિસ્તનો અવતાર માનતા હતા, અને પૃથ્વી ઉપર રાજ્ય ચલાવવાનો તેનોજ મુખ્ય અધિકાર છે, એવું સમજવામાં હતું. કેટલાક અજ્ઞાની ધર્માધિકારિયો છકેલા હોય છે, તેવો આ મોપ પણ હતો. તે સ્પેન દેશનોજ રહેવાસી હતો. તેનું મૂળનું નામ રોડરી વોરજિયા હતું. હવે પછી પોતાના કુટુંબને રાજા મ્ળીથી લાભ પ્રાપ્ત થાય, માટે તેને મદદ કરવાની, તે અગત્ય સમજતો હતો, તેથી તેણે રાજાને, તા. ૪ થી મે સન ૧૪૯૩ નો પરવાનો કરી આપ્યો, તેમાં એવી મતલબનું લખવામાં આવ્યું કે, સ્પેન જે નવા દેશ તથા વેટ શોધી કાઢાડે, તેના ધળી તેઓ થાય, પણ ૧૪૯૨ ના ક્રિસમસ પેહેલાં, જે લોકોએ, જે સ્થાન શોધી કાઢાડ્યાં હોય તેના ધળી તે થાય. વઢી વિશેષ એમ ફરમાવવામાં આવ્યું કે, આ ફરમાનનું અપમાન કરીને, કોઈ અધિ-રાજા, રાજા, અથવા સ્વાનગી પુરુષ, આરીગાન અને કાસ્તેલના રાજારાણીની પરવાનગી લીધા વિના, ત્યાં વેપાર કરવા જશે,

તો તેમને ધર્મમાંથી વિમુક્ત કરવામાં આવશે. પોર્ટુગીઝો સાથે વાંધો ઊઠે નહિ એટલા માટે, અંજોરના બેટ, અને વર્ડમૂશિરથી પશ્ચિમ મળી, ૧૦૦ લીગ અથવા ૩૦૦ મૈલના છેટાંની હદ મુકરર કરી આપી. આવો પરવાનો સ્પેનને કરી આપ્યો, તેથી પોર્ટુગાલને ઘણું માટું લાગ્યું, પણ છેવટે, વંને રાજ્યવાઝાઓએ એક વીજામાં સમજુત કરીને, ૧૪૯૩ ની તા. ૭ મી જુને, એવો નીકાલ આપ્યો કે, અંજોરથી ૧૦૦ લીગને બદલે ૨૭૦ લીગની હદથી આગળ, પશ્ચિમમાં શોધ કરતાં, જે મુલક હાથ લાગે તેના ધણી સ્પેન થાય, અને પૂર્વ મળી શોધ કરતાં, જેનો પત્તો લાગે, તેના ધણી પોર્ટુગાલ થાય. આ કરારનામાની મંજૂરી વીજા જ્યુલિયસ પાસેથી પછવાડેથી મઢી છે. આ રીતે આ અગત્યની બાબતનો નિકાલ આવ્યો એટલે, પોર્ટુગાલે હિન્દનો માર્ગ શોધી કાઢવાનું કામ આગળ ચલાવ્યું. તેનો વિસ્તાર પોર્ટુગાલના પ્રકરણમાં જોવામાં આવશે.

હિન્દ જવાના માર્ગના શોધ માટે, સ્પાનિયર્ડો ઘણા આતુર હતા તેજ આ નવો શોધી કાઢેલો પ્રદેશ છે, એમ કોલમ્બસને લાગ્યું. હિન્દમાં સોનું ઘણું છે એમ સાંભળેલું, તે સોનું પણ નવી ભૂમિમાં જોવામાં આવ્યું. હિન્દમાં મરી નીપજે છે તેવોજ પદાર્થ પાર્દિમેન્ટો તે પોતાની સાથે લેતો આવ્યો હતો. તેમજ, હિન્દની ઉપજ કપાસ—રુ ગણાતી હતી તેવું રુ પણ તેની સાથેજ હતું. હિન્દમાં રેવંચી થાય છે તેના જેવું મૂઝિયું તે રેવંચી સમજીને લાવ્યો હતો. વઢી તેણે આણેલા પશ્ચિયોનાં પીંછાં હિન્દના પશ્ચિયોનાં પીંછાં જેવાં સુંદર હતાં. ત્યાં તેણે દીઠેલા સુસ્વાદની આકૃતિ હિન્દના મગર જેવી તેના જોવામાં આવી હતી. આવા સર્વ પૂરાવા ઉપરથી, કોલમ્બસે શોધી કાઢેલી ભૂમિ, હિન્દના વિશાળ ઝંડનો એક ભાગ છે, એમ સર્વ લોકોના સમજવામાં આવ્યું, અને તે ઉપરથી, ત્યાંના

असली रेहेवासियोने तेओ इंडियन केहेवा लाग्या. आ धारणा पछवाडेथी खोटी पडी छे, छतां, हजीलगण अमेरिकावाळाने तेओ वेस्ट इंडिझ अने हिन्दवाळाने इस्ट इंडिझने नामे ओळखे छे.

राजाराणीने, तेमज प्रजाने, हवे आ नवा शोधनो लाभ लेवानी वृत्ति थई. बीजुं पर्यटन करवा माटे सत्वर तैयारी करवा मांडी. लागलांज १७ वाहाणो सज्ज थायां, १५०० माणसोनो समुदाय, उत्साहथी साथे चालवाने तैयार थयो, तेमां केटलाक अमीरो पण हता. त्यां जईने वास करवानी इच्छा होवाथी, अगत्यनी वस्तुओ तथा ढोर तथा वाबेतर करवानां बीज, त्यां उगी शके एवां पण साथे लेवामां आव्यां. जे कारीगरो त्यां उपयोगमां आवे एवाने पण भेगा लीधा. नवी भूमिना लोकोने धर्मनो बोध करवामाटे पोपे केटलाक साधु मोकल्या. काटालोनियानो रहीश, एक प्रख्यात पादरी काडरबोइल करीने हतो, तेने मुख्य धर्माधिकारी नीम्यो. आ समये धर्माभिमान घणुं प्रसखुं हतुं, तेथी नवी भूमिमांथी आणेला माणसोने म्होटी धामधूमथी क्रिश्चियन बनावी दीधा, अने तेमना रेवाज प्रमाणे, राजा अने तेनो कुमार, आ लोकोना धर्मपिता थया. लोकोने हवे लाग्युं के, आपणा धर्मनो विस्तार नवी भूमिमां थशे तेथी आपणे म्होटा पुण्यशाळी गणार्ईशुं

१४९३. सर्वे तैयारी थई गई, एटले सप्टेम्बर मासनी २५ मी तारीखे काडिझनी खाडीमांथी वाहाणो हंकारीने कोलम्बस रवाने थयो. गोमेरा जई पोहोंच्या पळी, आगळ गयेलो ते करतां दक्षिण भणी जवानुं तेणे वलण पकड्युं. अहिंथी एने अनुकूल पवन लाग्यो, एटले, वाहाणो झपाटाबंध आगळ वधवा लाग्यां. प्रथम जे टापुओ एना शोधमां आव्या हता, तेनी बराबर पूर्वमां, लीवर्ड-कारिब्बी टापुनुं एक झुमखुं हतुं तेने कांठेते २ जी नवेम्बरने दिवसे आवी पोहोंच्यो. आतुरतावाळी नवी भूमि हाथ लागी

એટલે આ હુમલાનું નામ ડિસિયાડા પાડ્યું. ડોમિનિકા, મારિ-
 ગલાન્તે, ગ્વાડાલૂપ, આલ્હિગા, સાન જુઆન ડી પોર્ટોરિકો, એ સર્વે
 ટાપુઓમાં તે જોઈ વળ્યો; તેમજ, વાયવ્યકોણ ભળી હંકારી જતાં,
 માર્ગમાં જે જે બેઠા આવ્યા તે સર્વે તેણે જોઈ લીધા. આ ટાપુઓમાં
 વસનારા લોકો તેને ક્રૂર જણાયા. તેઓ માણસોનું માંસ ભક્ષણ કર-
 નારા ઘાતકી હતા, એમ તેમને આંગણે હાડપિંજર પહેલાં જોવામાં
 આવ્યાં તેથી ધ્રુવો થઈ. જે સ્પાનિયર્ડો અહિં ઉતરતા તેમના
 સામા આ લોકો યુક્તિબંધ લડતા હતા, અને પૂરતો જુસ્સો બતા-
 વતા હતા. આવા લોકોને વશમાં લેતાં વાર થાય એમ હતું, તેથી
 હિસ્પાન્યોલામાં રાખેલા સ્પાનિયર્ડોની કેવી સ્થિતિ છે, તે જોવાની
 આતુરતાને લીધે, તે લાગલોજ ત્યાં પોહોંચી ગયો, તો પોતે બાંધી
 ગયેલો કિલ્લો તોડી પાડેલો તેના જોવામાં આવ્યો. તેને જે બાતમી
 મળી તે ઉપરથી એમ જણાયું કે, તેના માણસોએ સોનું મેઝ-
 વવા માટે, ત્યાંના લોકો ઉપર થાય તેટલો જુલમ કહ્યો હતો,
 તથા તેઓની સ્ત્રિઓની લાજ લીધી હતી, તેથી કોપીને આ જંગલી
 લોકોએ તેમનો નાશ કહ્યો છે. આવી સ્થિતિમાં, યુક્તિથી કામ
 લેવાનો, અને વર્તન ચલાવવાનો કોલમ્બસે નિર્ણય કહ્યો, અને
 પોતાના સર્વના રક્ષણાર્થે, એક વિસ્તારવાળી સારી ભૂમિ પસંદ
 કરીને ત્યાં ઇસાબેલા શહેર વસાવવા, રહેવાની ઇમારતો બાંધી, તેમાં
 ન્હાના મ્હોટા સર્વે સ્પાનિયર્ડોને મેહેનત કરવી પડી, તેથી મૂઝ
 આઝસુ યવાસવાળા હોતાં કંટાળી ગયા, અને ઇચ્છા પ્રમાણે
 સેહેલાઈથી સોનું મળવા માંડ્યું નહિ, તેથી તેની આશાએ આવેલા
 લોકો કેવળ કંટાળી ગયા. તેઓ કોલમ્બસનો ઘાટ ઘડવાના
 પ્રપંચમાં પડ્યા, પણ તે વાત તેના જાણવામાં આવી, એટલે, આગે-
 વાનોને શિક્ષા કરીને, તેઓને કેદ કરીને, ૧૨ વાહાણોમાં સ્પેન
 રવાને કરી દીધા. તેનાં સર્વે કારણો ત્યાં લક્ષી જણાવીને

ખાવાપિવાનો સરસામાન લઈને બીજાં વધારે માણસો મોકલવાની માગણી કરી.

૧૪૯૪. પોતાના માણસોને કામમાં રોકાયલા રાખવાને, તથા ત્યાંના અસલી લોકોના ઉપર રાજસત્તા સ્થાપવા માટે, કોલમ્બસે હવે પોતાના લશ્કરને આગળ પાડવા માડ્યું; કવાયત કરાવવા માંડી; ઘોડેસવારોની ચાલાકી બતાવવા માટે, તેમની દોડમદોડા કરાવવા માંડી. આ બધું ત્યાંના લોકો જોઈને ઘણું આશ્ચર્ય પામ્યા, અને ડરવા પળ લાગ્યા. સિબાઓના પ્રદેશમાં, બીજી જગ્યા કરતાં વધારે સોનું જોવામાં આવતાં, ત્યાં રહેવાને માટે જગ્યા બાંધી.

इसाबेला शेहेरने आबाद करवाने कोलम्बसनी जे इच्छा हती ते प्रमाणे, स्पानियडोंना आळसने लीधे, बनवामां खामी आववा लागी. खेतीवाडी थाय तो अनाज पाके तेवुं कांई बनी शक्युं नहि, साथे आणेलो खोराक खूटवा लाग्यो, अने रोगचाळो पण थवा मांड्यो, तेथी फरीने पाछी तेना माणसोमां बेदिली थवा मांडी, तेमने युक्ति प्रयुक्तिथी समजावीने ठेकाणे आण्या. बीजा शोध माटे जवानी हवे तेणे इच्छा करी. पोटाने ठेकाणे रही तेनो भाई डोन डिएगो राजसत्ता चलावे एवी गोठवण करी, तथा बीजा केटलाक योग्य पुरुषोने सभासद ठरावीने एक राज्यसभा स्थापी. डोनपेड्रो मार्गारीटाने लश्करी अधिकारी ठरावीने तेना स्वाधीनमां लश्करी सिपाइयो सोंपी दीधा, अने तेने फरमाववामां आव्युं के, चोगरदम फरीने ते स्पेननी आण वर्त्तावतो रेहे. ता. २४ मी एप्रिले, एक वाहाण अने बे होडियो लईने ते त्यांथी हंकारी चाल्यो. पांच मास दरियामां भटकतां जमेका बेट तेने मळी आव्यो. कुबानी दक्षिणे घणे आघे जतां, जथाबंध टापुओनां झुमखां तेना जोवामां आव्यां, तेनुं नाम तेणे

इसाबेलाने नामे राणीनो बगीचो एवुं राख्युं. आ दरियामां तेने तोफान लाग्युं, विजळियो उपराचापरी थवा लागी, अने गडगडाटथी आकाश गाजी रखुं. खावानुं भाथुं पण खूटीं ग्युं एटले खलाशियो कोलम्बस उपर क्रोध करवा लाग्या, अने जो तेमनुं चाले तो, तेने मारी नांखीने नाशी जवानी तैयारीपर आवी गया. भयभित हालतमांथी वाहाणने पोतांना नौका-शाखना ज्ञानने आधारें बचावतो, तावथी पिडातो, मरणतुल्य हालते, ते ता. २७ मी सेप्टेम्बरे पाछो इसाबेला शेहेरमां आव्यो. त्यां तेनाथी १२ वर्ष लगी विखुटो पडेलो तेनो बीजो भाई बार्थोलोम्यो आवी पोहोंच्यो हतो तेने जोई तेना मन उपर सारी असर थतां, तेनी तबियत सुधारापर आववा लागी. भाईनी साथे वात करतां तेना जाणवामां आव्युं के, पोताना शोधथी राजी थतो भाई तेने मळवाने स्पेनमां आव्यो त्यारे ते रवाने थई चुक्यो हतो, तेथी राजाराणिये तेने खोराकनां व्रण वाहाण साथे मोकली दीधो हतो. आवो एक हेतस्वी अने डाह्ये पुरुष त्यां आवी पोहोंच्यो तेथी कोलम्बसने घणो आनंद थयो. जे सिपाइयोने तेणे सलाहशान्ति जाळववा, अने राज्यनो प्रताप बेसाडवानी योजना करी हती, तेओ जुदी जुदी टोळियो बंधाईने नवा प्रदेशमां लोकोना उपर जुल्म करवा, तेमनां बैरांनी लाज लुंढवा, अने एवांज बीजां अघटित काम करवामां गुंथातां, केटलाकने तो त्यांना लोकोए मारी नांख्या हता, अने आ स्पानियर्डोरूपी राक्षसो सदाने माटे वसवा आव्या छे एम ए लोको-ने समजायुं एटले, तेमना उपर दूटी पडीने सर्वेनो नाश करी नांखवानी तैयारीपर तेओ आवी गया. आवो मामलो जोईने 'कोलम्बसे पोताना माणसोने भेगा कख्या,' तो हवे तेनी पासे १ माणसो रहेला जणाया.

૧૪૯૫ ના માર્ચ માસની ૨૪ મી તારીખે, લડાઈની વેઠાએ, ૨૦૦ પ્યાદા, ૨૦ ઘોડેસવાર, અને ૨૦ મ્હોટા કૂતરા લઈને સ્પાનિયર્ડો વેંગારેઆલબના મેદાનમાં યુદ્ધ કરવા ઉતરી પડ્યા. સ્પેન પ્રંથકારો તો લખેછે, કે આ ઇન્ડિયનો એક લાખ એકઠા થયા હતા. કૂતરાઓને ડફકેરતાં, તેઓએ ટૂટી પડીને, ઘણાને ફાડી खाधा; ઘોડેસવારોએ ભાલા ચઢાવીને મેદાન પડતાં, નાસાનાશ કરાવી મૂકી; તોપોના ગગડાટોએ, અને સસળાટ કરતા ગોઠાએ માગ મૂકાવી દીધો. માછલીનાં હાડકાં ખોશેલાં એવા તીર, તથા કામંઠાં વગેરે તેમના જંગલી હથિયાર નાંખી દઈને ઇન્ડિયનો ભાગી ગયા; કેટલાક મરણ પામ્યા; કેટલાકને પકડી લીધા, તેઓને ગુલામ કરીને રાખ્યા. કોલમ્બસ જેવા સમજુ માણસે આ મહાપાપી વેપારનું બીજ રોપ્યું, તથા લોકો ઉપર નાના પ્રકારના કર લેવાનો માર્ગ શોધ્યો. કોલમ્બસની સત્તા તોડી પાડવાને સ્પેનની દરબારમાં સ્વટપટ ઉઠી રહી હતી, તેમાંથી બચવાને, અને રાજ્યને થતો લાભ બતાવી આપવાને, આ પ્રમાણે તેને કરવું પડ્યું હતું, એવો કેટલાક તેનો બચાવ કરે છે.

આળી તરફ ઇન્ડિયનોએ સ્પાનિયર્ડોનો નાશ થાય એવા ઉપાયો યોજવા માંડ્યા. તેમને ખૂંસ મરો લાગુ પાડવાને માટે વાવેતરનાં સ્થેતર ઉઝાડ કરી નાંખ્યાં, મકાઈના છોડને જડમૂઠમાંથી ઉપાડી નાંખ્યા, કાસદા અથવા માનિયોક કંદ તૈયાર થયા હતા તેને મૂઠમાંથી ખોદી નાંખ્યા, અને પત્તો લાગે નહિ એવા પાહાડોની કોતરોમાં તેઓ ભરાઈ પેઠા. પળ આમ કરવાથી તો ઉલટો તેમનામાં જ ખૂંસ મરો અને રોગ પળ ચાલ્યો, ઇટલે, હજારો ઇન્ડિયનો માર્યા ગયા. તેમજ સ્પાનિયર્ડોની પળ માઠી વલે થઈ. એ સર્વનો દોષ કોલમ્બસને માથે નાંખીને તેને દોષિત બનાવવા માંડ્યો. સાચા ઓટા અવગુણ બતાવીને સ્પેનના દરબારમાં તેની નિન્દા થવા લાગી

અને તે લોભના કારણથી લોકોનું સત્ત્યાનાશ વાઢી મૂકે છે એવાં કેટલાંક તોહોમત તેના ઉપર મૂકી, તેનો તપાસ કરવાને, આગુઆદો કરીને એક હલકા સ્વભાવનો અને પદવિનો માણસ હતો તેને હિસ્પાન્યોલે મોકલ્યો. ગમે તે કોઈ, કોલમ્બસ વિરુદ્ધ આરોપ મૂકવા આવે, તેનું તે એવી રીતે સાંભઢવા લાગ્યો કે, જેને ફાવે તે ફરિયાદ કરવાને હિંમત બકી શકે. જ્યાં સત્તા બેસારવાની છે ત્યાંજ, તેની સત્તાનું ઉત્થાપન થાય, અને સર્વેની નજરમાં તે હલકો પડી જાય, એવી આગુઆદોની વર્ત્તણુકથી કંટાઢી જઈંને તેણે સ્પેન જવાની ધારણા કરી. પોતાના ભાઈ ડોન બાર્થોલોમ્યોને પેશકાર નવાબ બનાવ્યો, અને તેને આદેલાન્તાદોની પદવિ આપીને રાજ્યવ્યવસ્થા ચલાવવાનું કામ સોંપ્યું, તેમજ, ફ્રાન્સિસ રોલ્દાનને મુખ્ય ન્યાયાધીશ નિમ્યો.

૧૪૯૬. હિસ્પાન્યોલાથી પૂર્વમળીનો માર્ગ, એણે આ બેઢાએ મૂલથી પસંદ કહ્યો, કેમકે, ઠેઠ સુધી તેને સામો પવન નહ્યો તેથી ત્રણ માસ લગી તેને સમુદ્રમાં ફોકાં ઝાવાં પડ્યાં. ઝોરાક પળ ઝૂટવા આવ્યો, અને દરેકને છ ઔંસ રોટલી ઉપર નિર્વાહ ચલાવવાની અગલ્ય આવી પડી. સાથે લીધેલા ઇંડિયનોને દરિયામાં પધરાવી દીધા હોય તો દરિયો શાન્ત થાય, અને આપણે તેમને ઝોરાક આપવો ન પડે, એમ કરવાને, કેટલાક સલાહ આપવા ઉભા થયા. કેટલાક કેહે કે, ઝોરાક ઝૂટ્યો છે તો, એક પછી એક ઇંડિયનને કાપી ઝાવામાં પાંશરુ પડશે. આવા કૂર વિચાર કરનારાઓને તેણે શાન્ત થઈને સમજાવ્યા, તે પછી તુરતજ તેઓ સ્પેનદેશને કિનારે આવી પોહોંચ્યા.

અહિં આવતાં તેના જોવામાં આવ્યું કે, રાજારાણીને તેના શત્રુઓએ પૂરેપૂરાં મંભેલાં છે. પળ તેણે પોતાની સાથે આણેલા પદાર્થ—સોનું, મોતી, રુ રજુ કરીને સમજાવ્યું કે, જેટલો પ્રદેશ આપણે

હસ્તગત થયો છે, તેમાંથી જે લાભ થવાનો છે, તે તો હવે પછી નવા દેશ હસ્તગત થશે, તેના પ્રમાણમાં કશા હિસાબમાં નથી. તેની સમ-જાવવાની કઠ્ઠાથી રાજારાણીનો વિચાર તેના લાભમાં થઈ ગયો, અને હવે પછી જેનો શોધ કરવાનો છે, તેવા પ્રદેશે જઈ પોહોંચવાને હવે કેવા પ્રકારની તૈયારી કરવી જોઈએ તેના વિચાર કરવા લાગ્યા. જુદા જુદા હુન્નર જાણનારા, અને खेतीकरનારા લોકો તથા તેમનાં બૈરાંને પળ સાથે લેવાનું ઠરાવ્યું. તેમજ, સોનું રૂપું खोदी काहाडीने તેને કેવી રીતે સ્વચ્છ કરવું એ જાણનારા લોકો પળ પસંદ કરવામાં આવ્યા, અને આ વધા લોકોને खोराक तथा पगार दरबारे आपवो एवी યોજના કરી. જે અપરાધિયોને દેહાંત-દંડની અથવા જન્મપર્યંત કેદની શિક્ષા કરવામાં આવે તેઓને હિસ્પાન્યોલામાં મોકલવાની પળ ગોઠવળ થઈ, કે તેમની પાસે જેવા પ્રકારની નોકરી લેવા યોગ્ય જણાય તે લઈ શકાય, અને સોનારૂપાની ધાણો खोदवानું સસ્ત કામ તેઓની પાસે કરાવી શકાય. ઉપર ઉપરથી વિચારતાં, કેદિયોનો આ બુટ્ટો રુચતો આવ્યો તેથી સર્વે ન્યાયાધીશોને હુકમ કરવામાં આવ્યો કે, મ્હોટા અપરાધિયોને હિસ્પાન્યોલામાં મોકલવાની શિક્ષા કરવી. સલુકા-ઈથી, હઠ્ઠીમઢીને ચાલનારા લોકોને નવા વાસમાં મોકલવાને વદલે, આવા વદમાશ લોકોનો મ્હોટો જથો એક જગ્યાએ એકઠો થવાથી શો પરિણામ આવશે, તે ઉપર, બીજી બાજુની નજર પોહોંચાડવામાં આવી નહિ.

સ્પેનના યુવરાજકુમારનું લગ્ન, આસ્ટ્રિયાની રાજકુમારી માર્ગેરેટની સાથે થયું, તથા, રાજકુમારી જોઆન્નાને આસ્ટ્રિયાના આર્ચ-ડ્યુક ફિલિપ સાથે પરણાવી તેમાં રાજકોષ સ્વાલી થઈ ગયો, તેથી, અને તૈયારીમાં ઢીલ થવા લાગી તેનો લાભ લઈને, કોલમ્બસના દ્વેષિયો, જે શાન્ત થઈ બેઠા બેઠા તમાશો જોયાં કરતા હતા

તેઓ, હવે એકપગે થઈ રહ્યા, અને કોલમ્બસના ત્રીજા પર્યટનમાં બની શકે તેટલાં વિગ્ન નાખવાના ઉપાય યોજવા લાગ્યા. નવા પ્રદેશનો કારભાર ફોન્સેકાને સોંપવામાં આવ્યો હતો, તે હવળાં બાદાહો-સના ધર્માધ્યક્ષને પદે હતો, તેને અષ્ટમસ્પષ્ટમ સમજાવીને એવો વશ કરી લીધો, કે બે વાહાણો સજ્જ કરવાને એક આસું વર્ષ વીતી ગયું, અને અરમારની તૈયારી થવામાં બે વર્ષ નીકળી ગયાં.

૧૪૯૮. કોલમ્બસની તૈયારીમાં આ વેઢાએ છ ન્હાનાં વાહાણો તેને મળ્યાં, તેમાં પૂરતો खોરાક પળ ભરવામાં આવ્યો નહિ.

હિન્દનો માર્ગ ક્યમે કચ્છો હાથ લાગે એવી તેની ઉત્કંઠા હોતાં, આ સમયે, તેણે કાનેરી અથવા કેપ ડી વર્ડના બેટની સીધી દક્ષિણદિશાએ હંકારી જવાનો નિશ્ચય કચ્છો. પછી વિષુવવૃત્ત સુધી જઈ, પશ્ચિમનો એક સરખો પવન ઉઘળ કટિબંધમાં વાય છે તેના પ્રવાહે, પશ્ચિમભળી હંકારી જવાથી, જરૂર હિન્દનો પત્તો લાગશે એવી તેની ધાત્રી થઈ. તા. ૩૦ મી મેએ તે ઉપડ્યો. તે પ્રથમ કેપ ડી વર્ડના બેટમાં ગયો. અને કાનેરીના ટાપુમાંથી ત્રણ વાહાણોમાં ખોરાક ભરીને હિસ્પાન્યોલાભળી રવાને કરીને તા. ૪ થી જુલાઈએ તે દક્ષિણભળી જઈને વિષુવવૃત્તથી પાંચ અંશને અંતરે તે આવ્યો, ત્યારપછી પવન બંધ પડી ગયો, અને ગરમી એટલી વધી પડવા માંડી કે દારૂનાં પીપ ફાટી ગયાં, કેટલાંક ટાટાં થઈ ગયાં, અને ખોરાક બગડી જવાથી ધાવા યોગ્ય રહ્યો નહિ. સારા માયે, આગઢ ચાલતાં, સારો વર્ષાદ પડ્યો, તેથી કાંઈક ઠંડક થઈ, પળ અતિશય શ્રમ અને કાઢજીથી કોલમ્બસ માંદો થઈ ગયો, અને તેના સાંધા જાલાઈ ગયા.

વાયવ્યદિશાભળી, કારિબીબેટના જુમલા ભળી વઢતાં, ઓરિનોકો નદીના મુખ પાસે, એક વિશાઢ બેટ આવ્યો, તેનું નામ ત્રિનિડાડ પાડ્યું. ગિયાનાના કાંઠા ઉપર ઓરિનોકોના સમુદ્ર

સાથે સંયોગ થતાં પાણી ઘણું ઉછાલવાથી આ સ્થાન વટાવી, એક સાંકડી સામુદ્રધુનીમાંથી તેને પસાર થતાં નવનેજા વીત્યા. આવી વિક્રાલ સામુદ્રધુની હોતાં, કોલમ્બસે તેનું લાંબોકા ડેલ ગ્રાફો એટલે અજગરનું મુખ એવું તેનું નામ પાડ્યું. પૂર્વ ગોલાર્દમાં પણ આવડી મ્હોટી નદી જાણવામાં આવેલી નહિ એવીનો અહિં સંભવ હોતાં, તેણે ધાંધું કે આ નદી કોઈ અતિ વિશાલ ભૂમિ ઉપર વહેતી આવતી હોવી જોઈએ તેથી પારિયા અને કુમાના પ્રાન્તો જે હવળાં કેહેવાય છે તેની બાજુએ પશ્ચિમ ભળી હંકારી જતાં રસ્તામાં ઉતરી જોયું તો ત્યાંના લોકો તેને હિસ્પાન્યોલાના જેવાજ જણાયા. આ લોકોના અંગ ઉપર રોળકદાર મોતી અને સોનાની ચીપોનાં ઘરેણાં જોવામાં આવ્યાં. તેઓને યૂરોપિયન રમકડાં આપીને તેમની પાસેથી જે મઠ્ઠી આવ્યું તે લઈ લીધું. આવા વિસ્તીર્ણ પ્રદેશનો પત્તો લાગ્યા પછી તેના વાહાણની બેહાલસ્થિતિમાં તે હિસ્પાન્યોલા ભળી પાછો વળ્યો, ત્યાં માર્ગરીકાનો શોધ લાગ્યો. અહિં સારાં મોતી પાકે છે. તા. ૩૦ મી આગસ્ટે તે પોતાની બેહાલ સ્થિતિમાં પાછો આવ્યો, ત્યારે તેના ભાઈએ ઇસા-બેલા છોડી દઈને, બેટની સામી બાજુએ, એક વિશાલ ભૂમિ ઉપર, સેંટ ડોમિંગો નામનું બીજું શહેર વસાવેલું જોવામાં આવ્યું. આ શહેર પાછલથી સ્પાનિયર્ડોની વરિષ્ઠ અદાલતનું સ્થાન થઈ પડ્યું હતું. નવા પેશકારને પોતાની સત્તા સ્થાપવા માટે લડાઈઓ કરવી પડી હતી તેવા સમયમાં ફ્રાન્સિસ રોલ્ડાન, સમાધાની રાખવાને બદલે ઊલટો બંડખોર થઈ પડ્યો.

આવા વિસ્તીર્ણ પ્રદેશ ઉપર, કોલમ્બસ અને તેના બે ભાઈઓની સ્વતંત્ર સત્તા થાય, તેની એને અદેખાઈ આવી, અને જેનોઆના આ વિદેશિયોને ઢોઢી પાડવાનો પ્રપંચ રચ્યો. ઘણા સ્પાનિયર્ડોને પોતાના મતમાં મેઢવી લઈને, ઢુમલો કરી, તોશાલાનું તાબે કરી

લીધું, અને કિલ્લો કબજે કરવા જતાં, કોલમ્બસે પોતાના પરાક્રમથી અટકાવ્યો. બંડખોરો સ્વારાગુવા પ્રાન્તમાં હઠી ગયા, અને ઇન્ડિયનોને સ્વતંત્ર થવાને ઉશ્કેરવા લાગ્યા.

કોલમ્બસે ત્રણ વાહાણો મોકલ્યાં હતાં, તે હજી લગણ અહિં આવી પોહોંચ્યાં ન હતાં. પળ સેંટ ડોમિંગોની પશ્ચિમમાં ૧૬૦ મૈલને અંતરે ઘસડાઈ ગયાં હતાં, અને સ્વારાગુઆ આગળ વાઢવાં પડ્યાં હતાં. રોલ્ડાન તેમને મળ્યો તેમાં બદમાશ કેદિયો હતા તેઓને આડુંઅવળું સમજાવીને તેણે પોતાના પક્ષમાં કરી લીધાં, અને ઘણા જણા અહિં ઉતરી પડ્યા પછી, તે વાહાણોના સ્થલાશિયો ત્રણે વાહાણો લઈને સેંટ ડોમિંગો આવી પોહોંચ્યા. તેમનાથી હકિકત સમજતાં, રોલ્ડાનને હવે મેઢવી લેવાની યુક્તિ કરવી પડી. તેને વિશ્વાસ ઉપજાવીને, તેના મૂઢના અધિકાર ઉપર પાછો વાહાલ કહ્યો. તેના વીજા પક્ષકારિયોને જે કાંઈ આપવું ઘટે તે આપીને તેમને પળ શાન્ત કહ્યા.

૧૪૯૯. કોલમ્બસથી થઈ શક્યો તેટલો તેણે બંદોબસ્ત કહ્યો. વાઢવાસોરોને જુદે જુદે ઠેકાણે સેઢવાની જમીન આપીને તેઓને છૂટા પાડ્યા, પળ તેથી કરીને ત્યાંના અસલી લોકોને સુખવાંરો રહ્યો નહિ. આ સમયે, કોલમ્બસે સ્પેન ભળી વાહાણો મોકલવાની તૈયારી કરી, તેમાં સોનું, મોતી વગેરેના નવીન પદાર્થો મળેલા, તેના નમુના મોકલ્યા, અને તે સ્પેનથી નીકળ્યો ત્યારથી તે આ પ્રસંગ સુધીની તમામ હકિકત લખીને વાંડખોર લોકોની વધી વાત જણાવી. આળી તરફ, રોલ્ડાને પળ છૂપી રીતે વધી હકિકત લખીને પોતાના વિશ્વાસુ માણસ સાથે મોકલી દીધી, તેમાં તેનાથી થાય તેટલી કોલમ્બસની અને તેના ભાઈયોની નિંદા લખી. આ તકરા-રનો પરિણામ એ આવ્યો કે, કોલમ્બસના વિરોધિયોને આ પ્રસંગ

સારો હાથ આવવાથી, તેની વિરુદ્ધ દરબારનું વલણ કરવાને તેઓ ફાવી ગયા.

સ્પેન રાજ્ય તરફથી, પૈસાની તંગીને લીધે, આગલ વધાય એમ ન હતું, તેથી પ્રજા પોતાને સ્વર્ચે આવાં પર્યટન કરે એવી ફર્ડીનાન્ડ રાજાની મરજી થવાથી, આલોન્સો ડી ઓજેડા જે કોલમ્બસની બીજી સફરમાં તેની સાથે ગયો હતો, તેણે હિંમત મીડી. સેવી-લના વ્યાપારિયોએ ચાર વાહાણો તૈયાર કરવાની હામ ભરી. બા-દાહોસના ધર્માધ્યક્ષની મદદથી રાજ્ય તરફથી મંજુરી મળી. આ કામમાં કોલમ્બસનો અભિપ્રાય લીધો નહિ, તેની સાથનો ૧૪૯૨ નો કરાર દરબારે તોડ્યો. ને તેણે ત્રીજી મુસાફરીનું વર્ણન લખ્યું હતું, તથા નકશા કઢ્યા હતા, તે વધું દફતર બાદાહોસે ઓજેડાને આપ્યું. મે માસમાં, ઓજેડા, કોલમ્બસ જે માર્ગે ગયો હતો તેની પેલી તરફ, કિનારે કિનારે વાહાણો હંકારીને ગયો; પારિયાને કિનારે આવ્યો. ત્યાં વેપારની લેવડદેવડ કરીને પશ્ચિમ ભળી હંકારી, કેપ ડી વેઝા સુધી આવ્યો. (અક્ટોબર). અમેરિકાનો આ ભાગ છે એમ કોલમ્બસે કહેલું તેની ખાતરી કરીને પાછો સ્પેન ગયો. તેની સાથે તે અમેરિગો વેસ્પુકી નામના ફ્લો-રેન્સ શેહેરના એક ગૃહસ્થને લઈ ગયો હતો. આ શરૂ નૌકાશાસ્ત્રમાં નિપુણ હતો, તેથી ઓજેડાના પર્યટનમાં બધા એના તાબામાં વર્તતા હતા. વળી આવ્યા પછી અમેરિગાએ પોતાની આ મહાન્ સફરનો વૃત્તાન્ત પોતાના એક મિત્રને વિસ્તારપૂર્વક લખી મોકલ્યો. અને તે એવી ગોઠવણીથી લખ્યો કે, આ મહાન્ શોધ એણે પોતેજ સ્વતંત્રપણે કહ્યો છે એમ વાંચનારના મનમાં તુરતજ આવી જાય. તેણે ત્યાંની સ્વતઃસિદ્ધ ઉપજ શી શી થાય છે તે, તથા ત્યાંના લોકોની રહેણીકેહેણી આદિ જાણવા જેવું જે હતું તે લખવાથી, લોકના સમૂહની જિજ્ઞાસા તે વાંચવાને ડઝકેરાતાં, અમેરિગાએ

આ નવો યુગ શોધી કાઢાયો એવું તેમના જાણવામાં આવી જવાથી, મૂઝ શોધક કોલમ્બસ તો એક બાજુએ રહી ગયો, અને અમેરિગાના નામ ઉપરથી, નવા યુગનું નામ અમેરિકા* પડી ગયું તે અદ્યાપિ પર્યંત ચાલ્યું જાય છે.

પછવાડેથી નવા શરૂ થયેલા શોધ કરવાની હોંસ ધરાવનારા ઉત્સુક થયા, તે બધા, કોલમ્બસની તાલીમથી પાવડયા થયા હતા. તેમાંનો બીજો એક આલોન્સો નીન્યો કરીને હતો, તેણે ક્રિસ્ટોફર કોલમ્બસના નામે સેવીલનો એક વ્યાપારી હતો તેની સાથે મળીને, એક વાહાણ તૈયાર કર્યું. તેઓ ત્યાં જઈને સોનું તથા મોતીનો જથ્થો એટલો વધો લઈ આવ્યા કે બીજા વ્યાપારિયોને તેવું સાહસ કરવાની હિંમત આવી.

સન ૧૫૦૦. તા. ૧૩ જાન્યુઆરીને રોજ, એક ત્રીજો શરૂ કરનાર વિસેંટ યાનેઝ પ્રિંઝોન જે કોલમ્બસની સાથે તેની પેહેલી સફરમાં હતો, તે પાલોસથી ચાર વાહાણો લઈને વિષુવવૃત્ત ઓળંગીને ગયો. આ રીતે દક્ષિણ ભળી, આટલે છેટે, કોઈ ગયું ન હતું. આમાઝોન (આમાઝોન લોકોની નદી) ના મુખની સામી બાજુના કિનારા ઉપર તે ક્યાં ઉતર્યો એ માલુમ પડતું નથી.

આ બધા ભાગ હિંદના કાંઠાના છે, એમ કોલમ્બસનું માનવું હતું. તે પ્રમાણે આ બીજા નાવિકો પણ એમજ માનતા હતા. પણ અમેરિકાના રસાળ કિનારા ઉપર, આગળ પ્રિંઝોન ઉતર્યો હતો તેનો બરોબર શોધ તો ૧૫ મા સેકડાના છેવટના ભાગમાં લાગ્યો હતો.

* હમ્બોલ્ટ (Humbolt)નું કેહેવું એમ છે કે, આ સાહસિક પુરુષ પોતાનું નામ નવી ભૂમિને આપવું ધાણું ન હતું, તેમજ, તે ભૂમિ શોધી કાઢનાર તે પોતેજ હતો એવું ડોઠ તેણે ધાણું ન હતું, પણ પ્રસંગોપાત, બની ગયેલા બનાવની હકિકત ઉપરથી એમ થઈ ગયેલું જણાય છે, પણ આ વિષે એનો કોઈ પણ હાથ ન હતો.

स्पेनना लोको मांहेला घणा वगवाळा लोको, कोलम्बस उपर अदेखाई करवा लाग्या. कोलम्बस त्यां गया पछी, अव्यवस्थां थई गई हती, ते व्यवस्थामां आणवामां गुंथायो, तेथी आगळ वधी, नवा शोध करवानो तेने अवकाश मळ्यो नहि. सेंट डोमिंगोथी तेणे वाहाणो रवाने कर्यां हतां तेमां कोलम्बसथी नाराज थयेला लोको पण स्पेन गया अने कोलम्बस सामां कावतरां करनाराओना भेगा भळी गया, तेमणे कोलम्बसना अपकृत्यनी खोटी बनावटो करीने, राजाराणीना मनमां वेहेंम उत्पन्न कराव्यो. कोलम्बसे गप्पां मार्या प्रमाणे, तेनी वदचालने लीधे धननो लाभ थयो नहिं, पण नकामो खर्च थयो एम पण ठसाव्युं.

कोलम्बसना शत्रुओमां मुख्य बाडाहोसनो धर्माध्यक्ष आगेवान हतो. तेणे कोलम्बस उपर खोटी रीते राज्यकारभार चलाववानुं तोहोमत मूकी, तेनो तपास कराववानुं ठराव्युं. आ कामने माटे फ्रानसिस डी बोवाडिल्लाने हुकम थयो. तेणे जईने कोलम्बसने अपराधी गणीने, वगर तपासे, बेडियो जडी, वाहाणमां चढावी दीधो, तेना वे भाइयोनुं पण तेमज कर्तुं. त्रणेने जुदा जुदा वाहाणमां चढाव्या के कोई प्रकारनी तेओ मसलहत करी शके नहि. जेमां कोलम्बसने राख्यो हतो ते वाहाणनो मालम आलोन्सो डी वेलेजो, आ कृत्यथी नाराज हतो, तेणे दूर वाहाण गया पछी बेडियो काहाडी नांखवी जोड्ये एवुं पोतानुं वलण जणाव्युं, पण राजाराणीना हुकमथी आ कृत्य थयुं छे, माटे ते मारे मानथी मान्य राख्या विना छूटको नथी एम बोली, पोतानुं महत्व अने राजभक्ति जणावी, पण कोलम्बसे कहुं के, मारा दरबारे मारा पगमां बेडियो नंखावी छे अने तेज पाछी काहाडी नंखावशे.

ता. २३ मी नवेम्बरे तेनुं वाहाण स्पेन पोहोंच्युं. आवा सारा

માણસને આવું અપમાન પોહોંચાડવાથી આજ્ઞા યૂરોપમાં પોતાની ફજેતી થશે એમ રાજારાણીને લાગ્યું, તે ઉપરથી, તેને છોડી મૂકીને માનથી દરબારમાં આવવાનું આમંત્રણ કર્યું. તા. ૧૭ મી ડિસેમ્બરે તે હુજૂરમાં ગયો. સારો પોશાક પેહેરી આવવા માટે તેને નાણું પણ મોકલ્યું હતું. તેણે આવીને રાજારાણીને માનપૂર્વક નમન કહ્યું ને પગે પડ્યો, અને ગદગદ કંઠે થઈ જવાથી કેટલીક વાર સુધી કાંઈ બોલી પણ શક્યો નહિ. પછી દૃઢ મન કરીને તેણે ખુલાસેથી પોતાને વિતાડ્યાની વિગત કહી સંભળાવી. શત્રુ-ઓએ આ પ્રમાણે તેની માઠી દશા કરી છે એવી ખાતરી કરી આપી. રાજારાણી બંને ખુલાસો સાંભળી રાજી થયાં, અને તેમને સ્વોટે માર્ગે દોર્યા તેથી પસ્તાવો થયેલો જણાવ્યો, અને તેનું પ્રતિ-પાલન કરવાની આજ્ઞા આપી. પોતાના ઉપર આવું અપકૃત્ય ક-યાનું કલંક ચોંહોંટે નહિ એટલામાટે રાજારાણીએ બોવાડિયાને પદભ્રષ્ટ કહ્યો, પણ કોલમ્બસને તેની જગ્યાએ કાયમ કહ્યો નહિ.

અલ્કાન્તારાનો લશ્કરી અધિકારી નિકોલાસ ડી ઓવાંડોને હિસ્પાન્યોલાનો વાઇસરોય બનાવ્યો. આ ઉપરથી તેની ખાતરી થઈ કે રાજારાણીએ ઇરાદાપૂર્વક તેને પદભ્રષ્ટ કહ્યો હતો, તેથી, જે બેડિયો તેના પગમાં ઠોકવામાં આવી હતી તે જ્યાં ત્યાં પોતાની સાથે રાખતો હતો, અને રાજારાણીને માટે તેના મનમાં ઘણોજ તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયો હતો. પોતે મરે ત્યારે તેની કબરમાં પેલી બેડિયો તેના સવ સાથે રાખે એવી અગાઉથી તેણે સૂચના કરી રાખી હતી. (વાંચનારે ૧૭ મા પૃષ્ઠ ઉપર નીઘા કરવી.)

૧૫૦૧ ના જાન્યુઆરીમાં જુઆન ડિલા કોસા, કોલમ્બસની સાથે બે સફરોમાં ભેગો હતો, તેથી તે ત્યાંનો માહિતગાર થયો હતો, તેણે રોડેરીગો ડી બાસ્તિડાસ સાથે મઢીને બે વાહાણો તૈયાર

कक्षां, अने सफरे नीकळ्यो. तेओ ठेठ नवीभूमि उपर जई पोहोंच्या अने पारियाना किनारा उपर आवी उतखा. तेओए त्यांथी पश्चिम भणी जई, टेरा फिर्मा प्रान्तने कांठेकांठे केप डी वेलाथी डारियेनना अखात सुधीनां स्थान शोधी काहाड्यां. ते-
वामां वळी, ओजेडाए फरीने पर्यटन करवानो विचार कखो, अने अमेरिगोने पोतानी साथे लईने तेणे बीजी सफर करी. आ प्रमाणे लोकोनी उत्कंठा अमेरिका भणीना शोधमां वधती गई.

.नवो वाइसरोय ओवांडो हिस्पान्योला जई पोहोंचे तेना पेहेलां, बोवाडिल्ला पोताने फावे तेम कारभार चलावा लाग्यो, तेनो जुल्म घणो हतो. इंडियनोने तेणे घणा दुःखी कखा. सोनुं एकठुं करावाने आ लोकोने गुलाम लेखीने तेमनी पासे खाणो खोदावा मांडी. आवी विपत्ति भोगववाथी घणा लोको मरी जवा लाग्या.

१५०२. ओवांडो ३२ वाहाणो, अने २५०० माणसो ल-
ईने आव्यो. तेणे बोवाडिल्लाने तुरत स्पेन रवाने करी दीधो. कोलम्बसना सामा थयेला रोल्डान अने बीजा तोफानियोने पण त्यांथी नीकळी जवानी आज्ञा थई. कायदा कानुनोनी व्यवस्था सारी करी. असली लोकोनी पासे वेठ कराववी नहि, अने तेओ स्पेननी स्वतंत्र प्रजा छे एम जाहेर करवामां आव्युं. जे स्पानि-
यर्डो सोनुं वगेरे माल एकठो करता हता तेमांथी, अर्ध भाग, सरकारने आपे एम ठराव्युं.

कोलम्बसे पोताना करारनामा प्रमाणे वर्त्तन करवा राजा
राणीनी घणी आजीजी करी, पण आगळ उपर थवाना अति
लाभनी लालचमां लोभायला फर्डिनान्ड राजाए फरमाव्युं के,
ए शरतो नीतिना मार्गथी बाह्य होतां अमर्याद छे, माटे मान्य

રાખી શકાય નહિ એવી છે. બે વર્ષ સુધી હેરાન થયો છતાં, છેવટે તેને ઇનસાફ મલ્લવાની આશા રહી નહિ. તોપણ તેનો વિચાર એવો થયો, કે ડારિયાટના અઘાત પાસે કોઈ સંયોગીભૂમિ હોવી જોઈયે, અને હિન્દ અને આ દેશ વચ્ચે મહાસાગર હોવાથી ત્યાં પોહોં-ચવાનો ટુંકો રસ્તો મળી આવવો જોઈયે. એવો તેનો દૃઢ નિશ્ચય એક-વાર તેણે રાજારાણીને વિસ્તારપૂર્વક સમજાવ્યો, અને તેમના મનમાં પોતાના નિશ્ચયથી થતા લાભની લાલચ ઉત્પન્ન કરાવી, એટલે, તેને ચાર વાહાણો ન્હાનાં, આવી ભારે સફર માટે અયોગ્ય એવાં સોંપ્યાં, તેમાં એક તો માત્ર ૭૦ ટનનું હતું. પોતે સાહાસિક હોતાં, આવા અપૂર્ણ સાધનથી પણ, તે સજ્જ થયો. સાથે પોતાનો ન્હાનો દીકરો ફર્ડીનાન્ડ નામે હતો, જેણે પછવાડેથી કોલમ્બસની કાહાણીનો વૃત્તાન્ત લખ્યો છે, તેને લીધો, તથા પોતાના ભાઈ બાર્થોલોમ્યોને પણ સાથે રાખ્યો. પોતાના વાહાણો માહેલું એકાદ બદલી લેવાના કારણથી, તે પ્રથમ તો હિસ્પાન્યોલામાં ગયો, પોતાના અનુભવથી આ સમયે દરિયાઈ તોફાન થવાનો સંભવ તેને જણાયો, તેથી તે સેન્ટ ડોમિંગોમાં આવ્યો ત્યારે ૧૮ માર્ચ મારેલાં વાહાણો સ્પેન જવાની તૈયારીમાં હતાં, તે હાલ રોકાયેલાં ત્યાંના નવાબને ચેતવણી આપી, પણ તેણે કોઈનું માન્યું નહિ, ને વાહાણો રવાને કરી દીધાં. રસ્તામાં તુરતજ તોફાન ઉપડ્યું, તેમાં બધાં વાહાણોમાંથી માત્ર બે કે ત્રણ ઊગડ્યાં, અને બાકીનાં દરિયાના બલિદાનરૂપે તેમાં ગેબ થઈ ગયાં, અને તેની સાથે, બોવાડિલા અને સેલ્દાન પણ મેગા દરિયાની કબરમાં સ્વાહા થયા, અને અન્યાયથી મેલ્લવેલું દ્રવ્ય અને પોતાના પ્રાયશ્ચિત્તના દરિયારૂપી કુંડમાં હોમાયા. કોલમ્બસની સામે થયેલા અને તેના સામું બંડ કરવામાં સામેલ હતા, તેવા પણ ઘણા માણસો હતા, તેમની પણ એજ દશા થઈ.

(दोहरो.)

कूड तरे नहि को समे, सत्य तरे सो वार;

कूड कूडने लई पडे, उंडा दधि मोझार.

आश्चर्यकारक वात तो ए छे के, कोलम्बसनो जे माल जप्त करीने दरबारमां मोकलवा जे वाहाणमां राख्यो हतो ते वाहाण तरतुंज रहुं.

(दोहरो.)

• • न्याय ईश्वरी न्याय छे, कूडा पर छे कोप;

जे कारण कूडं हतुं, तेनो कीधो लोप.

प्रकट पारखुं सत्यनुं, आ रीते देखाय;

रूडा ते रूडा ठरे, कूडा खत्ता खाय.

ज्योति सत्यतणी सदा, झांखी कदि नव थाय;

दिन दिन अधिक प्रकाशथी, जळहळ जोत जणाय.

कोलम्बसे जे बनावनी अगाउथी चेतवणी आपी हती ते गणकारी नहि, अने आवो माठो परिणाम बन्यो, तेनुं रूपान्तर द्वेषी लोक एवुं करवा लाग्या के कोलम्बसे जादुनुं कपट करीने आवो परिणाम आण्यो माटे एज कूडो छे.

जुलाई मासनी १४ मी तारीखे हिस्पान्योलामांथी कोलम्बसने नीकळवुं पड्युं. रस्तामां तेने, त्यांना देशियो म्होटा कोटियामां बेशीने आवी मळ्या, तेमनी साथे ते वात करतां मेक्सिको तरफ सोनुं घणुं छे एवी तेने वातमी मळी छतां, त्यां जवानुं छोडी दर्शने, पोते धारेली सामुद्रधुनी खोळी काहाडवाना हेतुथी दारिएनना अखात भणी चाल्यो. तेमां केप मेसिआस डी डीओसथी ते पोर्टोबेलो सुधीनो अमेरिकानो किनारो तेने हाथ लाग्यो. आ बंदर घणुं सारुं होवाथी कोलम्बसेज ए नाम आप्युं

છે. આ રસાલ ભૂમિ જોઈને તે ત્યાંજ રોકાયો, અને અહિં સંસ્થાન સ્થાપવાના ઇરાદાથી તેને લગતું સાહિત્ય લેવાને તે પોતાના ભાઈને અહિં મૂકીને ૧૫૦૩ ના જૂન માસમાં સ્પેન જવાનો વિચાર કરતો હતો, તેવામાં, તેની સાથના લોભિયા સ્પાનિયર્ડોએ સોનું મેળવવાને લોકો ઉપર જાસ્તી કરવા માંડી, અને કોલમ્બસનો હુકમ માન્યો નહિ, તેથી દેશિયો સામા થયા, અને તેઓ ત્યાંના બીજા દેશિયો કરતાં કાંઈક વિશેષ શૂરા હોતાં, તેમણે સ્પાનિયર્ડોનો પરાજય કસ્યો. તેવામાં વાવાણોડું થઈ આવવાથી તેનું એક વાહાણ ઢૂબી ગયું, બીજું વાહાણ ખુટપી ગયું તેથી, તેને, ત્યાંજ મૂકી દેવું પડ્યું. બાકી રહેલાં બે વાહાણો લઈને તે હિસ્પાન્યોલા જવા નીકળ્યો. આ કિનારો તેને ગમ્બરામણ કરાવનારો, સંકટ ભરેલો થઈ પડ્યો માટે તેનું નામ તેણે “ કોસ્ટ ઓફ વેક્સેશન ” પાડ્યું. રસ્તામાં બંને વાહાણો એક બીજાને અથડાયાં તેથી આગળ ચાલી શકે એવાં રહ્યાં નહિ, તેથી જેમ તેમ જમેકા બેટ સુધી તે હંકારી લાવ્યો, આગળ જઈ શકાય એમ રહ્યું નહિ, તેમજ, પોતે સ્થાપેલા સંસ્થાનમાં સ્વર પોહોંચાડી શકવાનું સાધન પળે પળે નહિ, તેથી ત્યાંના ભલા દેશિયોની પરોણાગત સ્વિકારીને તે ત્યાંજ રહ્યો, અને તેમનાં બે કોટિયાં માગી લઈને કોલમ્બસના બે મિત્ર મેનડેઝન ને ફિએસ્પિ કરીને હતા તે એ કોટિયામાં રવાને થયા. તેઓ દશમે દિવસે હિસ્પાન્યોલામાં ૯૦ મૈલને છેટે પોહોંચ્યા. રસ્તામાં ઘણા હેરાન થયા. સાથે ઇન્ડિયનો હતા તે પળ મરણ પામ્યા. અહિં આવ્યા પછી તેઓ આઠ માસ રોકાયા ત્યાંસુધી, કોલમ્બસને કોઈ પળ પ્રકારનો આશરો આપવાને આ દુષ્ટ નવાબ (વાઇસરોય) તત્પર થયો નહિ. કોલમ્બસના સાથીઓએ ધાતું કે આટલી મુદત થઈ છતાં, ગયેલા બે માણસો પાછા આવ્યા નહિ તેથી તે મરી ગયા હશે એટલે કોલમ્બસનું કાંઈ પળ નહિ માનતાં

ત્યાંના દેશિયોનાં કોટિયાં, કોલમ્બસે વેચાતાં લીધાં હતાં, તે લઈને તેઓ અહિંથી વિદાય થયા. આ ટાપુના લોકો કાંઈક ભોળા હતા, તેથી આટલા દિવસ, તેમણે खावा પિવાનું આપીને નિભાવ્યું, પણ હવે તો તેઓ કાયર થઈ ગયા, અને કેવળ કંટાળાપર આવ્યા, તેથી હવે મૂંઝવે મરવું પડશે એમ કોલમ્બસને લાગતાં, તેને એક યુક્તિ સૂઝી, તે એ કે, તેજ દિવસે ચંદ્રગ્રહણ થવાનું હતું એમ ગણિત ઉપરથી કોલમ્બસના જાણવામાં આવ્યું, એટલે, તેણે કહ્યું કે, અમે મહાન પરમેશ્વરના દાસ છીએ, તેમની તમે હવે આગળના જેવી પરોળાગત કરતા નથી, તેથી તમારા ઉપર પરમેશ્વર આજેજ કોપ કરીને તમને ચંદ્રદર્શન નહિ થવા દેવામાટે તેને ઢાંકી દેશે, અને કેવળ અંધારું કરી મૂકશે, તથા તેને કેવળ રાતો કરી નાં-ખશે. બનાવ પણ તેમજ બનવા માંડ્યો, એટલે, તેઓ ગભરાયા, અને પરમેશ્વરની ક્ષમા મેળવવા માટે તેને વિનવવા લાગ્યા, તથા તેઓને खावा માટે પુષ્કળ સામગ્રી લઈ આવ્યા. કોલમ્બસે પરમેશ્વરની સ્તુતિ કરી, તેટલી વારમાં તો ચંદ્ર, ગ્રહણથી મુક્ત થયો, અને આગળના જેવો પ્રકાશિત દેખાયો. આવો બનાવ બનવાથી, આ ભોળા લોકો તેમની વીક રાખવા લાગ્યા, અને આગળ કરતાં પણ વધારે મંઝતાપણું બતાવીને, તેમને જે જોડ્યે તે આપવા લાગ્યા. જે માણસો કોટિયાં લઈને ગયા હતા, તેઓ આગળ જઈ શક્યા નહિ, તેથી તેમને પાછા આવવું પડ્યું, અને કોલમ્બસ શું કપટકાર્ય કરવા આવ્યો છે, તે જાણવાને, એક બતેલા સાથે નવાં વે પોતાનાં માણસો જમેકા મોકલ્યાં. એસ્કોબાર કરીને એક કોલમ્બસનો શત્રુ હતો, તેને બતેલાનો ઉપરી ઠરાવ્યો હતો, કે તે કશી મદદ આપે નહિ. અને તેણે કહ્યું પણ તેમજ; તે એક કોટિયામાં બેશીને કોલમ્બસ પાસે ગયો, અને ત્યાંની હકીકત જોઈ લીધી, પછી નવાબ તરફનો માત્ર દિલાસાનો કાગળ હતો, તે આપીને પોતે વાહાણ

લઈને વિદાય થયો, એટલે કોલમ્બસના સાથીઓ નિરાશ થયા. તેમને કોલમ્બસે સમજાવીને કહ્યું, કે એ વાહાણમાં આપણ સર્વેનો સમાસ થાય એમ ન હતું, અને મને એકલાને તેઓ તેડવા આવ્યા હતા, પણ તમને મૂકીને મારે એકલા જવું એ મને અઘટિત લાગ્યું, કેમકે, જે તમારું થાય તેજ મારું થવું જોઈએ. ભાઈઓ! તમે નક્કી જાણો, કે પરમેશ્વરની કૃપાથી, આપણે માટે હવે તુરતજ વાહાણો આવશે. આવાં દીલાસાનાં મીઠાં વચન સાંભળીને, બધાંનો ગુસ્સો ઉતરી ગયો, અને શાન્ત થયા; પણ આવી શાન્તિ લાંબી ટૂંકી નહિ, તેના સાથીઓમાં બે વિભાગ પડી ગયા. જે વિરુદ્ધપક્ષ બંધાયો, તેઓએ તોફાન મચાવ્યું, અને જીવપર આવ્યા. તેમની સામે કોલમ્બસે પોતાના ભાઈને મોકલ્યો; મ્હોટી મારામારી થઈ, તેમાં તા. ૨૦ મી મેએ, આગેવાન ફિતુરિયો માર્યા ગયા, એટલે બાકીના નિરુપાયે શાન્ત થયા, અને કોલમ્બસને શરણે આવ્યા.

હિસ્પાન્યોલામાં ઓવાંડોના નિર્દયપણાથી જે લોકો કંટાળી ગયા હતા, તેઓ વાહાણોમાં બેસીને, કોલમ્બસ પાસે આવ્યા, તેમની સાથે, બધા ત્યાંથી નીકળીને, સેંટ ડોમાંગોમાં આવ્યા. ત્યાંના નવાબે ઉપરઉપરથી કોલમ્બસનો સત્કાર કહ્યો, પણ તેના પેટમાં ડંડી કાતી હતી, તે છૂપાવી શક્યો નહિ. બઢવાલોરના ઉપરીને કોલમ્બસ બેઢિયો નાચીને લઈ આવ્યો હતો, તેનો ફેનસાફ કરવાને તેને કેહેવામાં આવ્યું, પણ એણે તો તેને છોડી મૂકીને, કોલમ્બસની પક્ષના લોકોને નાનાપ્રકારની ધમકી આપી. તા. ૧૨ મી સેપ્ટેમ્બરે કોલમ્બસ ત્યાંથી કંટાળીને નીકળ્યો. તેના એક વાહાણને તોફાન લાગવાથી તે પાછું સેંટ ડોમાંગે ગયું. ડિસેમ્બર માસમાં તોફાન લાગવાથી બીજું નબલું બન્યું, તેને ફાલતુ ઢોલો લાગુ કરી દઈને ચાલતું રહેવાની સ્થિતિમાં મૂકતાં, તે ૨૧૦૦ મૈલને છેટે મહા મેહેનતે સેંટ લૂકારને બંદરે આવી પોહોંચ્યું. અહિં

एने इसाबेला राणीना मरणनी खबर मळी, तेथी ए घणो दुःखी थयो, केमके, हवे एने मात्र ते दयाळु राणी उपरज आधार हतो. कांई तबियत ठीक थया पळी, ते स्पेनना दरबारमां गयो, पण त्यां तेनो कशो धडो करवामां आव्यो नहि. तेनो विचार, पोताने हेरान करनार, वाइसरोयने खसेडावी, पोते पाछो जई, दाखल थई, नवा शोध करे एवो हतो, पण राजाए तेमांनुं कांई कखुं नहि, तेथी निराश थतां, तेनो मंदवाड वध्यो, अने १५०६ ना मे मासनी २० मी. तारीखे वालाडोलिडमां मरण पाव्यो.

कोलम्बसना मरणपळी, एक स्पानिश साहासिक पुरुष, वास्को नुनेझ डी बालबोआ (Vasco Nunnez de Balboa) नामनो हतो, तेनी धारणामां आव्युं के, अमेरिका अने एशिया वच्ये एक महासागर पडेलो छे, तेनो अंत लेवा माटे, शोध करवानुं विशाळ क्षेत्र छे, तेथी तेणे १५१३ मां अमेरिकाना असली रेहे-वाशियोना अनुभवनो लाभ लेवामाटे, तेओने पोताना भोमिया तरीके साथे राखीने तेणे, धारेला महासागरनो पत्तो मेळव्यो. आ प्रथम यूरोपियन शोधकनी हकिकत स्पेनना राजाना जाणवामां आवतां १५१५ मां जुआन डायस् डी सोलिस (Juan Dias de Solis) ने पोतानी पासे बोलाव्यो. आ माणस ब्राझिलना किनारानो जाणीतो हतो, तेने एवी आज्ञा करी के, तारे अमेरिकाना दक्षिणभागमांथी दक्षिणसमुद्रनो तथा हिन्दनो मार्ग खोळी काहाडवानो प्रयत्न करवो. आ हुकम प्रमाणे तेणे प्रयास कखो, पण रिया डी ला प्लाटा (Ria de la Plata) ना किनाराना लोकोनी साथे तेने कजियो थयो, तेमां ते पोते, तथा तेनां घणांखरां माणसो माखां गयां, ने जे कोई बच्यां ते स्पेन जतां रखां.

मेक्सिकोना दक्षिण किनारा उपर, आ समये, स्पानियडोए

નવા વાસ વસાવ્યા હતા, ત્યાંથી હિન્દ ભળી જવાના માર્ગનો શોધ કરવામાં ગુંથાયા, પળ આ કામમાટે તેઓએ જે લાકડાનાં વાહાણો બાંધ્યાં હતાં તેમાં શઢો પેસવાથી, થોડાં અઠવાડિયાંની અંદર તો તે નકામાં થઈ પડ્યાં, ઇટલે તેવાં વાહાણો, આવા વિસ્તીર્ણ પર્યટન-માટે, કેવલ નિરૂપયોગી થઈ પડ્યાં. આ પ્રમાણે સ્પાનિયર્ડો મા-થાકૂટ પૂરેપૂરી કરતા હતા, તેવામાં, એક પોર્ટુગીઝ આફિસર કંટાળી ગયો હતો તે, સ્પેનના રાજા કાર્લો કે પાંચમો ચાર્લ્સ હતો તેની પાસે ગયો, તેનું નામ (Fernando de Magalhães) ફેર્નાંડો ડી માગલહેન્સ હતું (પળ તે ફ્રેંચોના ઉચ્ચાર પ્રમાણે અપભ્રંશ થઈને ફેરડીનાંડ માગેલ્લાન કેહેવાયું) તેણે તેને સમજાવ્યું કે, પોપ તરફથી જે હદ બાંધી આપવામાં આવી છે, તેમાં મોલક્કાના ટાપુઓ, જે પોર્ટુગીઝોએ શોધી કાઢ્યા છે તે, સ્પેનની હદમાં આવી જાય છે, માટે તે તરફ જવાને આપણને કશો બાધ નહે એમ નથી, અને સ્પેનને બાંધી આપેલી હદની અંદરમાંજ તેજાનાના બેટોની શોધ કરીને, ત્યાં વેપાર ચલાવી શકીશું. આ વેઢાએ, સ્પેનનો રાજા કાર્લો હતો તેને ગલ્લે આ વાત ઉતરી. એક હાથે દશ વર્ષ સુધી વેપાર ચલાવવાનો તેને પટો કરી આપ્યો, અને જે નફો થાય તેમાં ૨૦ મો ભાગ હમેશાં તેને મલ્લે એવો કરાર કરી આપ્યો. પાંચ કે છ વાહાણોનો એક કાફલો તૈયાર થયો, અને (Seville) સેવિલેથી તા. ૧૦ મી આગસ્ટ ૧૫૧૯ ને દિવસે હંકારી ગયો. કેટલીએક મુસીબતો વેઢ્યા પછી, જે સામુદ્રધુનીમાંથી તે પાર નીકળી ગયો તેનું નામ ત્યારપછી માગેલાન પડ્યું. છેવટે તે ફિલિપાઇનના ટાપુઓએ આવી પોહોંચ્યો, પળ માટાન (Matan) બેટમાં ત્યાંના વતનિયોની સાથે કજિયો થતાં, ૧૫૨૧ ના એપ્રિલની ૨૭ મી તારીખે માલ્હો ગયો, અને તેનાં બધાં વાહાણોમાંથી એક પાછું સ્પેન વઢી આવ્યું, ઇટલે, સ્પાનિયર્ડોએ તેનું નામ પછ-

વાહેથી (The Venerable Victoria) ધી વેનરેબલ વિક્ટોરિયા પાડ્યું. તેઓ કેહે છે કે, આ વાહાણે આ પર્યટનમાં ૧૪,૪૫૦ લીગની મુસાફરી કરી હતી, અને છવાર વિષુવવૃત્ત અથવા ભૂમધ્યરેષા ઓઝંગી હતી. હવે કટોરિયા વાહાણ માત્ર ૯૦ ટનનું હતું, તેમાં મલ્લકાના બેટોમાંથી લીધેલો તેજાનાનો માલ ભરેલો હતો તે, ૧૫૨૨ ના સેપ્ટેમ્બર માસમાં પાછું આવ્યું ત્યારે, કેપ ઓફ ગુડ હોપ વટાવીને આવ્યું હતું, આ પ્રમાણે પૃથ્વીનું પરિક્રમણ કરનાર આ વાહાણ પેહેલુંજ હતું.

૧૫૨૯. પોર્ટુગલના રાજાને, આ બનાવ ઉપરથી, પોતાના શોધી કાઢાડેલા રસ્તાનો ઉપયોગ કરવા દેવામાં વાંધો ઉઠાવવાને મન તો થયું, પણ કાર્લો, સ્પેનનો રાજા, આ સમયે બલિષ્ઠ હતો. નેધર-લાંડનો ૧૭ ફઝ્ઝુપ પરગણાનો ધણી, તેમજ, જર્મનીનો પણ તે શેહેનશાહ હતો, તેથી યુક્તિથી તેની સાથે વાંધો પતાવવાની પેરવી કરી, ૩,૫૦,૦૦૦ સોનાના ડ્યુકેટ તેણે શેહેનશાહને ભર્યા, તે તેણે રાખ્યા, અને જણાવ્યું કે, હું જ્યારે હિન્દનો વેપાર ચલાવવાનું ચાલતું રાખીશ ત્યારે તમારાં નાણાં તમને પાછાં આપીશ. આ પ્રમાણે થયેલા કરારને અનુસરીને, ૧૫૨૯ ના એપ્રિલ માસની ૨૨ મી તારીખે સારાગોસામાં કોલકરાર થયા.

૩,૫૦,૦૦૦ ડ્યુકેટ પાછા આપી દેવાને માટે હપતા કરવામાં આવ્યા હતા, તે પ્રમાણે નાણાં ભરાઈ જતાં સુધી, પોતાનો હક તેણે સાનમાં લેવા આપવાનું કબુલ કર્યું, અને આ તકરારનો ફરીને વિચાર કરવા માટે, માંજગડિયા ઠરાવીને, તેઓ જે નિકાલ લાવે, તે તેણે માન્ય રાખવો કે નહિ, તે તેની મરજી ઉપર રાખવામાં આવ્યું; તોપણ, આ ઠરાવ સ્પાનિયર્ડોને રુચ્યો નહિ, તેઓની ધારણામાં એમ આવ્યું કે, રાજાએ લોકોનો સ્વાર્થ, આ પ્રમાણે બંધાઈને, બગાડ્યો છે, તેથી એક માર્ગ એવો કાઢાડ્યો

કે, કાસ્ટૈલની પાર્લામેંટ, પોર્ટુગાલના રાજાએ ભરેલી રકમ તેને પાછી આપે, અને તેના બદલામાં ૬ વર્ષ સુધી, મલાક્કાના ટાપુઓનો કબજો તેઓ રાખે, અને મુદત જ્યારે પૂરી થાય ત્યારે, અધિરાજા ત્યાંના વેપાર સંબંધી પોતાને ફાવે તેમ કરે; પણ કોઈક ખાસ કારણને લીધે અધિરાજાએ આ માગણી માન્ય રાખી નહિ.

૧૫૮૦ માં પોર્ટુગાલનું રાજ્ય સ્પેન સાથે ભઠ્ઠી ગયું ત્યાંસુધી, મલાક્કાના ટાપુઓનો કબજો તેમની પાસે નિર્બાધ રહ્યો, પણ વલંદા સાથે તેઓને શત્રુવટ બંધાઈ, અને છેવટે તેઓ પોતાનો સમૂલગો કબજો खોई બેઠા.

સન ૧૬૪૦ માં, પોર્ટુગાલ સ્પેનથી પાછું સ્વતંત્ર થયું ત્યાંસુધી, સ્પાનિયર્ડો પોર્ટુગાલના વાવટાનીચે, કેપ ઓફ ગુડ હોપને રસ્તે, વેપાર ચલાવવા લાગ્યા, પણ ત્યારપછી ૧૬૪૮ માં, મનસ્ટરની સલાહ થયા પછી, લગભગ એક શતક સુધી, અમેરિકાના પશ્ચિમ કિનારા અને ફિલિપાઈનના ટાપુઓ વચ્ચે વેપાર ચલાવવા લાગ્યા. કેમકે, સ્પેન અને હૉલંડ વચ્ચે એવો કરાર થયો હતો કે, પૂર્વપ્રદેશ (ઈસ્ટ ઇન્ડીઝ) સાથે વેપાર કરવામાં, ચાલતા આવેલા રેવાજ પ્રમાણે, ડચોએ કેપ આફ ગુડ હોપના રસ્તાનો ઉપયોગ કરવો, અને સ્પાનિયર્ડોએ, અમેરિકાના પોતાના 'જે જે' વાસ હોય ત્યાંથી નીકળતા માર્ગે વહિવટ કરવો.

માગેલાનની સામુદ્રધૂનીમાં થઈને હિન્દમાં જવાનો માર્ગ શોધી કાઢવામાં આવ્યો હતો, તે કરતાં પાંશરો માર્ગ ઓછાવાને, સ્પાનિયર્ડોએ અને બીજા લોકોએ પ્રયત્ન તો ઘણા કર્યા, પણ તેમાં કોઈ ફાવ્યું નહિ, એટલે સ્પાનિયર્ડો તેજાનાની નિપજવાળા ટાપુઓ સાથે, ઉપર જણાવેલા માર્ગેજ, વેપાર કરવામાં મચ્યા રહ્યા, તેમાં તેઓ વધારે ફાવી ગયા. પોતાની માતૃભૂમિ સાથે વેપાર સાંધી

લેવાને માટે, તેઓએ યુરોપનો માલ અને ત્યાં નિપજતી ચીજો, તેમજ, હિન્દનો માલ, ઉત્તર અને દક્ષિણ અમેરિકા વચ્ચે આવેલી સાંકડી સંયોગીભૂમિને માર્ગે, લઈ જવાનો વહિવટ ચલાવવા માંડ્યો.

૧૫૬૪ ની સાલ પેહેલાં, ફિલિપાઇનના ટાપુઓનો કબજો લેવા માટે, સ્પાનિયર્ડોએ પ્રયત્ન તો ઘણા કહ્યા, પણ તેમાં તેઓ ફાવ્યા ન હતા. હવળાં લેગાસ્પિ (Miguel Lopez de Legaspi) કરીને એક અનુભવી વીર પુરુષ હતો તેણે ચડાઈ કરી, તેમાં તેને બીજા કરતાં વિશેષ પાંશરું પડ્યું. ઝેબુના ટાપુમાં સાન મિગુ-એલ (San Miguel) નામનું શહેર વસાવ્યું. અને ત્યારપછી, લુકોનિયા બેટ સ્પેનના સ્વાધીનમાં કરી લઈને તેમાં મનિલા નામે નગરીની સ્થાપના કરી, તે છેવટે, પૂર્વભૂમિના સમુદ્રોમાંના સ્પાનિશ રાજ્યની રાજધાની થઈ પડી; તેમજ, અમેરિકા, ચીન, અને બીજા દેશ તથા ટાપુઓના સ્પાનિશ વેપારનો માલ રાખવાનું સાધન થઈ પડવાથી, ત્યાંના રેહેવાસિયો પાસે ઘણું ધન વધી પડ્યું. તેથી સ્પાનિયર્ડો તેને પૂર્વનું મોતી એવી ઉપમા આપવા લાગ્યા.

ચીનના વિશાળ દેશમાં જે માલ નિપજતો હતો, તથા બીજી માલની વસ્તુઓ ખપી જાય એવી હતી, તે પોતાનાં વાહાણોમાં ભરી, ચીનના વેપારિયો મનિલામાં પોતેજ લઈ આવતા હતા, તે ત્યાં વેચાઈ જતાં, તેમને બદલામાં ઘણે ભાગે ચાંદી મળતી હતી, આ પ્રમાણે મોટો વેપાર ચીનાઓ ત્યાં આવીને કરી જતા હતા, તેથી સ્પાનિયર્ડોને પોતાનો માલ પોતાનાંજ વાહાણોમાં, ચીન લઈ જવાનો ઘણો પ્રસંગ બનતો નહિ.

બીજા ફિલિપ રાજાએ, ફિલિપાઇનના રેહેવાસિયોને ખ્રિસ્તિધર્મમાં વટલાવવા માટે, પાદરિયોની મોટી સંખ્યા મોકલી હતી, તે પાદરિયો, લોકોને લલચાવવા માટે, તેમને ખાવા લોટ, અને પીવા

માટે દ્રાક્ષનો દારૂ પૂરો પાડવાની ભાંજગડમાં પડ્યા. તેમણે રાજાને લખ્યું કે, અમને આ બે चीजો મળે તો અમે ઘણા લોકોને સ્થિતિ કરી શકીએ એમ છે, માટે તે પદાર્થ મનિલામાં જેમ વધારે આવશે તેમ અમારું કામ વધારે જય પામતું જશે.

અમેરિકામાં આવેલા મેક્સિકોનું આકાપુલ્કો (Acapulco) બંદર પાસે હોવાથી, ત્યાંથી ખાવાપીવાની વસ્તુઓ મોકલવા માટે તેઓએ સૂચના કરી, પણ પૂર્વપ્રદેશની સ્પાનિયર્ડોની રાજ્યસભાવા-છાઓએ આવા વિચારને ઉત્તેજન નહિ આપવા માટે, પાદરિયોના અભિપ્રાય વિરુદ્ધ ઘણું લખાણ કર્યું, તથાપિ ધર્માંધ રાજાએ તેમનું કહ્યું માન્યું નહિ, અને પાદરિયોની માગણી પ્રમાણે, એક ૧૫૦ ટનના વજનનું વાહાણ, લોટ અને દારૂ ભરીને, પ્રતિવર્ષે મેક્સિકોનો વાઇસરોય મનિલામાં મોકલતો રહે એવો સખત હુકમ કર્યો, તે સાથે એમ પણ ફરમાવવામાં આવ્યું કે, એ વાહાણની અંદર બીજો કોઈ પણ પ્રકારનો માલ ત્યાં લઈ જવો નહિ, તેમજ, ત્યાંથી કશો માલ ભરી લાવવો નહિ. આ પ્રમાણે ગોઠવણ થવાથી મનિલાનો મુખ્ય વેપાર માત્ર ખાવાપીવાના પદાર્થોનોજ ચાલતો હતો, તેને કેટલાંક વર્ષ વિત્યા પછી, મેક્સિકોના તથા મનિલાના વાઇસરોયે મળીને મજિયારો વેપાર કરવાની માંહોમાંહે ગોઠવણ કરી. તે પ્રમાણે ચીન અને હિન્દનું રેશમ અને કપાસ (રૂડ) ખાલી આવતા વાહાણમાં ભરાઈને મેક્સિકોમાં જવા લાગ્યું. વર્ષ વીતતાં ગયાં તેમ સ્પાનિશ સરકારની ડલ્ટ ઓછી થતી ગઈ, તેમજ પૂર્વભ-ગીની તેમની રાજ્યસભાની ચેતના અથવા સાવધાનીમાં પણ ઘટારો થવા લાગ્યો, અથવા તો, પોતાના વાઇસરોયનું મન રાખવા ઉપર તેમની વૃત્તિ વધારે ઢલી પડવાથી, મનિલેથી મેક્સિકોમાં પૂર્વભ-ગીનો વધારે માલ લાવવાનું કામ વધી પડ્યું. એક વાહાણને બદલે હવે ૧૫૦૦ થી ૧૭૦૦ ટન સુધી બે વાહાણોમાં માલ

ભરીને લાવવા લાગ્યા, તેમાં પ્રત્યેક જાતની કિંમતી વસ્તુઓ આવતી હતી. (Bretagne and Rouen) બ્રેટાગ્ને અને રુઅનમાં જેવા પ્રકારનું લિનન બનતું હતું તેના જેવુંજ ચીનાઓએ બનાવેલું લિનન જાતિનું લુગડું, હીરા, મોતી, તેજાના, વસાણાં, ચાહા, ચીનાઈ વાસણ, આદિ લઈને આજ્ઞા મેક્સિકોના પરગણામાં પૂરો પડે એટલો વધો માલ ભરીને હવે આણવા માંડ્યો, તેને બદલે મનિલામાં, મૂઝની રીતિપ્રમાણે, લોટ અને દ્રાક્ષનો દારૂ આવતો હતો. તે ઉપરાંત કિરમજ, મિઠાઈ-મુરઝા, રેશમી વર, અને યૂરોપિયન રમકડાં, છરી, ચાકુ, ઘરેણાં આદિ લઈને હલકા વરની ચીજો મનિલામાં વેપો તેથી, પુષ્કળ આવવા લાગી, પણ ઘણે ભાગે તો ૫૦ થી તે ૬૦ લાખ ડાલરની નગદી લઈ આવતા હતા. આ વધો વેપાર બંને ઠેકાણાના વાઈસરોયના સ્થાનગી લાભ માટે ચલાવતા હતા, પણ પછી તો, ત્યાંના રહેવાસિયોએ પણ એ વેપાર કરવા માંડ્યો, તેથી માલની આપલે ઘણી થવા લાગી, અને ચીન તથા હિન્દનો માલ, સારો શોભાયમાન હોતાં પણ સસ્તો પડતો હતો, તેથી યૂરોપિયન માલ કરતાં, તેનો ઉઠાવ ઘણો થવા લાગ્યો. આ કારણે કરીને સ્પેન અને મેક્સિકો વચ્ચેનો વેપાર મંદ પડ્યો, તેથી, ત્યાંના માલની વેપતી ઓછી થવાથી, રાજાની ઉપજમાં પણ ઓછું થવા માંડ્યું. આ ઉપજનો ઘટાડો, જકાત ઓછી આવવાથી થયો એટલુંજ નહિ, પણ જે નગદી સ્પેનમાં આવતી, અને ત્યાં તેનો ભરાવો થતો હતો, તેને બદલે હવે મનિલામાંથી ચાંદી ચીન અને હિન્દમાં ઘસડાઈ જવા માંડી.

૧૭૨૦. વેગલે રહેલા વાઈસરોયનો આવો વહિવટ ચાલતો હતો તે ઉપર પૂરતી દેખરેખ અને બંદોબસ્ત રાખવાનું આસ્ટ્રિયન રાજા, અને સ્પેનના બોર્બોન રાજાઓથી બની શકતું નહતું, એટલે, નુકસાન થતાં, ફિલિપાઈનના ટાપુઓ છોડી દેવાનો વિવાદ સ્પેનની

દરબારમાં થવા માંડ્યો. છેવટે આવો ફઝલુપ પ્રદેશ જતો કરવાનું સ્પેનનું મન થયું નહિ, પણ તેની રાજ્યકૌંસિલના મત પ્રમાણે, સ્પાનિશ વેપારિયોની અરજ ઉપરથી, એવો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો કે, ચીન અને હિન્દનો રેશમી અને સુતરાઉ બર, અથવા કોઈ પણ चीज, સ્પેનનું જ્યાં જ્યાં રાજ્ય હોય તે પ્રદેશોમાં આણવા દેવી નહિ.

આવા ડંધા હુકમની અસર, લુકોનિયામાં આવી વસેલા લોકના ગેરલાભમાં થવાથી, તેઓ એટલે સુધી ગભરાઈ ગયા કે, છેવટે લુકોનિયા બેટ છોડી દઈને જતા રહેવાની તૈયારી કરવા માંડી. પણ ત્યાંના ગવર્નર, આર્ચબિશપ, મ્યાજીસ્ટ્રેટો, અને બીજા ઘણા જણા, આ સંબંધી સ્પેનના રાજાને ઉપરાઉપરી લખાણો કરવા માંડ્યાં, તેથી છેવટે, ૧૭૩૪ માં રાજાને પોતાનો હુકમ ફેરવવો પડ્યો.

૧૭૩૩. ડોન ઇમાન્યુઅલ ડી એરિયાગા, પોતાની સાથે કેટલાક વેપારિયોને સામેલ કરીને, એક કંપની સ્થાપવાની ધારણા કરી, અને રાજાને અરજ કરતાં, તેણે હા પાડી, એટલે, ધ રોયલ કંપની ઓફ ધી ફિલિપાઇન ઓઇલાન્ડ એવું નામ રાખીને કામનો પ્રારંભ કરવા માંડ્યો. રાજાએ ૨૦ વર્ષનો પટો કરી આપ્યો, તેમાં આફ્રિકાની પૂર્વ અને પશ્ચિમ બંને બાજુએ, તથા કેપ ઓફ ગુડ હોપની પેલીપારના સર્વ પ્રદેશો સાથે, આ કંપની એક હાથે વેપાર કરે એવી છૂટ આપવામાં આવી, તે ઉપરાંત, બીજા અગત્યના કરાર નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવ્યા:—

કંપનીનાં વાહાણો ઉપર રાજ્યના વાવટા ચઢાવવામાં આવે; આ વાહાણોને રાજ્યની નૌકાસૈન્યના જેવાં લેખીને તેમની પાસેથી કોઈ પણ પ્રકારની જકાત લેવી નહિ; અને તેમના આફિસરોને રાજ્યના આફિસરો જેવાજ લેખવા; જકાત ભર્યા વિના, કંપની

નગદીનો નિકાસ કરે; કંપની જે માલ આયાત કરે તેમાં તેજા-નાના માલ ઉપર સેંકડે ૮ ટકા પ્રમાણે, અને તે સિવાયના બીજા માલ ઉપર, ૬ ટકા પ્રમાણે કાઢિશના બંદરે જકાત ભરે. ૧૦૦૦ ડાલરનો એક શેર, એવા ૪,૦૦૦ શેરનું મંડોલ કાઢિશમાં કરવામાં આવ્યું. ૨૫ શેર જેણે મળ્યા હોય એવા ૮ ડાયરેક્ટરો, રાજા ઠરાવે તે, કંપનીનો વહિવટ ચલાવે; રાજા પોતે ૪૦૦ શેર ભરે. આવી બીજી ઘણી કલમોનો ચાર્ટર માર્ચ માસની ૨૯ મી તારીખે મંજૂર કરવામાં આવ્યો. રાજાએ આખા મંડોલનો દશમો ભાગ મળ્યો. તેનું જોઈને બીજા સરકારી અમલદારો આદિ લઈને શેર ભરવાને લલચાય, તેથી કાંઈ વેપારી કંપની બની લેખાય નહિ.

કંપનીનું કામ બરાબર ચાલ્યું નહિ. લોકોના સમજવામાં એમ આવ્યું કે, આ તો માત્ર મંડોલ એકઠું કરી રાખવાને માટે બુટ્ટો ઉઠાવેલો છે, પણ ધરો વેપાર પરદેશ સાથે ચલાવવાનો હેતુ નથી. કેટલાક એમ કેહેવા લાગ્યા કે, વાહાણ જાય છે તે જલદી પાછાં વળી આવી શકતાં નથી, તેથી કામ મંદ ચાલે છે. બીજા વળી એમ કેહેવા લાગ્યા કે, મનિલામાં ચીના વેપારિયો ધમધોકાર વેપાર ચલાવે છે, અને ત્યાં તેમનો વેપાર જામી ગયો છે, તેથી આ કંપની ફાવી શકતી નથી. ગમે તેમ હો, પણ આ કંપની તો હિન્દ સાથે કશો વેપાર, કેપને બંધીવાળે રસ્તે, ચલાવી શકી નહિ.

૧૭૮૪. રાજાનું એક વાહાણ બુઇન કોન્સેજો (Buen Consejo) કાઢિશ બંદરથી હંકારીને, બંધીવાળે કેપને રસ્તે થઈને, મનિલાને બંદરે આવી પોહોંચ્યું. ત્યાંથી પૂર્વભૂમિના પ્રદેશમાં નિપજતો માલ ભરીને, ૧૭૬૬ માં પાછું કાઢિશમાં દાખલ થયું. આ રસ્તે બીજી ૧૩ સફરો કરવામાં આવી, તેમાં છેલ્લી ૧૭૮૪ માં થઈ છે.

૧૭૮૫. કારાકાસની રોયલ ગીપુસકોન (The Royal

guipuzcoan company of the Caracas) કંપનીવાઝાની ધ્યાનમાં આવ્યું કે, એશિયા અને અમેરિકાના વેપાર સાથે, યુરોપનો વેપાર જોડી દેવાનો આ સમય અનુકૂળ છે, તેનો લાભ લેવો. અને તે વિચાર તેમણે રાજાને જણાવ્યો, એટલે, તેની ધ્યાનમાં પણ એ વાત ઉતરી, અને તેણે માર્ચ માસની ૧૦ મી તારીખે, ૧૦૦ કલમોનો એક ચાર્ટર કરી આપ્યો અને કંપનીનું નામ (The Royal company of the Philippines) ફિલિપાઈનની રોયલ કંપની એવું પાડવામાં આવ્યું. ૧૦૦ કલમોમાંથી કેટલીક નીચેની મતલબ પ્રમાણે હતી:—

જુલાઈની ૧ લી તારીખથી ૨૫ વર્ષ સુધી કંપનીનું કામ ચલાવવાની મુદત ઠરાવવામાં આવી.

૨૫૦ પેસોનો^૧ એક શેર, એવા ૩૨,૦૦૦ શેરની ૮૦ લાખ પેસોની થાપણ કરવામાં આવી, (એક પેસો સેનસિલો બરાબર ૩ શિલિંગ ૪ પેન્સ આશરેનો થાય છે.); આ શેર જેને ભરવા હોય તેને છૂટ આપવામાં આવી; તેમાં ધર્મની સંસ્થાને નામે, અથવા પાદરિયો પોતાને ધાનગી હિસાબે શેર રાખે તેમાં હરકત ગણવામાં આવી નહિ. તેમાં રાજાએ પોતાને અને પોતાના કુમારોને નામે ૧૦ લાખ ડોલર ('Pesos fuertes') ના શેર ભરવા. આ ઉપરાંત કારાકાસ કંપનીમાં તેમની રકમ ભરેલી હતી તે જુદી.

૧ The Peso sencillo is a money of account, valued at fifteen reales vellon, being exactly three quarters of the Peso fuerte, which the English call a dollar; so the Peso sencillo may be rated at 3/4 of 2v1 sterling.

૨. આ પછી થયેલા ચાર્ટરમાં રાજાના ૫,૯૩૫ શેર જણાવવામાં આવ્યા છે, તે હિસાબે આ રકમમાં ફેર આવે છે.

કારાકાસ કંપનીની જે મિલકત હોય તેની કિંમત આંકીને, તે રકમ બધી, ફિલિપાઈન કંપનીના હિસાબમાં દાખલ કરી દેવી.

ફિલિપાઈન બેટના રેહેવાસિયો માટે ૩,૦૦૦ શેર ફાળવવા રાખ્યા, તે બે વર્ષની મુદતમાં ભરી દેવાની છૂટ રાખવામાં આવી.

જેને શેર વેચવો હોય તે, શેરસર્ટીફિકેટ ઉપર લેનારના નામનો શેરો કરી આપે એટલે ચાલે. અને લેનાર વેચનાર વચ્ચે જે ભાવ નક્કી થાય તે પ્રમાણે આપ લે કરે.

કંપની વ્યાજ નાણાં લે નહિ, પણ નવા શેર કાઢાડીને જોયતાં નાણાં મેળવી લે.

લાગતા વળગતાની ખાતરી થવા માટે પ્રતિવર્ષે, કંપનીના વહિવટનો રિપોર્ટ બાહાર પાડવામાં આવે.

કંપનીને ૨૫ વર્ષની મુદત આપવામાં આવી છે તેની દરમિયાન રાજ્યના નૌકાસૈન્યનાં અને કંપનીનાં વાહાણો સિવાય, વીજા કોઈના વાહાણને ફિલિપાઈનના ટાપુભણી, અથવા પૂર્વભણીના કોઈ પણ ભાગમાં, હંકારી જવાની પરવાનગી આપવામાં આવશે નહિ; તેમજ, કંપની સિવાયના વીજા કોઈ વાહાણને સ્પેનથી સીધા હંકારીને દક્ષિણ અમેરિકા, ફિલિપાઈનના ટાપુઓ, અથવા હિન્દના કોઈ પણ વંદરે જવા દેવામાં આવશે નહિ.

કંપનીનાં વાહાણો કેપ આફ ગુડ હોપ ભણી સીધાં જશે, અથવા બુનોઝ આયરીઝ (Buenos Ayres) થઈને જઈ શકશે, પણ રાજા તરફથી એવી ભલામણ કરવામાં આવે છે, કે કંપની પોતાનાં વાહાણ કેપ હોર્નભણીથી હંકારી જશે તો, અમેરિકા અને એશિયાનો વેપાર સામટો ચલાવવામાં, કંપનીને તથા રાજ્યને લાભ છે, માટે તે પ્રમાણે કરવા ઉપર કંપનિયે નજર રાખવી.

સ્પેન દેશમાં, અથવા તેના તાબાના સ્પાનિશ અમેરિકામાં જે સ્પા. ૫

માલ નિપજે છે, તે માલ ઉપર કશી જકાત લેવામાં આવશે નહિ, પરદેશી માલ સ્પેનમાં આવેલો, સ્પેનથી જ વાહાણોમાં ભરવામાં આવશે તો, તે ઉપર સેંકડે બે ટકા જકાત લેવામાં આવશે.

કંપનીને જોઈયે તેટલો પૂર્વભળીના પ્રદેશના માલનો વેપાર ચલાવવાને સુગમ પડે, ઇટલામાટે, ચરેચરા એશિયાત્વંડના વેપારિયોને પોતાનો માલ મનિલામાં લઈ આવવાની છૂટ આપવામાં આવે છે, ઇટલે કે, તેમને માટે મનિલા બંદર, ચાર્ટરની મુદત સુધી, ફ્રીપોર્ટ લેખાશે; તેઓ જે માલ લઈ આવશે તેને બદલે, તેમને નગદી આપવામાં આવશે, અને તેનું નિકાસદાણ સેંકડે ૩ ટકા પ્રમાણે લેવામાં આવશે. યૂરોપ, અમેરિકા કે ફિલિપાઈનની નિપજનો માલ પણ તેમને બદલામાં મળશે, તેમાં, જે પરદેશી માલ હશે તે ઉપર નિકાસદાણ ૨½ ટકા ભરવું પડશે, અને જે, સ્પાનિશ રાજ્યના દેશોમાં નિપજેલો હશે, તેનું નિકાસદાણ માફ કરવામાં આવશે.

કંપનીનું કામકાજ કરવાને, ૧૨ ડરેક્ટરોનું એક વ્યવસ્થાપક મંડળ (Junta of Direction) સ્થાપવામાં આવશે, અને તેની પસંદગી રાજાના હાથમાં રહેશે. આ જૂથ અથવા મંડળ, દર અઠવાડિયે મળીને કામનો નિકાલ આણતા જશે. વાર ડરેક્ટરોની વિગત નીચે પ્રમાણે છે:—ત્રણ કંપની પસંદ કરે, બે નાશનલ બેંક, બે ડીલર્સ ગ્રેમિયોસ બેંક, બે હવાના બેંક, ૧ સેવીલે બેંક, ૨ શેર-હોલ્ડરો ઠરાવે તે ૧૨. બેંકોવાળા, શેરની સારી રકમ ભરે તોજ તેમને ઉપરનો હક આપવા ઇચ્છા બતાવી છે, એ વાત તેઓએ લક્ષમાં રાખવાની છે.

રાજાના ખાસ હુકમ સિવાય, કંપની, કોઈ સત્તાધીશ સાથે, મિત્રાચારીના કોલકરાર કરશે નહિ.

જે યૂરોપિયન લોકોની પૂર્વપ્રદેશમાં સ્થાપના થઈ ચૂકી હોય,

તેમાંથી કોઈની સાથે, કંપનીનો કોઈ માણસ, તેમને ગુસ્સે થવા જવી વર્તણૂક ચલાવશે નહિ.

ફિલિપાઇનના ટાપુના રહેવાસિયોને ઉત્તેજન મળે, ઇટલામાટે, ત્યાંના માલ સંબંધી, ઘણી છૂટો આ ચાર્ટરમાં આપવામાં આવી છે.

સ્પેન અને અમેરિકામાં પ્રસિદ્ધ સંસ્થાઓ સ્થપાઈ હોય, તેઓને આ કંપનીમાં શેર ભરવા હોય તો ભરે, વ્યાજે નાણાં ધીરે, પણ કોઈ અગત્યના કામકાજમાં તેઓ માથું ઘાલે નહિ.

ફિલિપાઇનના ટાપુ સાથે કંપનીનો ઘાટો સંબંધ હોવાને લીધે, ત્યાંની સ્વેતીવાડી, અને બીજી બીજો નીપજાવવાનાં કારખાનાં માટે કંપનીના નફામાંથી $\frac{1}{8}$ ભાગ ઇલાયદો રાખીને, મનિલાની કંપનીની સરકાર, ત્યાંના લાભને અર્થે વાપરે, અને સ્પેનથી, અથવા બીજા પ્રદેશમાંથી કુશળ પ્રોફેસરો, અને હુન્નર જાણનારા લોકોને, બોલાવીને ફિલિપાઇનમાં વસાવવા આણે, તેમની પાસેથી વાહાણનું નૂર લેવું નહિ.

અગત્ય જણાય તો રાજાનો મંત્રી, વ્યવસ્થાપક સભા બોલાવી શકે, અને તેનો પ્રમુખ તે પોતે થાય.

કંપની પોતાની નોકરીમાં ગુમાસ્તા અથવા બીજા કામકાજમાટે માણસો રાખે, તેમાં પરદેશિયોને રાખવા દેવાની છૂટ છે, પણ બનતા સુધી, સ્પેનના દેશિયોની, પરદેશિયોના જેટલી લાયકાત હોય તો, તેવી જગ્યાએ દેશિયોને રાખવા.

સાન સેબાશિયન અને તેવીજ બીજી ફાક્ટરિયો (Venezuela, Maracaybo, and Cumana) વેનેઝુએલા, મારાકેબો, અને કુ-માનામાં કારાકાસ (Caracas) કંપનિયે સ્થાપી છે તે ચાલતી રાખવી, અથવા તો, તેમાં કાંઈ ફેરફાર કરવો હોય તો તે વ્યવસ્થાપક રાજ્યસભા કરે; તેમજ, એ સમાને યોગ્ય લાગે તેવી રીતે.

મેક્સિકો, વેરાક્રુઝ, લિમા, બુએનોઝ આયર્સ (Buenos Ayres) અને બીજાં અમેરિકામાં મુખ્ય શેહેરોમાં નવી વત્સારો સ્થાપે.

કંપનીનો કોઈ ગુમાસ્તો અથવા ચાકર દેવાલું કાઢાડે તો, તેની પાસે કંપનીનું લેણું નીકળતું હોય તે કંપની પ્રથમ વસુલ કરી લે, ત્યારપછી વધે તો, બીજો લેણદાર લઈ શકે..

કંપનિયે પોતાના નફાઁટનું સરવાળું પ્રતિ વર્ષે કાઢાડવું, અને ડિસેમ્બરમાં ભાગિદારોની એક સામાન્ય સભા ભરીને તેમાં તે નિવેદન કરવું. હિન્દ કે યૂરોપના કોઈ પ્રદેશમાં, તેઓએ ઉધારે માલ આપવો નહિ.

વર્ષનો જે નફો થાય તેના ૩ કરતાં વધારે વેહેંચણી કંપનિયે કરવી નહિ.

માદ્રિડમાં એક વ્યવસ્થાપક સભા નિમવામાં આવશે, પણ ફિલિપાઈનના ટાપુઓ ઘણે છેટે પડવાથી, ત્યાંનો વહિવટ ચલાવવાનેમાટે મનિલામાં એક બીજી સભા સ્થાપવામાં આવશે. તે પ્રતિ અઠવાડિયે, અથવા જ્યારે જરૂર પડશે ત્યારે, મળશે, અને માદ્રિડની સભા મળીથી થયેલા ફર્માનોનો અમલ કરશે. તેમજ, જેની સૂચના નહિ થઈ શકી હોય તેવાં અગત્યનાં કામનો નિકાલ પણ તેઓ લાવશે. સમય જતો રહેશે તેમ, જે જે ફેરફાર અથવા સુધારા કરવા પડશે તેની મંજૂરી રાજા પાસેથી મેળવવી પડશે. રાજા પોતાની સર્વે કૌંસિલો, આડિયનસીઝ, અને વાઈસરોયને હુકમ ફરમાવે છે કે, તેઓએ કંપનીને વધે પ્રકારે મદદ કરવી.

આવા ઠરાવ થવા ઉપરથી બેંકોએ, અને બીજી સંસ્થાઓએ, આ કંપનીના શેર મળ્યા, તે ઉપરાંત, કંપનીને વ્યાજે નાણાં ધીર્યાં, તેમજ, સ્પેન, સ્પાનિશ, અમેરિકા અને હાલંડના ઘણા લોકોએ પણ કંપનીના શેર રાખ્યા, ને નાણાં ધીર્યાં.

આકેપુલકોથી આવતાં માલનાં વાહાણો સંબંધીનો મનિલાના

लोकोने वेपारनो संबंध हतो, तथा राजाए तेमने माटे ३,००० शेर, मेहेरबानी बताववा अर्थे इलायदा रखाव्या हता, ते प्रति तिरस्कार जणावीने, ते राख्या नहि एटलुंज नहि, पण कंपनीने तेना व्यापारना काममां हरकत नांखवा मांडी, तथा तेनी आंटने खांपण लागे. एवी वर्त्तणूक चलाववा मांडी. आटलुं छतां पण, कंपनीना आडतियाओए डाहापणथी काम लेवा मांड्युं, अने गळी, कपास, मरी, रेशमनी उत्पत्तिनुं साधन, ए त्यांनी स्वाभाविक निपज. गणवामां आवती हती, तेनी खेती वधारीने, वृद्धि करवानां कार्यो करवा मांड्यां.

१७८९ ना आगस्टनी १५ मी तारीखे यूरोपनां वाहाणो एशियानो माल मनिलामां लई आवे, तेओने बंदरमां पेसवानी छूट आपी, पण यूरोपियन मालनी बंधी राखी. आ मालना बदलामां तेओने चांदी मळे, अथवा स्पेनना ताबाना प्रदेशोमां निपजतो माल मळे, एवी छूट आपवामां आवी. आ हुकमनो अमल १७९० ना सेप्टेम्बरनी पेहेली तारीखथी शिरू थतां, त्रण वर्ष सुधी तेनो अमल चालु रेहेवानुं जाहेर कखुं.

एशियाना लोकोने मनिला बंदरनी छूट आपवामां आवी तेनो लाभ मात्र चीनाओए लीधेलो जणाय छे, अथवा तो, तेओ प्रथमथी मनिला साथे वेपार चलावता आव्या हता ते तेमणे चालतो राख्यो.

मूर (मुसलमान), आरमेनिया, अने पोर्तुगालना वावटावाळां जे वाहाणो आववा लाग्यां, ते खरुं जोतां तो, इंग्लिश ईस्ट इंडिया कंपनीना नोकरो, अथवा तो तेनी छायानीचे वेपार करनारा साहासिक वेपारियोनी मालकीना मालनां वाहाणो हतां, एम एक फ्रेंच वाहाणवटी, पीरोझे नामनो मनिलामां रेहेतो हतो तेजुं केहेजुं छे. फिलिपाइन कंपनीने आ प्रमाणे आवता मालथी पूरेपूरी सोई आवती न हती, तेओने हिन्दना नाना प्रकारना मालनी

ઘણી અગત્ય હતી, અને હવે યુરોપિયન વાહાણોને આવવાની છૂટ મળી એટલે બ્રિટિશ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની પોતાનાં વાહાણોમાં, આ કંપનીને જોડ્યે તેવો માર્ગ ભરીને મનિલાને બંદરે આવે, અને તેને બદલે તેમને ડાલર આપવામાં આવે એવી ગોઠવણ કરી, પરંતુ બંને કંપનિયો વચ્ચે લાભદાયક સંબંધ બંધાયો નહિ.

રોયલ ફિલિપાઇન કંપનીના ઘણા શેર રાજાએ પોતાને નામે અને તેના કુમારોને નામે ભર્યા હતા, તથા ધર્મની સંસ્થાવાળા પણ તેમાં કૂદી પડ્યા હતા, અને દેશ પરદેશના સંભાવિત લોકોને લલચાવીને તેમની પાસે શેર ભરાવ્યા હતા, અને રાજાના પરવાનામાં લાલચો બતાવી હતી, આટલું છતાં પણ, કંપની તરફથી જેવી આશા બાંધવામાં આવી હતી તેવી આશા ફઝીભૂત થઈ નહિ.

ગ્રેટબ્રિટનના દરબારમાં સ્પેન તરફથી ડ્યુક ડી આલમોડોવર નામનો એક અમીર એલચી તરીકે રહેતો હતો, તેનું વલણ કંપનીના લાભમાં હોતાં, તેણે પ્રારંભથી તે ૧૭૯૦ માં વર્ષ સુધીનો હિસાબ પોતાના પુસ્તકમાં આપ્યો છે તેની વિગત નીચે પ્રમાણે છે:—

બત્રીસ હજાર શેરને બદલે ૨૩,૫૩૮ શેર
 ભરાયા હતા તેના આવેલા રિયાલ વેલન*.... ૮,૮૨,૬૭,૫૦૦
 કારાકસ કંપનીની ઇસ્કામત આ કંપનીમાં
 દાખલ કરી દેવામાં આવી તેના રિયાલ... ૨,૩૭,૨૦,૬૨૫
 કુલ કંપનીનું મંડોલ રિયાલ વેલન.... ૧૧,૧૯,૮૮,૧૨૫
 કંપનિયે સ્પેન, અમેરિકા, અને હાલંડમાંથી
 વ્યાજે નાણાં લીધાં તેના રિયાલ વેલન... ૭,૯૯,૯૯,૬૭૭
 બધું મળીને વેપારને માટે એકઠું કરેલું મંડોલ ૧૯,૧૯,૮૭,૮૦૨

* એક ડાલર (પેસો ફુરટે)નો વસમો ભાગ થાય છે તે ઘણું કરીને ૨ પેન્સ અને ૩ ફાર્ડિંગ જેટલી કિંમતનો થાય, એક ડાલરની સરેરાસ ૪ શિલિંગ અને ૬ પેન્સને હિસાબે ગણતાં.

૧૭૯૦.]

પાંચ વર્ષના વહિવટના કોઠા.

૫૫

પાંચ વર્ષમાં કંપનિયે, નીચેના કોઠામાં જણાવ્યા પ્રમાણે વા-
હાણો અને માણસો વ્યાં વ્યાં મોકલ્યાં તેની વિગત:—

	૧૭૮૫		૧૭૮૬		૧૭૮૭		૧૭૮૮		૧૭૮૯		કુલ	
	વાહાણ	માણસ	વાહાણ	માણસ	વાહાણ	માણસ	વાહાણ	માણસ	વાહાણ	માણસ	વાહાણ	માણસ
કારાકાસ અને મારાકેબો	૪	૧૧૨	૫	૧૫૪	૫	૧૪૪	૪	૧૦૭	૨	૫૦	૨૦	૫૬૭
ન્યુ (નવું) સ્પેન	૧	૬૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૬૦
બુઇનોઆ આયરેસ.....	૦	૦	૦	૦	૨	૧૦૦	૪	૨૦૦	૦	૦	૬	૩૦૦
લિમા	૦	૦	૧	૧૨૦	૦	૦	૦	૦	૨	૨૩૯	૩	૩૫૯
મનિલા	૧	૧૨૮	૪	૬૩૧	૨	૨૩૨	૩	૪૦૭	૦	૦	૧૦	૧૩૧૮
કુલ.....	૬	૩૦૦	૧૦	૯૦૫	૯	૪૭૬	૧૧	૭૧૪	૪	૨૮૯	૪૦	૨૬૪૮

પાંચ વર્ષમાં, કંપનિયે કેટલી કિંમતનો ક્યાં માર મોકલ્યો તેનું પત્રક.

ક્યાં મોકલ્યો	પરદેશી માર	સ્પાનિશ માર	પૂર્વપ્રદેશનો માર	કુલ
કારાકાસ અને મારાકેવો	૧,૬૪,૩૨,૧૭૯	૬૩,૨૩,૮૯૨	૩,૨૭,૫૭૪	૨,૩૭,૮૩,૬૪૫
ન્યુ સ્પેન	૨૨,૦૩,૪૭૦	૨૧,૫૩,૧૦૪	૨૦,૪૭,૩૬૫	૬૪,૦૩,૯૩૯
બુઈનોફ આયરીશ્ઝ	૧૧,૨૯,૪૫૯	૧૧,૦૫,૭૨૫	૨,૫૫,૫૧૪	૨૪,૯૦,૬૯૮
લિમા	૮૧,૮૨,૯૦૮	૭૭,૭૪,૫૨૧	૧૩,૧૦,૩૦૬	૧,૭૨,૬૭,૭૩૫
મનિલા	૧૧,૯૭,૧૭૨	૫૭,૯૦,૩૯૧	૦	૬૯,૮૭,૫૬૩
કુલ	૨,૯૧,૪૫,૧૮૮	૨,૩૧,૪૭,૫૪૩	૩૯,૪૦,૭૫૯	૫,૬૨,૩૩,૪૯૦

માલ (cargoes)	ઉપર જકાત ભરી...	૧,૫૬,૮૯,૦૪૫
વિમો ઉતરાવ્યો, કમિશન આપ્યું અને બીજી સ્વરાજાત...		૧,૧૪,૫૮,૮૮૬
અકાંદર કિંમત અને સ્વરાજાત થઈને કુલ		૮,૩૩,૯૧,૪૨૧
	ચોસો નફો રહ્યો	૮૫,૧૩,૩૬૪
કુલ માર વેચાયો	૪,૦૭,૧૩,૭૬૮	૯,૧૯,૬૪,૭૮૫
સિલકમાં રહ્યો	૫,૧૨,૫૧,૦૧૭	
	<u>૯,૧૯,૬૪,૭૮૫</u>	

નગદી, હુંડિયામણ, અને વાહાણોના કબાલા સંબંધમાં રોકાયલી રકમો ઉપર ઉપજેલો નફો-

કયે સ્થળે	કેટલી રકમની રોકાણ	કેટલો નફો
કારાકાસ અને મારાકેબો....	૨,૮૮,૪૬,૨૬૦...	૫,૭૭,૪૬૫
ન્યુ સ્પેન	૩૦,૦૦,૦૦૦....	૯,૩૮,૮૪૯
લિના.....	૮૩,૦૬,૦૦૦...	૧૬,૧૧,૯૦૧
Buenos Ayre ...	૧,૮૬,૦૪,૯૬૩.....	૯,૮૨,૯૧૮
મનિલાં	૧૧,૦૮,૦૧,૬૦૦.....	૧,૯૬,૦૮૨
	<u>૧૬,૯૫,૫૮,૮૨૩</u>	

ઉપરના પ્રકારના ધંધામાં એકંદર નફો... ૪૩,૦૬,૮૧૫

ઉપરનાં પાંચ વર્ષમાં અમેરિકા, અને ફિલિપાઇનના ટાપુઓમાં વેપાર ચાલ્યો તેની હકિકતનું પત્રક.—

સ્થાન	માલના ભરતિયાની રકમ	જકાત	વીમો, આરત (કમિશન)	૩૦ સેપ્ટેમ્બર ૧૯૮૧ સુધી વેચાણ	૩૦મી સેપ્ટેમ્બરે માલની સિલક રહી તે	નફો
કારાકસ અને મારા કેબોથી કંપનીનાં ૨૦ વાહાણોમાં અને બીજાં નૂરે બાંધેલાં વાહાણોમાં થઈને	૨,૮૨,૩૪,૨૪૪	૧,૫૯,૮૨,૩૭૬	૭૪,૧૬,૯૩૬	૫,૦૫,૬૭,૩૫૧	૪૦,૨૩,૮૫૨	૩૧,૫૭,૬૪૭
હિન્દ, ચીન અને ફિલિપાઈનના ટાપુઓથી ૧ વાહાણોમાં	૮,૧૮,૩૬,૬૩૨	૫૫,૭૧,૩૫૯	૩,૭૩,૫૩,૯૬૫	૩,૧૬,૨૬,૬૦૦	૯,૭૪,૩૯,૯૦૧	૪૩,૦૪,૫૪૫
	૧૧,૦૦,૭૦,૮૭૬	૨,૧૫,૫૩,૭૩૫	૪,૪૭,૭૦,૯૦૧	૮,૨૩,૯૩,૯૫૧	૧૦,૧૪,૬૩,૭૫૩	૭૪,૬૨,૧૯૨

કંપનીનો કુલ નફો, પાંચ વર્ષનો:—

નિકાસ માલ કલ્હો તેનો	૮૫,૭૩,૩૬૪
વાહાણોના (સાનલ્લત) કલાલા, હુંડિયામણ વગેરેનો	૪૩,૦૬,૮૧૫
આયાત માલ થયો તેનો	૭૪,૬૨,૧૯૧
	<u>૨,૦૩,૪૨,૩૭૧</u>

સ્પાનિયર્ડો ગુલામોનો વેપાર કરતા હતા તેમાં તેમને લોટ જવાનો સંભવ હતો તેના તથા લીજી'પરચૂરણ નુકસાની થઈને

અંકંદર લાદ કરવાની રકમ	૪૨,૯૦,૭૪૦
લાકી નફો રહ્યો	૧,૬૦,૫૧,૬૩૧
ઈસ્કામત હાથમાં રહી તે:—	

દેશમાં, હિન્દ અને યૂરોપના પ્રદેશોમાં, અને દરિયામાં લાહાણો ફરતાં હતાં તેની અંકંદર કિંમત.....	૧,૧૮,૩૮,૫૦૦
ઈમારતો અને લીજી મિલ્કત	<u>૮૨,૪૧,૬૮૯</u>
હાથમાં ઈસ્કામત રહી તેની અંકંદર કિંમત	૨,૦૦,૮૦,૧૮૯

ફિલિપાઈનના ટાપુઓમાં ઉત્પન્ન થતી વસ્તુઓનો પાક કરાવવાને માટે પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો. ત્યાંની નીપજનો માલ પાંચ લાહાણોની અંદર ભરીને ત્યાંથી સ્પેનમાં ૧૭૯૦ ની આલ્લરિયે આવ્યો, તે કેઈ જાતનો માલ, અને કેટલો, તેની હકિકત નીચે પ્રમાણે છે:—

ગલ્લી.....	૬૯,૯૦૦ રતલ.
રેશમ	૧,૭૦૦ રતલ.
કપાસ.....	૧૮૦ રતલ.

સૂતર	૫૦૦ રતલ.
મરી	૬૦૧ રતલ.
Sibucan (કામ્પેચી—(Campechy) નામનું	
લાકડું જેમાંથી રંગ બનાવવામાં આવે છે તેના	
Quintal	૪,૯૨૦
મીણ	૨,૯૨૭ રતલ.
ચાંદ Quintal	૮૦,૫૦૦
જાયફલ	૨૪૪ રતલ.

આ માલમાંથી, કપાસ અને સૂતર, એ ચીનનો વર હોતાં, ત્યાં તે ગયો હશે, અને તેનું ત્યાં સારું મૂલ્ય ઉપજ્યું હશે.

ગઝીનું અર્ધ તથા ચાંદ અને જાયફલ તમામ ૧૭૯૦ માં પોર્ટોગીસ ગયેલાં જણાય છે.

ફ્રેંચ રેવોલ્યુશનની વેઠાણ જામેલી લડાઈને લીધે, આશુ યુરોપ હલમલી ગયું હતું, તેને લીધે, યુરોપની વધી ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનિયો, તેમજ, આ ફિલિપાઈન કંપનીના વેપારમાં ખલેલ પોર્ટોગીસનું હતું; તોય પળ ૧૭૯૪ માં, એક વાહાણ કેટલોક કિંમતી માલ ભરીને મનિલેથી આવ્યું, તથા બીજો માલ, જે સિલકમાં વ્યારોમાં પડ્યો હતો, તે વેચી દેવાથી સારી રકમ મેળી થઈ, તેમાંથી ઉછીનાં લીધેલાં નાણાં ભરી દેવામાં આવ્યાં, તથા તેમાંથી પાંચથી તે ૭ ટકા સુધીની વેહેંચણી કરવામાં આવી, પણ તે નિયમિત થતી ન હતી.

૧૮૦૩. આ વર્ષમાં ચોથા ચાર્લ્સ (કારલોઝ) રાજાએ કંપનીને તા. ૧૨ મી જુલાઈએ નવો પરવાનો કરી આપ્યો, અને તેની મુદત ૧૮૨૫ ના જુલાઈની ૧ લી તારીખ સુધીની ઠરાવવામાં આવી. આ પટાની મુખ્ય કલમો નીચે પ્રમાણે છે:—

प्रत्येक शेयर २५० पेसोनो गणीने २५ हजार शेयरना एकंदर १,२५,००,००० पेसोनं भंडोळ करवुं; तेमां राजा ३९,४३,२५० पेसोनी जवाबदारी राखे.

आ कंपनीमां, परदेशियोने शेयरनी आप ले करवानी छूट राखवामां आवी. कदापि तेमना राजाने स्पेननी साथे शत्रुवट होय, तोपण, तेनो पण बाध लेवामां आव्यो नहि.

जे २० शेयर राखे ते, कंपनीना कामकाजमां पोतानो अभिप्राय आपी शकै, पण एक मत करतां वधारे मत एक पुरुष आपी शके नहि, तथापि कोई संस्था बंधाई होय तो तेनो प्रतिनिधि वधारे मत आपी शके, जेमके, गीपुझकोआ (Guipuzcoa)नुं परगणुं, अने बेंकोवाळानी गणना आ वर्गमां थाय छे.

राज्यकारभारी जुंटा (जथो, सभा)नी नजरमां आवे तो, कंपनीने करज उपाडवाने छूट आपे.

भागीदारोमांथी त्रण डिरेक्टरो पसंद करवामां आवे, तेओने तेमन्ना जीवतर सुधी कायम गणवा; तेमने प्रति वर्षे ६० हजार रियाल, अथवा लगभग ६६५ पौंड शालियानुं आपवुं.

एकौंटंट, सेक्रेटरी, अने ट्रेझरर जीवे त्यांसुधी कायम रेहे, अने दरेकने ३० रियाल शालियानुं मळे एम ठराववामां आव्युं.

मनिलामां प्रथम काम चलावनारी जुंटा ठराववामां आवेली, ते आ फेरे मोकुफ करवामां आवी.

आकापुलकोना वाहाणसंबंधी, कंपनीना लागता वळगताओने कोई प्रकारनी निस्वत नहि राखवानुं ठराव्युं हतुं, ते नियम, कायम राख्यो. पण तेओ गळी अने बीजी फिलिपाइननी निपज आकापुलको मोकलवी होय तो मोकली शके एवी छूट आपवामां

આવી, અને તેમની પાસેથી એક ક્લિનટાલના ૯ પેસોને હિસાબે નૂર લેવાનું ઠરાવ્યું, તથા તેમના માલને બદલે, અમેરિકાની નિપજનો માલ મળે, તો તે નૂરે ભરીને લઈ જાય, એવી ગોઠવણ રાખી. ફિલિપાઇનના રહેવાસિયો પોતાના દેશની અંદર ધંધો કરે, અથવા એશિયાના કોઈ પળ પ્રદેશ સાથે વેપાર ચલાવે, તેમાં કંપની કોઈ પ્રકારની દરમ્યાનગિરિ કરે નહિ.

એશિયા અને યુરોપના લોકોને માટે, મનિલા બંદર છૂટું મૂકવામાં આવ્યું, પણ ત્યાં એશિયાની નિપજનો માલ લાવે, અને તેના બદલામાં ફિલિપાઇનના કપાસ સિવાયની બીજી બધી નિપજનો માલ લઈ જાય. કપાસની નિપજનો નિકાસ, ત્યાંનો વતની, અથવા એકલી કંપનીજ કરે. કંપનિયે આયાત કરેલો પરદેશી માલ, અને રૂપું તેઓને તેમના માલના બદલામાં લેવાની છૂટ પણ રાખી, તેમાં રૂપાની જકાત સેંકડે ત્રણ ટકા લેખે લેવાની ઠરાવીને બીજો માલ જકાતમાંથી બાતલ રાખ્યો. એશિયાનો માલ સ્પેનમાં લાવે તેને સ્પેનિશ માલ ઉપર લેવાતી જકાત જેટલુંજ દાણ ભરવાનું ઠરાવ્યું. ચાહા અને બીજી પૂર્વપ્રદેશોમાં નિપજતી ચીજોની નિકાશ સ્પેનથી, કંપની કે બીજું કોઈ કરે, તે ઉપર નિકાસ દાણ લેવામાં આવશે નહિ. મનિલે રોકાવાની ફરજ પાડ્યાવિના, હિન્દ અને ચીનથી ઉપડતાં કંપનીનાં વાહાણો લાગલાંજ સ્પેનભળી હંકારી જાય. એશિયાના પ્રદેશમાં કંપનીને વચ્ચારો ઉઘાડવાની છૂટ છે.

લડાઈને પ્રસંગે, સ્પેનથી કંપની સેહેલાઈથી માલ મોકલી શકે નહિ, અને તેઓ અમેરિકાની પોતાની પ્રજાને માલ વિના મુંઝાવું પડે તેમ ન થવા દેવા માટે, અને કંપનીનું વેપારનું બારું ચાલતું રહેવામાટે, તેને એવી સત્તા આપવામાં આવી કે, પ્રતિવર્ષે, ફિલિપાઇન ટાપુઓ, એશિયાનો મુખ્યત્વે કરીને સર્વે પ્રકારનો માલ

સુમારે ૫,૦૦,૦૦૦ ડૉલરની કિંમતનો મનિલાને બંદરેથી, લિમા, બુએનોસ આયર્સ, અને દક્ષિણ અમેરિકાનાં બીજાં બંદરોએ, તેમજ, સૌનસોનેટ અને રિયાલેજો જે ગ્વાટિમાલાના કિનારા ઉપર છે ત્યાં મોકલે, તે ઉપર મનિલામાં તેમને જકાત ભરવી પડશે નહિ, પણ એશિયાટિક માર્લના ભરતિયા ઉપર લિમામાં સેંકડે ૧૩ ટકા આપવા પડશે, અને ફિલિપાઇનના માર્લ ઉપર કાંઈ આપવું પડશે નહિ. આવા માર્લને પેટે તેઓને રોકડા ડૉલર મળશે, તે ઉપર સેંકડે સાડા નવ ટકા જકાત લેવામાં આવશે. સલાહ થયાની વાત મનિલામાં જાહેર થશે, ત્યારપછી, છ માસ સુધી આ પરવાનગીનો અમલ ચાલતો રહેશે. આ સિવાય બીજી કેટલીક કલમો પટામાં દાખલ કરી હતી.

આ અરસાની દરમિયાન યુરોપની અવ્યવસ્થિત સ્થિતિને લીધે, તથા ફ્રેંચોએ સ્પેન ઉપર હુમલો કર્યો તેને લીધે, કંપનીનું કામ ચાલતું રહેવાનું બની શક્યું નથી.

સ્પેનમાંથી બ્રિટિશ હિન્દમાં કેટલા પૌંડનો માર્લ આવ્યો

તેનું સાલવાર પત્રક:—

સાલ.	કેટલા પૌંડનો માર્લ.	સાલ.	કેટલા પૌંડનો માર્લ.
૧૮૯૯-૧૯૦૦	૬,૦૪૪	૧૯૦૫-૬	૭૧,૮૨૫
૧૯૦૦-૧	૨,૫૫૯	૧૯૦૬-૭	૬૩,૪૬૪
૧૯૦૧-૨	૩,૯૦૦	૧૯૦૭-૮	૯૪,૦૮૨
૧૯૦૨-૩	૧૨,૫૮૭	૧૯૦૮-૯	૧,૨૦,૨૬૬
૧૯૦૩-૪	૧૮,૮૩૧	૧૯૦૯-૧૦	
૧૯૦૪-૫	૩૯,૨૩૫	૧૯૧૦-૧૧	

ઉપરના આંકડામાં મીઠું અને પરચુરણ માર્લનો સમાવેશ થાય છે.

બ્રિટિશ હિન્દમાંથી સ્પેનમાં હિન્દની નિપજનો અને બનાવટનો માલ, કેટલા પૌંડનો મોકલવામાં આવ્યો તેનું સાલવાર પત્રક.

સાલ.	કેટલા પૌંડનો માલ.	સાલ.	કેટલા પૌંડનો માલ.
૧૮૯૯-૧૯૦૦	૧,૧૧,૨૦૭	૧૯૦૫-૬	૧૦,૨૩,૪૨૭
૧૯૦૦-૧	૨,૯૦,૦૪૬	૧૯૦૬-૭	૧૦,૫૫,૧૦૪
૧૯૦૧-૨	૩,૬૬,૩૪૯	૧૯૦૭-૮	૯,૧૭,૫૨૧
૧૯૦૨-૩	૩,૮૩,૬૪૫	૧૯૦૮-૯	૯,૦૪,૮૪૮
૧૯૦૩-૪	૪,૮૬,૨૩૧	૧૯૦૯-૧૦	
૧૯૦૪-૫	૭,૮૯,૭૩૪	૧૯૧૦-૧૧	

ઉપરના આંકડામાં કપાસ, ચામડાં, જ્યૂટ (શણ) અને બીજો પરચુરણ માલનો સમાવેશ થાય છે.

સ્પેનમાંથી એકંદર આયાત નિકાશ કેટલા પૌંડની થઈ તેનું સાલવાર પત્રક નીચે પ્રમાણે છે:—

વર્ષ.	આયાત (પૌંડ)	નિકાશ (પૌંડ)
૧૮૪૯	૬૩,૬૦,૦૦૦	૫૨,૪૦,૦૦૦
૧૮૬૦	૧,૪૮,૩૩,૦૦૦	૧,૦૯,૮૨,૦૦૦
૧૮૬૫	૧,૬૨,૬૨,૦૦૦	૧,૨૮,૬૪,૦૦૦
૧૮૭૦	૨,૦૮,૭૬,૦૦૦	૧,૫૯,૮૨,૦૦૦
૧૮૭૫	૨,૨૮,૧૨,૦૦૦	૧,૮૦,૮૧,૦૦૦
૧૮૮૦	૨,૮૪,૮૨,૦૦૦	૨,૫૯,૯૯,૦૦૦
૧૮૮૫	૩,૦૫,૯૦,૦૦૦	૨,૭૯,૨૦,૦૦૦
૧૮૯૦	૩,૭૬,૪૬,૦૦૦	૩,૭૫,૧૦,૦૦૦
૧૮૯૫	૩,૩૫,૪૦,૦૦૦	૩,૨૧,૯૮,૦૦૦
૧૯૦૦	૩,૪૪,૯૬,૦૦૦	૨,૮૯,૫૫,૦૦૦
૧૯૦૫	૩,૨૩,૨૦,૦૦૦	૫,૦૦,૧૨,૦૦૦
૧૯૧૦		

સ્પેનમાં આયાત થતો માલ મુખ્યત્વે કરીને, ગ્રેટ બ્રિટન, ક્યુબા, ફ્રાન્સ, જર્મની, અને પોર્ટુગાલથી આવેછે. તે આ છે.— અનાજ, સૂકવેલી માછલી, અને બીજો, શાવામાં ઉપયોગમાં આવે એવો માલ; ઢોર અને તેમના અંગના પદાર્થો; સંચા કામ; વાહાણો, અને ગાડિયો; પથ્થર, ખનિજ પદાર્થો; કાચ અને માટીનાં વાસણ, અને ચીજો; વંસાણાં અને રસાયણી પદાર્થો; વળાટનો બર, અને કપાસ. નિકાસના પદાર્થોમાં, ધાતુ અને ખનિજ પદાર્થો; દ્રાક્ષનો દારુ; શાંડ; મેવો અને બીજા શાવાના પદાર્થો; કપાસ, અને વળાટની વસ્તુઓ; ઢોર અને તેમાંથી નિપજતા પદાર્થો, ડન, વાઝ વગેરે; કાઠ અને લાકડના ઘડતરના અને કોરણીના પદાર્થો.

લગતા દેશો સાથે સ્થલમાર્ગે વ્યવહાર ચાલેછે, અને જ્યાં દરિયો વચ્ચે આવેછે ત્યાં જલમાર્ગે વ્યાપાર ચાલેછે.

સ્પેનમાં ૨૧ પરગણાં દરિયાકાંઠે છે, અને લગભગ, ન્હાનાં મ્હોટાં ૧૨૦ બંદરો છે. સન ૧૮૯૮ માં સ્પેને પોતાની કોર્લની, ગુમાવી દીધી, તોપણ, વ્યાપારિયોનો નૌકાસમૂહ ઘટી ગયો નહિ. બ્રિટિશ અને ફ્રેંચ બનાવટની આગબોટો ખરીદવામાં આવી. સન ૧૯૦૫ માં, વ્યાપારી નૌકાસમૂહમાં ૪૪૯ સ્ટીમ શિપો, કુલ ૪,૩૪,૮૪૬ ટનનાં હતાં; તેમજ, શઢવાઝાં વાહાણો ૫૪૧, કુલ ટન ૮૫,૫૮૩ નાં હતાં. કિનારા ઉપરના વ્યવહારમાં શઢવાઝાં વાહાણો, અને મહુવા ઘણા ઉપયોગમાં આવેછે. માછલાં પકડવાના કામમાં તેનો ઉપયોગ ઠીક થાય છે, અને તે સર્વે ઉપર સ્પેનિશ વાવટા ફરકાવવામાં આવેછે. સન ૧૯૦૫ ની સાલમાં ૧૯,૭૨૨ વાહાણો ૧,૬૫,૯૫,૨૬૭ ટનનાં બંદરમાં આવ્યાં હતાં, અને ૧૮,૦૩૩, કુલ ટન ૧,૬૪,૪૨,૩૫૫ નાં ત્યાંથી રવાને થયાં હતાં.

પરિશિષ્ટ અંક ૧.

આઈબેરિયા-હિસ્પાનિયા-સ્પેન.

યુરોપખંડની છેક નૈર્ઋત્યકોણમાં સ્પેન દેશ છે. આઈબેરિયનના ટાપુઓનો $\frac{1}{3}$ ભાગ છે. એની ઉત્તરે બિસ્કેનો અખાત, અને ફ્રાન્સ છે; પૂર્વમાં અને દક્ષિણમાં ભૂમધ્ય સમુદ્ર છે; પશ્ચિમમાં પોર્ટુગલ અને આટલાંટિક મહાસાગર છે. ક્ષેત્રફલ ૧,૯૪,૭૦૦ ચોરસ માઈલ છે. સન ૧૯૦૦ માં ૧,૮૬,૦૭, ૬૭૪ માણસની વસ્તી હતી. આ ગણતરીમાં સ્પેનની કોલની (Colony)-ગણવામાં આવી નથી.

બ્રાઝીલ બાદ કરતાં, ઘણોંકરો આંખો દક્ષિણ અમેરિકાખંડ, ભગમરા ત્રણ શતક સુધી, સ્પેનના તાબામાં હતો, પણ યુનૅટેડસ્ટેટ્સ સાથેના યુદ્ધમાં સન ૧૮૯૮ માં ક્યુબા, પોર્ટો રિકો, તથા ફિલિપાઈન અને સુલુના ટાપુઓ, તથા ગ્વામ (Guam) જે લાઝોનીસ માહેલો મોટો ટાપુ ગણાય છે તે સહિત બેઠા. ત્યારપછી જર્મની સાથેના કલ્હનો નિકાલ ૧૮૯૯ ના ફેબ્રુઆરીની ૮ મી તારીખે આવ્યો તેમાં બાકી રહેલા લાઝોન અથવા મારિયાને- (Marianne) ના ટાપુઓ, તે સાથે, કારોલાઈન, અને પીલુ (pelew)-ના ટાપુઓ તેને સ્વાધીન કરી દેવા પડ્યા.

સ્પેને કોલમ્બસની સાથે ઠગાઈભરેલું પાપ કરી, તેની આંતરડી કલ્હાવી હતી, તે પાપ છેવટે ફરી વળ્યું. કેમ કે:—

(ટુહો.)

પાપ કર્યું કોઈ સમય, ભરપૂર ભૂલી ભાન,
તે મુખડે બોલે નહિ, પણ બોલે નિંદાન.

અમેરિકા, એશિયા, અને આફ્રિકામાં સ્પેનનો જે કબજો હતો તે ગુમાવી દેતાં હવે તેમની પાસે નીચે પ્રમાણે છે:—

કાનેરીના ટાપુઓ; આફ્રિકાની વાયવ્યકોણમાં કેટલીક જગ્યા.

ગીનીના અખાતમાંહેલા કેટલાક ટાપુ;

જિબ્રાલ્ટરની સામી બાજુએ સ્યુટા (ceuta) અને ટેટુઆન (Tetuan).

૧ કાનેરીના ટાપુઓ બાદ કરીએ તો ક્ષેત્રફલ, ૧,૯૧,૮૯૩ થાય છે. કાનેરી ૨,૮૦૭ ચોરસ માઈલ છે. ત્યાંની વસ્તી ૩,૫૮,૫૬૪ માણસની છે. સ્યુટા (ceuta) બાદ કરતાં આફ્રિકામાં સ્પેનના કબજાના પ્રદેશનો વિસ્તાર ૮૦,૬૪૦ ચોરસ માઈલ ને વસ્તી ૩,૦૭,૦૦૦ છે.

સ્પેનમાં ૧૦૦૦ માઇલની રેલવે છે. રાજધાની નગર માદ્રિડથી તે પોર્ટુગાલના લિસ્બન નગર સુધી ઠેઠ એક લાઇન છે. બીજી રેલ્વે કોણમાં બાર્સિલોના સુધી છે; અને દક્ષિણમાં કૉર્ડોબા અને માલાગા સુધી છે.

ખેતીવાડી. સમુદ્રકિનારા ઉપરની ભોંય ફળદ્રુપ છે. મધ્યભાગની સપાટ જમીનમાં વચ્ચે વચ્ચે ઉઝડ અને વેરાન કટકા પડેલા છે. ખેતીવાડીનો ઉદ્યોગ મુખ્ય ગણાતાં છતાં, વાવેતર ઓછા ભાગમાં થાય છે, પડતર જમીન વધારે પડી રહે છે, તેથી ખેતીવાડીની સ્થિતિ સારી ગણાતી નથી. જ્યાં એદી, આઝુ, અને મોજશોખી વસ્તી હોય ત્યાં ખેતીવાડીની આબાદી સારી થતી નથી. તેવોજ સ્પેનનો પ્રકાર છે. ઘઉં, મકાઈ, અને ડાંગરનો પાક સારો થાય છે. દેશના પૂર્વ અને દક્ષિણ ભાગમાં દ્રાક્ષના માંડવા સારા જોવામાં આવે છે, નારંગી અને ઓલિવનાં ફાલ સારાં થાય છે, મલબેરી, વૂચનાં ફાલ, (Raisins) વેરની ચેસનટની પળ નિપજ થાય છે. વર્ષાદના પાણી કરતાં પીકમોલ વધારે થાય છે. કપાસ અને શેલડીની નિપજ પીકથીજ થાય છે.

કૉર્ડોબાની પાસે શેરી (xeres) છે ત્યાંની દ્રાક્ષ સારી ગણાય છે અને તેનો જે દ્રાક્ષાસવ બનાવવામાં આવે છે તેને તે સ્થાનના નામ ઉપરથી શેરી વાઈન કહેવામાં આવે છે.

પડતર જમીન રહે છે તેમાં ઘાસ થવાથી જાનવરોને સુખ પડે છે. સ્પેનિશ યોડા, સ્પેનિશ, અને ગધેડાંની ઓલાદ વખણાય છે. મરીનો નામનાં ઘેટાં ઘણાં ઉછરે છે, તેમનું ઉન સારું થાય છે. રેશમના કીડા દક્ષિણ ભાગમાં નિપજાવવામાં આવે છે. વચ્ચે તો ઉદ્યોગ પડી ભાગ્યો હતો પણ હવળાં જાગૃતી સારી આવી હોય એમ જણાય છે. ત્યાં કપાસ અને રેશમનાં કારખાનાં પણ ચાલે છે.

ધાતુ. સ્પેનમાં આગળ રૂપું પુષ્કળ નીકળતું હતું પણ હવળાં ઘટી પડ્યું છે; સીસું, ત્રાંબું, લોહું અને પારો એ પદાર્થોં બહુ મળી આવે છે. સીરા મોરે-નામાં આલ્માડનની પારાની ખાણો આજે યુરોપમાં મૂલ્યવાન ગણાય છે. યુરોપમાં સીસાનો જેટલો ઉપયોગ થાય છે તેનો અર્ધ ભાગ તો સ્પેન પૂરું પાડે છે. રેલ્વે કોણની રાયોનિયોની ત્રાંબાની ખાણોમાંથી ઘણું ત્રાંબું મળી આવે છે. ઉત્તરના ભાગમાંથી લોહું પુષ્કળ મળે છે.

પ્રાચીનકાળમાં, હાલનું પોર્ટુગાલ અને સ્પેન એ બે મળીને જેટલો પ્રદેશ હતો તેને રોમનલોકો હિસ્પાનિયા કહેતા હતા. હિરોડોટસે તેનું નામ આઈ-બેરિયા લખ્યું છે; અને પ્રાચીનસમયનો જે કાંઈ ઇતિહાસ લખાયલો છે તે પણ તેનોજ છે.

જાવન' (javan) 'ઇલિશાહ, ટાર્શસ, કિટિમ, અને ડોડાનિમ (Dodanim) એ લોકો નોહાના ત્રીજા દીકરા જાફેથ (Japheth) ના વંશજ હતા. તેઓ જે પ્રદેશમાં રહ્યા તે પ્રદેશ તેમના નામથી ઓઢ-ઢાવા લાગ્યો.

ક્રિશ્ચિયન ધર્મપુસ્તક, જે સ્ક્રિપ્ચર કેહેવાય છે, તેમાં ટાર્શસ વિષે લેખ છે, અને ફિનિશિયન લોકોએ વસાવેલો વાસ, જે ટારટેસસના સામાન્ય નામથી ઓઢઢાય છે તે બે એકજ છે, એમ કેટલાકનું કેહેવું છે.

આફ્રિકામાં બિટિકાનો પ્રદેશ તે સમયે પણ ઘણો ફઢદ્રુપ હતો. બિટિસ નદી (ગ્વાડીલ ક્વીય) પોતાનું મૂઢ જે પર્વતમાં છે તેમાંથી, સોનાની રેતી ઘસડી લાવતી હોવાથી, તે નદીના મુખમાં હંકારીને, તેના મૂઢ આગઢ આવતાં સોનું, રૂપું, પારો, કઢાઈ, ત્રાવું અને લોખંડની ઢાણોનો ફિનિશિયનોને પત્તો લાગેલો જણાય છે. તેઓ મૂમધ્ય સમુદ્રમાં હર્ક્યુલિસના સ્તંભ- (જિબ્રાલ્ટર) ને માર્ગે આવેલા કેહેવાય છે, તે એટલા ઉપરથી ઢર્હ ઠરે છે કે, સોલોમનના સમય પેહેલાં, ઘણા વર્ષો ઉપર, સોનું રૂપું ઢ્યાદિ પદાર્થો ટાર્શિશથી જેરુસલમમાં લાવતા હતા એવો લેખ છે. બિટિસ અને તેને મઢનારી બીજી નદિયો, તથા આનાસ અથવા ગ્વાડિયાના, જે ઢાગમાં વહીને આટલાંટિક મહાસાગરને મઢે છે એ બધો પ્રદેશ, ઢાતુવાઢો અને ફઢદ્રુપ હોવાથી, સારાં ઢોરની પણ છત ત્યાં સારી થાય એ ઢ્વાઢાવિક છે, અને તે પ્રમાણે હોતાં, જેરિયોન- (Geryon) માંથી હર્ક્યુલિસ ઢોરનાં ઢોઢાં હાંકી ગયાનો લેખ છે તે પણ એક પૂરાવો છે. આવા સમૃદ્ધિવાઢા પ્રદેશમાં ફિનિશિયનો ક્યારે આવીને વત્ત્યા તે ઢ્વાતરીપૂર્વક કહી શકાય એમ નથી, પણ રુદ્રાઢોના લઢાણ ઉપરથી જણાય છે કે ઢ્રોજનયુદ્ધ થયું, ત્યારપછી તુરતજ, ત્યાં તેઓનો વાસ વશેલો છે. ગર્ઢિસ અથવા ગર્ઢિસ (અર્વાચીન કર્ઢિસ) નો વાસ ઢ. સ. ની પૂર્વે ૧૧૦૦ વર્ષ ઉપર વશેલો હશે એમ સમજાયછે.

૧ javan—જાવન એ આયોનિયન છે, તેમાં ટાર્શસ અથવા (Tarlesus in Spain) જેને ટારલેસસ કેહ છે તે, સાયપ્રસ માહેલા કિટિમ અને રોઢસ (rhodes) માહેલા રોઢાનિમ (ઢોઢાનિમ) જાતિના લોકો જે દરિયો ઢેઢવા-વાઢા હતા તેની ગણના કરવામાં આવે છે.

૨ ઇલિશાહ (Elishah) અને ટિરાસ (Tiras) લોકોનું ઓઢઢાણ નીકઢી આવ્યું નથી.

૩ ફિનિશિયન ઢાષાપ્રમાણે ઢનો અર્થ ઢવો થાય છે કે ઘેરી લીધેલી, અથવા કોટ ઢાંધી લીધેલી જગ્યા.

एमा एल मेलकार्थ (El melkarth) तथा आश्टोरेथ अथवा आस्टार्टे (Ashtoreth or Astarte) नां देवल हतां.

आ सिवाय बीजा वास वशेला नीचे प्रमाणे हता. 'मलाका जे हवणां मलागा केहेवाय छे ते, तथा तेनी पासेना पर्वतोमां सोनुं अने बीजी धातुनी खाणो हती. त्रीजो वास आब्देरानो केहेवातो हतो, हाल तेने आल्मेरिया केहे छे, केटलाक तेनुं नाम आद्रा (Adra) हतुं एम केहे छे, अने ते ग्रेनेडानी छेक पूर्वदिशाए छे. चोथो वास कार्टिया (Carteia) अथवा रोकाडील्लो (Rocadillo) ते आल्जेसिरासना अखातमां, जिब्राल्टरना खराबानी पश्चिममां छे.

उपरना बधा वास जे टार्टेसना सामान्य नामथी ओळखाता हता तेनी मारफत फिनिशियनोए इ. स. नी पूर्वे ६३० वर्ष सुधी खतंत्रपणे निर्बाध व्यापार चलाव्यो हतो.

इ. स. पूर्वे ६०० वर्ष उपर फिनिशियनोए, आ समयथी अथवा ते पेहेलां, रोम नदीमां प्रवेश करीने आइबेरियाना पूर्वे किनारानो मार्ग शोधी काहाज्यो हतो.

सामोस (Samos) नो बाहणवटी कोलियस (Coloeus) इजीप्ट जतो हतो, तेने भूमध्यसमुद्रमांथी पवन लगतां ते जिब्राल्टरमां थईने टार्टे-टसने किनारे आव्यो, त्यां पोतानो माल वेची नांखतां, तेने ६० टालण्ट मळ्या. आ दरियामार्गनी भाळ सेमियन (Samian) अने ग्रीक लोकोने मळतां, तेओने वेपार करवानो आवो सुलभ मार्ग मळी आव्यो, पण ग्रीकोए आ मार्गनो घणो उपयोग करेलो जणातो नथी. तेथी तेमना व्यापारनी हकिकत लगभग ३५० वर्ष सुधी मळी आवती नथी, पण एटलुंज जाणवामां आव्युं छे, के छेक पश्चिममांथी गाल अने आइबेरियन लोको, सुमारे चोथा सैकामां, म्होटा शिकंदर बादशाहना दरबारमां एलची तरीके गया हता, ल्यारथी ग्रीक लोको आ देशो-संबंधी माहिती मेळववा लाग्या.

हिरोडोटसना समयसुधी ग्रीको तो हिस्पानिया संबंधी छेक अजाण्या हता. अहिं सेल्टी (celtæ) अने आइबेरियन नामना लोको असली रेहेवाशी हता. तेओ मांहोमांहे सेळमेळ थई जवाथी सेल्टी बेरियन्स (Celtiberians) ना नामथी ओळखावा लाग्या.

१ मालाख=मीटुं. अहिंना लोको मीटुं बनावता हता ने माछलीयोने मीठामां आथीने बेचता हता ते उपरथी ए नाम पडेलुं छे.

આ લોકો 'ગાલિમાંથી' આવી ઉત્તરમાં વશેલા જણાય છે. પેહેલું પ્યુનિક યુદ્ધ થયું (ઇ. સ. પૂ. ૨૬૩ થી ૨૪૧) તે પેહેલાંના સમયનો ઇતિહાસ જાણવામાં આવતો નથી.

પરિસ્ટોટલ કેહે છે કે, ફિનિશિયનો પ્રથમ જ્યારે આ દેશમાં આવ્યા ત્યારે, નૌકાવિષયક કેટલોક સરસામાન, અહિંના દેશિયોને આપીને તેમની પાસેથી તેમણે એટલું બધું રૂપું મેળવી લીધું હતું કે, તેની વ્યવસ્થા કરવી કઠિણ થઈ પડી હતી. તેમણે પોતાનાં વાહાણોમાં નીરમ તરીકે રૂપું ભર્યું હતું, અને વાહાણોનાં લંગર રૂપાનાં બનાવી દીધાં હતાં. પરદેશિયોને આવા ધનાઢ્ય પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરવાની આ એક મોટી લાલચ હતી. કાર્થેજીનિયનો અહિં આવ્યા ત્યારે વાપરવાનાં વાસણકુસણ રૂપાનાંજ બનાવવામાં આવતાં હતાં. રોમન આવ્યા ત્યારે, આ મૂલ્યવાન ધાતુમાં ઘણો ઘટારો થયેલો હતો, તોપણ, નવ વર્ષના ગાઠામાં તેઓ ૧,૧૧,૫૪૨ રતલ રૂપું, તથા ૪,૦૯૫ રતલ સોનું, તેમજ, જથ્થા-બંધ શિક્ષા અને બીજી મૂલ્યવાન ધર્મી વસ્તુઓ લઈ ગયા હતા.

આવા ધનવાન દેશમાં આવી વસવાને, તેમની દક્ષિણ બાજુના આફ્રિકાના ઉત્તરભાગમાં વસનારા, મોરીટલી જાતિના લોકોએ પેહેલ કરી. જિબ્રાલ્ટરની સામુદ્રધુની સાંકડી હોતાં તેઓને ત્યાં થઈને સામે કિનારે ઉતરી જવાને સુલભ પડ્યું.

ફિનિશિયનોને ભૂમધ્ય સમુદ્રની દક્ષિણમાં, આફ્રિકાના છેક ઉત્તર ભાગમાં, ટાયરનો એક વાસ વસાવવામાં લાભ સમજાયાથી તેઓએ ઇ. પૂ. ૮૨૨ વર્ષ ઉપર કાર્થેજ વસાવ્યું. સિસિલીની નૈર્ઋત્યકોણમાં, ૧૫૦ માઈલને અંતરે, આ નગરી વસેલી હોવાથી, તે તરફથી વ્યાપાર ચલાવવાને સુલભ થઈ પડ્યું. રોમ નગરીની ઇ. પૂ. ૭૫૩ મા વર્ષમાં સ્થાપના થઈ છે, તે પેહેલાં એક સેંકડા અગાઉ, આ કાર્થેજ નગરી વસાવવામાં આવી હતી. ફિનિશિયન લોકોના વ્યાપારનું આ લાભદાયક મધ્યસ્થાન થઈ પડ્યું હતું. જેમ જેમ તેની વૃદ્ધિ થતી

૧ ઇટલીમાં ચાર જાતિના લોક હતા. ઉત્તરમાં ગાલિ; દક્ષિણમાં ગ્રીક; પૂર્વમાં ઇટાલિયન; અને પશ્ચિમમાં ઇડુસ્કન.

૨ એનું રાજ્ય પડી ભાર્યું, છતાં પણ બીજા પ્યુનિક યુદ્ધ પછી ટટાર થવા લાગ્યું તે વેળાએ તેમાં ૭ લાખ માણસની વસ્તી હતી. અને તેના કોટનો વિસ્તાર ૨૦ માઈલ કરતાં પણ વધારે હતો. રોમનોએ ઇ. પૂ. ૧૪૬ માં તેનો પ્રથમજ નાશ કર્યો, અને છેવટનો નાશ આરબોએ ઇ. સ. ૬૯૮ માં કર્યો. હસન હુન્-અન-નોમન હુજિપ્ટનો ગવર્નર હતો તેણે ઇ. સ. ૬૯૭ માં કાર્થેજ લીધું, પણ પછી જોન્સે પાછું

गई तेम तेम आफ्रिकाना किनारा उपर वसवानुं काम पण धमधोकार चालवा मांझुं. एम केहेवाय छे के, लिबियननां त्रणसे नगरो तेने खंडणी भरतां हतां. तेना राज्यनो विस्तार पश्चिमबाजुए छेक जिब्राल्टर सुधी हतो अने बीजी बाजुए महान सीर्टिस (Great Syrtis) लगी पोहोंच्यो हतो. आवा विस्तारवाळी प्रजा उपर कार्येजीनियनो जरा सख्ताईथी राज्य चलावता हता. जमीननुं मेहेसुल लईने तेओ खेती करवा देता हता, पण कांई राज्यहक न आपतां प्रजाने राज्यकाजमां सामेल थवा देता नहता. आम होवाथी देश उपर कोई चडी आववानुं करे के लागलुंज बंड मची रेहे. त्रणसे माणसनी एक (सेनेट) राज्यसभा कारभार चलावती. नामना पसंद करेला बे मेजीस्ट्रेट नीमवामां आवता हता, तेओने सफ्फेट्स (Suffets) अथवा प्रमुख केहेता हता. खरो कारभार, तो १०० माणसनी वंशपरंपरानी एक लघु सभा स्थापवामां आवी हती ते चलावती हती.

पोताना देशनुं रक्षण करवाने नगरवासी जनोने लश्करी तालीम आपवामां आवती, तेथी तेओ रक्षक अने लडवैयानुं काम करता हता, एटले, बीजुं लश्कर राखनुं पडतुं न हतुं. तेओ जथाबंध दारूखानुं अने लश्करी असबाब एक मजबुत किल्लामां राखता हता. त्यांनी वस्ती, अने पश्चिमभणीनी बाजुना न्युमिडियन अने बीजी लूटारी जातिना लोकोना हुमला थता अटकावी, दाबमां राखवाने आवा नागरिक सैनिको पूरा पडी शकता हता. परदेशखाते सैनिको जोड्ये, ते पगारदार राखवामां आवता हता. ते लिबिया, तथा हिस्पानिया, इटली, गाल, अने ग्रीसमांथी मळी आवता हता. बालीरिक बेटोमांथी निपुण गोफणबाजो मळी शकता हता, तेओ शत्रु उपर पत्थरोनो वर्षाद वरसावी देता हता. घोडेसवारनुं काम न्युमिडियनो घणी सारी रीते बजावता अने घोडा उपर एवुं पलाण करी शकता हता के तेमने लगाम चडाववानी पण अगत्य रेहेती नहि. आवी सेनाना उपरी देशी कार्येजीनियनने ठरावता हता, पण जो तेओ कसुर करता, अथवा हार खाता, तो तेमनो दंड करवामां आवतो, अथवा केद करता हता, कदापि बहु वांकमां आवे तो फांसी पण देता हता.

कार्येज पोतानी नौकासेनाने लीधे घणी वाते फावी जतुं हतुं. तेनो विजय स्वाधीन करी लईने सुरक्षित कन्युं. एटलामां तो हसन फरीने आव्यो, ने तेनो नाश करी नांख्यो. आ रीते कार्येज जेनुं नाम समूळयुं इतिहासमांथी निकळी गयुं हतुं, ते फ्रान्सनो १४ मो लुई राजा, ८ मा धर्मयुद्धनो आगेवान थईने आव्यो, त्यारे (ता. १७ मी जुलाई १२७० मां) अहि उतयो पण ता. २५ मी आगस्टे प्लेग लागवाथी त्यांज मरण पांथो एटले उत्तर आफ्रिकामां सुधारो करवाने तेनाथी ते पाछुं मेळवी शकायुं नहि.

थवा लाग्यो, अने धमधोकार व्यापार वधवा लाग्यो ते तेनी दरियाई सेनाने लीधेज. आवी सेनाना योगे करीने तेओ घणा देशोमां प्रवेश करी शक्या, अने त्यांना लोकोमां भळी शक्या, अथवा तो शत्रुवट करवाणुं योग्य लागतां तेवी वर्त्तणूक पण चलाववा लाग्या ते नौकासैन्यना साधनथीज. सिसिली अने स्पेनमां तेओए व्यापारी वखारो प्रारंभमां स्थापी. आ देशोमांज तेओने ग्रीकोनी साथे प्रथम पानां पड्यां, अने त्यारपछी रोमनोना संबंधमां आव्या. तेओए सिसिली डेपाना, पेनोरमास अने लिलिबियम इत्यादिमां वखारो बांधी तेनी आसपास मजबूत किल्लेबांधी करी दीधी. छेवटे ज्यारे साईरेक्यु-झन्से (syracusans) एथिनियन सत्ता (इ० पू० ४१३ मां) उथलावी नांखी त्यारथी आ फळद्रूप बेटना घणाखरा भागना कार्थेजीनिशियनो, धणी थई पड्या छे. डायोनिशियन्स जेजुं उपनाम (the Tyrant of syracuae) केहेवातुं हतुं अने जेणे (इ० पू० ४०३-३५७) ३८ वर्ष राज्य कखुं, तेणे सामुं बळ घणुं बताव्युं, पण छेवटे तेने कोलकरार करवा पड्या, तेनी रूप, ग्रीशियन अने कार्थेजीनियन वच्चे सिसिलीना बे विभाग पड्या तेनी सरहद तरीके हेलीकस (Halycus) नदी सुकरर ठराववामां आवी. (इ० स० पू० ३८३)

आ बंने सत्ता वच्चे पछवाडेथी झगडा उठ्या. एगेथोक्लिसे कार्थेजीनियनोने पजवर्णा करवा मांडी, एटले (इ० स० पू० ३१०)मां लडाई थई, त्यारपछी, पण कजिया चालता रह्या ते २८९ इ० पू० मरण पाम्यो त्यांसुधी पोहोंच्या. एना मरणपछी बंने बाजुने थोडो जंपवारो आव्यो, पण पीररहसे (Pyrrhus) कार्थेजीनियोने सिसिलीमांथी हांकी काहाडवानो झंडो उठाव्यो. (इ० स० पू० २७९). आ कलहना प्रसंगमां हीरो नामनो एक युवान पराक्रमी उठ्यो. एगेथोक्लिसना जे पगारदार लडायको हता, अने जेओ मेमरटाइनना नामथी ओळखाता हता, तेओए मेस्साना पोताने कबजे करी लीधुं हतुं, तेमने हरावीने पोते, इ० स० पू० २७० ना सुमारमां, राजा थई पड्यो. तेणे मेस्साना उपर हुमलो कखो ते वेळाए, मेमरटाइनोए कार्थेजीनियनोने मददे बोलाववानी पोतानी धारणा करी, पण तेमनामां बे विभाग पड्या हता, तेथी बीजा पक्षवाळाए रोमनोने बोलाववानो ठराव कखो, अने ते प्रमाणे लखान थयुं, पण तेनो निर्णय करवामां समय व्यतीत थयो, एटलामां तो, प्रथमपक्षनी इच्छा प्रमाणे कार्थेजीनियनोए आवीने शहरमां प्रवेश कखो.

मेस्सानानो कबजो कार्थेजीनियनो पासे नहि जवा देवाना विचारथी रोमनी सेंचुरियन एसेम्बलिये मेमरटाइनना बीजा पक्षने आश्रय आपवानो ठराव

कखो अने कोन्सल एप्पियस क्लाडियसने सेना आपीने मोकल्यो, तेणे आवीने मेस्सानानी दक्षिण बाजुए पोतानी सेना उतारी. हीरोने हरावी दीधो, एटले, ते साईरेक्युझ मणी जतो रह्यो. बीजे दिवसे रोमनोए शत्रु उपर द्दटी पडीने तेमने हराव्या, अने कोन्सले तेमनी राजधानीना छेक दरवाजा मुधी पोहोंची जईने, तेमना राज्यमां लूट चलावी.

आ प्रमाणे रोमनोनो सिसिलीमां पगपेसारो थयो, एटले हवे, तेमणे कार्थेजिनियनोने आ देशमांथी समूळगा हांकी काहाडवानो निश्चय कखो, केम के, ज्यारथी तेओनी समुद्रसेनाए इटालियन किनारा उपर देखा देवा मांडी हती, त्यारथी, प्रजासत्ताक रोमनोनो तेमना उपर डोळो लागी रह्यो हतो, अने तेमना उपर तळाप मारवाने लाग जोयां करता हता.

पेहेलुं प्युनिक युद्ध थयुं, (इ० स० नी पूर्वे २३७-२१९) त्यारे वळी, ए देशसंबंधी ग्रीकोना जाणवामां विशेष आव्युं. कार्थेज ए फिनिशियन लोकोनुं वसावेळुं स्थान हतुं, तेथी कार्थेजिनियन लोको पेहेलेथीज आइबेरिया साथे व्यापार चलावता हता. तेओए इ० स० नी पूर्वे ५०९ मां रोम साथे कोलकरार कख्या, तेमां एक कलम एवी हती के, “ फेरनो भूशिर (Fair promontory) वटावीने तेनी पेलीपार, रोमनो अने तेमना साहाय्यभूत थनारा संबंधियोए पोतानां वाहाणो हकारीने जयुं नहि”. आवो करार करवानुं कारण एम समजाय छे के, आइबेरियामां कार्थेजिनियननां बजार मंडातां हतां तेमां ग्रीको आवीने खल्ले पोहोंचाडे नहि, एटलामाटे तेमनी आ युक्ति हती. वळी तेओ आ देशमां घणा शेळमेळ थई गया हता. सिसिलीमां पण व्यापार बाबतमां ग्रीको तेमना सामावाळा हता. हेमिलकारना लस्करमां आइबेरियन लोको सामेल हता. वळी इ० स० नी पूर्वे ४०६ मां डायोनीशियसनी सरदारी नीचे, ग्रीकोनी सामे लडवाने, हेनिवाल अने हेमिल्कोए आइबेरियामांथी लडायक माणसो लई आववा माटे त्यांना ठाकुरो मणी पोताना आरतिया मोकल्या हता. आइबेरियामां रूपानी खाणो होतां तेनो लाभ लेवा माटे कार्थेजिनियनोए नवा कार्थेजनी पासो पोतानो वास वसाव्यो हतो. आलेटीस करीने एक पुरुष हतो, तेणे पोताना देशना लाभार्थे, अहिं रूपानी खाणोनी भाळ मेळवी हती, तेथी नवा कार्थेजमां एनुं नाम कायम राखवा माटे एक देवल बांधवामां आव्युं हतुं.

डायोडोरस केहे छे के, त्यां जेटली खाणो हती तेटली प्रथम तो कार्थेजिनियनोए खोदी काहाडी हती. आ मांहेली केटलीक, राज्यने स्वाधीन हती, स्पा. ७

अने केटलीक, खानगी साहसयी चालती होती. आ लोको युरोप साथे धम-धोकार व्यापार चलावता होता. ब्रिटनमाथी कल्हई, अने त्राबुं लावता होता अने बाल्टिक समुद्रद्वारा एंबर (amber) लावता होता. आ लोको किनाराना लोको साथे व्यापार चलावता होता एटलुंज नहि, पण बेटोना रेहेवासियो साथे पण चलावता होता, अने देशना अंदरना भागमां घुशी जई, तेमनी साथे पण व्यापार चलावता होता. वळी त्यांथी गालमां माल मोकलवामां आवतो हतो. मासिलिया (मासॅल्स) लोकोने, व्यापारनी एटली बधी अदेखाई होती के तेओ गालना कोई वंदरे कार्थेजिनियनोने पेसवा देता न होता.

सार्डिनिया अने सिसिलीमांथी कार्थेजिनियनोनी सत्ता नीकळी गई एटले हेमिल्कार बार्काए (Hamilcar Barca) आइबेरियामां नवुं राज्य स्थापवानो प्रयत्न करवा मांझ्यो: आ प्रयत्नमां ते फळद्रूप थयो. अने एणेज पोताना नाम बार्सिनो उपरथी बार्सिलोना शहर वसाव्युं एवुं केहेवाय छे. भूम-ध्यसमुद्रना किनारा उपरना पूर्वदिशाना प्रदेशो साथे व्यवहार चलाववाना काममां पछवाडेथी आ शहर मुख्य साधन थई पड्युं.

हेमिल्कारना मरण पछी तेनो दीकरो न्हानो हतो तेथी तेना जमाई हासडुबाले सरदारीनुं काम चालतुं राख्युं. आ शक्शेज नवुं कार्थेज वसाव्युं, जे हवणां कार्थेजिनाना नामथी प्रसिद्ध छे. रोमन अने आइबेरियाना राज्यनी सरहद्द आइबेरिन (इब्रो) नदी आगळ मुकरर करावनारो पण एज हतो, अने ते विषेना कोलकरार एणेज कऱ्या होता. एना मरण पछी हेमिल्कारना पीकरा हेनिबोलने आइबेरियानी सरदारी मळी. देशी लश्कर उपर जीत मेळव्या पछी, तेणे ग्रीकनो वास जे सेगंटम (Saguntum) नामनो हतो ते उपर घेरो घाल्यो. तेनुं कारण ए हतुं के, रोम साथे ज्यारे कोलकरार थया होता त्यारे, आ शहरने स्वतंत्र जुदुं राख्युं हतुं, तेने बदले हवे रोमनी सलाहथी, ग्रीको डवावी पड्या होता. एना आ कृत्य सामे रोमे वांधो उठाव्यो, अने आज कारणने लीधे बीजुं प्युनिकयुद्ध मंडायुं. हेनिबोल आ युद्धमां चड्यो त्यारे तेनी पासे जे लश्कर हतुं तेमां आइबेरियनोनी संख्या वधारे होती. आ लश्कर लईने ते पीरीनीस अने आल्प्स ओळंगी शत्रुना प्रदेशमां सीधो पेशी गयो. रोमनोए नीयस् अने (Cnaeus and Publius Scipio) पब्लियस् सिपियोना उपरीपणानीचे आइबेरियामां लडाई चलावी, तेमां कार्थेजिनियन सरदारो उपर घणी नामीची जीतो मेळवी. ६ वर्ष लगी युद्ध मचेलुं रल्लुं तेमां रोमनोना बंने सरदारो माख्या गया, अने तेमनी हार

थतां लडाईनो अन्त आव्यो. पण इ० स० पू० २१० मां पब्लियसनो दीकरो आफ्रिकेनस एकाएक नवा कार्थेज उपर चडी गयो, अने ते कबजे करी लईने कार्थेजिनियनोनी सत्ता आइबेरिया उपर बेठी हती ते तोडी नांखी; पण तेम करवामां इ० पू० २०७ सुधी लडाई मचेली रही; छेवटे, सिल्पिया (Silpia) आगळ कार्थेजिनियनोने एवी सख्त हार खवरावी के, तेमनी सत्ता आइबेरियामांथी नीकळी गई, अने घणाखरा देश उपर रोमनोनं राज्य थयुं. एकछं गेड्स (Gades) कार्थेजनं रह्युं, ते पण, बे वर्ष पछी रोमनोए खुंचावी लीधुं, अने रोमनो आइबेरियाना धणी थई पज्या त्यारथी आइबेरिया नाम बदलाईने हिस्पानिया केहेवायुं. हवे रोमनोने मात्र त्यांना देशियो साथे झगडो रह्यो. सेलिबेरी नामथी ओळखाता देशियो पाहाडी भागमां वसता हता, अने ते विकट स्थान होतां, तेमनी सामे फावी जवानुं कटिण हतुं. सेलिबेरियनो साथे लडाईमां उतरवुं ते गोया आखा हिस्पानिया साथे युद्ध मचावा सरखुं हतुं. इ० पू० १५४ मां ल्युसिटेनियनोए (पोर्दुगीझो) विरियेथसनी सरदारी नीचे रहीने रोमने म्होटी हार खवरावी. आ वेळाए बंड मचाववामां सेल्टिबरी पण तेमना भेगुं भळी गयुं हतुं. छेवटे, रोमनो साथे कोलकरार थया, तेमां ल्युसिटेनियानी स्वतंत्र सत्ता मान्य राखवामां आवी. परंतु इ. पू० १३२ मां कोन्सल जुनियस ब्रुटसे (Junius Brutus) म्होडुं पराक्रम करीने ल्युसिटेनिया, अने तेनां शहरो, पाछां ताबामां करी लीधां. युवान सिपियोए थोडा समय आगमच (Numentia) न्युमेन्शिया कबजे करी लीधुं हतुं, एटले देशना अंदरना भागनो कबजो पण रोमनोना हाथमां आवी गयो, मात्र उत्तर दिशानो किनारो बाकी रह्यो हतो. आ प्रमाणे रोमनोनं राज्य थतां व्यापारनी आबादी थवा मांडी, अने भूमध्य समुद्रमां चांचियानुं जोर वधवा मांज्युं हतुं, ते उपर पण अंकुश मूकवामां आव्युं.

इ० पू० ९७ मा वर्षमां प्रख्यात सर्टोरियसना उपरीपणा नीचे सेलिबेरियनोए पाछुं माथुं उपाज्युं; अने ८ वर्ष सुधी लागत लडाई मचावी राखी, पण इ० पू० ७१ मा वर्षमां रोमने माटे पाम्पिये देश फरीने जीती लीधो, अने आगळना करतां जरा सख्ताई राखीने राज्यवहिवट चलाववा मांज्यो. खरेखरो कबजो तो इ० पू० १९ नी सालमां थयो अने आखुं हिस्पानिया रोमना राज्य साथे जोडाई गयुं. आ समयथी मांडीने, आखो हिस्पानिया देश लगभग सात सेंकडा सुधी तेमना विस्तीर्ण राज्यनो एक अगत्यनो भाग थई पज्यो.

आगस्टसना समयमां आ देशना त्रण विभाग पाडवामां आव्या हता.

૧. લ્યુસિટેનિયા (Lusitania.)

૨. હિસ્પાનિયા અલટેરિયર અથવા બીટિકા.

૩. હિસ્પાનિયા સિટેરિયર અથવા તારાકોનેન્સિસ (Tarraconensis).

રાજ્યવહિવટ ચલાવવાને માટે ૧૪ પ્રાન્ત અથવા જિલ્લા ઠરાવ્યા હતા, તેમાં ૩ લ્યુસિટેનિયામાં, ૪ બીટિકામાં હતા, અને ૭ તારાકોનેન્સિસમાં હતા. તે વેઢાએ લિઝ્વન અગત્યનું શહર ગણવામાં આવ્યું ન હતું, તે સમયે તેને ઓલિસિપો કેહેતા હતા. ઉપરી અધિકારી તરીકે રોમથી કુશલ પુરુષ મોકલવામાં આવતો હતો તેને પ્રીટર અથવા પ્રો કાન્સલ કેહેતા હતા.

લ્યુસિટેનિયામાં વસનારા લોકો ઘણા શૂરા હતા, અને વિફરે તો આજના રોમન રાજ્યને હલમલાવી નાંખે એવા હતા, કારણ કે એ પશ્ચિમ ભળીના ભાગ ઉપર રોમનોનો ધસારો જરા મોડો થયો હતો, તેથી, તેમણે દાસત્વ ભોગવ્યું ન હતું; પણ પૂર્વ અને દક્ષિણ ભળીના લોકો રોમનોના દાસ થઈ પડવાથી મનના પોષા થઈ ગયા હતા. પશ્ચિમની ત્રણ જાતિ, ન્યુમન્ટાઈન, કાંટે-ત્રિયન્સ, અને આસ્ટુરિયન્સ (Numantines, Contabrians, and Asturians) શૂરાતનની સાથે, સ્વતંત્રતા ભોગવવાની લાલસાવાળી હતી, વિરિયેથસ (Viriathus) કરીને એક જબરો શિકારી હતો, તે હંટારા લોકોની ટોળી જમાવીને તેનો સરદાર (કપ્ટન) થયો. તેણે ત્રીજા પ્યુનિકયુદ્ધને સમયે, લ્યુસિટેનિયાના રોમન રાજ્યબંધારણની સામે બલ્લો ઉઠાવ્યો. પ્રીટર વેટિલિયસ ૧૦,૦૦૦ લડાયકો લઈને તેની સામો થયો, પણ વિરિયેથસે તેનાં ૪,૦૦૦ માણસોનો ઘાણ વાળી નાંખીને તેને કતલ કર્યો. આ બનાવ ઉપરથી રોમનોએ બીજું ૧૦,૦૦૦ પાયદલ અને ૧, ૩૦૦ ઘોડેસારોને લઈને બીજો પ્રીટર મોકલ્યો. આ માંહેલી ૪,૦૦૦ ની એક ટુકડીને પ્રથમ પ્રમાણેજ તેણે કાપી નાંખી, અને બાકી રહેલાઓની સાથે છૂટક છૂટક લડીને તેમને હરાવી નાંખ્યા, અને લ્યુસિટેનિયાનો ઘણોખરો કબજો કરી લીધો. રોમનોએ ત્રીજો પ્રીટર મોકલ્યો, તેની પણ એવીજ દશા થઈ. ગાલ્બાએ લ્યુસિટેનિયાનો કતલ ચલાવી તેમાં વિરિયેથસ સહજમાં બચી ગયો. ફેબિયસ સર્વિલિ-

૧ હાલનું ધણું સ્થળ પોર્ટુગલ કેહેવાય છે તે. ૨ એમાં આંડાલુશિયા, ગ્રાનેડા સહિત આવી જાય છે. ૩ ત્રીજા વિભાગમાં ગ્યાલિશિયા, આસ્ટુરિયાસ (Asturias) બિસ્કે, અને નાવારે (Navarre), લિયોન તથા બંને કાસ્ટાઈલ, આલુશિયા બાલેન્શિયા, ક્યાટેલોનિયા, અને આરેગાન પ્રદેશનો સમાવેશ થાય છે.

येनसने तेणे एवो सपडावी दीधो के तेने पोतानी सेना बचाववामाटे सलाह करवानी फरज पडी. छेवटे तेना सामुं काई चाल्युं नहि त्यारे स्विंलियस स्किपियो ए इ० पू० १४६ मां तेने क्षेर देवरावीने मारी नांल्यो.

कार्थेजने ताराज कख्या पछी, रोमनोए पोताना कोन्सल क्विंटस फेबियस- (Quintus Fabius) ने मोकल्यो, तेणे रेहेतां रेहेतां जीत मेळवी, पण उपर लखेली त्रण शूरी-जातिए पजवणी करवामां बाकी राखी नहि. छेवटे कार्थेजनो नाश करनार स्किपियो ईमीलियेनसने (Scipio Aemilianus) न्युमेन्शिया (Numantia) सामे मोकल्यो. तेनी सामे त्यांना लोको घणी बहादुरीथी लज्या, पण छेवटे, एवो प्रसंग आवी गयो के सर्वेनो नाश थतां कोई त्यांनो रेहेवासी तेनी सामे उभो रेहेवाने बाकी रल्यो नहि. आ प्रमाणे परिणाम आवतां, रेहेतां रेहेतां हवे आखुं हिस्पानिया रोमनोना स्वाधीनमां आवी गयुं. हवे त्यां राज्य चलाववाने माटे प्रतिवर्षे बब्बे प्रीटरो मोकलवा लाग्या. केटलांक वर्ष सुधी समाधानी चाल्या पछी इ० स० नी पूर्वे ७६ मा वर्षमां देशना अंदरखानानो कलह मेरियस (Merius) अने सील्ला (Sylla) वच्चे उत्पन्न थयो तेमां मेरियसनी बाजु हारमां आवी, तोपण, तेमांना सर्टोरियसे (Sertorius) बाकी रहेलाओनो सारो जमाव कल्यो. कायस (Caius) एन्नियस (Annius) अने मिटेल्स (Metellus) ए बंनेने तेनी सामे मोकलवामां आव्या हता तोपण, ते तेओनी साथे लडीने जयवंत थयो.

सर्टोरियसे हवे ल्युसिटेरियानुं प्रजासत्ताक राज्य स्थापवानी युक्तिओ रचवा मांडी, तेथी रोमनोने पोतानुं राज्य खोई देवानुं भय लाग्युं, अने तेने डबावी देवाने भाटे म्होटी सेनानी तैयारी करवा मांडी. तेना सेनापति तरीके घणा उमेदवारो थया तेमांथी पार्म्पिने पोताने मोकलवानी गोठवण थाय एम तेणे इच्छ्युं. आ पार्म्पी महानना उपपदथी पछवाडेथी प्रसिद्ध थयो, पण आ वेळाए तो ए कान्सलनी पदविए पोहोंचेलो नहि होवाथी, साधारण माणस गणातो हतो, तेथी सील्लाना मरण पछी, तेने नीमवामां आवे तो ते उत्साहथी पोतानुं काम बजावशे एवी तेनी धारणा जाणवामां आवतां तेनेज मोकलवानो ठराव थयो.

मिटेल्सने त्यांज रेहेवा दिधो हतो, ते अने पार्म्पिये मळीने सर्टोरियस सामे घणी युक्तिओ रची, पण कोईनुं काई चाल्युं नहि, तेणे तेमनी भेगी सेना उपर एवा हल्ला करवा मांड्या के छेवटे तेमने विखेराई जवानी अगल्य पडी. पार्म्पी गालमां जतो रल्यो अने मिटेल्स पिरिनिसनी तलेटी भणी गयो. जे

જયકાર્ય પરાક્રમથી પ્રાપ્ત કરી શક્યા નહિ તે દગાફટકાથી પાર ઉતારવાને રોમનોએ હવે યુક્તિઓ રચવા માંડી. એક ડજાળીના પ્રસંગમાં છાનો લાગ જોઈને પરપેર્ના (Perperna) એ ચતુર અને બહાદુર સર્ટોરિયસનું માથું ઉઢાવી નાંદ્યું. પર્મ્પી હવે સામો નીકળી આવ્યો અને સેનાપતિ વિનાની સામી થયેલી સેના ઉપર, ઘણા જોસથી ધસારો કરીને, તે પોતાને સ્વાધીન કરી લીધી. આ પ્રમાણે સ્પેનનો કબજો કાયમ રહ્યો, પણ આસ્ટુરિયન અને કેન્ટ્રા-બ્રિયન લોકોએ સ્વતંત્રતા માટે જ્યારે ત્યારે હુલ્લડ મચાવીને વિશ્રાન્તિનો તો મંગ કહ્યાં જ કહ્યો. ઇમ્પ્રિપ્પાએ પોતાના સમયમાં, આવા ફિતુરી લોકોનો સમૂહનો નાશ કરી નાંખવાનું ધોરણ ચાલતું કરવાથી, છેવટે તેમનો નીકાલ આવી જતાં, પશ્ચિમ ભૂમિનો પ્રદેશ હવે રોમનોના સ્વાધીનમાં રહી શક્યો.

ઓગસ્ટસે પોતે, સીઝર ઓગસ્ટા, સારાગોસા (Saragossa), અને ઓગસ્ટા ઇમેરિટા (મેરિડા) એવા નામના વાસ વસાવ્યા. સ્પેનના પ્રદેશમાં ૪૦૦ વર્ષ સુધી રોમન ભાષા અને રોમન રીતમાતનો પ્રવેશ રહ્યો, તે એટલે સુધી કે, સુખ શાન્તિ અને યુદ્ધકળામાં સ્પેનના લોકોએ રોમન લોકોની બરાબરી કરવા માંડી, અને સારા પ્રવિણ પુરુષો ઉત્પન્ન થયા. તેમાં પોમ્પોનિયસ મેલા, સેનેકા, લ્યુર્કન, ટ્રાજન (Tragan) અને મહાન થિયો કોશિયસ એ મુખ્ય હતા.

હોનોરિયસ અધિરાજાના સમયમાં આ દ્વિપકલ્પમાં વાન્ડાલ્સ, સુએવી, અને આલાન્સ (Vandals, Suevi and Alans) એવી ત્રણ ગાંથિક જાતિના લોકોનો વિસ્તાર પ્રસર્યો.

૪૨૦ માં વર્ષમાં શૂરા વાલિયાએ, સ્પેનમાં વિસિગોથ્સ નામના રાજ્યની સ્થાપના કરી. વાન્ડાલ્સ જાતિના નામ ઉપરથી આંડાલુસિયાનું નામ પ્રકટ થયું, તે લોકો વાલિયાના પ્રતાપની સામે ટકી શક્યા નહિ, એટલે થોડાં વર્ષ પછી, તેઓ આફ્રિકા ભૂમિ નાશી ગયા. ૪૮૪ માં રોમનોને કાઢાડી મૂકીને, વિસિગોથ લોકોએ યુરિક (Euric) ના ઉપરીપણા નીચે, પોતાના રાજ્યનો વિસ્તાર વધાર્યો. ગેલિશિયામાં (Galicia) સુએવીના રાજ્યની સ્થાપના થઈ હતી તે ૫૮૩ માં લિયોવિજિલ્ડે ઉત્થાપી નાંખી.

એનો કમાનુયાયી પેહેલો રેકારેડ (Recared) થયો, તેના સમયમાં, ગાંથોલિક ધર્મનો પરિચય થવાથી, ગાંથિકને બદલે અશુદ્ધ લાટિન ભાષાનો પ્રચાર થયો. આ સમય પછી સર્વેનો એક કાથોલિક ધર્મ, તથા તે ધર્મના પાદરિયોની રાજકીય સત્તા એ બંનેના ભેગા કારણે કરીને સ્પેનિશ લોકોનું એક્ય સંધાયું.

इ. स. ना सातमा सेंकडानी आखेरीमां आरबोए माथुं उपाज्युं. आफ्रिकांमां गाथिक राज्य हतां ते तेमणे स्वाधीन करी लीधां, ने त्यार पछी स्पेन उपर उतरी आव्या. गाथि लोकोनो राजा आ वेळाए रोडरिक हतो, ते राज्य बथावी पज्यो हतो तेथी प्रजा तेना उपर राजी न हती, एटला माटे, शत्रुओ तेमनी साथे मळी जाय ते पेहेलां, तेणे लडाईमां उतरवानुं नकी कथुं. आंडा-लुशियामां (xerxes) वक्षेरीस नामनुं मेदान छे त्यां बंने सेनानो भेटो थयो. प्रारंभमां गाथि सेना घणा जुस्साथी लडी, पण छेवटे हारी गई; रोडरिक नाठो, ते ग्वाडल कवीवर नदी ओळंगतां तेमां डूवी मुवो, एटले, इ.स. ७११ मां*मूर लोकोनी आ प्रमाणे निश्चयात्मक जीत थई, तेथी तेओ स्पेनना धणी थई पज्या. जे गाथि लोको स्वतंत्रतानो फांको राखता हता तेओ आस्तुरियाना पाहाडी प्रदेशमां, बरगोस अने बिस्केमां जता रह्या. सन ७१८ मां तेओने जुस्सो चडी आव्यो, अने राजकुटुबनो एक पेलायो (Pelayo or Don Pelagio) करीने हतो तेनी सरदारी नीचे मूरोने हंफाववानी तैयारी करी. पेलायोए पर्वतनी कराडो, अने गुफाओना विकट भागमां पोतानी स्थापना करी. ते भाग एवो हतो के, मूरोनो गवर्नर आलाकोर (Alakor) तेने कचरी नांखवाने भारे सेना मोकली फांफां मारवा लाग्यो, पण तेजुं कांई चाल्युं नहि. बीजी वेळाए आलाकोरे फरीने सेना मोकली ने चाल्युं एटलुं कथुं पण तेनी केटलीक सेनानो घाण वळी गयो अने केटलाक सैनिको कैद पकडायो.

खगुदादना खलीफाना वंशमां स्पेन रहुं हतुं अने तेना नवाबो (Viceroy) राज्य चलावता हता, पण आठमा सेंकडाना मध्यभागमां ज्यारे अब्द-रेहेमान चाइसरोय हतो, त्यारे तेणे खलीफानु धूसरं काहाडी नांख्युं, अने पोते स्वतंत्र शाह थई पज्यो, अने कोर्डोवा (Cordova) मां पोतानी गादी स्थापी. तेणे डाहापण भरेली रीते राज्य चलाववा मांज्युं. कुरानसाथे संबंध धरावनारा तेमना मुसलमानी कायदा फेरववानुं तो तेने ठीक लाग्युं नहि, पण प्रजाप्रिय थवानां धोरण तेणे नवां दाखल कथ्यां. क्रिश्चियनो पासेथी जे कर लेवाता ते तेणे माफ कथ्या, विद्याकळाने अने व्यापारने उत्तेजन आप्युं, अने बराबर न्याय करे एवा न्यायाधिशोने दाखल कथ्या. कोर्डोवामां एवी एक भव्य मस्जीद तेणे बांधी के तेनी कारीगरीने लीधे हजी पण तेनां वखाण थाय छे.

अब्दरेहेमानना वंशजोए बे सेंकडा सुधी स्पेनमां राज्य कथुं, ते दर-म्यान, तेओ विद्याकळाने उत्तेजन आपता गया. तेमां मुख्यत्वे करीने ज्योतिष

*स्पेनना आरबोने मूर केहेवामां आवेछे तेथी हवे आपणे तेओने मूर कहीशुं.

અને ઔષધવિષયક વિદ્યાની વૃદ્ધિ ઘણી સારી થઈ. અંગ્રેજ ઇતિહાસકારો કેહે છે કે, યુરોપમાં જ્યારે ક્રિસ્તિયન પ્રજા અજ્ઞાનમાં ડૂબી હતી ત્યારે આ કુરાનવાદિયો આવી સારી વિદ્યાની વૃદ્ધિ કરવામાં મસગુલ હતા.

સન ૭૭૮ માં ફ્રાન્સના રાજા શાર્લમેને સ્પેન ઉપર જુદી જુદી બે સેના કરીને ચડાઈ કરી; એક સેના કરાનિયામાં પેઠી, અને બીજી, નાવેરેમાં થઈને દાખલ થઈ અને છેક ઇબ્રો (Ebro) સુધી પોતાની જીત ચાલતી રાખી. પાછા વળતાં મૂરોએ તેને હરાવ્યો, પણ જે ભાગ તે કબજે કરી ગયો, તેની રોકાણ તેઓ કરી શક્યા નહિ; કેમ કે શાર્લમેને પોતાના તરફથી બાસીલોનીના અર્લને પોતાના ગવર્નર તરીકે નીમ્યો હતો. પણ આ અર્લ પોતે ચાર્લ્સ ધ સિમ્પલના સમયમાં તેનાથી સ્વતંત્ર થઈ પડ્યો, અને તેના વંશજો પણ તેવીજ રીતે સ્વતંત્રતાથી રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યા. તેઓએ ઉદ્યોગનાં કારખાનાં અને વ્યાપારને સારું ઉત્તેજન આપ્યું. ૧૦૬૮ માં ત્યાંના ધારાનો સંગ્રહ કરીને કાયદાનું ધોરણ ચાલું કર્યું, તેમાં એક યોજના એવી કરી હતી કે વ્યાપારિયોનાં વાહાણો બાર્સિલોનાને બંદરેથી હંકારી જાય, અથવા તે બંદરે આવે, અને કેટેલોનિયાના કિનારા ઉપર હોય, ત્યાં સુધી, તેઓનું રક્ષણ કરીને તેમની સાથે સલાહ સલુકીથી વર્તેન^૧ ચલાવવું.

ધીરે ધીરે મૂરોને દક્ષિણમાં હાંકી કાઢવા પેલાયોએ જેની પ્રથમ સ્થાપના કરેલી એવું આ રાજ્ય વૃદ્ધિ પામતું ગયું. તે લિયોન અને ઓવીડોના નામથી પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું.

દસમા સંકડાના પ્રથમ ભાગમાં, પ્રસિદ્ધિ પામેલો એક મૂર સરદાર મહંમદ બેન અમિર આલ્તમાનજોર મૂરોની પડતી દશાને ઠેકાણે લાવવા આવ્યો. તેણે લિયોન શહેર લઈને તેનો નાશ કરી નાંખ્યો. ત્યાંની વસ્તીનો અન્ત આણ્યો. બાર્સિલોનાની પણ એવીજ દશા થઈ; કાસ્ટાઈલ લઈને ઝબક કરી નાંખ્યું. ગેલેશિયા અને પોર્ટુગાલ ખેદાન મેદાન કરી નાંખ્યાં; અને ૫૦ જુદી જુદી લડાઈઓમાં ક્રિસ્તિયનોની સામે બાથ ભીડી. છેવટે કોમ્પોસેલા નામના નગરને તારાજ કરી નાંખીને તેની અંદર સેન્ટ જેમ્સનું દેવલ હતું તેના દરવાજાનાં કમાડ જય પ્રાપ્તિના ચિહ્ન તરીકે લઈ લીધાં, એટલામાંજ તેના લશ્કરમાં

૧ ત્યારપછી જે રાજ્યકર્તા આરાગાનમાં થયા, તેઓએ એક પછી એક, આ ધારામાં ઊલટો સુધારો કરીને સારી રીતે અમલમાં આણતા ગયા છે. ૧૨૮૩-૧૨૮૯ અને ૧૨૯૯ ની સાલના ધારા તેની સાક્ષી પૂરેછે.

महामारीए रोल वर्तावी दीधो, तेथी क्रिश्चियनोए धाखुं के मूर सरदारनी दोषित वर्त्त-
णूकने लीधे प्रभुए तेने लाचार बनावी दीधो छे. आवी प्रबळ मनोबळनी धारणानुं
तेमनामां एटलुं बंधुं शरातन आव्युं के, तेओ तेने नरम पडेलो जोईने, तेना
लश्कर उपर टूटी पड्या, अने तेने छेक हरावी दीधो. आवी तेनी खराबी थई
तेनी लागणी तेने एवी जबर लागी, के पोतानी मेळे भूख वेठीने तेणे पोताना
जीवतरनो अंत आप्यो.

आ समयमां, लियोन अने ओवीडोनी क्रिश्चियन ठकराई, तथा मूरोना
कारडोवा संस्थाननी वच्ये, कास्टाईल नामनी बीजी एक क्रिश्चियन ठकराईनी
स्थापना थई, अने तेने माटे लियोन अने कारडोवा वच्ये हरिफाई उत्पन्न
थई, तेमां छेवटे कास्टाईल, लियोन भेगुं भळी गयु. सन १०३५ मां डार्न
सॅचेस्ने पोताना दीकरा डार्न फर्डिनाण्डने राजानी पदवि आपीने तेने ते
सोंपी दीधुं. छेवटे लियोन अने ओवीडोनी साथे ते जोडाई जतां त्यांना राजा
लियोन अने कास्टाईलना राजा केहेवाया.

अगियारमा सेंकडाना प्रारंभमां स्पेनमां आरागान नामना एक क्रिश्चियन
राज्यनी स्थापना थई. आ संस्थानना प्रारंभपछीनी हकीकत प्रसिद्धिमां आवी
नथी, पण १०३५ नी सालमां नावारेनो राजा डार्न सॅचेस्ने जे महानना
उपपदथी जाणीतो हतो, तेणे ए संस्थान पोताना दीकरा डार्न रामिरोने
सोंपी दीधुं, ल्यारथी तेनी चडती थती चाली. आ समये, स्पेन देशमां वालेन्-
शियाना किनाराथी ते जरा नीचे डारो नदीना मुख सुधी, पूर्वपश्चिम लीटी
दोरिये तो तेना न्हाना म्होटा बे विभाग पडे छे, तेमां उपला विभागमां क्रिश्चि-
यन राज्योनो न्हानो भाग आवे छे, अने नीचे म्होटी विभाग रेहेछे तेमां
मूरोनी राज्यसत्तानो समावेश थाय छे. जळ अने स्थळ बंने भाग उपर
मूरोनी सत्ता अने धनविषयक आबादी क्रिश्चियन संस्थानो करतां घणी चडि-
याती थई पडेली हती. पण मुसलमानोमां मांहोमांहेना कजिया, अने जुदा
जुदा वंशनी स्थापना थवाने लीधे, तेओ नबळा पडवा लाग्या, एटले क्रिश्चि-
यनो तेनो लाभ लईने तेमना राज्यमांथी पोताना राज्यमां देश बधारता गया.
छेवटे बधा एकठा थईने मूरोसाथे सन १२२२ मां शिरा मोरेनामां
टोलोसा (Tolosa) आगळ युद्ध कखुं, तेमां मूरोनी हार थतां, पोताजुं
राज्य गुमावी बेठा. मात्र ग्रानेडाजुं राज्य तेमना स्वाधीनमां रखुं.

सेविल्ला (Seville) नामजुं बीजुं एक मूरोजुं संस्थान हजुं ते उपर
१०८० मां टोडेलोना राजाए हुमलो कखो, ते जोईने कास्टाईलना ६ डा

આલ્ફોન્સોએ તેના ઉપર ચડાઈ કરીને ૪ વર્ષની અંદર તો ટોડેલો અને તેની આજુબાજુનો પ્રદેશ પોતાને સ્વાધીન કરી લઈને ટોડેલો પોતાના રાજ્યની રાજધાની બનાવી. આખું નવું કાસ્ટાઈલ ક્રિશ્ચિયનોના તાબામાં થઈ ગયું, અને મેડ્રીડ કબજામાં આવી ગયું.

આલ્ફોન્સોને માત્ર એક જ કુમાર હતો, તેને કાંઈ ફરજ નહિ, એટલે તેની કુમારીનો દીકરો ફર્નાનડીઝ હતો તેણે કાસ્ટાઈલ અને લિયોનને એકત્ર કરી દીધું તેથી આગળના રાજાઓ કરતાં તે જબરો રાજા થઈ પડ્યો, અને બાઈઝા અને કોર્ડોવા જીતી લીધાં અને ૧૨૪૮ માં ૧૮ માસ સુધી ઘેરો ઘાલીને સેવિલ્લનો ધણી થઈ પડ્યો. ત્યાંથી લાગલાં જ જઈને કૉર્ડિલ્લ પોતાને સ્વાધીન કરી લીધું.

જાણના પાહાડો (Mountains of Jaen) તેને આગળ વધતો અટકાવવાને બાધ કરી શક્યા નહિ, પણ તેણે આગળ વધીને એવો દંડો ચલાવ્યો કે આરેબિયન સ્પાનિયર્ડોને મદદ કરવાને આફ્રિકામાંથી આવનારાઓને કિનારે ઉતરવાનું બની શક્યું નહિ. હવે તો ગ્રાનેડા એકલુંજ તેમનું મુખ્ય સંસ્થાન બની શક્યું.

કોર્ડોવા, મર્સિયા, જાણ, સેવિલ, અને કૉર્ડિલ્લ, જીતી લીધા પછી, ત્રીજા ફેર્ડેનાન્ડે ગ્રાનેડાને સંકેતિયું રાજ્ય બનાવી દીધું, સન ૧૨૫૨ માં કાસ્ટાઈલ રાજ્યની પરિપૂર્ણ સ્થાપના કરી, તથા અવિભક્ત અને વંશપરંપરા રાજ્ય ચાલ્યું જાય એવું રાજ્યધોરણ ચાલતું કહ્યું. તથાપિ એકતાંત્રિક વ્યવસ્થા થયેલી ગણવામાં આવી નહિ. મધ્યકાલીન સમયમાં ઝ્યુ-ઇઝ્ઝાયલ વસ્તીને એક સરખા હક આપીને સામાન્ય પ્રજા ગણવામાં આવી હતી; તેથી રાજ્યકાજમાં, અને જનહિતના કાર્યમાં વાંધો આવતો લાગવા માંડ્યો. તેમને રાજ્યના ઉમરાવોની હારમાં ગણવામાં આવતા હતા; તેઓને આર્થિકવિષયક કામદાર (Ministers) ટરાવવામાં આવતા હતા, તથા રાજ્યની ઉપજના તેમને ફીજારા આપવામાં આવતા હતા. મહાજનોના (સ્ટુઅર્ડ) વ્યવસ્થાપક તેઓ નિમાતા હતા; આવાં કારણોને લીધે દેશનું સઘળું નાણું તેમના હાથમાં આવી જતું હતું; અને સર્વ પ્રકારની ધીરધાર કરનારા પણ તેઓજ હતા, તેથી આખી વસ્તીને તે અણગમતું થઈ પડ્યું, એટલે ૧૪૯૨ માં આખા સ્પેનમાંથી ૮,૦૦,૦૦૦ ઝ્યુલોકોને દેશનિકાલ કહ્યા, રાજ્ય ચલાવવામાં ઘણી ધાંધળો હતી તેથી દેશમાં સુધારો થવાને હરકત આવતી હતી; નાના પ્રકારના કર ઉઘરાવાનું કામ સત્તાધારી સંકેતિયા કરતા હતા, તેમના તરફથી એવી વર્તણૂક

चलाववामां आवती के प्रजा तेथी लाचार अने कायर थई जती हती; राजा पण सारा नीवडता न हता. कुटुम्बकलह चालतो हतो, आरागानने स्थपायांने २०० वर्षे थई ग्यां हतां, तोपण तेना करतां हलका प्रकारनी छूटो मळी होय एवी पण कास्टाईलमां १३२५ सुधी प्रजाने हक आपवानी संस्था बंधाई न हती, दरम्यान राज्यनी बीजी संस्थाओ बंधाई ते आ हती-पादरियोनी, उंचवर्गना अमीरोनी, नाईटना किताबवाळाओनी, अने १८ म्होटां नगरनी. आ बधी संस्थाओनी एक 'राज्यसभा'-कोर्टिझ स्थपायली हती, तेथी राजानी सत्ता ओछी थई गई हती खरी, पण कायदेसर नियमित स्थपायली एवी व्यवस्था-वाळी आ संस्था गणाती न हती.

सन १११५ मां पेहेलो आल्फोन्सो, सारागोसानी जीत पळी, आरागाननो पूर्ण कवजो मेळवी शक्यो हतो ते समये, एटले १२ मा सेंकडाना मध्यभागमां, राज्यसभा स्थापवामां आवी हती, अने आखा यूरोपमां आवा प्रकारनी सुदृढ स्थपायली राज्यकीय संस्था ते पेहेली ज हती.

तेरमा सेंकडामां, फेर्डेनाण्ड अने इसाबेला बे भेगां राज्य चलावतां हतां त्यारे आरागान अने कास्टाईलनां शहरोनी ऐक्यदर्शक एक संस्था पुर-वासियो तरफथी स्थपाई हती, तेने होली ब्रदरहुड (Holy Brotherhood) एटले "पवित्र भाईचारानी संस्था" एवुं नाम आप्युं हतुं. जे शहरो आ संस्थामां भळ्यां हतां तेना रेहेवासियोए पोतामां एक भंडोळ कखुं हतुं, तेमज रक्षणार्थे लडवैयानो समूह करीने लश्कर कखुं हतुं, तेथी मुसाफरोनुं रक्षण थतुं हतुं, अने चोरी, लूट करनाराने पकडी पाडवामां आवता हता. ज्यां अगल्य जणाई त्यां न्यायाधिशो स्थापीने न्यायाधिशोनी निमनोको करवामां आवती हती. आवी एक रुडी संस्था, त्यांना अमीरोना एकलपेटा हकोने बाध करता थई पडवाथी तेओ तेनी विरुद्ध हता, एटले तेने उथलावी पाडवानी पेरवी करता हता. केमके तेथी अमीरोनी जुदी जुदी ठकराइयोनी जुदी जुदी सत्ता-हकुमतोने खलेल पोहोंचतुं हतुं. पण तेवी तेमनी सत्ता उडी जाय तेमां एकत्र राज्यने लाभ हतो, माटे राजाराणी आवी उपयोगी अने राज्यने आश्रय आपवावाळी भाइचारानी संस्थाने सदा टेको आपतां हतां. आथी करीने सर्वत्र न्याय प्रसरवा मांज्यो अने तेने लीधे राज्यनी सुख शान्ति जळवाई रही. पण आवी व्यावहारिक सुधारणानी साथे, तेओए मानी लीधेला धर्मनी असर लोकोमां स्थापित करावाना लोभे तेओ धर्मविषयक स्वतंत्र विचार डावी देवाना आडा लोभमां ललचायां अने तेमना विचारप्रमाणे मानी लीधेला धार्मिक तत्वोने उत्तेजन आपवामाटे तेमना धर्मपुस्तक गोस्पलना

નિર્મલ અને ઘટિત તત્વો સ્થાપિત કરવાવાળાં મત પ્રતિપાદન કરેલાં હોતાં તેથી વિરુદ્ધ, તેને છાજે નહિ એવી એક ધાર્મિક સંસ્થા **ઇકલેસિયાસ્ટિકલ ટાઈચ્યુનલ** સ્થાપવાનો વિચાર થતાં, પછવાડેથી નિંદાપાત્ર થઈ પડેલી “ **ઇન્ક-વીશિશન** ” નામની સંસ્થાની સ્થાપના કરી. જ્યાં જ્યાં તેનો પ્રવેશ થયો ત્યાં ત્યાં, લોહીની નીકો વેહેતી થયેલી જાળવામાં આવી છે તેમાં વિશેષ કરીને **સ્પેન**માં તેનો ત્રાસ અતિશય જોવામાં આવ્યો છે.

મૂરોવિષે આગળ આપણે લખી ગયા છિયે કે, તેમના તાર્કિક ગ્રાનેડા રહ્યું હતું, પણ હવે **ફેર્ડિનાન્ડ** રાજાની ધર્મવૃત્તિને લીધે ત્યાં પણ ક્રિશ્ચિયન ધર્મ ફેલાવવો અને મૂરોનું થોડુંક લફરું રહેલું સમૂહ કાઢાડી નાંખવામાટે તેણે ધારણા કરી. સન ૧૨૪૬ ની સાલમાં **પોપ સિક્સટસ ચોથા** પાસેથી આજ્ઞાપત્ર (Bull) મેળવી લીધું. તેણે ક્રિશ્ચિયનોનો સારો સમૂહ જમાવીને તેના આગેવાન તરીકેની સરદારી લઈને તેજ **ગ્રાનેડા** ઉપર ચડી ગયો; તેની ત્યાં જીત થતાં રાજધાની નગર પોતાને સ્વાધીન કરી લીધું. છેવટે ત્યાંના શાહે અરજ કરવા ઉપરથી તેની સાથે તહનામું કહ્યું, તેમાં એવો ઠરાવ થયો કે, **આલ્પુઝારસ** (Alpu-zarrus) પાહાડોનો ફઝદ્રૂપ પ્રદેશ હતો તેમાંના કેટલાક ભાગની ઉપજ ત્યાંનો શાહ ભોગવે; તેના તાબાની વસ્તી હતી તેમનાં ઘરબાર, અને સરસામાન, તેઓની પાસેજ રહે, અને તેઓને પ્રાપ્ત થયેલો વારસો તેઓ નિર્બાધ ભોગવે; તેમજ, તેઓના કાયદા, અને તેમનો ધર્મ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે પાઠે.

આવી રીતે મૂરોના રાજ્યની સમાપ્તિ થઈ. તેઓએ લગભગ ૮૦૦ વર્ષ સુધી રાજ્ય ભોગવ્યું, તે દરમિયાન તેમણે વ્યાપાર વળજ અને ખેતીવાડીમાં સારો સુધારો કરીને વસ્તીને આવાદ કરી હતી. વિદ્યા હુન્નરને ઉત્તેજન આપ્યું હતું, તેમાં વૈદ્યક અને જ્યોતિષશાસ્ત્રનો સારો પ્રચાર કહ્યો હતો. **કોડો**વામાં સ્થપાયલ યુનિવર્સિટી, શાલાઓ અને પુસ્તકાલયોનો ઉપભોગ મેળવી લેવાનો લાભ મળ્યો હતો, તેથી ગ્રિશિયન, અને આરેબીક સાહિત્ય તથા આરિસ્ટોટલનું તત્ત્વશાસ્ત્ર આદિ સમજી લેવાને ક્રિશ્ચિયનોને સારું સાધન થઈ પડ્યું હતું. અંકગણિત વિષયક જ્ઞાન આજ્ઞા યુરોપને આવી સ્થાપનાઓ મારફત પ્રાપ્ત થયું હતું, તેમજ ફોડવાનો દારૂ, અને વિંથરામાંથી કાગળ બનાવાની કલા પણ ત્યાંથી જાણી લેવામાં આવી હતી. આવી રીતની કેટલીક કલાઓ મૂરોના સમયમાં દાખલ થઈ હતી. ઉપરાંત ગ્રીક સ્પાનિયર્ડોમાં વીર અને ધાર્મિક તત્ત્વોનું મિશ્રણ થયું હતું તેથી યુદ્ધવિષયક પદવિ ધરાવનારાઓનો વર્ગ સ્થપાયો હતો. અગિયારમા સેકન્ડાની સમાપ્તિને સમયે, **ડાંન રોડિગો ડિયાક્ષ** **ડી બિવર** નામનો પરાક્રમી પુરુષ ઉત્પન્ન થયો, તેના જેવો એ સમયમાં બીજો કોઈ

थयो नथी. वळी तेमनामां धार्मिक तत्त्वनो प्रवेश थयो हतो तेथी धर्मविषयक आम्रहनी वृद्धि थतां, राज्यविषयक क्रिश्चियन मत मनातां नावारे (Navarre), आरेगान, अने ओस्टियानां क्रिश्चियन गार्थिक संस्थानो, अंदरना अने बाह्यरना कलह कजियाना भयमांथी बची गयां हतां.

फेर्डीनाण्ड अने इसाबेलाना समयमां, तेमना आश्रयथी, जीनोवाना कोलम्बसे अमेरिका खंडनो शोध कखो, ते विषय स्पेनना प्रकरणमां विस्तारवामां आव्यो छे, एटले हवे, आपणे आइबेरिया-हिस्पानिया-स्पेननो इतिहास लखवानुं मुत्तवी राखीने, ए देशथी जुदा पडेल ल्युसिटेनिया-पोर्टुगालनो संबंध चालतो करिये छिये.

ल्युसिटेनिया-पोर्टुगाल.

आगळ जणाव्या प्रमाणे १०८७ मां, छद्दा आल्फोन्सोए मूरोपासेथी टोडेलो जीती लईने ते नगरने पोतानी राजधानी बनावी, तेथी, तेना मनमां बीक रही के, गमे ल्यारे पण, मूरो पाछा आवीने लडाई करशे. आवा विचार उपरथी फ्रान्सना पेहेला फिलिप राजानी तेणे ओथ मागी; तेमज, पोतानो ससरो ह्युघ (Hugh) जे बर्गंडीनो ड्युक हतो, तेनो पण आश्रय मेळव्यो. (१०८७) फ्रान्सना फिलिप तरफथी टुलोझ (Toulouse) नो काउण्ट रेमंड लश्कर लईने आव्यो; तेमज, बर्गंडीना ड्युकनो न्हानो भाई काउण्ट हेन्री पण आव्यो. आ बंने पुरुषो, वे त्रण वर्ष सुधी, पोतपोतानी सेना लईने डार्म आल्फोन्सोनाना दरबारमां रह्या. आ राजानी कुमारी उर्राका (Urraca) हती तेने काउण्ट रेमंड साथे परणावी, अने तेनी पदविनी योग्यता वधारवा माटे, गेलेशियानुं परगणुं तेने अर्पण कखुं. तेमज, सन १०९५ मां काउण्ट हेन्रीने वेरे पोतानी बीजी कुमारी थेरेसा नामनी हती ते परणावी; तथा मूरो पासेथी तेणे ओपोर्टो अने कोइम्ब्रा नामना बे प्रान्त जीती लीधा हता, अने देशनी सीमा उपर हता, ते सोंपी दीधा. नवा राजाए, *पोर्टो क्यालेनशियानो काउण्ट एवं पद धारण करीने सन १११० मां, नवा राज्यनी स्थापना करी, अने पोतानी

* डोरो नदीना मुख आगळ पोर्टस क्याले नामनुं बंदर, जे हवणां ओपोर्टो के-हेवाय छे, ते शहरना नाम उपरथी आ पदवि धारण करवामां आवी छे. आ बंदर साथे फिनिशियन लोको म्होटे वेपार चलावता हता, अने ए बंदरने तेओ गाइया (Gaia) अथवा केगो (Cago) केहेता हता, तेथी आ बंदरना नाम उपरथी आखा देशनुं नाम पोर्टुगाल पडेलुं छे.

રાજધાની તરીકે, ડોરો નદીની ઉત્તરમાં ગ્વીમારીસ (Guimaraes) ને પસંદ કરીને ત્યાં પોતાની સ્થાપના કરી.

કાઉન્ટ હેન્રિયે મૂરો સાથે ઘણી વાર યુદ્ધ મચાવ્યાં છે, પળ તેની વિગત જોઈએ તેટલી, ઇતિહાસકારોએ લખી નથી. આ હેન્રી ૧૧૧૪ ના મે માસની પેહેલી તારીખે મરણ પામ્યો. તેની પછવાડે તેનો દીકરો ડોમ આલ્ફોન્સો હેન્રી તેનો ક્રમાનુયાયી થયો. તેણે મૂરોની સાથે ઘણી લડાઈઓ મચાવી. સન ૧૧૩૯ ના જુલાઈ માસની ૨૫ મી તારીખે મૂરો સાથે ઔરિક (Ourique) ના મેદાનોમાં ભારે યુદ્ધ થયું, તેમાં મૂરો છેકાછેક હારી ગયા. આ યુદ્ધનું સ્થાન તે પોર્ટુગલના રાજ્યની સ્થાપનાનું સ્થાન ગણાય છે. પોર્ટુગલની ઢાલ ઉપર રાજ્યચિહ્ન તરીકે ચોક્કંડા આકારમાં આજુબાજુએ સાત કિલ્લા. અને વચમાં પાંચ ચિહ્નવાળી પાંચ ચોકડિયો છે તે એલડાઈમાં પાંચ મૂર રાજાને કતલ કહ્યા હતા તેનું સ્મરણ દેવરાવનારું નિશાન છે.

સમીપના કાસ્ટાઇલ અને આરેગાનનાં રાજ્યોની રીતિ પ્રમાણે, પોર્ટુગલમાં પળ રાજ્ય ચલાવનારી રાજ્યસભાઓ (Cortes or Assemblies of States) સ્થાપવામાં આવી.

સન ૧૧૪૧ માં લામેગો (Lamego)માં આવા પ્રકારની રાજ્ય-સભા હતી, તેણે હેન્રીને તેના ઔરિકના યુદ્ધના જયપ્રસંગમાં ૧૧૪૧ માં રાજાનું પદ આપ્યું, અને તેજ વેળાએ રાજા કેવી રીતે ઠરાવવો તે વિષેનો ધારો બાંધવામાં આવ્યો. તેમજ, બીજી કેટલીક ગોઠવણ સાથે, ચોક્કો એવો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો કે, રાજકુલમાં કુમારી અવતરે, અને જો તેને વિદેશી સાથે પરણાવવામાં આવે, તો તે ક્રમ પ્રમાણે રાજ્યની હકદાર હોય તોપણ, તેનો હક રાજ્યાસન ઉપર રહે નહિ. રાજ્યસભાની સત્તા તો બીજા દેશે પ્રમાણેજ ત્યાં ચાલતી રહી હતી, પણ તેમાં રાજાની સત્તા કેટલી, અને રાજ્યસભાની કેટલી, તેનો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો નહતો, તેથી, રહેતાં રહેતાં, રાજા પોતાની સત્તામાં વધારો કરતા ગયા; તે એટલે સુધી કે, છેવટે સ્પેનના જેવુંજ પોર્ટુગલનું રાજ્ય, રાજાસત્તાધારી થઈ પડ્યું.

સન ૧૧૪૭ ના માર્ચ માસની ૧૫ મી તારીખે ડોમ આલ્ફોન્સોએ, સાન્ટારેમ (Santarem) જે લિઝ્બનથી ૪૦ માઈલને છેડે બલિષ્ઠ શહેર હતું તે સ્વાધીન કરી લીધું, એટલે, તેની આસપાસનો સરહદી પ્રદેશ તેના હાથમાં આવી ગયો. આ વનાવ પછી તુરતજ, રાજ્યસભાની મારફત, પોર્ટુગાલના રાજા તરીકે સુકૃષ્ટ ધારણ કહ્યો, અને સ્પેનની સત્તાનું ધૂસરું ઉછાલી

નાહ્યું. બીજે વર્ષે, મૂરો પાસેથી લિસ્બન લેવાનો તેણે પ્રયત્ન કર્યો, તેમાં તરતજ તો તે ફાવ્યો નહિ.

ક્રાઈસ્ટની પવિત્ર ભૂમિના તારણને અર્થે, ઘણાં ઘણાં સાહસિક અંગ્રેજ લોકની ૧૪,૦૦૦ માણસની ટુકડી, ત્યાં જવાને ટેગસ નદીના મુખ આગળ આવી પોર્ટોની હતી, તેનો આશ્રય મળવાથી, ૧૧૫૮ ના જુનની ૨૮ મી તારીખે તેણે લિસ્બન જીતી લીધું.

લિસ્બન હાથમાં આવ્યા પછી, પોતાના રાજ્યની અંદરખાનેની વ્યવસ્થા કરી, અને ત્રીજા અલેક્ઝાંડર પોપ પાસેથી, પોતે પ્રાપ્ત કરી લીધેલું રાજ્યપદ મંજૂર રાખવાનું આજ્ઞાપત્ર (Bull) મેળવી લીધું. પછી મૂરો ઉપર સાંમટાં હુમલા કરી, છ પરગણાંમાંથી ચાર પરગણાં સ્વાધીન કરી લેતાં, પોર્ટુગલનો હવળાં વિસ્તાર છે એટલો પ્રદેશ, તેના ભોગવટામાં આવી ગયો. તે ૧૧૮૫ માં મરણ પામતાં, તેની પછવાડે તેનો દીકરો-હર્મ સાન્હો પેહેલો એવા નામથી રાજ્યાસન ઉપર બેઠો. તેણે પોતાના રાજ્યમાં આબાદીનાં અને સુધારાનાં કામ ચાલતાં રાખ્યાં, તેથી શહેરસુધારક અને દેશનો પિતા એવી પદવિ એને પ્રાપ્ત થઈ.

પવિત્ર ભૂમિ (પેલેસ્ટાઈન)ના રક્ષણાર્થે સન ૧૧૮૯ માં, સમુદ્રસેના ત્યાં જવામાટે ટેગસ નદીના મુખમાં આવી હતી, તેમાં જુદા જુદા દેશના સાહસિક પુરુષો સાથે અંગ્રેજોનો જથ્થો વધારે હતો. લૂટ મળે તે તેમને લેવા દેવાની શરતે, તેઓને આશ્રય લઈને સાન્હો આલ્ગાર્વે (Algarve)માં સિલ્વેસ (Silves) શહેર છે તેના ઉપર હુમલો કરવાની યોજના કરી. પોતે પોતાનાં વાહાણોની એક ટુકડી લઈને તેમના ભેગો થયો, અને કેટલુંક લૂંટકર સ્થળ માર્ગે મોકલીને તે શહેરનો કબજો કરી લીધો. આ પ્રમાણે પોર્ટુગલ કાયમ સ્થિતિપર આવી ગયું.

સન ૧૨૭૯ માં ત્રીજા આલ્ફોન્સોના મરણ પછી, તેનો દીકરો હર્મ ડિનિસ રાજ્યારૂઢ થયો. આ બંનેના રાજ્યસમયમાં, ઇંગ્લંડ સાથે વ્યાપાર વિષયક સંબંધ સારો જામ્યો હતો, અને વ્યાપાર વળજ સારી સ્થિતિમાં આવતો ગયો હતો. સન ૧૨૯૪ માં ઇંગ્લંડ સાથે વ્યાપાર વિષયક કોલકરાર, પેહેલા ઇડવર્ડ સાથે થયા હતા; તેવીજ રીતે, ત્રીજા ઇડવર્ડ સાથે પણ ઘરોબો વધાર્યો હતો. સન ૧૩૧૧ માં ઓર્ડર ઓફ ક્રાઈસ્ટ (Order of Christ) નામની પદવિ સ્થાપી હતી. વહી રાજ્યકીય નૌકાસૈન્યની સ્થાપના પણ તેણેજ કરી હતી. જીનોવાનો માન્વેલ પેસાન્હા (Manoel Pessanha)

હતો તે તેનો પેહેલોજ નૌકાસેનાધિપતિ ઠહ્યો હતો. ડિનિશનો પૌત્ર-પેહેલો પેડો પળ ત્રીજા એડવર્ડ રાજા સાથે ઘણી ઘરવટ રાખતો હતો, તેથી ઇંગ્લંડના તે રાજાએ ૧૩૫૨ માં એક જાહેરનામું, પોતાની પ્રજામાં 'પ્રસિદ્ધ કહ્યું હતું, તેમાં પોર્ટુગીઝ લોકોને કાંઈ પળ અડચણ કરવી નહિ એવું ફરમાન કહ્યું હતું. ૧૩૫૩ ના ડિસેમ્બરની ૨૦ મી તારીખે, લંડનના વ્યાપારિયો સાથે વ્યાપારના કોલકરાર થયા હતા.

સન ૧૩૬૭ માં પેડ્રોનો પુત્ર ફર્ડિનાન્ડ રાજા થયો, તેને કાસ્ટાઇલ સાથેના કઝિયામાં અંગ્રેજોએ આશ્રય આપ્યો હતો. ફર્ડિનાન્ડના મરણ પછી, તેની દીકરી લિયોનોરા (Leonora)ના સમયમાં ધાસ્તી લાગી, કે એ બાઈ લોકપ્રિય નહતી તેથી કાસ્ટાઇલના રાજ્યનું લફલું પોર્ટુગાલમાં પેશી જશે. આવા કારણને લીધે પેહેલા પેડ્રોનો અનૌરસ પુત્ર ડાઈમ (જુવાવ) જોન જે આવિશ્કનો ગ્રાન્ડ માર્ટર હતો તેને ૧૩૮૩ ના ડિસેમ્બરની ૧૬ મી તારીખે રાજ્યનો સત્તાધારી ઠરાવવાનો ધારો પસાર કહ્યો, અને રાજાના કરતાં થોડોક ન્યૂન રાજ્યસત્તા તેને આપવામાં આવી. આટોલિરોઝ અને ટ્રાન્કોસો આગલ કાસ્ટીલિયનો સાથે લડાઈ થઈ, તેમાં તેઓને હરાવ્યા પછી, કોઈમ્બ્રામાં રાજ્યસભા ભરાઈ, તેમાં રાજ્યની સલામતીને માટે, ૧૩૮૫ ના એપ્રિલની ૬ થી તારીખે, જોન (જુવાવ)ને રાજા ઠરાવ્યો. તેણે પોતાના શહરોના શરૂા લડવડ્યા એકઠા કરીને, તથા ત્યાં આવી ચડેલા ૫૦૦ સાહાસિક 'અંગ્રેજોના આશ્રયથી, કાસ્ટિલિયનોની ભારે સેનાને, તા. ૧૪ મી આગસ્ટે, અલ્જુબરોટા (Aljubarrota) આગલ હરાવી દીધી. ત્યાર પછી, આક્ટોબર માસમાં, હોલીકોન્સ્ટેબલના ઉપનામથી ઓઝલાતા પેરેરાએ બીજી સેનાને પળ હરાવી દીધી. આવા બે ભારે પ્રસંગને લીધે કાસ્ટાઇલના કરતાં પોર્ટુગાલનું પરિબલ વધારે ગણાયું. સન ૧૩૮૬ ના મે માસની ૮ મી તારીખે જુવાવે અંગ્રેજો સાથે વિન્ડસર આગલ કોલકરાર કરીને તેમની મિત્રાઈનો લાભ લીધો. ઘાડો સ્નેહ કરવાને વિશેષ તેણે એ કહ્યું કે, જોન ઓફ ઘોંટની (John of Ghawnt) કુંવરી, લેકેસ્ટર ઓફ ફિલિપા સાથે ૧૩૮૭ ના ફેબ્રુઆરીની ૨ જી તારીખે તે પરણ્યો. કાસ્ટાઇલ સાથે સલાહથી રેહેવું, અને ઇંગ્લંડની ઓથ સાચવી રાખવી એજ એની ઇચ્છા હતી. ઇંગ્લંડનો હેત્રી ચોથો, અને ત્યાર પછી થયેલો ૫ મો, તથા ૬ થો, એઓ એક

૧ ત્રણ મ્હોટાં વાહાણોમાં Northberry, Mowbray અને Hentzel ૫ ત્રણના ઉપરીપણા નીચે આવ્યા હતા.

પછી એક, વિન્ડસરના પ્રથમ થયેલા કોલકરાર તાજા કરતા ગયા છે, તે તેની ઇચ્છાને લીધેજ થયું છે. ૧૩૯૮ માં ડેનીશની સામેના યુદ્ધસમયે, બીજા રિચર્ડ રાજાએ જુવાવની મદદમાં ફૌજ મોકલી હતી. સન ૧૪૦૦ માં ચોથા હેન્રિયે નવી સ્થાપન કરેલી ઓ. જી. (Order of the Garter) પદવિ તેને આપી હતી. પાંચમા હેન્રિયે ૧૪૧૫ માં સ્યુટા (Ceuta) ઉપરની તેની ચડાઈ વેઢાએ પોતાના તરફથી મદદ આપી હતી. જુવાવના સમયથી આવિઝ (Aviz) વંશની સ્થાપના થઈ તે લગભગ ૨૦૦ વર્ષ સુધી ચડતી સ્થિતિમાં ચાલતી રહી છે.

સન ૧૩૯૪ માં માર્ચમાસની ૪ થી તારીખે હેન્રી નામે કુંવર ફિલિપ્પાને લોલે અવતર્યો, તે ચોથા હેન્રીનો ભાણેજ થતો હતો, તેમજ ત્રીજા એડવર્ડનો પૌત્ર થતો હતો. પોતાના પિતાની સાથે સ્યુટાની લડાઈમાં તે સામેલ થયો હતો, તે વેઢાએ ડ્યુઆર્ટે (Duarte) અને પેડ્રો (Pedro) તેના ભાઈ થતા હતા તે પળ પોતાના પિતા જુવાવના ભેગા હતા. ઇંગ્લંડ, ફ્રાન્સ, અને જર્મનીના સાહાસિક પુરુષો પળ તેની મદદમાં આવ્યા હતા. એક અંગ્રેજ તો ચોરાકીનાં ચાર વાહાણો ભરીને લાવ્યો હતો. આ લડાઈમાં જયવંત થયા પછી, ત્યાંને ત્યાંજ, જુવાવે પોતાના દીકરાને નાઈટની પદવિ આપી. પેડ્રોને કોઈમ્બ્રાનો ડ્યુક બનાવ્યો. પ્રિન્સ હેન્રીને વિસ્યુ (Visew)નો ડ્યુક સ્થાપ્યો, તે સાથે વઢી માસ્ટર આવ થી અર્ડર અફ ક્રાઈસ્ટની પદવિ આપી, તથા આલ્ગારવીઝ (Algarves) ના રાજ્યનો ગવર્નર બનાવ્યો. આ પ્રમાણે ડ્યુકની પદવિ પોર્ટુગાલમાં પ્રથમજ દાખલ થઈ.

પ્રિન્સ હેન્રીની યોગ્યતા સ્યુટાના યુદ્ધ પછી એટલી વધી વધી કે, જુદે જુદે પ્રસંગે, પોપ, અને જર્મનીનો અધિરાજા, એઓએ, તથા કાસ્ટાઈલ અને ઇંગ્લંડના રાજાઓએ, તેને પોતાની ફોજના ઉપરી તરીકે સ્થાપીને તેનો આશ્રય લીધો છે.

આ સમયે ગીની (Guinea) જીતી લેવા ઉપર હેન્રીની ઇચ્છા થઈ, પ્રતિ વર્ષે તે બે કે ત્રણ વાહાણો નાન (Non) ભૂશિરની આસપાસ ત્યાંના કિનારાની તપાસણી માટે મોકલવા લાગ્યો. બોજાડોર (Bojador) ભૂશિર ઓલંગીને આગળ ફરી વઢવાને હજી લગળ તેનું એક વાહાણ ફતેહ પામ્યું ન હતું. આ પ્રમાણે આફ્રિકાના પશ્ચિમ ભાગનો શોધ ચલાવવા સાથે હિન્દનો માર્ગ શોધી કાઢવાની તેની ઉમ્મર ઇચ્છા થઈ હતી.

અર્ડર અફ ક્રાઈસ્ટની સંસ્થાનો, હેન્રી ગ્રાન્ડ માસ્ટર હતો, તેથી એ સંસ્થાના એકઠા થયેલા પૈસા તેની પાસે પુષ્કળ હતા. આ નાણાંનો ઉપયોગ,

દેશ જીતવામાં, અને અન્ય ધર્મિયોને ક્રિશ્ચિયન કરવાના કામમાં કરવાનું તેને સૂઝી આવ્યું, તેમજ, નવા દેશોનો શોધ લાગવાથી ત્યાં વસનારી જુદી જુદી કોમો સંબંધી માહિતી મળે, અને તેને અંગે, તેમની સાથે વ્યાપાર ચલાવવાને પળ બની આવે એ વિચાર તેને લાભદાયક જણાયો. આફ્રિકાના વ્યાપાર સંબંધી જેટલું જાણવા જેવું હતું તેટલું તેણે મૂરો પાસેથી જાણી લીધું. આ તેની યોજના, ધાત્યા પ્રમાણે પાર પડે એટલા માટે, તેણે પોતાનું રેટાળ આલ્ગારવે (Algarve) ની હદના ઉચ્ચ સાગ્રે (Sagre) મૂશિર ઉપર રાખ્યું. આ સ્થાનનું નામ પ્રથમ તો તેણે ટેરસેના અથવા ટેરસા નાબાલ રાખ્યું, એનો અર્થ દરિયાઈ આસેનલ થાય છે. પછવાડેથી તે વિલ્લા ડો ઇન્ફન્ટે (Villa do Infante) કેહેવાયું. આ રેટાળમાં રહીને તેણે ટ્રગોલ્લિયા, અને ગણિત શાસ્ત્રનો અભ્યાસ ચલાવીને, ત્યાંથીજ, તેણે સાહાસિક શોધ ચલાવવા માંડ્યા.

એનો भाई ડર્મિ પેડ્રો પર્યટન કરનારો જબરો હતો, તેથી તેણે મુસાફરીમાં મેલવેલું જ્ઞાન હેત્રીને ઘણું ઉપયોગી થઈ પડ્યું હતું. પશ્ચિમ એશિયા અને યુરોપના મુખ્ય મુખ્ય દેશોમાં જવાનું તેણે ૧૪૧૬ માં પ્રારંભ્યું. પ્રથમ તો પેલેસ્ટાઇનમાં ગયો, ત્યાંથી, કેટલાંક યાત્રાનાં ધામ હતાં, ત્યાં ફરી વળ્યો, પછી તુર્કસ્થાન અને બેબિલોનિયાના દરબારમાં ગયો. ત્યાં તેનો આદરસત્કાર સારો થયો, ત્યાંથી રોમ ગયો. તે વેઢાએ ત્યાં ચોથો માર્ટિન પોપ હતો. ઇંગ્લંડ અને ફ્રાન્સના રાજાઓ રાજ્યાસન ઉપર બેસે, તે વેઢાએ જે પ્રકારની ક્રિયાઓ કરવાનો વહિવટી હક તેમને હતો, તેવાજ પ્રકારનો, પોર્ટુગાલના રાજ્યનો રાજ્યાભિષેકનો હક પ્રાપ્ત કરી લેવાની તેને સનદ મળી. પેડ્રો ત્યાંથી હંગેરી અને ડેન્માર્કના રાજાના દરબારમાં ગયો. વેનિસમાં જતાં, ત્યાંના પ્રજાસત્તાક રાજ્ય તરફથી, તેનો સત્કાર કરવામાં આવ્યો, અને એક વિદ્વાન પ્રવાસી ગણીને, તેને એક પુસ્તક મેટ આપવામાં આવ્યું, તેમાં માર્કોપોલોએ મુસાફરીનું વર્ણન લખેલું હતું, તે સાથે તેના હાથનો ચિત્રેલો પૃથ્વીનો નકશો હતો. આ પુસ્તક ઘણું મૂલ્યવાન સમજીને, વેનિશિયનોએ પોતાના રાજ્યભંડારમાં સંગ્રહી રાખ્યું હતું. અહિંથી ઇંગ્લંડ જતાં, ત્યાંના ૬ ટ્રા હેત્રી રાજાએ માન અને આદરસહિત તેનો સત્કાર કર્યો. સન ૧૪૨૭ ના એપ્રિલની ૨૨ મી તારીખે તેને નાઈટ ઓફ ધી ગાર્ટરની (Knight of the Garter) પદવિ આપવામાં આવી. છેવટે, તે ૧૨ વર્ષની લાંબી મુસાફરી કરીને ૧૪૨૮ માં પોર્ટુગાલ પોહોંચ્યો. આ સમય પછી, ઇંગ્લિશ વ્યાપારિયોનાં વાહાણો પોર્ટુગાલને બંદરે આવવા માંડ્યાં. તેઓનો મુખ્ય વેપાર દ્રાક્ષનો દારૂ, (Osay), મીણ;

परिशिष्ट अं. १.] ल्यूसिटेनिया-पोर्तुगाल.

अनाज, अंजीर, मध, बोलियो (Raisins), खजुर, मीठं, चांमडां, अने एलची (Cardamoms) आदि वस्तुओनो हतो.

हेन्निये हवे शोध करवानुं काम शरू कखुं हतुं, ते विषेनी विगत आगळ लखवामां आवी छे. सन १४४१ मां तेणे पोपने, पोताना शोधनी हकीकत जणावी, ते जाणीने ते तथा पाटशाळाना कार्डिनलो बहु राजी थया एटले तेने एक आज्ञापत्र (Bull) आपवामां आव्युं.

हेन्नीनी मागणी एवी हती के, बोजाडोरनी भूशिरथी ते इन्डिझ सुधी जे जमीननो शोध लागे ते अमारी मालिकीनी गणवी जोइये. अमारो हेतु ते भूमिनी वस्त्रीने क्रिश्चियन बनावानो छे, के जेथी करीने तेमनी मुक्ति थाय. आ तेनी विनति, आज्ञापत्रद्वाराए मान्य राखवामां आवी. आ आज्ञापत्र आगळ जतां पांचमा निकोलसे, अने चोथा सेक्सटसे मान्य राख्युं छे. प्रिन्स हेन्नी पोताना आगवा खर्चथी पर्यटनो करावतो तेथी तेनो भाई पेड्रो, रिजेण्ट हतो तेणे एवो हुकम काहाज्यो हतो, के पोर्तुगाल राज्यतरफथी जे पर्यटनो करवामां आवे तेमांथी जे लाभ थाय तेनो पांचमो भाग हेन्नीने मळे, तथा तेनी आज्ञा विना कोई बीजुं पर्यटन करवा जाय नहि.

प्रिन्स हेन्नीना समयथी अमे आगळ लखाण चलाव्युं छे त्यांसुधी, पोर्तुगालना इतिहासनो सार उपर प्रमाणे जणावी गया.

पोर्तुगालना ऐतिहासिक समय समजवामाटे तेनी विगत टुंकामां नीचे प्रमाणे जणाववामां आवे छे.

पेहेलो समय.—सन १०९५ थी १२७९ सुधीनो. आ समयमां राज्य स्थापना थई अने तेनो विस्तार हवणांना राज्यनी सीमा सुधी थयो.

तेमां प्रथम गाळो १०९५ थी १११० सुधी.

बीजो गाळो काउण्ट हेन्नी—थेरेसानोवर, १११०—१११४.

डॉम आल्फोन्सो हेन्नी } १११४—११८५.

ते १११४ मां राजा थयो } सन ११७४ सुधी पोर्तुगालना अर्ल ओ पोर्टांमां रेहेता हता, पण आल्मो रेब्रू पासेथी लिस्बन लई लीधुं ल्यारथी—ते राजधानी नगर थयुं.

डॉम साम्यो पेहेलो. ११८५

आल्फोन्सो त्रीजो. १२७९ सुधी.

बीजो समय.—सन १२७९ थी १४१५, वर्ष १३६ नो, तेमां धर्माधिकारियो,

અને અમીરો, તથા સામું કાસ્ટાઇલનું રાજ્ય વિરુદ્ધ પક્ષમાં હોતાં પળ સમૂહ બંધાયલા રાજ્યની સ્થાપના થઈ. તેમાં નીચે પ્રમાણે રાજા થયા.

જોન પેહેલો તા. ૬ ટ્રી એપ્રિલ. ૧૩૮૫-૧૪૩૩.

एडवर्ड તા. ૧૧ મી આગસ્ટ ૧૪૩૩-૧૪૩૮.

આલ્ફોન્સો ૫ મો તા. ૯ સેપ્ટેમ્બર. ૧૪૩૮-૧૪૮૧.

જોહ ૨ જો તા. ૮ મી આગસ્ટ. ૧૪૮૧-૧૪૯૫.

માનવેલ તા. ૨૫ મી આગસ્ટ. ૧૪૯૫-૧૫૨૧.

જોહ ૩ જો તા. ૧૫ મી ડિસેમ્બર. ૧૫૨૧-૧૫૫૭.

સેબાશિયન તા. ૧ લી જુન. ૧૫૫૭-૧૫૭૮.

હેન્રી તા. ૪ આગસ્ટ. ૧૫૭૮-જાન્યુઆરી. . .

તા. ૩૧ મી ૧૫૮૦

આ સમયમાં જાણવા જેવા પ્રકાર નીચે પ્રમાણે બન્યા.

સન ૧૪૬૦ પ્રિન્સ હેન્રી નાવિગેટર મરણ પામ્યો.

સન ૧૪૭૧ પોર્ટુગીસ વાહાણો ભૂમધ્યરેષા ઓલંગી ગયાં.

ટાંજીરનો કબજો કરી લીધો.

૧૪૮૧ આલ્ફોન્સો ૫ મો મરણ પામ્યો. જોહ ૨ જો રાજા થયો.

ત્રીજો સમય.-સન ૧૪૧૫ થી-૧૪૯૯ સુધી. એમાં ધર્મયુદ્ધ ચાલવા માંડ્યાં, તથા નવા નવા ભૂમિશોધો થવા લાગ્યા. તેમાં (૧૪૯૭-૯૯) કે-પને રસ્તે હિન્દનો માર્ગ હાથ લાગ્યો.

ચોથો સમય.-સન ૧૪૯૯ થી ૧૫૮૦ સુધી, વર્ષ ૮૧ માં પોર્ટુગલ વૃદ્ધિની ટોચે ચઢ્યું. બ્રાઝીલથી માંડીને તે પૂર્વભળી મોલકા સુધી, મ્હોટું રાજ્ય મેઝી લીધું; ત્યાર પછી ધીરે ધીરે, પડતીને પગથિયે ઉતરવા માંડ્યું.

પાંચમો સમય.-૧૫૮૦ થી ૧૬૪૦ સુધી, વર્ષ ૬૦ સુધી પોર્ટુગલ સ્પેનના તાબામાં રહ્યું.

છઠ્ઠો સમય.-૧૬૪૦ થી ૧૭૫૫ સુધી, વર્ષ ૧૧૫ સુધી, સ્પેનથી છૂટા પડીને પોતાનું ફરીને સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું.

સાતમો સમય.-૧૭૫૫ થી ૧૮૨૬ સુધી વર્ષ ૭૧ સુધીના ગાઢામાં, સ્વતંત્ર રાજાની સત્તા ચાલતી હતી તેમાં ફેરફાર થયો, અને નિયમસર કાયદા બાંધવામાં આવે તેને અનુસરીને રાજ્યકારભાર ચાલે એવી વ્યવસ્થા સ્થાપવામાં આવી. પોમ્બાલને લીધે જે સુધારા થયા અને પેનિન્સ્યુલરનું યુદ્ધ મંડાયું તેનો આ પરિણામ આવેલો છે. વિગત નીચે પ્રમાણે છે.

जोसेफ राजाना समयमा, एटले ते पाटे बेठो के तुरत बे दिवस पछी, सेबाशियो जोसे डी कार्वालो ई मेल्हो, जे पोम्बालनो मार्क्विस् हतो ते परराज्यो साथे व्यवहार चलावनारो मंत्री निमायो (१७५०), शुद्धविषयक कार्यवाही पण एज हतो. राज्यमाथे राजा होय तो देश कल्याणनां काम तेने मोखरे राखीने कराववां, अने करवां एज श्रेष्ठ मार्ग छे, एवो तेनो अभिप्राय होवाथी, राजा उपर पोतानी बुद्धिनो काबु राखीने तेणे देशनी वृद्धिनां कार्य करवा मांझ्यां. १७५१ मां (फोडवानो) दारु बनाववानुं कारखानुं उघाज्युं; शुद्ध साकर बनाववानी योजना करी. १७५२ मां रेशमनो उद्योग चालतो कख्यो. १५५९ पछी उन, कागळ, अने काचनी कारीगरीनां कारखानां जमाव्यां. व्यापार विषयक प्रसंगोमां ब्रिटिश उपर आधार राखवो पडतो हतो ते ओछो थई जाय एवी गोठवणो करी. पोर्टुगालना वास वसाव्या हता तेवां संस्थानोनी सारी जमावट करवा मांडी. जुदी जुदी कम्पनियो उभी करावीने तेओनी वृद्धि थाय एवी सरळता करी, अने स्वतंत्र व्यापार करवानी छूट आपी. १७५६ मां लिस्बनमां व्यापारी मंडळ नामनी संस्था स्थापी. द्राक्षना दारुनो व्यापार ब्रिटिश व्यापारियोना एक मंडळना स्वाधीनमां थई गयो हतो, तेनी स्वतंत्रता तोडवामाटे, आल्तोडोरो (Alto Douro) नामनी कम्पनी उभी करी. सन १७५७ ना फेब्रुआरीमां, आ कंपनी विरुद्ध, ओपोर्टोमां भारे बंड मची रह्युं पण छेवटे जंगली रीति चलावीने ते बेसारी दीधुं.

पोम्बालनी व्यापारविषयक आवी युक्ति चलाववानी रीति, अने घटित सुधारी करवामां धर्माध्यक्षो भणीथी धर्मने बाहाने थतो त्रास अटकाववानी उलट, तथा अमीरो वगेरे पोताने उच्च माननारानां आडां कृत्य अटकाववा उपर कटाक्ष, आवां कारणोने लीधे तेवा वर्गना लोकोने ते अणगमतो थई पड्यो, तोपण, दडताथी तेणे आगळ पगलां भरवा मांझ्यां. धर्माध्यक्षोनी इन्क्विझीशन संस्था निरपराधी लोकोने अग्निमां होमी देवानी पक्ष करती हती तेना उपर अंकुश मूकवाने तेना न्यायनी विरुद्ध जेने अपील करवी होय ते राजा सांभळीने घटित करे एवो धारो कख्यो. (१७५१). ब्राझिलना इंडियनो उपर जेसुइस्ट मंडळ भणीथी अयोग्य सत्ता चलाववामां आवती हती तेना उपर अंकुश मूकवा सारो बंदोबस्त कख्यो, अने छोडी मूकवा जेवा केटलाक गुलामोनो जमाव थयो हतो तेओने छूटा कखा. जेसुइस्ट मंडळ साथे लगभग पांच वर्ष सुधी माथाझीकणुं करीने तेओनी सत्ता तोडी नांखी, अने १७५९ ना सेप्टेम्बर मासमां तो आखा पोर्टुगालमांथी तेओने हांकी काहाडवानो ठराव प्रसिद्ध करी दीधो. १७५८ मां टावोरा (Tavora).

માં એક મંડલ સ્થપાયું હતું; જોસેફ રાજાને મારી નાંખવાનો તેમનો ફેરારો હતો. એ મંડલની વાત ડાહી પડતાં તેનો ન્યાય કરવાને પોમ્બાલે ખાસ ન્યાયાધીશો નીમીને કામ ચલાવ્યું. છેવટે, જેઓના ઉપર અપરાધ સાબીત થયો તેઓને દેહાંતદંડની શિક્ષા થઈ. પોમ્બાલ પોતે આ અપરાધી મંડલમાં સામીલ હતો અને એણે માન મેળવવાની ખાતર કપટરચના કરી હતી એ તેના ટાંટિયા તેના ગલ્લામાં ધાલવાનો તેના શત્રુઓએ પાકો પ્રયત્ન કર્યો, પણ છેવટે ન્યાય થતાં, તેના ઉપર કશો આરોપ સાબીત થયો નહિ. ધર્મને બાહાને થતા જુલમ અટકાવવાનો તેનો પ્રયત્ન, તથા જેસુઈસ્ટોને દેશપાર કર્યા, એવાં એનાં ધર્મ-વિરુદ્ધ કૃત્યો ગણીને ૧૩ માં પોપ ક્લીમેન્ટે પોર્ટુગાલ વિરુદ્ધ બાંધો ઉઠાવી શત્રુવટ રાખવા માંડી. આનો પરિણામ તેમનાજ વિરુદ્ધમાં આવ્યો. પોપનો એલ્ચી લિસ્બનમાં રહેતો હતો તેને ૧૭૬૦ ના જુન માસમાં મોકુફ કરી રવાને કરી દીધો. જેસુઈસ્ટો અપરાધી છે એમ ૧૭૭૩ ના જુલાઈ માસમાં ચૌદમા ક્લીમેન્ટ પોપે માન્ય કર્યું ત્યારે ટૂટેલો સંબંધ પાછો જોડાયો.

ધર્મોધ લોકોની વિરુદ્ધતા આપ્રમાણે તે બંધ કરી શક્યો ત્યારે તેનું સુધારાનું ગાડું આગલ ચાલ્યું. ધર્મ સુધારામાં ધર્મનું મૂર્ખાઈ ભરેલું બાહાનું જ્યાં ત્યાં નડતર કરે છે. તે એણે સમજના દાતેડાવડે કાપી નાંખવા માંડ્યું એટલે એનો માર્ગ સરલ થયો. દેશનો બચાવ કરવો, અને વિદ્યાવૃદ્ધિ કરવી એ બે મુખ્ય વિષય ઉપરજ તે લક્ષ રાખવા લાગ્યો. ૧૭૫૯ માં તેણે વ્યાપારી શાળા સ્થાપી. પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવતાં હતાં તેની યોગ્યાયોગ્યતાનો નિર્ણય કરવાનું કામ પાદરિયો દ્વારા ચાલતું હતું તે બંધ કરીને તટસ્થ સંસ્થા સ્થાપી તેને સ્વાધીન કર્યું. (૧૭૬૦.). એકલી જેસુઈસ્ટનેમાટે જે પાઠશાળા સ્થપાઈ હતી તેનું રૂપ બદલીને ડમરાવોના દીકરાઓને કેળવવાનું કામ તેમાં ચલાવવા માંડ્યું. ૧૭૬૮ માં સરકારી છાપખાનું ચાલતું કર્યું. જનસમૂહના જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થવા માટે પોમ્બાલે પ્રાથમિક અને ડંચા ધોરણની શાળાઓની સ્થાપના કરી. પ્રારંભમાં ૮૩૭ નિશાળો ચાલતી કરી. માફ્રા (Mafra)માં તેણે (આર્ટકોલેજ) પાઠશાળા સ્થાપી. કોઈમ્બ્રા યુનિવર્સિટીનો પોતે વિક્ષિટર બન્યો, અને તેના સંબંધના નિયમોમાં ઘટિત સુધારો કર્યો, સૃષ્ટિવિદ્યાનો વિસ્તાર કરવા માટે તેનું શિક્ષણ અપાવા માંડ્યું. જેસુઈસ્ટોની પચાવી પાડેલી મિલકત જપ્ત પડી હતી તેના પૈસામાંથી વિદ્યાવૃદ્ધિનાં કામ ચલાવવા માંડ્યાં. રાજ્યધોરણ ચલાવવામાં પણ સર્વસ્વ ઘટિત થાય એવી કાલજી રાખવા માંડી. જૂના અને નવા ક્રિસ્થિયનો વચ્ચે આંતરો ગણાતો હતો તે બંધ કરીને ગમે તે કોઈ

પોર્ટુગીસ હોય તેને તેની યોગ્યતા પ્રમાણે સરકારી અધિકાર આપવાનો માર્ગ શુદ્ધો કહ્યો. વ્યાપારવિષયક દરિયાઈ સંસ્થા, અને જલસૈન્ય, અને સ્થલસૈન્ય-વિષયક બાબતો ઉપર તેણે પૂરતું ધ્યાન આપવા માંડ્યું. સ્પેન સાથે શત્રુવટ થતાં દરિયાઈ લશ્કર ૫૦૦ હતું તેનું વધારીને ૫૦ હજાર કર્યું, અને નૌકા સેનાની યોગ્યતા વધારવા માટે બ્રિટિશ આફિસર જોન બરગોઈનની યોજના કરી. છેવટે સ્પેને સલાહ કરી. ૧૭૭૦ ના ફેબ્રુઆરીની ૨૦ મી તારીખે જો-સેફ રાજા મરણ પામ્યો તેની સાથેજ પોમ્બાલનો અધિકાર ઉપડી ગયો. જોસેફ રાજાની કુમારી પેહેલી મેરિયા તક્તનશીન થઈ તે પોતાના એક સગા સાથે પરણી તે સ્ત્રીજા પેડ્રોનું નામ ધારણ કરીને સહરાજા થયો. રાજમાતા મેરિયા વિઝ્કટોરિયાની ઉસ્કેરણીથી પોમ્બાલને સ્વશેષ્યો તો સ્વરો, પણ તેણે વિદ્યાને જે વેગ આપ્યો હતો તે અટક્યો નહિ. કેટલાક વિદ્યાવૃદ્ધિના સુધારા ચાલતા રહ્યા. ૧૭૮૦ માં (Royal Academy of Science) સરકારી શાસ્ત્રસંસ્થાની સ્થાપના થઈ. મેરિયા રાણિયે પ્રારંભમાં ધર્મની ઘેલાઈનાં ચિહ્ન બતાવવા માંડ્યાં હતાં, પણ ૧૭૮૬ ના મે માસમાં પેડ્રો મરણ પામ્યો, તેમજ, તેનો કુમાર અને તેનો પાપશ્રવણ ગુરુ એ બંને મરણ પામ્યા, ત્યાર પછી, બે વર્ષે તે ગાંડી બની ગઈ, પણ તેનો બીજો કુમાર ડી. જોન ૧૭૯૨ માં રાજ્યપર આવ્યો હતો તે ૧૭૯૯ માં રાજપ્રતિનિધિ સ્થપાયો. આ અરસામાં એક બાજુએ પાદરિયો અને બીજી બાજુએ ઉમરાવોની ટોઢિયોએ પોમ્બાલના સુધારા ઉપર પાળી ફેરવવા માંડ્યું. અધૂરામાં પૂરું, સન ૧૭૮૬ માં ડી જોને વિલિયમ બેકફોર્ડને કહ્યું કે “રાજ્યના ધણી તો ધર્મના સાધુઓ છે.” આ કથન પછી ધર્માધીશોના પોબાર પડવા માંડ્યા. સ્પેનના ચોથા ચાર્લ્સ રાજાની કુમારી ચારલોટા જો-ક્વિના ડી-જોનની પત્નિ થતી હતી, તેણે તો ધર્મની ધ્વજા ઉઘાડે છોગે ધારણ કરી હતી, અને ધર્મની ધૂમમાં જ ધૂમ્યા કરતી હતી. આ પ્રમાણે ઊલટી નદી વેહેવા લાગી, ત્યારે જુદાજ પ્રકારનું તુતંગ ઉઠ્યું થયું. બ્રિટિશને નરમ પાડવાને સોનાપાર્ટે ફૂંડો ઉપાડ્યો. પોર્ટુગલને વારોવાર બ્રિટિશ ભળીથી આશ્રય મળતો હતો, તેથી પોર્ટુગલનાં બંદર બ્રિટિશો સામે બંધ કરવાને, વ્યાપાર દૃષ્ટિથી જોતાં પણ પરવડે એમ નહતું. અને ફ્રાન્સ (સોનાપાર્ટે) નો આગ્રહ અને ઢબાળ ઘણું થવા માંડ્યું. સન ૧૮૦૭ માં પોર્ટુગલનું રાજ્ય વેર્હેંચી લેવાના સ્પેન અને ફ્રાન્સે કોલકરાર કહ્યા. જનરલ જુનોટ ૩૦ હજાર યોદ્ધા લઈને ચલ્યો. સ્પેનની મ્હોટી સેના તેની અધિે આવી. એકાએક હુમલો થયો તેની સામે વચાવ કરવા જેટલો લાગ મળ્યો નહિ. આ વેળાએ સર ફિલિપ સિડની ટ્રેગસ નદીમાં બ્રિટિશ નૌકાસેના લઈને ઉભો હતો, તેણે સમય વર્તીને ડી. જો-

नने सलाह आपी तेप्रमाणे राज्य चलावनार मंडली नीमी तेमने राज्यनो कार-भार सोंपीने पोते ब्राझिल जतो रल्लो.

पेनीन्सुलर युद्धनो आ प्रसंग अहिं विस्तारवानी अगल्य नथी. परिणाम ए आव्यो के जुनोटने त्यांना उमरावो तरफथी आवकार सारो मळ्यो, तेओने मेळवी लईने डी. जोनने ठेकाणे राजा थई बेसवाना फंद रचवा लाग्यो. ४ करोड फ्रान्क पोर्तुगाले फ्रान्सने आपवाना हता तेने बदले २ करोडमां प-तावी देवानी तेणे लालच जणावी. आ वेळाए स्पेननी उत्तर दिशाना किल्ला कबजे करवा मांझ्या, तेथी १८०८ मां ते तरफ सामटो बळवो उळ्यो. तेनी असर पोर्तुगालमां पण थई. ओपोटोंमां स्पानिश किल्लेदार हता तेओए फेंच गवर्नरने त्यांथी काहाडी मूक्यो, ने ब्रागान्झा कुटुंबनी तरफेणमां भया; ब्रिटिशनो आश्रय माग्यो. जुनोटने उत्तरमां हांकी काहाळ्यो. म्होटा शहरोमां राज्य चलावनारी जुन्टा (सभा) नीमी. सन १८०८ ना आगस्टनी १ ली तारीखे सर आर्थर वेलेसली ९,००० योद्धा लईने आव्यो. २१ मी तारीखे तेणे जुनोटने रोलिका (रोलिया) आगळ हराव्यो. आगस्टनी ३० मी तारीखे कोलकरार करीने पोर्तुगाल छोडी जवानुं मान्य कळ्युं. डी. जोने राज्य चलावनारी सभा नीमी हती तेनी फरीने व्यवस्था करी. तेमां स्टुअर्ट अने बेरेस-फोर्ड एवा वे ब्रिटिश आफिसर पळवाडेथी वधाखा हता. पोर्तुगालमां आश्रय आपनारी जे फोज एकठी थई हती तेनो सरदार सर जोन मूर आक्टोबर मासमां ठळ्यो, तेणे व्यवस्था एवी करीके बोनापार्टथी त्यां हल्लो करवाने आवी शकायुं नहि. स्पेन अने फ्रान्स साथे झगडो मचेलो ज रहो. सन १८१५ सुधी पोर्तुगालनुं लश्कर वेलेसलीनी सरदारी नीचे रल्लुं.

सन १८१६ मां क्वीन पेहेली मेरिया मरण पामी. डी. जोन जे ब्राझिलमां हतो, अने ते राज्य १८१५ मां छटुं पडी स्वतंत्र थयुं हतुं, त्यार्थी ते १८२२ सुधी, पोर्तुगालना राज्यनुं नाम (The united kingdom of Portugal, Brazil and the Algarves) पोर्तुगाल ब्राझिल, अने आलगारवीझनुं एकत्र थयेळुं राज्य " एम केहेवानुं हतुं. ए राज्यनो मालिक हवे डी. जोन थयो, अने ६ द्रो जोन एवं पोतानुं नाम धारण कळ्युं. चार्लोटा जोक्विना ब्राझिलनी स्वतंत्र राणी थई जवानी खटपटमां पडी हती. पोर्तुगालनी लडाइयोने लीधे त्यां बधा प्रकारे दुर्दशा थई हती, तेथी लोको कंटाळी गया हता. राणी चाएनानी भांजगडमां लाभ थवा सरळुं कशुं कार्य करी शकी नहती, गेटब्रिटन अने ब्राझिलना आशारा नीचे डबाई गयेली हती. आ सर्वे वनाव उपरथी पोर्तुगालमां सामान्य एमज अवाज नीकळवा लाग्यो, के

“पोर्तुगीश्चोने माटे पोर्तुगाल.” हवे कान्स्टीट्युशनल राज्यबंधारण बांधवा उपर बधानी दृष्टि थवा मांडी.

१८१७ मां लिइबनमां लश्करी बंड थयुं. तेना आगेवान जनरल गोम्सने, (Gomes Freire de Andrade) बेरेसफोर्डे फांशी दीधो हतो, ते ज्यारे ६ ठा ज़ोन राजाने तेडी लाववा १८२० ना आगस्टमां रवाने थयो ल्यारे वीजो बळवो ओपोर्टोमां थयो. त्यांथी दक्षिणमां उब्यो. आ वेळाए नवी राज्यचलावनारी सभा लिइबनमां स्थापी. लश्करमांथी ब्रिटिश आफिसरोने काहाडी मूक्या. बेरेसफोर्डे ब्राझिलमांथी पाछो आव्यो, तेने किनारे उतरवा दीधो नहि, पण इंग्लंड रवाने थई जवानी तेने जरूर पाडी. राज्यसत्ताधारी सभाए धर्मसमीक्षण संस्था (इन्क्वीझिशन)नुं बंधारण तोडी नांख्युं. उंचा प्रकारनी राज्यव्यवस्थाना नियमो बांध्या, अने सर्वे प्रजाना समान हको प्रजाने बक्ष्या; तेमज, हरकोई दरबारी अधिकार मेळववाने हरकोई हकदार छे एम स्थापित करवामां आव्युं. प्रथम, वर्गवार छूट आपवामां आवी हती ते रद्द करी. छापखानावाळा उपरनुं डबाण काहाडी नांखी तेमने स्वतंत्रता आपवामां आवी. सर्वे राज्यसत्ता एकज सभा चलावे एम ठराव्युं. मात्र राजा तेमां कांई करवायोग्य धारे तो फेरफार करी शके एटली तेनी सत्ता रेहेवा दीधी. घणा स्वार्थियोने आ ठराव अणगमता थई पड्या. तेमां मुख्यत्वे करीने पादरियोने गमती वात आवी नहि. आवा सुधारानी गोठवण प्रशिया, रशिया, अने आस्ट्रियाना एलचियोने गमी नहि तेथी तेओ त्यांथी रवाने थई गया. छत्रो ज़ोन ब्राझिलथी पाछो आवे एवुं ब्रिटिशनुं डबाण हतुं, ते प्रमाणे ते, पोताना कुमार डों पेड्रोने ब्राझिलनुं राज्य सोंपीने, १८२१ ना जुलाइनी ३ जी तारीखे पोर्तुगालमां उतखो.

१८२२. धारानुं राज्यबंधारण पेड्रोए ता. १ ली आक्टोबरे सोगन खाईने मान्य राख्युं. पण तेनी राणी अने डों मिगेल (Dom Miguel) एओए कायदानुं बंधारण धिकारी काहाज्युं तेथी तेमने देशवटो देवानो ठराव थयो. राणिये मंदवाडनो सबब बताव्यो तेथी तेने रेहेवा दीधी, पण तेणे कावतरां कराववा मांज्यां, अने नवा राज्यधोरणथी विरुद्धमतवाळा खुशामतियानो जमाव करवा मांज्यो.

१८२३. फर्दिनान्दनी सामे स्पेनमां बळवो जाग्यो हतो ते बेसारी देवाने फ्रान्से स्पेन उपर चढाई करी, तेनो लाग साधीने, पोर्तुगालमां कायदानुं बंधारण तोडवावाळा द्रोहियोए उपाडो कखो. जनरल सिलबीरा तेओनो सरदार थयो.

ब्राझिलमां डों पेड्रो, स्वतंत्र विचारवाळो हतो ते पोताना बापथी विरुद्ध पडीने त्यांना लोकोनी इच्छाथी पोर्तुगालथी ब्राझिलने छुट्टं पाडी त्यांनो शेहेनशाह थई पळ्यो. हवे ब्राझिल पोर्तुगालथी स्वतंत्र थयुं अने त्यां काय-दाना बंधारणनुं राज्य चालवा लाग्युं.

कायदाना बंधारणनी राजनीति जेवी चालवी जोइये तेवी पोर्तुगालमां चाली नहि. विरुद्ध टोळिये लश्करनुं वलण फेरवी नांख्युं; मे महिनामां डों मिगेले उघाडां पडीने सामी बाथ भींडी. ते राजधानीमांथी बाहार नीकळी गयो अने लश्करनो जमाव कखो. सेपलवेडा (Sepulveda) जे विरुद्धपक्ष माहेलो एक हतो ते पण केटलाक माणसोनो जमाव करीने विलाफ्रांकामां पोहोंची गयो. ता. ३० मी मेये वळवाखोर लश्करे राजाने त्यां आण्ये. ता. ३ जी जुने तेणे जाहेरनामुं प्रसिद्ध करीने कायदानुं बंधारण तोडी नांखी राजानी स्वतंत्र सत्ता स्थापी.

कोर्टीझ नामे राज्यसभा स्थापी हती ते अपमान^१ पोहोंचाडनारी अने धि-कारवा योग्य छे एम जाहेर करीने ते वरखाश्त करी, अने चोख्युं राजासत्ताक राज्य प्रतिपादन कखुं. पछी वे दिवस विलाफ्रांकामां रही स्वतंत्रराजा बनी पाछो लिझ्वनमां दाखल थयो. कोर्टीझना सभासदो इंग्लंडमां नाशी गया. तरफेणवाळाओने बखशीसो आपी. काउंट आमारांटे (Count Amarante) ने (Chave) चैवनो मार्किवस बनव्यो. धर्मनी संस्थाओ बंध थई हती अने तेमनी मिळकत लई लेवामां आवी हती ते पाछी चालती करी. काउंट पामेझाना उपरीपणानीचे नवुं प्रधानमंडळ स्थाप्युं. राज्यसत्तानी विरुद्धना मतवाळी कोर्टीझने बदले अनुकूल पडे एवी जुण्टा (पार्लामेंट) स्थापी. डों मिगेले जे सेनापति हतो अने जेणे आ झुंडो उपाळ्यो हतो तेनां वखाण आखा यूरोपमां थवा मांझ्यां.

जुननी १८ मी तारीखे राणी कार्लोंटा पाछी लिझ्वनमां आवी. आ धिक्कारवा योग्य स्त्रीना मनमां पोताना पतिउपर अंतःकरणनो धिःकार हतो. राणीनो विचार पोताना पुत्र मिगेलने राजा स्थापवा पोताना पतिनुं काटलुं काहाडवानो हतो. राजा अने प्रजा उभयने अनुकूल आवे एवा धोरणना धारा योजी राज्य चलाववानुं उत्तम कार्य समजवावाळा मध्यम अने प्रजामान्य धोरण चलावना-रानो एक वर्ग बंधायो हतो ते माहेला मार्किस आफ लौले (Loule) ने मोतने शरणे पोहोंचाळ्यो.

१८२४. ता. ३० मी एप्रिले मिगेल मध्यम मतवाळा समूहमां जे आगे-वान् हता तेओने केद करी लेवानी योजना करी. राज्यना मुख्य प्रधानने प्रथमज झाली लेवानो हतो, पण ते चेती गयो; टेगस नदीमां एक अंग्रेजी युद्धनौका हाजर हती तेमां चडी गयो. राजानी पण एवीज वले थवानी हती, तेथी ए पण अंग्रेज अने फ्रेंच एलचियोना आश्रयथी ता. ९ मी मेए तेमां नाशी पेटो. राजाना उपर प्रजानो पूज्यभाव पूरेपूरो हतो, तेवा प्रसंगमां राजानी विरुद्धमां जे एनाज पक्षना केहेवाता हता तेओनां नाम सुद्धांतनी हकीकत राजए ज्यारे उघाडी करवा मांडी ल्यारे मिगेलने हवे कोईनो विश्वास करवा सरखुं रबुं नहि, एटले ते पोताना पिताने शरणे गयो, अने तेनी क्षमा मागी. आ वेळाए एने तेज नौकामां नजरकेद राख्यो. कुंवर २२ वर्षनो अण-अनुभवी आखलो हतो तेने सारो अनुभव कराववाने मेटेरनिक (Met-ter-nich)नी देखरेखनीचे देशाटण करवानुं ठराव्युं. ते फ्रान्समां थईने वाएनामां गयो. एनी माने एक मठमां मोकली दीधी पण ते तेने रुचतुं आव्युं नहि.

ता. ४ थी जुने अंग्रेजोनी सलाहप्रमाणे तेणे धाराने अनुसरतुं राज्यधोरण पाछुं चालतुं कब्युं. देशमां कोर्टिझनी पाछी स्थापना करी.

१८२५. राज्यकुटुंब ब्राझिलमां रेहेवा गयुं. जोनने त्यांनो शेहेनशाह ठराव्यो पण अंग्रेजोना मध्यस्थथी एम नकी करवामां आव्युं के ब्राझिल अने पोर्तुगाल एवनेनो एकज शेहेनशाह ठरावी शकाय नहि, बनेना राजा जुदा जुदा थाय. आ करारप्रमाणे जोने ब्राझिल उपरनो पोतानो हक उठावीने पोताना वडा पुत्र डों पेड्रोने त्यांनो राजा ठराव्यो.

१८२६. ता. १० मी मेये ६ ट्रो जोन राजा मरण पाव्यो एटले डों पेड्रोए पोताना पोर्तुगाल उपरना राज्यहकनी रुये पोर्तुगालने माटे पूरी स्वतंत्रता भरेलुं धारा राज्यधोरण (Charta de ley) स्थाप्युं, अने पोतानी पुत्री मेरिया डा ग्लोरियाने पोर्तुगालना राज्यासने बेसाडी, पण ते मात्र सात वर्षनी हती, देशमां समाधानी सचवाय एटलामाटे तेनी सगाई पोताना न्हाना भाई डों मिगेल वेरे करवानी धारणा करी, पण चार्टा प्रमाणे वर्तवाने सोगन खाईने खातरी आपं अने सगाई कबुल राखे अने ते प्रमाणे अमल थाय त्यांसुधी राज्यासन उपरनो पोतानो हक पोताने स्वाधीन राखीने पोतानी बेहेन ईसाबेला मेरियाने (रीजेंट) मेरिया ग्लोरियानीवाली तरीके बहिवट करवा नीमी.

१८२६. प्रजानी स्वतंत्रता जळवाय अने राजा आदि सत्ताधिशोनुं झाझुं

ઢલ્લ થાય નહિ, વઢી ધર્મની છૂટ જેમાં આપેલી એવું ધોરણ સ્વાર્થીયોને પોસાયું નહિ, એટલે એ ધારો જેવો અમલમાં મૂક્યો કે તુરત બંડ મચી રહ્યું, તે બેસારી દેવાની રૂસાબેલાની હામ પોહોંચી નહિ એટલે અંગ્રેજોનો આશ્રય લેવો પડ્યો. કેમ કે, સ્પેનની ધાર્મિક સંસ્થાઓના આશ્રયથી ચેવક્ષ પાછો આવ્યો, અને દક્ષિણ અને ઉત્તર બંને બાજુએ સાથે લાગ્યું બંડ જાગ્યું.

ઇંગ્લંડે જેને આશ્રય આપેલો એવા પોર્ટુગાલની બાબતમાં સ્પેન દરમ્યાન-ગીરી કરે એ જિયોર્જ ક્યાર્નિંગને જરાપણ પોસાતું નહતું. તા. ૮ મી ડિસેમ્બરે લંડનમાં લખાણ પોહોંચ્યું અને તા. ૧૧ મિયે તો જનરલ કિલ્ટનના ઉપરી-પણાનીચે લશ્કર રવાને થઈ ગયું.

૧૮૨૭. તા. ૧ લી જાન્યુઆરિયે ૧૧ ઇંગ્લિશ વાહાણો ટેંગસના મુખમાં આવી નાંગલ્યાં. બ્રિટિશ જેવા સિંહની સત્તાની હાક માત્ર બસ હતી. ક્યાર્નિંગને કઠથી કામ કાઢાડી લેવાનું હતું અને તેમાં તે જય પામ્યો. ચેવક્ષનો માર્કિવસ ૧૦ હજાર માણસો લઈને કોઈંત્રાના માર્ગમાં તૈયાર હતો તેની સામે રાજ્યનાં ૭ હજાર માણસો પોહોંચી ગયાં. તા. ૯ મી જાન્યુઆરિયે સંધ્યાકાલ પડતાસુધી લડાઈ જામી. રાત્રે તો બ્રિટિશ સેના આવી પોહોંચ્યાના સમાચાર પ્રસરી ગયા એટલે પોર્ટુગાલ રાજ્યના જનરલ સાલ્ડાંહા (Saldanha) નું કાર્ય સેહેલું થઈ પડ્યું, બંડખોરોનું લશ્કર વિખરાઈ ગયું અને સ્પેનની સરહદ ઉપર માણસો ભેગાં થયાં હતાં તેઓની પાસેથી સ્પાનિશ સરકારે હથિયારો લઈ લઈને પોર્ટુગીઝ સત્તાધીશોને સોંપી દીધાં. ક્યાર્નિંગના ભાષણની અસર સ્પેનમાં સારી થઈ એટલે “ તેરીચી ચૂપ ને મેરીચી ચૂપ ” થઈ જતાં બ્રિટિશ સરકારને લડાઈમાં ઉતરવાની અગલ્ય પડી નહિ.

આળી તરફ ડોં મિગેલે ધારા રાજ્યબંધારણ માન્ય રાખીને તેને અનુસરીને ચાલવાના સોગન ઘાઘા એટલે તેની ભત્રીજી વેરે તેની સગાઈ થઈ. તા. ૫ મી જુલાઈયે તેને ડોં પેટ્રોએ રાજ્યનો રીજેન્ટ ઠરાવ્યો.

૧૮૨૮. તા. ૨૨ મી ફેબ્રુઆરિયે લંડનમાં તે પ્રધાનમંડલમાં દાખલ થઈ મઢીને લિઝ્બનમાં પાછો આવ્યો, રાજ્યસભા વચ્ચે ફરીને સોગન ઘાઘા અને મધ્યમપક્ષનું પ્રધાનમંડલ સ્થાપી તે આગલ પડતો ભાગ લેતો નહિ પણ “સ્વતંત્ર સત્તાધારી રાજા ઘણું જીવો ” એવા જે તેના મેહેલ આગલ પોકાર થતા હતા તે બંધ કરાવવા ઉપર તેની શ્રુતિ થતી નહિ. સર્વે સમાધાન થયું એટલે બ્રિટિશ સેના રવાને થઈ ગઈ. હવે મિગેલે ચૂપકીનો ધુમટો ફેંકી દીધો ને પોતાના સ્વરા સ્વરૂપમાં દેશ દેવાનો પ્રારંભ કહ્યો. તા. ૧૩ મી માર્ચે ચેમ્બરના

ડેપ્યુટિયોને રજા આપી અને સભાસદોની પસંદગી કરવાનો નવો ધારો રચવાને કમિશન ઠરાવ્યું. આવા વાંધાથી બે પક્ષ બંધાઈ ગયા. એક પક્ષ ૪ થા ડૉં પેટ્રોને પોતાનો કાન્ટિડ્યુશનલ રાજા ગણી તેનો હક પ્રતિપાદન કરવા ઓપોર્ટોમાં ઊભા થયો, બીજો ડૉં મિગેલને રાજા ઠરાવવાના નિશ્ચયપર આવ્યો. પાલ્મે-જ્ઞાનો માર્કિવલ, જનરલો સ્પાલડાંહા, વિલ્લાફોર, અને સ્ટુલ્સ જે સ્થાની ગયા હતા તે પાછા આવ્યા અને તેઓએ બનતો પ્રયત્ન કહ્યો પણ સાત હજાર લડકરામાંથી રહેલું ચાર હજાર લડકરા સ્પેનમાં જતું રહ્યું અને મિગેલનું લડકરા ઓપોર્ટોમાં પેશી ગયું.

લિસ્બનમાં સભા ભરાઈ અને તેઓએ તા. ૭ મી જુલાઈએ રાજદ્રોહી મિગેલને પોતાનો રાજા ઠરાવ્યો. ફર્ડિનાન્ડને વટાળે એવા આ ઘાતકી પુરુષને રાજા નીમીને દેશનું સત્યાનાશ વાઢવાવાઢાને આગઢ કહ્યો ! જેને તેને કેદમાં નાંખવા, ન્યાયનું ઢોઢ બતાવીને ઢુન કરવાં, અને દેશવટો દેવો એવાં અનેક અપકૃત્યો થવાનું સાધારણ થઈ પડ્યું.

સ્વાર્થીલોક અને પાદરિયોને કામ કાઢાડી લેવાં હોય તો ત્રાસનું સાધન ડું કહ્યું એટલે ગાડું આગઢ ચાલ્યુંજ છે. આવી બેઢંગી સ્થિતિને લીધે લિસ્બનમાં એકલો સ્પેનનોજ એલચી રહ્યો.

૧૮૩૦. આહું પોર્ટુગલ મિગેલને સ્વાધીન થઈ ગયું. આશ્તોર દ્વીપસમૂહ માંહેલો ટેરસીરાદ્વીપ બાતલ રહ્યો. ત્યાંના ગવર્નરે ડૉં પેટ્રો અને તેની કુમારીનો હક માન્ય રાહ્યો, તેની સામે મિગેલે ફાંફાં તો ઘણાં માસ્યાં પણ તેનું કાંઈ ચાલ્યું નહિ. ધારાધોરણના રાજ્યપક્ષના આગેવાનો ત્યાં ભેગા થયા અને માર્ચ માસમાં, ડૉં પેટ્રોએ રીજેન્સી સ્થાપી તેમાં પાલ્મેજ્ઞાનો માર્કિવલ, ગેરીરો (Guerreiro) ધારાશાસ્ત્રી, અને જનરલ વિલ્લાફોરને સભાસદ ઠરાવ્યા, ત્યારપછી પોર્ટુગલના ધારાધોરણના રાજ્યને નામે આહો આશ્તોરનો દ્વીપસમૂહ સ્વાધીન કરી લીધો. ઇંગ્લિશ અને ફ્રેંચ પ્રજાને મિગેલના ત્રાસથી વેઠવું પડતું હતું તેથી બંને દેશવાઢા તેના પૂરા શત્રુ થઈ પડ્યા. અને ધારારાજ્યધોરણના પક્ષને તેમનો આશ્રય મઢવા લાગ્યો.

૧૮૩૧. એપ્રિલ માસમાં બ્રાશિલમાં બંડ ડયું. ડૉં પેટ્રોની અગત્ય, પોતાની કુમારી મેરિયા ઢા ગ્લોરિયાના પોર્ટુગલના રાજ્યને હતી તેથી તેણે પોતાના વાઢકુમાર બીજા ડૉં પેટ્રોને ત્યાંનો રાજા ઠરાવ્યો અને જુલ્મગારના હાથમાંથી પોર્ટુગલને ઢોઢબવાના કામનેમાટે તે તૈયાર થયો.

૧૮૩૨. ડૉં પેટ્રોએ હવે બ્રાગાંજ્ઞાના બ્યુકનું પદ ધારણ કહ્યું, ઇંગ્લંડ

અને ફ્રાન્સ તો તેને પડેલે હતાંજ. એટલે માર્ચમાસમાં એક ન્હાની સરખી સ્થળની અને જલ્દની સેના તેના પક્ષમાં ઊભી થઈ, તે લઈને પોતે ટેર્સીરામાં ગયો. ત્યાંથી ૭,૫૦૦ માણસો લઈને ઓપોર્ટોના બંદરની સમીપમાં ઉતર્યો અને એ વ્યાપારી શહેરનો કબજો તેણે તા. ૮ મી જુલાઈએ કરી લીધો, પળ દેશના લોકોને પોતાના પક્ષમાં ઝેંચી શક્યો નહિ, તોપણ ઓપોર્ટોમાં એક રકમ ઊભી કરી. દક્ષિણમાં આલ્ગાર્વે (Algarve) પ્રાન્ત હતો ત્યાં ફાવી જવાની આશાએ ટેર્સીરાના જ્યુક, જનરલ વિલ્હાફ્લોરના ઉપરીપણાનીચે ૩,૦૦૦ માણસનું લશ્કર ત્યાં ઉતાર્યું. ધારવા કરતાં વિશેષ લાભ અર્હિંથી થયો. આલ્ગાર્વે પ્રાન્ત તેના અને રાણીના લાભમાં થઈ ગયો. ત્યાંથી વાહાણો પાછાં ઓપોર્ટો વઢી જતાં હતાં તેમાં કંપ્ટિન ચાર્લ્સ નેપિયર માથે હતો તેણે મિગેલની નૌકા-સેના કેપ સેંટ વિનસેંટ આગળ હતી તેના ઉપર હુમલો કર્યો. તેમાં ૨૮૦ તોપોસહિત પાંચ વાહાણો તેના કબજામાં આવી ગયાં, તથા ૩,૨૦૦ સૈનિકો, અને ધારવા હતા તે ડૉં પેટ્રોની નોકરીમાં દાખલ થઈ ગયા. આવી જીત થવાથી ટેર્સીરાના જ્યુકને લિઝ્બન ઉપર ચડી જવાનું ઉત્તેજન મળ્યું, તેમાં તે વિજય પામ્યો. આ નગરમાં મેરિયા ડા ગ્લોરિયા રાણી તરીકે પાછી ગણાવા લાગી, ત્યારપછી, ચોથે દિવસે ડૉં પેટ્રો નગરમાં દાખલ થયો અને પોતાની પુત્રીના નામની રીજેન્સી પોતાને સ્વાધીન લીધી.

મિગેલના પક્ષમાં છેલ્લેતવર્ગ અને પાદરિયોનો જથ્થો ઘણો હતો, તેથી તે પોતાની સેના સાચવી રહ્યો હતો તેના સાધનથી છેક લિઝ્બનમાં પેશી જઈને પજવણી કરવાને તે ફાવી જતો હતો. ઇંગ્લંડમાં વુર્ડગપક્ષવાળાને ધારાનું રાજ્ય-ધોરણ પસંદ હતું તે ફીટી જાય અને પોર્ટુગલમાંથી તેની સત્તા નીકળી જાય તે પરવડતું નહતું, તેમજ, સ્પેનનાં ફ્રાન્સનો સ્વાર્થ હતો અને ત્યાં પળ રીજેન્સી હતી તેથી બંને દેશની રીજેન્સીને આશ્રય આપવાને બંને દેશ તૈયાર થયા.

૧૮૩૪ ના એપ્રિલની ૧૨ મી તારીખે પોર્ટુગલ સાથે સ્પાનિશ લશ્કર મઢી જવાને તૈયાર થયું અને બંને દેશની ગાદીમાટે ઢોંગી ઉમેદવારો હતા તેઓને હાંકી કાઢાડવાની તૈયારી કરી ઇંગ્લંડે પોતાની યુદ્ધનાંકાનો આશ્રય આપવાનો નિશ્ચય કર્યો અને અગત્ય પડે તો ફ્રાન્સે લશ્કરની મદદ કરવાને માથે લીધું.

તા. ૧૨ મી મેએ એકસંપી થયેલી સેનાએ મિગેલના લશ્કરને આસીસીરા આગળ હરાવી. ત્યારપછી તા. ૨૬ મિએ મેગા મલેલા બંને રાજ્યદ્રોહિયો—મિગેલ અને ડૉન કાર્લોશ સપડાઈ ગયા. છેવટે કરાર થયા તેમાં પૈસા લઈને મિગેલ જિનોવે જતો રહ્યો અને કાર્લોશ ઇંગ્લંડ ગયો. આમ થવાથી પોર્ટુ-

ગાલમાં સમાધાની પ્રસરી. પેટ્રોએ કોર્ટિઝ ભરીને ૧૮૨૬ નું ધારારાજ્યધોરણ ચાલતું કહ્યું. ધાર્મિક સંસ્થાઓ અને ડમરાવોના પ્રપંચ બંધ કરી દીધા. જે-સુઈટોને દેશ છોડીને જતા રેહેવાની અગત્ય પડી. મધ્યમપ્રકારની સત્તાનો ઉપયોગ કરીને બધું સમાધાનીથી પાંચરૂ ચાલે એવી રાજ્યયોજના ચલાવવા માંડી. કોઈના ઉપર વૈરભાવ દાખવવાની ઇચ્છા રાખીજ નહિ પણ ધારાધોરણને પૂરેપૂરું માન આપવા માંડ્યું. પેટ્રોની તવિયત સારી રેહેવા માંડી નહિ એટલે રાણી ૧૫ વર્ષની થઈ હતી તોપણ રાજ્યસભાએ તેને રાણી તરીકે તા. ૧૮ મિયે માન્ય રાખી. તા. ૨૪ મિયે પેટ્રો ૩૭ વર્ષની ડમરે મરણ પામ્યો ત્યારે રાણી માત્ર ૧૬ વર્ષની હતી. હવે મેરિયાનો પાલ્મેલ્લામાં પૂરો વિશ્વાસ હતો. લડાઈનું સ્વર્ચ ભારે થયું હતું અને સ્વજાનામાં નાણાં ન હતાં તેથી લોનો કાહા-ડીને લંડનમાંથી નાણાં એકઠાં કરવામાં આવ્યાં એટલે પ્રારંભમાં તાણ પડવા માંડી નહિ.

૧૮૩૫ માં નાણાંની મીંડ પડી. આફિસરો, અને નોકરોના પગાર નિયમિત આપી શકાયા નહિ. રાજ્યસેના અને લિઝ્વનના પ્રજારક્ષકો છૂપાં મંડલોની ડવાણમાં ચંપાઈ ગયાં હતાં. પ્રધાનમંડલ માંહેલા પળ જુદી જુદી ક્લબોમાં મઢી ગયા હતા. કેટલાક તો પાલ્મેલ્લા અને વિશેષે કરીને કાર્વાલહોનો વાંક કાહા-ડતા હતા. એક વર્ષની મુદતમાં તો કારમારિયોમાં આઠ વાર ફેરફાર થયા. રાણી, પ્રિન્સ આગસ્ટસ (of Leuchtenberg) સાથે પરણી હતી અને તેને સેનાનો ઉપરી ઠરાવ્યો હતો તે ચેમ્બરના ડેપ્યુટિયોએ માન્ય રાખ્યું નહિ. લગ્ન થયાંને ચાર માસ થયા એટલામાં તે મરણ પામ્યો. તેને પૂરું એક વર્ષ થયું નહિ એટલામાં તો વેલ્જિયમના રાજાના મત્રીજા પ્રિન્સ ફર્ડિનાન્ડ (of Saxe-coburg-Gotha) સાથે ફરીને પરણી. આ શલ્સને સેનાપતિ બનાવ્યો પણ તે લોકપ્રિય નહિ હોવાથી વાંધા ઉઠવા માંડ્યા.

૧૮૩૬. બધી સ્પાનિશ જુંદાએ તોફાન મચાવ્યું હતું તેવા મામલામાં રાણિયે કોર્ટિઝ મોકુફ કરી દીધી. ઓપોર્ટામાં નવા પસંદ થયેલા ડેપ્યુટિયો સેપ્ટેમ્બર માસની ૧ મી તારીખે લિઝ્વનમાં આવ્યા, તેઓ બધા આગલ પડતા સુધારા-વાલા હતા. આ વેળાએ વાજાંવાલા તેમને લેવાને સામા ગયા. નગરીમાં લાઈટનો ક્લગ્લગાટ થઈ રહ્યો, લોકો ઘળા ઉત્સાહમાં આવી ગયા. આવો મામલો જોઈને પ્રધાનમંડલને તોફાન થવાની ચીક લાગી એટલે બંદોબસ્ત રાખવામાટે લશ્કરની એક ટૂકડી મોકલી દીધી. સૈનિકો લોકોની સાથે મઢી ગયા અને સર્વે મઢીને રાજી થતા પોકાર કરવા લાગ્યા કે

(Down with the ministers; Long live the Const-

stitution of 1822.”) પ્રધાનોની પડતી ને બાવીસના રાજ્યધોરણની ચડતી” લોકોમાં તોફાનનો ઉછાળો નોહોતો પણ આનંદનો ઉમરો હતો તે દર્શાવતા રાણીના મેહેલ સુધી પોહોંચી ગયા. થોડા માણસોને તેની પાસે મોકલીને કેહેવરાવ્યું કે પ્રધાનમંડળને દૂર કરી ધારારાજ્યધોરણને વઠગી રોહો. સુધારા-વાઢાની આવી ધમકી રાણિયે માની નહિ પણ છેવટે સમયને અનુસરવું પશ્યું તેથી તે રડી પડી.

લુમિયારીશ (The Count-of Lumiares)નો કાઉન્ટ, બર્નાર્ડો ડી સા ડા બાન્ડીરા (Bernardo de Sa da Bandeira), અને પાસસોસ (Passos) એઓનું પ્રધાન મંડળ બનાવ્યું.

૧૮૨૨ ના ધારારાજ્યધોરણ પ્રમાણે કોર્ટિશ મેગી કરવાનું રાણિયે વચન આપ્યું. અને તેમની પાસે રાજ્યને અનુકૂલ આવે એવા ફેરફાર સાથે ધારા નક્કી કરાવવાની ધારણા પ્રકટ કરી. પણ પછવાડેથી જુદા જુદા મતને લીધે ઘણી માંજ-ગડો ઉમી થઈ અને તોફાન પણ ઘણાં થયાં.

પ્રધાનમંડળે પુસ્તકશાળાઓ, સંગ્રહસ્થાનો આદિ સંબંધમાં હજારેક ધારા ઘડી કાઢાડ્યા. બેર્નાર્ડો ડા સા હતો તેણે તો જે અયોગ્ય લાગ્યું તેનો અંત આણવાને જેનો નાશ કરવો યોગ્ય લાગ્યો તેનું મૂલ્ય છેડી નાંખવા માંજ્યું, અને કેહેવા લાગ્યો કે જેનો ઉચ્છેદ થયો તે પાછું ઉમું થવાનું નથી, માટે પ્રથમ તો એમજ કરવું અને પછવાડેથી જે થવાનું ઘટિત હશે તે એની મેઢે ગોઠવાઈ જશે.

તા. ૩ નોવેમ્બર ૧૮૩૬ ને રોજ સુધારાના ધોરણના ફેરફારની વિરુદ્ધ કેટલાક દરબારી જનોએ પ્રવંચ રચવા માંજ્યો. રાણી પોતે છાનીમાની બેલેમના કિલ્લામાં ભરાઈ પેઠી, ત્યાં તેણે દરબારી લોકોને અને સેનાને પોતાની પાસે બોલાવી લઈને તા. ૧૦ મી સેપ્ટેમ્બરે સોગન ખાઈને, જે રાજ્યવંધારણ માન્ય રાખ્યું હતું તે રદ કરી તોડી નાણ્યું. બેલેમગઢ અને લિઝ્બન વચ્ચે એક ન્હાની નદી છે તેના ઉપર આલ્કાનતારા (Alcantara) નો પૂલ રાજ્યક્રાન્તિ-વાઢાઓએ પોતાના તાબામાં લઈને અવર જવર વગેરેનો વ્યવહાર બંધ કરી નાંણ્યો. આવો મામલો જોઈને રાણિયે જે ઓટું પગલું મણ્યું હતું, અને વિરુદ્ધ વિચાર કણ્યો હતો તે છોડી દીધો. ને ત્રણ દિવસ પછી પાછી લિઝ્બનમાં આવી ત્યારે લોકોએ પૂરેપૂરો ઉત્સાહ પ્રગટ કણ્યો.

રાણીનું આ કાર્ય અધૂરા વિચારનું અને અપક્વ નીવણ્યું તો સહ, પણ એથી ત્રણ વાતો જાહેરમાં આવી ગઈ. ડોના મેરિયાની આવી મૂર્ખાઈ છતાં પણ રાજ્યાસન ઉપરનો તેનો હક ઉલટો સુદઢ થયેલો નિવણ્યો; બ્રિટનની યુદ્ધનીકા

समीपमां छातां, तेनी काई पण देहेशत राख्याविना कशी पण दरकार करी नहि तेथी तेमनी दर्म्यानगिरी आखा पोर्तुगालने अणगमती थई पडी छे एम जणाई आव्युं; त्रीजुं एके, केटलाक राजकीय माणसो प्रति, राडिकल एटले सामटो सुधारो करी देवानी इच्छा धरावनारा पक्षनो प्रजाने तिरस्कार छे ए वात पण उघाडी पडी आवी. आल्कान्ताराना पुल आगळ फ्रियर (Freire)-ने कतल करी नांख्यो.

१८३६ थी १८४२. मध्यम विचारवाळो पक्ष प्रधान मंडळने आश्रय आपतो हतो, तेमज धाराना बंधारणने वळगी रहेलाओ पण तेमना भेगाज हता; बीजो पक्ष राज्यक्रान्ति इच्छनाराओ अथवा प्रजासत्ताक राज्य स्थापवानी उत्कंठावाळो हतो, त्रीजो पक्ष मिगेलनी तरफेण करनाराओनो हतो. आवा बने पक्षवाळाओमां टंटो चालतोज रह्यो हतो.

१८३७ ना सेप्टेम्बरनी १६ मी तारीखे राणीने कुमार अवतख्यो तेथी तेनी पोतानी स्थिति विशेष लाभदायक नीवडी, पण तेनो पति लोकप्रिय थई शक्यो नहि तेथी राणिये धारानुं धोरण रद करवानो बे वार प्रयत्न कख्यो पण ते पेश गयो नहि. एटले तेनो लाभ लेवाने डों मिगेल लंडन गयो, पण तेमां तेनुं काई वळ्युं नहि, तेथी ते रोम भणी रवाने थई गयो.

१८३८. सन. १८२२ नुं राज्यबंधारण योजेलुं तेने अनुसरीने नवुं धोरण बांधवानी अगत्य पडी.

१८४० मां ६ ड्री पलटणे बळवो करीने पोताना कर्नलने गोळीथी मारी नांख्यो. आवा मामलामां वळी इंग्लंडे पोर्तुगालपासे पोतानुं लेणुं ३,७५,४७५ पौंड थयुं हतुं तेनी मागणी करी, अने ते नाणां भरी शके नहि तो हिन्दमां पोर्तुगालनुं जे काई होय ते कबजे करी लेवानी धारणा करी. आ मागणीनी पतवणी करवा साल्डांहा लंडन गयो. पोर्तुगालनुं वलण, पोताना खरा साहायक इंग्लंडने वेहेता मूकीने फ्रान्स अने युनैटेडस्टेट्स भणी विशेष थयुं हतुं एम इंग्लंडना समजवामां आव्युं हतुं, तेथी लार्ड पामरस्टने चोखुं साल्डांहाने कही दीयुं के अमारी मागणीमां अमे कुमळी नजर राखिये छिये ते पोर्तुगालनी खातर नहि पण तमारी पोतानी शरमने लीधे छे.

१८४१. डों मिगेलना पक्षवाळा पोर्तुगालमां हता ते, तथा खंडस्थ वशेला स्वतंत्र राजसत्तानो पक्ष धरावनारानी सलाहमां एम आव्युं के मिगेलने हवे पाछा फरवामां लाभ छे तेथी ते रोममांथी इंग्लंडमां गयो; त्यां थोडी मुदत रह्यो, पण पाछा पोर्तुगालमां पसवानुं बने एम तेने लाग्युं नहि तेथी फरीने ईटलीमां जतो रह्यो.

ડિસેમ્બર માસમાં લિઝ્બનમાં મુનિસિપલસાતાના સભાસદો પસંદ કરવાનું કામ શિરૂ થયું.

૧૮૪૨. જાન્યુઆરી માસમાં, ન્યાયસાતાનો પ્રધાન કોસ્ટા કાબ્રાલ હતો જે સ્વેચ્છા સેપ્ટેમ્બર પક્ષમાં ધુમતો હતો તેણે ફોટીને ડોં પેટ્રોના ચાર્ટનો પક્ષ પસંદ કર્યો, તેની મદદમાં છૂપી રીતે રાણીનો પતિ (રાજા) તથા ડીટ્ઝ (Dietz) અને હમંડ મળ્યા, તેઓએ સ્થાપિત થયેલું ૧૮૩૮ નું રાજ્યધોરણ (કાન્સ્ટીટ્યુશન) રદ કરીને પોતે છૂપી યોજના કરેલી એવું ૧૮૨૬ નું રાજ્યધોરણ ચલાવવાનો પ્રારંભ કર્યો. કાબ્રાલ ઓર્ટોમાં ગયો, અને ત્યાંથી કોઈમ્બ્રામાં ગયો, ત્યાં પોતાની ધારણા પ્રસિદ્ધ કરી દીધી, તેમાં તે ફતેહ પામ્યો.

આ પ્રપંચમાં રાણીનો હાથ વિલકુલ હતો નહિ, તેથી ફેરફાર નહિ થવા દેવાની ભલામણ તેણે પાલ્મેલા, ડાસ આન્ટાસ (Das Antas), અને બોમ્ફિમ (Bomfim)ને કરી, પણ તેથી કોઈ વળ્યું નહિ. ટેસિરાનો જ્યુક કાબ્રાલ મેગો મળી ગયો. પાલ્મેલાએ કોઈ ઉપાડ કર્યો નહિ, અને આવી ક્રાન્તિ અથવા ફેરફાર દવાવી દેવાની યોજના કરવા કોઈ ઝગ્મ થાય તેના પેહેલાં તો તેણે સ્વેચ્છા જમાવ કરી નાંખ્યો. કોર્ટીશ્ચ મરીને નવો ફેરફાર કરી નાંખવાની સર્વેને લાલચ કાબ્રાલે વતાવીને કૌન્સિલના પ્રમુખ તરીકે ટેસિરાનો જ્યુકને ગણીને તેના તરફથી પોતે ધમધોકાર કામ ચલાવવા લાગ્યો. ડોન મેરિયા જે પ્રથમ આ વિચારની સામી થઈ હતી, તે હવે વોલ્યા ચાલ્યા વિના, જે થયું તે સર્વે માન્ય રાખવા લાગી. કેમકે, પોતાના ધણીના અને પાપશ્રવણ ધર્મગુરુ (Confessor) ની ઇચ્છા વિરુદ્ધ જવું નહિ એવી એની લાગણી હતી, તેમાં વળી, કાન્સ્ટીટ્યુશનનું ધોરણ તેને પોતાનેજ પસંદ ન હતું. કાબ્રાલની ઇચ્છા વિરુદ્ધ હવે વર્તવાને રહ્યું નહિ. દરબારનો તો તેને પૂરો આશ્રય હતો; વંને ચેમ્બરો (હાઉસ) એના કહ્યા પ્રમાણે વર્તે એવી હતી; લિઝ્બનનો ગવર્નર તો એનોજ ભાઈ હતો; અને ધારારાજ્યધોરણ પડી ભાગે એમાંજ પોતાની ફતેહ માનવાવાળો મિગેલ અને તેના પક્ષવાળા તો કેવળ અલગાજ રહ્યા એટલે કાબ્રાલ વરોવર ફાવી ગયો. તેને સ્વાઝનાર કોઈ રહ્યું નહિ; વળી દસ્તનદારી અને આપણુંદીતો એના સ્વભાવમાંજ સમાયલી હતી તો પછી કોઈની બીજી તો રહેજ શાની ? એને ત્રણ પ્રકાર એવા ચાલતા કર્યા કે જેથી પોર્ટુગાલની સ્વતંત્રતા તો સમૂઝગી ઊઘડી ગઈ. પ્રથમ તો ન્યાયાધીશો કોઈના ડબાણ નીચે રહેવા ન જોડ્યે તેને વડલે તેઓને પરતંત્ર કરી નાંખ્યા. બીજું એ કર્યું કે જેટલા આફિસરો હતા તેઓને પ્રધાનમંડળનાં પૂતળાં બનાવી દીધાં; ત્રીજું એ કર્યું કે કેલવણીસાતું પાકી દેસરેલ રાખનાર સેનસરના સ્વાધીનમાં મૂકીને

युनिवर्सिटीनी सत्ता तोडी नांखी, छापानां वर्तमानपत्रो आदि साधनोने गुलामगीरीनी स्थितिए पोहोंचाडी दीधां. लखाण करवां होय तो राज्यकारभारनां वखाणनां करे, ठपको आपवा जेवुं होय तोपण ते संबंधी एक वोल पण बोलाय नहि एम तेमने म्होए सो मणनां ताळां देवायां.

खजानामां नाणां तो हतांज नहि. राज्यवहिवट चलाववाने लोन काहाडे ल्यारेज छूटको थाय. नोकरोनो पगार आपवो होय तो लोन काहाडवी पडे, लोनोनुं चढेलुं व्याज आपवुं होय तो लोन काहाडे ल्यारे आपी शकाय; साधारण खर्च करवाने माटे पण खिस्सां खालीज. काब्रालना व्रण वर्षना कारभारमां तेणे २३ लोनो काहाडी तोपण भूख्यो ने भूख्यो. आवी लोनोथी राज्यनी खराबी थशे एम राणीने पण समजायुं. पोर्तुगालना खजानानांज आवां तळियां आगळ कोई वार पण आव्यां न हतां.

चार्टरने नामे काब्राले झुंडो उपाडी ओपोर्टो अने कोइम्ब्रामां वंड मचाव्युं अने चार्टरथी अवळी करणी करवा मांडी ल्यारथी, एने शिक्षा करवाने एना सोबतियो पण तैयार थई गया. जे आंधळा बनी गया हता तेमनी आंखो ल्यारेज उघडी.

१८४६. आगेवानोमां मुख्य डास आण्टास. पास्सोस, सा डा बाण्डीरा, लौउले, जे सेप्टेम्ब्रिस्ट पक्षने नामे ओळखाता हता, अने बोम्फिम जे शेलभेळ थयेलो पक्ष बन्यो हतो तेनो आगेवान हतो ते वधा हवे काब्रालने तजी दईने. तेने शिक्षा करवानो लाग जोयां करता हता. पैसो एकठो करवाने तेणे नवो कर नांखवानो खरडो रजु कखो ल्यारे तेओए जाण्युं के हवे खेडुतवर्ग पलटाई गयाविना रेहेशे नहि अने तेओ दंगो करशे. प्रसंग तेवोज बनी आव्यो. मिन्हो प्रान्तना लोकोए झुंडो उपाड्यो, ते जोईने बीजां घणांखरां शहरोंना रेहेवासियो पण उश्केराया. सा डा बैडीरा जे सेप्टेम्ब्रिस्ट अथवा १८३८ ना राज्यधोरणवाळना पक्षनो हतो, तेनी आगेवानी नीचे एक म्होडुं वंड उख्युं. ते बंड मेरिया डा फाण्टे ईयाने पाटुलियाना नामथी इतिहासोमां ओळखावामां आव्युं छे. काब्राल खरेखर गभरायो, पोताना वार वागी गया एम समज्यो, अने राणी पासेथी एक वर्षनी रजा लईने, पोतानो भाई जे गवर्नर हतो तेने साथे लईने स्पेनमां नाशी गयो. आबो मामलो जोईने जेओ देशनिकाल थया हता अने जेओना बूरा हाल कखा हता तेओ राज्यकारभारमां दाखल थई गया.

सुधारानी गोठवण लांबी चाली नहि. तेनी विरुद्ध कावतरां थवा मांड्यां ओ-

પોર્ટોમાં સામું બંધ ઉઠ્યું. રાણીના મેહેલમાંજ નવો ફેરફાર કરવાની ગોઠવણ ચાલી રહી હતી, તેમાં ઇંગ્લંડ, ફ્રાન્સ, અને સ્પેનની સામેલગિરી કરાવવામાં આવી. રાણી આ કામમાં ફતેહ પામી, બૅંડીરા શરણ થઈ ગયો. રાજસેનાને સ્વાધીન ઓપોર્ટો થઈ ગયું. તે ફતેહ ગોયા કોસ્ટા કાબ્રાલનીજ હતી એમ પછવાડેથી સિદ્ધ થયું. તે પાછો પોર્ટુગલમાં આવ્યો, અને અંદરખાનેથી બધી સત્તા પોતાના હાથમાં રાखીને બીજાઓને આગેવાન કરવાની યોજના કરવા લાગ્યો, તે પૂરે-પૂરું સમજ્યો કે આપણે પ્રધાનમંડળના પ્રમુખ થઈને ઝૂંડો ફાલીશું તો નીમી શકાશે. એની કરણી એવીજ હતી, એનું અંતઃકરણ પાપી હતું તેથી તેને ડર લાગ્યો.

૧૮૪૮-૪૯. પોમ્બાલના પૌત્ર, સાલ્ડાંહાને જાન્યુઆરી માસમાં મુખ્ય પ્રધાન (કૌંસિલનો પ્રમુખ) બનાવ્યો, પણ તેનાથી લાંબું ટકાવી શકાયું નહિ, તે પોતાની મેઢે નીકળી ગયો એટલે ટેર્સીરાના જ્યુકને એ જગ્યા લેવાને કેહેવામાં આવ્યું; તેણે ના પાડી ત્યારે ડુવાર્ટે લીટાઓ (Duarte Leitaο)-ને એ માન આપવા માંજ્યુ, તેણે પણ ચોક્કસી ના પાડી ત્યારે કાબ્રાલ પોતે છાતી ઠોકીને આગઢ પડ્યો અને કૌંસિલના પ્રમુખનું પદ ધારણ કરતા પેહેલાં પોતાનું ફ્લિબિયન નામ છૂપાય અને પોતે અમીરીપદવાઢો ગણાય તોજ બડેલાંમાં ગણત્રી થવાથી તેની યોગ્યતા વધે એમ કરવામાટે અમીરીપદ લેવાની ટપટપ કરી તેમાં તે ફાવી ગયો. થોમારનો કાઉંટ (Count of Thomar) એવી મમકા મરેલી પદવી તેને પ્રાપ્ત થઈ. તેણે ઉત્સાહપૂર્વક કામ કરવાનો પ્રારંભ કહ્યો. આગઢ થઈ ગયેલા વગાડાને સુધારાપર લાવીને પોર્ટુગલની સ્થિતિ સુધારવા ઉપર લાવવામાં આવશે તોજ પોતાથી ટકી શકાશે એમ વિચારીને સુધારો કરવા ઉપર લક્ષ દોડાવ્યું. રોમની સાથેનો ઢૂટેલો સંબંધ પાછો સાંધવાની જોગવાઈ કરી; નાળાંસંબંધી સ્થિતિ ઢેકાળે લાવવાને આદર કહ્યો; છેતીવાડીમાં સુધારો થઈ સારો પાક ઉત્પન્ન કરી શકાય એવી યોજના કરવા માંડી; વ્યાપારની વૃદ્ધિ કરનારાં સાધનો જાગૃત કરવાની ધારણા કરી; નૌકાસૈન્ય પાઢું ઉઠું કરવાનું લક્ષમાં લીધું. પોર્ટુગલની પડતીમાં ચડતી કરવાને પોમ્બાલે જેવો ઉપાડો કહ્યો હતો તેવું જો ૧૦ વર્ષ નીમ્યું હોત તો ટ્રેલાત પોર્ટુગલનો માગ્યોદય થાત. પણ, દરિયાને તઢિયે વાસો કરવાનું પોર્ટુગલના માગ્યમાં હજી સર્જ્યું હતું, તેથી, કાબ્રાલ, ક્ષેરી (કોબરો) સાપ ફીટીને અમૃતધારા ચલાવવાની ઇચ્છાએ દાનવ ફીટી દેવ થયો ત્યારે જે દેવ હતા તે તેની સામે દાનવ-રૂપધારી થયા, તેથી તે ઁકે પણ ધારેલો સુધારો કરી શક્યો નહિ.

૧૮૫૦. પ્રપંચ જાઢ રચનાર-કોસ્ટા કાબ્રાલનાં સુધારાનાં કૃત્યથી મિગેલ-પક્ષવાઢા ઘળા ક્રોધાયમાન થઈ ગયા; તેની વડતી થતાં તેને ડંચે વડેલો જોઈને

अमीरवर्ग पोताने अपमान प्राप्त थयेलुं गणवा लाग्यो; स्वपक्षनो द्रोही गणीने सेप्टेम्बरीस्टपक्ष आखो, तेना उपर कोपायमान थयो; अने छापा सामेनो तेनो नवो धारो घणी सखताई करनारो गणीने वर्त्तमानपत्रो आदि छापाना चलाव-नाराओना मनमां पूरूं क्षेत्र वशी रह्युं. आ बंधुं सामदुं विरुद्धपणुं एवा जमाव पर आवी गयुं के तेने फरीने पाछां नीचे गगडी आववानो समय प्राप्त थयो. मार्शल साल्डांहा तेना प्रति वैर लेवाने टमटमी रह्यो हतो; पण काब्राल जे काळो कोबरो हतो तेना जेवी वर्त्तणूक, उपरथी न बतावतां, भीतरमां तेना प्रति क्षेत्र प्रकटाववाना इरादावाळो साल्डांहा, तेनी पासेथी प्रमुखपद लई लेवाने टांपी रह्यो हतो. ते मीठी वातो एवी करतो के, अमे तो बंने एकज पूतळा-रूप-एकज स्वरूप राज्यप्रकरणीय विषयमां छिये. काउंट थोमार-काब्राले जाण्युं के हवे आपणे प्रमुखपदे नीभी शकिये एम नथी, एटले तेणे खुशीथी प्रधानमंडळमांथी खशी जवानी इच्छा करी. एना उपर नाणां उचापत करवाना, लांच लेवाना, अपराध मूकवामां आव्या, तेथी एना मित्रो एनाथी वेगळा खशी गया.

१८५१. एप्रिलनी ८ मी तारीखे साल्डांहाए बे पलटणो उभी करी. ओपोर्टोमांथी बंड उठवानी वो आवी, त्यांथी ते वा कोइम्ब्रामां वायो, अने लागलो ज लिइवनमां पेडो. आगेवान जोवा जइये तो मुख्य प्रधाननो भाई सील्वा काब्राल हतो. काउण्ट थोमारने प्रधानपदनुं राजीनामुं आपवानी फरज पाडीने तेने देशवटो देवामां आव्यो. उपाडेलां काम अधूरां मूकीने तेने जयुं सारूं लाग्युं नहि. राणीना मर्तबाने पण अपमान पोहोंच्युं.

इंग्लंडनो लार्ड पामरसन अने सर हेन्री सीमोर, एओ इंग्लंडना नौकासैन्यना वळथी धारे तेवी मदद आपी शके एम हतुं, तोपण, तेओए राणीनी कशी दर-कार करी नहि. काउंट थोमारना उपर जय मेळवनारा पण, तेनी बाबतमां अळगाज रह्या, अने सर्वेए एवी इच्छा बतावी के, राणिये तेना प्रधानमंडळे करेलां अवळां गणातां कृत्य फेरवी नांखवां जोइये. लोकोनी इच्छाविरुद्ध तेना धणीने सेनापति ठराव्यो हतो ते कृत्य रद करवुं, मार्शल साल्डांहाने तेनी मेजर डोमोनी जग्याए पाछो नीमवो, अथवा तो, तेने मुख्य प्रधान बनाववो, के, थोमारनी जग्याए टेर्सीराना ज्युकने नीमवानी राणीने जरूर पाडवामां आवी हती तेमां फेरफार करी नांखवो. आवी सत्ताधारियोनी बलिष्ठ इच्छाप्रमाणे राणीने अमल करवो पड्यो.

ज्यारे साल्डांहा लिइवनमां मुख्य प्रधान तरीके दाखल थयो त्यारे आखी नगरिये जयोत्सव पाळ्यो. तेने लोकोए फूलडांए वधावी लीधो.

૧૮૫૨. રાજ્યસભા ભરીને તેમાં સર્વ પક્ષને અનુકૂલ આવે એવી રીતે ચાર્ટરમાં ફેરફાર કરવામાં આવ્યો. રાણી અને રાજકુમારે તે પ્રમાણે વર્તવાને સોગન લાવ્યા. રીડિકલો-જે સામટો સુધારો કરવાને ઇચ્છનાર પક્ષ હતો તેઓની ઇચ્છા પ્રમાણે (direct voting) અધિકારિયો નીમવાની પસંદગી પ્રજાના અભિપ્રાય લેવાઈને થાય તે ધોરણ દાખલ કરવામાં આવ્યું. હવેનાં તો આવી એક સલાહની ગોઠવણથી દેશમાં ઊઠતી માહોમાહેની લઢાઈયોનો અન્ત આવ્યો એમ સમજવામાં આવ્યું.

૧૮૫૩. નોવેમ્બરમાસની ૧૫ મી તારીખે ડોના મેરિયા ૩૫ વર્ષની ભર જવાનીમાં મરણ પામી. એનો કુમાર ડોં પેડ્રો પંચમ એવું નામ ધારણ કરીને રાજ્યાસન ઉપર બેઠો, અને રાણીનો ધણી ફેર્ડિનાન્ડ પોતાના બાલકુમારનો રીજેન્ટ થયો.

(તા. ૧૭ મી સેપ્ટેમ્બર ૧૮૫૫.)

આ સમયે આ રાજાનું વય ૧૬ વર્ષનું હતું, તોપણ, તેની સમજણ સારી હતી. તે ઉદાર વૃત્તિવાળો, અને ઉત્સાહી હતો. એના રાજ્યની છાયાનીચે પૂર્ણ સુખ પામીશું એમ પ્રજાનો અગાઉથી અભિપ્રાય બંધાઈ ગયો; તે તેના ઉપરની પ્રીતિ દર્શાવવાને પ્રજાએ તેને એલ એસ્પ્રાન્ઝો (El Espranzo) એવું ઉપનામ આપીને પોતાનો આનંદ પ્રદર્શિત કર્યો.

પંચમ પેડ્રો. (૧૮૫૫-૧૮૬૧.)

પોર્ટુગાલને સ્પેનની સાથે મેલ્લી દેવાની ધારણા આ રાજાના સમયમાં તાજી થઈ, પણ રાજાએ પોતાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો કે, “ માઈયો ! તમને મ્હોટું રાજ્ય ન્હાના રાજ્ય સાથે મેલ્લી દેવાનું મન થાય છે, પણ છેવટે મ્હોટું તે મ્હોટુંજ રહેશે અને બ્રાગાન્ઝા રાજવંશ જેવાનું નામ, પોર્ટુગાલ સાથે ગુંથાઈ ગયું છે તે પોર્ટુગાલ માત્ર સ્પેનનો ભાગ ગણાશે; પોર્ટુગાલ અને તેના વતની પોર્ટુગીઝ, એવાં મધુર લાગતાં મીઠાં નામ લોપાઈ જશે.” આવા રાજાના પ્રેમાલ અભિપ્રાયથી આ વિચાર બંધ પડ્યો.

૧૮૫૬. સાલ્ઝાંહાના પ્રધાનમંડળે રાજીનામું આપ્યું. આ સાલમાં પોર્ટુગાલમાં પ્રથમજ રેલવે દાખલ કરવામાં આવી.

૧૮૫૭. હોહેન્ઝોલ્ર્ને (Hohenzollern)ની સ્ટેફાની (Stephanie) કુમારી સાથે આ રાજાનાં લગ્ન થયાં. આ રાજાના સમયમાં ફ્રાન્સનું એક વાહાણ મોક્ષામ્બિક આગલ ગુલામોના વેપારમાં ગુંથાયલું માલમ પડવાથી, કોલકરાર અને ધારાને અનુસરીને, તેના કૅપ્ટન રોક્ષાએલને બે માસના કેદખાનાની

शिक्षा करवामां आवी. श्रीजा नेपोलियने म्होटी समुद्रसेना टेगस उपर मोकलीने आ कृत्यनो बदलो मेळववानी मागणी करी. अंग्रेजोनो आश्रय आ प्रसंगे पोर्तुगालने मळी शक्यो नहि तेथी माग्या प्रमाणे बदलो आपवो पळ्यो.

१८६१. आखा पोर्तुगालमां कोलेरानो रोग फेलायो, तेमां लिस्बन नगरीनो तो घाण बळी गयो. राजाने त्यांथी खशी जवाने आग्रहपूर्वक समजाववामां आव्यो पण पोतानो जीव उगारवाने माटेज पोतानी राजधानी छोडवानुं तेणे मान्य राख्युं नहि. ते कोलेराना झपाटामां आवी गयो, तेथी नोवेम्बरनी ११ मी तारीखे मरण पाव्यो. तेना बे भाई डों फेर्दिनान्द अने डों जोवाव (जोन) नामना हता तेओ पण एज रोगना भोग थई पळ्या.

• • • (१८६१-१८८९=२८ वर्ष.)

१८६१. राजानो भाई लुइ राज्यासन उपर दाखल थयो. जुन मासमां नवी इटालियन राजस्थापना पोर्तुगाले मान्य राखी. तेणे ता. २२ मी डिसेम्बरे स्वतंत्रताभरेला विचारवाळा राज्यबंधारणना धारा मान्य राखी ते प्रमाणे वर्तवाने सोगन खाधा. राजाना कुटुंबमां उपराउपरी मरणो थवाथी लोकोना मनमां एम आव्युं के, रीजेन्सी संबंधोनो धारो बांधवो अने राजनी कुमारिकाओ पण राज्यासननी हकदार थई शके एवं धोरण दाखल करवुं. आवो विचार करवामां एक मतलब ए हती के डों मिगेलना वंशजने गादीना वारस थवाने बनी आवें नहि. आ प्रमाणे राज्यसभा (cortes) आगळ धारा रजु थया.

१८६२. विक्टर ईमान्युएल, इटालीना राजानी कुमारी मेरिया पिया साथे राजा, लुइ परण्यो.

रोममां कॅथोलिक शाखाना पादरियोनी एक प्रसिद्ध सभा भराई तेमां पोर्तुगालनो एक पण पादरी हाजर न हतो, ते उपरथी चीडाईने त्यांना पोपे ता. ३ जी जुलाइये एक *लेख लखीने पादरियोने सचेत रेहेवानी ताकीद करी. आ

* That in the " Lamentable state of the Catholic Church in Portugal the bishops were too lukewarm and tolerant; he reminded them that it was their duty to watch over the sheep intrusted to their care so that-in the language of the curial-" They should not be devoured by the ravenous beasts which make the surface of the earth unsafe to live upon."

ઉપરથી પાદરિયોએ કાંઈ પળ કરવાના મનસુબાથી સરકાર વિરુદ્ધ ભાષણ આપવા માંડ્યાં. સરકારે તા. ૨ જી આગસ્ટે જાહેરનામું પ્રસિદ્ધ કરી જળાબ્યું કે એવી બાબતનેમાટે પોર્ટુગલમાં જોડ્યે એટલાં કેદખાનાં તૈયારજ છે.

લૌલેનો ડ્યુક મુખ્ય પ્રધાન નિમાયો.

૧૮૬૩. પ્રધાનમંડલ સ્વતંત્ર વિચારવાલું હતું. વંશપરંપરાથી ચાલતો આવેલો અપ્રાધિકાર પ્રતિપાદન કરેલો હોવાથી પોર્ટુગલમાં હાનિ ચાલંતી આવતી હતી, તે એક જાતનું સુધારાને આડું આવતું પાપ સમજી, તેવો હક રદ કરીને, બંધ કરવા સંબંધીનો ધારો પસાર કર્યો.

૧૮૬૪. અમીરી એલકાબો વંશપરંપરા ચાલતા આવતા હતા તેમ 'હવેથી થવા દેવું જોડ્યે નહિ એવી તકરારો ઊભી થઈ. કોઈ પળ પ્રકારના અપરાધને માટે દેહાંતદંડની શિક્ષા કરવામાં આવતી હતી તે, લોકોનો વિરુદ્ધ અભિપ્રાય છતાં પળ, સરકારે બંધ કરી. સરકાર તરફથી પદવિયો આપવામાં આવે તેની યોગ્યતા સચવાય એટલામાટે જાગીરો આપવામાં આવતી હતી તે પળ બંધ કરી. બીજા યૂરોપિયનોનો દાખલો લઈને તોલ અને માપની દશાંશની ગણતરી દાખલ કરી, અને જુદાં જુદાં મંડોલોની એકત્ર વ્યવસ્થા કરવાની ગોઠવણ ચલાવી; સ્પેનની સાથેની સરહદ મુકરર કરવાનું કામ લાંબી મુદતથી ચાલ્યાં કરતું હતું, તેનો નીકાલ લાવીને તે સંબંધીનું કરારનામું કરી દીધું. લિસ્બનની સાથે આખા દેશનો સંબંધ સીધો યોજાય એવી રીતે સડકો બાંધી દીધી. નેહેરો સ્ત્રોદાવી, શહર અને કસબામાં સુખાકારી પ્રસારે અને આરોગ્ય સચવાય એવી સુધરાઈની યોજના કરી. રોગશાન્તિક શાळा, ધર્મશાळा, નમુનેદાર રેહેવાનાં ઘર, મધ્યસ્થ અને ઉદ્યોગી ઠેકાણે સ્થાપવામાં આવ્યાં. દરિયે માર્લ લઈ જવા લાવવાને સુગમ પડે એટલામાટે નવી બંધાવેલી નેહેરોનો ઉપયોગ કરવાની છૂટ આપવામાં આવી. આ પેહેલાં, ઠેકાણે ઠેકાણે માર્લ ચડાવવો ને ઉતારવો પડતો હતો તેથી ખર્ચ અને મજુરીનો વધારો થતો હતો, અને ઘણી અડચણો સહન કરવી પડી હતી તે હવે મટી ગયું. ન્હાનાં સરખાં ગામમાં પળ નિશાલો ઉઘાડવામાં આવી.

૧૮૬૫. પોર્ટુગલની કલનિયો (Colonies) જ્યાં હતી ત્યાં ધારાના ધોરણની રાજ્યવ્યવસ્થા કરવાની છૂટ આપવામાં આવી.

૧૮૬૬. સ્પાનિશ જનરલ પ્રિમને પોર્ટુગલમાંથી રુખસત આપી.

૧૮૬૭. આ બંધું કશું તો ખરું પળ તેનું ખર્ચ ક્યાંથી કાઢાડવું તેની મ્હોટી

માંજગડ ઉમી થઈ. ફાન્ટેસ પેરીરા ડી મેલ્હો (Fontes Pereira de Mello)નું કામ નાળાં પૂરાં પાડવાનું હતું. તેણે જૂના કર લેવાતા હતા તેમાં વધારો કરવાની સૂચના કરી, જમીનનું મેસુલ લેવાતું હતું તેની વીધોટી વધારવાનો વિચાર જણાવ્યો, તેમજ, જે કર સામટા (indirect) પરભાવ્યા લેવામાં આવતા હતા તેમાં પણ વધારો કરવાની ધારણા જણાવી, અને લોકોના અભિપ્રાય લેવાઈને આ બધું નક્કી કરી નાંખવાનું ધોરણ ચાલતું કહ્યું. પ્રથમ તો ઓપોર્ટોમાં આ બાબત વિષે માંજગડ ઉઠી, પણ તેનું સમાધાન હથિયારનો ઉપયોગ કહ્યાવિના કરી દેવાનું દુરસ્ત ધાક્યું. લિસ્બન અને બીજાં શહરોમાં પણ એમજ થયું. લોકો બઢવો કરશે અને પરિણામ સારો આવશે નહિ એવો પ્રસંગ જણાયાથી લોકોની શ્ચ્છા પ્રમાણે નવા કર નહિ લેવાનો ઠરાવ કરવો પડ્યો.

આ સ્થલે આપણે સ્પેનદેશના ઇતિહાસમાં ઉતરવાનું છે.

૧૮૬૮. સ્પેનમાં ફ્રાન્સેલોને પોપે માનભરી પદવિ આપી હતી તે પદવિ, ધર્મ અને સદ્ગુણનું સોનેરી ગુલાબ (Golden Rose of the Faith and virtue) એવા નામથી ઓઢાવાતી હતી. ફ્રાન્સનો ત્રીજો નેપોલિયન તેની પડલે વઢ્યો હતો, તેથી, તેના આશ્રયના મદમાં તે તળાતી હતી. દેશ સુધારામાં આગલ વધતા પક્ષની વિરુદ્ધમાં તેનું વર્તન હતું, તેથી સેપ્ટેમ્બર માસની ૧૮ મી તારીખે ફ્રાન્સમાં બઢવો થયો. બીજાં શહરો પણ રાજક્રાન્તિના બઢવામાં સામેલ થઈ ગયાં. રાજધાની નગર માદ્રિડ પણ તા. ૨૯ મિયે તેમાંજ ભઢી ગયું. પ્રજા પોકાર કરવા લાગી કે, બોર્બનોનું સલ્યાનાશ જાઓ ! જેસુઈટોનો ઘાળ વઢી જાઓ ! રાણી બોર્બન રાજકુટુંબની હતી, અને જેસુઈટો ધર્માધ હતા. સુધારાની વચ્ચે તેઓ આઢાં આવતાં હતાં એટલામાટે, પ્રજાનો પોકાર હતો. રાણીને તા. ૩૦ મિયે સાન સેબાશિયન છોડીને ફ્રાન્સમાં દેશવટો લેવાનો હવે સમય આવ્યો. તે પાડ (Paw) જઈને રહી. પોતાને દીધેલા દેશવટાની વિરુદ્ધ તેણિયે ઘણા પોકાર કહ્યા પણ કાંઈ વઢ્યું નહિ, એટલે નિરાશ થઈને પારિસમાં જઈને વશી, ત્યાં તે ૧૯૦૪ માં મરણ પામી.

સ્પેનના રાજ્યક્રાન્તિના આગેવાનોનું પ્રધાનમંડલ નિમવામાં આવ્યું. માર્શલ સેર્રાનો (Marshal Serrano) પ્રધાનમંડલનો પ્રમુખ થયો. પ્રિમ યુદ્ધપ્રધાન (Minister of War) થયો, ટોપેટે (Topete) સમુદ્રસેનાાધિકારી નિમાયો. જેસુઈટની સંસ્થા અને રોમન કથોલિકધર્મનાં ધાતાં ફાહાડી નાંખ્યાં. જેને જે ધર્મ પાઢવો હોય તે પાઢે એવા સ્વતંત્રતાના ઘોષ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યા. બાર્સેલોના અને માદ્રિડરાજધાનીમાં પ્રોટેસ્ટન્ટના

सुधारापर आवेला धर्मनी रीतिप्रमाणे देवळोमां प्रार्थना थवा लागी. मत लेवाईने पसंद करेला सभ्योनी नवी (कोर्टी) राज्यसभा स्थापवामां आवी.

१८६९. फेब्रुवारीनी १८ मी तारीखे राज्यसभा भराई, तेमां नवुं राज्य-बंधारण बांधवाना विचार चाल्या, अने कान्स्टिट्युशनल मर्नर्की एटले राजानी (राज्यासननी) सत्तानीचे धाराराज्यधोरण स्थापवानो अभिप्राय बंधायो.

स्पेनना राज्यासने बेसवा कोई उत्साही थतुं जणातुं नहतुं. एस्पार-टेरो स्पेननो माजी रीजेण्ट; कुमार कोर्बर्ग; पोर्तुगालना राजानो पिता फेर्दिनान्द; जीनोवानो कुमार थोमास, जे इटालीना राजानो भत्रीजो थतो इतो; ए सर्वेए राजा थवाने इछ्युं नहि.

पोर्तुगालना इतिहास साथे आ प्रसंग आपणे एटलामाटे सांधिये छिये के, प्रथम जेम स्पेन अने पोर्तुगाल एक हतुं तेम, आइबेरियन युनियनने नामे, फरीने एकत्र थाय तो बंने देशनी प्रजा एक थई जतां, भविष्यमां बांधो उठवानुं कारण रेहे नहि, पण पंचम पेड्रोए जे विचार जणाव्यो इतो तेज विचार आगळ आव्यो. पोर्तुगाल स्पेनमां भळीने पोतानुं नाम लोपी नांखवाने राजी जणायुं नहि. पेहेला लुइये एकला पोर्तुगालना राजा तरीके पंकावानुं पसंद कयुं. स्पेनना राज्यासने बेसवानी अरज स्वीकारी नहि. एणे पोतानी सर्वे कलनियोमांथी गुलामो राखवानो वहिवट काहाडी नांख्यो.

१८७० मां लौले जे राजानो मानीतो इतो तेने दरबारमांथी साल्डांहाए खशेडाव्यो; पण तेने राजी राखवाने इंग्लंडमां एलची बनावीने मोकल्यो.

१८७६ मां लौले मरण पाम्यो, आ सालमां नाणां संबंधी गुधवारो वधी पड्यो.

१८७८-१८८३. अमीरोना वंशपरंपराना जे हको दिवानेखासमां (हाउस आफ पियर्समां) हता ते बंध करी देवामां आव्या.

१८८०. केमोईन्स (Camoens) अने वास्को डी गामाना मानार्थे तेहेवार पाळवामां आव्यो.

१८८३ पेरीरा डी मेझोनुं प्रधानमंडळ स्थापायुं, ते त्रण वर्ष सुधी अमलमां राहुं. आ समये फ्रान्सना प्रजासत्ताक राज्यनी साथे बांधो उठवानुं कारण बन्युं. लुइना वारसनुं लग्न कोम्टे डी पारीसनी दीकरीवेरे करवानो प्रसंग आ बांधानुं कारणभूत थयुं.

१८८५. लोअर कांगोप्रदेश बेलजियमने आपवामां आव्यो. आफ्रिकामां जर्मन अने पोर्तुगीझ सत्ता केटली छे ते मुकरर थयुं.

૧૮૮૭. ચીન પાસેથી મેકાવનો ટાપુ પોર્ટુગાલને પટે મળ્યો હતો તે હવે ચીને સ્વતંત્ર આપી દીધો.

૧૮૮૯. ડેલા ગોઆ રેલવે પોર્ટુગાલે પોતાને કબજે લઈ લીધી. આફ્રિકામાં પોર્ટુગાલની જે સત્તા હતી તે ઉપર અંગ્રેજોએ તલપ મારવાનું કહ્યું, એટલે કે, શિરે નદીને લગતો જે પ્રદેશ હતો તે ઉપર ઇંગ્લંડે દાવો કરવા માંડ્યો હતો તેથી મેજર સેર્પા પિંટોએ તે પ્રદેશ ઉપર ચડાઈ કરી.

૧૮૮૯-૯૦. અંગ્રેજોએ તા. ૧૧ મી જાન્યુઆરિયે પોર્ટુગાલમાં સમુદ્રસેના મોકલીને પોતાને થયેલા નુકસાનનો બદલો માગ્યો, અને શિરેના પ્રદેશમાંથી નીકળી જવાની પોર્ટુગાલને ફરજ પડતાં ત્યાંથી સ્ત્રી જવું પડ્યું. આવું અપમાન થયું તેથી જોશે ડી કાસ્ટ્રોના પ્રધાનમંડળે રાજીનામું આપ્યું. પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપવાનો વાયરો ફરી વાવા લાગ્યો.

પેહેલો કાર્લો. (૧૮૮૯-૧૯૦૮.)

આપણાં માજી મહારાણી વિક્ટોરિયાનાં માતા કેન્ટનાં ડચેસના ભાઈનો પૌત્ર તે આ કાર્લોનો પિતા થાય.

આક્ટોબરની તા. ૧૯ મિયે રાજા લુઈ ટાઈફોઈડ તાવથી મરણ પામ્યો, એટલે કાર્લો રાજ્યાસન ઉપર બેઠો. તેને નામદાર વિક્ટોરિયા મહારાણી સાહેબે ગાર્ટરનો એલકાબ આપવા માંડ્યો, પણ તે માન્ય રાખવાને તેનાથી બની શક્યું નહિ. લોકોની ઇચ્છાને અનુસરીને તેણે પોતાનું વર્તન ચલાવવા માંડ્યું, તોપણ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપવાનો ઉપાડો થયો. આ પ્રસંગમાં ઘણા જળાને પકડવામાં આવ્યા. છેવટે રાજાની તરફેણમાં ઈલેક્શનનો પરિણામ ઉત્તર્યો. પૂર્વ આફ્રિકાની તકરાર સંબંધી તા. ૨૦ મી આગસ્ટે ઇંગ્લંડ અને પોર્ટુગાલની બાબતમાં કોલકરાર થવાના, તે વિષે ઇન્ટરનાશનલ લવાદીને અપીલ કરેલી તે રદ ગયા પછી ઇંગ્લંડ તરફથી ઠરાવ થઈ આવ્યો, તેનું લક્ષણ લોકને માન્ય કરવા જેવું નહિ જણાયાથી, કોર્ટિયે ગ્રહણ કહ્યો નહિ. છેવટે નિકા (મનિકા) જે અગસ્ટના કરાર પ્રમાણે પોર્ટુગીસોનું ઠણું હતું અને જે પોર્ટુગીસોએ માન્ય રાખ્યું ન હતું ત્યાં આગળ તકરાર થઈ. પોર્ટુગીસો હાર્યા.

૧૮૯૦ ડેલા ગાઆની રેલરોડની તકરાર ડમી થઈ તેનો નીકાલ પોર્ટુગાલના લાભમાં થયો.

મે માસની ૨૮ મી તારીખે, આગસ્ટનો કરાર પોર્ટુગાલને કબુલ કરવો પડ્યો.

૧૮૯૧ ના પ્રારંભમાં લક્કરીસાતાએ ઓપોર્ટોમાં બઢવો કહ્યો. તે જાન્યુ-

આરીમાં બેસારી દેવામાં આવ્યો, અને પ્રજાસત્તાક પક્ષવાલા તરફથી જે વર્તમાનપત્રો વગેરે છાપાં નીકળતાં હતાં તે બંધ કરવામાં આવ્યાં. બ્રિટિશ સ્ટીમર શાલી લઈને અટકાવી. ત્યારપછી ઇંગ્લંડ સાથે સમાધાન કરવામાં આવ્યું.

નાણાંસંબંધી ગુચવારો આ સમયે ઘણો વધી પડ્યો. ૧૮૯૨ ના મે માસમાં તો સરકારે સ્વચ્છ દેવાલું કાઢાવ્યું હતું; ત્યારપછી કાંઈ ગોઠવણ થઈ શકી ન હતી. ઓલિવીરા માર્ટિન્સ (Oliveira Martins) પ્રધાન હતો તે કાંઈ ઉકાળી શક્યો નહિ, એટલે, એનું ધુસરું ફેરીરાની કોટે આવ્યું, તેણે હિન્ટઝે રિબેરો (Hintze Ribeiro) ને ગळे ભરવી દીધું.

૧૮૯૨. સ્વર્ચમાં ઘણો ઘટારો કરી નાંખ્યો. મ્હોટું તોફાન ઉપડ્યું.

૧૮૯૩. મિગેલ પક્ષવાળાઓ આ સમયે ઉપાડો કાઢ્યો.

૧૮૯૪. ફ્રાન્સની સાથે રેલવે સંબંધી વાંધો ઉઠ્યો. પ્રિન્સ હેન્રી નાવીગેટરની ૫૦૦ મી જન્મગાંઠની તિથિ ઉજવવામાં આવી.

લોરેંકો માર્કવીસ (Lourenco Marques) આગલ લડાઈ થઈ. કર્નલ ગાલ્હારડોના ઉપરીપણાનીચે પોર્ટુગીઝોએ જય મેલ્યો.

૧૮૯૫. કોર્ટીઝમાં બેસનારા સભાસદોની પસંદગી કરવાનો ધારો સુધારવામાં આવ્યો. બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટમાં જેમ અપર હાઉસ અને લોઅર હાઉસ—સ્વાસ અને આમ, કેહે છે તેમ અહિં અપર અને લોઅર ચેમ્બર—ઉપરની સભા અને નીચેની સભા કેહેવામાં આવે છે. નીચેના ચેમ્બરમાં ૧૭૦ સભાસદો નીમવામાં આવતા હતા તેને બદલે ૧૪૫ ની સંખ્યા રાખવામાં આવી. અપર અથવા અમીરોના ચેમ્બરમાં ૯૦ સભાસદો રાખવામાં આવ્યા. તેની પસંદગી રાજા પોતે કરે. તે સિવાય વિશેષ, કેહેવાતા પાદરિયો, અને રાજકુલમાહેલા કુંવરો પસંદ કરવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું. જેઓ ઓછામાં ઓછા ૫૦૦ રીસ (બે શિલિંગ) કર તરીકે ભરતા હોય અને જેઓને વાંચતાં લખતાં આવડતું હોય, તેવામાંથી, પસંદગી કરવી એવું ધોરણ નક્કી કર્યું. ઘરઘરાઉ ચાકરો, સરકારી નોકરો, અને સૈનિકો (સોલજરો) એઓને પસંદ કરવાનો મત આપવામાંથી બાતલ કાઢ્યા.

આ વર્ષમાં પેહેલો કાર્લો રાજા ઇંગ્લંડની મુલાકાતે ગયો, તેને ગાર્ટરની પદવિ આપવામાં આવી, તે આ ફેરે તેણે માન્ય રાખી.

૧૮૯૭. વાસગો ડી ગામાએ પ્રથમ પર્યટન કર્યું હતું તેની ૪૦૦ મી શાલગીરી આ વર્ષમાં ઉજવવામાં આવી.

૧૮૯૮. બોરની લડાઈ થઈ તેમાં પોર્ટુગીઝો અલગ રહ્યા, પણ લોરેંકો

માર્કવીસને માર્ગે યુદ્ધસામગ્રી આવતી રોકવાને માટે બ્રિટિશ સરકારને તપાસણી કરવા દેવાની છૂટ રાખવામાં આવી.

૧૯૦૦. હેલા ગોઆબે રેલવે વિષે બ્રિટિશો સાથે વાંધો ઉઠ્યો હતો તેનો નિવેડો લાવવાનું કામ સ્વિટ્ઝરલંડને સોંપવામાં આવ્યું હતું, તે વિષે એવો ઠરાવ કયો કે બ્રિટિશને ધર્મનો બદલો આપીને પોર્ટુગીઝ પોતે રેલવે રાખે.

૧૯૦૧. નવા વર્ષના પ્રારંભને દિવસે રાજાએ તેહેવાર પાઘ્યો, અને રાજકીય અને છાપા સંબંધી જેઓએ અપરાધ કહ્યા હોય તેથી કેદ મોગવનારા સર્વે કેદિયોને છોડી મૂકવાની તેને છૂટ હતી તે પ્રમાણે કેદિયો છોડી મૂક્યા.

લંડનમાં નામદાર મહારાણી વિક્ટોરિયાની મરણક્રિયા કરવામાં આવી સ્થાને ઈર્લિંન્ડો રાજા લંડન ગયો હતો, પણ પછવાડેથી દેશમાં બંડ થયું તેથી તેને તુરત પાછું વળવું પડ્યું હતું. ઓપોર્ટોમાં બલ્લવો ઉઠ્યો.

૧૯૦૨. ડૉ કાર્લો, નામદાર ઇડર્વડ રાજાને મલ્લવામાટે ઇંગ્લંડ ગયો, સ્થાંથી પાછો વળતાં સ્પેનના રાજાને મળ્યો, અને લોકોની ખુશાલીના પોકાર વચ્ચે તેણે લિસ્બનમાં પાછો પ્રવેશ કયો. આ વર્ષમાં નાણાસંબંધી રાજ્યની નબળી સ્થિતિમાટે ઘણા ભવાડા થયા.

૧૯૦૩. ફેબ્રુઆરીની ૨૭ મી તારીખે પ્રધાનમંડળે રાજીનામું આપ્યું. બીજે દિવસે નવી (કબિનેટ) કારભારી મંડળી નીમવામાં આવી. આ સਾਲમાં નામદાર ઇડર્વડ રાજા, પેદેલા કાર્લોને મલ્લવામાટે લિસ્બનમાં પધાસ્યા હતા. ઓપોર્ટોમાં પોર્ટુગીઝ લશ્કરે બલ્લવો કયો, અને પ્રજાસત્તાક રાજ્યસ્થાપવાનો આનંદઘોષ કયો.

૧૯૦૪. પોર્ટુગીઝ તાબાની બધી કલનિયોમાં ઘણી ચઢવળ ચાલવા માંડી. આંગોલામાં પોર્ટુગીઝ લશ્કરની ધરાબી થઈ.

ટીમોરના ટાપુસંબંધી હોલંડ સાથે કોલકરાર થયા.

૧૯૦૮. જાન્યુઆરીની ૩૧ મી તારીખે, રાજા કાર્લો, પાટવીકુમાર લુઈ ફિલિપ, બ્રેગેસાનો જ્યુક; ન્હાનો કુમાર મેન્યુઅલ, તથા રાણી ઇમેલિયા સુલ્લી ગાડીમાં બેસી ફરીને પાછાં આવતાં હતાં તેવામાં બર્લક હોર્સના ચોગાનમાં શત્રુની લોકો ટોળે મળ્યા હતા તેમાંથી બે શત્રુની રાજાની ગાડી ઉપર ચડી ગયા. એકે રાજાને ગોળી મારી અને બીજાએ પાટવી કુમારને ગોળીથી ઘાયલ કયો.

આ સુની જેવો ગાડી ઉપર ચઢ્યો કે તુરત તેણે પોતાના ડગલામાંથી એક રિવાલ્વર કાઢાડીને બે ગોળિયો મારી અને ત્રીજી મારવા જતો હતો તેવામાંજ એક પડલેના અમલદારે તલવારથી તેનું માથું ઉડાવી નાંધ્યું.

આ કુમારને મરતો ડગારવાને એની રાજમાતા પોતાના જીવને જોખમમાં નાંખીને તેના શરીર ઉપર આડી પડી હતી. એક યુની તો લિફ્ટમાં શિક્ષકનું કામ કરતો હતો, આગળ તે ઘોડેસવારની પલટણમાં સારજેન્ટ તરીકે નોકર હતો. બીજા બે દુકાનદાર હતા. પછવાડેથી એમ માલુમ પડ્યું કે એક જણ તો કેવળ નિર્દોષ હતો.

રાણીને કાંઈ થયું નહિ અને મેન્યુઅલ ઘવાયો છતાં બચી ગયો. દરિયાઈ તો-પણાનાની હાસ્પિટલમાં ગાડી લઈ જવામાં આવી. રસ્તામાં કાર્લો પ્રથમ મરણ પામ્યો, અને સ્વારપછી સુરતજ પાટવીકુમારનો જીવ ગયો. આવી યુનરેજી થવાથી પ્રજા વર્ગમાં ઘણી નારાજી ઉત્પન્ન થઈ હતી, અને લોકોનાં મન ઉડકેરાયાં હતાં.

યુનિયોમાંથી એક પકડાયો તેણે કેદમાં આપઘાત કહ્યો. પોલિસે જાનુનિયો ઉપર ગોળીબાર કર્યા હતા અને ઘણા શકદારોને પકડીને કેદમાં પૂર્યા હતા.

રાત્રે પ્રધાનમંડળે ભેગા થઈને મેન્યુઅલને રાજા ઠરાવી તેની રાજમાતા એમિલિયાને રીજેન્ટ નીમવાની ગોઠવણ કરી.

તા. ૧ લી ફેબ્રુઆરીની સવારમાં દરવાર ભરવામાં આવ્યો, તેમાં કાર્લોનો માઈ ઓપોર્ટોનો જ્યુક, તથા બીજા રાજદ્વારીપક્ષના આગેવાનો, તેમજ પ્રજાકીય-કાયદાનું રાજ્યધોરણ બરાબર ચાલતું કરવાને ઇચ્છનારાઓની પણ હાજરી હતી. આગલી રાત્રે ગોઠવણ કરી રાહ્યા પ્રમાણે મેન્યુઅલને પોર્ટુગલના રાજા તરીકે સ્થાપીને રાજમાતા એમિલિયાને તેની વાલી-રીજેન્ટ ઠરાવવામાં આવી. સિનોર ફ્રાંકોએ અલગ થવાનું કરતાં વાઈસ એડમિરલ ફરેરાએ નવા પ્રધાનમંડળની ગોઠવણ કરી. સુધારો ઇચ્છવાવાળી પ્રોગ્રેસિવ ટોલિવાલ્ડાઓએ રાજા અને પાટવીકુમારના યુન થવામાટે શોક પ્રદર્શિત કરતાં વિશેષમાં એમ જણાવ્યું કે, અમે આ નવા રાજ્યબંધારણને ટેકો આપિયે છિયે તેના બદલામાં અમે એવી માગણી કરિયે છિયે કે રાજદ્વારી કેદિયો જેટલા કેદમાં પૂર્યા છે તેઓને છોડી દેવા અને હવે પછી આપણુદીથી રાજ્ય ચલાવવાની કરણી માંડી વાઢવી.

રાજ્યની પેઢેલી કૌંસિલ ભરાઈ તે વેળાએ મેન્યુઅલ રાજાએ જાહેર કર્યું કે હું જ્ઞાન અને અનુભવ રહિત છું એટલામાટે હું તમારા સ્વાધીનમાં રહેવાને ઇચ્છું છું. તમે તમારા સ્વદેશાભિમાન અને ડાહ્યાપણ ઉપર વર્તન ચલાવશો તે ઉપર હું બધો આધાર રાખીશ. વર્તમાનપત્રોને સ્વતંત્રતા આપવા, તથા અપરાધિયોને માફી આપવા પાર્લામેન્ટને બીજા હકો આપવાના લેખમાં રાજાનો સહિશિક્ષો કરવામાં આવ્યો. મ્યુનિસિપાલિટિયોને ઠેકાણે કમિશનરો નિમવામાં આવ્યા

हता ते मोकुफ कख्या ने कौंसिलो स्थापी. जुना प्रधानमंडळमांथी बे जणा आगळथीज पारिस जता रख्या हता, ल्यारपछी माजी प्रधान फ्रांको ल्यांज रवाने थई गयो. *

टराव प्रमाणे प्रजासत्ताक राज्यनी हिमायती करवावाळाओने केदमां पूख्या हता तेओने छोडी दीधा. राजाए एक फर्मान बाहार पाडी जाहेर कखुं के मारा नवा प्रधानमंडळना अधिकारियो राजतरफ अखंड राजभक्ति धरावे छे तेओ कोई पण प्रसंगे, अथवा कोई पण लालचे बीजाओधी दोरवाई जशे नहि एम हुं खात्रीथी मानुं छुं.

कार्लो सन १८६३ मां जन्म्यो हतो तेथी तेनुं वय ४५ वर्षनुं हतुं. एनी भ्यारणा प्रमाणे देशमां सलाहशान्ति प्रसराई हती. विज्ञान अने विद्यानो प्रसार करवाने ते सदा उत्सुक हतो.

१९०४ ना मार्चमासमां नौकाविज्ञानशास्त्री हेन्नीनी पांचसेमी शालगिरि उजववामां आवी ल्यारपछी तो एनी नौकाशास्त्र संबंधी घणी उलट वधी हती. अगाध समुद्रनी उंडाई मापवी अने तेमांना पदार्थोना शोध करवामां तेनुं लक्ष लाग्युं हतुं, अने ते संबंधी तेना शोधनी जे प्राप्ति थई ते प्रसिद्ध करीने तथा सन १८९७ मां एक प्रदर्शन उघाडीने तेनो लाभ तेणे लोकोने आप्यो हतो.

१९१० आक्टोबर. मेन्युएल राजा थया पछी राज्यव्यवस्था जोईये तेवी चालवा लागी नहि एम प्रजासत्ताक पक्षवाळांनी वूमो चालती हती. तेमनो वडो लुइ पारिसमां जई वढ्यो हतो ते अने बीजा एम वातो चलावता केहेवाय छे के राजा तो एक पूतळा जेवो पादरियोना हाथमां केदी तरीके थई पच्चो छे, तेथी घटित सुधारो करवाने तेनाथी बनी शकतुं नथी. कार्लोको काळ थया पछी सिनोर फेंको, आगळ प्रमाणेज, स्वतंत्र सत्तानो अमल चलावतो हतो, प्रजासत्ताक पक्षवाळाओने गमे ते बाहाने केदमां पूरवामां आवता हता, हरेक प्रकारे प्रजामत दाबी नांखवामां आवतो हतो, आवा कारणनेलीचे, प्रजासत्ताक राज्यनी स्थापना करवावाळाओए छेवटनो उपाय लेवानी गोठवण करी.

अगाउथी योजना करी राख्या प्रमाणे सोमवारे मध्यरात्र पछी १॥ वागतां २१ तोपना बार कख्या एटले लिइवनमां सर्व ठेकाणे बळवो जाग्यो. प्रथम तो पायदलनी बे पलटणो अने तोपखानानी एक पलटण राजपक्षवाळांनी अने पोलिसनी सामे थई. मंगळवारनो आखो दिवस अने रात्र लडाई चालु रही हती. केहे छे के राजा मेहेलमां रह्यो रह्यो लडाई चलावतो हतो पण छेवटे ते खशी गयो.

સંકેત પ્રમાણે જલ્લસેનાની મનવારોએ રાજમેહેલ ઉપર તોપોનો મારો ચલાવ્યો. સ્થલસેના પણ સજ્જ થઈ ગઈ. રાજમેહેલ, પુરાલય, અને બીજી જે જે જગ્યાએ રાજાના વાવટા ફરકતા હતા તે સર્વે સ્થળે બુધવારે પ્રજાસત્તાક રાજ્યના લીલા અને આશમાની વાવટા ફરકાવી દીધા. બુધવારે સવારમાં રાજપક્ષનું લશ્કર હોં પેટ્રોના ચોકમાં હાજર થયું, પણ આજ્ઞા શહેરમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યની સ્થાપનાના હર્ષનાદની ગર્જનાથી ગભરાઈને પોતાના વિચાર ફેરવી દીધા, અને પોતાની બરાકોમાં દાખલ થઈ ગયું. સીનોર બ્રેગાના અધ્યક્ષપણાનીચે એક રાજ્યમંડલ સ્થાપવામાં આવ્યું.

આ હંગામમાં શહેરની અંદર ઘણા માણસ ગયેલા અને ઘાયલ થયેલા પડેલા હતા. આજ્ઞા રાત તોપ અને બંધુકોનો મારો ચાલતો રહ્યો હતો. સવાર થતાં તો તે જોસમેર ચાલ્યો હતો. લડાઈ જામી હતી તે વેળાએ વીજળીની રોશની બુઝાઈ ગઈ હતી. અંધારામાં આ ભયંકર કામ ચાલ્યાં કરતું હતું. રાજભક્ત લોકો તાજતરફ વફાદારીથી જીવ ઉપર આવીને લડતા હતા, તે એટલે સુધી કે બંડ મચાવનારાઓને પોતાનું રક્ષણ કરવું ભારે થઈ પડ્યું હતું. પણ છેવટે તેઓએ બરાકોનો કબજો લઈ લીધો હતો. તેઓએ પોતાના બચાવ માટે અટકાવનાં બાંધકામ ઉમાં કાઢ્યાં હતાં, તેમજ વીજળીના તારનાં દોરડાં કાપી નાંચ્યાં હતાં. પૂલ પણ તોડી પાડ્યા હતા. રાજના વફાદાર પક્ષમાં પ્રાન્તોમાંથી લશ્કરી ટુકડિયો મદદે આવી પોહોંચી હતી. લડાયક ત્રણ વાહાણો લડાઈના લાલ વાવટા ચડાવીને શહેર ઉપર તોપોનો મારો ચલાવતાં હતાં તેથી ઇમારતોને ભારે નુકસાન થયું હતું. રાજમેહેલનો મિનારો તથા એક દેવલ જમીનદોસ્ત થઈ ગયાં હતાં. શહેરના મોહોલાઓમાં હાથોહાથ લડનારાઓના ક્ષપાટામાં પ્રેક્ષકો આવી જવાથી તેઓ પણ માણસ ગયા હતા. અને બીજા મરણ પામેલાઓને એમ્બુલન્સ ગાડિયોમાં નાંચી ઉપાડી જવામાં આવ્યા હતા. રાત્રની વેળાએ રાજા મેન્યુઅલ ચાર હજુરિયોને સાથે લઈને મેહેલ છોડી નીકળી એક સલામત સ્થાને જઈ પોહોંચ્યો હતો. રાજમાતા એમેલિયા, રાણી મેરિયા પિલા સિરાલાતે રહ્યાં હતાં.*

* મુંબઈના ગૂજરાતી સાપ્તાહિકપત્રની ૧૯૦૮ તથા ૧૯૧૦ ની ફાઈલ ઉપરથી સાર લેવામાં આવ્યો છે.

यूरोपियनोनो पूर्वप्रदेश साथे व्यापार.

पोर्तुगीझोनो पूर्वप्रदेश साथे व्यापार.

आखा यूरोपखंडमां, मुख्य वाहाणवटी पोर्तुगीझ लोक हता. तेमने आ ज्ञान आपवाने माटे, त्यांना पेड्रो राजानो न्हानो कुमार हेन्नी हतो; तेणे प्रयत्न कखो हतो. इंग्लंडना त्रीजा एडवर्ड राजानो कुमार जोन, जे लेनकेशायरनो ड्युक हतो, तेने फिलिप्पा नामनी एक कुमारी हती, ते आ हेन्नी राजानी माता थती हती. आ समये यूरोपमां ज्ञाननो फेलावो नोहोतो, पण, हेन्नीनी स्वाभाविक बुद्धि उच्च प्रकारनी होतां, नाना प्रकारनी विद्यानो तेने घणो शोख थई आव्यो; तेमां मुख्यत्वे करीने, ज्योतिष शास्त्र, भूगोलविद्या, अने नौकाशास्त्र उपर तेनुं वलण विशेष दोरायुं; तेमज, तेने लगतुं गणितशास्त्र पण उपयोगनुं समजीते उपर काळजी राखतो हतो. आ विद्यानो पोतानी प्रजामां प्रचार करवा माटे, तेणे प्रत्येक विद्या जाणनारा शिक्षको एकठा कख्या, अने अमीरोमांथी केटलाक युवानोने पसंद करीने, तेमने शीखववानी शाळा स्थापी. आ युवानोना अभ्यासनी देखरेख हेन्नी पोते राखतो हतो, तेथी थोडा समयमां, उपर लखेली विद्याओमां घणा युवको कुशळ बनी गया; अने आखा यूरोपमां तेमने पोहोंची शके नहि एवा तेओ नौकाशास्त्रना जाणीता थइने कुशळ वाहाणवटी नीपज्या.

हेन्निये पोताना आखा जीवतरमां जलमार्गे शोध करवानी काळजी राखी हती. तेमां हिन्दनी व्यापारनी जाहोजलालिये एना

મગજને ડશકેયું હતું અને ત્યાં પોર્ટુગીઝોને બોહોલો વ્યાપાર હાથ કરવાની તેની ઉત્કંઠા ઘણી વધતી જતી હતી. . સન ૧૪૧૦ પેહેલાં, ક્યાનેરીના બેટો શોધી કાઢવામાં આવ્યા હતા, અને આફ્રિકાની નૈર્ઋત્ય કોણના કિનારાપર કેપ નાન સુધી પોર્ટુગીઝો ગયા હતા. સન ૧૪૧૨ માં શોધમાટે તેમણે વાહાણો તૈયાર કર્યાં, અને વાહાણવટીની વિદ્યામાં કુશલ એવા સ્પેનિયર્ડ અને બીજા કુશલ સ્વારવાઓને નોકરીમાં રાખ્યા. તેઓ વાહાણ હંકારી ગયા તે કેપ બોજાડોર સુધી પોર્ટુગીઝો, પણ તે વટાવીને આગલ ગયા નહિ. આ પ્રમાણે સન ૧૪૧૫ માં આફ્રિકાના પશ્ચિમ ભાગનો પ્રદેશ તેઓએ શોધી કાઢ્યો.

૧૪૧૮ માં ટ્રીસ્ટનવાસે, પોર્ટો સ્થાક્ટો એવા નામનો બેટ શોધી કાઢ્યો.

૧૪૧૯. મદીરાના બેટમાં પોર્ટુગીઝો પ્રથમજ ગયા, પણ ત્યાં તેમના જાણવામાં આવ્યું કે, ૧૩૪૪ ની સાલમાં એક ઇંગ્રેજ માચામ (Macham) નામનો હતો તેને તોફાન લાગવાથી તે પોતાની સ્ત્રી સહિત આવ્યો હતો. સ્ત્રી ત્યાંજ મરી જતાં તેના ઉપર લાકડાની કવર તેણે પોતાના સ્વારવાની મદદથી કરી હતી, અને તે સાથે ક્રૉસ પણ ઉભો કર્યો હતો. માચામની વાત પોર્ટુગીઝો ઇતિહાસકો પણ માન્ય રાખે છે.

ડ્યારે ફિરંગિયો આ મદીરા બેટમાં પ્રથમ આવ્યા ત્યારે તે ઘટ-ઝાડીથી ભરચક ભરાઈ ગયેલો હતો; તે ઝાડી બાઝી નાંખવામાં આવી હતી, અને લગભગ સાત વર્ષસુધી તે બઝ્યાં કરતી હતી. તે બઝી રહ્યા પછી આ ભૂમિ ઘણી ફ઼લદ્રૂપ જણાઈ આવી. આ વધાં કારણ પણ અહિં વિશાલ પ્રદેશ હશે એવી કલ્પનાને ટેકો આપવાને સાધનભૂત થાય છે. મદીરાની ૨૫ મૈલ લંબાઈ અને પોર્ટુ-

ઝાઈ ૧૦ મૈલની અંદર ફિરંગિયોએ પોતાની વસ્તી કરી હતી, તે ૧૭૬૮ ની સ્કાલમાં ગણતરી કરતાં ૬૩,૯૧૩ માણસની થઈ હતી. એક ફલ્કરૂપ ધ્વીપની બાજુએ દક્ષિણમાં તેઓએ ફંચાલ (Funchal) નામનું શહેર વસાવ્યું હતું અને તે સિવાય બીજાં ૭ ન્હાનાં શહેર પળ હતાં. મદીરાની ઉપજ ૨૭ લાખ લિબ્ર તે સમયે હતી.

મદીરા સંબંધમાં એક જાણવા જેવી વાત એ છે કે, ઘણા પ્રાચીન સમયમાં, એક ખંડજેટલા વિસ્તારવાળો આદ્રલાંટિસ નામનો એક દ્વીપ હતો તેના ઉપર સમુદ્રનું પાણી ફરી વળતાં તેમાંથી બચી ગયેલો ભાગ તે આ મદીરા છે. વાત જ્યારે આમ છે ત્યારે આપણે તેનો વિસ્તાર જાણવો જોઈએ. જો આપણે ડાયોડોરસ (Diodorus) સિક્યુલસ (Siculus), અને પ્લેટો (Plato) નાં લખાણ ઉપર વિશ્વાસ બેસતો હોય, તો આપણી ધ્યાતરી થાય છે સ્વરી.

ડાયોડોરસ કહે છે કે, “હરક્યુલિસના સ્તંભ (જિબ્રાલટર)-ની પાંસેના ટાપુઓમાં ગયા પછી, પશ્ચિમ દિશા મળી વધારે આગે જતાં બીજા ટાપુ છે તે સંબંધી અમે કહીએ છીએ. આપણા ખંડથી કેટલાક દિવસ સુધી હંકારી જઈએ તો લીબિયા ઉપર ઝમ્મુમી રહેલો સમુદ્ર છે તેમાં એક મહિમાવંત દ્વીપ છે. ” આ લખાણ પછી ડાયોડોરસ ત્યાંની વસ્તી, તેમની રીતમાત, તેમના કાયદા, મૌંયની ફલ્કરૂપતા, અને જાણવા જેવા પદાર્થોનું વર્ણન આપ્યા પછી કહે છે કે:—

“ ઘણા પ્રાચીન સમય ઉપર ફીનિશિયન લોકોએ આ દ્વીપ “ શોધી કાઢાડ્યો હતો. હરક્યુલિસના સ્તંભનું સ્થાન પસાર “ કરીને તેઓ સમુદ્રમાં આગલ હંકારી ગયા. આ સ્તંભની પાસે

“ ગેડીરા (Gadeira) અથવા કેડિક્સ (Cadix) નામનો
 “ બેટ તેમને મઢી આવ્યો.

“ બીરિયાના કિનારા ભળી તેઓ સ્તંભ મૂકીને આગઢ
 “ હંકારી ગયા તેટલામાં તેમને ઘણું વિકટ તોફાન લાગ્યું, તેથી
 “ મ્હોટા દરિયામાં તેઓ તળાઈ ગયા. કેટલાક દિવસ તોફાની
 “ હવા સહન કચ્છા પછી તેઓ ઉપર કહેલા દ્વીપ આગઢ આવી
 “ પોહોંચ્યા. આ પર્યટનનો વૃત્તાન્ત તેમણે પ્રસિદ્ધ કચ્છો છે.
 “ અહિં તેઓ પોતાનું સેટલમેંટ વસાવાની ઇચ્છા કરી
 “ હતી; પળ કાર્યેજિનિયન લોકોએ તેમાં વાંધો ઉઠાવ્યો, તે
 “ ંટલા માટે કે, તેમની વસતી ઉપડીને ત્યાં જઈ વસે (તેનો
 “ અટકાવ થાય).”

આવો પ્રસિદ્ધી પામેલો દ્વીપ હવળાં આપળા જોવામાં આવતો નથી તેનું કારણ શું તે આપળે જાળી લેવું જોઈયે. અને તે આપળને પ્લેટોનાં લખાળમાંથી મઢી આવે છે. “ટીમિયસ (Timæus) નામના સંવાદમાં ક્રિટિયસ સોક્રેટીસને કેહેછે કે, “આપળા પૂર્વજ ડ્રોપિડાસનો સોલન વાહાલો મિત્ર હતો. ડ્રોપિડાસને દિલગિરી થઈકે સોલનને કવિતાનો ઘળો શોખ હતો અને તેળે આટલાંટિસ વિપે કવિતા લખવા માંડી હતી, પળ પ્રજાવિષયક કામમાં રોકાયાથી તે પૂરી કરી શક્યો નહિ. તે જ્યારે ડૂજીપ્તમાં ગયો હતો ત્યારે તેને આ વિષયની કેટલીક હકીકત મઢી આવવાથી તેનું ટાંચળ કરી રાખ્યું હતું. સોલન કેહેતો કે, નાઇલ નદીના જે ઠેકાળેથી બે પાંટા નીકળે છે, ત્યાં ડેલ્ટાની અળી ઉપર સાઇસ નામે ંક નગરી વસેલી હતી, ત્યાંના રેહેવાસિયો આથેનિયનોના વંશજ હોતાં, તેમના ભાલા, તરવારો, ઢાલો, અને બીજાં હથિયાર તેઓ પોતાની પાસે સાચવી રાખ્યાં હતાં. ં

નગરવાસિયો તરફથી એને જે મ્હોટું માન મળ્યું તેનું કારણ એ હતું કે એ લોકો આથેનિયનનોના વંશજ છે એવી તેમની માન્યતા હતી. આ ધારાશાસ્ત્રી, કવિ અને તત્ત્વવેત્તા સોલન, પોતે પાદરિયો સાથે ડીયુકેલિયન (Deucalion) ના જલપ્રલય (Deluge) સંબંધી, નિયોબ (Niobe) સંબંધી, પેહેલાજ મનુષ્ય પ્રાણી પ્રોમેથિયસ (Prometheus) સંબંધી, તેમજ, બીજી કેટલીક દંતકથા સંબંધી કથન કરતો હતો, તે વેઢાએ તેની વચ્ચે એક પાદરિ બોલી ઉઠ્યો કે અહો સોલન ! સોલન ! તમે ગ્રીકો તો હજી વચપણમાં છો, ને એક પળ વૃદ્ધ માણસ તમારામાં નથી. તમે એક જલપ્રલયની વાત કરો છો પણ તે પેહેલાં તો ઘણા જલપ્રલય થઈ ગયા છે. સાંકેતિક બનાવોને તમે ધરા તરીકે ગણો છો એ તમારી ભૂલ છે. એક જ પ્રલય સિવાય બીજાની તમને ખબર નથી. આથેન્સ તો ઘણાં વર્ષથી હૈયાતીમાં છે, અને તે પુરાતન કાઢથી સુધરેલું છે, તેમજ ઘણા કાઢથી તેનાં કેટલાંક પરાક્રમો, તમારા જાણવામાં નથી એવાં હતાં, તેને લીધે એનું નામ ઇજીપ્તમાં પ્રખ્યાતીમાં આવ્યું છે. અને તેનો ઇતિહાસ આપણા દફતરખાનામાં હૈયાત છે તેમાંથી આથેન્સના પ્રાચીનપણાવિષેની ટાંચી થશે.”

ગ્રીક લોકોના અજ્ઞાનપણાવિષે યુક્તિસર ભાન કરાવતાં તે વઢી કેહેવા લાગ્યો કે,—

“ આટલાંટિક મહાસાગરમાંથી એકાએક નીકળી આવેલા
 “ યોદ્ધાના બઢવાઢી રાજસત્તા, જે યુરોપ અને એશિયામાં વિસ્તાર
 “ પામી હતી, તેવી સુદૃઢ રાજસત્તાઉપર પ્રતાપવંત આથેનિયનો
 “ વિજય કેવી રીતે મેઢવ્યો તે, ઉપર જણાવેલા જૂના લેખ
 “ ઉપરથી તમારા જાણવામાં આવશે. હરક્યુલિસના સ્તંભના
 “ નામથી ઓઢાવાતી સામુદ્રધુની (જિબ્રાલ્ટર) ના મુખની
 “ સામી બાજુએ આવેલી ઘણા વિસ્તારવાઢી ભૂમિ આ મહાસાગ-

“ રથી વીંટાયલી હતી. એશિયા અને લીબિયાને એકઠા કરિયે
 “ તેના કરતાં પળ વધારે વિસ્તારવાઝો ઁંડ તે હતો. આ ધૂમિ
 “ અને સામુદ્રધુની વચ્ચે કેટલાક ન્હાના ન્હાના બેટ હતા.

“ જે પ્રદેશવિષે હું તમારી સાથે વાત કરું છું તે આટલાંટિસ
 “ ઉપર એકસંપી સત્તાધીશો રાજ્ય ચલાવતા હતા. તેઓની એક
 “ ચઢાઈમાં તેમણે લીબિયા કબજે કરી લીધું હતું. તેના વિસ્તારમાં
 “ એક બાજુએ ડ્વીપ્સ સુધી, અને બીજી બાજુએ ટીરહેનિયા લગ-
 “ ણના બધા દેશ આવી જાય છે. અમે બધા ગુલામ હતા અને
 “ તમારા પૂર્વજોએ અમને સ્વતંત્ર કઢ્યા હતા. આ ઢ્રીપના રેહેવા-
 “ સિયોની સામે લડવાને તેઓએ નૌકાસૈન્ય મોકલીને તેમને
 “ હરાવ્યા હતા. પળ આ કરતાં વધારે ભારે કષ્ટ તેમના ઉપર
 “ આવી પડવાની તૈયારીમાં હતું. થોડા સમય પછી તેમનો આઁવો
 “ ઢ્રીપ દરિયામાં ગર્ક થઈ ગયો, અને તે આઁવા યૂરોપ અને
 “ એશિયા કરતાં વધારે વિસ્તારવાઝો હતો, તે એક પઢની અંદર
 “ હતો નહિ હતો થઈ ગયો. ”

જે મહાસાગર હવળાં આટલાંટિક કેહેવાય છે તે ઘળો. ઁંડો
 નથી એ વાત પળ ઉપરના બે ફકરાને ઢેંકો આપવાને સાધનભૂત
 ધાય છે, અને તેના કિનારાથી આઁવે varce અને બીજાં દરિયાઈ
 પદાર્થ એવા જળાઈ આવે છે કે જેવી આ પ્રાચીન ઁંડની હૈયાતી
 હતી એવી સાબીતી બતાવવાને તે પૂરતા થાય છે.

૧૪૩૯. આ વર્ષમાં, કેપ બોજાડોર, તેઓ પ્રથમજ વટાવી
 ગયા.

૧૪૪૦ માં કેપ બ્યાલ્કો સુધી પોહોંચ્યા. આ પ્રમાણે લગ-
 મગ ૪૦ વર્ષમાં આફ્રિકાનો કિનારો સુમારે ૫૦૦ મૈલ સુધીનો
 તેઓએ શોધી કાઢાડ્યો.

૧૪૪૪ માં હેબ્રી રાજાએ, રોમમાં પોપ પાસે, પોતાનાં

સંભાવિત માણસો મોકલ્યાં, એટલે પોપે તેમને એક લેખ કરી આપ્યો, તેમાં તેમણે આજ સુધી શોધ કરીને આફ્રિકાને કિનારે જે જગ્યાઓ શોધી કાઢાડી હતી તે, અને હવે પછી ઇન્ડીઝ બેટો સુધી જે પ્રદેશ શોધી કાઢાડે તેનો રાજ્ય હક પોર્ટુગાલના રાજ્યને બચ્ચસવામાં આવ્યો.

૧૪૪૬ ની સાલમાં, નુનો ટ્રિસ્ટન નામનો વાહાણવટી હતો તે હંકારી ગયો તેણે આફ્રિકાના કિનારાનો કેપવર્ડ વટાવ્યો.

૧૪૪૮ માં અશ્શોરીઝ અથવા હૉકના બેટો ખોઝી કાઢાડવામાં આવ્યા. આ બેટોમાં તે સમયે વસ્તી હતી નહિ. આફ્રિકાની પશ્ચિમમાં કેપવર્ડ નામનું ભૂશિર છે તેની પાસે ૧૦ બેટનું હુમ-ચું છે તેનું નામ આ ભૂશિરના નામ ઉપરથી પાડવામાં આવ્યું છે, તેની હકિકત નીચે પ્રમાણે છે:—

૧. સાલ અથવા સાલ્ટ બેટ. આમાં વસ્તી નથી.
૨. બોના વિસ્ટા.
૩. મેયો. સેન્ટ જાગોની સત્તા નીચે એક હબસીના તાબામાં છે. કપાસ આ જગ્યામાં થાયછે, તેમજ, સીમલાનું રૂપણ થાયછે.
૪. સેન્ટ જાગો. ત્યાં એક મ્હોટું દેવલ (ચર્ચ) છે. ફ્રાન્સીસકનનો મઠ છે, તેમાં ૨૪ સાધુ (મંક) રહેછે. પોર્ટા—પ્રાયા નામની જગ્યા, બેટના છેક છેવાડા ભાગમાં છે ત્યાં પોર્ટુગીઝ ગવર્નર રહેછે, તેની સત્તા આ બધા ૧૦ બેટ ઉપર ચાલેછે. ત્યાં એક ચર્ચ પણ છે. ૧૭૮૧ ના એપ્રિલની ૧૬ મી તારીખે આ સ્થળે, મિ. સુફ્રીન અને કોમો-ડોર જોનસન વચ્ચે લડાઈ થઈ હતી તેમાં ઇસ્ટ ઇન્ડિયન માણસોએ ઘણી બહાદુરી બતાવી હતી.

૫. પ્રોગો.

૬. બ્રાવા.
૭. સેન્ટ નિકોલાસ. એનો ૧૦×૩ મૈલનો વિસ્તાર છે. અહિં એક વિશપ રહેછે.
૮. સેન્ટ લુશિયા. વસ્તી નથી. રાની મેંસો અને બકરાનું સ્થાન છે.
૯. સેન્ટ વિન્સેટ. વસ્તી નથી. જંગલી ગધેડા વસેછે. પાણીની જગ્યા હોતાં જાડી છે.
૧૦. સેન્ટ આન્ટોનિયો. અહિં દ્રાક્ષ, કપાસ, ગચ્છી, આદિ થાયછે.

૧૪૪૯ માં કેપવર્ડના બેટ ખોઝી કાહાડ્યા તેમાંના પેહેલામાં પોર્ટુગીઝોએ મે મહિનામાં પગ મૂક્યો માટે તેનું “મેનો બેટ” એનું નામ પાડ્યું. ત્યાર પછી તેઓ બીજા બે બેટ ઉપર ઉતર્યા. તેમાંથી એકનું નામ સેન્ટ જેમ્સ, અને બીજાનું નામ સેન્ટ ફિલિપ પાડ્યું. બાકીના બેટ સન ૧૪૬૦ સુધી જોવામાં આવ્યા ન હતા.

સન ૧૪૬૩ સુધીમાં, તેમણે સીરા લિયોન (Sierra Leone) સુધીના કિનારાનો પ્રદેશ ખોઝી કાહાડ્યો હતો.

આ પ્રમાણે જેને મોકલવામાં આવ્યા તેઓએ થોડો થોડો પ્રદેશ ખોઝી કાહાડ્યો. અને કેટલેક ઠેકાણે નવી વસ્તીની સ્થાપના પળ કરી, પરંતુ, તેઓમાંથી કોઈ પળ સેન્ટ મેથ્યુના બેટથી આગલ વધીને ગયા નહિ, એટલામાં તો હેન્રી રાજાના જીવતરનો છેડો આવ્યો. પરંતુ એની પછવાડે જે રાજા થયા તેઓએ હેન્રીની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાને મનપર લીધું હતું.

૧૪૭૧ માં સેન્ટ થોમાસ બેટ શોધી કાહાડ્યો, અને ૧૪૭૨ ના બેસતાજ વર્ષને નવે દિવસે એજ કિનારા ઉપર બીજો બેટ શોધી કાહાડ્યો, તેનું નામ તેમણે આન્નાબોન (Annabon) પાડ્યું.

सन १४८४ मां डीएगो काम (Diego Cam) नामनो पुरुष शोध करवाने नीकळी पड्यो; तेणे कांगो एवा नामनुं संस्थान खोळी काहाड्युं. इथियोपियामां आ वेळाए एक ख्रिस्ति राजा राज करतो हतो, तेना समाचार तेना तरफथी, बीजा जोन राजाने केहेवामां आव्या ल्यारे ते संबंधमां विशेष समाचार जाणवानी खातर, तेणे पोतानां विश्वासु माणसो त्यां मोकल्यां, पण तेओ धाव्या प्रमाणे काम करी शक्यां नहि.

१४८५ मां पेड्रो डी कोविल्लाम (Pedro de Covillam) अने आलोनझो डी पेवा—(Alonzo de Payva) एवा नामना शख्शो, जे अरबी भाषा सारी रीते समजी शकता होता, तेओने इथियोपिया भणी रवाने करवामां आव्या. तेओ शिंदराबाद गया, त्यांथी एक वेपारी तरीके केरे गया; त्यांथी राता समुद्रना किनारा उपर टोर छे त्यां मूर लोकोना काफला साथे गया. आ ठेकाणे, कालिकटना वेपार संबंधीनी तेमने बातमी मळी. पछी तेओ एडन हंकारी गया. अहिंथी, कोविल्लाम, एक मूरना वाहाणमां कानानोर (Cananore) गयो. अने त्यांथी कालिकट थइ गोवे गयो. हिन्दी समुद्रमां प्रथम प्रवेश करनार तरीके मात्र आज पोर्तुगीझ भाग्यशाळी थयो हतो. अहिंथी पछी ते केरा भणी पाछो आव्यो. अहिं तेने बेजावाळो अब्राम याहुदी मळ्यो. पोर्तुगालना राजाए जे कारणसर कोविल्लामने मोकल्यो हतो, तेवाज हेतुथी आ ज्युने पण तेणेज शोध करवा मोकल्यो हतो, माटे पोताने जे माहिती मळी होती, अने तेणे जे जे शोध कखा होता, तेनी बधी हकीकत आ याहुदीने समजावी, तथा पोते जे जे देश जोया होता तेना नकशा करी राख्या होता ते आपीने तेने राजा पासे मोकल्यो. आ पछी, एने नवी सूचना मळवा उपरथी, आफ्रिकाना पूर्व किनारा उपर सोफाला छे, अने ज्यां सोनानी

ખાળો છે, એમ તેના જાણવામાં આવ્યું હતું, તેની યોજના કરવાને ગયો. અહિં આવ્યા પછી, મૂર લોકોના કેહેવાથી તેને માવાગાસ્કર અથવા જે ચંદ્રદ્વીપ કેહેવાય છે તે સંબંધી વાતમી મળી, એટલે સોફાલાથી તે પાછો એડન ગયો. આ એડન પ્રાચીન સમયનું આરેબિયા ફેલિક્સ કેહેવાતું હતું. અહિં એને પોતાના સોબતી પેવાના મરણના સમાચાર મળ્યા. એટલે તે પાછો દોર ગયો. ત્યાંથી પાછો એડન આવ્યો. અહિં ઓરમસ નામના શહેરની સારી યાત્રા સાંભળવામાં આવી, એટલે ત્યાં ગયો. અહિં જે ક્રાઈ જોવા સરખું હતું તે જોઈને રાતા સમુદ્રમાં પાછો આવ્યો, અને આવી નિયાના રાજ્યનો પત્તો મેળવવાને ત્યાં ગયો, પણ ત્યાં તો તેને કેદ કરવામાં આવ્યો, અને છેક ૧૫૨૦ ની સાલ સુધી કેદમાં પૂરી રાખ્યો. ત્યાંથી જ્યારે છોડ્યો ત્યારે તે પાછો યુરોપ પોહોંચી ગયો. કોઈ એમ પણ કેહે છે કે, તે આવિસિનિયામાં ગયો હતો, ત્યાંથી ફરી પાછો આવ્યો જ નથી.

૧૪૯૨. આ સમયે, શોધની ઇચ્છા રાખનારા અને એ વિષયના જાણ પુરુષો, આશ્રયને માટે પોર્ટુગાલને ઘણું ડઘાર ગણતા હતા. નવા દેશ યોજી કાઢાડવાની તેમની જિજ્ઞાસા સર્વેના જાણવામાં હતી. એટલે જિનોવાનો એક રહીશ, ક્રિસ્ટોફર કોલન—અથવા કોલમ્બસ કરીને એક કુશળ વાહાણવટી હતો તેણે, આખી પૃથ્વીના વર્ણન વિષે આરિસ્ટોટલે લખ્યું હતું તેનો અભ્યાસ કર્યો હતો, તેમજ, ટૉલમીના ભૂગોલવિદ્યાવિષયક રચેલા કોઠાનું પણ તેણે મનન કર્યું હતું, તે ઉપરથી એમ સમજાતું હતું કે, એશિયા યંદ ઘણો વિસ્તારવાળો છે, અને તેનો પૂર્વ ભાગ લંબાઈને એટલે સુધી ગયેલો હોવો જોઈએ કે તે અને યુરોપ તથા આફ્રિકાનો પશ્ચિમ ભાગ લગોલગ મળી ગયા હોય. ટૉલમીનું માનું વર્ણન તે સમયે વધા સ્વરૂપ માનતા હતા, તેથી તેના ઉપર

आधार राखीने कोलम्बसे धाखुं के आफ्रिकाना दक्षिण भागने ओळंगीने जवानो लांबो अने कंटाळा भरेलो रस्तो पकडवा करतां, यूरोपनी पश्चिम बाजुथी सीधा हंकारी जवाथी हिन्दनो पत्तो लाग्या विना रेहेशे नहि.

हिन्दनी जाहोजलाली, फळद्रूपता अने व्यापारे करीने प्राप्त करेली कीर्तिथी, घणा लोकोनुं लक्ष आ देश उपर लागी रहुं हतुं, अने जे कुशळ नौकाशास्त्रियो हता तेओ हिन्द पोहोंचवानो दुंको मार्ग-शोधी काहाडवानी भांजगडमां पड्या हता, तेवे समये, कोलम्बसे जे धारणा करीने प्रयत्न करवा मांड्यो, तेमां ते तो सफल थयो नथी, पण अमेरिका खंड शोधी काहाडवाने हिन्द एक कारणभूत केवी रीते थयुं तेनी विस्तारपूर्वक स्थिति जाणवा माटे कोलम्बसना प्रयासनो विस्तार आ स्थळे आपवानी अगत्य जणाय छे:—

नवा शोधनो लाभ पोताना देशने आपवानी इच्छाथी जिनो-वाना प्रजासत्ताक राज्यनो तेणे आश्रय माग्यो. आ काममां आश्रय मेळववामाटे एणे फ्लोरेन्सनो वैद्य पौल नामे हतो तेने सन १४७४ मां पोतानो अभिप्राय ठसाव्यो हतो, अने तेणे पण घणा लोकोने समजाव्या हता, तेम छतां, तेनी कशी गणना थइ नहि, केमके,—

(गीति.)

परदेशे पंकायो, पराक्रमी पूर्ण तो गणायो जे,
निज गामे ज नमालो, भार अने वक्करवणनो मोजे.

सन-१४६१ नी सालथी, ते नौकाशास्त्रमां पावरधो थयेलो हतो, अने पोर्तुगालमां वसीने त्यांथी पण ज्ञान मेळवेलुं हतुं, केमके, ते लिस्बोननी एक कुलवान् स्त्री साथे परणी त्यां वस्यो हतो, तेथी

તે જ્યારે સ્વદેશમાં ફાવ્યો નહિ, ત્યારે પોર્ટુગાલને પોતાની કઠ્ઠાનો લાભ આપવાને બીજી પાયરીનું ગણીને, ત્યાં પ્રયત્ન કર્યો. પોતાના સસરા બાર્થોલો મેયો પાલેસ્ત્રાલો. હેન્રી રાજાના વાહાણવટી તરીકે સફરો કરીને પોર્ટોસાન્ટો અને મદીરા ટાપુઓનો શોધ કરી તેમાં વાસ વસાવ્યા હતા, અને તેના અનુભવનાં લખાણ, પર્યટનવિવરણ, અને નકશા તેના જોવામાં આવેલા હોવાથી અહિંથીજ આશ્રય મેળવવાના પ્રયત્નમાં તે ગુંથાયો, કેમકે, હિન્દ-માં ટુંકે રસ્તે પોહોંચવાના શોધમાં પોર્ટુગીઝોનું પૂર્ણ લક્ષ લાગ્યું હતું. આ સમયે બીજો જોન રાજા હતો તેને અરજ કરતાં તેણે, સ્યૂટાના મુખ્ય પાદરી ડી.એગો ઓર્ટિઝ અને બીજા બે યાહુદી હકીમો હતા તેમને આ વિષે નિર્ણય કરવાને આજ્ઞા કરી. પળ એ લોકોનો અભિપ્રાય કોલમ્બસના મતથી બીજી તરેહનો હોતાં, પ્રથમથીજ જોન રાજાને હિન્દ પોહોંચવાનો જે માર્ગ જણાવ્યો હતો તેથી ઊલટે માર્ગે શોધ માટે કોલમ્બસને મોકલવામાં પોતાના મતનું ધ્વજન થવા જેવું થાય છે એમ સમજી, રાજાને ડંધી સલાહ એ આપી કે, કોલમ્બસ જે માર્ગે જવાનું કેહેછે તેજ માર્ગે આપણે શોધ કરાવવો, અને એ પરદેશીને માન મેળવવા દેવું તે કરતાં આપણે જ તે કામ કરવું યોગ્ય છે. આ પ્રમાણે કરવાનું ઠરવાથી એક વાહાણવટીને છૂપી રીતે કોલમ્બસે ધારેલે નવે રસ્તે શોધ કરવાને મોકલ્યો, પણ તે કોલમ્બસના જેવો નિપુણ ન હતો, તેમજ, તેની બુદ્ધિ અને હિંમત પણ ઓછી હતી, એટલે કેટલેક દૂર પોહોંચી ગયા પછી, તેને મ્હોનો પવન લાગ્યો તેથી તે ગમરાઈ ગયો અને વિશેષ જોખમમાં પડવાનું માંડીવાળીને વાહાણને પાછું હંકારી વળી આવ્યો. અને પોતાનો એવો અભિપ્રાય બતાવ્યો કે, કોલમ્બસનો વિચાર કેવળ ડંધો છે, અને અતિશય જોખમ વેઠીને જવા છતાં પણ પત્તો મળતો જ નથી. આ પ્રમાણે હોતાં

કોલમ્બસને નાનો રોકડો જવાબ દેવામાં આવ્યો. તે આતુરતાથી સારા પરિણામની રાહ જોતો બેઠો હતો, તેને આવી રીતે જવાબ મળવાથી નિરાશ થઈ ગયો, અને છેવટે, આ કપટકાર્યની તેને સ્વરૂપ પળ પડી ગઈ, એટલે પોર્ટુગાલની ઓથ મળવાની વાત તેને છોડવી પડી.

કોલમ્બસને પછવાડેથી સ્પેનનો આશ્રય મળ્યો, તેને લીધે તેણે પશ્ચિમગોલાર્ધ-અમેરિકાનો કેટલોક ભાગ ઓળખી કાઢ્યો. ત્યારે સરહદ વિષે પોર્ટુગાલ અને સ્પેન એ બંને રાજ્યો વચ્ચે વાંધો ઊઠ્યો. તેઓએ તા. ૭ મી જુન ૧૪૯૩ ને દિવસે એકબીજામાં સમજુત કરીને નીકાલ કહ્યો, તેની હકીકત સ્પાનિયર્ડોના પ્રકરણમાં જોવામાં આવશે.

૧૪૯૩. સ્પેન સાથેનો વાંધો પત્યાપછી, પોર્ટુગીઝોએ હિન્દનો માર્ગ શોધી કાઢવાનું કામ પાછું ચાલતું રહ્યું. બાર્થોલોમેઓ ડી આંસ કરીને એક કુશળ વાહાણવટી, અને ડાહ્યાપણમાં વસ્તુનાયલો પુરુષ હતો, તેને પોર્ટુગાલના રાજાએ આફ્રિકાના દક્ષિણ કિનારા ભળી હંકારી જવાની આજ્ઞા કરી. આ સંબંધી, ૧૪૮૬ માં ડી-ગોએ જે પત્તો મેળવ્યો હતો તે વધો લક્ષમાં રાખીને, તેજ માર્ગે તેણે વાહાણ હંકારીને આગળ જવા માંડ્યું, પણ એમ કરતાં, તેને તોફાન નડ્યું, ને આઘા દરિયામાં વાહાણ ઝેંચાઈ ગયું. તોફાન વધતાં વાહાણ જોશમમાં આવી પડવાની તૈયારી થવા માંડી, એટલે સ્વારવાઓએ બંડ મચાવ્યું, અને ઘર ભળી પાછા વળી જવાની તૈયારી કરી, એટલામાં તો લાગલુંજ, આફ્રિકાની દક્ષિણ બાજુએ એક ભૂશિર દેખાવા લાગ્યું, ત્યાં તેઓ પોહોંચી ગયા. આ સ્થાને તેઓને તોફાન લાગ્યું હતું તેથી હાથ લાગેલી આ જગ્યાનું તેણે, કયાબો ટોરમેન્ટોસો એટલે કેપ આફ સ્ટાર્મ્સ, અથવા ટેમ્પેસ્ટ (તોફાનનું ભૂશિર) એવું નામ પાડ્યું. પણ તે પાછો

પોર્ટુગાલ ગયો ત્યારે ત્યાંના ઇમાન્યુઅલ રાજાએ તેનું નામ *કેપ આફ ગુડ હોપ (આશાજનક ભૂશિર) ઠરાવ્યું, કારણ કે, આ

*આફ્રિકાની છેક દક્ષિણમાં કેપ આફ ગુડ હોપ છે. એની પૂર્વપશ્ચિમ લંબાઈ ૫૦૦ મૈલ ઉપરાંત છે, અને ઉત્તરદક્ષિણ પોહોઝાઈ આશરે ૩૧૫ મૈલ છે. પોર્ટુગીઝો આ જગ્યા પોતાના કબજામાં લઈ શક્યા ન હતા. તેઓ માત્ર તેની પાસે રિઓ ડી ફ્રાન્કન્ટા ઇયાને મ્હોટી મત્સ્ય નદી છે, તેના કિનારા ઉપર પોતાની સ્થાપના કરી શક્યા હતા. સન ૧૬૦૦ માં ડુચ લોકો ત્યાં ગયા હતા જરા, પણ તેમના પૂર્વપ્રદેશના (ઈસ્ટ ઇન્ડીઝના) પર્યટનસમયે રસ્તે જતાં આવતાં, ઘણાં વર્ષથી, ત્યાંથી જોઈતો સરસામાન અને પાણી લેવાનો તેમણે વહિવટ રાખ્યો હતો. ૧૬૨૦ માં કૅપ્ટન શિલ્લિન્જ, ઈસ્ટ ઇન્ડિયા તરફ નૌકાસૈન્ય લઈ જતાં સાલ્ડાનહાના અઘાતમાં યમચ્યો; તેણે આ આજો અઘાત, અને તેને લગતો જેટલો પ્રદેશ હતો તે ઇંગ્લાંડના રાજાના નામથી પોતાને કબજે કરી લીધો. ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનો પરવાનો (ચાર્ટર) તેના કબજામાં હતો, તેમાં એમ ફરમાવ્યું હતું કે આજ સુધી, કોઈ યુરોપિયન રાજ્યવાળાએ આફ્રિકાના આ બાજુના કિનારા ઉપરના આ સ્થાનનો કબજો કરી લીધો નથી, અને એ ઉપર અમારો હક છે એમ સ્થાપિત કર્યું નથી, તેથી, ઇંગ્લાંડના રાજાની નજરમાં આવે તેવી રીતે આ સ્થાનની રાજ્યસત્તા ધારણ કરી લેવાને તે હકદાર છે. આ પ્રમાણે ધારણા તો કરી, પણ દેશની અંદરના કલહને લીધે ચ્ચેચ્ચે કબજો કરી લેવાને બન્યું નહિ, ત્યારે ડુચ લોકોએ ૧૬૫૦ માં ત્યાંના લોકોને ઇનામ આપી, સમજાવીને, વસવાની ગોઠવણ કરી લીધી, અને એક કોટ બાંધી લીધો, ને પોતાની વસ્તી જમાવી; ત્યાર પછી લગભગ ૧૫૦ વર્ષ સુધી નિશ્ચિંતપણે ડુચ લોકોએ પોતાનો કબજો રાખ્યો. ૧૭૯૫ ના સપ્ટેમ્બર માસની ૧૬ મી તારીખનો ડુચ અને અંગ્રેજોના કલહનો છેડો લાવવા ઠરાવ થયો. તે વેળાએ નૌકાસૈનાપતિ સર જ્યોર્જ કીથ વૅલ્ફિન્સ્ટન, અને જનરલ આલ્યુઅર્ડ ક્લાર્ક હતા, તેઓને આ સ્થાન સ્વાધીન કરી દેવામાં આવ્યું. પણ ૧૮૦૩ ના ફેબ્રુઆરી મહિનાની તા. ૨૧ મીને રોજ, વઢી વંને રાજ્ય વચ્ચે આમીન્સનો ઠરાવ થયો, તેની દ્વારા, આ સ્થાન પાછું ડુચ લોકોને સોંપી દેવામાં આવ્યું. આ બનાવ પછી ત્રણ વર્ષ તા. ૨૧ મી જાન્યુઆરી ૧૮૦૬ માં નડાઈ કરવામાં આવી, તે વેળાએ ઉપરી લેફ્ટેનન્ટ જનરલ સર્ જેમ્સ બેર્ડ હતો, અને સેનાપતિ સર હોમ પોફામ હતો; તેઓ ટેબલવે નામના અઘાતમાં આવી પોહોંચ્યા; અને થોડીક મુશ્કેલી સહન કર્યા પછી જમીન ઉપર ઉતરી પડ્યા. ડુચ લોકોનો જનરલ

जग्यानी पेली बाजुए हंकारी जतां, हिन्दना मार्गनो शोध लागशे एवी तेने अगाडथी आशा बंधाई हती, अने ते आगळ उपर फलद्रूप पण थई छे.

कोलम्बसने अमेरिकानो शोध लागवा उपरथी आ समये, यूरोपना सर्वे राजाओनुं लक्ष ते वात विषे लागी रहुं हतुं, तेथी, डियाझे मेळवेला पत्ता तरफ कोइये ध्यान आप्युं नहि, अने हे-न्री राजा पण मरण पाव्यो. त्यार पछी इमान्युएल गादिये .बेठो, तेणे डियाझनी शोध पाछी चालु करवानो झुंडो उठाव्यो. त्रण न्हानां वाहाणमां १६० माणसनो काफलो वास्को डी गा-माना उपरीपणा नीचे तैयार केलो. आ माणस एक केळवायलो वाहाणवटी हतो, तेथी तेना हाथ नीचे रहीने जवाने माटे डियाझ पण तैयार थयो. ता. ८ मी जुलाई १४९३ ने दिवसे लिस्बोनथी टेगस आगळ थई त्रणे वाहाणो उपड्यां. सान्टामेरिया आवतां डियाझ त्यां उत्तरी पड्यो, अने वास्को डी गामा, ता. २० मी नवेम्बरने रोज केप आफ गुड होपने कांठे कांठे हंकारीने आगळ चाल्यो, ते त्यां वाहाणो दुरस्त करी, अने कुआमा (Cuama) इयाने गुड साइन्स (शुभ चिह्न) नदी आगळ आवीने ठेखो. अग्निकोणना किनारा उपर, नातालना तेहेवारोमां पोहोंची जतां,

जान स्सेन्स करीने हतो तेना उपरीपणा नीचे, ता. ८ मीने रोज खुळा मे-दानमां लडाई जामी. ब्रिटिश सेनाना प्रकोप आगळ शत्रु लांबी वार टकी शक्या नहि, मारना हंगाममां तेओ अस्तव्यस्त थई गया, अने अंदरना भा-गमां भागी गया. ता. १० मीने रोज केप टौननो कबजो करी लेवामां आव्यो. आ समये उच्च जनरलनी साथे थयेला कोलकरार प्रमाणे केप आफ गुड होपनुं बंधुं संस्थान ब्रिटिश सेनाने स्वाधीन करी देवामां आव्युं. हमणां ते ब्रिटिश साम्राज्यनी छायानीचे स्वराज्यसत्ता भोगवता संस्थान तरीके पूर्ण आबादीमां आवी गयुं छे. तेमां २४,०९,८०४ माणसनी वस्ती १९०१ ना वस्तीपत्रक प्रमाणे हती.

ત્યાં જે જગ્યાનો શોધ લાગ્યો તેનું નામ ટીરા ડી નાટાલ પાડ્યું. તા. ૨૨ મી જાન્યુઆરી ૧૪૯૮ ને રોજ આગઢ જતાં, દરિયાનો પ્રવાહ જબરો લાગવાથી, વધારે દૂર સમુદ્રમાં જવું પડ્યું, તે દરમિયાન, સોફાબા નામનું હિન્દનું વ્યાપારનું બંદર હતું તે પહોંચે રહી ગયું, અને તા. ૧ લી માર્ચે મોઝામ્બીક નામનું મુસલમાની બંદર હતું ત્યાં આવી પોહોંચ્યો. તા. ૭ મી એપ્રિલે મોમ્બાસા આવ્યો. અહિંથી પછી તા. ૧૩ મી માર્ચે મિલીન્દે ગયો. આજ સુધી જે શહર તેમના જોવામાં આવ્યાં હતાં તે બધાં કરતાં આ મ્હોટું હતું, જમીન ફઠદ્રૂપ, અને રઝિયામણી હતી, વસ્તી મુસલમાનની હતી, અને વેપારને લીધે તેઓ ધનાઢ્ય હતા. હિન્દી કારીગરીની ચીજો, અને વ્યાપારની જિન્સોથી ભરેલાં હિન્દનાં વાહાણ આવેલાં, એ બંદરમાં નાંગરેલાં તેમના જોવામાં આવ્યાં.

અહિંયાંનો રાજા મુસલમાન હતો; તે વ્યવહારકુશલ હોતાં, ગામાને શહરમાં આવવા તેડું મોકલ્યું; પળ તેણે સમયસૂચકતા વાપરીને કાઢાવ્યું કે, અમારા પોર્ટુગાલના રાજાનો હુકમ છે કે, અમારે પારકા શહરમાં પેસવું નહિ. આ સાંભળીને તેને આશ્ચર્ય લાગ્યું, અને તેની મેટ લેવા એક નાવમાં બેસીને ચાલ્યો. ગામા પળ મમકો બતાવવામાટે, ધારવાઓને સારાં વસ્ત્ર સજાવી એક હોડીમાં બેસી તેની સામો આવ્યો; અને પોતાનો પ્રતાપ જણાવવા તેણે વાહાણો પરથી તોપોના બહાર કરાવ્યા. આથી એ રાજા એવો તો ડરી ગયો કે, તે અધવચ્ચેથી પાછો વળવા માંડ્યો, તે જોઈને ગામાએ તોપોના બહાર બંધ કરાવ્યા, અને તેની પાસે પોહોંચી જઈ, એક બીજાને મેટીને આનંદ પામ્યા. વાહાણ ઉપર જતાં, તેની બાંધણી, અને તે અંદરની સારી સોજ જોઈને રાજા ઘણો રાજી થયો, અને તે વિષેની તેણે કેટલીક માહિતી મેળવી. રાજાના બહી આવ્યા પછી, શહરના કેટલાક લોકો પણ એ વાહાણો જોવા ગયા

હતા, તેમાં કેટલાક ગૂજરાતી વાણિયા પળ હતા. ગામાને હિન્દુ-સ્થાન જવું હતું તેથી ત્યાંના રાજાએ માલમ કાહાન નામનો કોઈ ગૂજરાતી માલમ તેને સોંપી દેતાં, તેણે નોકર રાખી લીધો; અને તેની સૂચના પ્રમાણે તા. ૨૮ મી એપ્રિલ સન ૧૪૯૮ ને રોજ હિન્દ ભળી ઢૂંકારી ગયો. ગૂજરાતી માલમ વાહાણ ઢૂંકારવામાં ઘણો હોંશિયાર હતો. તેમજ પોર્ટુગીઝ તૂર્યયંત્ર, (quadrant) અને સુકાન ચલાવવામાં પૂરો નિપુણ હતો. એક લેખ એવો છે કે, મિલીન્દાના રાજાએ માયા વતાવીને સિંધુ નદીના મુખ પાસેના પ્રદેશનો રેહેવાસી એક સ્વારવો હતો તે તેને સોંપ્યો. જો આમ હોયતો તે કોઈ કચ્છી સ્વારવો હશે. મેની ૧૭ મી સારીચે અને શુક્રવારે હિન્દની ડંચી જગ્યાનાં તેમને દર્શન થયાં, અને લગભગ ૧૧ મહિના પછી, તા. ૨૦ મી મેએ મલબાર કાંઠાના શોભાયમાન કલિકોટ નગર આગઢ તેમણે લંગર નાંચ્યાં. જે હિન્દના શોધ માટે ભૂગોળશાસ્ત્રજ્ઞ વિદ્વાનો અનેક તર્ક-વિતર્ક કરતા હતા; જે હિન્દની જાહોજલાલીના વિચારમાં લોકો નિમગ્ન થઈ ગયા હતા; જે હિન્દનો માર્ગ શોધવાને અનેક પ્રયત્ન થઈ રહ્યા હતા તેવા હિન્દનાં દર્શન થતાં આ પોર્ટુગીઝોને કેટલો વધો આનંદ થયો હશે તે સહજ ધારી શકાય છે. ગામાની ઇચ્છા પૂર્ણ થઈ તેથી તેણે મહાપ્રભુની અંતઃકરણપૂર્વક, સર્વે સાથે મઢીને પ્રાર્થના કરી. અહિંના રાજાને કેવી રીતે મઢવું, તેનાં દર્શન કેવી રીતે કરવાં, વ્યાપાર કરવાની પરવાનગી કેવી રીતે મેઢવી લેવી, એ આદિ વિષય ઉપર ગામાના મનમાં તરંગ ડઢવા લાગ્યા. સપઢાઈ જવા જેવા પ્રસંગ ઉપર, હોઢીના નાઢિયેરની પેઢે કામ લાગે તેને માટે વાસ્કો ડી ગામાએ પોતાની સાથે આરોપિત કેદિયો આપ્યા હતા. તેમાંથી એક જળને કિનારે ડતાસો. આ માળસની ઢોઢી ચાઢી ત્યાંના લોક સમજ્યા નહિ એટલે તેને ડુનિસના મૂરને ત્યાં લઈ

ગયા, કેમકે, તે પોર્ટુગીઝ અને સ્પેનની ભાષા બોલી જાણતો હતો. આ માણસ, ડી ગામાના વાહાણ ભળી ગયો, અને તે પાસે આવતાં પોતાની હોડીમાંથી બોલી ઉઠ્યો કે (Good luck ! good luck !)
 “સારું ભાગ્ય ! સારું ભાગ્ય ! ઘણાં માણક, ઘણી મળી, ઘણાં પાનાં ! તને પરમેશ્વરે અહિં આણ્યો તેથી તેની પ્રાર્થના કર, કેમકે, અહિં તેજાના, મૂલ્યવાન હીરા (જવાહીર) અને આજ્ઞા જગતની દૌલત છે.” આ પ્રમાણે પોતાની ભાષા બોલતા માણસનું કથન સાંભળીને, વધા પોર્ટુગીઝો, રાજી થઈ ગયા.

આ વેઢાળ મલબાર કિનારાનો અધિપતિ સામરિન (રાજા-ધિરાજ) જેને વિદેશિયો ઝામોરિનના નામથી ઓઢાલે છે, તે હતો. તેનું રાજ્ય વિશાલ હતું. તે નાયર જાતિનો હોવાથી તેને હિન્દુધર્મનું વહુ અભિમાન હતું. તોપણ તે પોતાના દેશમાં વિવિધ ધર્મના લોકોને વેપાર કરવાની છૂટ આપતો હતો. અહિં મિસર દેશમાંથી તથા આબિસીનિયામાંથી વ્યાપાર અર્થે મુસલમાનો આવતા હતા. આ લોકો, બીજા પરદેશી ત્યાં આવતા તેની અદે-સ્વાઈ કરતા હતા, એવો આ સમયે મામલો હતો.

ગામાળ પૂર્ણ વિચાર કરીને, કાહાન માલમ સાથે ંક બીજો માણસ આપીને પેલા મૂરની સંગાતે રાજા પાસે મોકલ્યો. તે તે દિવસે પાછો આવી શક્યો નહિ. કેમકે, રાજા આ વેઢાળ પોતાની રાજધાનીથી વેગઢો હતો.

કાહાન પાછો વઢી આવ્યો નહિ તેથી ગામાને ઘણી ચિન્તા થવા લાગી. બીજે દિવસે કાહાન રાજાનો ડુલાસો લઈને ંક મુસલમાન ગૃહસ્થસાથે પાછો આવ્યો ત્યારે ગામાને જંપ વઢ્યો. રાજાએ પોતાને મઢવાને ઢોલાવ્યો છે એવી પેલા ગૃહસ્થપાસેથી હકિકત સમજતાં તા. ૨૮ મીં ગામાએ જવાની તૈયારી કરવા માંડી, પણ તેના ડલાસિયો વગેરેને ભરોસો આવતો ન હતો, તેથી પોતે

कदापि सपडाइ जाय तो केम करवुं तेनी अगाउथी समजुत करी राखीने गामा किनारे उतख्यो. बेंडबाजुं साथे हतुं ते वगडाव्युं अने राजाए सामी पालखी मोकली हती, तेमां बेसीने, पोताना १२ माणस सहित नदी उतरी मोहोलात भणी रवाने थयो. समीप आवतां, एक वृद्ध मानकारी ब्राह्मण तेने लेवाने उभो हतो तेणे तेने करालिंगन दीधुं ने राजानी पासे लइ गयो. उच्च राज्यासन पर राजा बिराजेलो हतो; रेशमी पाघडी बांधी हती, ते उपर हीराजंडित शिरपेच आवी रह्यो हतो; काने चकचकित कुंडल शोभी रह्यां हतां; एक बाजुए एक वृद्ध माणस पानसोपारीनी अडाळी लइने उभो हतो. राजाए तेनो आदरसत्कार कखा पछी कहुं के, अवकाशे हुं तमारो माल जोवाने वाहाण उपर आवीश. तेने रेहेवाने माटे एक सुरक्षित भव्य उतारो आपवा वगेरेनी सोइ करावी दीधी. आ प्रमाणे खुझा दरबारमां तेनी मुलाकात लीधा पछी, तेने खानगी ओरडामां लइ गया, त्यां गामाए पोतानुं आववानुं कारण कही संभळाव्युं, ते सारी रीते सांभळवामां आव्युं. बीजे दिवसे गामा तरफथी भेट आपवामां आवी. ते आ यूरोपियन नवतर लोकोना धनाढ्यपणाविषे, अथवा तो, तेमनी म्होटाइ के प्रतापविषेनो ख्याल झामोरिनना मनमां करावे एवा प्रकारनी न हती. कापडना चार सिन्दुरिया ताका, छ टोपियो, चार परवाळाना गुच्छा, छ आल्मासार (almasars), एक पित्तलनो पासलो, खांडनी एक पेटी, तेलनां बे पीप, अने मधनुं एक पीप, एटलुं हतुं. स्वाभाविक रीते आपणे धारिये के आ बधुं तेमणे तो पोताना सोजा मालमांथी पसंद कखुं हतुं, पण अहिं तो ते माल-विनानुं समजीने हसी काहाडवामां आवे एमां कांइ नवाई नथी. एक तरफ अहिं आवो अभिप्राय थयो, अने बीजी तरफ, मूर लोको अथवा आरबोना मनमां अदेखाइने लीधे एवो विचार

આઠ્યો કે, વ્યાપારની આપણને છૂટ મઠ્ઠી છે, અને આઠ્યા મલબાર કિનારાનો વ્યાપાર આપણે કબજે છે, તેમાં વચ્ચે વઢી આ લફરું અડચણ કરનારું, અને આપણા લાભમાં ભાગ પડાવનારું ક્યાંથી આવી પડ્યું ? દરબારસાથે અનુરાગ કરાવવાને મૂરોણ હવે ટપટ સાધવા માંડી, અને વાત એવી અડાવી દીધી કે, વાસ્કો ડી ગામા તો દરિયામાં લૂટકરનારો એક ચાંચિયો છે. આટલું છતાં પણ, પોર્ટુગાલના રાજાએ તેમને સ્વરીતા લક્ષી આપ્યા હતા, તેમાં ભાગ્યયોગે એક આર્બી ભાષામાં લખેલો હતો તે સહિત સર્વે જ્ઞામોરિને માનપૂર્વક સ્વીકાર્યા; અને વ્યાપારનો વ્યવહાર ચલાવવાની તેને પરવાનગી આપી; અને પોતા ઉપરના સ્વરીતાના જવાબમાં પોર્ટુગાલના રાજાઉપર જ્ઞામોરિને નીચે પ્રમાણે કાગળ લખી આપ્યો:— “તમારે ત્યાંના ઉમરાવ, વાસ્કો ડી ગામાએ મારા રાજ્યની મુલાકાત લીધી છે અને હું રાજી થયો છું, મારા રાજ્યમાં તજ, લવિંગ, સૂંઠ, મરી પાકેછે, અને (હીરા માણિક્ય આદિ) જવાહિરની ટ્રાણો પુષ્કલ છે. તમારા દેશમાંથી સોનું, રૂપું, પરવાઝાં અને સિન્દુરનું વહન થાય એમ હું ઇચ્છું છું. ”

આ પછી જે બન્યું તેની હકીકત પોર્ટુગીઝોએ લખેલી છે, તે જરા રમુજી છે, અને એક ન્હાના દેશી રજવાઢાની રીતભાત અને દગાફટકાનો મામલો ઉઘાઢો પાડવાના હેતુથી તે લખાણ કહ્યું છે, પણ તેમની સાથે એ લોકે કેવાં અઘોર કાલત્રાં કહ્યાં છે તે વાતો ઉપર અઠાઢા કહ્યા છે.

વાસ્કો ડી ગામાના ઢિયાણ અને જ્ઞાગા એવા નામના બે આફિસર હતા, તેમને દરબારમાં રોકી રાઠવામાં આઠ્યા, અને તા. ૧૦ મી આગસ્ટ સુધી તેને અનેક ઘાઢાનાં બતાવીને રવાને થવા દીધો નહિ. છેવટે પેલા બે આફિસરોને પાછા જવા દીધા, એટલે, ત્યાંના ચાર દેશિયોને પોતાની સાથે લઈને ગામાએ હંગર

उपाड्यां, अने चालतो थयो. तेवामां चाळीस वाहाण तेने पकडवाने तैयार राख्यां हतां, ते तेनी पूठे लाग्यां. पोर्तुगीझोए तेमना उपर तोपोनो मारो चालतो राख्यो, अने अनुकूल वावडो लागवो शिरू थयो एटले ते निर्बाध छटकी गयो. ते सन १४९९ ना सप्टेम्बर मासनी १४ मी तारीखे घेर जइ पोहोंच्यो. आ प्रमाणे हिन्दना मार्गनो शोध लाग्या पछी, कोलम्बसनी योजना काब्राल समजी गयो हतो, अने कोलम्बस आ समये फावी गयो हतो, ते उपरथी विशेष शोध करवाने पोर्तुगालनी जिझाशा बधारे उश्केरातां, तेओए, सन १५०० ना मार्च मासनी ता. ९ मीए पेड्रो आल्वारेझ काब्रालना उपरीपणा नीचे तेर वाहाण अने १२०० माणसनो एक काफलो तैयार कखो. तेमां बारथोलोमेयो डियाझ अने तेनो भाई डीगो डियाझ पण सामील थया; पण वास्को डी गामा आ वेळाए तेमनी साथे न हतो.

आफ्रिकाना किनारा आगळ पवन नडतो हतो एवं काब्रालना जाणवामां हतुं, अथवा तो पवन पडी जशे तो आगळ बधवाने हरकत आवशे, एम घारीने तेणे पश्चिममां कतरातां वाहाणो हंकाख्यां, अने आगळ बधतां विषुववृत्तनी दक्षिणमां दश अंशने अंतरे ते अजाण्या देशने किनारे आवी पोहोंच्यो. ते किनारो ब्राझिलनो हतो, त्यां उतरीने तेणे पोर्तुगालना राजाने नामे ते प्रदेश ताबे करी लीधो, अने पोताना राजाने खुश खबर आपवा एक वाहाण ते तरफ रवाने कखुं.

आ पर्यटनमां तेओए ब्राझील शोधी काहाड्या पछी, त्यांथी आगळ चालतां रस्तामां तोफान नड्युं. काब्राल जे वाहाणमां हतो ते पाणी भरावाथी डूबवानी स्थितिमां आवी गयुं. बाकीनां वाहाण तोफाननी धूममां, केप आफ गुड होपने वटावीने आगळ नीकळी आठ्ठां, अने ते कयां रखुं तेनी तेमने खबर पण पडी

નહિ. આગઝ ચાલતાં તેઓ મિલીન્દાને બંદરે આવી પોહોંચ્યા. આગઝની પેઠે, આ ફેરે પળ તેમને ગૂજરાતી સાહાસિક માલમો મઢી આવ્યા, તેઓ તેમને હંકારીને સહીસલામત સપ્ટેમ્બર મહિનાની ૧૩ મી તારીખે કલિકોટ લઈ આવ્યા. અહિં તેમને પ્રથમ-પ્રમાણે દરબાર તરફથી માન આપવામાં આવ્યું, પળ મુસલમાન વેપારિયોએ આ ફેરે પળ પાછી ચટપટ ઉઠાવા માંડી, તેમ છતાં પળ તેમને વેપારની કોઠી ઘાલવાની પરવાનગી તો મઢી ગઈ, એટલે મૂરોએ તેમને પજવળી કરવા માંડી. એક દિવસે એકાએક મુસલમાનોએ છૂપી રીતે પોર્ટુગીઝ કોઠી ઉપર હુમલો કચ્છો, અને તેમના આફિસર આયરેસ કીરિયાને ઠેર કચ્છો. કાબ્રાલના કોપનો હવે પાર રહ્યો નહિ. તેણે મુસલમાનોનાં દશ વાહાળ પોતાને સ્વાધીન કરી લીધાં, અને તેમાંનો માલ પોતાના વાહાળોમાં ઉતારી લઈને તે સઢગાવી દીધાં. પછી શહરના ઉપર તોપોનો મારો ચલાવી તેની ચરાબી કરીને કોચીન તરફ હંકારી ગયો. અહિં તેમને કોઈ પ્રકારની અડચણ થઈ નહિ. તેમના ઉપર દયાભાવ રાચવામાં આવ્યો, અને તેઓએ સુચેથી માલની આપ લે કરીને પોતાનાં વાહાળ ભચ્યાં. ત્રાવળકોરના હિન્દુ રાજાના તાબાનાં કાનાનુર અને ક્વીલોન તરફથી સત્કાર અર્થે માળસો આવ્યાં, અને તેમને ફાવતા આવે તેવા તેમના રક્ષણના અને વ્યાપારના કોલકરાર થયા. ઝામોરિન જંપ્યો નહિ. તેણે ૨૫ ન્હાનાં મ્હોટાં વાહાળોમાં ૧૫,૦૦૦ માળસની ફોજ, કાબ્રાલને પકડી પાડવાને મોકલી, પળ કાબ્રાલ કોચીનથી ઉપડીને કાનાનુર આવી પોહોંચ્યો. ત્યાં તેણે પોતાને જોડતો હતો તેટલો માલ ચરીદીને સન ૧૫૦૧ ના જુલાઈ મહિનાની તા. ૩૧ મીને દિવસે યુરોપ ભળી હંકારી ગયો.

કાબ્રાલના ત્યાં જઈ પોહોંચવા પેહેલાં, ત્રળ વાહાળનો એક

काफलो जुआन डी नूवा (Juan de Nueva) ना उपरीपणा नीचे हंकारी गयो हतो, ते गोवानी पासेना आन्चीडेवा नामना एक बेट आगळ आवीने त्यांथी पळी कोचीन गयो. त्यां आवतां पोर्तुगीझ कोठीना माणसो जे रहेला हता तेमनी राज्य तरफथी सारी मित्राई भरेली वर्तणूक राखवामां आवी हती एम तेना जाणवामां आव्युं. कानानुरना राजाए तेने मरी अने बीजो माल उधारे धीखो, पण झामोरिन तो हजी लगण शत्रुवट पकडी रखो हतो, तेथी तेणे डी नूवाना उपर म्होटी दरियाई फोज मोकली. कोचीनना राजाए जमीन उपर आवी जवानी तेने सलाह आपी, पण डी नूवा शूरो नाविक हतो, तेथी एक सो वाहाणनो काफलो तेनी नजीक आव्यो के ते उपर एवी क्रूर हाथ चालाकी करी बतावी के छेवटे तेओएसलाहनो वावटो चडाव्यो, अने पाछा वळी गया. जो काब्राले आ प्रमाणे कखुं होत, तो ते पण फावी जात. डी नूवाना आवा शूरातन उपरथी तेने विषे सारो अभिप्राय बंधायो, अने कलिकोटथी झामोरिने तेनी साथे कोलकरार करवामाटे तेने नोतरुं मोकल्युं, पण दगाना फांसामां कर्हिक फसाइ जइशुं एम समजीने पोतानां वाहाण मालथी भरी लइने यूरोप जतो रखो.

दक्षिणमां ब्राह्मणी राज्यना समयमां केटलाक क्रिश्चियन वेपारियो, मुसलमान अथवा तो हिन्दुओना वाहाणमां हिन्दमां कलिकोटना उत्तरभणीना बंदरोमां आवता हता. अने विजयनगर, बीदर आदि ठेकाणानो वेपार करता हता, पण कोठी स्थापीने रहेला होय एम जणातुं नथी. त्रावणकोर अने हिन्दनी दक्षिणमां नेस्तोरियन क्रिश्चियनो हता, ए वात पोर्तुगीझोना जाणवामां मोडा समय सुधी आवी नहती. आ समये आर्बेस्तान अने इरानना दक्षिणभागना मुसलमानोए वेपार पोताने हाथ करी लीधो

હોય એમ સમજાય છે. મુસલમાનોની ચડતી થતા પેહેલાં ક્રિસ્ચિયન અને હિન્દુ મઠીને જે વેપાર કરતા હતા, તે આ મુસલમાનોએ દબાવી દીધો. હોય એમ જણાય છે. હવે પોર્ટુગીઝોએ મુસલમાનોનો વ્યાપાર પોતાને હાથ કરી લેવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. હિન્દમાં જ્ઞામોરિન કરતાં મ્હોટાં રાજ્યો સ્થપાયલાં હતાં, તેમને પોતાનો પ્રતાપ બતાવી શકાય એવા ધોરણથી કાફલા મોકલવાની ત્યાંના રાજાને ધારણા થઈ.

સન ૧૫૦૨ માં પોર્ટુગાલના રાજાએ ૬ ટૂા અલેક્ઝાન્ડર પોપ પાસેથી આજ્ઞાપત્ર મેળવ્યું. તે ઉપરથી, ઇથિયોપિયા, આરેબિયા, ઇરાન, અને હિન્દનો વેપાર કરનાર, દિગ્વિજય કરનાર, અને સમુદ્ર-ગમનાધિપતિ એવું પદ તેમને પ્રાપ્ત થયું. આ વેળાએ કાબ્રાલે ના કહી એટલે વાસ્કો ડી ગામા બીજી વાર આવવાને તૈયાર થયો. વીસ વાહાણોમાં દરિયાઈ ફોજનો જમાવ કરાવીને તેના અધિપતિનો અધિકાર ગામાને આપ્યો. તેણે પોતાની સાથે પોતાના ભાઈ સ્ટીફન અને વિન્સેન્ટો સોડ્રેને કેપ્ટન તરીકે રાખ્યા. આ વેળાએ હિન્દીમહાસાગર અને રાતા સમુદ્રના મુખમાં ભ્રમણ કરવાને મોકલ્યા, અને મુરોનાં વાહાણ આવે તેનો નાશ કરવાને ફરમાવ્યું; અને પોતે હિન્દને કિનારે જવું એવી ગોઠવણ કરી.

મિલીન્દા આગળ દરિયાઈ લશ્કર એકતું થયું, અને આફ્રિકાના કિનારા ઉપર કોઠિયોની સ્થાપના કરીને હિન્દના પશ્ચિમ કિનારા ભળી ચાલ્યું. ઝ્યારે ગામા કાનાનુરની પાસે આવી પોર્ટુગીઝો ત્યારે ઇજિપ્તના સુલતાનનું એક વાહાણ મક્કે હજ કરવા જનારા મુસલમાનોનું ભરેલું તેને હાથ લાગ્યું, તે પકડ્યું. બચાવ કરનારા સાથે જ્ઞપાજ્ઞપી ઘણી થઈ; છેવટે કાપાકાપી અને લૂંટા-લૂંટનો ધંધો ચાલ્યો, અને યાત્રાલુંનાં છોકરાંને પકડીને પોર્ટુગીઝ વાહાણમાં ક્રિસ્ચિયન કરવાને કે ગુલામ કરવાને ઉતારી લીધાં.

अने बाकी बधाने तेमनाज वाहाणना भंडारमां पूरीने, ते वाहाण सळगावी दीधुं. प्रारंभमां, आग बराबर लागी नहि, एटले, फरीने सळगावी, तेमां ३०० निरपराधी माणसो बळी मुवां. आ वात मानवामां आवे नहि एवी कदापि गणाय, पण पोर्दुगीझ इति-हासक फेरिया साउझाए पोते खरा आकारमां विस्तारपूर्वक लखी छे. आ घोर कर्म कखा पळी, गामा कानानुर गयो, त्यां मानपूर्वक तेनो सत्कार थयो. त्यांथी झामोरिनना उपरनुं वैर वाळवा माटे कलिकोट पोहोंची गयो.

झामोरिनने मुसलमानोए भमाव्यो हतो, तेथी ते विश्वासपात्र हतो नहि, ने शत्रुवट धरावतो हतो, ए वात खरी, पण एक जंगली जेवो क्रूर न हतो. अखातमां पेसतां वांतज, माछलां पकडनारां, अने बीजां न्हानां वाहाणो गामाना जोवामां आव्यां, ते उपरनां बधां माणसोने पोताना वाहाणमां उतारी लीधां, अने झामोरिनने केटलीक मागणियो करीने काहाव्युं के “तुं जो अमारी इच्छा-प्रमाणे चालीश नहि, तो अमे तारी रैयतनां जे माणसो पकड्यां छे ते ब्रधाने गरदन मारीशुं.” गामाए कखुं पण तेमज. तेणे केटलाएकने वाहाण उपर फांसी दीधी, अने केटलाकना हाथ पग कापी नांखीने किनारे उतारी मूक्या, अने कांड पण केहेण चलाव्या विना, शहरउपर तोपोनो मारो चलावीने, घणा भागनो नाश करी नांख्यो, ने कोचीनभणी ते हंकारी गयो. झामोरिने त्यां संदेशहार मोकली, गामाने पोतानी पासे आववानी विनति करी, ने काहाव्युं के, तमे आवशो एटले बधुं नक्की थइ जशे. गामा पोतानुं एक वाहाण लइने चाल्यो, तेने रस्तामां एक न्हानो सरखो काफलो मळ्यो, तेना सपाटामां आवी जतो सहजमां ते बची गयो. पण आथी करीने बंने वच्ये वैरभाव जामवाने कांड बाकी रही नहि. वास्को डी गामाए घातकी कर्म कखां हतां, तेथी

પોતાનો જીવ જોખમમાં છે, એમ સમજી, છેવટે તે હિન્દમાં વધારે રહ્યો નહિ. સન ૧૫૦૩ ના ડિસેમ્બરમાસની તા. ૨૦ મીને રોજ તે પોર્ટુગાલ ભળી પાછો જતો રહ્યો.

એના ગયા પછી, ઝામોરિને તેની પ્રજા, તથા કોચીનના રાજાની સામે હથિયાર ઉઠાવ્યાં, અને પોર્ટુગીઝોને પોતાને સ્વાધીન કરી દેવાની માગણી કરી; પણ રાજા બહાદુરીથી તેની સામે થયો, અને તેના સામું લશ્કર મોકલ્યું હતું તેને હરાવી નાખ્યું. સોડે ડરી ગયો; તેણે આ લડાઈમાં કશો ભાગ લીધો નહિ, અને પોતાની લશ્કરી ટુકડી સહિત દરિયામાંજ ભગાડ રહ્યો. વનવા કાલ છે, તેથી આવા વારિક સમયમાં, લિસ્બોનથી નવ વાહાણના ત્રણ કાફલા આવી પોર્ટોન્યા. એકનો કમાન્ડર આલ્ફોન્સો આલ્બુકર્ક (Affonso Albuquerque), અને બીજાનો ફ્રાંસિસ્ક હતો, તે એનો ભાઈ થતો હતો, અને ત્રીજાનો આન્ટોનિયા સાલ્ડાન્હા હતો. ઝામોરિનની યોજના આ સમયે, કશી કામ લાગી નહિ; તે હાથ્યો, તેથી સલાહ કરવાની અગત્ય પડી. કોચીનના રાજા ત્રાયમપારને તો પોર્ટુગીઝોની સત્તાવિપે માહિતી હતી, તથા તેઓ તેનો વિશ્વાસ કરતા હતા, તેથી, તેમને કિલ્લો બાંધવાની તેણે રજા આપી. તેમજ, ક્વીલોનમાં તેમણે વેપારની કોઠી ઘાલી. પછી બંને ભાઈ યુરોપ ગયા, અને દુવારટે પાચેકોને (Duarte Pacheco) પછવાડે મૂકતા ગયા, તથા કોચીનના રક્ષણને અર્થે થોડું લશ્કર પણ મૂકતા ગયા. આવો મામલો જોઈને ઝામોરિને વિચાર્યું કે, હવે આપણને સારો લાગ મળ્યો; પોર્ટુગીઝોને હવે જેર કરી શકાશે. વિજયનગરના રાજાની, અંદર રાખેથી ઝામોરિનને મદદ મળી હોય એવો સંભવ જણાય છે, કેમકે, આ વેઢાણ તેની-પાસે ૪૦૦ તોપો સહિતનું સમુદ્રસૈન્ય હતું, તથા સ્થલમાર્ગે પચાસ હજાર સૈનિકો તૈયાર રાખ્યા હતા. આવી સબલ

सेनाथी तेणे कोचीनउपर हुमलो कखो. त्रायमपारे धाखुं के, आबी म्होटी तैयारी सामे आपणे जीती शकीशुं नहि, पण शूरा पाचेकोए तेने हिंमत आपीने कखुं के, एना भार शा छे, तमे डरशो नहि. पछी तेणे पोतानां थोडांक माणसो, तथा राजाना ल-
श्करनी मददथी, झामोरिनने केटलीक लडाइमां हराव्यो, एटलुंज नहि, पण तेनां १८,००० माणसो मारी नाख्यां, ने तेनुं जरा पण चालवा दीधुं नहि. आवो मामलो मची रह्यो हतो, तेवामां, वळी पोर्तुगीझ मदद आवी पोहोंची. त्यां जे म्होटांमां म्होटां वाहाणो हतां तेवां १३ वाहाणोनो काफलो लइने लोपेज सोवारेझ कलिकोट उपर चडी गयो. झामोरिन तेमने पोहोंची शके एम नहतुं, तेथी तेओए जे जे मागणी करी ते मान्य राखी; पण मि-
लानीझने तेणे एनजीनियर तरीके पोतानी नोकरीमां राखी लीधो हतो, तेने पाछो सोंपवानी ना कही, एटले कलिकोट उपर तोपोनो मारो चलावीने शहरना म्होटा भागनो नाश कखो, तथा काना-
नुर आगळ पण तेवोज बनाव बन्वो. झामोरिनना दरियाइ ल-
श्कर उपर तेणे हुमलो कखो, अने मूरोनां म्होटां सत्तर वाहाणो हतां तेने सपाटाबंध पोताना कबजामां लइ लीधां. आ प्रसंगे तेने भारे लूट मळी, एटले, कोचीनना रक्षणने अर्थे चार वाहाणो मूकीने ते पोताने घेर जवाने रवाने थयो, ते ता. २२ मी जुलाई सन १५०६ ने रोज पोहोंची गयो.

सन १५०५ ता. २५ मी मार्च, डां फ्रांसिस्क आलमेदने हि-
न्दनो वैसरोय ठरावीने मोकलवामां आव्यो, तेनी साथे बावीस वाहाण, अने १५०० कवायती सैनिको हता. गोवानी पासे आंचीदिवामां तेणे एक किल्लो बांध्यो, त्यार पछी, ते कोचीन भणी हंकारी गयो. त्यांना राजा, त्रायमपार माटे, सो-
नानो जडित्र मुकूट, खास तैयार करावी मोकलाव्यो हतो ते तेने

અર્પણ કરવાનો હતો, પળ રાજકાજનો ભાર તેણે પોતાના ભત્રિ-
જાને માથે મૂક્યો હતો, ને પોતાની વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે વિરક્ત થયો
હતો, એટલે, એ મુકૂટ તેનો ભત્રિજો જે નવો રાજા થયો હતો તેને
શિર ચઢાવવામાં આવ્યો. પળ આવી રીતે ફિરંગિયોને ફાવી જતા
જોડેને, બીજા દેશી રાજાઓ જ્ઞામોરિન સાથે એકસંપ થઈ ગયા,
તેમાં વિજયનગર (વિજાપુર)ની સામેલગીરી સાથે ગૂજરાતનો
પાદશાહ પળ મઢી ગયો હતો, અને બચાવનો સમય હોય, અથવા
ચઢી જવાનો પ્રસંગ હોય, તેમાં આશ્રય આપવાને તે તૈયાર થઈ
ગયો હતો. પોર્ટુગીઝોના આવવાથી, મુસલમાન વ્યાપારિયોનો એક
હાથ કરી લીધેલો પ્રાચીન સમયથી ચાલતો આવેલો વેપાર, ભાગી
પડવા ઉપર આવ્યો હતો, કેમકે, આ નવા સાહસિકોએ હિન્દી મહા-
સાગરથી તે ઠેઠ રાતા સમુદ્રના મુખસુધી વાહાણો લઈને ફેરળી
કરવા માંડી હતી, અને મૂરોનાં, અથવા જે કોઈ વેપારીનાં વાહાણ
પોતાના આ સપાટામાં આવી જાય તેને પકડી લેતા હતા. આ સમયે
ગૂજરાતનો પાદશાહ પેહેલો મહંમદશાહ હતો, તેની મદદથી ઈજિ-
પ્તના મામેલુક સુલતાનનો આશ્રય પળ તેણે પ્રાપ્ત કરી લીધો હતો.
તેમજ, વેનિશિયન લોકો પળ ઉત્સાહપૂર્વક મદદ કરવાને તૈયાર
થઈ ગયા હતા. તેમણે લાકડું પૂરું પાડ્યું, અને જોડયે તેવા કારી-
ગરો પળ સોંપી દીધા, એટલે સન ૧૫૦૭ માં બાર વાહાણોની એક
સમુદ્રસેના તેઓએ તૈયાર કરી, અને તે અમીર હુસેનના ઉપરીપણા
નીચે, સુએઝથી રાતા સમુદ્રને રસ્તે, ગૂજરાત હંકારી ગઈ. મહં-
મદશાહનું નૌકાસૈન્ય પળ મલેક ઈયાઝના ઉપરીપણા નીચે તૈયાર
થઈ રહ્યું હતું. આ પ્રમાણે એકત્ર થઈ ગયેલું નૌકાસૈન્ય દક્ષિણ
દિશા ભળી ચાલતું થયું. ઈજિપ્તવાળું સૈન્ય આગળ હતું. વૈસરો-
યના હુકમથી તેનો દીકરો લૉરેન્સ આલમેદ ચૌલ બંદર આગળ
હાજર હતો, તે તેમની નજરે પડતાં, તેમના ઉપર એવી ઉગ્રતા અને

युक्तिथी हुमलो कखो, के तेवो अनुभव तेमने अत्यारसुधी कोइ-
वार पण थर्यो न हतो. गूजरातनो काफलो तेनी लगोलग हतो.
आवा सामटा दबाणने लीधे पोर्तुगीझो निर्बळ बनी गया, अने
पाछा भाग्या. तेमनुं वावटानुं वाहाण हतुं तेमां लॉरेन्सो आ-
लमेड १०० भाणस सहित हतो, ते पकडाइ जतां, तेमांथी
मात्र १९ नाशी छूट्यां. लॉरेन्स आ लडाईमां माखो गयो.

आ समये, पूर्वप्रदेशमां मुसलमानोनां त्रण बंदर हतां, त्यांथी
तेओ विस्तारपूर्वक व्यापार चलावता हता. आर्बस्तानना कांठा
उपर एडन बंदर तेमनुं हतुं; इरानी अखातमां ओर्मझ हतुं; म-
लाक्कानी सामुद्रधुनीमां, मलाक्का बंदर हतुं. आ त्रणे बंदरो पोर्तुगी-
झोने पोताने स्वाधीन करी लेवानी दानत थइ. क्वीलॉनना रा-
जाए खंडणी भरवानी ना कही एटले फिरंगियोए ते लइ, लूंटी
लीधुं, अने त्यां मजबूत किल्लो बांध्यो, तथा ५०० किलेदारो मूक्या.
पण पछवाडेथी आर्बोए तेमने हांकी काहाड्या, अने किल्लानो क-
बजो करी लीधो. फिरंगियोए सोफालामां किल्लो बांध्यो, मालदीव
बेटनीं मापणी करी, अने लंका अथवा सिंहलद्वीप शोधी काहाड्यो.

१५०७. मस्कत फिरंगियोना स्वाधीनमां थयुं, आ वेळाए ते-
मणे आफ्रिकाना किनारा उपर जुल्म करवा मांड्यो, अने जे खं-
डणी आपे नहि तेमने लूंटी लइ तेमनी जग्याओ बाळी नांखवा
मांडी. आ प्रमाणे तेओ ज्यां त्यां बाथोडियां मारवा लाग्या, पण
एकसंप थयेला राजानीसाथे थयेली लडाइमां जे पछाडो खाधो,
तेथी, पोर्तुगीझो हवे दरियामां टकी शक्या न होत, पण तेमना
सारा भाग्ये, सन १५०८ मां १३ वाहाण अने १३८० सैनि-
कोनो एक काफलो ट्रिस्टन डी आकुन्हाणा उपरीपणानीचे मा-
र्चनी ६ ठी तारीखे लिस्बोनथी हंकारवामां आव्यो. ते वखत-
सर आवी पोहोच्यो. तेमज वळी, एक बीजो १२ वाहाणनो

કાફલો આલ્ફોન્સો આલ્બુકેર્કની સરદારી નીચે આવીને રજુ થઈ ગયો. આ બંને નૌકાસૈન્યે એકતું મઠીને, રાતા સમુદ્ર અને ઈરાની અલાતમાં મુસલમાનોનાં સંસ્થાનો હતાં તેડપર હુમલો કરવાને મંડી પડ્યાં; અને મસ્કત, અને ઓર્મઝ, જે બધાંમાં અગત્ય ધરાવનારાં હતાં તે એક પછી એક કબજામાં આવી ગયાં.

સન ૧૫૦૯ માં આલ્બુકેર્કને વૈસરોય ઠરાવવામાં આવ્યો, તે, પોતાની પાસે જે સૈન્ય હતું તેટલાથી ઓર્મઝનો કબજો રાખી શકે એમ ન હતું, તેથી, તે હિન્દના કિનારા ભળી પોતાનો અધિકાર સ્વાધીનમાં લેવા ચાલ્યો. અહિં વૈસરોય આલમેદે ચૌલ આગઝ હારેલા હતા, તે તેને ખુંચતી હતી, તેથી મુસલમાનોની એકઠી મઠેલી નૌકાસેનાને પારિપત્ય કચ્છા વિના, પોતાનો વૈસરોયનો અધિકાર છોડવો તેને ગમ્યો નહિ, તેથી, તે તેની શોધમાં નીકળી પડ્યો. પરંતુ તે સેના ઉત્તરભળી હંકારી ગઈ હતી, તેથી તેને પોહોંચી શકાયું નહિ, પણ રસ્તામાં અહમદનગર રાજ્યનો દામોલ કિલ્લો આવ્યો તેના ઉપર હુમલો કર્યો, એવું સમજીને કે, અહમદનગરે પણ ઝામોરિનને આશરો આપ્યો છે, અને તે તેની ટોળીનો છે. આ તેનું માનવું સ્વરૂપ ન હતું, પણ દક્ષિણના રાજ્યોમાં વિભાગ પડી ગયેલા હતા, તે કદાપિ તેના જાણવામાં નહિ હોય.

૧૫૦૮ ડિસેમ્બર તા. ૩૦ મીને રોજ દામોલ ઉપર તોપોનો મારો ચલાવીને, તેનો કિલ્લો તોડી નાંચ્યા પછી, શહેરમાં પેશીને તેણે તે લૂંટી લીધું, અને છેવટે, વાઝી નાંચ્યું. ઉત્તરભળી હંકારી જતાં, દીવઆગઝ, મુસલમાની સેના તેના જોવામાં આવી, એટલે તે ઉપર હુમલો કર્યો. ઈજિપ્તના સેનાપતિએ પોતાના વાહાણનાં લંગર ઉપાડ્યાં, અને વહુ શૂરાતનથી સામો થયો. છેવટે, આ લડાઈમાં ફિરંગીની જીત થઈ, અને લૉરિન્સે ચૌલની લડાઈમાં હારેલા હતા તેનો વડલો હવે મઠી ગયો તેથી તેમને સંતોષ થયો, પણ,

તેણે કેદિયો પકડ્યા હતા, તેઓને ઠેર મારી નાંખીને પોતાની જાતને એક લગાડી. આટલું છતાં પણ, તેણે પોતાનો અધિકાર છોડ્યો નહિ, અને આલ્બુકેર્કેને સ્વચ્છતા કેદીની સ્થિતિમાં રાખ્યો. પરંતુ સન ૧૫૦૯ માં ડાં ફરનાન્ડો કુતિન્હોના ઉપરીપણાનીચે નવો કાફલો આવી પોહોંચ્યો, એટલે તેને અધિકાર છોડવાની અગત્ય પડી. એક હિન્દી જ્યોતિષિયે તેને કહ્યું હતું કે, તું જીવતો તારે ઘેર પોહોંચીશ નહિ. વનાવ પણ તેજ પ્રમાણે બન્યો, તે એવી રીતે કે, આંફ્રિકાના કિનારા ઉપરના કેટલાક કાફરો સાથે કજિયો થયો તેમાં તે માલ્યો ગયો. (૧ લી માર્ચ, ૧૫૧૦).

૧૫૧૦. તા. ૪ થી જાન્યુઆરિયે આલ્બુકેર્કે કુતિન્હોના આગ્રહથી કલિકોટ ઉપર હલ્લો કહ્યો. કુતિન્હો તેમાં માલ્યો ગયો, અને વૈસરોય જલ્દી થઈ ગયો, એટલે ઓર્મઝમણી રવાને થયો. માર્ગમાં ગોવા ભળી ગઈ. તે વેળાએ ઇબ્રાહિમ આદિલશાહ વિજાપુરવાળાના કબજામાં ગોવા હતું, તેના ઉપર હુમલો કહ્યો, પણ કોઈ તેના સામું થયું નહિ, એટલે તે તેના કબજામાં આવી ગયું, પણ આદિલશાહના સરદાર કમાલંખાને સન ૧૫૧૧ માં તે પાછું લઈ લીધું. વૈસરોયને આ વંદરની સુંદરતા ગમી હતી, અને તે એવે સ્થાને હતું, કે, તે વધુ ઉપયોગી થઈ પડે, તેથી તે પાછું પોતાને સ્વાધીન લેવાને એકાએક ત્યાં જઈ પોહોંચ્યો, અને તેજ વર્ષના નવેમ્બર માસની ૨૫ મી તારીખે, વિજાપુરની ફોજે શૂરાતન બતાવીને તેનું રક્ષણ તો કહ્યું, પણ છેવટે, તેમની હાર થઈ, અને ૬૦૦૦ માણસોનો ઘાણ વઢી ગયો. એ સ્થળ પાછી પૂરી દેવાનો વિજાપુર દરબારે ફરીને પ્રયત્ન કહ્યો નહિ, પણ પોર્ટુગીઝોએ અહિં પોતાનું રાજ્ય વધારવું નહિ એવી તેમની સાથે શરત કરાવીને, માત્ર એકલા ગોવાનો આવો અતિ મૂલ્યવાન કબજો તેમની પાસે રહેવા દીધો. (વૈસરોયે ૧૫૬૦ ના ફેબ્રુઆરીની ૧૭ મી તારીખે ગોવામાં વિજય પ્રવેશ કરેલો, પણ

દેશિયોએ તેમને કાઠાહી મૂક્યા હતા, તે નવેમ્બર માસની ૨૨ મી તારીખે ફરીને પેઠા, ને ગોવાને હિન્દના પોર્ટુગીઝ રાજ્યની રાજધાની સ્થાન ઠરાવ્યું, તે હજી લગણ તેવુંજ કાયમ છે.) જ્ઞાંશીબારે ઠરાવપ્રમાણે ખંડણી આપી નહિ તેથી ફિરંગિયોએ તે લૂટી લઈને પાયમાલ કરી નાંચ્યું.

૧૫૧૧. તા. ૨ જી મે. આલ્બુકેર્કે ગોવેથી મલાકે ગયો. તા. ૨૪ મી જુલાઈએ તેના ઉપર હલ્લો કરીને તે લૂટી લીધું. ફિરંગિયો ત્યાંથી સિયામ ગયા, ત્યાં તેમનો સારો સત્કાર થયો.

૧૫૧૨. આલ્બુકેર્કે ત્રણ વાહાણ તેજાના ટાપુઓ મળી મોકલ્યાં. સુમાત્રામાં પાલમબંગ, તથા આમબોયના, બાંદા, બૌરો, અને ટેરનેટમાંથી જથાબંધ તેજાના મેઝવી લીધા. આ વર્ષમાં ફિરંગિયોએ સુરત લૂટી લઈને નાશ કરી નાંચ્યું.

૧૫૧૩. મ્હોટું નૌકાસૈન્ય અને લશ્કર લઈને આલ્બુકેર્કે એડન ઉપર ચઢાઈ કરી, અને તેમાં તે ફાવી ગયો; ત્યાંથી રાતા સમુદ્રમાં પેઠો. કામેરાનના ટાપુમાં શિયાળો ગાઝ્યો, પણ કાંઈ પ્રાપ્તિ કહ્યાવિના હિન્દ વઢી આવ્યો.

૧૫૧૪. ઓર્મેઝ ઉપર હલ્લો કર્યો, (તા. ૨૦ મી ફેબ્રુઆરી)ને ત્યાં કિલ્લો બાંધ્યો, તથા ઈરાનના પાદશાહે પોર્ટુગીઝ સત્તા પૂરેપૂરી સ્વીકારી.

આલ્બુકેર્કે જે ધારણા પ્રથમથીજ કરી રાખી હતી, તે તેણે પૂર્ણ કરી. એણે હિન્દના સમુદ્રોના ધણી પોર્ટુગીઝોને બનાવી દીધા. પૂર્વ આર્કિપેલેગોથી માંડીને તે એડન અને ઓર્મેઝસુધી જય-વંતપણે પોતાનાં હથિયાર ચલાવતો ધુમ્યો, તેમાં એના સામું થનાર કોઈ રહ્યું નહિ. પશ્ચિમ હિન્દની સાથનો ઘણો સ્વરો મુસલમાની તમામ વ્યાપાર તેણે તેમની પાસેથી છીનવી લીધો હતો. અને યુ-

રોપિયન વેપારિયો જે આજસુધી જેનોઆ અને વેનીસના બાઝાર-
માંથી માલ ખરીદતા હતા, તેને બદલે, લિસ્બોનને એ વ્યાપારનું મથક
બનાવી ત્યાંથી ખરીદવા લાગ્યા. આટલું છતાં પણ, પોતાના દરબારની
રાજ્ય ટકાવવાને લીધે, તેને છેવટે કશો લાભ મળ્યો નહિ. ગોવાના
હ્યુક તરીકેનો એલકાબ મેલવવાને તે ઇચ્છતો હતો, તે વાત તો
એક બાજુએ રહી, પણ, એનો કટ્ટો વૈરી સોવારેજ હતો, તેને એની
પછવાડે લાભ આપીને, એનો હક તોડી પાડ્યો. આ સ્વર સાંભ-
ળીને એનાં ગાત્ર નરમ પડી ગયાં, અને તેથી કરીને હતાશ થઈને
ઓર્મઝથી તે તા. ૮ મી નવેમ્બરે પાછો વળ્યો ત્યારે સ્વંભા-
તને કિનારે તેના નામનો તેને કાગળ મળ્યો તે વંચાવતાં
જણાયું કે લોપેઝ સોવારેજને ગોવાનો ગવર્નર ઠરાવ્યો છે, અને
તેને પોતાને ત્યાં બોલાવવામાં આવ્યો છે. આ પ્રમાણે વિના દોષે,
પોતાના નામને એ લગાડનાર પ્રસંગ પોતાના રાજાએ આપ્યો,
તેથી, તેના અંતઃકરણમાં કારી ઘા લાગવા સરખું થયું. એના
આશ્રિતજનોએ એને કહ્યું કે, આપણેજ હિન્દીમહાસાગરમાં રાજ્ય
મેલવી દીધું છે, તો તે આપણેજ કબજે રાખવું, અને રાજાનો અ-
યોગ્ય હુકમ માનવો નહિ, પણ, આ રાજ્યભક્ત અધિકારીને આવી
સલાહ અયોગ્ય લાગી, પરંતુ છેવટે તેના પોતાના પુત્રની ભલામણ
રાજાને લખવાની તેઓએ સલાહ આપી તે તેને ગળે ઉતરતાં, ડિ-
સેમ્બરની ૬ તારીખે તેણે પોતાના રાજાને છેલ્લું વિનતિપત્ર ચાલતે
બાહ્યાણે લખ્યું, તેમાં બીજી બીના સાથે જણાવ્યું કે, “મારી નોક-
રીની કદર બુજીને મહારાજાએ મારા પુત્ર ઉપર દયાભાવ રાખી,
મેં ઉપાર્જન કરેલું પેન્શન તેને બાંધી આપી, તેને આપની દરબારનો
ઉમરાવ બનાવવાની હું અરજ કરું છું. અને મારી તમામ આશાઓ
આપના અને રાણીસાહેબના હાથમાં સોંપું છું.”

ગોવે આવી પોહોંચતાં તેણે ડોર્મિંગો અને એક ધાર્મિક પુરુષ

તરીકે એનું મરણ સન ૧૫૧૫ ના ડિસેમ્બર માસની ૧૬ મી તારીખે ગોવે આવી પોહોંચેલા વાહાણમાં થયું. ત્યાંથી તેનું શબ ગોવા શહરમાં લઈ જતાં,

(ડુહો) શોક નિમગ્ન શહર થયું, રડા કૂંટી ફેલાઈ,
નરનારીનાં આંસુથી ગોવા નદી રેલાઈ.

સન ૧૫૦૯ થી તે ૧૫૧૫ સુધી તે ગવર્નર રહ્યો, તેટલામાં, પોતાની અગમચેતી, બુદ્ધિબઝ, અને સરઝતા વાપરીને ફિરંગી સરકારના રાજ્યની સ્થાપના કરી. રાજાએ તેની છેલ્લી ઇચ્છા પૂર્ણ કરી. બ્રાઝ ડી આલ્બુકર્કે નામનો તેનો અનૌરસ પુત્ર હતો, તેને ત્રણ લાખ રટ એટલે ૬૬ પૌંડનું વાર્ષિક શાલિયાનું બાંધી આપ્યું, અને તેની ઉમરાવમાં ગણના કરીને, લિનહારીઝેના કૌંટની વારસ પુત્રી ડોનામેરિયા સાથે પરણાવ્યો. અને રાજ્યના પરવાનાથી તેનું નામ બદલીને આલ્ફોન્સો રાખવામાં આવ્યું. તેણે પણ પોતાના વાપની યોગ્યતા અને નામ જાઝવી રાખ્યાં. ત્રીજા જોન રાજાના મોહોલાત ધાતાનો કંટ્રોલર, અને લિસ્વોનની સેનેટનો તે પ્રમુખ થયો. આ ઉપરાંત તેણે પોતાના માનવંતા પિતાના કાર્યોનાં વિવેચનનો મંથ કહ્યો. આવા જનસમૂહના ઉપયોગનું કામ કહ્યું તેથી તેણે ભવિષ્યની પ્રજાની મ્હોટી નોકરી વજાવેલી ગણવામાં આવી.

ઈમાન્યુઅલ રાજાને આલ્બુકર્કેના મરણની ખબર પોહોંચતાં પેહેલાં, તેને પોતાની ભૂલ સમજવામાં આવી, તેથી ૧૫૧૬ માં એક આદેશ લખવામાં આવ્યો તેમાં એમ ફરમાવ્યું કે સોવારેજ માત્ર કલિકોટ, કોચીન, અને મલાક્કાનો ગવર્નર રહે, પણ હિન્દી અને અરેબિયન સમુદ્રો ઉપરની તમામ સત્તા આલ્બુકર્કે ભોગવે, અને રાતા સમુદ્ર ઉપર છેલ્લી ચડાઈ કરવાના સંબંધમાં હિન્દનાં તમામ સાધનોનો તેની નજરમાં આવે તેમ ઉપયોગ કરે.

આ આદેશ સહિ શિક્કો થયા વિના પડ્યો રહ્યો હતો.

लोपेज सोवारेज डी आल्वार्गारी (Lopo soares de Albergaria), १५१५ थी १५१८ सुधी गवर्नर रह्यो. तेणे १५१६ मां राता समुद्रमां लइ जवाने भारे नौकासैन्य तैयार कखुं. मार्गमां ते एडन आगळ खमच्यो. त्यांना रेहेवासियोए जाण्युं के, आपणा उपर हुमलो करीने हेरान करशे, तेथी संभावित माणसो तेनी पासे मोकलीने शरण थया. त्यां किल्लो करी लेवानी तेणे आ वेळाए उतावळ करी नहि; पण तेना विदाय थया पळी त्यांनी सरकारे पोताना बचावनी वधा प्रकारनी तैयारी एवी करी राखी के, फिरंगियो फावी शके नहि. सोवारेजे जुडा उपर हुमलो कख्यो, पण तेमां ते फाव्यो नहि; पण झेला तावे करी लइने बाळी नांख्युं.

अंकूसखान नामे विजापुरनो एक सरदार हतो तेणे फोंडे शहरनी पासे फिरंगियो साथे युद्ध कखुं, तेमां ते जय पामत पण तेनी साथेनो एक सरदार शत्रु साथे मळी गयो, तेथी निर्णयकारक परिणाम आव्यो नहि.

१५१७. सोवारेज कोलम्बो उपर चडी गयो, त्यां लडाई थया पळी राजाए खंडणी आपवानुं कबूल कखुं, ते एवी रीते के प्रति वर्ष १२०० तजनां कीनटाल आपवां. पाइंट डी गाल तेओए कबजे करी लीधुं.

आठ वाहाणनो काफलो आपीने फेर्नान्डो पेड्रो डी आंड्राडेने मान्युएल राजाए कंतान मोकल्यो, तेनी साथे थोमे पेरेझने पोतानो एलची ठरावीने चीननी दरबारमां रेहेवा रवाने कख्यो. ते त्यांथी पेकिन गयो, तेणे कंतानमां व्यापार करवानी राजा पासेथी परवानगी मेळवी. गोवाना गवर्नर सिकैरे सिमन डे आंड्राडे (फेर्नान्डोना भाई) साथे पांच वाहाण चीन मोकल्यां.

सिमने आवतां वांतज, कंताननी पासे एक न्हानो बेट हतो

તેને કિલ્લેબંધી કરી દીધી. તે ચીનાઓને ઢોરના જેવા હલકા ગળી તેમની સાથે અયોગ્ય વર્તણૂક ચલાવા લાગ્યો. રાજાને સ્વ-ચર પડતાંજ ચીનાઈ નૌકાસૈન્ય તેના ઉપર ચડી આવ્યું. સિમનનો દિવસ પાંશરો હશે, તેથી તોફાન થઈ આવ્યું, અને યુરોપિયન વાહાણોની ચીનાઈ વાહાણો કરતાં કાંઈક સરસાઈ હોવાથી તે નાશી જવા પામ્યો; પણ એનું પાપ પેરેશ્ન એલ્ચી અને તેનાં માણસોને નહ્યું. તેમને હેરક ગળીને એકેએકને ગર્દન માઝ્યા. આલોન્સો ડી મેલો, પછવાડેથી ચાર વાહાણો લઈને કંતાન આવ્યો, તેને પણ પકડી લઈને કતલ કરી નાંખ્યો, એટલુંજ નહિ, પણ, તેનાં વાહાણોમાં જેટલાં માણસ હતાં, તે એકેએકને, બુરાહાલ કરીને મારી નાંખ્યાં. એક દુર્બુદ્ધિ માણસને અધિકારે ચડાવવાથી કેટલાં નિરપરાધી માણસો માઝ્યાં જાય છે તેનો આ એક દાખલો છે.

કેટલાંક વર્ષ વીળ્યા પછી, ચીનાને દયા ઉપજવાથી કંતાનમાં નહિ પણ તેથી છેટે, ઉપસાગરના મુખપાસે, સાન્શિયન નામનો ન્હાનો બેટ છે, ત્યાં રહીને, વેપાર કરવાની ફિરંગિયોને તેમણે આજ્ઞા આપી. અહિં રહીને તેઓ ચીનના વેપારિયોને સોનું, જવાહીર, હાથીદાંત, અને તેજાના આપતા હતા, અને તેને બદલે, ચીનાઈ માલનો બદલો કરતા હતા.

આ પ્રમાણે કેટલીક મુદત સુધી વ્યાપાર ચાલતો હતો, તેવામાંજ, તેમના ભાગ્યે કરીને એક પ્રસંગ આવી પડ્યો, તે એ કે, કંતાનના અસ્વાતમાં માકાવ નામે એક બેટ છે તે એક ચાંચિયાએ પોતાના કબજામાં કરી લઈને દરિયામાં ઘળી લૂંટફાટ કરવા માંડી હતી. ચીનની સરકારી નૌકાસેના કરતાં તેનું સમુદ્રસૈન્ય બઝવાનું હતું, તેથી એકેએક બંદરનો વ્યાપાર તેણે ફિટાવી દીધો હતો. કંતાનને તેણે ઘેરો ઘાલ્યો હતો, અને લોકોને એવા હેસન કઠ્યા હતા, કે ફિરંગિયોની મદદ માગવાની ચીનને અગત્ય પડી.

તેમણે પોતાનાં થોડાં વાહાણોથી પળ, ચાંચિયાને હંફાવી દેને હ-
રાવી નાંખ્યો. આ ઉપકારના બદલામાં, ચીનની સરકારે તેમને
મકાવ બેટની દક્ષિણમાં, એક ન્હાનો સરસ્વો દ્વીપકલ્પ છે, તે સ્વા-
ધીન કરી દીધો. અહિં તેમણે એક ન્હાનું શહેર વસાવ્યું. ત્યાં પો-
તાનો ગવર્નર રાખ્યો, અને ન્યાયાધીશ, બિશપ (વડો પાદરી),
અને બીજા સ્વાતાતા અધિકારિયો રાખ્યા. અહિં રહીને તેઓ
ચીન, જાપાન, કોચીન ચાયના, ટાંકીન, અને પૂર્વ ભણીના દેશ
અને ટાપુઓ સાથે, વૃદ્ધિ પામતો વ્યાપાર ચાલતો રાખ્યો.

૧૫૧૮. ગવર્નર સિકૈરે ૨૫૦ ઘોડેસ્વાર, અને ૮૦૦ સિપાઈ
લેને, આદિલશાહી રાજ્ય ઉપર ચડાઈ કરીને, થોડો પ્રદેશ સ્વાધીન
કરી લીધો.

૧૫૧૯. સન ૧૪૯૩ માં પોપે, પોર્ટુગાલ અને સ્પેન જે નવા
દેશ શોધી કાઢે તેની વેંહેંચળી કરી આપી હતી, તે પ્રમાણે, બાંદા
અને મલાક્કા એ બે ટાપુઓ, સ્પાનિયર્ડના તાબામાં આવી જતા હતા,
તે સ્વાધીન લેવાની તેમણે તૈયારી કરી. ૫ મા ચાર્લ્સ અધિરાજાએ,
પશ્ચિમ ભણી હંકારી જઈને નવો રસ્તો શોધી કાઢવા માટે, ફો-
ર્ડેનાન્ડ માગેલાનની નિમણુક કરી. નવે માર્ગે જતાં તેને ફિલિ-
પૈનના ટાપુઓનો શોધ લાગ્યો; ત્યાંના વતનિયો સાથે કંજિયો
થતાં, તે ત્યાંજ માલ્લો ગયો. તેનાં વાહાણ ટિડોર થઈ, કેપ આફ
ગુડ હોપને રસ્તે દેશમાં પાછાં આવી ગયાં. પૃથ્વીનું પરિક્રમણ
આ પેહેલુંજ થયું. આ પછી સ્પાનિયર્ડોએ મોલાક્કાનો કબજો લેવા
ઘણો પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેમાં તે ફાવ્યા નહિ. છેવટે, પોર્ટુગાલના
રાજાએ, સ્પેનનો રાજા પોતાનો સગો થતો હતો તેને ૩,૫૦,૦૦૦
ડકેટ ધીરૂા, તે એવી શરતથી કે, એ રકમ પાછી આપતા સુ-
ધીમાં, સ્પેને પોતાનો દાવો કરીને પોર્ટુગાલને પંજવળી કરવી નહિ.
આ રકમ સ્પેને પાછી આપી નથી, અને દાવો પણ કર્યો નથી.

૧૫૨૦. ઈરાની અસ્વાતમાં બાહરિનના બેટ છે તે, અને કાતિફ પોર્ટુગીઝોને સ્વાધીન થયા.

૧૫૨૧. ટેરનેટમાં પોર્ટુગીઝોએ આ સાલમાં કિલ્લો બાંધ્યો. અને ટિહોર સ્પેનના કબજામાં ગયાનું હવળાંજ તેમના જાણવામાં આવ્યું.

આ સમયે, તેજાનાનો વ્યાપાર એટલો વધો લાભદાયક થઈ પડ્યો હતો, કે, ડી વિટ્ટના કેહેવા પ્રમાણે, ફિરંગિયોને પ્રતિ વર્ષે ૨ લાખ ડકેટનો નફો પરવડતો હતો. કલિકોટમાં તેજાનાના માલની વચાર રહેતી હતી, ત્યાંથી વસરા અને મિસરમાં માલ લઈ જવામાં આવતો હતો; ત્યારપછી, ડંટની કતારો ઉપર કેરો લઈ જતા હતા, ત્યાંથી જઝમાર્ગે યુરોપ પોહોંચી જતો હતો. આ માલ સિરિયા અને મિસર દેશમાંથી પસાર થતો હતો, ત્યારે ત્યાંના સુલ્તાનોને જકાતની વાર્ષિક ઉપજ ૮૦ હજાર ડકેટ થતી હતી. આ હકિકત ઉપરથી પણ, વ્યાપારના વિસ્તારની ધારણા થઈ શકશે.

ઘણાં વર્ષે લગી, તેજાનાનો વધો વ્યાપાર, વેનિશિયનોએ પોતે કબજે કરી રાખ્યો હતો, તેમની પાસેથી હવે ફિરંગિયોએ ઇંટાવી લીધો, તેમાં ફરીને માથું મારી પાછો વ્યાપાર હાથ કરવા માટે તેઓએ પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો, પણ છેવટે ફાવ્યા નહિ. તેમણે પોર્ટુગાલના રાજાને એવી અરજ કરી કે, તમારા દેશના ઉપયોગમાં આવે તેટલો માલ તમે દેશમાં રાખો, અને બાકીના વધારાના માલનો અમને ઈજારો આપો, તો અમે નક્કી ઠરાવેલા ભાવે, તમારી પાસેથી ખરીદી લઈએ. આ તેમની માગણી રદ ગઈ.

સુમાત્રા તાવાના અચીન ઉપર ફિરંગિયોએ હુમલો કર્યો, તે અચીનવાળાએ પાછો હઠાવી દેને તેમને ઘણા હેરાન કર્યા. ત્યારપછી ત્યાંના લોકો એટલા વધા વિરુદ્ધ પડ્યા, કે, તેમને પજવવાનો ઝ્યાં પ્રસંગ આવે, ત્યાં તેમને પજવીને કાયર કરવા માંડ્યા.

૧૫૨૧. ત્રણ હજાર માણસ, અને ૪૦ વાહાણનું નૌકાસૈન્ય

લઈને, સીકૈર ગવર્નર દીવ ભળી ચાલ્યો. ત્યાં કિલ્લો બાંધવાની જૂના સમયથી માગણી કરવામાં આવતી હતી, તે આ વેળાએ પાછી તાજી કરી; પળ ગૂજરાતની નૌકાસેનાનો જૂનો સરદાર, મલેક ડ્યાશ્ હતો, તેણે ધિક્કારપૂર્વક ચોંચી ના પાડી; એટલે તેને વીલે મ્હોં પાછા જવું પડ્યું, એટલુંજ નહિ, પળ ગૂજરાતી સરદાર તેની પૂઠે લાગ્યો, તે એટલે સુધી કે, તેનું એક વાહાણ પકડી લઈ, તે ચૌલે પોહોંચ્યો ત્યાં સુધી, તેનો કેડો મૂક્યો નહિ, અને ત્યાં પળ, તેના હાલ હવાલ કરીને તેને હરાવ્યો. ગૂજરાત, અને દક્ષિણના રાજાઓ પોર્ટુગીઝોને હવે હીંચકારા સમજવા લાગ્યા.

સન ૧૫૨૨ માં વિજાપુરના પાદશાહે ગોવા ઉપર હુલ્લો કહ્યો, પળ તેમાં તે ફાવ્યો નહિ, તોપણ, તિમોજી જે તેમનો સહકારી દેશી રાજા હતો, તેનો આજો મુલ્ક વિજાપુરવાળાએ પોતાના રાજ્ય સાથે મેલવી દીધો, તેને કોઈ પળ પ્રકારની તેઓ મદદ કરી શક્યા નહિ; તેથી શૌર્યહીનતા, અથવા હિંચકારાનું કલંક તેમને માથે બેઠું.

૧૫૨૫. કલિકોટમાં ફિરંગિયોએ કિલ્લો બાંધ્યો હતો, તે ઉપર મ્હોટી ફોજ લઈને દેશિયોએ હુલ્લો કહ્યો ને જમીનદોસ્ત કરી, પછી પાછાં હટી ગયા. હેન્રિક ડે મેનેઝીસ આ સાલમાં ગવર્નર થઈને આવ્યો, તેનો કારભાર એક વર્ષ રહ્યો.

૧૫૨૬. સીલીબીસ (Celebes) નામનો ટાપુ ફિરંગિયોએ શોધી કાઢ્યો. આરેબિયાના કાંઠા ઉપરનું ડોફાર લૂંટી લઈને પાય-માલ કરી નાંચ્યું; તેમજ, આબિસિનિયાના કિનારા ઉપરના (Massirah) મસીરાની પળ તેવીજ દશા કરી. વાશ ડે સાં-પાય ગવર્નર થઈ આવ્યો, તે ૧૫૨૯ ની સાલ સુધી રહ્યો.

૧૫૨૭. માંગલોર, પોર્કો, અને ચિતવા, જે મલબારના કાંઠા ઉપર છે, તે તેમણે લૂંટી લઈને બાઢી નાંચ્યાં. સ્પેનના તાબામાં

ટિઢોર ગયું હતું, તે તેમની પાસેથી લઈ લીધું. બોર્નિયોનો ટાપુ આ સાલમાં તેમણે ખોઠી કાઢાડ્યો.

સન ૧૫૨૭. પ્રથમ ગૂજરાતના પાદશાહની નૌકાસેના વિજય પામી હતી, તેથી ફૂલાઈને, પોર્ટુગીઝોની દરિયાઈ ફોજ ચૌલમાં રાખવામાં આવતી હતી, તેના ઉપર ફરીને હુમલો કર્યો; પણ તેમાં તેમણે પૂરી હાર ઝાઢી, અને ૮૩ વાહાણ લઈને ગયો હતો તેમાંથી ૭૩ નો ફિરંગિયો નાશ કર્યો, તે એવી રીતે કે, કેટલાંક દરિયામાં ડૂબાવી નાંખ્યાં, ને કેટલાંકને કાંઠે લઈ જઈને બાઢી મૂક્યાં.

૧૫૨૯. હેક્ટર ડે સિલવૈરા સ્થળ માર્ગે પોર્તોની ગયો, અને થાળા, સાઢી, વસાઈ અને બીજી કેટલીક જગ્યાવાઢા પાસેથી ટુંડળી લેવાનો કરાર કર્યો. આ પ્રસંગે, અને ત્યાર પછીના બીજા ઘળા પ્રસંગોમાં, પોર્ટુગીઝોની સાથે અહમદનગરનું રાજ્ય સામેલ થઈ ગયું હતું.

સ્વંભાતના હાકમ પાસેથી ફિરંગિયો પોતાના લાભના કોલકરાર કરાવી લીધા. અને દીવમાં કિલ્લો બાંધવાની તેની પાસેથી પરવાનગી મેઢવી લીધી. આ વર્ષમાં તેઓને ટેરનેટમાંથી દેશિયો હાંકી કાઢાડ્યા.

નૂનો ઢા કુન્હા (Nuno da cunha-નુજ દે કુંજ) ંણે ૧૮ મી નવેમ્બર ૧૫૨૯ ને રોજ ગવર્નરનો અધિકાર લીધો.

૧૫૩૦. આન્ટોનિય ઢી સિલવૈરા, તાપી નદીમાં થઈને ધનવાન્ સુરત શહર ઉપર ચઢી ગયો, અને તે બાઢીને ટુંડી લીધું, તથા દમળ પોર્તોની જઈને તે બાઢી નાંખ્યું. અને બીનાં ગામના પણ તેવાજ હાલ કર્યા.

૧૫૩૦-૧૫૩૧ ફિરંગિયો દીવ ઉપર ચઢી જવાને ભારે તૈયારી કરી. કુન્હાની સરદારી નીચે ન્હાનાં મ્હોટાં ૪૦૦ બા-

હાળો મુંબાઈના હાલના બંદરમાં એકઠાં થયાં, તેમાં ૨૨,૦૦૦ *માણસો ભેગાં ૩,૬૦૦ તો યુરોપિયન સૈનિકો હતા. કચ્છના અસ્વાતમાં શ્રી બેટની જગ્યા, જેને મજબૂત કોટ કરી લેવામાં આવ્યો હતો, તે પ્રબલ પ્રયત્ન કરીને તા. ૭ મી ફેબ્રુઆરીને દિવસે સ્વાધીન કરી લેવામાં આવી, તેમાં, બેટવાઝાનાં ઘણાં માણસો માણ્યાં ગયાં, અને તેઓ ૬૦ તોપો ખોઈ બેઠા. પળ છેવટે, હેક્ટર સિલ્વૈરાને યમને દ્વાર મોકલવા લાંબો કરીને સૂવાચ્છો. પછી ફિરંગિયોની નેના દીવ ભર્ણી, ૧૫૩૦ તા. ૧૬ મી ફેબ્રુઆરીને રોજ ગઈ. ત્યાંનો રક્ષપાઠ મુસ્તાફાખાન કરીને તુર્કે હતો, તેણે તેમને સ્વંનુકસાન પોહોંચાડ્યું, અને છેવટે, તેમને નસાડી મૂક્યા, એટલે, તેઓ ગોવે પાછા ગયા, પણ માર્ગમાં શત્રુનું ગામ મુજફરાબાદ આવ્યું તે બાઝી નાંચ્યું, અને થાળા, મહીમ આદિ શહેરો આવ્યાં, તેનો નાશ કરી, કબજે કરતા ગયા. આટલું થયા છતાં પણ, દીવ કબજે કરવાનો આંમલો તેમના મનમાં હતો, તે ક્યમે કચ્છો તેમણે છોડ્યો નહિ. તેવામાં, તેમને એક પ્રસંગ મઢી ગયો. ગૂજરાતના શહા-જાદા'ચાંદે બઢવો કરીને ફિરંગિયોની મદદ માગી, એટલે તેની સાથે તેઓ મઢી ગયા. તેણે તેમને મદદના બદલામાં બોહોઢા પ્ર-કારની છૂટો આપવાની કબુલાત આપી. તેનો લાભ લઈને, ફિરંગિયોએ ઉત્તરકોકળનો ઘણો ધણો ભાગ, મુંબાઈ સુધાંત, સ્વાધીન કરી લીધો. ચાંદ છેવટે પોતાના બઢવામાં ફાવ્યો નહિ, અને હુ-માયૂન પાદશાહ ગૂજરાત ઉપર સવારી કરી આવ્યો હતો, તેથી ચાંદને પડતો મૂકીને, તેની સાથે મઢી જવાની ફિરંગિયોએ માંજ-ગઢ કરવા માંડી; પણ પછવાડેથી, તે વિચાર તેમણે માંડી વાઢ્યો;

* બીજા પુસ્તક પ્રમાણે:—ગોરૂ લશ્કર ૩૬૦૦ સિપાઈ, ૧૪૦૦ સ્લાષી. ૨૦૦૦ ફાઢા સીપાઈ, ૮૦૦૦ હબષી, ૫૦૦૦ ફાઢા સ્લાષી. કુલ ૨૦,૦૦૦.

અને ગૂજરાતનો બહાદુરશાહ નાશીને દીવમાં મરાઠ પેઠો હતો, અને ફિરંગિયોની મદદની તેને જરૂર હતી, તેની સાથે કોલકરાર કરીને, તેની પાસેથી છેવટે વસાઈ, અને દીવ, એ બે સ્થાન પટાવી લીધાં. બહાદુરશાહ પાસેથી તેમને પૈસા પળ મઝતા હતા, તેથી, જ્યારે હુમાયૂનની સાથે બહાદુરશાહને લડાઈ થઈ ત્યારે, છેવટ બે-ઢાળ, ૪૫૦ માણસની એક યુરોપિયન ટુકડી મદદમાં આપી. કેટલાક દિવસ વીત્યા પછી, બહાદુરશાહને ખબર પડી કે, ફિરંગિયો એકલો કિલ્લો બાંધવાને બદલે, બલિષ્ઠ કોટ બાંધીને દીવ કબજે કરી લેવાનું કરે છે, ત્યારે તેની મના કરવાને, તે ત્યાં ગયો, પણ ત્યાં તેને મારી નાખવામાં આવ્યો, તે હકીકત આગળ આવશે.

સન ૧૫૩૭. બહાદુરશાહે ઇસ્તમબોલ (કાન્સ્ટન્ટીનોપલ) અરજ કરીને, ત્યાંના સુલતાન પાસે મદદ માગી; તેણે ૭૬ વાહાણ અને ૭,૦૦૦ માણસોનો એક કાફલો સુએઝમાં તૈયાર કરાવી રવાને કළ્યો.

તે સેપ્ટેમ્બરમાં દીવ આગળ આવી પોહોંચ્યો. આ ઇંગ્લિશિયન જલસેનાની મદદમાં, ગૂજરાતની ૨,૦૦૦ સ્થલસેના આવીને હાજર રહી હતી. સિલવૈરા પાસે ૬૦૦ કિલ્લેદારો હતા, તેમની મદદથી, તેણે આઠ માસના અચલ ઘેરાના સમયમાં, શૂરાતન બતાવીને બચાવ કહ્યો; પણ खोराकी खूटी गई હતી, તેથી ત્યાંના કિલ્લેદારોને છેક ભૂલ્લે મરવાનો સમય આવ્યો. મહદાં કોચી લાવાને કાગડા આવે, તેઓને ગોઠિયે મારીને તેવા ફેરી, ડલટી કરાવે એવા પદાર્થ ઉપર, માંદા માણસોને નિભાવવા પડ્યા. આ પ્રસંગનું વર્ણન કરતાં ફેરિયા ઇ સૌજાળ લખ્યું છે કે, પોર્ટુગીઝ બાનુઓએ બહાદુરી મરેલી રીતે આ ઘેરાના સમયમાં, બચાવ કરવા માટે શ્રમ લીધો હતો. તેમના ભાગ્યે, વૈસરોય જૉન ડી કાસ, આવા બારિક સમયમાં, તેમની મદદે આવવા નીકળ્યો, તેની સાથે ૫,૦૦૦

માણસો, અને ૧,૦૦૦ તોપો હતી. રસ્તામાં કિનારા ઉપર મ્હોટાં શહરો આવ્યાં, ત્યાંના રહેવાસિયો ઉપર ત્રાસદાયક જુલ્મ ગુજારવાને કાંઈ બાકી રાખી નહિ. જેમ લૂંટાય તેમ લૂંટી લઈને, શહરો લગાડી દેવામાં આવ્યાં, ઇટલુંજ નહિ, પણ બાયડી, છોકરાં અને પુરુષોમાં કાંઈ પણ ભેદ રાખ્યા વિના, સર્વેને કતલ કરી નાંખ્યાં. અને હજારોને ગુલામ તરીકે વેચી નાંખીને પૈસો મેઝવી લીધો. આ પ્રમાણે જુલ્મ કરતો કાફલો, જ્યારે દીવ આગળ પોહોંચ્યો, ત્યારે તેમાંનાં ૯૩ વાહાણ સહિસલામત રહ્યાં હતાં. આ મદદ આવતાં ત્યાંના કિલ્લેદારો બાહાર નીકળી પડ્યા, અને ઘેરો ઘાલનારાઓને વિખેરી નાંખ્યા. પછી વૈસરોયે મ્હોટા દબદબાથી ગોવામાં પ્રવેશ કર્યો.

પોર્ટુગીઝોને દીવમાંથી કાઢાડી મૂકવા જતાં, બહાદુરશાહને તેની હોડીમાંજ એક ફિરંગિયે ખાલાવતે મારી નાંખ્યો. હવે દીવનો સ્વતંત્ર કબજો તેમની પાસે રહ્યો.

અંચીનના રાજાએ, ૧૫૩૭ માં બેબાર મલાક્કા ઉપર હુમલો કર્યો, પણ ઘણું નુકસાન વેઠીને તેમને પાછા ફરવું પડ્યું.

આ વર્ષમાં ફિરંગિયોએ માગિનડાનાવ બેટ શોધી કાઢ્યો.

૧૫૩૮. તુર્ક નૌકાસૈન્ય દીવથી પાછું ફરીને રાતા સમુદ્રમાં આવતાં ઇંડન આવ્યું, ત્યારે ત્યાં જે ફિરંગિયો હતા, તેમને હાંકી કાઢ્યા.

૧૫૪૦. કોચીન ચાયના, કેમ્બોડિયા, અને પાટાની, ઇટલે ટેકાળે ફિરંગિયોએ પ્રથમજ પોતાના વ્યાપારનો આરંભ કર્યો.

૧૫૪૨. ફિરંગિયો સિયામથી ચીન જતાં, ત્રણ ડોઝના એક ચીનાઈ વાહાણમાં હંકારી જતા હતા, તેવામાં જાપાન કિનારા ભળી તળાતાં, ત્યાંનો તે પ્રદેશ પ્રથમજ તેમના જોવામાં આવ્યો. ત્યાંના જાપાનિયોએ તેમનો ત્યાં સારો સત્કાર કર્યો.

१५४५. दीलेगावना अखातमां, आ सालमां पोर्दुगीझोए पेहेलीवार प्रवेश कखो.

सन १५४५ मां विजापुरना राजा इब्राहिम आदिलशा-हनो भाई, अबदुला, अथवा जेने मलुखान केहेता हता, ते रीसा-ईने गोवाना ते समयना वैसरोय जवाव दे . काखना आ-श्रय नीचे त्यां जइने भराइ बेठो. जो तेने पाछो सोंपवामां आवे तो आखो कोकणदेश आपी देवा, त्यांना वझीर अस्सुदखाने, के-हेण मोकल्युं हतुं, एम पोर्दुगीझ इतिहासको लखे छे. वझीरना मरण पछी, राजाए पोताना भाईनी खानगी पूंजी, जे वीस प्रयुत डकेटनी हती ते लइने, पोताना भाईने पाछो सोंपवानी मागणी करी. ते प्रमाणे फिरंगियोए पैसा तो लीधा, पण ते खाइ गया, अने करार प्रमाणे तेने तेनो भाई सोंप्यो नहि.

आ सालमां, गूजरातना पादशाह, त्रीजा महमूदशाहे दीव उपर चडाइ करी, तेनुं कारण एम थयुं के, खोजा जाफरना केहेवा-प्रमाणे महमूद चालतो हतो, तेने तेणे उइकेखो, अने कखुं के, दीव आपणे कबजे लेता नथी, तेमां आपणी हांसी थाय छे. मादे हुं तो मरतासुधी लडीने दीव पाछुं लीधाविना जंपवानो नथी. महमूदने गळे आ कथन उतरतां, म्होटी फोज एकठी करीने चंडाइ करी. आ वेळाए दीवनो हाकम, डों जुवांव मास्कोरेंजसू हतो. प्रथमना घेरा समये, जेम, सिलवैराए शूरातन प्रकट कखुं हतुं, तेम मास्का-रेंजसे कखुं. घेरो लगभग आठ मास सुधी रखो, तेटलामां, जे जे हुमला थया, तेनी सामे मास्कारेंजसे टकाव कखो. अंदर खियो हती तेओए पण सारी बहादुरी बतावी. गवर्नर काखे पोता-नाथी बनतो प्रयत्न कखो, पण तेमां तेनुं कांई वळ्युं नहि. खा-वापीवानी वस्तुओ खूटी पडी, त्यारे, वैसरोये पोताना दीकरा डों फरेनांदने मोकल्यो, पण ते माखो गयो. जाफर एक हुमलामां

તોપના ગોઝાના ઝપાટામાં આવી પડવાથી મુવો, ત્યારે તેના બેટા રૂમીખાને તેનો અધિકાર લઈને ઘેરો ચાલતો રાખ્યો. કાલે પોતાનો બીજો દીકરો ડૉં અલબારોને દીવ રવાને કરી દીધો, અને પછવાડેથી, પોતે સૈન્યબલ એકઠું કરીને ચાલ્યો. રૂમીખાન હવે ટકાવ કરી શક્યો નહિ. તુમુલ યુદ્ધ થયું, તેમાં ઘણા મુસલમાનો કતલ થઈ ગયા. બાકીના, શહરમાં નાસાનાસ કરવા લાગ્યા, તેમની પછવાડે ફિરંગિયો પડ્યા, અને સ્ત્રિયો, પુરુષો, કે બાલકો, જે ઝપાટામાં આવ્યાં તેમનો ઘાળ વાઢી નાંખ્યો. શેરિયેશેરી અને ગંલિયેગલી લોહીલોવાળ થઈ જતાં, કસાઈના કતલસ્થાન કરતાં પણ વધારે કમકમી ઉપજાવે એવો માઠો દેખાવ, જ્યાં ત્યાં નજરે પડવા લાગ્યો. નિર્દોષ બાલક સ્તનપાન કરતું હોય, તેને, અને તેને ધવરાવનારી અબઢાને કાપી નાંખ્યાં. છોકરાંને ફેંકી, માલે ફીલી લઈ વીંધી નાંખતાં દૈત્યોને દયા આવી નહિ. અંગનાં ઘરેણાં, સોના, રૂપાના, ને જવાહીરના દાગીના ઉઠાવી લેવાની લૂંટ ચલાવી. મહમૂદનો વાવટો, અને ૨૦૦ તોપો, તથા યુદ્ધસામગ્રી સર્વે હાથ કરી લીધી. રૂમીખાન, બીજા સરદાર, અને સીપાઈયો થઈને ૫,૦૦૦ હજાર કરતાં પણ વધારે માણસો કતલ થઈ ગયાં. અનસૂત અને બીજાં શહરોનો નાશ કરતો તે ચાલ્યો. ગૂજરાતિયોને હજી પણ શિક્ષા કરવા માટે, ૩૦ લડાયક બાહાણો લઈને, પોતાનો એક કેપટન આન્તોનિય મોનિસ બારેંટ હતો તેને મોકલ્યો, તેણે ગોધા તારાજ કરીને લીધું, અને સ્ખંભાત પોહોંંચી જઈને તે બાઢી નાંખ્યું. કાલનો દીકરો અલબારો, સુરત જઈ પોહોંંચ્યો; તેણે તે શહરનો પણ ઘાળ વાઢી નાંખ્યો.

આ પ્રમાણે, કાલે એવો ત્રાસ વર્તાવી દીધો, કે તેની સાથે સલાહ રાખવાને આસપાસના સંસ્થાનોવાઢાને અસર થઈ.

હવે એકલા વિજાપુરના રાજ્ય સાથે તેને લડાઈ ચાલતી રાખવી

પડી; પળ છેવટે, તે જ્યાં ત્યાં ફાવી જવા લાગ્યો. તેણે દામોલ સ્વાધીન કરી લીધું, અને મુસલમાનોને સ્થઙ્ગ ઉપર પળ ફરીને હરાવ્યા.

કાસે કૂરતા કરવામાં બાકી રાખી નથી, પણ પછવાડેથી તે પસ્તાયો હોય એમ તેની કૃતિ ઉપરથી સમજાય છે. ફિરંગિયોએ સ્થોયલી પ્રતિષ્ઠા સ્થાપવાને, પોતાના માણસોમાં ચાલતી હરામસ્થોરી બંધ કરવાને, તેણે પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. ફિરંગી અધિકારિયો વગેરેને સાયર સ્વર્ચ મઢતું હતું, તેને બદલે, હવે તેમના પગાર મુકરર કરવાનું કહ્યું. તેઓ વ્યાપાર કરીને પોતાના સ્વાર્થને માટે, રાજ્યને નુકસાન પોહોંચાડતા હતા, અને નાનાપ્રકારનાં કૂડકપટ કરીને, ધન હરણ કરી જતા હતા, તેનો અટકાવ કરવા માંડ્યો. હિન્દમાં આવવાથી, લૂંટ આદિમાં ધનની પ્રાપ્તિ થતી હતી, અને પરણવાને રૂપાઢી સ્ત્રિયો મઢતી હતી, તેથી, ઘણા ફિરંગિયો સૈનિક થઈને હિન્દમાં આવવાને લલચાતા હતા, તે અટકાવા સરખું થવાથી કાસના સુધારાની હિકમત લાંબી વાર ટકી નહિ. લોકોમાં તેણે પોતાનો વિશ્વાસ ંટલો બધો બેસાસ્યો હતો, કે દીવના ઘેરાની વેઢાએ પૈસાની જરૂર પડી, ત્યારે તેણે પોતાની દાઢીનો ંક વાઢ ઘરાણે મૂકીને તે ઉપર નાળાં ઉપાડ્યાં હતાં.

૧૫૪૭. અચીનના રાજાએ મલાકા કબજે લેવાને હુમલો કસ્યો, પણ તે તેને હાથ આવ્યું નહિ.

૧૫૪૮ માં મહમૂદે ફરીને દીવને ઘેરો ઘાલ્યો, પણ ડોં જુવાવ ઢે કાસે, જઢ અને સ્થઙ્ગ બંને ઢેકાણે જીત મેઢવીને, દીવને મુક્ત કહ્યું.

દીવ ઉપર જય મેઢવવાના સમાચાર, પોર્ટુગાલના રાજા ત્રીજા જોનને મઢ્યા, ત્યારે તે ઘણો પ્રસન્ન થયો, અને હવળાં લગી કાસને ગવર્નરનું પદ હતું, તે બદલીને તેને ગોવાનો વૈસરોય બનાવ્યો. પણ તે આવું ઉચ્ચપદ મોગવવાને લાંબું જીવ્યો નહિ, આ શક્તિ માત્ર

૧૪ દિવસ વૈસરોયના અધિકાર ઉપર રહ્યો, ને ૧૫૪૮ ના જૂનની ૬ ટૂી તારીખે સંત ફ્રાન્સિસ ઝેવિયરના હાથમાંજ ગોવામાં મરણ પામ્યો.

૧૫૪૮. પોર્ટુગાલના રાજા પાસેથી ૩,૫૦,૦૦૦ ડકેટ લઈને, ફિરંગિયોએ તેજાનાના બેટો છોડવાની માગણી કરી, અને તેના બદલામાં ૬ વર્ષના વ્યાપારમાં જેટલો નફો થાય તેટલો આપી દેવાને જણાવ્યું. આ માગણી રાજાએ માન્ય રાખી નહિ એટલે ફિરંગિયોએ કબજો પોતાની પાસે રાખ્યો, તે, સ્પેનની સાથે પોર્ટુગાલના રાજ્યને મેંઝવી દેવામાં આવ્યું ત્યાં સુધી, તેમની પાસે રહ્યો.

પોતાના ભાઈને સોંપી દેવાની માગણી વિજાપુરવાઝાએ ફરીને કરી, પણ તે માન્ય રાખી નહિ, અને સન ૧૫૫૪ માં ડલ્ટી તેને ૩,૦૦૦ માણસોની યૂરોપિયન ટુકડી સોંપી, અને ૨૦૦ તુર્કી સવાર આપ્યા. તેની મદદથી ફોંડેની પાસેનો મર્દનગઢનો કબજો કરીને તે ગોવાના સેનાપતિ આન્તોનીય ડી નોરોંજને સોંપી દીધો, તેમજ, કોંકણ લઈને તે પણ ફિરંગિયોને સોંપી દીધું. અને તેઓ તેની વસુલાત પણ કરવા લાગ્યા. આટલું થયા પછી, પોર્ટુગીઝોએ આ વાતમાં વચ્ચે આવવાનું છોડી દીધું. અબદુલા તો બંડ મચાવતો રહ્યો. તે વિજાપુરનો હવે રાજા છે, એવી વાત ચલાવતાં, તે નગર જીતી લેવા લશ્કર જમાવીને ચડી ગયો, તેમાં તે હારી ગયો. તેને પકડીને ઇબ્રાહીમશાહે ગરદન માણ્યો. આમ થવા દેવામાં પોર્ટુગીઝોની કાંઈ ડંડી મતલબ હોવી જોઈએ, એમ ધારવામાં આવે છે. ઇબ્રાહિમ આદિલશાહે વૈર દ્રષ્ટિથી આ વેઠાએ પણ, મ્હોટી ફોજ મોકલીને ગોવા ઉપર હુમલો કહ્યો, પણ તેને પાછો હટાવ્યો, તથાપિ કોંકણનો કેટલોક ભાગ ફિરંગિયો ખોઈ બેઠા.

૧૫૫૫. ઠઠ્ઠા પોર્ટુગીઝોએ લીધું, અને તેમાં લૂંટ કરી; તથા ૮,૦૦૦ રેહેવાસિયોને કતલ કરી નાંખ્યા.

બારદેશ પ્રાન્ત ઉપર ઇબ્રાહિમશાહે ચડાઈ કરી, તે અટકાવવા ફિરંગિયો ૪,૦૦૦ સિપાઈ અને ૩૦૦ ઘોડેસવાર ગોવેથી રવાને કહ્યા. બારદેશની સરહદ આગળ બંને ફૌજનો ભેટો થતાં, તુંમુલ યુદ્ધ થયું, તેમાં ઇબ્રાહિમની હાર થતાં, તે ફોંડે શેહેર ભળી નાશી ગયો.

૧૫૫૮. ફિરંગિયો દમણ બંદર પાછું લઈને ત્યાં ૧,૨૦૦ રસ્ત્ર-વાળ મૂક્યા. પછી બુલસર શહરનો કબજો કરી લીધો, પળ ત્યાર પછી, ગૂજરાતની બઝિષ્ટ સેના આવવાથી તે શહર તેમના હાથમાં લાંબીવાર રહ્યું નહિ.

૧૫૬૭. અંચીનના રાજા ૧૫,૦૦૦ નૌકાસૈન્ય, અને ૨૦૦ તોપોનો જમાવ કરીને મલાક્કા ઘેરી લીધું; તે વેળા ૧,૫૦૦ માણસની સંખ્યામાં માત્ર ૨૦૦ યુરોપિયન હતા. બંને બાજુને ઘણું વેઠવું પડ્યું સ્વરૂં, તથાપિ છેવટે ફિરંગિયો હાથ્યા નહિ. પછી જાપારાની રાણી પળ તેમના સામી થઈ હતી. મોલક્કોના ટાપુઓમાંથી ટેરનટના રાજા ૧૫૬૭ ફિરંગિયોને કાઢાડી મૂક્યા.

લંકાના લોકોના સંબંધમાં ધર્મવિરુદ્ધ કૃત્યો કરવાથી, ત્યાંના લોકો ૧૫૬૭ પળ, તેમનાં સેટલમેંટ ઉઠાવી દીધાં હતાં.

સન ૧૫૭૦. વિજાપુર અને અહમદનગરવાળા સ્વસ્ત્ર પોત-પોતામાં મઝી ગયા, અને કલિકોટનો ઝામોરિન પળ તેમની મદદે ચડ્યો. મ્હોટી સેના, અને ૩૫૦ તોપો જુદી જુદી જાતિની લઈને, વિજાપુરનો અલી આદિલશાહ ગોવા ઉપર ચડી ગયો, અને તેને ઘેરો ઘાલ્યો, તે દશ માસ સુધી તેવોજ રહ્યો, પળ છેવટે તેણે તે ઉઠાવી લીધો; કેમકે, કોઈ હવાના કારણથી, તેમજ, ઘેરાના પ્રસંગસર તેનાં ૧૨,૦૦૦ માણસ, ૩૦૦ હાથી ૪,૦૦૦ ઘોડા અને ૬,૦૦૦ બઢદની સ્વરાખી થઈ. આ વેળા ૧૫૭૦ અહમદનગરવાળા પળ બીજી બાજુથી ચૌલ ઉપર લગભગ ઇટલાજ બઢથી

હુમલો કહ્યો, પળ તેમાં તેની સચ્ચ હાર થઈ ગઈ. ત્રીજી બાજુએ જામોરિન પછવાડે થઈ લાગ્યો હતો; તેણે કલિકોટની પાસેના ચેલ ઉપર ચઢાઈ કરી, તેમાં તે વિજય પામ્યો. ડૉં જ્યોર્જ કાલે એ કિલ્લો જામોરિનને સ્વાધીન કરી દીધો, પણ આ તેનું અપોચિયું કૃત્ય. ગળીને, પછવાડેથી તેની સરકારે તેને ગરદન માલ્યો. તેમના આવા પ્રયત્નો ઉપરથી પોર્ટુગીઝો વિષે, તેમના શત્રુઓના મનમાં કાંઈક સારી અસર થયેલી જણાય છે; કેમકે, દક્ષિણના રાજ્યકર્તાઓએ તેમની સાથે સલાહ કરવામાં સ્વેચ્છતાળ કરેલી જણાતી નથી.

પોર્ટુગીઝ સત્તા હિન્દમાં જાંઘી પડવા માંડી, તેવામાં, તેમના બાઝ રાજા સીવાશિયનના પ્રધાનોએ, તે રાજ્યના ત્રણ વિભાગ કહ્યા. રાતા સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરવાના સ્થાનથી તે પેગુના કિનારા સુધી પોર્ટુગાલનો મુલ્ક હતો તેટલો, તેમના હિન્દના વૈસરોયના તાબામાં મૂક્યો. આફ્રિકાના કિનારા ઉપરના પોતાના રાજ્યનો ભાગ હતો તેની હકુમત, એક ગવર્નર ઠરાવીને તેને સ્વાધીન કરી; અને પેગુથી તે ઠેઠ ચીન સુધીનાં તેમનાં જે જે સ્થાન, અને પ્રદેશ હતા, તેને માટે એક વીજો ગવર્નર નીમ્યો.* પણ એક કાર્ય કરવાનો

* વીજા પુસ્તકમાં નીચે પ્રમાણે વિગત છે:—

૧ ગ્વાર્ડા ફુઈના ભૂશિરથી તે લંકા સુધીમાં આવેલા તમામ પ્રદેશને હિન્દની સરકાર ઠરાવી;

૨ કોરિનટીજના ભૂશિર અને ગ્વારડા ફુઈના ભૂશિરની વચ્ચેના પ્રદેશને મોનોમોટાપાની સરકાર ગળી;

૩ પેગુ અને ચીન સુધીના પ્રદેશને મલાક્કાની સરકાર ઠરાવી.

૧ હિન્દના સરકારનો વૈસરોય ડૉં આન્ટોનિયો ડી નોરોન્હા (આન્તોનિય દે નોરોંજ) નિમાયો.

૨ ફ્રાન્સિસ્ક દે બાર્રેતને મોનોમોટાપાનો ગવર્નર ઠરાવ્યો.

૩ આન્ટોનિય મોનિસ બાર્રેતને મલાક્કાનો ગવર્નર ઠરાવ્યો.

વિચાર થયો, અને તેનો અમલ તેજ વેઝાળ કરવો યોગ્ય છતાં પળ, મુખ્ય સરકાર વેગળે વસતી હોય તો તેથી એકદમ થઈ શકે નહિ, તેથી સારો પરિણામ પ્રાપ્ત કરી લેવાય નહિ, એ વાત દેખીતીજ છે. આ તો રોમન લોકની પડતી થવાની વેઝાળ, તેમણે જેમ ગોઠવણ કરવા માંડી હતી, તેનું જાણે અનુકરણ કશું ના હોય તેવો ડોઝ થયો.

૧૫૭૦ માં અલી આદિલશાહે ગોવાને ઘેરો ઘાલ્યો, ત્યારે ૭૦૦ પોર્ટુગીઝ સૈનિકો હતા, તેથી વૈસરોએ, ૩૦૦ ફ્રાયરોને (પાદરિયોને) અને ૧૦૦૦ ગુલામોને લડવાને હથિયાર સજાવ્યાં.

હીજરી સન ૯૭૨ (૧૫૧૭) માં જાલિયટના કિલ્લાને સામુરી, જે પ્રથમના ઝામોરિનનો ભાઈ તેની પછવાડે (૧૫૧૫ માં) ગાદિએ બેઠો હતો તેણે ઘેરો ઘાલ્યો, અને કબજો કરી લીધો. આ કિલ્લો ૧૫૩૧ માં ફિરંગિયોએ કલિકોટથી ૬ કોસને અંતરે બાંધ્યો હતો, અને ત્યારપછી દેશી પલનાદી વાહાણોને ત્યાંથી હંકારી જવાની મના કરવામાં આવી હતી.

નિઝામશાહ અને આદિલશાહે રીવદંદના કિલ્લાને ઘેરો ઘાલ્યો, પણ તેમનાજ નોકરોને ફિરંગિયોએ લાંચ આપીને ફોડ્યા, એટલે તેમની નિમકહરામીથી તેમાં તે ફાવ્યા નહિ.

૧૫૭૧. વૈસરોય નોરોંજ, ૫ વાહાણ લઈને સપ્ટેમ્બરની ૬ ટૂં તારીખે ગોવે આવ્યો. તેની સાથે ૪ હજાર માણસ હતાં, તેમાંથી ૨,૦૦૦ સફરમાં મરણ પામ્યાં. આદિલશાહે ગોવાને ઘેરો ઘાલ્યો હતો, તે સમયમાંજ આવી પોહોંચતાં, ઘેરો ડઠાવવાના યશમાં એ પણ ભાગિયો થયો. આદિલશાહ પોતાના મમલતિયા મૂકતો ગયો, તેમની સાથે, ફિરંગિયોએ તા. ૧૩ મી ડિસેમ્બરે સલાહના કોલકરાર કહ્યા.

ચેલને ઝામોરિને ઘેરો ઘાલ્યો હતો તે વાત જાણતાં, નોરોંજે ૮ વાહાણ લઈને રોમ ડિયોગો મેનેઝીસને મોકલ્યો. ત્યારપછી બીજાં ૫ વાહાણ રવાને કર્યાં, પણ તે પોહોંચતી વેળાએ કિલ્લો ઝામોરિનને તાબે થઈ ગયો હતો. કાસોની સ્ત્રી અને બીજી બાનુઓના અશ્રુપાતથી તે મુંઝાઈ ગયો, તેથી તેણે ચેલ સોંપી દીધાનું કેહેવાય છે.

મેનેઝીસે પોતાના વાહાણોમાં ચેલના રહેવાસિયોને લઈ લીધા, તેઓ થાણાનાં હાકમની પ્રજા હતી, તેમને કોચીન લઈ ગયો.

સમુદ્રમાં ચાંચિયા ફરતા હતા, તેઓની બલા ટાઝવાને, મેથિયાસ ડી આલ્બુકેર્કને કેટલીક નૌકાસેના આપીને ફેરણી કરવાનું કામ સોંપ્યું. આદિલશાહનો એક નાયક, સાંગીસર નદીના મુખ ઉપર કિલ્લો બાંધતો હતો, તે મેનેઝીસે તોડી પાડ્યો. આ હુમલામાં, ફિરંગિયોનો કેપટન, એક મલબારી નામે આન્ડોનિયો ફર્નાન્ડીઝી-ચેલ નામનો ક્રિશ્ચિયન થઈ ગયેલો હતો, તે માસ્યો ગયો. તેની લાસ ગોવે લઈ જઈને ધામધુમથી ડાટી.

વૈસરોય નોરોંજ, તંગદસ્ત હતો, તેથી પૈસા કમાવાની યાત્રા હિન્દમાં આવ્યો હતો. તેણે મલાક્કાના ગવર્નર પાસેથી લાભ કાઢી લેવાની માગણી કરી, તે બારેત ગવર્નરે માન્ય રાખી નહિ; અને પોતાની યોગ્યતા સાચવી રાખવા જેટલી તેને જોગવાઈ કરી આપવામાં આવે નહિ, તો તેણે પોતાનો ચાર્જ લેવાની ના કહી. આ તકરાર ઉપરથી છેવટે માઠો પરિણામ આવ્યો છે.

સુલતાન મહમૂદ ગૂજરાતનો બાઝ રાજા હતો, તેને તેના રક્ષપાઠ્ઠ ઇતિમિતિયાને દગો દઈને, મોગઝ પાદશાહને અમદાવાદ બોલાવીને, ત્યાં સોંપી દીધો, અને પોતે ગૂજરાતનો સુબેદાર થઈ પડ્યો.

मोगळ पादशाहना हाथमां गूजरातनुं राज्य आवतां, तेणे दमण अने वसाइनो मुल्क फिरंगियो पासेथी छीनवी लेवानी तैबारी करी, ते विषेनी खबर दमणना कमांडर आलमीडाए वैसरोयने पोहोंचाडी. तेणे थोडीक मदद ताबडतोब मोकलावी, अने पछवाडेथी पोते चडी जवानी तैयारी करी. १५७१ ना डिसेम्बरनी आखेरिये ते गोवेथी हंकारी गयो. तेनी साथे ११२ न्हानां म्होटां वाहाण हतां ते लइने खरे टांकणे दमण नदीमां आवी पोहोंच्यो. पादशाहे सलाह माटे पोतानो एलची, वैसरोय पासे मोकल्यो, तेने तोपोनुं मान आपीने तेनो आदर सत्कार कखो. पछी आन्टोनिय काब्रालने सलाह करवा पादशाह पासे रवाने कखो. बंने पक्ष राजी थाय एवा कोलकरार थया. वैसरोय गोवे पाछो गयो. पादशाहे गूजरातनो बधो कबजो करी लीधा पछी, पेला दगलबाज इतिमितिखाननो शिरच्छेद करीने तेना दगानुं फळ तेने तत्काळ आप्युं.

बार्सेलोरनी पडोसमां फिरंगियोए किल्लो खडो कखो. तेथी त्यांनी प्रजा उक्केराई गई, अने ६,००० माणस भेगा थंइने ते किल्लाने घेरो घाल्यो. त्यांनो कमांडर कामारा हतो, तेणे गोवे समाचार मोकलतां, ५ वाहाण तत्काळ आवी पोहोंच्यां; अने पछवाडेथी बीजां १२ मेनेझीसना उपरीपणानीचे रवाने थयां. रस्तामां तेणे सांगवीसरना नायकना शहरनो नाश कखो, अने म्होटी कतल चलावी, तेमां तेना बे फिरंगी माख्या गया. बार्सेलोरना अखातमां मक्कानुं एक वाहाण हतुं ते पकडी लीधुं. पछी बार्सेलोरनां पांच वाहाणनी वखतसरनी मददथी सर्व पांशरू उतरेलुं तेना जोवामां आव्युं.

आठ वाहाण लइने मेनेझीस उत्तरभणी चाल्यो. चौलथी

આઠ લીગને છેટે, ઍંજેરૂલા બેટની પાસે, આદિલશાહનાં બે વાહાણ હતાં તે પકડી લીધાં. આ બેઝાએ તોફાન થયું, તેથી તે વાહાણ કિનારાભળી ઘસડાઈ ગયાં, તેમને મલબારિયોએ પકડી લઈને, જેમનાં હતાં તેમને પોહોંચાડી દીધાં. આદિલશાહને આ બનાવથી ક્રોધ ઉપજ્યો; કેમકે, કોલકરાર થઈ ગયા પછી ફિરંગિયોએ આવું ઢગાનું કામ કંચું. પણ ફિરંગિયો એવું વાહાનું બતાવે છે, કે વાહાણવાળા પાસે પરવાનો માગ્યો, તે એક મૂર ખલાશિયે નહિ બતાવતાં, ડલટો સામો તોપનો અવાજ કહ્યો, તેથી અમે વાહાણ પકંડ્યાં. રાજાના દરબારમાં, ડોં યેનરીક ડી મેનેઝીસ અને બીજા ફિરંગિયો જે હતા, તે સર્વેને બેલગામના કિલ્લામાં ચડાવી દીધા, અને જ્યારે તેનો ક્રોધ શાન્ત થયો ત્યારે તેમને છોડી મૂક્યા.

અચીનનો રાજા, ૧૦૦ વાહાણ, અને ૭,૦૦૦ માણસ સહિત મલાક્કા આગઝ આવી પોહોંચ્યો. રાત્રે કિનારે ઉતરી તેણે ઇલર શહરને આગ લગાડી, પણ ભારે વર્ષાદ પડવાથી તે બચી ગયું. પછી ફિરંગી વાહાણો વાળવાનો પ્રયત્ન કહ્યો, તેમાં તે ફાવ્યો નહિ, ત્યારે મલાક્કાને ઘેરો ઘાલ્યો, તેની સ્થિતિ કંગાઝ હતી, તેમાં રસ્થવાઝ થોડા હતા, અને તે પણ મંદવાડ, તથા મૂસ્લમરાથી લેવાઈ ગયા હતા. વાહારથી ચોરાક વગેરે જતું અટકી પડ્યું હતું, તેથી અંદરના રહેવાસિયો, મ્હોટી આપત્તિમાં આવી પડ્યા. તેટલામાં ચોક્કા ભરી લેવા, ટ્રીસ ટાઓ વાઝ ડી વીગા (Tris Tao vaz de veiga) એક વાહાણ લઈને સુંડે જતો હતો તે ત્યાં આવી પોહોંચ્યો. ઘેરાયલા લોકોએ મુક્ત થવા તેને ઘણો વિનવ્યો, પણ ૧૦૦ વાહાણ આગઝ તેનાં ૧૦ વાહાણ શા હિસાબમાં? બઢી તેમાંથી નવ તો શડી ગયલાં હતાં. તેની પાસે બધાં મઢીને ૩૦૦ માણસ હતાં, તેઓએ મરતા સુધી લડવાને સોગન લાધા.

નવેમ્બરની આખરે, ફારમોસા નદીમાં નૌકાસૈન્ય જોવામાં આવ્યું. તેણે તથા તેની સાથેના ચારેક બીજા શૂરા માણસો હતા તેઓએ જેમ બન્યું તેમ, કોઈ વાહાણ બાલ્યાં, કોઈ ઢૂંબાવી નાંખ્યાં, અને ઘણાં પકડીને તે ઉપરનાં માણસોને કતલ કરવા માંડ્યાં. આ પ્રમાણે ૭૦૦ માણસો માલ્યાં ગયાં, ઇટલે, બાકીના વાહાણવાળા પોતાનાં વાહાણ હંકારીને ભાગી ગયા. આવા બારીકના ઝગડામાં ફિરંગિયોનાં માત્ર ૫ માણસ માલ્યાં ગયાં.

૧૫૭૨. ટેરનેટ શહરને તે તરફના રાજાએ ઘેરો ઘાલ્યો હતો તેમાંથી મુક્ત કરવા મોલકાનો ઇડમિરલ પરેરા (Gonçulo pereira marramaque) આમ્બોયનાથી રવાને થયો, ઇટલામાં તો રાજા, ઉલેટ (Ulate) જઈ પોહોંચ્યો, અને તેને ઘેરો ઘાલ્યો. પળ ત્યાં ફિરંગિની મદદ આવી પોહોંચવાથી ત્યાંથી પળ યસવું પડ્યું.

આતુવાના રાજાને ફિરંગિયોએ વટાઢીને પોતાના ધર્મમાં લીધો હતો; તેથી ણી પ્રજાને ક્રોધ ચડ્યો, અને ટેરનેટની ફોજ ત્યાં આવી પોહોંચતાં, વટલેલા રાજાને મારી નાંખ્યો. આ સમયે મોલકા છોડી, ત્યાંથી જતાં રહેવાનો ફિરંગિયોએ વિચાર કયો, પળ મેનેઝીસના મરણ પછી વાસ્કોસેલોસ (Vasconcellos) સરદારીપર હતો તેને, ક્રિશ્ચિયનોને છોડી દેને જતા રહેવાનું ઠીક લાગ્યું નહિ, અને જો ફિરંગિયો જતા રહેશે તો દેશી લશ્કરનો જમાવ કરીને પળ તેમનું રક્ષણ કરવાને પોતે ત્યાંજ રહેશે એવો આગ્રહ બતાવવાથી, તેમણે એ વિચાર વદલ્યો, અને પોતાનું ધ્યાનું વદલીને રોઝાનિવમાં જઈ રહ્યા, કેમકે ત્યાંના લોક ફિરંગિયોના મઝતિયા હતા. આ ઠેકાણે તેઓએ દેશિયોની મદદથી કિલ્લો બાંધ્યો, અને થોડી વાર પછી, ગોવેથી મદદ પળ આવી પોહોંચી. આતુવાના લોકો એકાએક ફિરંગિયો ઉપર ચડી આવ્યા, અને તેમને દરાવી દીધા. પછીથી વાસ્કોસેલોસે થોડીક ફોજ એકઠી

हरीने अतुवा उपर धसारो कखो, अने त्यां जे माणस के जान-
ार नजरे पड्युं, तेनो एकेएकनो घाण वाळी मूक्यो; पछी त्यांथी
गेझातर बेटमां गयो, त्यां पण तेवोज केर वर्त्तावी दीधो.

१५७३. आन्तोनिय दे नोरोँज आ वेळाए गोवानो वैसरोय
हतो, तेने वरतर्फ करवानो लिस्बोनमां ठराव थतां, आर्कबिशप-
परना राजाए लखेला कागळो लइने, डों फ्रांसिस्क सौझ, चार
वाहाण लइने गोवे आब्यो. राजाना हुकम प्रमाणे, आन्तोनिय
नोनिस् वारेंतने ता. ९ मी डिसेम्बरे गोवाना गवर्नरनो चार्ज
गोपवामां आब्यो.

नोरोँज लिस्बोन गया पछी, शोकनो माखो, आ दुनियानो
याग करी गयो. आ पछी, डों सेवाशियो राजाने पोतानी भूल
गणार्ई त्यारे पश्चात्ताप थयो.

वारेंत मलाक्कानो एडमिरल हतो ते गवर्नर थयो, एटले तेनी
गयाए लिओनिस परेराने ठराव्यो. आ वेळाए अचीनना रा-
जानी मददे जापारानी राणी होतां, बंनेए मळीने मलाक्का उपर
वडाई करी. गोवे खबर पोहोंचतां, परेराने ताकीदथी त्यां जइ
गेहोंचवानो हुकम कखो, पण, जोइये तेटली फोजनी सोई हती
नहि तेथी तेणे त्यां जवानी चोग्दी ना पाडी, अने मलाक्के जवाने
वदले लिस्बोन जतो रह्यो.

१५७३ नी आखरे, ६ वाहाण लिस्बोनथी आब्यां. झामोरि-
तने चेलगढ डों ज्योर्ज कास्त्रे सोंपी दीधो हतो, ए तेनुं अप-
कृत्य गणीने राजाए तेना उपर काम चलाववानो हुकम, आ सफर
भेगो मोकल्यो हतो. तेना उपर काम चलावतां अपराध साबित
थवाथी, गोवाना प्रसिद्ध बाझार वच्ये, तेनो शिरच्छेद करवामां
आब्यो. एनी साथे बीजा जे अपराधमां सामिल हता, तेओ शि-

ક્ષામાંથી બચી ગયા, એટલુંજ નહિ, પણ તેઓને ઇનામ આપવામાં આવ્યાં.

૧૫૭૪. વાક્ષ મલાક્કાનો કમાન્ડર ઠરતાં તે સુંડેથી ત્યાં આવ્યો. જાપારાની રાણીની ફોજે મલાક્કા ઉપર ચડાઈ કરી, ત્યારે ગોવેથી મદદ મંગાવી, તે ત્યાંથી નહિ મોકલતાં, ગવર્નરે આસપાસની જગ્યાએ માણસ એકઠાં કરવાના હુકમ મોકલ્યા, અને લશ્કરમાં આવવાને સુચી હોય તેઓને સારો પગાર આપવાનું વચન આપ્યું, એટલે, મલાક્કાનું રક્ષણ થઈ શકે એટલી પગારદાર ફોજ એકઠી થઈ.

ગવર્નર બારંતે ગોવાના શહરસુધરાઈલાતા પાસેથી ૨૦ હજાર પાર્ડોની મદદ માગી, અને પૈસા મળતાં, નૌકાસૈન્ય તૈયાર કરવાની ધારણા કરી, પણ લોકોએ પૈસા ધીરવાની ના કહી, ત્યારે તેણે પોતાનો ૮ વર્ષનો દીકરો મોનિશ્ઝ નામનો હતો તે જામીનગીરીમાં લખી આપ્યો, તે કબજે લઈને, શહરસુધરાઈલાતાએ તેને પૈસા ધીર્યા.

સૈન્ય એકઠું કરવાની તૈયારી થતી હતી, તેવામાં જાવાનીશ્ઝ જનરલ (Quiadaman) ક્રિયાદામને ફિરંગિયો સાથે શત્રુવટ શિરૂ કરી, અને ઇલ્લર ઉપર હુમલો કર્યો, ત્યાં ડૉં આન્તોનિય દે કાસ્ત્ર માત્ર ૧૦ માણસ લઈને જઈ પોહોંચ્યો, પણ તેમાં તેનો નાશ થયો. ૧૫,૦૦૦ જાવાવાસી શેહેરની આસપાસ વિસ્ખરાઈ પડ્યા હતા, ત્યાં પછવાડેથી, વાક્ષના હુકમથી, ૧૫૦ માણસ લઈને બે ફિરંગી સરદાર આવ્યા, તેઓએ એક ચોકસ જગ્યેથી જાવાવાસિયોને પાછા હટાવીને ૭૦ નેકતલ કહ્યા, તેમના મોરચા તોડી પાડ્યા, અને ૭ તોપો કબજે કરી લીધી. ૩૦ વાહાણ બાઝી દીધાં. આ હુલામાં ૨૦ ફિરંગી માર્યા ગયા. પણ નદીમાંથી દેશિયો સ્વશી જતાં, હવે પરેરાએ પોતાનાં વાહાણોથી, ઘેરો ઘાલનારા-

ઉપર હણો કચ્છો. તથા તેમનો ખોરાક વગેરે આવતો હતો, તે જોહોર આગઝ પઢાવી લીધો. ત્રણ માસ સુધી જાવાવાસિયોનો ઘેરો રહ્યો હતો, તેટલામાં, ઘણાંખરા મંદવાડથી મરી ગયા હતા, કેટલાક આગમાં બઢી મુવા હતા, અને કેટલાક લડતાં માણ્યા ગયા હતા, તેથી, ૧૫,૦૦૦ માણસમાંથી ઘણાં ધરા અર્ધાં ભાગનો આ ઠેકાણે ઘાળ વઢી ગયેલો સમજાય છે.

૧૫૭૫. આટલું છતાં પણ, અચીનના રાજાએ અને જાપારાની શાણિયે, વારાફરતી મલાક્કા ઉપર હજા કરવાનું જારી રાખ્યું. એકની નૌકાસેના સરસામાન લેવા જાય, કે તુરત બીજાની આવીને ત્યાં સ્વડી થતી હતી. અચીનનાં ન્હાનાં મ્હોટાં થઈને ૧૦૦ વાહાણોની સેના તોપખાના સહિત મલાક્કા ઉપર ચડી આવી, ત્યારે વાણે, પરેરા, સિલ્વા, અને પેલેરીઝને પ્રત્યેકને ૪૦ માણસ સહિત બંદરમાંથી નીકળી જવાનો હુકમ કચ્છો, અને ફરમાવ્યું, કે મલાક્કા માટે ખોરાક વગેરે લઈ આવવાને, અને લડાઈમાં મદદ કરવાને વાહાણો મંગાવ્યાં છે, તે જેવાં આવતાં દેખાય, કે તુરત તેમને અહિં લઈ આવવાં. આજ્ઞા પ્રમાણે ત્રણે કેપ્ટનો જેવા બંદરમાંથી નીકળ્યા કે તુરત, તેમનાં વાહાણ ઉપર અચીનવાળા ટૂટી પડ્યા. તેમાં ત્રણે કેપ્ટનો માણ્યા ગયા. ૭૦ માણસોમાંથી કેટલાંક ડૂબી મૂવાં, ને બીજાં કતલ થયાં. ૪૦ જળને કેદ કરી લીધા, અને પાંચ જળ તરીને નાશી ગયા. મલાક્કાનો બચાવ કરવાને હવે ૧૫૦ જળ રહ્યા; તેમાં કેટલાક તો માંદા અને ઘરડા હતા. પણ ફિરંગિયોની આવી સ્થિતિ અચીનવાળાના જાણવામાં ન હતી, પરંતુ તેઓ કાંઈ પ્રપંચ રચવામાં પડેલા છે એવું ધારીને, અચીનના સરદારે ઘેરો ઉઠાવ્યો, અને ત્યાંથી એકદમ રવાને થઈ ગયો. જાન્યુ-આરીના પ્રારંભમાં મલાક્કાને ઘેરો ઘાલ્યો હતો, તે લગભગ એક

માસ રહ્યો, અને શહર સહજમાં સ્વાધીન થઈ ગયું હોત, તે માત્ર થોડી નુકસાની વેઠી, આવી રીતે બચી ગયું. હથિયાર અને દારૂ-ખાનું સ્વરીદવાને વાણે પોતાના ઘરના ૨૦ હજાર ડકેટ સ્વચ્ચ્યા હતા, અને ઘેરાના સમયમાં ઘણી સાવધાની અને હિંમત ધરી વેઠો હતો. ઘેરો ડાક્યા પછી, પછવાડેથી, થોડીઘણી મદદ આવી પો-હોંચી પણ તે હવે કામની ન હતી.

મલબારના સમુદ્રનો એડમિરલ કોસ્તા, બે યુદ્ધનૌકા અને ૨૪ બીજાં વાહાણ લઈને, ગાયપર શહર ઉપર ચડી ગયો. બાર્સેલોરની પાસે, તોલારના રાજાના તાબાનું ગાયપર હતું. ત્યાંની જાડી કાપી નાંચીને શહર સઠગાવી દીધું, અને ૧,૫૦૦ નિરપ-રાધી માણસોને કતલ કરી નાંચ્યા.

ચેલ નદીમાં જઈને, જામોરિનના તાબાનો એક વેટ હતો, તેનો કોસ્તાએ નાશ કરી નાંચ્યો. પછી નદીમાં આગળ હંકારી જતાં, તેને કાંઠે પારાપાંગાલિમ (Parapangalim) નગર આવ્યું, તે સ્વેદા-નમેદાન કરી મૂક્યું, અને તેની કુમકે ગાદીનો વારસ ૨૦૦ મુ-સલમાનોને લઈને આવ્યો, તે સર્વેનો નાશ કરી નાંચ્યો. પછી કેપોકેટ (Capocaté) પોહોંચી ગયો, અને ત્યાં ૩૦૦ માણ-સોનો સંહાર વાઢી મૂક્યો, તેમાં તેના માત્ર બે ફિરંગિયો મરાયા. દિલીડુંગર (Mount dily) પાસેના નિલાચિરામ (Nilachiram) શહરને આગ લગાડીને સ્વાસ્થ ભેગું મેઢવી દીધું. આ ઉપરાંત, કે-ટલાંક વેપારિયોનાં વાહાણો પકડીને, તે ઉપરનો સ્વોરાક, અને માલ લૂંટી લીધો, અને કેટલાંક માણસોને પોતાની યુદ્ધનૌકામાં ગુલામ કરીને રાખ્યાં.

લોભને લીધે ફિરંગી સરદારો અને કેપ્ટનોની દાનત ભ્રષ્ટ થવા લાગી, તેથી એક વ્યાપારી તરીકે, લોકો અને રજવાડા તેમનો વિ-

श्वास करता होता, ते विश्वास उठी गयो; अने जेओ तेमने संकटने समये मदद करता होता, तेओना उपर पण कुदृष्टि तेओण करवा मांडी.

*उजंटाणा(Ujantana)नो राजा वगेरे तेमनी मददमां रहेता होता, ते हवे खशी गया, अने तेमना सामावाळाने साहाय्य करवानी तेमने अगत्य पडी.

१५७६. उपरनां कारणोने लीधे, मोलकामां हवे तेमनी राज्यसत्ता जवा बेठी, केमके, पोताना राजानो लाभ बगडतो होय तो भले बगडे पण पोतानुं खिस्सुं केम तर थाय जे उपर फिरंगी आगेवानोनुं चित्त दोरायुं हतुं. नवा नवा सरदारो, राजाण मोकलवा मांड्या, अने तेमनी साथे लडवैया पण जोइये तेदला आववा लाग्या; परंतु तेथी तो उलटो बिगाड थवा मांड्यो. टेरनेट बेट उपर आवेली जग्या उपर, त्यांना राजाण हुमलो करीने, फिरंगियोने खरेखरी संकडामणमां आणी मूक्या. तेमनी मददे एक पछी एक सरदारो आव्या; पण कोइ फावी शक्या नहि. फिरंगियो अहिं हारी गया. तेओ पोतानी प्रतिष्ठा गुमावी बेठा. राजाण किल्लानो कबजो करी लीधो, पण फिरंगियोना जेवो ते कृतघ्नी थयो नहि. तेणे शहरमां प्रवेश करतां वांतज तेओने कही दीधुं के, हुं आ किल्लानो कबजो मारा पोताने माटे लेतो नथी, पण पोर्तुगालना

* मलय द्वीपकल्पनी छेक नीचे बिटांगसंस्थाननुं एक शहर.

+ Dom Alvaro de Ataideनी आवेलाए सरदारी हती तेने बदले Nuno Pereira तेनो चार्ज लेवाने नीकळी चूक्यो हतो. Marramague नी टुकडी मदद माटे आवेली नाश पामी. Antonio de Valadares तथा Lacerda चार वाहाण लइने आवेला ते वाहाणो विखराइ गया. लासे-रडा एकलो घेरायलानां आंसु लोवा आव्यो. पछी फ्रांसिस्को दे लिमा मदद माटे आवतां वखतमर पोर्तुगींची शक्यो नहि.

राजाने माटे लडुंछुं. मारा पूज्य पिताजीनो प्राण जेणे लीधो छे, तेने योग्य शिक्षाए पोर्तुगीझाडवाथी मारा मनने शान्ति वळशे, तयारपछी ए किल्लो जेने सोंपवानुं ते केहेशे तेने हुं सोंपी दर्श.

१५७६-७८. आम्बोयनामां पण जेवो जोइये तेवो कारभार चालतो नहतो. सांचो डे वास्कोसेलोस (Sancho de vas concellos) नी पासे जेटली फोज हती तेटलाथी ते मारकूट चलावतो हतो. टेरनेटर्ना बे नौकासेनाने एणे हरावी, अने तेओना मालमो तथा काचिल टिडोरने मारी नांख्या. आम्बोयनाना लोकोए मालाडाम (Maladom) अने बीजा घणाने कतल कख्या. वास्कोसेलोसे अकेलझांडर डी माटोसने जामाम (Jamam) उपर चडाइ करवानो हुकम करतां, तेणे त्यां जइने ते जग्यानो नाश कखो, पण पछवाडेथी त्यांना देशियोए तेनो अने तेना साथियोनो घाण वाळी मूक्यो. टिडोरना राजानो काको डों हेन्नीक करीने हतो, तेणे २५० माणसो लइने, पेला लोकोमांथी २,००० माणसोने मारी नांख्यां.

आम्बोयनाना लोकोए हवे सांचो वास्कोसेलोसने मारी नांखवानुं कावतरुं कखुं.

देशियोनें धर्मभ्रष्ट करीने, तेमनां नाम बदलीने, फिरंगियो पोर्तुगीझ नाम पाडता हता. तेवो तरतज वटाळेलो एक रूय डी सौझा करीने हतो, ते रोझानिवनो मुख्य पुरुष हतो, ते आ कावतरामां सामेल छे, एवो वेहेम आणीने, तेने पकडाव्यो; पण आम करवाथी तो वधारे काम वगड्युं. तेने केदमां पूखो हतो, त्यांथी ते नाशी गयो, अने हवे तेना प्रथमना मित्रोने शत्रुना हाथमां खरेखरा सपडाव्या. तेओण घणा पोर्तुगीझोने कतल करी नांख्या. अने आम्बोयना बेटने हवे खरेखरी बारीक स्थितिमां आणी मूक्यो.

૧૫૭૮. અચીનના રાજાએ હવે છેલ્લી વારનો મલાક્કા ઉપર હુલો કર્યો; અને બીજા કેટલાક રાજાની સાહાય્યથી તૈયારી કરી, પળ તેમ કરવામાં ઘણો અવિચાર થયો હતો, કેમકે, આ લડાઈમાં તે વેઝાએ ૩૦૦ વાહાણની નૌકાસેના હતી. તેમાં ૮૦ માત્ર ૪૦૦ ટનની સુરેરાશનાં ન્હાનાં હતાં. ત્રણ માસસુધી ઘેરો ચાલ્યો, પણ છેવટે દશ હજાર માણસોનો ઘાણ વઢી ગયો, અને ૫૦ માણસો કરતાં એક પણ વધારે જીવતું રહ્યું નહિ. રાજા પોતે પણ મરાયો. અથવા તો ક્યાં ગેવ થઈ ગયો તેની સ્વરજ પડી નહિ.

સન ૧૫૮૦ માં પોર્ટુગાલનું રાજ્ય સ્પેનના કબજામાં ગયું. સ્પેનની રાણી ઇસાબેલા, તે પોર્ટુગાલના રાજા ઇમાન્યુઅલની કુમારી થતી હતી. તેનો કુમાર બીજો ફિલિપ, જે આ વેઝાએ સ્પેનનો રાજા હતો, તે ૧૫૮૧ ના એપ્રિલની ૧૬ મી તારીખે પોર્ટુગાલનો પહેલો ફિલિપ રાજા એવા નામથી વિધિપૂર્વક માન્ય થયો.

એણે જોયું કે, પોર્ટુગાલના હિન્દ માંહેલા રાજ્યનો, અને વ્યાપારનો લાભ, તેમના રાખેલા અધિકારિયો ચોરી સ્વાય છે. તેમજ વઢી, તેના જોવામાં આવ્યું કે, હિન્દમાંથી રાજાના વાહાણોમાં આવતા માલની રકમ માત્ર ૧૦ લાખ પૌંડની થાય છે. તે બધી ત્યાંનો રાજમામલો ચલાવવામાં પૂરી થઈ શકતી નથી. માટે આવા સ્કોટના ધંધામાં પડવાનું છોડી દેને, તેણે એક વ્યાપારી ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીને હિન્દનો વ્યાપાર કરવાની છૂટ આપી, અને તેના બદલામાં તે અમુક રકમ પ્રતિવર્ષે રાજ્યને આપે, એવી, સન ૧૫૮૭ માં ગોઠવણ કરી. પણ રાજ્યસત્તા તો પ્રથમની ગોઠવણપ્રમાણે, પોતાના હાથમાં રાખી. એટલે, રાજ્યની ઉપજ તો ચાલતી રહી, અને સ્કોટનો ધંધો હતો તે કાઢાડી નાંચ્યો. આ ઠરાવ ગોવાની સરકારને બિલકુલ પસંદ પડ્યો નહિ, કેમકે, વાઈસ-રોયથી માંડીને, તે એક સિપાઈસુધી, જે રાજ્યના નોકર હતા,

તેઓ ખાનગી વેપાર કરતા હતા. અને લાગ આવે, તો ચાંચિયાનું કામ પણ કરતા હતા. તેઓની કમાવાની ગોઠવણ ટૂટી પડવાનો સમય આવ્યો. સરકારી વાહાણો, જે સરકારની ઉપજ દેશમાં લઈ જવા આવતાં, તેના માલમો ગોવેથી ચીન, અને જાપાનની માત્ર એકજ સફરમાં, પોતાના લાભના એક લાખ પૌંડ લઈ જતા હતા; અને તેમના વાહાણમાં બીજાઓ માલ ભરે, તેનું નૂર પણ ચાઈ જતા હતા. ટિકોટનના કેહેવાપ્રમાણે, ૧૬૦૦ ટનસુધીનાં વાહાણો માલથી ભરેલાં ચીન જતાં. (૧૬૦૪ માં ડચ લોકોએ એક ૧૪૦૦ ટનનું વાહાણ પકડ્યું હતું, તેમાં ૭૦૦ પુરુષો, અને ૧૦૦ સ્ત્રીઓ હતી.) નોકરવર્ગમાં, જેની સત્તા મ્હોટી, તેનો નફો પણ તેઓ મ્હોટો મેલવતા હતા. ધારા બાંધ્યા હતા તે પણ સ્વિસ્સામાં મૂક્યા હતા. દેશમાં જે ગરીબ સ્થિતિમાં આવી ગયા હોય, તે પાછા તાજા થવાને હિન્દમાં આવવાનાં ફાંફાં મારતા હતા. મૂર અને બીજા લોક, જેમને તેઓ ચાંચિયા કેહેતા હતા, તેમનો બંદો-વસ્ત રાખવાને વાહાને, હથિયારસજેલાં વાહાણો ફેરણી કરવા નીકળતાં હતાં; તેઓ પોતાનાથી નવઝા દેખે, તેમને દગિયામાં ઘૂંટી લેતા હતા. કેટલાક તો, સરકારની નોકરી છોડીને દેશી રાજાઓના નોકર થઈ રહેતા હતા; અથવા તો, સ્વતંત્ર સત્તાધારી થઈ જવાના ડોઝમાં માહાલતા હતા.

આપ્રમાણે અવ્યવસ્થા, અને અંધેરનો પાર ન હતો. તેવામાં વઢી, પોપ અને કેથોલિક રાજાતરફથી એક ફર્માન ૧૫૯૪ ની સાલે આવેલું, તેમાં એમ હુકમ કરવામાં આવ્યો હતો કે, કાફર માત્રને વટલાવીને ક્રિશ્ચિયન ધર્મમાં દાખલ કરી દેવા ! મુસલમાનોના જુલ્મી રાજ્યમાં પણ ધર્મવિરુદ્ધ જેવાં કામ નહિ થયેલાં, તેવાં હવે થવા લાગ્યાં. હિન્દુ દેવલોની માલમતા ઘૂંટી લેવામાં આવી, અને તેઓને અપવિત્ર કરી નાંખવામાં આવ્યાં, તેમજ તેમના

પવિત્ર હક, જે હતા તે, પગનીચે કચરી નાંખવામાં આવ્યા. તેમની માલ મિલકત, તેમના જ્ઞાન, અને તેમના ધર્મવિરુદ્ધ ઘણા પ્રકારના જુલમ થવાથી તેઓ ત્રાણી ગયા હતા. અને આવા પાપિયોનો નાશ કેમ થાય એમ અંતઃકરણથી તેઓ ઇચ્છતા હતા, તેથી, તેઓનું સામડું કાટલું થઈ જાય એવી કોઈ મહાન્સત્તાધરાવનાર મઢી જાય, પછી તે ગમે તે હોય, તો તેમનીસાથે સંપ કરીને, પોર્ટુગીઝ સત્તાનો છેવટનો નીકાલ લાવવામે તેઓ ટગમગી રહ્યા હતા. તેવામાંજ, સ્પેનના ફિલિપ રાજાના હાથમાં પોર્ટુગાલ આવતાં તેની ધર્મીય કરણીથી તેવો સમય સત્વર પાસેજ આવી ગયો.

આ વેળાએ, પોર્ટુગાલના સ્વાધીનમાં નીચેપ્રમાણે પ્રદેશ હતો. આર્બેસ્તાનનું મસ્કત; સોફાલા, મોઝામ્બિક, અને મોમ્બાસા એટલા આફ્રિકાના પૂર્વકિનારાનાં સ્થાન; ઇરાની અસ્વાતમાં ઓર્મઝ, અને બસરાના ટાપુઓ; ગૂજરાતના કિનારાઉપરનું દીવ બંદર; ચૌલનો કિલ્લો અને શહેર, તથા દાવૂલની કોઠી; જેમાં કોટ કરી લીધેલી કોઠી હતી તે દમણ; વસઈ શહેર, ઉત્તર સાષ્ટીનો બેટ, અને થાળા શહેર; મુંબાઈનો ટાપુ; ગોવાનો કિલ્લો અને શહેર, જે તેમના આજ્ઞા રાજકબજાનું રાજધાની શહેર હતું તે; ઓનોર(હુનાવર), બાર્સીલોરં (બર્સલૂર), માંગલોર (મંગલૂર), અને કાનાનુર એટલાં ઠેકાણાંની કોઠિયો; અને કલિકોટ શહેર; ક્રાંગાનુરની કોઠી; કોચીન બંદર; અને (કોલમ) કિલોનની કોઠી. સિંહલદ્વીપમાં, કેટલાંક થાળાં કચ્છાં હતાં તે. કારોમાંડલના કિનારાઉપર ની-ગાપટ્ટમ, સેંટ થોમે (કાલિયાપુર), અને મછલીપટ્ટમ (મસુલીપટ્ટમ) એટલે ઠેકાણે થાળાં હતાં; તેમજ બંગાલ પ્રાન્તમાં કેટલાંક થાળાં અને વ્યાપારની કોઠિયો ઘાલી હતી. વઢી પેગુ, અને માર્ટાબાનમાં કોઠિયો હતી, અને ત્યાં વેપાર કરવાની છૂટ મેળવી હતી. જંકસેય-લોનમાં થાળું ઘાલ્યું હતું. મલાક્કાને કોટ બાંધી લઈને તે પોતાના

કબજામાં કરી લીધું હતું. સુમાત્રા, અને જાવામાં કાંઈ અગત્યનાં સ્થાન તેમણે કરી લીધાં ન હતાં. આ સર્વેની રાજધાની ગોવા નગર હતું; ત્યાં તેની સર્વોપરી સરકારતરીકેની ગણના થતી હતી. અહિં તેમનો પ્રતિનિધિ એટલે વાઈસરોય રહેતો હતો. લશ્કરી અને મુલ્કી ખાતાં તેના સ્વાધીનમાં હતાં. પ્રમુખ તરીકે તે સર્વ પ્રકારનાં ખાતાં ઉપર બીરાજતો. તેમજ, આવા વિસ્તારવાળા આખા રાજ્યમાં ધર્માધ્યક્ષો, જે લોકોને વટલાવવાના કામમાં ગુંથાયા હતા, તે ઉપર એક મ્હોટો બિશપ રાખવામાં આવ્યો હતો.

પોર્ટુગાલે કરી લીધેલી બધી રાજ્યસ્થાપનાની ઉપજ, તેના ૫૦ વર્ષ ઉપરાંતના ભોગવટાની સરેરાસ ગણતાં ૨,૫૦,૦૦૦ પૌંડ પ્રતિવર્ષની, ખર્ચ બાદ કરતાં થતી હતી. ખર્ચની મુખ્ય રકમો ગણિયે તો વાઈસરોયનો પગાર ૪,૦૦૦ પૌંડ, વર્ષનો હતો, તે તથા બીજા તાબાના ગવર્નરોના પગાર, તેમજ મુલ્કી, અને લશ્કરી ખાતાનો, તથા ક્રિશ્ચિયન રોમન કેથોલિક ધર્મ વધારવાનેમાટે પાદરિયોનું ખાતું સ્થાપ્યું હતું, તેમના પગાર વગેરેનું ખર્ચ થતું હતું. ઉપજ મુખ્યત્વે કરીને જકાતખાતાની હતી. ઉપર જે તેમના વ્યાપારની કોઠિયો, અને થાણાંની વિગત આપી છે, ત્યાં જે માલ આવે, તેની આયાત જકાત, અને નિકાસ થાય, તેની નિકાસ જકાત, સર્વે પ્રકારના માલઉપર લેવામાં આવતી હતી; મલબારના કિનારાને લગતાં કેટલાંક ન્હાનાં દેશી સંસ્થાન હતાં, તેમની પાસેથી ખંડણી આવતી હતી, કેમકે, તેઓનું તેમના શત્રુઓથી રક્ષણ કરવાના બદલામાં તે ઠરાવી હતી; અને પોર્ટુગીઝ અમલદારોપાસેથી પરવાનો લીધાવિના, હિન્દી સમુદ્રમાં વેપારમાટે આવતાં વાહાણોને પકડી લઈને તે વેચી નાંખવામાં આવતાં હતાં, તેની પણ ઉપજ આવતી હતી.

હિન્દની સાથે વેપાર કરવામાં પોર્ટુગાલને કેટલો નફો મળતો

હતો, તે જાણવાને પૂરેપૂરો આધાર મળી આવતો નથી, પણ હિન્દ-માંથી માલ સ્ત્રીદતા, તેનું જે મૂલ્ય વેસતું હતું, અને તે યુરોપના બાજારોમાં વેચાતો હતો, તેમાં જે ઉપજતું હતું, તેનો હિસાબ ગણતાં, તેમાં પ્રતિવર્ષે ૧,૫૦,૦૦૦ પૌન્ડનો નફો થતો હતો. ફિરંગી ઇતિહાસ લખનારા કેહે છે કે, જુદા જુદા વજનનાં ૨૦ વાહાણો પ્રતિવર્ષે નિયમિત હિન્દ અને ચીનનો માલ લઈને ગોવેથી લિઝ્બન જતાં હતાં. કેટલો નફો મળતો હતો, તે એ લખનારા-ઓએ ઊઘાડ્યું લખ્યું નથી; પણ હિન્દના માલમાંથી તેમને સેંકડે ૩૦ ટકા નફો મળતો હતો, એવી ગણતરી કરી શકાય છે. આ પ્રમાણે ફિરંગી સરકાર હિન્દના પોતાના મુલ્કમાંથી લાભ મેળવતી હતી, તે ઉપરાંત સ્થાનગી રીતે પૈસો મેળવનારા ફિરંગિયો જે નફો કાઢાડી જતા હતા તે તો જુદો. ૫૦ વર્ષની મુદતમાં એવા લોકો નીચેપ્રમાણે હિન્દમાંથી ધન હરણ કરી ગયા છે:—

તેમના વાઈસરોયમાંથી કેટલાએક પૌન્ડ. ૩,૦૦,૦૦૦. ગવર્નરો અને જનરલોમાંથી કેટલાએક પૌન્ડ. ૧,૦૦,૦૦૦. મુલ્કી અને લશ્કરી અધિકારિયો ૨૦ હજાર થી તે પૌન્ડ ૫૦,૦૦૦ સુધી. આ સિવાય, ધર્મના પાદરિયોને પૈસો મેળવવાની છૂટ મળેલી હતી, તે પ્રમાણે હૃદયિનાનો પૈસો તેઓ મેળવી લેતા હતા. તે ઉપરાંત વઢી, ગામડાના લોકોને જુલ્મથી ફિરંગી ધર્મ કબુલ કરાવવામાટે, તેમનાં ગામો લૂંટી લેવામાં આવતાં હતાં; એમનાજ કેટલાક ઇતિહાસ-કોના લખવા પ્રમાણે, તેઓ અધર્મરીતિએ દેશમાં ધન લઈ આવ્યા તો સ્ત્રી, પણ તેજ પ્રમાણમાં, તેમણે અનીતિ ફેલાવીને તેમના દેશની આબરૂને હિનપસ્ટી લગાડી, અને પોતાની માતૃભૂમિની પડતી દશા આળવામાં આધનભૂત થઈ પડ્યા. પરમેશ્વરને ઘેર ન્યાય છે. તે અધર્મીની અધોગતિ કરી નાશતાં વાર કરતો નથી.

૧૫૮૬. મલાયના છેડાઉપર ઉજંગતાના નામનું ચિત્ર

राज्यनुं शहर छे, त्यांना राजाए केटलांक फिरंगी वाहाणो पकड्यां; मलाक्कामां खोराक पोहोंचे नहि, एटलामाटे, नाना प्रकारनी अडचणो नांखी. तेमज, पडोशना मानेनकाबो (Manencabos) लोकोएं, आसपासनो प्रदेश उज्जड करी दीधो; कशी खावानी चीज मलाक्कामां जाय नहि, एवी वस्तीने ताकीद आपी. खोराकनी आवी आकरी बंधी थतां, घणा लोको भूखथी मरण पामवा लाग्या. मोलक्रेथी डियोगो डे आझमबुर्ज मददे आवी पोहोंच्यो; तेनी साथे १०० फिरंगी, अने ६०० मलाइ लडवाइया हता. आश्रय आवतो रोकवाने, नाम शहरनी नजीक, २,००० माणसो तैयार उभा हता. डॉ. आल्मेदे आ वेळाए पोताना अर्ध लश्करथी हुमलो करीने, ते लोकोने नसाडी कतल कख्या. त्यांथी फिरंगियो वॉम्बो गया; त्यां जोहोरना राजानो किल्लो हतो ते उपर धशी जतां, त्यांनो सरदार जतो रह्यो; वस्ती ताबे थइ गइ. अचीनना राजाए जोयुं, के मलाक्काउपर हुमलो करवानो आ समय सारो छे. तेणे ३०० वाहाणोनी नौकासेना तैयार करी, ते लइने उपडी जवानी तैयारीमां हतो, तेवामां तेना सरदार मोरातिझे तेने अने तेनी राणीने तथा आगेवानने कतल करी नांख्यां. घणा दिवसथी ते राज्य वथापी पडवानी पेरवीमां हतो, ते इशदो तेणे राजद्रोही थइने पूरो कख्यो. पोतानो जमाव करवा मलाक्काउपरनी चडाइ हवे पडती नांखी. वॉम्बो उपरना हुमलानो खार राखीने राजालेण पोताना जोहोर बंदरेथी १२० वाहाण साथे ६,००० माणसोनी सेना लइने मलाक्का उपर चडाइ करी. शहरनो वचाव करवाने जुवाव डा सिल्वा सज्ज थइ रह्यो; दरियांमां डॉ. आन्तोनिय डे नोरोंज, पूरी तैयारीमां रह्यो. राजाए वे जुदे जुदे स्थळे पोतानां माणस उतारवा मांड्यां, तेमने तेमना वाहाणो उपर पाछा चडी जवानी फिरंगियोण जरूर पाडी. केट-

લાંક માણસો ઢૂંવી ગયાં. તેમજ, તોપના મારાથી વે વાહાણો દરિયામાં ગરક ગયાં. આવી ધાંધલ મચી રહી હતી, તેવામાં, ત્યાંનો કમાંડર સિલ્વા, એકાએક ગાંડો થઈ ગયો, એટલે તેની સરદારી ત્યાંના બિશપે લીધી. મલાક્કાનો બચાવ થતો હતો; તેવામાં રાજાની બીજી સેના મદદે આવતી હતી, તેનો અને આશ્લે-વેદનાં વાહાણોનો માર્ગમાં ભેટો થતાં, રાજાનાં વાહાણની ચરાબી થઈ. કોચીન સ્થલ પોર્ટુગીઝોનાં ફિરંગિયોએ ત્યાંથી ચોરાક આદિની મદદ મોકલી દીધી. તેમજ, વસઈ, ચૌલ, અને ગોવાના લોકોએ નાણું ભેગું કરીને, લશ્કરની તૈયારી કરવા, વાઈસરોયને આપ્યું.

ડૉં પૉલ ડે લિમાની સાથે ૧૬ વાહાણમાં ૫૦૦ માણસોનો કાફલો રવાને કયો. અચીનને કિનારે આવતાં, ત્યાંનાં ૪ વાહાણો તેમણે પકડ્યાં, ને ઘણાં માણસો મારી નાંખ્યાં. અચીનવાઝાને મદદે ચોલાવવા, રાજાલેયે પોતાનો એલચી ત્યાં મોકલ્યો હતો, તે પણ માલ્યો ગયો. અચીન છોડ્યાપછી લિમાનાં વાહાણોની વેંહેંચણી કરી નાંખી. નોરોંજને કેટલાંક સૌખ્યાં, તે મલાક્કા આગળથી સાંમાવાઝાને નસાડી, તેમના મુલ્કમાં, તેમની પછવાડે ધાતો, જોહોર પોર્ટુગીઝો ગયો. ત્યાં તેના ઉપર હુમલા થયા, તે પાછા હટાવી દઈ, વે વાહાણો પકડી લીધાં. ડૉં. આન્તોનિયની જલસેનામાંથી, એક ટુકડિયે, કુરિટમના કિલ્લા ઉપર ધસારો કરી, મારો ચલાવ્યો, અને ઘણા કિલ્લેદારોને મારી નાંખ્યા, વાકીના નાશી ગયા. પછી ફોજને જમીન ઉપર ઉતારી, તોપ લઈ જઈ, કિલ્લાને આગ લગાડી દીધી. ત્યાંથી ફિરંગિયોએ પાછા વળતાં, પરાં અને વાહાણો ઉપર મારો ચલાવી, ઘણી લૂંટ મેળવી લીધી, અને ઘણા જળને કેદ પકડી લીધા. આ પ્રમાણે વિજય પામતાં, નોરોંજ ફૂલાયો, અને જોહોર શહેર સપાટામાં લઈ શકાશે એમ ધારી, તેના સરદારોનું નહિ માનતાં, માત્ર ૨૦૦

माणसोना जोरथी धसारो करी गयो. तेना जाणवामां हतुं, के जोहोरमां १२,००० लश्कर तैयार छे, अने तोपो पण गोठवेली छे, तो पण, आवुं साहासिक काम कखुं, तेमां ते माखो जवानी तैयारीमां हतो, तेटलामां, लिमा तेनी मददे आवी पोहोच्यो, अने तेने नसाडी, तेना वाहाण उपर पोहोचाडी दीधो. त्यां रहीने पण, ते शहर उपर मारो चलाववा लाग्यो. तेमां वच्ये, जोहोरनी जलसेना साथे पण मारामारी करवी पडती हती.

ता. १५ मी आगस्टे, बीजी वार, जोहोर उपर हुमलो कखो. त्रण टुकडियो थइने, ६०० फिरंगियो जमीन उपर उतखा. नोरोँजनी टुकडी उपर राजानी बंधुकोनो मारो चालतो हतो, तेवामां, शेहेरमां पेसी जवाने धसारो कखो, पण त्यां दरवाजो के बारी कांइ न हतुं, तेथी केटलाक फिरंगियो घेरातां माखा गया. लिमानी एक टुकडी उतरी, तेमांनां माणसो, २,००० शत्रुओ वच्ये घुसी जइने, आन्तोनिय नोरोँजनी टुकडी भेगां थइ गयां, अने देशियो उपर धसारो करीने शहरमां पेशी गयां. डों नुनो आल्बारेझ परैरानी टुकडी जमीन उपर उतरी के तरतज, तेने राजानी सामे थवुं पड्युं. राजा जे हाथी उपर बेठो हतो, ते हाथीने तेणे गोळी मारी, एटले, ते त्यांथी नाठो. तेणे राजांना आखा लश्करने विखेरी नासानासी करावी दीधी. आ बनावनो लाभ लइने, नुनो लागलोज, पेली बे टुकडियो भेगो थइ गयो. शेरियोमां झगडा मच्यो. लोको साथे लडतां, राजानी समक्ष तेओ आवी लाग्या. लगभग छ होरा सुधी तुमुल युद्ध मच्युं. तेमां कोण हाखुं ने कोण जीत्युं एनो पत्तो जणायो नहि. मेथियास परैरा पासे १५० माणस हतां, तेमांथी मात्र १५ माणस बाकी रह्यां, तोपण, ते लडतो लडतो बोताबातोना किल्लामां पेशी गयो.

आ प्रमाणे किनारा उपर लडाइ चालती हती, तेवामां, लुवीस

માર્ટિનેસ પરૈરા, જે નૌકાસૈન્ય ઉપર હુકમ ચલાવતો, તોપોનો મારો ચાલતો રાખતો હતો, તેણે વેગલેથી બોતાબાતોના કિલ્લા ઉપર ફિરંગી વાવટો ફરકતો દીઠો, એટલે તેણે મારો બંધ કઢ્યો. રાજાએ પણ તે વાવટો ચઢેલો જોયો, અને જ્યાં ત્યાં તેની ફોજ હારતી જોવામાં આવી, એટલે, પોતે તથા રાણી હાથી ઉપર ચઢીને જંગલમાં નાશી ગયાં.

પોતાનો વિજય થતાં, જોહોર શહેર ફિરંગિયોએ બાઝી નાંખ્યું. તેમાંથી બચવાની નાસાનાસીમાં ઘણી સ્ત્રિયો અને છોકરાં બઝીને મૃત્યુ થઈ ગયાં. ઘણી લૂટ લઈ લીધી, તથા બહુ જળને કેદ પકડી લીધાં. રાજાનાં ૭,૦૦૦ માણસ આ લડાઈમાં મરાયાં, ત્યારે ૮૦ ફિરંગિયો માર્યા ગયા. લગભગ ૨,૨૦૦ રાજાનાં વાહાણ હાથ આવી ગયાં, અને ૧૦૦૦ તોપો કબજે આવી, તેમાં કેટલીક તો મોટી હતી. ૧,૫૦૦ બંધુકો પણ સ્વાધીન કરી લીધી.

આગસ્ટના પ્રારંભમાં લંકામાં જંગ મચવા લાગ્યો. કોલમ્બોનો કબજો લેવા, રાજસિંહે, મોટી તૈયારી કરી, પણ ચોગરદમથી ફિરંગી.સરદારો મદદ લઈને આવી પોહોંચ્યા, તેથી તે પાલી શક્યો નહિ.

પેરો આંલ્ફોન્સો એક ટુકડી લઈને આવ્યો, તેણે તો કિનારા ઉપર કેર વર્ત્યાવ્યો. બાલિકેટ, વરબેરી, અને બેલીગામ એ ત્રણે શહેરો ઉપર હુમલા કરીને તે લૂંટી લીધાં, અને તેનાથી બની તેટલી ક્રૂરતા તેણે કરી. બૈરાં છોકરાંને હાથે કાને ઘરેણાં જોઈને, તેના સૈનિકોએ તેમના હાથ કાન કાપી નાંખીને ત્રાસ વર્ત્યાવ્યો. કોલમ્બો પોહોંચતાં સુધીમાં, રસ્તે જ્યાં હાથ નંચાયો ત્યાં નાંખીને, ઘણો જુલ્મ કઢ્યો. અને ઘણી લૂંટ તથા કેદિયો લઈને શહેરમાં પેઠો. કોલમ્બોના કિલ્લેદારોએ પણ શહેરમાં, એવાંજ ઘોર કર્મ કઢ્યાં. જે વિષેનું વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન ફિરંગી ઇતિહાસકારો આપે

છે, પળ તેવા દુષ્ટ કર્મો ઉપર કશી ટીકા કરતા નથી. તેમ ધિ:-
કાર પળ જળાવતા નથી. પરંતુ કિલ્લેદારોમાં કોઈ એવા પ્રકારનો
રોગ પ્રસર્યો, કે કેટલાક તેની અસરથી મરણ પામ્યા, અને બાકીના
નિર્માલ્ય બની ગયા.

૧૫૮૬ માં એક ચાંચિયો, ચીનને કિનારે લૂટફાટ કરીને,
પારાવાર નુકસાન કરતો હતો, તેણે મકાવ બેટનો કબજો કરી
લીધો હતો, તેમજ વઝી, તેણે કંતાન બંદર બંધ કરી મૂક્યું હતું
એટલુંજ નહિ, પણ તે શહર પોતાના કબજામાં રાખી બેઠો હતો.
આવો મામલો હોવાને લીધે, ચીનને ફિરંગિયોનો આશ્રય લેવો
પડ્યો, તે તેમણે આપ્યો, અને પેલા ચાંચિયાનો પરાજય કરીને તેને
મકાવ બેટ છોડીને નાશી જવાની અગત્ય પાડી. આ પ્રમાણે
તેમણે આશ્રય આપ્યો, તેથી ચીનના પાદશાહે મકાવ બેટ તેમને
આપી દીધો, અને તે સાથે વઝી, ત્યાં તેમની નવી વસ્તી કરવાની
છૂટ પણ આપી. તેમણે આ સ્થાને શહર વસાવ્યું, અને યુરોપિયન
રીતિ પ્રમાણે કોટની રચના કરી. આજે પણ તેઓના કબજામાં
આ જગ્યા છે, પણ ચીનાઓને તેઓ યંદળી તથા જકાત ભરે છે.

૧૫૮૭ માં ઇંગ્લાંડ ઉપર સ્પાનિયર્ડો ચડાઈ કરવાના હતા,
તેથી, એલિઝાવેથ રાણિયે એક વલિષ્ઠ નૌકાસેના તૈયાર કરી,
અને તેનો ઉપરી સર ફ્રાન્સિસ ડેકને ઠરાવ્યો; તેણે આ બંને લો-
કના વ્યાપારને યલેલ પોહોંચાડવા માંડ્યું. તેઓનાં માલનાં
વાહાણો પકડી લેવામાં આવ્યાં, તેમાં પૂર્વ હિન્દમાંથી વઝી આવતાં
વાહાણો માંહેલું એક સેન્ટ ફિલિપ નામનું વાહાણ અંગ્રેજોએ પ્રથ-
મજ પકડ્યું હતું. આ વાહાણમાંથી કાગળિયાં મઝી આવ્યાં, તે
એટલાં બધાં ઉપયોગનાં થઈ પડ્યાં, કે, તેમાંથી હિન્દ સાથેના વ્યા-
પાર સંબંધીની વિસ્તારપૂર્વક હકીકત, તેમના જાણવામાં આવી ગઈ.

પૂર્વપ્રદેશ સાથેનો વ્યાપાર કેટલી વધી અગત્ય ધરાવનારો છે,

તથા તે કેવી રીતે ચલાવવો જોઈએ, એ વિગત તેમાંથી બધી મળી આવી. અંગ્રેજ ઇતિહાસકાર કૉમડન કેહે છે કે, ઇંગ્લાંડનો વેપાર, તે દેશો સાથે ચલાવવાનો પ્રથમ વિચાર, આ કાગળો ઉપરથી અંગ્રેજોને સૂઝી આવ્યો હતો.

વાઈસરોય, મેનેજીસને, વેપાર વૃદ્ધિ કરવાનું મન ઘણું હતું, પણ સ્પેને નેધરલાંડ જીતી લેવાના સાહસમાં પૈસાની ખુવારી કરી હતી. તેથી હિન્દથી મળતો પૈસો તેમાં હોમાઈ જતો હતો. હિન્દની નૌકાસેના માટે પૂરતો માલ લેવાઈ શકાતો ન હતો. આજ લગી રાજ્યના હાથમાં આગવા વ્યાપારની લગામ હતી. પણ ૧૫૮૭ ની સાલમાં તે કામ રાજ્યભંગીથી છોડી દેવામાં આવ્યું અને “Companha Portugueza das Indias Orienta” પોર્ટુગીઝ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની ” એવું નામ પાડીને, એક વ્યાપારી સાહસની સ્થાપના કરી. પણ આવો ફેરફાર ગોવાના રહેવાસિયોના લાભમાં ગણવામાં આવ્યો નહિ. ત્યાં મ્હોટો ગડબડાટ ઊઠ્યો, અને તે થાલે પાડવાને વાઈસરોય અને પાદરિયોને ઘણી માથાકૂટ કરવી પડી. વાઈસરોય અને બીજા અધિકારિયો વગેરે, આ કંપની વિરુદ્ધ ઘણું વઢળ જણાવ્યું, તેથી છેવટે, તેનું ટટ્ટું આગળ જતાં અટકી પડ્યું.

૧૫૮૮. જાન્યુઆરીના પ્રારંભમાં, રાજસિંહે ફરીને કોલમ્બો ઉપર બે વાર હુમલા કર્યા. વીજા હુમલામાં, કોટના જુદા જુદા ત્રણ મોગરા હતા, તે ઉપર એવી ચાલાકીથી ધસારા કર્યા, કે તે તુરત કબજામાં આવી જાત, પણ કિલ્લેદારો છેવટની ઘડી સુધી ટકી રહ્યા. રાજાના ત્રણ હાથી, અને કેટલાંક માણસોનો નાશ થતાં તેને પાછા જવું પડ્યું. આ બનાવ પછી ફિરંગિયોના દરિયાઈ કાફલાના ઉપરી ડી સૌઝાએ સિંહલદ્વીપના આગ્રા કિનારા ઉપર નાશ અને પાયમાલી કરવા માંડી. કાસગોડે, માદમપે, અને

જિંદુરા, એ ત્રણ ગામનો નાશ કરી નાંખ્યો. ગાલ, બેલિગામ, અને માતુર્કા ઉપર ઘેરો નાંખી, લૂંટી લઈ, खेदानमेदान કરી મૂક્યાં. તળેવેરમનું પ્રસિદ્ધ અને પવિત્ર દેવલ દાંદેરા તોડી પાડીને તેના કાંકરા કરી નાંખ્યા. આઘા સિંહલદ્વીપને શોભા આપનારું, દરિયાની ટેકરી ઉપર સુશોભિત કારીગરી પ્રકટ કરનારું, કોતરકામના નમુના પ્રકટ કરનારાં જેનાં શિખર ઉપર સોનેરી કલશ ઝગમગી રહેલા, તેનું સત્યાનાશ વાઢી નાંખ્યું. ડી સૌજાએ પોતાના લશ્કરના માણસોને તે લૂંટી લેવાની, અને બને તેટલો નાશ કરી નાંખવાની છૂટ આપી. દેવલમાંનાં પૂતળાં, અને મૂર્તિયોની સંખ્યા એક હજાર જેટલી હતી તે સર્વેના ટુકડે ટુકડા કરી નાંખ્યા. ધાતુની મૂર્તિઓના પળ એવાજ હાલ કચ્છા, અને તેમ કરતાં પેહેલાં, દેવલમાં પેસતાં વાંતજ, તેને અપવિત્ર કરી નાંખવા માટે મથુરામાં જેમ અહમદશાહ અબદલ્લિયે કચ્છું હતું તેમ, તેમના કરતાં પણ વધારે રાક્ષસી યવાસવાઢા ફિરંગિયોએ, દેવલના મંડપમાં પવિત્ર મનાતી ગાયોને કાપી નાંખીને, તેમના લોહીથી આઘું દેવલ અપવિત્ર કરી નાંખ્યું. મૂર્તિયોના શંગારના પોશાક, અને ઘરેણાં, જે હીરા મોતી આદિ જવાહીરથી શણગારેલાં, શુદ્ધ સુવર્ણથી ઝગમગી રહેલાં, એવા અમૂલ્ય જેટલા ઢાગીના હતા, તેટલા વધા, મૂર્તિયોનાં અંગ ઉપરથી, તેમજ મંડારમાંથી હરણ કરી ગયા. હાથીદાંતની સુંદર કારીગરીના નમુનાનો નાશ કરીને તે પણ જથ્થાબંધ ઉપાડી ગયા. આટલું કરવાથી તેમને સંતોષ વઢ્યો નહિ, એટલે, દેવલ અને તેની આસપાસની તમામ જગ્યાઓમાં આગ મૂકીને સઢગાવી દીધી. અને તેનું નામ કે નિશાન કશું રહેવા દીધું નહિ.

કોલમ્બોને સહિસલામત જાઢવવાને માટે વાઢસરોયે હવે ઘણી કાઢજી રાઢી વધારે લશ્કર મોકલવા માંડ્યું. થોમે ડી સૌજા તો જ્યાં ત્યાં નાશ કરતો માહાલતો હતો, તે ઉપરાંત, માનવેલ

દે સૌજ કૌન્ટિજ અને ડૉ પૉલ ડી લિમાને લશ્કરસહિત રવાને કરી દીધા. કોલમ્બો આગળ છાવણી નાંખીને રાજસિંહ પહોંચો હતો. તેણે થોમે ડી સૌઝાનાં સર્વ પ્રકારનાં કૂડાં કૃત્ય જાણી લીધા પછી, એ કાઝમુખાને આવતો જોઈ, તથા લિમાનાં વાહાણ બંદરમાં આવેલાં જોતાં વાંતજ, હવે ત્યાં પડી રહેવાનું તેને ઠીક લાગ્યું નહિ; એટલે નીકળી જવા માંડ્યું, પણ ફિરંગિયો તેને પોહોંચી વળી, સ્થપમસ્થપા કરવા લાગ્યા, તેમાં રાજાનાં ઘણાં માણસો મરવા લાગ્યાં. કોલમ્બોના ઘેરામાં રાજાનાં લગભગ દશ હજાર માણસો મરાયાં, ત્યારે ફિરંગિયોનાં ૧૪૦ માણસ મુવાં, તેમાં સ્વરા ફિરંગી તો માત્ર ૩૦ હતા, એમ તેમના ઇતિહાસ લખનારા કેહે છે. રાજસિંહ ઘેરો ઉઠાવી ગયા પછી, બીજે દિવસે, પૉલ ડી લિમા ત્યાં આવી પોહોંચ્યો. તેણે કિલ્લેદારોમાં બીજાં ૬૦૦ માણસની ભરતી કરી, અને દારૂગોળા વગેરે લઢાઈનો સરસામાન પણ આપ્યો; વળી સારી રીતે રક્ષણ કરી શકાય એવી સ્થિતિમાં કિલ્લાની મરામત કરી દીધી. ઘેરો ઘાલતી વેળાએ, રાજસિંહે મોરચા બાંધ્યા હતા, તે બધા તોડી પાડતાં, ૮ દિવસ લાગ્યા.

સિંહલદ્વીપના વિજયની વાતનું કથન સાંભળ્યા પછી, વાઈસરોય, ડૉ દુવાર્ત દે મેનેઝીસ મે માસના પ્રારંભમાં મરણ પામ્યો. તે ૧૫૮૪ માં આવ્યો હતો, એટલે તેણે ૪ વર્ષ અધિકાર ભોગવ્યો.

પોર્ટુગીઝોનો પગપેસારો સિંહલદ્વીપ અથવા લંકામાં ૧૫૦૫ ની સાલમાં થયો, ત્યારથી તે ૧૫૮૮ માં તેમનો ત્યાં વિજય થયો તેટલા સમયમાં, લંકામાં જે બનાવ બન્યા તે સંક્ષેપમાં નીચે પ્રકટ કરવામાં આવે છે.—

વીરપરાક્રમબાહુ ૮ મો, જયવર્દ્ધનપુર, અથવા હવળાં જેને કોટા કેહેવામાં આવે છે, ત્યાંની ગાદિયે ૧૪૮૫ માં બેઠો હતો. તેની પટરાણીના ચાર કુમારો હતા.

૧ ધર્મપરાક્રમબાહુ, જેણે ૧૫૦૫ થી ૧૫૨૭ સુધી રાજ્ય કયું.

૨ રાજસિંહ. જેનેવિષે વિશેષ હકીકત જાણવામાં આવી નથી.

૩ વિજયબાહુ ૭ મો. જે ૧૫૨૭ થી ૧૫૩૪ સુધી રાજા હતો.

૪ રાયગમ બંદર (પંદર).

૫ કુમારી હતી. તેના દીકરા વીરસૂરિયે ભુવનૈકબાહુના સમયમાં બંડ મચાવ્યું હતું એમ ટર્નરના સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસમાં લખ્યું છે.

વીરપરાક્રમબાહુ પોતાની સાઝી વેરેરે વીજી વાર પરણ્યો હતો તેને બે કુમારો થયા.—

૧ સકલ—અથવા સકલવલ અભય. ૨ તમવલ અભય.

ઉપર જણાવેલા રાજવંશને ઓઝાલી રાખવાથી હવે પછી આવતી હકીકત ધ્યાનમાં રહેશે.

દોં લોરેન્સો કોચીનથી માલદિવના બેટ મળી, ૧૫૦૫ ની આંધ્રેરિયે હંકારી ગયો. આ વેઝાણ ફિરંગા ચારવા, આ માર્ગના અજાણ્યા હતા, તેથી લગભગ ૧૮ દિવસ સુધી સમુદ્રમાં મટક્યા, પણ માલદિવનો પત્તો લાગ્યો નહિ. છેવટે, દરિયાના પ્રવાહમાં

સિંહલદ્વીપ—લંકા મળી ઘસડાઈ આવતાં, કોલમ્બે પોહોંચ્યા. અહિં મૂરોનાં ઘણાં વાહાણો તજનાં ભરેલાં, તથા હાથિયો ચડાવેલાં, તેના જોવામાં આવ્યાં. મૂરોને તે પજવે નહિ એટલા માટે તજના ૪૦૦ ભારા તેઓએ તેને આપ્યા.

રાજાવલીમાં એમ લખ્યું છે કે, લોકોએ તેમને જોઈને કહ્યું કે “કોલમ્બોને બંદરે મનુષ્યો એવા આવ્યા છે, કે તેઓ અતિશય ગોરા અને સુંદર છે; તેઓ લોચંડની ટોપિયો અને વૂટ પેહેરે છે; તેઓ બુદુગાલ (એટલે ધોઝા પથ્થર) खाय છે, અને પાળીને ઠેકાણે લોહી પિયે છે.” મતલબ કે, પાંડે खાય છે, અને દ્રાક્ષાસવ (દારૂ) પિયે છે. “માછલિયો કે લીંબુ તેમને આપિયે તો તેઓ સોનારૂપાના શિક્ષા આપે છે. તેમની પાસે એવું સાધન છે (તોપો) કે જેથી મેઘનાદ જેવી ગર્જના થાય છે, અને વીજળી પ્રકાશી ડટે છે. જુગંદર પર્વત મળી જો તે ફોડવામાં આવે છે તો તેનો નાદ વધારે ગાજી ડટે છે. તેના ગોઝા કેટલાક ગાડ સુધી પોહોંચી જઈ, આરસ પાહાળ કે લોહોડાના કોટને પળ તોડી પાડે.”

આવી અનેક બારીક વાતો સાંભળીને, આ સમયે રાજાવલીનાં અંક ૧૫૭ નો ધર્મપરાક્રમવાહુ ૯ મો, રાજ્ય કરતો હતો, તેણે પોતાનું પ્રધાન મંડલ એકઠું કરીને મંત્ર કહ્યો. તેમાં એમ ઠહ્યું, કે કોઈ કોલમ્બે જઈં બધી ચર્ચા જોઈં આવે, અને તે ઉપરથી તેનો જે અભિપ્રાય થાય તેમ કરવું. ચાચરા નામનો એક અધિકારી (કેહે છે કે રાજાનો ભાઈ હતો.) વેશ બદલીને જે

૧ પાછલ પૃ. ૨૯. ૨ આ ક્રમ વિલિયમ નાઈટનના પુસ્તક પ્રમાણે છે; એમાં પ્રાક્રમવાહુ એવું નામ છે. પણ મેજર ફાવર્સે પોતાના પુસ્તકમાં જ્યોર્જ ટર્નરના સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસનો ઉતારો કહ્યો છે તે પ્રમાણે અંક ૧૫૨ મેં ૯ મો ધર્મપરાક્રમવાહુ એવું નામ છે. તેમજ ફાવર્સે ચોર્ચી કરેલી યાદીમાં પણ ૧૫૨ અંક છે.

જે જોવા પૂછવાનું હતું તે પ્રમાણે કરીને પાછો આવ્યો, અને એવી સલાહ આપી કે, એ લોકે આપણી સાથે હજી કાંઈ બગાડ કહ્યો નથી, તો આપણે આવા અજાણ્યા પુરુષોસાથે વિગ્રહ કરવો એ રાજનીતિથી વિરુદ્ધ, અને ડાહ્યાપણ વિનાનું ગણાશે. એમના મળીથી સંદેશદ્વાર મંડલ આવશે, તેઓનો રાજરીતિ પ્રમાણે સત્કાર કરવો. દેશાંતરના માંડલિકોની પ્રેરણાથી તે મંડલ આવ્યું, તેનો રાજાએ આદરસત્કાર કહ્યો, તેમણે પોશાક આપ્યો તે લીધો, અને તેમને પરત પોશાક આપ્યો. પછી એકબીજા વચ્ચે વિરોધાભાવસંધિ થયો. કેટલાંક કારણો ઉપરથી આ વાત સંભવિત લાગે છે.

કેટલાક યુરોપિયન ઇતિહાસકારો કેહે છે કે, સિંઘાલી મહારાજ પ્રતિવર્ષ ૨,૫૦,૦૦૦ રતલ તજ આપે, તેના બદલામાં પોર્ટુગીઝો, સિંહલદ્વીપના સર્વ શત્રુઓથી તેનું રક્ષણ કરે. વઢી અહિં વિજયસ્તંભ ડમો કરવાનો પળ ઠરાવ થયો એમ કેહે છે. પરંતુ આ પ્રમાણે મ્હોટા જથામાં પ્રતિવર્ષે તજ આપવાનો ઠરાવ થયો હોય તો વચ્ચે લાંબો ગાઢો પડ્યો, ત્યાં સુધી, તે લેવા કે ડધરાણી કરવા કોઈ આવે નહિ એ સંભવિત લાગતું નથી. તજના બદલામાં પોર્ટુગીઝોએ પોતા તરફથી કબુલાત આપી હશે તે કદાપિ તેમને પાઠવાને પરવડ્યું નહિ હોય. ગમે તેમ હો, પણ

૧ એક જળ એમ કેહે છે, કે તજ સાથે કેટલાક હાથિયો આપવાનો પળ કરાર હતો; અને ફિરંગા અહિં આવ્યા હતા તેની નિશાની ડાખલ મિતિ, લખીને એક ક્રુસ ડમો કરી ગયા હતા.

પોર્ટુગીઝ ઇતિહાસકાર રિવિયો આદિ લડને પોતાના દેશની વડાઈ જળાવા જેવાં લખાણ ડોટાં કરે છે એમ કેટલાકનું માનવું છે. તે કેહે છે કે, પોર્ટુગાલનું રાજ્યચિહ્ન (coat of arms) સ્તંભ ઉપર કોતર્યું હતું.

નવો શોધ કહ્યાની નિશાની ડાખલ આ સ્તંભ ડમો કહ્યો હશે એમ કેટલાક કેહે છે. આગલ ઉપર કવજો કરી લેવાને સવવ મઢે માટે અગમચેતી રાખેલી કેહેવામાં આવે છે.

આવો સંધિ થયાની રચના, ફિરંગા અધિકારિયોએ કલ્પિત કરેલી હોય, એમ ઘણા ખરા ઇતિહાસકારો જણાવે છે. વઢી સન ૧૫૧૦ માં આલ્બુકર્ક ફેરણી કરવા નીકળ્યો ત્યારે કોચીનથી ઉપડી સુમાત્રે જતાં, સિંહલદ્વીપ વટાવીને ગયો છે, પણ ત્યાં તેણે ડોકિયું સરખું પણ કશું નથી—અલબત્ત એને માર્ગમાં તોફાન લાગ્યું છે સ્વરૂં, પણ તે લંકા મૂકીને આગળ ગયા પછી.

૧૫૧૭—૧૮. પોર્ટુગાલના રાજા ઇમાન્યુઅલને (દોં માનવેલને) પ્રથમ એમ જાહેર થયું હતું, કે લંકાના રાજાએ તજ આપવાનો કરાર કયો છે. તો તે પ્રમાણે અમલ થતો નથી, તે કરાવા, તથા ત્યાં કિલ્લો બાંધવામાટે, તેણે સોવારેજ આલ્બેર્ગારીને ફર્માન કયું. કોલમ્બો બંદર ઘણીરીતે અનુકૂલ પડતું હતું, માટે તે કબજે લઈને ત્યાં કિલ્લેબંધી કરવી ઠીક પડશે એવો નિશ્ચય કયો. આ સમયે રાજધાની શહેર કોટા હતું, ત્યાં પણ, અહિંથી મારો ચલાવવો હોય તો પોહોંચી શકાય એવી સોડ થઈ શકે એમ હતું.

સિંઘાલી લોક ત્યાંના મૂળ રહેવાસી છતાં, હિન્દની છેક દક્ષિણનાં મલબારી લોક લાંબા સમયથી લંકામાં ઘુસી ગયા હતા.

૧૬. સ. પૂ. ૩૬૭ માં મુતસીવ ગાદિયે બેઠો, તેનો ૬ ટ્રો પુત્ર ૨૪૬ માં ગાદિયે બેઠો, ત્યારે બે મલબારી ભાઈયોને ઘોડેસવારની ટુકડીના સરદાર બનાવ્યા હતા. તેઓએ આ રાજાને મારીને રાજ્ય ડબાવ્યું. તેમનાં નામ સેન અને ગુત્તિક હતાં. તેઓએ ૨૨ વર્ષ અનુરાધાપુરમાં રાજ્ય કયું. ત્યારપછી મુતસીવના ૯ મા પુત્ર અસીલે બંનેને મારી નાંખીને રાજ્ય પાછું છીનવી લીધું.

બુદ્ધસંવત્ ૩૩૯ અથવા ૬૦ સ. ની પૂ. ૨૦૪ માં ઇલાલ નામનો રાજા મલબારના સોલીમાંથી મ્હોટી સેના લઈ આવ્યો. તેણે અનુરાધાપુરના અસીલ રાજાને જીતીને તેનું રાજ્ય લઈ લીધું. ૪૦ વર્ષ રાજ્ય કયું. એણે બુદ્ધવિહાર લંટી, તોડી પાડ્યું, તેથી એના ઉપર સર્વનો અણગમો થયો હતો. તેને માગમના માંડલિક રાજાના કુંવર દુતુગાઈમુનુએ લડાઈમાં મારી નાંખ્યો ને પોતે ગાદિયે બેઠો. રૂહુના પ્રાન્ત એકલો આ માંડલિક રાજાપાસે રહ્યો હતો, તે સાથે હવે આખું રાજ્ય

પછવાડેથી તેમનું પ્રબલ વધી પડ્યું હતું. ઉત્તર ભાગમાં જાફના પટ્ટમ તેમનું રાજધાની નગર હતું. પોલુનાર તથા જાન રાજપુર, એ બે ઠેકાણે તેમના માંડલિક રાજાની સત્તા હતી. તેઓ ઘણું કરીને સ્વતંત્ર વર્તન ચલાવતા હતા. આ પ્રમાણે લંકાના ઉત્તર ભાગની સ્થિતિ હતી. દક્ષિણભાગમાં જયવર્દ્ધનપુર, જેને હવળાં કોટા કેહેવામાં આવે છે ત્યાં રાજધાની સ્થાપેલી હતી. ત્યાં ધર્મપરાક્રમવાહુ ૯ મો રાજ્ય ચલાવતો હતો. ગંપોલા, પરદેનિયા, બાદુલા, મહાગાવ, કપાદી, અને ગાલ ઇટલે ઠેકાણે તેના સુબા રહેતા હતા. આટલું છતાં પણ, આખી લંકાની રાજવ્યવસ્થા સારી ન હતી. આવા સમયમાં સોવારેજે (સોરેસે) ચડી જવાની તૈયારી કરી.

તેણે લઈ લીધું અને અનુરાધાપુરમાં જઈ રાજ્ય કરવા લાગ્યો. (ઈ. સ. પૂ. ૧૬૪) જ્યારે દેવેનીપીતીસ ૩૦ સ. પૂ. ૩૦૬ માં ગાદિયે બેઠો હતો અને ૪૦ વર્ષ તેણે રાજ્ય કર્યું હતું, તેના સામ્રાજ્યના સમયમાં, તેના ભાઈનો વંશજ કેલનિટીમ, કેલનિયામાં માંડલિક રાજા હતો ત્યારે કેલનિયાનના કાંઠા ઉપરના પ્રદેશમાં દરિયો ધસી આવતાં ઘણો ભાગ પાળી નીચે આવી ગયો, તેમાં ૯૭૯ ગામ મચ્છીમારનારનાં હતાં તે, તથા ૪૭૦ મોતીની શીપો કાઢાડવાવાળાનાં ધર ઢૂવી ગયાં. એક ગાડને છેટે દરિયો હતો તે હવે કેલનિયાનની પાસે આવ્યો. આ કેલનિટીસ રાજાની કુમારી વિહારદેવીને કાવનિટીમ વેરે પરણાવી હતી. તેના સસરાનું નામ ગોતાવહય હતું. વિહારદેવીને બે કુમાર હતા. તેમાં વડાનું નામ દુતુગાઈમુતુ. તેણે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ફૂલલને યુદ્ધમાં મારી નાંધ્યો.

આ પેહેલાં ઇ. સ. પૂ. ૨૩૮૭ માં (રાવળનો સમય), કારોમાંડલના કિનારાની પાસે સિંહલદ્વીપ ઉપર દરિયો ફરી વળ્યો હતો, અને ત્યારપછી પાંડુવાસના સમયમાં (૩૦ સ. પૂ. ૫૦૪ માં) જામ્બુદ્વીપ અને લંકાની વચ્ચેનો રામનાગનો કેટલોક ભાગ પાળીથી ઢંકાઈ ગયો હતો. આ બનાવ પેહેલાં, લંકાનો વિસ્તાર ૫,૧૨૦ મૈલ હતો તેમાંથી ૨,૯૯૨ મૈલ રહ્યો હતો, તેમાંથી પણ ૯૨૮ મૈલના ઘેરાવામાં રહ્યો—હમણાં લંકાનો ઘેરાવો મુમારે ૮૦૦ મૈલનો છે. સિંગાલી ગ્રંથમાં આ હકિકત છે.

ઈ. સ. ૧૦૩ માં મલ્લવારના ઘણા લોક લંકામાં આવી વસ્યા છે.

પોતાની સાથે ૨ વાહાણો, ૭ ગ્યાલી, અને ૮ બતેલા લીધા, તેમાં ૭૦૦ માણસો, તથા કોટ ચળવાને કડિયા, સૂતાર અને જોડતો સરસામાન લઈને તા. ૨૭ મી સપ્ટેમ્બરે ગાલ આવી પોહોંચ્યો. ત્યાંથી કોલમ્બે ગયો. ત્યાંના રાજાએ તેનો સત્કાર કહ્યો, અને તેની પાસે તજની ઁંડળી દોં લોરેન્સો સાથેના કરાર પ્રમાણે માગી, અને કોટ ચળવા મોંચની માગણી કરી. વઘાર તરીકે પ્રથમ તો લાકડાનો કામ ચલાડું વંડો વાઝી લીધો. પછી ૨૦૦ માણસો અને ૪ બતેલા મૂકીને તે રવાને થયો.

વીજો લખનાર કેહે છે કે, પ્રારંભમાં, લંકાવાસી સામા થયા, અને બની શક્યો ઁટલો અટકાવ કહ્યો, પણ છેવટે તેઓ ફાવ્યા નહિ, ઁટલે જોરજુલ્મથી માટી અને ઁંડોનો કોટ ચળી લીધો. ૪ ઁલચિયો કોટાના દરબારમાં મોકલ્યા. લંકાધીશે તજ અને હાથિયો આપવાનો કરાર કહ્યો ઁમ તેમના ઁતિહાસકાર લખે છે. પણ પ્રથમ કરાર કરેલા તેનું અર્દ્ધ પણ નહિ ઁટલી ૧,૨૦,૦૦૦ રતલ તજ, અને ૬ હાથી લેવાની તેઓ ગોઠવણ કરી શક્યા. કે-ટલાક ફિરંગી ઁમ પણ કેહે છે કે હીરા, માણેક આદિ રત્ન આપવાનો પણ ઠરાવ થયો હતો. રિવીરો પણ આવા કરાર વિષે શક વતાવે છે.

કાલિકોટના કેપ્ટન દોં જુવાવ દે લિમાએ હિન્દની સ્થિતિનો ઁક રિપોર્ટ ૧૫૧૮ ના ડિસેમ્બરમાસની ૨૨ મી તારીખે પોર્ટુગાલના રાજા દોં માનવેલને મોકલેલ છે, તેમાં તે લખે છે કે,— “લોપો સોવારેજ (સારેસ) લંકાથી પાછો આવ્યો છે. ત્યાં તેણે માટી અને પથ્થરનો કોટ ચળી લીધો છે, અને ૧૦ હાથી તથા ૪૦૦ તજની ભારી ઁંડળીની મઝી છે.”

૧૫૨૪. ઁક પોર્ટુગીઝ વાહાણ લંકામાંથી ઁડન ગયું, તે ત્યાંના રાજાએ પકડીને તે માહેલા માણસોને મુસલમાન ધર્મે કબુલ

કરાવવાનું કરતાં, તેમણે માન્યું નહિ, એટલે તેમના ઉપર ત્રાસ વર્તીવ્યો, અને તેમનું વાહાણ, તથા તે ઉપરનો માલ કબજે કરી લીધો.

દોં વાસ્કો ડી ગામાની તબિયત છેક બગડી ગઈ તે વેળાએ, ફેરનાવ ગોમ્સ દે લેમોસ, લંકામાં કેપ્ટન તરીકે રહેતો હતો ને ત્યાં નઠારી ચાલ ચલાવતો હતો, એટલામાટે, તેને તેણે પાછો બોલાવી લીધો.

આળી મગ કોલમ્બામાં અગત્યના બનાવ બનવા લાગ્યા. પોર્ટુગીઝોએ માટીનો ચળેલો કોટ પાડી નાંખીને ૧૫૨૦ માં નવો ચૂનાનો મજબૂત કોટ ચળી લીધો. લોકોના ઉપર જોરજુલમ ચાલતો કહ્યો, લૂંટાલૂંટ કરવા માંડી, ન્યાયને ધક્કો મારી અન્યાયનાં ધોરણ પેસારવા માંડ્યાં. અને જેમ તેઓ ફાવતા ગયા તેમ આગઠ અવઝાં પગલાં ભરવા લાગ્યા. કાંઈક અવલું થાય કે તુરત ન્યાય મેઝવી લેવાની જેઓને ટેવ પડેલી એવા લંકાવાસિયોના માથાઉપર પ્રકોપ અને અન્યાયના ટોપલા પડવા લાગ્યા, એટલે, તેઓ ચીડવાઈ ગયા. કોઈ ગમે તે યુરોપિયન તેમના સપાટામાં આવ્યો તો તેને મારકૂટ કરવાનો પ્રારંભ કહ્યાવિના હવે છૂટકો નથી એમ તેઓ માનવા લાગ્યા. વાસ્કો ડી ગામાએ, સમજીને, આજ કારણને લીધે, ગોમ્સને પાછો બોલાવી લીધો હતો. તેના પછી કમાન્ડર થઈને આવેલો લોપેઝ દે બ્રેતો, આવો અવ્યવસ્થાનો સમય જોઈને, પોતાના જાતિભાઈઓનું રક્ષણ કરવા ઉપર દોરાયો. દેશિયોની એક ટોઝી હેરાન કરતી મટકતી હતી, તેના ઉપર તેણે ઓર્ચિતો હાથો કહ્યો. એટલે તે વેળાએ તો તેઓ વિચ્છરાઈ ગયા, પણ પછવાડેથી, ૨૦,૦૦૦ માણસોનો જમાવ કરીને કોલમ્બાને ઘેરો ઘાલ્યો. પાંચ માસ સુધી કુટિલ કૃત્યો કરતા અટકાવાને ફિરંગાને ઘેરામાં રોકી રાખ્યા. છેવટે ફિરંગાએ એક માણસને છાનો માનો કોંચીન મોકલ્યો. તેણે ત્યાં જઈને કોલમ્બાના

કિલ્લેદારોની ભયભિત સ્થિતિનું ભાન કરાવ્યું, ત્યારે ત્યાંથી માત્ર એકજ ગ્યાલી (ન્હાનો પડાવ) ૫૦ માણસો લઈને મદદે આવી પોહોંચી. આટલી મદદથી પળ, કંટાળેલા ફિરંગાને હવે હિંમત આવી, તેમની ચંપાઈ ગયેલી ઉલટ પાછી ઉભરાઈ આવી. ૩૦૦ પોર્ટુગીઝ સૈનિકો લઈને બ્રેટોએ કોટમાંથી બાહાર નીકળી આવીને હલ્લો કહ્યો. દેશિયો ગમરાઈ જતાં નાશી ગયા. પછી તરતજ સલાહના કોલકરાર થયા. લંકાવાસિયોસાથે તેના માણસોએ નઠારી વર્તણૂક ચલાવેલી હતી, તે વાત લક્ષમાં રાખીને, હવેથી તેઓનું વર્તન અવલું થાય નહિ એવી ચોકશી રાખવા ઉપર કમાન્ડરનું લક્ષ રેંચાયું; પરંતુ તેમાં સુધારો કરવાનો, કે વૈર લેવાનો, બેમાંથી ગમે તે કાર્ય કરવાનો પ્રસંગ તેને મળ્યો નહિ.

૧૫૨૪ ની સાલમાં પોર્ટુગાલના રાજા ઇમાન્યુએલે જોયું કે, જ્યાં ત્યાં વાથોડિયાં મારવાનું કામ હિન્દમાં મચી રહ્યું છે, તેટલા લાંબા વિસ્તારમાં આપણે ફાવી શકીશું નહિ. માટે હવે આટોપણ કરવાની અગત્ય છે. આવા વિચાર ઉપરથી તેણે આજ્ઞા કરી, કે કોલમ્બાનો કોટ પાડી નાંખવો, અને લંકામાંથી પોર્ટુગીઝોનીકળી જવું. આ પ્રમાણે હુકમ તો આવ્યો, પણ ફેર્ડિનાન્ડ ગોમ્સ દે લેર્ન, આ વેળાએ કમાન્ડર હતો, તેણે તેનો પૂરેપૂરો અમલ કહ્યો નહિ. એક ફેક્ટર, એક સેક્રેટરી, અને બીજા ૧૫ માણસો થઈ, કુલ ૧૭ માણસો તેણે ત્યાં રહેવા દીધાં. રાજાને તેમની ભાલવળી કરી, તે તેણે બરોબર પાઠી.

પોર્ટુગીઝો અહિં વ્યાપાર કરવા આવ્યા તે પેહેલાં મૂર લોકોનો વ્યાપાર ધમધોકાર ચાલતો હતો, તે હવે ધીરે ધીરે બંધ પડવા માંડ્યો. અને ફિરંગા છૂટે હાથે કરવા લાગતાં, લાચો રૂપિયાનો મૂરોનો વ્યાપાર અને નફો ઓછો થઈ ગયો, તે પાછો ચાલતો કરવાને આ પ્રસંગ સારો મળી આવ્યો, એમ તેઓ સમ-

જવા લાગ્યા. ૧૭ માણસો કિલ્લેદાર તરીકે કોલમ્બામાં રહ્યા હતા, તેમના ઉપર ૫૦૦ મૂરો લઈને તેમનો જામ ચડી આવ્યો. પળ દેશિયોજ તેમના સામા થઈ ગયા, અને તે તો તેમને પોતાના મિત્ર માની બેઠો હતો, ઇટલે હવે, તે પાછો હઠી ગયો.

૧૫૨૭ માં કોટાનો ધર્મપરાક્રમવાહુ મરણ પામ્યો. આ વેળાએ તેનો સાવકો ભાઈ સકલ, તેની સારી કરણીને લીધે લોકોને વાહાલો થઈ પડ્યો હતો, તેથી, તેને ગાદિયે બેસાડ્યો.

લંકામાં માહોમાહેના કજિયા અને મારામારીનો સમય ચાલતો હતો, તેવામાં, આ નવો રાજા પોતાની સત્તાના તેજમાં અંજાઈ ગયો નહિ. જો સાવચેતી રાખવામાં આવશે નહિ, તો પરસ્વાધીન દેશ થઈ જતાં, કેવા પરિણામ બનશે, તેના ચિતાર એની નજર આગળ ધડા થવા લાગ્યા. પોતાનો કર્મગ્રાસ ઉદેગામ-પોલમાં હતો, ત્યાં તેનો નિવાસ હતો, ત્યાંથી તે કોટે આવ્યો. એક ભવ્ય દરવાર ભરવા પોતાનું રાજમંડલ, અધિકારિયો, અને પ્રજાના આગેવાનોને આમંત્રણ કહાપછી, રાજમંદામાં પોતે ભાષણ આપવા લાગ્યો. તેમાં તેણે કહ્યું, કે “ આપણા સ્વર્ગવાસી મહારાજાના સગા ભાઈ અને મારા પળ પ્રિય વંધુ રાજ્યના પ્રથમ હકદાર છે, તેમને મૂકીને મારે રાજ્યનો લોભ કરવો એ ઉચિત નથી. તમે સર્વે જુઓ છો તે આ મારા ભાઈને સપ્રમ વિજયવાહુના નામથી, તમારી સર્વત્ર સંમતિથી લંકાનો અધિપતિ સ્થાપિત કરું છું. ” રજપૂતના નામની કીર્તિને પ્રદીપ્ત કરે, અને ગ્રીસ અને રોમના પ્રાચીન સમયનું સ્મરણ કરાવે એવી ઉદાર વૃત્તિવાળો સકલ, જયજયની ધ્વનિ વચ્ચે પોતાના ભાઈને રાજા બનાવીને પોતે પોતાના ગ્રાસના ગામ ઉદેગામપોલમાં જઈ નિવૃત્તિથી એકાન્ત-વાસમાં રહ્યો.

વિજયબાહુ ૭ મો, સારો રાજા નિવડશે એમ જાણીને તેને રાજ્ય સોંપવામાં આવ્યું હતું, તે હવે બદલાવા લાગ્યો. તેનામાં દુર્ગુણના અંકુર ફૂટવા લાગ્યા. તે અન્યાયી અને દુરાચરણી થવા લાગ્યો. તે ગાદિયે બેઠો તેના પેહેલાં તેને ત્રિણ કુમારો હતા. તેમના હક દૂર કરીને, કિરાવેલની કુમારી જે તેની નવી રાણી હતી તેના ભાઈ દૈવરાજ કુમારાયને દત્તક લઈ, ગાદીનો વારસ કરવાની માંગણીમાં પડવા માંડ્યું. એટલે પેલાઓને વીક લાગતાં, તેઓ સ્વરા હકદાર હોવાથી પોતાના દાવા ઉપર દૃઢ રહ્યા. અને વેશના જુદા જુદા વિભાગમાં પોહોંચી ગયા. તેઓ હવે તરવારના આશ્રયથી પોતાનો ન્યાય લેવાના નિશ્ચય ઉપર આવ્યા. સકલે આ વેઠાએ વિજયબાહુને બહુ સમજાવ્યો, પણ તે વાત તેને ગળે ઉતરી નહિ એટલે સકલ પણ કુમારોની ઓથે રહ્યો.

૧૫૩૩. થોડા સમયમાં, કુમારોએ સેના ઉભી કરીને કોટા ઉપર ચડાઈ કરી. રાજાએ સમય વર્તીને એક તરફથી કુમારો સાથે સંપ કહ્યો, અને બીજી મળીથી, ફિરંગા સાથે દૃઢ સંધિ કહ્યો, પણ એ બધી વાત કઢાઈ ગઈ. લાગ આવે તો રાજાનું કાટલું કાઢાડી નાંચવાની જ્યેષ્ઠ કુમારે યોજના કરી હતી, તે પ્રમાણે સલામા નામના એક માણસે રાજાને રામશરણે પોહોંચાડી દીધો.

૧૫૩૪. જ્યેષ્ઠ પુત્રે હવે સપ્તમ ભુવનૈકબાહુ એવું નામ ધારણ કર્યું, અને ગાદિયે બેઠો. માજી રાજાના પક્ષવાળા આસપાસનાં ગામડાંમાં ફરી વઢીને હેરાનગતિ કરવા લાગ્યા. ફિતુરી માણ-

૧ ભુવનૈકબાહુ, (૨) રાયગામ બંદર, અને (૩) માયાદુનાઈ પેહેલી રાણીના પેટના સગા ભાઈ હતા.

૨ વાલનટાઈન, ધર્મપરાક્રમબાહુ એવું નામ લખે છે અને ફિરંગી પ્રંથકાર રિબીરો (Aboc Negabo Pandar) કેહે છે.

સોનો જમાવ વધતો ગયો, અને એક વિરોધી સેના થઈ પડી. ભુવનૈકબાહુ તેથી દબાઈ ગયો નહિ, તેણે પોતાના ન્હાના ભાઈ માયા દુનાઈને (or mihidoony) બંડ બેસાડી દેવા મોકલ્યો. તેણે લ-ડાઈમાં શૂરાતન બતાવીને બંડ બેસાડી દીધું. રાજાએ દીર્ઘદૃષ્ટિ પોહોંચાડીને, દેશના વિરુદ્ધ પક્ષના વિભાગ મળીને ગ્રાસ આપીને તેને માંડલિક બનાવ્યો. તેમજ તેના બીજા ભાઈ રાયગામ બંદરને પણ એજ રીતે ઉપયોગમાં લીધો. આળી મળી, પોતાની કુમારી ત્રિ-બુકલાના પુત્ર ધર્મપાંઠને પોતાની પછી ગાદિયે બેસાડવાનો વિચાર કહ્યો. અને આ કામમાં પોર્ટુગીઝોનો આશ્રય લેવાનું તેને ઉચિત જણાયું. પરકુલમાં પોતાનું રાજ્ય જતું અટકાવા, માયા દુનાઈ આ વિચારની સામે થયો. કોલમ્બાથી ૩૦ મૈલને છેટે સીત-વાક નામના શહેરને પોતાના ગ્રાસનું મુખ્ય સ્થાન બનાવીને તે એક માંડલિક રાજાની પદવી ભોગવતો હતો; તેણે જાણ્યું કે, હવે, આપણે રાજ્ય વિરુદ્ધની માંજગડમાં પડ્યા છીએ, તો સુરક્ષિત રહેવું જોઈએ. મયના સમયમાં ટકાવ કરી શકે એવી રીતે તેણે શહેરનો કોટ સુધારી લીધો, તે ઉપરાંત બીજા ઘણા કિલ્લા બાંધ્યા, અને જ્યાં ત્યાં બચાવનાં સાધનો કરી નાંખ્યાં. ભુવનૈકબાહુ પોર્ટુગીઝોની મદદ લઈને હવે ચડી ગયો. માયા દુનાઈનો પરાજય કહ્યો, એટલે તે નાશી ગયો, અને પોતાના ભાઈ રાયગામ પંદરને મઠીને તેને પણ સારી પેઠે ઉડકેલ્યો; પણ તેને, આવી રીતે પોતાના ભાઈ અને રાજાની સામે થવાનું ઠીક લાગ્યું નહિ. તે તો રાજા તરફથી જે આશાઓ તેને આપવામાં આવી, તે ઉપર આધાર રાખીને, સ્વસ્થ રહ્યો.

કોચીનના મૂર, પેટ માર્કરનાં કેટલાંક વાહાણો પોર્ટુગીઝોએ પકડ્યાં હતાં તેનું વૈર રાખીને, તે માયા દુનાઈ (માદુત)ની મદદે

૧ વીંદેયરાજ સાથે પોતાની કુમારી પરણાવી હતી તેનો પુત્ર.

ગયો. કાલિકોટના જ્ઞામોરિન પાસે તેણે મદદ માગી હતી, તે પ્રમાણે ૨,૦૦૦ માણસો, અને ૪૦૦ તોપો સાથે લીધી. રસ્તામાં તેણે પોર્ટુગીઝોનાં વાહાણોનો નાશ કયો, અને એક હસાર્ફનું ગામ સ્થાપિત કર્યું. એટલામાં ફેબ્રુઆરીની ૧૫ મી તારીખે માર્ટિન આલ્ફોન્સો, બીડલ આગળ માર્કર મૂરની સામે થયો. તેણે કેટલાક ફિરંગી કેદ પકડ્યા હતા, તેમને છોડાવી લીધા. ૪૦૦ તોપો અને ૧,૫૦૦ બંધુકો કબજે કરી લીધી. કોલમ્બે જઈને માયાદુનાઈને નસાડી દીધો.

૧૫૩૮. તુર્કોના સરદાર સ્વોજા જાફરે દીવને, આક્ટોબરની ૪ થી તારીખે, ઘેરો ઘાલવાના સમાચાર ગોવામાં પોહોંચ્યા, એટલે ત્યાં મદદ મોકલવા, વાઈસરોયે ભુવનૈકવાહુ પાસે મદદ માગી, અને કેહેવરાવ્યું કે, તમે અમારા રાજાના ભાઈ છો, અને અમારા મિત્ર છો, તો અમને નાણાનો કાંઈ પળ આશ્રય આપો. રાજાએ ઉદાર વૃત્તિથી સોનાની પોર્ટુગીઝ મોહોરો ૩,૦૦૦, એટલે ૩૦,૦૦૦ ક્રુસેડો તાવડતોવ પોહોંચતા કહ્યા.

૧૫૩૯. ભુવનૈકવાહુએ ૩,૦૦૦ મોહોરો મોકલી ત્યારે એમ માગણી કરી હતી, કે તમે રૂમની સાથેની લડાઈમાંથી પરવારો, ત્યારે, મારા ભાઈ માયાદુનાઈની સામે મને મદદ મોકલજો. વાઈસરોયે મિગવેલ ફરેરાને ૪૦૦ સૈનિકો, અને બીજા બંધુકદારો તથા ૧૧ બતેલા આપીને મોકલ્યો. તે લંકામાં આવ્યો તો નદીમાં માર્કર મૂરને ૧૪ બતેલા સાથે જોયો. બંને વચ્ચે જ્ઞપાજ્ઞપી થઈ, તેમાં મૂર હાથો; ૧૪ વાહાણો રાજાનાં હતાં તે પકડી લઈને તેને પાછાં સોંપી દીધાં. રાજાએ ફરેરાનો ઘણો આદરસત્કાર કર્યો. ફિરંગા ફેક્ટરો કેટલીક અવઢી ચાલ ચલાવતા હતા, તે સંબંધીની એક ટીપ કરાવીને રાજાએ તેને આપી, પણ તેણે કહ્યું.

કે એ કામ મારું નથી, હું તો તમને તમારા ભાઈ સામે મદદ કરવા આવ્યો છું. પછી બંને ભેગા થઈને માયાદુનાઈ ઉપર ચઢી ગયા. તે ૬,૦૦૦ માણસોના લશ્કરથી તૈયાર હતો, પણ તેને નાશી જવું પડ્યું; અને રાજા સાથે સલાહ કરવામાં ગુંથાયો. માર્કર મૂર, તથા તેના સગાનાં માથાં ભાલે ચઢાવી મને નજર કરે તોજ સલાહ કરવી એમ ફરેરાયે આગ્રહ કહ્યો. તેમ કરવાને પ્રથમ તો માયાદુનાઈયે ચોંચી ના પાડી અને તેને કહ્યું, કે મારા મદદગારની સાથે મારાથી એવો દગો કરવા આગ્રહ કરો છો એ ઘટિત નથી, પણ ફરેરાણે કોઈ રીતે માન્યું નહિ, અને તે ચોગરદમથી સપડાયો તેથી પોતાના મદદગાર અને તેના સગાનાં થઈને નવ માથાં ભાલે ચઢાવી ફરેરાને નજર કહ્યાં, ત્યારે ફરેરા ભાઈ, તેના ઉપર રીઝ્યા, ને તેની સાથે સંધિ કહ્યો. તેમાં ૬૦ હજાર પર્ડ (Pardaos) ભુવનૈકવાહુને લડાઈના સ્વર્ચના માયાદુનાઈયે આપ્યા. દેશ શાન્ત પાડ્યો. રાજાએ ત્યાંના ફેક્ટર પેરો વાજ દાવસોસને ગોવે રવાને કહ્યો, પણ રસ્તામાં લૂંટારાઓએ તેને મારી નાંચ્યો.

૧૫૪૦. લંકાને ભવિષ્યમાં ઉપયોગી થઈ પડે એવા ઉપાય યોજવામાં હવે રાજા ગુંથાયો. પોતાના દેશી ભણીથી પોતાની ઇચ્છા પૂરી પડે એમ તેને લાગ્યું નહિ, તો પછી, પોર્ટુગીઝો જે હમણાં વિરુદ્ધ વર્તન કરવાવાળા ગણવામાં આવ્યા હતા તેમની પાસે તે કામ કરાવી લેવાની ભ્રમણામાં તે પડ્યો. આ વિષે રાજા-વલિમાં એમ લખવામાં આવ્યું છે કે “તેની આવી ધારણાથી તે પોતાના દેશ ઉપર નાશને નોતરી લાવ્યો, અને ધર્મનું સત્યાનાશ વાળ્યું.” પોતાના દોહિત્રાની સોનાની પ્રતિમા બનાવીને તેને સોનાનો મુકુટ ધરાવવા તૈયાર કરાવ્યો. આ વેળાએ પોર્ટુગાલમાં

૧ જૉન ડેવી (John Davy) મીણનું પુતલું લખેછે.

तृतीय जुवाव राजा हतो, तेनीपासे आ काममां मदद लेवा सारु तेणे पोतानो एलची सलपो आरची अने एक बीजो, एम बे जणने धर्मपाळनी सोनानी प्रतिमा तथा जडित्र मुकुट आपीने पोर्तुगाल मोकल्या.

१५४१. लिइबनना राजमेहेलना भव्य दिवानखानामां सिंघाली कुमारनी प्रतिमाने राज्याभिषेक करवामां आव्यो. राजाए मानी लीधुं के, हवे आपणने कोई बीजा म्होटा राज्यनी प्राप्ति थवानुं आ शुभ चिह्न छे. आ कुमारनुं नाम डोन जुवान पाडवामां आव्युं. पछी केटलाक धर्मोपदेशको साथे मोकलीने डोनने लंकामां मोकली दीधो. उपदेशकोए आवीने पोताना धर्मनो फेलावो करवा सारु राजानी परवानगी मेळवी दीधी, अने धर्मनां केटलांक स्थान बांधीने लोकोने वटाळवानो प्रयत्न करवा मांड्यो. लोको हवे छेक कंटाळी गया. भुवनैकबाहु अणमगतो थई पड्यो. मायादुनाइये लोकने पडखे चडीने बंड मचाव्युं. पोर्तुगीझो भुवननी मददे हता.

१५४२. कलानी गंगाने तटे पोर्तुगीझो जळक्रीडा करवाने गया हता, तेवामां, एक फिरंगी गृहस्थे बंधुकनो धडाको कखो, तेनी गोळी राजा त्यां फरतो हतो तेने लागतां रामशरण थई पड्यो. आ वनाव उपर केटलाको वेंहेंमनी नजरे जुवे छे, केमके, आ राजा मरी जाय के तुरत डोन जुवान गादी उपर बेसवानो हतो, अने ते प्रमाणे तेने राजा बनावानी तैयारियो थवा मांडी. आणी भणी मायादुनाइ हकदार होतां, ते पण सज्ज थई गयो. पण पोर्तुगीझोनी मददथी मायादुनाइने हार खवरावी.

विलपोर्ट आल्फोन्सो परेरा नामनो एक पादरी हतो, तेने गोवेथी बोलावीने डोन जुवानने विधिपूर्वक बापटीझम आपी

હસાઈ બનાવ્યો. તેની સાથે તેના જે ઠાકોરડા અને હુસૂરી હતા તેઓને પળ માંહથીમાંહ બાપટિઝમ આપી દીધું. પ્રજા બહુ નારાજ થઈ ગઈ, તેથી કોટા બાહાર આ નવા ફિરંગી થયેલા રાજાની સત્તા ચાલી નહિ. સ્વતંત્ર અધિકાર બધો ફિરંગાનો ચાલવા માંડ્યો. તેઓએ લોકો ઉપર કેર વર્તીવા માંડ્યો તેથી તેઓ સર્વે પ્રકારે ત્રાણી ગયા. એક તરફ પોર્ટુગીઝોનો ત્રાસ, અને બીજી તરફ, માયાદુનાઈના હુમલા થવા લાગ્યા. તેણે હવે પાછી પાઠ્ઠાની કાઢાડી નહિ. ફિરંગાએ ડ્યાં ધર્મનાં સ્થાન કચ્છાં હતાં, ત્યાં પોર્ટુગીઝો જઈને, તેણે તે તોડી પાડ્યાં, તેથી વસ્તી તેના ઉપર રાજી થઈ. દરિયાકિનારે પાંદુરા, બાર્બેરીન, ગાલલીગામ હતાં તે ફિરંગાએ લૂંટી લીધાં.

કોટાના મુખ્ય રહેવાસિયોની સ્ત્રિયો, સંકડામળમાં આવવાથી, તેમજ હજામ, માછી, હુમાવ અને કાઠિયા જાતિની હલકી વર્ણની બાયડિયો, ફિરંગાની સોનાની મોહોરોના ચઢકાટથી લલચાઈને તેમના સંગમાં પડવા લાગી, અને તેઓનાં ઘર માંડી બેઠી. આ પ્રમાણે સંસારી સ્થિતિમાં શઢો પેસવા માંડ્યો. ધર્મવિષયમાં પળ તેમજ થયું. બુદ્ધના ઉપદેશકો કોટામાં રહીને બોધ કરતા હતા, તેઓને ત્યાંથી કાઢાડી મૂક્યા, એટલે તેમને સીતાવાક અને કાંડીમાં જઈ વસવાની અગત્ય પડી.

માયાદુનાઈના ભાઈ ભુવનૈકવાહુની કુમારી ત્રિબુકલા વેરે વિદેય (વિદયરાજ) પરણ્યો હતો, તેનો દીકરો (ડોન જુવાન) ધર્મપાઠ હતો, અને તે પોર્ટુગીઝોના તાબામાં આવી પડ્યો હતો તેથી તેના બાપની સાથે સંપ કરવાની માયાદુનાઈને અગત્ય જણાઈ. અને તેને પોર્ટુગીઝોથી અઢગો, અને અતડો રાખવાને માટે પોતાની કુંવરી તેને વેરે પરણાવાની જોગવાઈ કરી. પળ તે પોતાના મન-

સુબામાં ફાવ્યો નહિ. વિદેય તો ડોનના પક્ષમાંજ રહ્યો, અને નવી પરણેલી માયાદુનાઈની કુંવરી ઉપર खोटું આઠ મૂકીને તેનો તિરસ્કાર કર્યો. માયાદુનાઈ ઘણો કોપાયમાન થયો અને પોતાના પુત્ર સિંહને બઢવાન સેના આપીને વૈર લેવા વિદેય ઉપર મોકલ્યો. તેને તેણે ઘણું નુકસાન પોહોંચાડીને હરાવ્યો. અને તેને કેટલાક વર્ષે લગી પોર્ટુગીઝો ભેગો થવા દીધો નહિ. એક વાર તો એને અમ્મિકોળના જંગલમાં ભગાડી મૂકીને અને અપમાન અને આપત્તિની એવી પાયરિયે પોહોંચાડી દીધો, કે તેને તેના આગઢના ધિક્કારવા લાયક અપકૃત્યનો વદલો મઢી ચૂક્યો. એક વીજી વેઢાએ પળ મટકતો વિદેય, પોર્ટુગીઝો અને ડોન ધર્મપાઢના ભેગો મઢેલો જ્ઞપાટામાં આવી ગયો. સિંહે તેઓના સારામાં સારા આફિસરો અને માળસોને કતલ કરી નાંખીને વાકીનાને કોલમ્બોના કિલ્લામાં સંતાઈ પેસવાની અગત્ય પાડી.

૧૫૪૫. ગોવાના ગવર્નરની ટ્રેઝરી ખાલી હતી, એટલે ટ્રેમેલીનું દેવલ લૂંટી લેવાને ૪૫ વાહાણો અને ૩,૦૦૦ સૈનિકો લઈને જવાની તેણે તૈયારી કરી, પળ આવા કૂડાકર્મની સામે મોસમે તોફાન ડઠાવ્યું તેથી તેનાથી ત્યાં જઈ શકાયું નહિ, ત્યારે તેણે લંકાના જાફનાપટ્ટમના રાજાને કાહાવ્યું, કે તમે અમને ઁંડળી આપો, નહિ તો લડવાને તૈયાર થાઓ. સામા થવાને વની શકે એમ હતું નહિ, તેથી પ્રતિવર્ષ ૪,૦૦૦ ડકેટની ઁંડળી આપવાને કબુલ કર્યું. માર્ટિન આલ્ફોન્સો ત્યાંથી કેલકોલમ પાસે તેબેલિકેટ (Tebelicate) છે ત્યાં જઈ પોહોંચ્યો, અને કેટલાંક દેવાલય લૂંટી લીધાં, પછી ગોવે રવાને થયો.

૧૫૪૭. ફ્રાંસિસ્કો શાખાનો પેહેલો કમિસરી એફ આન્તોનિયો ડેલ પેંડ્રન લંકામાં આવ્યો, તેની સાથે તેના કેટલાક સોબ-

तियो पण हता. तेओए लोकोने इसाई धर्ममां वटलावानुं काम चालतुं कखुं. कांडीनो राजा जयवीर पंदार, Frei Pascalis फ्री पास्कालिसना सहवासमां आववाथी तेने इसाई करवानी तैयारी पर आण्यो. पण राजाने बीक लागी के प्रजा तोफान उठावशे, एटले ते खमच्यो. आणी तरफ गवर्नरने मदद मोकलवा जणाव्युं, तेणे आन्तोनिय मोनिझ बार्रेटोने खास ए काम माटे मोकल्यो. कोटानो राजा धर्मपाळ जेने डोन जुवाने नामे इसाई करवामां आव्यो हतो, अने क्रिश्चियन धर्मथी पूरो धराइ गयो हतो, तेणे जयवीरने समजाव्यो, के तमे इसाई थशे के लागलाज पोर्तुगीझो तमारुं राज्य लई लेशे. जे फिरंगा एनी मददे आव्या हता ते सर्वेने मारी नांखवानी जयवीरे धारणा करी. आनी आवी इच्छा बार्रेटोना कळवामां आवी गई. एणे साथी जाण्युं ते जाणवामां नथी. बाहाण उपर जता रेहेवामां विशेष जोखम छे एम समजीने, ते सीतावाक भणी चाली नीकळ्यो, केमके, त्यांनो राजा (मायादुनाइ) तेनो मित्र हतो. एनी साथे १२० माणसो हतां, तेमनो वधारानो सामान. वगेरे वाळी नांखवानो हुकम आप्यो, अने आगळ चाल्यो. रस्तामां लडवानी जरूर पडी, त्यां लडतो ते त्रण दिवस सुधीं कूच करी गयो. एक पण माणसनुं नुकसान थया विना ते सीतावाक पोहोंची गयो.

१५५०. मायादुनाइये कोटाने घेरो घालवानी तैयारी करवा मांडी, त्यारे राजाए वधारे खंडणी आपवानो करार करीने पोर्तुगीझोनी मदद मागी. तेमज वळी, कांडीना राजा करली पंदुरे पण गवर्नर पासे ओथ मागी. केमके ते क्रिश्चियन थयो हतो, तेथी तेनी प्रजा तेना सामी थई हती. आ बंने कारण माटे दों जोर्ज दे कास्त्रने

૬૦૦ માણસો આપીને મોકલ્યો. તેને આવતો જોઈને માયા દુનાઈ-યે કોટાનો ઘેરો ઉઠાવી લીધો, ને તે ત્યાંથી રવાને થઈ ગયો, તેની પછવાડે બંને ધાયા, ભેટો થઈ ગયો, લડાઈ થઈ, તેમાં માયાદુનાઈ હાથો ને હુંગરામાં પેશી ગયો.

હવે કાંડીના રાજાને મદદ કરવા દોં જોર્જ ગયો, પળ તે એક સાંકડા રસ્તામાં સપડાઈ ગયો. ૪૦ હજાર માણસોના ઘેરા વચ્ચે આવી ગયો. લડાઈ જામી, તેમાં ૪૦૦ પોર્ટુગીઝ સૈનિકો અને ૪૦૦ બીજા યોદ્ધા થઈ ૮૦૦ માણસો માણ્યાં ગયાં, એટલે તે ત્યાંથી સટકી ગયો.

માયાદુનાઈયે કરારને નહિ ગણકારતાં, ફરીને કોટા ઉપર ચઢી જવાની તૈયારી કરી, ત્યારે કોલમ્બોના કમાન્ડર ગાસ્પર અજાન્-વેડોની મદદ માગી, તે ૧૦૦ માણસો લઈને આવ્યો, ને માયાદુ-નાઈને હરાવ્યો.

૧૫૫૦. સેપ્ટેમ્બર માસમાં વાઈસરોય નોરોંજ આવી પોહોંચ્યો, અને પૈસાની ઘણી તંગી હતી, તેથી લંકાના રાજાનો સ્વજાનો કબજે કરવા, અને શહેરો લૂંટી પોટલાં બાંધવાની તેણે ધારણા કરી હતી. ૩,૦૦૦ લડાયકોને ૭૦ વાહાણોમાં ઘાલીને લાવ્યો. પેહેલો તો તે રાજવાડામાં ઘુસી ગયો, અને રાજાના સ્વજાના ઉપર તલ્લપ મારતાં તેને ૮૦,૦૦૦ ડકેટ રોકડા મળી આવ્યા, તે કબજે કરી લીધા, પછી રાજાની પાસે સ્વર્ચના બે લાખ ડકેટ માગ્યા. તે તેણે લાગલાજ આપી દીધા. માયાદુનાઈ ઉપર હવે તેની નજર લાગતાં પોતાના ૩,૦૦૦ માણસો સાથે, રાજાનાં ૪,૦૦૦ માણસો લઈને, તે સીતાવાક ઉપર ચઢી ગયો. માયાદુનાઈ પણ લગભગ એટલીજ સેનાથી તેના સામો થયો, પણ તેણે હાર સ્વીકારી, અને હુંગરાભળી દોડી ગયો. ૧૦૦ માણસ તેની પછવાડે ધાયાં; સીતાવાક લૂંટી

लीधुं, तेमांथी घणी मता हाथ आवी. बधी लूंटनो अर्धो भाग तो धर्मपाळने आपवो जोइये, पण पोतानी ट्रेझरी भरवी हती, अने राजा तो तेमना हाथमां पूटळा रुपेज हतो, एटले तेने कांई आप्युं नहि. ते कांई तेने आश्रय आपवा आव्यो न हतो, पण पोतानी ट्रेझरी तर करवाने आव्यो हतो, तो पछी एमज करे, एमां नवाई नथी. तेणे पाछा जवा मांड्युं त्यारे राजाए कहुं के अहिं मारी मदद माटे ५०० मांणसो मूकता जाओ, पण वाइसरोये जाण्युं, के हवे राजापासे कांई रहुं नथी तो विशेष पैसानो लाभ मळे एम नथी, माटे एक पण मासण त्यां रेहेवा दीधुं नहि. राजानो एक सगो तेनी साथे इसाई थयो हतो, तेने वाइसरोय पोतानी साथे लई गयो, अने विजयनी ध्वजा तरीके, तेने पोर्तुगाल पोहोंचाडी दीधो. त्यां तेनो सारोसत्कार थयो. पछवाडेथी तेने हिन्द पाछो मोकळी देवामां आव्यो हतो.

१५५५. त्रिबुली पंदर केद पकडायो हतो, ते त्यांथी नाशी वलंदे गयो. मायादुनाइये तेने उस्केरीने फिरंगा सामे थवाने सज्ज कखो. ६०० सिंघाली तेनी मददे मोकल्या. एटले तेणे पांनेचुर, कालेचुर, मासी, बेबेरी, गाल, अने बेलिगाम पोहोंची जईने स्वाधीन करी लीधां. सेंट फ्रान्सिस झेवियरे केटलाक देशीने वटाळ्या हता, तेओने कतल करी नांख्या, अने देवलो तोडी पाड्यां.

मायादुनाइनो इरादो ए हतो के त्रिबुलीने हाथे पोर्तुगीझोने जेर कराववा, अथवा तो, तेमने हाथे त्रिबुलीनुं काटलुं कहडावबुं. आल्फोन्सो परैरा दे लासेडा हवे मेदान पड्यो. तेणे मायादुनाइने मेळवी लीधो. पोतानो राजु कुंवर हतो तेने तेणे कालेचुरने मार्गे लइकर आपीने मोकल्यो; लासेडाए २०० मांणसो आपीने रुय परैराने बीजे मार्गे मोकल्यो; आन्टोनिय दे स्पिनोलाने

૧૦૦ માણસો આપીને ત્રીજે રસ્તે મોકલ્યો. એમ ત્રણે જણા પલં-
દુમાં ત્રિબુલી હતો તેના ઉપર હુમલો કરી ગયા. લડાઈ બરાબર
જામી, છેવટે તેઓ શહરમાં દાખલ થઈ ગયા. ત્રિબુલી નાઠો પણ
તેની રાણી હાથ આવી ગઈ.

૧૫૬૦. જાફનાપટ્ટમ અને માનારના રાજાએ પોતાના ભાઈને
ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મૂક્યો હતો, અને પોતે રાજા થયો હતો. તેણે
ગોવે જઈને ઇસાઈ થઈને આલ્કોન્ફો નામ ધારણ કર્યું ને પોર્ટુગીઝોનો
ભાશ્રય માગ્યો. ઇસાઈયોને બહુ પીડા કરવા માંડી હતી, તેથી વાઈસરોય
જાતે ત્યાં ચડી ગયો. તેની સાથે ૧,૨૦૦ માણસો હતાં. રાજા ૨,૦૦૦
માણસોથી સામો થયો, પણ ટકી શક્યો નહિ, એટલે, મોહોલાત
સઘાવાવી યસી ગયો. શહરનો કબજો દોં કાન્સ્ટન્ટિનોએ કરી
લીધો. રાજા નાશી જતો હતો તેને લુવીસ દે મેલોએ પકડી લીધો.
તેના ઉપર દયા કરવાને તેણે વિનંતિ કરી. તે સાથે ત્રિબુલી પંદર
પાસેથી જે યજ્ઞાનો તેણે લીધો હતો તે પાછો આપવાની કબુલાત
આપી, અને માનાર સોંપી દેવાને મરજી જણાવી. વાઈસરોયે આ
બધી શરતો માન્ય રાખી. અને જેની મદદે આવ્યો હતો તેને
વેહેતો મૂકી દીધો.

આ પ્રમાણે કોલકરારની વાત ચાલતી હતી, તેવામાં, લોકોએ
ફિરંગિયો ઉપર હુમલો કરીને ઘણાનો ઘાણ વાઢી નાંખ્યો. વાઈ-
સરોય મરતો બચી ગયો, અને પોતાના વાહાણ ઉપર મુશ્કેલિયે
ચડી ગયો. ૪૦૦ માણસો આપીને દોં આન્ટોનિય દે નોરોંજને
કિલ્લાના રક્ષણમાટે મોકલ્યો. પોતે રાજાને ઓઢમાં લઈને
માનાર બેટમાં ગયો, ત્યાં તેણે કિલ્લો બાંધ્યો, ને પુનિકેલના રેહેવા-
સિયોને ત્યાં લઈ જઈને વસાવ્યા. આ પ્રમાણે થવાથી એ જગ્યાનો
નાયક તેમને પજવતો હતો તેમાંથી તેઓ છૂટ્યા. માનારના રક્ષણને

અર્થે માનવેલ રૉડરિગ કુટિંજને કમાંડર ઠરાવીને ત્યાં રાખ્યો, અને આખી લંકાને માટે બેલ્થાઝાર ગુઈડીસ દે સૌસને કમાંડર ઇન ચીફ ઠરાવ્યો.

જાફનાપટ્ટમમાં બુદ્ધનો દંત હતો, ત્યાં પ્રતિવર્ષે પેગુનો રાજા મેટ મોકલવા પોતાના એલચિયો મોકલતો હતો, તે દંત પોર્ટુગીઝોના કબજાયમાં આવી ગયો. આ વાત પેગુના રાજાના જાણવામાં આવતાં, તેણે ત્રણ લાખ ડકેટ આપવાની માંજ-ગડ ચલાવી. જો દસ લાખ ડકેટ માગ્યા હોત તો તેં તેટલા પળ આપત, પણ વાઈસરોય તે ગોવે લઈ ગયો. ત્યાં કેટલાક પાદરિયો તથા બીજા સદ્ગૃહસ્થોની મંડળી ભરીને વિચાર ચલાવ્યો. છેવટ નીકાલ એ આવ્યો કે દાંત વેચવો નહિ. મહિમા ઘટાડવાને છેવટે તેમણે દાંતનો ભૂકો કરીને બાઝી નાંખ્યો. પણ આ પ્રમાણે કરવાથી તેમની ધારણા પરિપૂર્ણ થઈ નહિ, કેમકે, ત્યારપછી તો, બીજા બે દાંત મળી આવ્યા, અને તે અસલ છે એમ માનવામાં આવ્યું.

દૉં જોર્જ દે મેનેઝીસ બરોએ કોટાના રાજાનો બચાવ કરવાને ઘણું કહ્યું. જોર્જ દે મેલો પણ એજ કામમાં લાગ્યો, અને તેણે માયાદુનાઈને ખૂબ પજવ્યો. મેનેઝીસે ૨૦૦ માણસોને મારી નાંખ્યા, અને તેને જાલી લેવાને નદી સુધી પોહોંચી ગયો, તેવામાં-જ, એક ગોઝો આવી ફૂટ્યો, તેથી તેના ૨૦ ધારવા માઝ્યા ગયા, એટલે તે પાછો ફરી ગયો. પછી તેના કુંવર રાજુ ઉપર તે ચડી ગયો. રાજુ પાસે ૩,૦૦૦ માણસો હતાં, તેમાંથી ૧૫૦ નો ઘાળ વાઝી દીધો, અને તેની પછવાડે ધાયો, પણ તેને ભૂલથાપ દેવાને પ્રપંચ રચ્યો હતો તેમાં તે ફસાઈ જવાથી, તથા તેની પાસે હવે શરૂ સિલકે રહ્યો ન હતો, એટલે, તેને પાછા હઠી જવાની અગત્ય પડી, તેમાં તેનાં ૭૦ માણસ માઝ્યાં ગયાં.

૧૫૬૨. કોટામાંથી પોતાના ભાઈને રાજબ્રષ્ટ કરવા માટે માયાડુનાઈ ધારી બેઠો હતો. તેના દીકરા રાજુના હાથ નીચે, ૩૦ હજાર માણસની સેના તૈયાર હતી. તે લઈને કોલમ્બો ઉપર ઘેરો ઘાલ્યો. આ વેળાએ બાલ્થાસાર ગુઈડીસ દે સૌસ કમાન્ડર હતો. ઘણા દિવસ તોપનો મારો ચલાવ્યો, પણ છેવટ સુધી ફાવ્યો નહિ, એટલે, કોટા ઉપર ચડી ગયો. એટલામાંજ બાલ્થાસાર લાગલોજ ત્યાં આવી પોહોંચ્યો. શહર કબજે કરી લેવાની તૈયારી હતી, તેવામાં વઝી, ૪૦૦ માણસોની મદદ લઈને ખોરાકસાથે માનારથી ડિયાગો દે મેલો કૌંતીજ આવી પોહોંચ્યો. ૨,૦૦૦ માણસોનો મરો થવા દીધા પછી રાજુએ ઘેરો ઉઠાવી લીધો. ફિરંગાનાં ૨૦ માણસ મુવાં. કિલ્લાને મરામત કરાવીને કૌંતીજ માનાર પાછો ગયો.

૧૫૬૫. જોર્જ દે મેલો જે માનારનો કમાન્ડર હતો તેણે કાંડીના રાજાને કહ્યું, કે અમારે રાજુના પ્રદેશ ઉપર ચડી જવું છે માટે અમને મદદ કરો. કોટા અને કોલમ્બો આગઢથી તેને વેગલો કાહાડવાની આ તેની યુક્તિ હતી. રાજાનાં ૫,૦૦૦ માણસો અને ૩૦ પોર્ટુગીઝો તેણે મદદે મોકલ્યા, દે સૌસ તેનો કમાન્ડર થયો. રાજુનો આખો પ્રદેશ ખુંદી વઝ્યા, અને નાશ કહ્યો, તથા ચિલાવ શહર સમૂઝગું તોડી પાડ્યું, તથાપિ ઘેરો ઉઠાવી રાજુ યશ્યો નહિ એટલુંજ નહી, પણ વીજી રાત્રે તેણે કોટાને ઘેરો ઘાલવાની ધારણા કરી. આ વાત એક સિંઘાલી સ્ત્રિયે ઉઘાડી કરી દીધી, એટલે સામાવાઝાઓએ પોતાનો બચાવ કરવાની ગોઠવણ કરી. રાજુ તો ધારણા પ્રમાણે કોટા ઉપર ચડી ગયો, પણ કિલ્લેદારો તૈયાર ઉભા હતા. ડિયાગો કોલમ્બેથી ચડી આવીને રાજુના લશ્કરના મોંઘરા ઉપર ટૂટી પડ્યો. શહરના એક ભાગમાં રાજુની ફોજ

પેસવા પામી, પળ તેને પાછી હઠાવી દીધી. આ પ્રમાણે અહિં ઘમ-સાણ મચ્યું હતું, તેવામાં, કોલમ્બેથી બીજી મદદ આવી, તેણે રાજુની છાવણી ઉપર છાપો માચ્યો. રાજુએ પ્રીકોટાના બુરજ ઉપર હલ્લો કચ્છો, ત્યાં માત્ર ૫૦ રક્ષપાણી હતા, તથાપિ કાંઈ કરી શકાયું નહિ. છેવટે ૨,૦૦૦ માણસોનો ઘાળ વઢાવીને તે પાછો સીતાવાક નાશી ગયો.

પેરો દે આતાવડે ધાણું, કે કદાપિ રાજુ પાછો વઢી આવશે, અને પોતાની પાસે પૂરતો खोराक ન હતો, એટલે જે માણસોં મુવાં પડ્યાં હતાં તેમાંથી જાડાં જાડાં ૪૦૦ માણસો પસંદ કરીને તેમનાં મઢદાંમાં મીઠું ભરાવ્યું, કે આગળ ઉપર ળાવાના કામમાં આવે, પળ રાજુ પાછો આવ્યો નહિ એટલે તેમને મઢદાનો ઉપયોગ કરવો પડ્યો નહિ. કોલમ્બોમાંથી તરતજ खोराक આવી પોહોંચ્યો. આ પ્રમાણે ચાર માસ સુધી ઘેરો ઘાલેલો છૂટી ગયો. છેલા ૪૦ દિવસમાં તો કશું ળાવાને રહ્યું નહતું.

૧૫૬૫. રાજુએ ધાણું હતું, કે શત્રુઓ કાયર થઈને કોટા મૂકી દેશે, અને હવે તેઓનો વિચાર પળ તેવોજ થયો. કોટા તોડી પાડીને રાજાને કોલમ્બોમાં રાખવાની ધારણા થઈ. લોમ્બિયા પોર્ટુગીઝોના પટાવી ળાવાના ધંધાથી તે ત્યાં ઉલટો હેરાન થયો.

૧૫૬૭. કાનાનોરની લડાઈમાં ફિરંગા રોકાયા હતા, ત્યાંથી હવે પરવાળા, એટલે, જુદે જુદે ઠેકાણે પોતાના સરદારો મોકલી દીધા, તેમાં લિસુઆર્ત દે આરાગાનને (Lisuarte de Aragan) લંકામાં એક વાહાળ આપીને મોકલ્યો.

૧૫૮૬. આગસ્ટ માસમાં કોલમ્બો ઉપર હુમલો કરવા રાજસિંહે મ્હોટી સેના તૈયાર કરી.

૫૦,૦૦૦ યોદ્ધા.

૬૦,૦૦૦ રસ્તા સુધારનાર, તથા મોરચા બાંધનાર, ખાઈયો
સ્ત્રોદનાર આદિ કામ કરનાર અગ્રેસરો.—

૬૦,૦૦૦ કારીગર અને મજુર.

૧૭૦,૦૦૦ આશરે આટલાં માણસની સંખ્યા હતી.

૨,૨૦૦ હાથિયો,

૪૦,૦૦૦ બઢદો, અને પોઠિયા.

, ૪૨,૨૦૦ બધાં થઈને જાનવર હતાં.

આ ઉપરાંત, ૧૫૦ તોપો, ૫૦ હજાર કોદાઝાં, પાવડા, કોવાડા; તે ઉપરાંત, વધારાનાં શસ્ત્ર અને હથિયારો પુષ્કળ રાખ્યાં હતાં. નવ પઈડાંનીં હાથી જોડવાની ગાડિયો હતી, તેમાં સામાન ઉપાડવામાં આવતો હતો. આ ઉપરાંત ૫૦૦ વાહાણોનું નૌકાસૈન્ય હતું. આ પ્રમાણે ચડી જવામાં વિજય પ્રાપ્ત થશે કે નહિ તે વિષે દેવમંદિરમાં મૂર્તિ આગળ પૂછતાં, અગાઉથી ગોઠવણ કરી રાખવા પ્રમાણે, મૂર્તિની પછવાડે માણસ રાખેલું, તેણે ઉત્તર આપ્યું, કે જો તમારે કોલમ્બોમાં જયપ્રવેશ કરવો હોય તો ૫૦૦ વાઝકોનું બલિદાન આપો. એમ કેહેવાય છે કે રાજાએ તે પ્રમાણે બલિદાન આપ્યું. આવું લખનારા વિરુદ્ધ મતવાળા હશે એમ ધારવામાં આવેછે. વઢી કેટલીક અતિશયોક્તિઓ પણ હશે સ્ત્રી. તે નિર્વાધ પ્રયાણ કરતો, કોલમ્બોની પાસે પોહોંચી ગયો, અને ત્યાં પોતાની છાવણી કરી.

જુવાવ દે બ્રિટો, કમાંડર હતો. તેની પાસે ૩૦૦ યૂરોપિયન, અને ૭૦૦ દેશી યોદ્ધા અને ગુલામ થઈને હતા. કેહેછે કે, આ સંખ્યામાં $\frac{1}{3}$ ભાગ તો વૃદ્ધ અને વાઝક હોતાં ઉપયોગી નહતા. યોગ્ય લાગ્યા પ્રમાણે બ્રિટોએ માણસો ગોઠવી દીધાં. જેમાંથી પોર્ટુગીઝોને પાળી મઠતું હતું તે તલાવ ફાડ્યું, અને પાળી વહન

કરનારી બોટો પકડી લીધી. એક માસ આમ ગાઝ્યો, તેમાં ન્હાની ન્હાની ક્ષપમક્ષપા થઈ. કિલ્લો નબળી સ્થિતિમાં આવી ગયો. તલાવની બાજુ ખાલી થતાં, તે પળ રાજસિંહની સત્તા નીચે આવી ગઈ. બ્રિટોએ ચોગરદમ માણસો મોકલીને પોતાના ઉપર બ્રહ્મ-સંકટ આવી પડ્યા સંબંધીના સમાચાર પોહોંચાડી દીધા. માના-રથી જુવાવ દે મેલોએ ૪૦ માણસો તથા દારુગોઠો આપીને પોતાના ભત્રીજા ફેર્ડીનાવ દે મેલને રવાને કરી દીધો. તેણે આવીને તલાવ ભળીની બાજુ સાચવી લીધી. રાજસિંહ હુમલો કરવાની તૈયારી કરતો હતો, એટલામાં, બ્રિટોએ ધસી આવીને કેટલુંક નુકસાન પોહોંચાડી દીધું.

તા. ૪ થી આગસ્ટે રાજસિંહે મઝસ્કું થતાં ઓચિન્તો હુમલો કયો. સેંટ મિચાયલ, સેંટ ગોંસાલો, અને સેંટ ફ્રાન્સિસ્કના બુરજા ઉપર ચડી જવા નિસરણિયો માંડી દીધી, અને માણસો ચઢવા માંડ્યાં, તેઓને ઉપરથી ફિરંગા ઢોળી પાડવા લાગ્યા. કિલ્લાની મીંત તોડી પાડવાને ૨,૦૦૦ માણસો મંડી પડ્યાં હતાં, તેટલામાં ઉપરથી તોપોનો મારો ચાલુ થતાં, ગોઠા પોહોંચ્યા ત્યાં સુધી મેદાન ચોખું કરી નાંખ્યું, તેમાં ઘણાં માણસો માઝ્યાં ગયાં. તોપળ એક ઢોળીની પછવાડે બીજી, એમ એક પછી એક ધસારો કરતી આવીને ડમી રહેવા લાગી. રાજાની આવી ગોઠવણને લીધે, ય્યાં વધારે ભય જેવું લાગતું ત્યાં બ્રિટો જાતે પોહોંચી જવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે એક પછી એક હલ્લા થવા લાગ્યા. રાજસિંહે કોઈ રીતે તેમને પોહોંચી વઢવાને બાકી રાખી નહિ. ફિરંગાની બીજી મદદ લેઈને આન્તોનિય વાસ્કોસેલસ એક વાહાણમાં આવી પોહોંચ્યો. તા. ૨૦ મી આગસ્ટે રાજસિંહે જઝથી અને સ્થઝથી, એક સામટો, એવો હુમલો કયો, કે કિલ્લેદારોની મદદે પોહોંચવાને પાદરિયો અને મંકોને સિપાઈયો બનીને કોલમ્બોના કિલ્લાના બચાવમાટે

હથિયાર પકડવાં પડ્યાં. ધસારો કરતા રાજાના યોદ્ધા આ ફેરે પળ ફાવ્યા નહિ. કોચીનથી ૬ વાહાણ ભરીને લડાયક સામગ્રી લઈ માણસોની મદદ આવી પોહોંચી. તેનો સરદાર નૂનો આલ્વારેઝ દે આન્તો ગુઈયા હતો. થોડી વાર થઈ કે, ડિયાગો ફેર્નાન્ડીઝ પેનોઆ ત્રેગાપટ્ટમથી, ફેર્ડીનાવ દે લિયા, અને બીજા, સેંટ થોમેથી આવી હાજર થયા. સેપ્ટેમ્બરમાં ગોવેથી બેર્નાર્ડીમ દે કાર્વેલો, એક ગ્યાલી અને ૬ વાહાણો લઈને આવી પોહોંચ્યો.

. આવી સામટી મદદ આવતાં, રાજસિંહને કિલ્લાની ખીંત ઓઢંગી દાખલ થવાને અનુકૂળ આવ્યું નહિ, ત્યારે કિલ્લો તોડી પાડવાના ઉપાય ચાલુ કરવા પડ્યા. તેમાં પળ પાંશરું પડ્યું નહિ, ત્યારે કેટલાંક માણસો પોતાના ભળીથી ફીટીને શત્રુને મઢી જવાનો ઢોઢ કરે અને શહરમાં પેશીને પાળીનાં સ્થાનોમાં ઝેર ઝોકાવી દે એવી યુક્તી રચવા માંડી. કેટલાંક માણસો આવી રીતે દાખલ થઈ ગયાં. પળ વેંહેંમ આવતાં પકડાઈ ગયાં, તેમને ફિરંગાએ ઢૂબાવી દઈને મારી નાંખ્યાં. આમ કરતાં પળ રાજસિંહ ફાવ્યો નહિ, ત્યારે થોમે દે સૌસના ઉપરીપળા નીચે ફિરંગી લશ્કર હતું તેના ઉપર જઢમાર્ગે હુમલો કહ્યો, તેમાં પળ નિરાશ થયો. ફિરંગાએ તેનાં બે વાહાણો ઢૂબાવી દીધાં, અને બે પકડી લીધાં. તેમાંનાં કેટલાંક માણસોને મારી નાંખ્યાં ને કેટલાંક ને વાહાળમાંજ ફાંસી દીધાં. આ રીતે ૩૦૦ માણસો માહ્યાં ગયાં. રાજસિંહે પોતાના સરદારની આવી ગફલત થયેલી ગળીને તેને ગર્દન માહ્યો. કોલમ્બોના બચાવ માટે મોકલેલો, ફિલિપે કાર્નેરો, દારુગોઢો ભરીને લડાયક સામાનનું એક વાહાળ લઈને આવી પોહોંચ્યો, તેની સાથે આન્તોનિય દે બ્રિટો અને માનવેલ દે માસેડો પળ વાલંટિયર થઈને આવ્યા. રાત્રની વેઢાનું ટાંકણું સાધીને રાજસિંહની ફોજે હુમલો કહ્યો. તેમાં પ્રથમની પેઢેજ, તે ફાવી ગયો.

વાઇસરોયભળીથી ૧૫૦ માણસો ભરેલી એક ગ્યાલી લઈ જુવાવ કાયાદો દે ગામ્બોઆ હાજર થઈ ગયો, તે જોઈને જુવ દે બ્રિટોને હિંમત આવી અને ધાણું, કે હવે આપણી પડેલે જો તેટલું બલિષ્ઠ લશ્કર થયું છે, એટલે આટલી વાર બચાવપર હત તેને બદલે, પોતાતરફથી હુમલા લઈ જવાની તેણે ધારણા કર પેરો આલ્ફોન્સોને એક ટુકડી આપીને કાંઠાઉપરની જગ્યાઓ નાશ કરવાને ફર્માવ્યું. તેણે બાલિકેટ, બર્બેરી, અને બેલીગામ લૂં લીધાં, અને કેવો કાઢો કેર કણો તે વિષે આપણે પાછળ પૃ ૬૯ માં વાંચી ગયા છીએ.

તેમજ, પૃ. ૭૧, ૭૨ માં રાજસિંહે મચાવેલા યુદ્ધનો પરિણા આપણે વાંચ્યો પણ તેમાં તે કેવો માહાલ્યો છે તે વિષે ફિરંગ્સ ઇતિહાસકાર રિબીરો વિશેષ લખતો નથી, માત્ર એક ન્હાનું સર એટલું જ વાક્ય લખેછે કે, “*વઢી પોર્ટુગીઝોએ પણ આ લડાઈઁ ઘણું નુકસાન વેઠ્યું.” દેશી ઇતિહાસકાર ઘણી અતિશયોક્તિ ન કરતાં જે લખેછે તેનો ભાવર્થ આ પ્રમાણે છે:—

નાના પ્રકારની આતસબાજીમાંથી ફૂટીને ઉડતા બાળો અ દિના સીસુવાટા અને ધડાકાની પેઠે ગાજી રહેલી મૂલેરિયાવ યુદ્ધભૂમિ અલ્હોની ધૂળીના ગોટેગોટથી છવાઈ ગઈ હતી, જેમાં હજા યોદ્ધાઓ લોહી લોવાળ થઈને પડેલા હોવાથી લોહીની નીકો વેહે હતી, તેની વચ્ચે રાજા રાજસિંહ પોતાના ઠેકતા ઘોડાઉપર બેશી એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ સૂચનાઓ કરતો, દોડમ દોડા ક ઉત્સાહ પૂર્વક માહાઢતો હતો. આવી તેની ફોજના ક્ષપાટામાં નાશી જવાને લાગ મઢતો નહિ, અને થાકીને લોથ થઈ જવા

*ફ્રેંચમાં થયેલા ભાષાન્તરમાં les Portugais souffroient aus beaucoup de cette guerre.

लडीने खशी जवानुं जेनामां जरा पण बळ रहुं नोहोतुं एवा फिरंगा-ओने तेओनी तोपोने मोखरे एक पछी एक झाटकी नांखवामां आवतां १,७०० जणानुं बलिदान, वैरना बदलामां, परिपूर्ण थयुं त्यार सुधी सिंहनी पेठे गर्जना करतो राजसिंह अटकी पड्यो नहि.

१५८८. मेनेझीसनी पछी वाइसरोयनी निमणूकनो हुकम आव्यो तेमां पेहेलुं नाम माथियस दे आल्वुकर्कनुं लख्युं हतुं, अने ते हिन्दथी पोर्तुगाल जवा नीकळी चूक्यो हतो. बीजुं नाम मानवेल दे सौज कौंतिजनुं हतुं, जेने डी सूजा कूटीनो पण केहे छे, ते गोवामां हाजर हतो, एटले तेणे वाइसरोयनो चार्ज लीधो.

पोर्तुगालथी ५ वाहाणो आ सालमां आव्यां. डों पॉल डी लिमा घणुं घूमीने थाकी गयो हतो, अने तेणे शूरतन घणुं बताव्युं हतुं, तेम छतां, तेनी योग्य गणना थई नहि, एटले, कंटाळी गयो. वैगाना उपरीपणानीचे, हिन्दथी थोमे वाहाणमां नौकासैन्यनी एक टुकडी पोर्तुगाल रवाने थई, तेमां लिमा गयो. वाहाण ना-तालने किनारे आवी पोहोंचतां, तेने तोफान लाग्युं. वाहाणना तळियामां गावचुं पडतां पाणी पेसवा मांड्युं. बे न्हानी होडि-योमां ठठोठठ माणसो उतखां, तेथी वधारे वजन थई जतां, बंने बोटो डूबी गई. आखी संख्यामांथी ९८ माणसो किनारे पो-होंची शक्यां. मनिकाना राजाए तेमनो सत्कार कखो. कोई पोर्तुगीझ वाहाण आवी पोहोंचे तेमां चडी जता सुधी थोभवानी तेणे परवानगी आपी. केटलांक त्यां रह्यां; केटलांक, खंड उपर पाछां वळी आवीने आसपास वेराइ गयां; केटलांक झोफालाने किल्ले पोहोंची गयां; बाकीनांने, इनयाकना राजाना शहरमां पोर्तुगीझ व्यापारियो मळी गया; तेओ पण, पोतानुं वाहाण भागवाथी त्यां

आवेला होता. मनिलाना राजानी पडोशना बेटमां जेओ रखा होता, तेमां लिमा हतो, ते बीजाओनी साथे त्यां मरण पाव्यो. तेनी विधवा नोना ब्री ट्रिक्सने गोवे जतुं एक वाहाण मळ्युं, एटले, पोताना पतिनी लास लईने, बीजा पोर्तुगीझो साथे, ते गोवे गई. त्यांथी पळी, पोर्तुगाल वाहाण जतुं हतुं तेमां त्यां गई.

१५८९. मिरअलिबेत सन १५८७ नी सालथी चांचिया वेडा करवामां फावी गयो हतो, तेणे पाछुं माथुं उपाड्युं. लॅमो आगळ ब्रिटो पासेथी ४ युद्धनौका, अने एक वाहाण तेणे छीनावी लीधुं हतुं ते साथे सज्ज थईने मोखेथी फेरणी करतो नीकळ्यो. मीलिनदा आगळ तेणे आवीने लंगर नांख्यां. आ कांठानी सरदारी माथ्युस मेनेजीस वासकोसेलस चलावतो हतो, तेणे तेने बीजी रात्रेज हांकी काहाड्यो. मिर अलिबेते घुमवा मांड्युं छे एवुं वाइसरोयना जाणवामां आवतां, तेणे पोताना भाई थोमे डी सौझा कौन्तिजने २० वाहाणो, अने ९०० माणसोनो काफलो आपीने सामो मोकल्यो. ते १५८९ ना फेब्रुआरीमां महामुसिबत वेठीने मोम्बासे आवी पोहोंच्यो. एना उपर गोळियो छूटवा मांडी, पण ७० टर्कोने ठेर करीने ४ बतेला स्वाधीन करी लीधा. मोम्बासा उपर चडाइ करवाने, मुझिमबास लोको तैयारी करता होता, तेमना सरदारे थोमे डी सौझाने मददे रेहेवा केहेतां, तेणे ते मागणी कबुल राखीने हुमलो कखो, तेमां मिरअलिबेत, तेनो बेटो, अने त्यांना हाकमनो भाई, एटला केद पकडाया. अहिंनो आखो किनारो पोर्तुगीझोनी सत्तानीचे लईने तथा जे हाकमो अने माणसो तेमना विरुद्ध होता तेओने देहांतदंड दईने, तथा आखा मंद्राबेटमां नाश चलावीने, सौझा गोवे गयो. साथे मिर अलिबेतने केद करी आण्यो हतो, तेने इसाई वनावीने पोर्तुगाल चडावी दीधो.

मोगल पादशाहे पोतानो एलची गोवे मोकल्यो हतो, तेने

લઈને, ફિરંગિની બે યુદ્ધનૌકા ચૌલને બંદરે જવા રવાને થઈ હતી. મલબારિયોની એક ટુકડી, જાણીતા મૂર કાસ્તામુઝની સરદારી નીચે નીકળેલી, કારાપટન નદી આગળ ફિરંગિયોની યુદ્ધનૌકા ઉપર ધશી આવી, તેમાં મલબારી ટુકડીને કેટલુંક નુકસાન થયું, તે જીરવી શકાયું નહિ, જો તેઓ ટકાવ કચ્છો હોત તો ફાવી જાત, એવી બેહાલ સ્થિતિએ ફિરંગિયો પળ પોહોંચ્યા હતા; પળ તેમ નહિ કરતાં, તેઓ હઠી, ત્યાંથી જતા રહ્યા, એટલે ફિરંગિયો જીલ્લા એમ સમજવું જોઈએ.

૧૫૯૦. પાંચ વાહાણોનો કાફલો પોર્ટુગાલથી હિન્દ આવવા નીકળ્યો, તેમાંથી ૪ વાહાણો તો પાછાં ઘસડાઈ પોર્ટુગાલ પોહોંચી ગયાં. બાકીના એક વાહાણમાં માથિયસ દે આલ્બુકર્કે હતો.

૧૫૯૧. મે માસમાં, વાઈસરોયની તરવાર આલ્બુકર્કેને સોંપી દઈને, કૌન્ટિજ એક વિશાલ વાહાણ લઈને પોર્ટુગાલ રવાને થયો. આ વાહાણમાં મૂલ્યવાન માલ ભરેલો હતો. ગરજાવ આગળ તે ભાગતાં, તેમાંથી કાંઈ પળ માલ તેઓ બચાવી શક્યા નહિ.

સન ૧૫૭૯ થી ૧૫૯૧ સુધીમાં લિઝ્બનથી હિન્દ આવતાં ૨૨ વાહાણો ઢૂબી ગયાં હતાં, તેનું કારણ એ હતું કે, ગજા ઉપરાંત તેમાં માલ ભરવામાં આવતો હતો, તેથી તોલ વધી જતું હતું; તથા વાહાણો ઘણાં મ્હોટાં હોવાથી, તે જલદીથી જોખમાઈ જતાં હતાં.

સિંહલદ્વીપમાં ઘણા લોકોને વટાળીને ઇસાઈ કચ્છા હતા. તેથી ત્યાંના રાજા અને પ્રજા બંનેના મનમાં ઘણો તિરસ્કાર આવતાં, ઇસાઈયો ઉપર કાંડીના રાજાનું ડબાણ ઘણું હતું. આ કામમાં જાફનાપટ્ટમનો રાજા, કાંડીના રાજા સાથે ભેગો મળી ગયો છે એવો સબબ બતાવીને, તે બંને રાજાની સાથે ધર્મયુદ્ધ મચાવા વાઈસરોયે ૨૦

વાહાણોની નૌકાસેના તૈયાર કરી, આન્દ્રે ફર્તાડોને સરદાર બનાવી મોકલ્યો. કાલિકોટ મૂકીને આગળ વધતાં, તેને ત્રણ વાહાણો માર્ગમાં મળ્યાં. તેઓના ઉપર તેણે મારો ચલાવી, બેને ઢૂંચાવી ધીધાં, અને ત્રીજું પકડી લીધું. કારોમાંડલના કાંઠાનો ધણી થઈ પડીને કોતિમુક્ષા ચાંચિયો ૧૪ થી તે ૨૨ વાહાણોનો કાફલો લઈને ફેરણી કરતો હતો; તેણે કેટલાંક પોર્ટુગીઝ વાહાણો જાણ્યાં હતાં. વઢી, તેણે કોલમ્બો અને માનારના કિલ્લા ઉપર હુમલો કરવાની ધારણા કરી હતી. કાર્દિવા નદીના મુખ આગળ કોતિમુક્ષાનો ફર્તાડો સાથે ભેટો થયો, તેમાં તે ચાંચિયો હાથો ને તેનાં વધાં વાહાણો ફિરંગિયોને હાથ જતાં, પાણીમાં તરીને તે નાશી ગયો. માનારમાં જતાં ફર્તાડોના જોવામાં એક કાફલો આવ્યો તે તેણે પોતાને કબજે કરી લીધો. કાફલાનાં કેટલાંક માણસો તરીને જતાં રહ્યાં, અને રાજાની સેના ભેગાં ભઠ્ઠી ગયાં. રાજાની સાથે યુદ્ધ થયું, તેમાં રાજા અને તેનો યુવરાજ બંને પકડાયા; રાજાને ગર્દન માણ્યો, પણ યુવરાજ નમી પડ્યો, એટલે તેને ઉગારી, તેની સાથે કેટલાક કરાર કરી, તેને તેના બાપની ગાદિયે બેસાડ્યો.

આ વેળાના કાલિકોટના રાજા, જામોરિનની પ્રજામાંહેલો એક ચાંચિયો, કુંહેલ માર્કર કરીને હતો, તેને જામોરિનની ઉશ્કેરણી હશે એમ ધારવામાં આવે છે. તે સારી નૌકાસેના લઈને મલબારને કાંઠે ઘુમતો હતો. તેને જોઈ કરવા માટે, વાઈસરોયે, ડૉ અલવારો ડી આબ્રાંચેઝને મ્હોટી નૌકાસેના આપી મોકલ્યો, પણ તે એકદમ વશ થાય એમ હતું નહિ. જામોરિન તેના ઉપર દાબ રાખીને તેને પોતાના કહ્યામાં રાખી શકતો હતો. જામોરિનની કેદમાં કેટલાક પોર્ટુગીઝ કેદિયો હતા, તેમાં ફ્રાન્સિ ડા કોસ્તા પણ હતો, તેણે તેને ઘણી રીતે સમજાવ્યો, અને પોર્ટુગીઝો સાથે સલાહ

राखवामां लाभ छे एवुं घणा प्रकारे समजाव्युं, ल्यारे तेम करवाने तेनुं मन थतां, फायरने डों आल्वारो पासे मोकल्यो. तेणे तेने वाइसरोय पासे मोकल्यो. बंने वच्ये कोलकरार थतां, झामोरिनना ताबामां जेटला पोर्तुगीझ केदियो अने गुलामो हता, ते बधाने छोडी मेल्या. ब्रळी वधारे तेणे ए कखुं के, पोताना देशमां इसाई देवल बांधवानी परवानगी आपी, अने तेनो पायो नांखवानी क्रिया तेणे पोताने हाथे करी.

. १५९२. आ वर्षना प्रारंभमां लिइबनथी ५ वाहाणो आन्व्यां तेनो उपरी फ्रान्सिस्क डी मेलो हतो.

आ सालमां, मुझिम्बास, अने मुम्बो काफरोने वश करवा फिरंगियोए प्रयत्न कखो. तेमां पेड्रो फर्नान्डीझ चेव्स, अने आन्द्रे डी सांसियागो माखा गया; ते साथे तेमनां माणसो पण कतल थयां. आबी शोकजनक वात जाणीने मोझाम्बिकनो कमांडर डों पेड्रो डी सौझा वैर लेवाने चडी गयो, तेनी पण हार थई. पण छेवटे, तेओ वशमां आबी गया.

१५९२. मुसलमानोना हुमलाथी, आ सालमां, फिरंगियोने चौलनुं रक्षण करवानी अगत्य आबी पडी हती. किल्लानी सामी बाजुए नदी उपर मलेकनो वास वशेलो हतो. तेमनो सरदार जे आगळ फिरंगियोनी नोकरीमां हतो, तेणे मोरो नामना चडाव उपर ४,००० घोडेसवार अने ७,००० पायदलथी फिरंगियोना शहरने दबाणनीचे लीधुं हतुं, अने त्यां ६५ म्होटी तोपो गोठवी तेना माराथी नुकसान पोहोंचाड्युं हतुं.

एप्रिलमां अहमदनगरना बुरहान निझामशाहे, चौल उपर फरीने हुमलो कखो, ते वेळाए, किल्लाना रक्षण माटे ३,००० माणसो हतां, तेमां १,५०० फिरंगी सैनिको, अने १,५०० गुलामो हता.

शहर उपर मुरोनो तोपनो मारो एवो चाल्यो के, १४ मोगलो ते कबजे करी लेवानी आतुरतामां हता, तेवामांज पोर्दुगीझ डुकडिये तेमना उपर एवो झपाटो माख्यो, के नव तो त्यांज मराया, बेने पकडी लीधा, अने त्रण नाशी जवाथी उगरी गया. खोजो तलदार (Taladar) फोजनो सरदार थई घुमतो हतो, ते घ-वाई जतां माख्यो गयो. तेनी पछी, एक तुर्के सरदारी लीधी, ते पण मरायो, एटले, सरदारीनो बोजो फरहदखानना उपर आवी पड्यो. मुसलमानोए घेरानुं काम एवा जापताथी चालतुं राख्युं हतुं, के फिरंगियो, आगळ माथुं काहाडीने लडी शके एम हतुं नहि; तेओ पोतानो बचाव घणी मुश्केलिये करी शकता हता. आवा बारिक समयमां, ३०० सैनिको लईने डों अल्वारो डी आब्रांचीस वसाईथी आवी पोहोंच्यो. तेटलामांज वळी, २०० माणस सुरतथी आवी पोहोंच्यां, एटले फिरंगियोने उलट आवी. लडाईनो नजीकनो दिवस ठरावी, पादरी आगळ पाप पोकारी दई, हुमलो करवाने सज्ज थया. चडाववाळी जमीनना उपरना मेदान उपर सपाटाबंध चडी गया. अहिं तुमुल युद्ध मच्युं. मुसलमानोए फिरंगियो उपर १० मस्त हाथी छोडी मूक्या, तेमांथी एकने कारी घा थतां, ते मूरोना जथामां पेशी गयो, अने घणां जणनो कच्चरघाण वाळी नांख्यो. पछी ते शहरनी आसपास खाई हती तेमां धशी पड्यो; एटले, तेणे तो फिरंगियोने पूल जेवा साधननी जोगवाई करी आपी. तेना उपर थईने तेओ मूरोने पोहोंची वळ्या. एक हाथी नासतां, बारी तोडी तेमां पेशी गयो, तेनी पछवाडे फिरंगियो पेशी गया तो, त्यां, म-डदांनो ढग थयेलो तेमना जोवामां आव्यो. केटलुंक दारूखानुं, हाथियो, अने संख्याबंध घोडा तेमना हाथमां आवी गया; ७५ फालतु म्होटी तोपो हती, ते कबजे करी लीधी; पांच हाथी पकडी

ધા; અને દશથી તે ૧૨ હજાર સુધી માણસો માચ્યાં ગયાં. મ્લાક એવી ગપ મારે છે કે, આ લડાઈમાં ૬૦ હજાર માણસો મ્લાકે માર્યાં ગયાં ત્યારે ફિરંગિયો માત્ર ૨૧ મરાયા !

ફરહદખાનને લાગલોજ કેદ કરી લીધો. અને તેની બાનુ, તા બેટીને પણ કબજે કરી લીધી. બાનુને માટે માગ્યા પૈસા ધા, ત્યારપછી તેને છોડી મૂકી. ફરહદખાન અને તેની બેટીને ક્રિશ્ચિયન ધર્મમાં દાખલ કરી દઈને પોર્ટુગાલમાં પોર્તોગાલની દીધાં. ધર્મવિજયની ધ્વજા તરીકે જનમંડલમાં આગળ પાડવાની પત-જી તેઓએ કરેલી જણાય છે. પરવશ પહેલી કુંવારી કન્યા િ ગઈ, તે કોઈ ફિરંગી સાથે પરણી હશે એમ ધારવું જોઈએ.

પાછલ આપણે જોયું (પૃ. ૭૧, ૭૨ અને ૭૩ માં) કે કોલમ્બોના ન સંબંધમાં, રાજસિંહ ગુચવારામાં આવી પડ્યો હતો. તે પ્રસંગ િને ડિ સૌઝાએ હવે કાંડીના લોકોને ડકેરીને બંડ કરાવ્યું. ડેનિયાનો એક સિંઘાલી રાજવંશી, જેનું નામ કુનાપુ બંદાર કરીને િ, અને જેને ગોવે રાખ્યો હતો, તેને વટાળીને િસાઈ કરતાં તેનું નામ િ જોન પાડવામાં આવ્યું હતું. આ શરૂઆતે શરૂઆતી સેનાનો સર-ર બનાવવામાં આવ્યો. માનારમાં મરાઈ પેટેલી, જયવીર રાજાની

૧ વિજય અથવા વિજયસુંદરબાહુ, રાજસિંહ વિરુદ્ધ બંડ મચાવાની તૈયા-માં હતો, એટલામાં, તેણે તેને પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને કહ્યું કે, અમુક પ્રદેશનું ન્ય તમને સુપ્રત કરવામાં આવશે. વિશ્વાસ રાખીને વિજય તેની પાસે ગયો. છે એક ખાડો કરાવી તેમાં સરિયા રોપાવી રાખ્યા હતા તેમાં નાંચીને ગળા િ ડાટી દીધો. અને માથા ઉપર મોગરનો પ્રહાર કરીને મરાવી નાંચ્યો. એના કરાઓમાંથી (Kanapo Bandara) કુનાપુ બંદાર કોલમ્બા મળી શી ગયો અને વૈર લેવાને માટે ક્રિશ્ચિયન થઈ ગયો. આખિયાના જ્યુકના મ ઉપરથી તેનું ડોન જોન નામ પાડવામાં આવ્યું. આ જ્યુક કાસ્ટૈલ અને િર્ગાલના રાજા ફિલીપનો માર્ગ હતો હતો.

કન્યા (જયવીરા) ડોના કંથેરિનાને ડોન ફિલીપના મૃત્યુપત્ર પ્રમાણે ગાદી ઉપર બેસારવા માટે તેને મોકલ્યો. આ કામ તેણે બરાબર પાર ઉતાણું; પળ પોતાને વેગલો મૂકીને ફિરંગિયો દો ફિલીપને રાજ્ય અપાવ્યું હતું, તેની તેને અદેખાઈ આવી, એટલે ફિરંગિયોની સાથે શત્રુવટ કરી તેમને કાંડીમાંથી હાંકી કાઢ્યા. દો ફિલીપને ક્ષેર દેઈને મારી નાંખ્યો. હવે રાજસિંહનું રાજ્ય લેવા તેની પછવાડે લાગ્યો. કાંડીના ઉચ્ચ પ્રદેશમાં ન્હાની ન્હાની જ્વપમજ્વપા થવા લાગી. છેવટે, કુકુલ-ચિત્રવેલી, જે કાદુગનવન્ન માર્ગ પાસે છે ત્યાં મ્હોટી લડાઈ થઈ. ફાવતી જગ્યાએ રાજસિંહની સેના ગોઠવાઈ હતી, સૈનિકો ઉલટથી લડતા હતા. તેવામાં ડોન જોને એવા આવેશમાં આવીને હુમલો કર્યો, કે, સામી સેનાને હઠવું પડ્યું. તેમાં સામસામી એવી કતલ ચાલી કે, જ્યાં ત્યાં મડદાં અને, લોહીની છોલો ઉડતી સિંહના જોવામાં આવી, અને એની લાગણી અતિશય ઉછઠી આવી. તે એક પળે ઘણો ઘાયલ થયો હતો, અને અશક્ત થઈ ગયો હતો, તેવી સ્થિતિમાં, શોક કરવા લાગ્યો કે, અરે ! લગભગ ૧૦૦ વર્ષ સુધી હું લડાઈઓમાં ધુમ્યો, અને જ્યાં ત્યાં જય મેઝવતો આવ્યો, અને છેવટે આવા એક ઉદ્ધત કુંવેડાના હાથથી હારેલાં ખાવાનો પ્રસંગ આવ્યો ! મારું બધું ઘટતું જાય છે અને મારો અંત પાસે આવ્યો છે ! છેવટે તેની હાર થઈ, એટલે સીતાવાક નગરમાં જતો રહ્યો. પોતે ઘણી લડાઈઓમાં जीत મેઝવેલી, એવા પરાક્રમી

૧ વીરબાહુ-જયવીર બંદાર, વિજયબાહુના સમયમાં ગમપોલનો માંડલિક હતો તે ભુવનૈકબાહુના સમયમાં કાંડીમાં રાજા હતો. તેને રાજસિંહે ત્યાંથી કાઢાડી મૂક્યો એટલે માનારમાં જઈને પોર્ટુગીઝોને આશરે રહ્યો. તેની સાથે તેની રાણી તથા કુંવરી હતી. રાજાને હસાઈ કરીને પોર્ટુગાલના ફિલીપ રાજાને માન આપવાની યાત્રા તેણે નામ દો ફિલીપ પાડ્યું ને કુમારીનું નામ ડોના કંથેરિના રાખ્યું. તેને હસાઈ ધર્મની કેઝવણી આપવામાં આવી હતી.

રાજાની આવી માઠી દશા થઈ, તેની લાગણીથી ડરકેરાઈને, તેણે ઘા રુદ્ધાવવાનો કશો ઉપાય કરવા દીધો નહિ, વઢી તે ઘણો ઘરડો થઈ ગયો હતો, તેથી ૧૫૯૨માં મરણ પામ્યો, ત્યારે તેનું વય ૧૨૦ વર્ષનું હતું.

૧૫૯૨. ડોન જોન, હવે સ્વતંત્ર સત્તાધારી થયો, અને કાંડીનું રાજ્યપદ ધારણ કરી લીધું. તેણે આ પ્રસંગે ક્રિશ્ચિયન ધર્મ છોડી દીધો, અને વિમલધર્મ એવું નામ ધારણ કર્યું. બૌદ્ધ સાધુઓની કૃપા મેઢવવા તેણે પાયશ્ચિત્ત કર્યું, ત્યારપછી, કાંડીમાંથી ચોરાયલો બુદ્ધનો *દાંત, પોર્ટુગીઝો પાસેથી લઈ લીધેલો તેણે બતાવ્યો, તેથી

* પોર્ટુગીઝોના હાથમાં ન જવા દેવા માટે આ દાંત સાફરાગામમાં દેલગામો આ સ્થાને રાખવામાં આવ્યો હતો. એ વાત પણ વિમલધર્મે લોકોને કહી હતી.

આ દાંત સંબંધી વિશેષ વાત નીચે પ્રમાણે છે.—

આર્યધર્મ પાઠનારા હિન્દિયોને વઢાત્કારે વટલાવી ક્રિશ્ચિયન કરેલા એવા પોર્ટુગીઝોએ, પોતાના ધર્મની મહત્તા બતાવવાને અને બૌદ્ધ મતનો, તિરસ્કાર પ્રકટ કરવાને એક અપકૃત્ય કર્યું છે. તે એ કે, મહાત્મા બુદ્ધનો ઇ. સ. ની પૂર્વે ૫૪૩ માં દેહાંત થયો ત્યારે તેને કુશીનરા-ગોરખપુરમાં અગ્નિસંસ્કાર કરવામાં આવ્યો; તેની ચિતામાંથી તેનો એક દાંત છેમાએ લઈને કાલિંગના દંતપુરના રાજાને સંભાળી રાખવા સોંપ્યો. ત્રીજા સેંકડાની સમાપ્તિની વેળાએ કાલિંગનો રાજા ગુહસિવ હતો, તેને એકૈલકે (નાગો બાવો) મના કરવાથી દન્તની સેવા કરવાનું તેણે બંધ કર્યું. પણ તેના પ્રધાને દન્તનો મહિમા કહી બતાવીને પૂજન ચાલતું કરાવ્યું. એકૈલક પદ્મલ પુલ (પાટલીપુર-પટન) જઈને ત્યાંના અધિપતિ પાંડુવસ રાજાને મળ્યો, અને કહ્યું કે, તારો માંડલિક રાજા કાલિંગનો ગુહસિવ, વિષ્ણુ અને શિવનું પૂજન કરવાનું મૂકી દઈને દન્તનું પૂજન કરેછે. રાજા કુલસૈકરે પોતાનો શૂરો સેનાપતિ ચક્રવર્તીને (ચૈતન્યરાજ) મોકલ્યો, તે દન્તપુર ગયો. દન્ત ત્યાં રાખવામાં આવ્યો હતો માટે તે નગરનું નામ દંતપુર રાખ્યું હતું. ત્યાંથી દન્ત પાટલીપુર લઈ ગયા; ત્યાં ઘણા ચમત્કાર બતાવાથી રાજાએ તેની સત્તા માન્ય રાખીને દલદ (દાંત) પાછો આપતાં દન્તપુર રાખ્યો. આ દંતપુર તે જગન્નાથપુરી હશે એમ ગણવામાં આવેછે.

बौद्ध धर्मना साधु आदि सर्व, बहु प्रसन्न थयां. ए दांत विमल-
धर्मना हाथमां आव्यो, तेथी, तेनी बुद्धि पवित्र थई, अने तेने

पांडुवस पासेथी दलद लई लेवा सइवदनोरनो राजा क्षीरिदर चडी आव्यो, ते लडाईमां मरायो. त्यारपछी तेनो भत्रीजो सेना लईने चडी आव्यो. उदयीनीना राजानो दन्तकुमार बौद्धनो भक्त हतो, ते आ वेळाए दन्तपुरमां आव्यो हतो, अने तेणे गुहसिवनी कुमारी हेममाला, जेने रणवली पण केहेता हता तेनी साथे लग्न कखुं हतुं. तेओए ब्राह्मण ब्राह्मणीनो वेश धारण कखो, अने दलदने हेममालाए पोताना चोटलामां संताडी राख्यो, त्यांथी रवाने थई बंने एक वाहाणमां बेशी गयां. अगाउथी गोठवण करी राखी हती, के जो शत्रु जीते तो लाल ध्वजा दंतपुरना किल्ला उपर चडाववी, एटले ते जोईने, दंतकुमार लंका भणी चालतो थाय. ज्यारे लाल वावटो फरकतो दीठो त्यारे दंतकुमार पोतानुं वाहाण हंकारी लंका पोहोंची गयो. ते वेळाए इ. स. ३१० मां कीर्तिश्री माइवन (मेघवर्ण) बौद्धधर्मी हतो तेणे मानपूर्वक दलदनी स्थापना करीने लंकाबेट दन्तापर्ण करी दीधो. ते ८०० वर्ष सुरक्षित रखा पछी, एक बीजाने जीतनारा जुदा जुदा राजाना कबजामां जतां, छेवट त्रीजो विक्रमबाहु, जेणे इ० स० १२४० थी १२६७ सुधी राज्य कखुं, तेणे, कोटमालमां संताडी राखेलो दन्त त्यांथी आप्यो. अने तेना कुमार कलिकाल साहित्य-सर्वज्ञ अथवा जेने पंडित पराक्रमबाहु केहेता हता, तेणे १२६८ मां सप्तकोरलमां पोते वसावेला श्रीवर्द्धनपुर अथवा हाल केहेवाता कांडी नगरमां रखाव्यो हतो. त्यार पछी, तेने मदुरामां लई जवामां आव्यो. छेवटे, लंकाना त्रीजा पराक्रमबाहुए युक्तिप्रयुक्तिथी पाछो लंकामां आप्यो, अने तेना कुमार भुवनैकबाहु बीजाए १३१९ मां हस्ती-शैलपुरमां तेनी स्थापना करी. आ दांतने माटे राजाओ लूटमलूटा करता हता, तेनुं कारण ए छे, के ए दांतनो एवो महिमा लोकमां गणातो हतो, के जे राजानी पासे ए दांत होय ते सार्वभौम राजा थाय. कार्लिंगना राजानी पासेथी ए दांत प्रथम लई लेवामां आव्यो हतो, माटे त्यारपछीना त्यांना राजानो डोळो ते उपर होतां, फरीने ते दांत त्यांना तामिल राजाए पोताने स्वाधीन करी लीधो. पण १५६० मां ते नगर पोर्दुंगीझोना स्वाधीनमां आव्युं, त्यारे तेमणे, ते दांतनो महिमा भंग करवाने, पोताना स्वाधीनमां करी लईने, गोवामां तेनो नाश करी नाख्यो. पोर्दुंगीझ इतिहास

રાજ્યની પ્રાપ્તિ થઈ, એમ માનીને, તેના પ્રતિનો સર્વેનો રોષ ઉતરી ગયો.

પેડ્રો લોપેઝ ડી સૌઝાને ફૌજ આપીને, ફિરંગિયોએ કોનાપુ અથવા ડોન જોન (વિમલધર્મ)ને પદ્મપ્રદ કરવા, અને રાણી કેથેરીના (જયવીરા)ને તેને સ્થાને રાજ્યપદે સ્થાપવા મોકલ્યો. એની સાથે ૧,૫૦૦ યૂરોપિયન હતા, તે ઉપરાંત સંકર જાતિના (હાફ કાસ્ટ) અને બીજા દેશી સૈનિકો હતા. પ્રારંભમાં તો તે જીત્યો સ્વરો, પણ પછવાડેથી, કાંડીના લશ્કરને ફિરંગાની મદદમાંથી વિમુક્ત કરાવી, વિમલધર્મ પેડ્રો લોપેઝના ઉપર ઢૂટી પડ્યો. તેણે તેને પકડી લીધો, અને તેના ૫૦૦ સૈનિકોને પકડીને કેદ કસ્યા, તથા તેમનાં નાક કાપી નાંખ્યાં. ડી સૌઝાને ઘા વાગ્યો હતો તેથી તે પણ મરણ પામ્યો. રાણીને પોતાના કબજામાં રાખી લીધી, અને સુમારે ૧૫૦ ફિરંગિયોને નાનાપ્રકારની દેહાંતશિક્ષા કરી. ડોના કેથેરીના સાથે તેણે પુનર્લગ્ન કર્યું, અને કાંડીના રાજ્ય ઉપરનો રાણીનો દાવો પોતાના જીતના હક્ક સાથે મેઢવી દર્દીને, આખી લંકાનો રાજાધિરાજ થયો. હવે તેણે નિરાંતે કાંડીની ગાદિયે બેસી ૧૨ વર્ષ સુધી નિર્બાધ રાજ્ય ભોગવ્યું.

લખનારા કેહે છે કે, ૧૫૬૬ માં લંકાના રાજા વિક્રમબાહુએ, મૂઝના જેવોજ હાથીદાંતનો દાંત બનાવરાવ્યો, પછી તેણે કાંડીનગરમાં એક દેવઢમાં તેની પાછી સ્થાપના કરી. લંકાના કેટલાક લેખકો વઢી એમ કેહે છે કે, મયને સમયે દાંત સંતાડી રાખવામાં આવતો હતો, તેથી આ દાંત પોર્ટુગીઝોના હુમલાની વેઢાએ ગુપ્ત રાખવામાં આવ્યો હતો. રાજકુમારી જયવીરા અને તેની એક બીજી બેહેનને પોર્ટુગીઝોએ વટાઢીને રોમન કાથોલિક ધર્મમાં દાખલ કરી હતી, તેના દીકરાના રાજ્યસમયે, અને ત્યારપછી તેના બેહેનના રાજ્યસમયે પણ, આ દાંત પ્રકટ કરવામાં આવ્યો ન હતો. ૧૫૮૧ માં બૌદ્ધ-ધર્મી વિમલચંદ્ર રાજાના સમયમાં આ દાંત પ્રકટ કરવામાં આવ્યો, અને ૧૭૭૫ માં કીર્તિ શ્રી રાજસિંહે, હવળાં સ્થિત છે તે ઢલદા માલિગાવ અથવા દંતદેવલ બંધાવી, સર્વને દાંતનાં પ્રકટ દર્શન કરાવીને તેની સ્થાપના તેમાં કરી.

आ सालमां, एटले १५९२ मां, अंग्रेजोए फिरंगियोनुं मडिडी डिओस (Madre de Deos.) नामनुं वाहाण पकड्युं, अने ते डार्टमौथमां लई गया. आ वाहाण १६५ फीट लांबुं हतुं, अने तेनी पोहोळाइ ४६ फीट, १० इंचनी हती, अने ते सात माळनुं हतुं. एनो म्होटो शडस्तंभ १२१ फीट लांबो हतो. इंग्लंडना लश्करी के व्यापारी वाहाणो करतां ते म्होटामां म्होडुं हतुं. लंडनमां आ वाहाणना मालनी नोंध करवामां आवी, ते उपरथी बधा मालनी मध्यम प्रकारनी किंमत गणतां, १,५०,००० पौंडनी थई, तेमां जे मूल्यवान् झवेरात हतुं, तेनी टीप तो जाहेरातमां आवी नथी, तेमज, तेनुं मूल्य आ रकममां दाखल करवामां आव्युं नथी.

१५९३. डॉ लुवीस कौतिंजना उपरीपणानीचे पोर्तुगालथी पांच वाहाणो आव्यां; तेनी साथे क्रुसेडनो बुल्ल, एटले इसाइ धर्मनुं आज्ञापत्र लईने, डोमिनिकन शाखानो साधु (मंक) फ्रान्सिस्क डी फेरिया आव्यो हतो. आ पांच वाहाणो माहेलुं एक, सेंट आल्बर्टस नामनुं वाहाण, डेल नातालना किनारा उपर भागी पड्युं, तेमांना केटलाक खलासियो डूबी मुवा. बाकीना आगळ चालतां, एक वाहाणमां मोझाम्बिक पोहोंची गया. पण जे पछवाडे रही गया हता, तेओने काफरोए मारी नांख्या. एक वाहाण लईने फ्रान्सिस्क दे मेलो पोर्तुगाल भणी हंकारी जतो हतो, तेने अझोर आगळ त्रण अंग्रेजी वाहाणो मळ्यां. तेमनी साथे लडाई थतां फिरंगियो हारी गया; अने अंग्रेजोए तेमनुं वाहाण बाळी नांख्युं. तेमांना माणसोमांथी १२ जण बळी जतां बच्यां, तेओने इंग्लंड लई जवामां आव्यां, त्यांथी तेमने छोडी देवानो दंड भरवामां आव्यो ल्यारे तेमने पोताने देश जवा दीधां.

૧૫૯૪. ચીનથી પ્રતિવર્ષે ગોવે એક વાહાણ જતું હતું, તે પ્રમાણે એપ્રિલમાં મલબાર કિનારો છોડીને રવાને થયેલું એક વાહાણ ગોવે પોર્ટોની જવાની તૈયારીમાં હતું, એટલામાં, તેમના શત્રુની ૧૪ યુદ્ધનૌકાના સપાટામાં તે આવી ગયું. આ વાહાણમાં માત્ર ૧૪ ફિરંગિયો હતા, તેમણે માલ બચાવવાને ત્રણ દિવસ ને ત્રણ રાત્રી-સુધી લડાઈ ચલાવી પણ છેવટે માથા ગયા. એક જાવાનો માણસ તેમાં હતો, તેણે શત્રુના હાથમાં વાહાણ નહિ જવા માટે, દારુનું એક પીપ સળગાવી દીધું, એટલે તે બઢી ગયું. વાઈસરોયે, ૭૦૦ માણસો અને ૧૮ વાહાણોનો એક કાફલો પેલા બાઢી નાં-ખેલા વાહાણનું વૈર લેવાને મોકલ્યો. આ વાહાણનો ઉપરી આન્દ્રે ફર્તાડો હતો, તે આગઢ ચાલીને ગયો, એટલામાં, ડ્રામોરિનનાં માલ ભરેલાં ત્રણ વાહાણો તેના જોવામાં આવ્યાં. તેના ઉપર તેણે હુમલો કયો, તેમાં ન્હાનાં મ્હોટાં, સ્ત્રી અને પુરુષ, થઈને એકંદર બે હજાર માણસો હશે, તે બધાં માથાં ગયાં. વાહાણો પકડી લીધાં, તેમાંથી, ઘણો કિમતી માલ હાથ લાગ્યો. આગઢ ચાલતાં મલબારી નૌ-કાસેન્ન તેના જોવામાં આવી, જેને ખોઢવા માટે તે કાર્ડિગા નદીમાં શોધ ચલાવતો હતો. આ સેના ઉપર હલ્લો કરીને તેણે તે તારાજ કરી નાંખી. તેમાંથી એના હાથમાં ઘણો મૂલ્યવાન માલ આવ્યો. અહિંથી તે સિંહલદ્વીપ ભળી હંકારી ગયો. ત્યાં પોર્ટોચતાં વાંતજ કોલમ્બોમાં તોફાન ઉઠ્યાનું, અને ત્યાંના કમાંડરના સામા લોકોએ બંડ મચાવ્યાનું તેના જાણવામાં આવ્યું. એની પાસે માણસો હતાં, તેની મદદથી ત્યાં જઈ બંડ બેસારી દીધું. તથા કિલ્લેદારોને સારી સલાહ આપીને સમાધાન કરાવી દીધું. કિલ્લામાં અણબનાવ થયો હતો, તે મટાડી દીધો. ત્યારપછી તે સીધો ગોવે જઈ પોર્ટોચ્યો.

ડિ સૌશ્નાના મરણ પછી ત્રણ વર્ષે તેનું વૈર લેવા, અને લંકાની સ્થિતિ માર્ગે આણવા માટે, હિરોનીમસ દે અજવેદ, યોગ્ય સેના

લઈને ગોવેથી આવ્યો. વેલાની આગઝ વિમલધર્મ તેના ઉપર ઘણી આવ્યો. અને તેને સૂઝ હાર સ્વરાવીને કોલમ્બોના કિલ્લામાં પેંશી જતાં સુધી તેનો કેડો મૂક્યો નહિ. વિમલના પક્ષનો એક ઠાંકરડો ફિરંગિયે પકડ્યો હતો, અને જેને તેઓ ઠગારો ગણતા હતા તેને સ્વાંધ માણ્યો, તેથી વિમલનો ક્રોધ વીંધ્યો. તેણે જે ફિરંગિયો કેદ પકડ્યા હતા તેઓને હાથિયોના પગ નીચે કચરી નંચાવ્યા, અને બાકીનાનાં નાકકાન કાપી કે બીજા અવયવ બેડોલ કરીને કોલમ્બે મોકલી દીધા. આવું કૃત્ય વિમલને કરવું પડ્યું તેમાં ફિરંગીના લશ્કરવાળા, અજવેદનો વાંક કાઢવા લાગ્યા. તેઓ તેના ઉપર ક્રોધાયમાન થઈને, અને પોતાના સોબતિયોના અંગની કાપાકાપી જોઈને ડાકરાઈ ગયા, અને એક જણ તો કટારથી તેની છાતી તોડી પાડવા ધડ્યો તેને પાદરિયોએ વચ્ચે પડીને ફાલી લીધો.

હવે પોર્ટુગીઝ જનરલે દગાથી રાજાનું સુન કરાવવાની યોજના રચી, તેમાં પણ તે સિંઘાલિયોની ટાપટીપથી ઠગાયો. પાંચ પોર્ટુગીઝો તેનું સુન કરવાને ગયેલા તેઓ રાજાના સપાટામાં આવી જતાં, તેમના બૂરા હાલ કરીને, તેમને કચરી કચરીને મારી નાંખ્યા.

૧૫૯૫. આ વર્ષની આખેરિયે, લિઝ્બનથી જુવાવ ડી સાલ્ડાના પાંચ વાહાણોનો કાફલો લઈને ગોવે આવ્યો. તેમની સાથે ફ્રાયર અલેક્સિયસ દે મેનેઝીસ હતો. તે સેંટ આગસ્ટિસ શાખાનો હતો. તે ગોવાનો આર્ચબિશપ થઈને આવ્યો. સેંટ ડોમિનિક શાખાવાળાએ સોલોરમાં એક કિલ્લો બાંધ્યો હતો. અર્દિના મંકોએ દેશિયોને વટાવવાનો ત્રાસ વર્ત્યો હશે, તેથી લોકોએ ટોળે મઢીને તેમને મારી નાંખ્યા. લોકો પાદરિયોના તાવામાં રહી, તેઓ જે કરે તે કરવા દે એવો દાવ રાખવા માટે આવે ઠેકાણે કમાંડર મૂકવાની ફિરંગિયોને હવે જરૂર જણાતાં,

સૌલોરમાં પળ તેવા અધિકારિયો મૂકવામાં આવેલા હતા. તેમાં-
હેલા વેલેગાસ અને આન્ટોનિય દે આન્દિયાએ, મંકોના મોતનું
વૈર લેવા, અને લોકોમાં ત્રાસ વર્તીવવા ઘણા લોકોને તરવારની
ધારે કતલ કરી નાંખ્યા. પળ આવો ધાક બેસારવા જતાં, તેનું
પરિણામ વિશેષ વિપરીત આવ્યું. ધર્મને બાહાને આવો ત્રાસ
ઉપજાવનારા ઉપર લોકોનો ધિક્કાર હવે વધતો ગયો, પળ બે વર્ષ
લગી, જે માથે પડ્યું તે શાન્ત થઈ સહન કહ્યું, તથાપિ પછવા-
ઢેથી વધારે છેડળી થઈ, ત્યારે કમાંડરસુધાંત, વધા મંકોને મારી
નાંખવાની યોજના રચી. સંકેત કરી રાખ્યા પ્રમાણે, ઠરાવેલે
સમયે, સર્વેએ એકઠા થઈને કિલ્લા ઉપર ધસારો કહ્યો, પળ ત્યાંના
કમાંડરે, છૂપે રસ્તે જઈને, પોતાનાં માણસો સહિત તેમના સામો
એકદમ હલ્લો કહ્યો, તેમાં ઘણા જળને કાપી નાંખ્યા, એટલે બંડનો
છેડો આવી ગયો.

૧૫૯૫. સ્પેનનો રાજા ફિલિપ ધર્મીધ હતો, તેથી, ડચ
લોકો પોતાના તાબાના હોતાં, તેમના ઉપર તેણે ત્રાસ વર્તીવવા
માંડ્યો. પોર્ટુગાલ સાથે તેમનો વ્યાપાર ચાલતો હતો, તે બંધ
કરાવ્યો; તોપણ, છૂપી રીતે તે ચાલતો રહ્યો હતો, તે માટે જ્યારે
ઘણી સહતાઈ થઈ, ત્યારે, લિઝ્બનમાંથી માલ ખરીદવાને બદલે
તેઓ હિન્દમાં પોહોંચી જઈને વ્યાપાર ચલાવવા લાગ્યા.

૧૫૯૬. જાપાનમાં કૅથેલિક ધર્મ ફેલાવવા ફિરંગિયો મંડ્યા
હતા, તે બંધ કરાવવાના હિરાદાથી ત્યાંના મહારાજાએ ફ્રાન્સિસ્કન
શાખાના ૭ સાધુને (મંકને) નાંગાતાકમાં તિરંબાજ કરીને
મારી નાંખ્યા.

પદેપટ્ટમનું બંદર ચાંચિયાને રાખવાને સોઈ પડતું ધારીને જ્ઞા-
મોરિનની પાસેથી પરવાનગી મેઢવી, મૂર પેટ માર્કાએ, ત્યાં એક

કિલ્લો બાંધ્યો. આ કિલ્લાનો આધાર પકડીને તેણે મારાનાં ભરેલાં ફિરંગિયોનાં ઘણાં વાહાણો લૂંટી લેવા માંડ્યાં. વસઈ પાસેના થાણા શહેરમાં, તેહેવારની ધામધૂમમાં, કિલ્લેદારો રોકાયા હતા, તેવામાં હુમલો કરીને, ત્યાંથી ઘણી લૂંટ લઈ ગયો. એનાપછી મહમદ કુન્હેલ માર્કા એનો વારસ થયો, તેણે જાણ્યું, કે વૈર લેવા સારું ફિરંગિયો આપણા ઉપર હુમલા કર્યા વિના રહેશે નહિ, તેથી કુન્હેલ ગામને, સ્થલ અને જલની બાજુએ કિલ્લો કરી લીધો. સ્થલની બાજુએ જાણી પળ જોડી. વચ્ચે બુરજ કરીને તે ઉપર તોપ રાખી, તેમજ બંદરની બારી આગલ પળ સામી તોપ રાખવાની ગોઠવણ કરી. આ પ્રમાણે પોતાને સારી રીતે રક્ષાયલો માનીને તે શાહ થઈ પડ્યો. અને પોતાના કાકા કરતાં પળ ફિરંગિયોને લૂટવામાં વધારે પાત્રી ગયો. ચીનથી વઝી આવતી એક યુદ્ધ-નૌકા પકડી; એક વાહાણ કબજે લીધું; તે સિવાય બીજાં ન્હાનાં ઘણાં વાહાણો પકડી લીધાં. ઓલારાની રાણિયે બંડ મચાવ્યું ત્યારે તેને મદદ આપી; ચૌલના છેલા ઘેરાની વેઠાએ મલેકને મદદ કરી. આ ઉપરાંત, કેટલાંક મલબારી વાહાણો પળ લૂંટી લીધાં, ને ઘણું ધન એકઠું કરી, પોતાના કિલ્લામાં ભરી રાખ્યું. વાઈસરોયે જ્ઞામોરિન પાસે એલચી મોકલી, તેને સારી પેઠે સમજણ પાડી, કે આ જાંચિયો આગલ જતાં બંનેને ભારે પડતો થઈ પડશે, માટે આપણે બંનેએ એકત્ર થઈ, તેને તોડી પાડવો જોઈએ. જ્ઞામોરિનના ધ્યાનમાં આ વાત બરાબર ઉતરી. છેવટે એમ ઠરાવ્યું કે, સ્થલમાર્ગે તે હલ્લો કરે, અને જલમાર્ગે ફિરંગિયો મારો ચલાવે, એટલે મહમદ જાંચિયો સપડાઈ જાય. આવી ગોઠવણ નક્કી થઈ એટલામાં વાઈસરોયની બદલી થઈ. એની જગ્યાએ ફ્રાન્સિસ્ક ડી ગામા આવ્યો.

१५९७ मां डच लोको वळी आव्या, त्यारे फिरंगियोए तेमां अडचण करी. पण त्यार पळी, तेमणे मालनां आठ वाहाणो भरीने हौलंड मोकली दीधां. आ रीते व्यापारमां तेओ प्रथम जावा बे-टनी राजधानी बान्टममां आव्या. आ स्थाने पोर्तुगीझोए तेमने नानाप्रकारनी हरकतो करवा मांडी, पण डच लोको तेमने सारी पेठे पोहोंची वळ्या, अने धमधोकार वेपार चलावा लाग्या. बे वाहाणो तेमणे इन्डियन आर्चीपेलेगोमां मोकल्यां. ते छेवटे एटला बधा-फावी गया के, तेथी फिरंगियोनी हिन्दमांनी सत्ता ओछी थई गई.

सन १५९७ ना मेनी आखेरिये, आखा सिंहलद्वीपनो राजा डों जुंवाव धर्मपाळ मरण पाव्यो, तेने कांई संतान न हतुं, तेथी पोर्तुगालना राजाने पोतानो वारस मृत्युपत्रमां ठरावी गयो. आ मृत्युपत्र १५८० ना आगस्टनी १२ मी तारीखनुं लखेलुं हतुं, अने तेमां पोर्तुगीझ अधिकारियो, अने पादरियोनी साक्षियो हती. स्पेननो फिलिप राजा आ रीते आखी लंकानो राजा थयो. मात्र जाफनापट्टम तेमांथी बातल होतां तेनो नामनो राजा मान्य राख्यो; तेमज, कांडीनी राणी डोना केथेरिनाने तेमणेज राज्य आप्युं हतुं ते पण बातल गणवामां आव्युं.

१६००. आरीस दे सालदांज (सालदाना) हिन्दमां गो-वानो वाइसरोय निमायो, ते १६०५ नी साल सुधी रह्यो. चीनमां इसाई धर्मनो प्रचार करवा, एणे एक मंडळी खैबरघाटने मार्गे पेकीन मोकली. चीन विषेनी खरी माहिती, आ मंडळी त्यां गया पळी, यूरोपियनोना जाणवामां आवी छे.

१६०१. आ समये वळी फिरंगाओने एक बीजी हरकत उभी थई. अंग्रेजोनां वाहाण आ समयमांज आववा मांड्यां.

આપણે જોયું કે ૧૫૯૫ માં ડચોએ કેપ આફ ગુડ હોપ ઓ-
છંગ્યો, અને ૧૬૦૧ માં અંગ્રેજી નૌકાસેના આવી, તે બંનેને, હવે
પોર્ટુગીઝો પોહોંચી શકે એવી સ્થિતિમાં ન હતા. આજી પોર્ટુગાલની
વસ્તી ૩૦ લાખ માણસની ગણાય, તેમાંથી, દરેક ફેરે ૩,૦૦૦
થી તે ૪,૦૦૦ સુધી સૈનિકો લઈને તેઓ હિન્દુભૂમિ આવવા
લાગ્યા, તેમાંથી, ભાગ્યેજ પાછા પોતાને દેશ જતા હતા. ઘણા
ફિરંગિયો લડાઈમાં કામ આવતા હતા; દરિયામાં વાહાણો ઢૂબતાં,
તેમાં પળ ઘણા હોમાતા હતા; કેટલાક હવાફેરના સ્પાટામાં
આવી જતા હતા, અને તેમ થતાં પળ જે બચતા, તે હિન્દની
સ્ત્રિયો સાથે પરણી જઈને ત્યાંજ વસી જતા હતા. આજી ૧૬ મા
શતકમાં પોર્ટુગાલમાંથી તેના શૂરા અને બલિષ્ઠ પુત્રોનો નિકાસ
થતો ચાલ્યો હતો. તેના બદલામાં ધનની આયાત ઘણી થતી હતી
ખરી, પળ મગજ અને વઢનો તેમાં હોમ થતો હતો, એવી અગત્ય
ધરાવનારી હાનિ ધનથી પૂરી પાડી શકાતી ન હતી. આ પ્રમાણે
જનસમૂહમાં હાનિ થવા લાગી, એટલે, પરાક્રમમાં પળ આગળ ઉઠવા
લાગી. આલ્બુકર્ક પછી બીજા પરાક્રમી વાઈસરોય આવ્યા છે સ્વરા,
પળ તે અને તેના અધિકારિયો લોભી, ધર્મીધ અને કામી થઈ જ-
વાથી પ્રભુના કોપને પાત્ર થઈ પડેલા સમજાય છે. કેમોઈન્સ ના-
મના કવિયે ગોવાના અધિકારિયોના દુરાચારઉપર ચાબસા રચ્યા
હતા, તેને બારેત ગવર્નરે મકાવ બેટમાં કૈદીતરીકે મોકલી દીધો
હતો. તેમનું પાપ આગળ ફરી વઢવાથી હવે તેઓ પડતીને પગ-
થિયે ચડવા લાગ્યા.

૧૬૦૨. જુન મહિનામાં કેપ્ટિન લાંકેસ્ટર ઇંગ્લિશ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનાં વાહાણો લઈને હિન્દમાં આવ્યો. ડચ લોકોની

૧ મે માસમાં બલંદાએ લંકામાં પ્રવેશ કર્યો તે વેળાએ ત્યાંના વિમલધર્મ રાજાના દરબારમાં શો બનાવ બન્યો તે વિષે બલંદાઓના પ્રકરણમાં જુવો.

પેટેજ અંગ્રેજોને સ્પેન સાથે વૈર હતું, તેથી, બંને મઝી ગયા, અને કૅપ્ટિન લાંકેસ્ટર ત્રણ વાહાણ લઈને વલંદાના એક વાહાણ સહિત ફિરંગિયો ઉપર ચડી ગયો, અને તેમનું ૯૦૦ ટનનું એક વાહાણ, જે કાપડ અને બીજા માલથી ભરચક ભરેલું હતું તે, સ્વાધીન કરી લીધું. પણ પછવાડેથી તો, ઘણું કરીને અંગ્રેજો માત્ર પોતાના બચાવ ઉપર દૃષ્ટિ રાખીને, ફિરંગિયોને સ્વામુસ્તા છેડતા નહતા.

૧૬૦૩. વલંદાઓની મ્હોટી સેના યૂરોપથી આવી પોહોંચતાં, તેમણે, ફિરંગિયોને મોઝામ્બિક અને ગોવામાંથી હાંકી કાઢાડવા માટે પ્રયત્ન કયો, પણ આ વેઝાએ તેઓ ફાવ્યા નહિ.

૧૬૦૪ માં આમ્બોયનામાંથી પોર્ટુગીઝોને કાઢાડી મૂકવામાં આવ્યા.

દોં માર્તિમ આલ્ફોંસ દે કાસ્ર પાંચ વાહાણોનો કાફલો લઈને વસંતઋતુમાં આવ્યો. એક વાહાણ તોફાનથી પાછું ફર્યું, ને બાકીનાં ચાર લઈને તે ગોવે આવ્યો. ૧૬૦૭ સુધી એ વાઈ-રોય રહ્યો તેટલી મુદતમાં વલંદાઓએ તેમને કનડગત ઘણી કરવા માંડી.

૧૬૦૫. પોતાની નૌકાસેનામાં વલંદાઓએ ૧૯ નવાં વાહાણો વધાવ્યાં. તેમણે બે હજાર માણસો સાથે લઈને આમ્બોયના અને ટાઈડોરના બેટમાં, ફિરંગિયોએ કિલ્લા બાંધ્યા હતા, તે ઉપર હુમલો કયો. ત્યાંથી તેમણે તેમને હાંકી કાઢાડ્યા. અને લગભગ ૨૦૦ વર્ષથી, આ સ્થાનોનો તેજાનાનો વ્યાપાર તેઓ એક હાથ કરી બેઠા હતા, તેમાં ભંગાણ પાડીને, પોતાનાં વાહાણો તેજાનાના પદાર્થોથી ભરીને વલંદા લઈ ગયા. આ પ્રમાણે ધીરે ધીરે તે વ્યાપાર તેમણે પોતાને હાથ કરી લીધો.

૧૬૦૬. ફિરંગિયોને લિઝ્બનમાંથી કાંઈ મદદ મઝી શકે નહિ, એટલા માટે, વલંદાઓએ ટેગસનું બારું રોકી લીધું, અને તે-

ओने खरेखरा मुझवी नांखवामां आव्या. अंग्रेजोनी साथे पण ज्यारे झपमझपा थती, त्यारे घणां थोडां माणसोथी तेओ तेमनो पराजय करता हता, ए वात अंग्रेजोना वृत्तान्तमां जोवामां आवशे. नानाप्रकारनी दुरियामां पजवणी थतां, फिरंगी कंपनीने कमोसमे पण, पोतानां वाहाणो पाछां हंकारी जवानी. अगत्य पडती हती, तेथी घणांनो नाश थतो हतो, अने डचो तेमने बंदरमांथी नीकळवा देता न हता, तथा बीजा प्रसंग एवा बनता के आखा वर्षमां एक पण वाहाण तेओ लिडबन मोकली शकता नहि. आवो मामलो थई जवाथी तेमने खोट आववा मांडी, तेथी करार प्रमाणे स्पेनना राजाने नियमित वसुलात पोहोंचाडी शकता न हता.

वाइसरोय काख, अढी वर्ष अधिकार उपर रह्यो. ते मलाक्कानी लडाईनी वेळाए त्यां गयो हतो. ते १६०६ मां त्यांज मरण पाव्यो. गोवामां आ वेळाए दों फ्रे आलेस्क दे मेनेजीस आर्चबिशप हतो, ते १६०७ थी ते १६०९ सुधी अधिकार पर रह्यो. तेने गवर्नर केहेवामां आवतो हतो. तेना समयना मोझाम्बिकनी आपणे खबर लईये:—

दों स्तीफन दे आतायदनी सरदारी नीचे मोझाम्बिकनो किल्लो हतो. तेणे मोनोमोटापा (Monomotapa) ना अधिराजाने, तेना देशमां उठेला बंडनी वेळाए आश्रय आप्यो हतो, तेथी तेणे तेना राज्यमां जेटली रूपानी खाणो हती ते पोर्तुगालना राज्यने सोंपी दीधी हती. आ खाणो आखा एशियाखंडनी खाणो करतां वधारे मूल्यवान् गणाती हती, तेथी धन उपार्जननां तेओ बीजा प्रकारमां फांफां मारता हता, ते साथे, आ खाणोनो उद्योग जगाव्यो होत तो ते बहु लाभदायक थई पडत.

१६०७. मार्चनी २९ मी तारीखे डच एड्मिरल पौलस व्हान काएर्डन मोझाम्बिकने बंदरे आव्यो, त्यारे तेनी साथे ल-

હાયક સરસામાનથી સજ્જ કરેલાં ૮ વાહાણો, અને ૧,૫૦૦ માણસો હતાં. આ સમયે, કિલ્લામાં ૮૦ માણસો, અને બરાબર કામમાં લાગે નહિ એવી થોડીક તોપો હતી. ડચોએ તોપનો મારો ચલાવ્યો, તેથી બચવાને કોટની દીવાલેથી કિલ્લેદારો ખશી ગયા, તે જોઈને ડચ કર્નલ તપાસણી માટે ઉપર ચડી ગયો, તેને ગોઢી વાગતાં તે પડ્યો. ડચો લડતાં આગઝ વધ્યા, એટલે પોર્ટુગીઝોને ડચો પડીને લડવું પડ્યું. તેવામાં ડચોએ થોડી વાર લડાઈ બંધ કરવાનું કેહેળું કાઢાવવાથી, તેમને ગમતી વાત હોતાં, તે માગણી માન્ય રાખી. વિગ્રહ બંધ હતો તે સમયમાં ડચોએ પોર્ટુગીઝો સાથે વાત કરતાં મેહેળું માણ્યું કે, તમારું આગઝનું શૂરાતન ક્યાં જતું રહ્યું? દોં સ્ટીફને તેના ઉત્તરમાં કહ્યું કે, તમારાં ૫૦ માણસો સાથે અમારાં ૨૫ માણસો લડવાને તૈયાર છે, મેદાન પડી જાઓ. ડચોએ એમ લડવાની ના કહી. હવે લડાઈ બંધ રાખવાની મુદત વીતી ગઈ, એટલે બંને બાજુએથી લડવાની તૈયારી કરી. કોટની ભીંતની ડચોએ જેટલા ડચોએ માંચડા બાંધ્યા, ને અંધારી રાત્રનો લાભ લઈ છાનામાના ચડી ગયા, પણ પોર્ટુગીઝો ચેતી ગયા, અને તેમના ઉપર મારો ચલાવ્યો એટલે પાછાં હઠવું પડ્યું. બીજી રાત્રે ડચ કોર્ટીકા ફાવ્યા, અને દીવાલને છેક અડીને માંચડા ઉભા કરી દીધા, પણ ૨૫ પોર્ટુગીઝો તે બાઢી નાંખવાને નીકઢી આવ્યા તેમને પાછા હઠાવી દીધા, તોપણ, કેટલાક ડચને મારી નાંખ્યા ને પોતાનું એક પણ માણસ મરવા દીધું નહિ. એક અઠવાડિયા સુધી ડચ મૂગા રહ્યા. તે દરમ્યાન તેમના માંચડા પોર્ટુગીઝોએ બાઢી નાંખ્યા. છેવટ ડચ એડ્મિરલે સ્ટીફનને કાગઢ લખી જણાવ્યું, કે અમને ઘંડળી ભરો, નહિ તો અમે આસપાસનો બધો પ્રદેશ બાઢી નાંખીશું. જીતતા રહેલા પોર્ટુગીઝોને આ માગણી રૂચી નહિ, એટલે ડચોએ

शहर बाळी नांखुं, अने जंगल कापी नांखुं. बे मास सुधी घेरो रखो, तेमां १३ माणसो पोर्तुगीझोनां माख्यां गयां; सुमारे ३०० माणसो डचोनां मरायां. घेरो उठावीने वाहाणो उपर जतां, किल्ला उपरथी एक तोपनो गोळो एक वाहाणने एवो लागुं पडी गयो के ते तरतज डूबी गयुं.

जुनना प्रारंभमां घेरो उपड्यो, तेज समयमां, पोर्तुगालथी त्रण वाहाणो मोझाम्बिकने बंदरे आवी पोहोच्यां. आ वाहाणोनी सरदारी (Dom Hierome Continho) दो हिरोम-कोर्तिजनी पासे हती, तेणे किल्लामां अगत्य पडती चीजो पूरी पाडीने, बनी शक्या प्रमाणे सोई करी आपी, अने हिन्द भणी हंकारी गयो. एनीज पूठे, जुलाईनी आखेरीमां (Pieter willemisz Verhoeven) पीटर विल्म्ह वर्होईवन १३ वाहाणो ने २,००० माणसोनो काफलो लईने आव्यो. तेणे धाखुं के वान कायेर्डने किल्लो कबजे करी लीधो हशे, एटले लागलो ज ते बंदरमां पेठो. पण पोर्तुगीझोए तेने गाफेल नहि राखतां तोपनो बार करीने सलामती आपी. तेणे पोतानां माणसो कांठे उतारीने तोपो चलावी, किल्लाने गाबचुं पाड्युं. आटलुं थया पळी, लागलाज जो तेओ धशी पड्या होत तो अंदर पेशी जवाने फावी जात, पण एम करवुं तेमने सूझ्युं नहि, एटले रात्रमांज, पोर्तुगीझोए गाबचुं चणीने पूरी दीधुं. मळस्कुं थतांज, २५ पोर्तुगीझ माणसोए किल्लामांथी नीकळीने एक धसारो कखो, तेमां सामा पक्षनां ३० माणसो मारी नांख्यां, अने तेमनां हथियार, पडघमो, अने बावटा लईने किल्लामां पेशी गया. आवो मामलो जोईने वर्होईवन घेरो उठावीने आगस्टनी २३ मी तारीखे गोवा भणी चालतो थयो.

१६०९. दो जुवाव परैरा फ्रोजास कोंद दे फेरा, ६ वाहाणो लईने लिइवनथी हिन्द जई वाइसरोयनो चार्ज लेवा ता.

૨૯ મી માર્ચે રવાને થયો. આઠ યુદ્ધનૌકા લઈને દોં ક્રિસ્તો વામ દે નોરોંજ એના સંગાથમાં હતો. એના ભાગ્યમાં અધિકાર ભોગવવાનું હતું નહિ, તેથી માર્ગમાં, તા. ૧૫ મી મેએ મરણ પામ્યો. તેની લાસ લિઝ્બન મોકલી દીધી, તે ૨૪ મી જુલાઈએ પોહોંચી ગઈ. હવે આજ્ઞા કાફલાની સરદારી નોરોંજના હાથમાં આવી.

આન્દ્રુ ફુરત દે મેંદોજ, જેને મેંડોસા કેહે છે તેણે થોડા માસ લગી ગવર્નરનું કામ ચલાવ્યું. સન ૧૬૦૮ ના આક્ટોબરની આંખેરીમાં, પાંચ વાહાણોનો કાફલો લઈને (Ruy) રુય લોરેંક દે તાવોર વાઈસરોય નીકળ્યો હતો, તેણે માર્ગમાં શિયાળાની મોસમ ડૂબો બેટમાં ગુજારી. ત્યાંથી ગોવે આવ્યો. ત્યારપછી બીજાં પાંચ વાહાણોની નૌકાસેના દોં માનોએલ દે મેનેજીસના ઉપરીપણા નીચે આવી પોહોંચી.

૧૬૧૦. વર્ષના પ્રારંભમાં ત્રણ વાહાણો લુવીસ મેંદીસ દે વાસ્કોંસેલસના ઉપરીપણા નીચે આવ્યાં. આ પ્રમાણે નૌકાસેનાનો હવે સારો ભરાવો થયો.

ક્નેલમ્બોમાં આજ્ઞાવેદો લશ્કરી યાતાનો ઉપરી હતો, તે ૭૦૦ પોર્ટુગીઝો અને ૨૫,૦૦૦ સિંઘાલી સિપાઈઓને લઈને કાંડી ઉપર ચડી જવા નીકળ્યો. અહિંયાં કાંડી નદીનો કબજો એવો કરી રાખ્યો હતો, કે વાસ્કોંસેલસથી તેમાં પેશી શકાય એમ નહતું. આવો મામલો જોઈને માદાલેના નામનો એક પાદ્રી હાથમાં ક્રૂસ ઝોકાવતો આગળ ધડ્યો, અને પોતાની પછવાડે બીજાઓને ધક્કો આપવાને ધર્મના સોગનથી ઉશ્કેર્યા, એટલે, તેઓ સામટા દોડી જઈને સામાવાળાના લશ્કર ભળી પોહોંચી ગયા. સામું લશ્કર ઝુંગરા ભળી નાશી ગયું. એટલે મોંઘરે હતા તેમને કાપી નાંખીને કાંડીમાં પેશીને તે નગર બાઢી નાંખ્યું, પછી ત્યાંનો રાજા શરણ થયો. તેના બે કુમારને ઇસાઈ કરી નાંખવા પાદ્રિઓને સોંપી દીધા.

हिन्दमां हवे पोर्तुगीझोने, मुसीबतना फांसामां फसवानो समय आव्यो. निझामलुकनो (Nigamaluko) थाणदार मूर अबदुल करीम हतो, तेणे फिरंगियोना हाथथी नुकसान वेळ्युं हतुं, तेनुं बैर राखीने, तेणे चौलना लश्करी अमलदार दों फ्रान्सिस्क रोलिमने घणो कायर करवा मांड्यो, एटले तेणे निझामलुकने एनी बधा प्रकारनी पजवणी जाहेर करी, पण तेनो परिणाम ए आव्यो, के तेणे तो तेमना सामा थवा माटे नौकासैन्य तैयार करवानो हुकम फरमाव्यो; उपरांत एम सूचव्युं के, डच लोको तमारा सोकडा तरीके दरियामां आवी पोहोंच्या छे, तो हवे तमारो घाट सारो घडाशे. आवी धमकी आपवानी साथे, त्रीस पडाउ दरियामां फरतां मूकी दीधां; तेमणे फिरंगियोनुं जे झपाटामां आव्युं ते पडावी लेवा मांड्युं. आ प्रमाणे कृति करी बताववामां आवी, तेथी थाणदारनुं जोर वध्युं, अने तेणे हवे आगळ पगलां भरवा मांड्यां. तेने कोइये बातमी आपी के जोर्ज हेन्रिक जंगलमां फरवा गयो छे, एटले तेनी पछवाडे जई पोहोंच्यो, अने तेने मारी नांखीने तेनी स्त्री तथा बे दिकरियोने पकडी लीधी.

आवुं अघटित कृत्य थयुं, तेथी चौलना लोकोनां मन उश्के-रायां, अने तेनो तुरत उपाय करवा रोलिमने उश्केखो. तेणे कहुं के वाइसरोय भणीथी लडाई मचावानी मने आज्ञा नथी, अने वळी मारी पासे पूरतां माणसो पण नथी. तोपण बे आफिसरोने १६ माणसो आपीने एक रात्रे मोकल्या. रामेश्वरना देवळ आगळ ३० मूर तेमना जोवामां आव्या, तेमांथी, १५ ने मारी नांखीने जता रह्या. पेद्रो कोरेंज त्रीस माणसो लईने ताल गामउपर चडी गयो. त्यांना रेहेवासियोने मारी नांखीने तेमनां घर बाळी नांख्यां, अने बंदरमां बे वाहाणो हतां ते डूबावी दीधां. अ-

अबदुल करीम नठारुं कृत्य करतां अटके एटला माटे, एने शिक्षा करवानी धारणा करी, ३५० माणसोनी त्रण टुकडियो फरती करी, तेमांथी एक लईने रोलिम जाझे चौल उपर पोहोंची गयो. एक टुकडीनो उपरी हल्लो लई जतां माखो गयो. एटले रोलिम पोबानी टुकडी लईने अबदुल करीमना घर उपर धशी गयो पण ते खाली हतुं, ते बाळी नांख्युं. बीजा मुसलमानो बारियो-मांथी तेमना उपर भडाका करता हता, ते सर्वेनां घर बाळी मूक्यां. अने शहरमांथी नीकळीने पासेना प्रदेशमां जतां, जे हाथ आव्युं तेने कतल करीने त्रास वर्त्तावी दीधो.

आ प्रमाणे चौल आगळ लडाई मचवानी तैयारी थवा लागी. एक बीजाए पोतपोतानुं बळ वधारवा मांड्युं. केटलीक न्हानी न्हानी लडाइयो थई, तेमां पोर्तुगीझो, पोते फावी गयानुं मानी लेछे; दों फ्रान्सिस्क दे सोतोमेयर, पोताना तावानुं उत्तर विभागनुं नौकासैन्य लईने, ओपटीने समये आवी पोहोंच्यो. चौलने बळवान् करवाने तेण पोतानी पासेनां त्रण वाहाणो आ ठेकाणे राख्यां. आश्रय मळतां हवे रोलिमने उलट छूटी. मळेळी मददथी तेणे मूरो उपर कुच करी. शत्रुना स्थाननी स्थिति केवा प्रकारनी छे ते जोवाने, आन्तोनिय फर्ताडो दे मेन्दोसा, बे माणसो साथे लईने आगळ चाल्यो, पण सपडाइ जवाय एम आगळ वधवुं न जोइये, ए वात एना लक्षमां रही नहि, एटले मूरोए तेने मारी नांख्यो. पोर्तुगीझोनी मुख्य सेनाए धसारो कखो तो खरो, पण चुपकीथी तळपी रहेला मूरोना झपाटामां आवी फड्या, तेमां घणां माणसोनो घाण वळी गयो, अने पाछा भागी जवुं पड्युं. आ घमसाणमां गोंझेलो दे आब्रु काम आव्यो.

फिलिप राजाए हिन्दनो मामलो बारीक स्थितिमां जोयो, अने राज्यनो वहिवट लाभदायक होवो जोइये, तेने बदले, देवाळुं का-

हाडवानी स्थिति ए पोहोंचेलो जोईने, तेणे त्यांना वाइसरोय जेरोम दे आजवेदने फरमाव्युं, के दरेक खातानी हरराजी करतां जे वधारे रकम आपे तेने इजारा आपी देवा. आवा वहिवटनुं परिणाम एज आवे के छेवट पायमाली थाय.

लंकामां पण, फिरंगियो बलात्कारथी पैसा कढाववानुं काम चालतुं कखुं हतुं, ज्यां त्यां कापाकापी अने त्रास सिवाय बीजुं काई जोवामां आवतुं नहतुं. वलंदा १६०२-३ मां लंकामां पेठा हता, अने त्यांना लाभकारक वेपार उपर तेमनी 'दाढ लल-चाई' हती. तेनो लाभ तेमने मळवानो हवे खरेखरो समय आव्यो. त्यां तजनी निपज घणी सारी थती हती, तेथी, परदेशियोने तेमां घुशी जवानुं मन थयुं हतुं, ते न थाय, अने तजना पाकने नुक-सान थतुं होय तो थवा देवुं पण फिरंगियो त्यांथी नीकळी जाय तो पीडा पते, एटलीज वात लक्षमां राखीने, त्यांना राजा सेन-राटे १६०९ मां, वलंदाओने किल्ला बांधवानी आज्ञा आपी. अने तेमनो एलची राजाना दरबारमां रख्यो. आम करवामां बकरी काहाडतां उंट पेसे छे, ए वात सेनराटे ध्यानमां राखी नहि. ड-चना एलचीने राजा एवुं पद सेनराटे आपीने तेने खूब फुगावी दीधो हतो.

१६१०. एक अंग्रेज मुसाफरना केहेवा प्रमाणे, आ सालमां सुरत अने खंभात बंदरे रवाने थता एक काफलामां तेणे २४१ वाहाणो दीठां हतां, एवो म्होटो व्यापार तेओए आ सालमां कखो हतो.

१६११. स्पानियडोंए वलंदाने टिडोर अने बांदामांथी आ सालमां हांकी काहाड्या.

१६१२. लंकानी राजधानी कांडीना राजाए वलंदाओने व्या-पार करवानी छूटनो परवानो करी आप्यो, अने बीजा कोई पण यूरोपियन लोको तेमना सिवाय वेपार करे नहि एम ठराव्युं.

वलंदाओए कोठीपारमां किल्लो बांध्यो, पण पोर्तुगीझोए ते तोडी पाड्यो. आ प्रसंगमां डचनो एलची होलंडची फोज लेवा त्यां गयो, पण राजानुं पद धारण करेलुं एवो दमामवाळो, त्यां अभि-मानी वर्त्तन करवा लाग्यो, तेथी, त्यांना राजाए तेनी पत न क-रतां, तेनी मागणी स्वीकारी नहि, एटले ते डेन्मार्क गयो.

आज वर्षमां कॅप्टिन बेस्टना उपरीपणा नीचे अंग्रेजी दरियाइ टुकडिये फिरंगियोने सुरत आगळ ताराज करी नांख्या. अने दे-शियो तो तेमने कोईनाथी पण जीती शकाय नहि एवा मानी लीधा हता, तेओए आवी जबरी हार खाधी तेथी दंग थई गया.

१६१२ नी समाप्तिनी वेळाए, लिड्बनथी त्रण वाहाणो आव्यां, ते मांहेला एक साथे त्यांना राजानुं आज्ञापत्र हुतुं तेमां, आजवे-दने वाइसराय ठराव्यो हतो. ते आ वेळाए लंकामां हतो, त्यां तेने समाचार पोहोंचतां, त्यांनी जग्यानो चार्ज दो फ्रान्सिस्क दे मेनेजीस रोजोने आपीने गोवे आव्यो. ता. २४ मी डिसेम्बरे प्र-तिनिधिनी तरवार बांधी, तावोर पासेथी अधिकार संभाळी लीधो.

आ वर्षना आक्टोबरमां बे वाहाणो लिड्बनथी हिन्द आववा नीकळ्यां हतां. अने नवेम्बरमां एक युद्धनौका हंकारवामां आवी हती, तेमां आन्तोनिय पित्तो दे फोन्सेका हतो. आ पुरुषने (" Visitor and Proveditor of the Forts in India ") हिन्दना किल्लाओनो चोधरी अने तपासदार ठरावीने मोकल-वामां आव्यो हतो. डिसेम्बरमां वळी एक युद्धनौका रवाने करी हती.

बीजा फिलिपना दरबारमां, इरानना शाहे दानिशबेग सीदी-फेबल (Sedefable) ने एलची ठरावीने मोकल्यो हतो; तेनुं काम त्यां नहि थवाथी ते गोवे आव्यो. फिलिपे तेने मूल्यवान् पोशाक आपीने रवाने कखो हतो. ते उपरांत, तेने राजी राखवा

વાઈસરોયે, ૧,૨૦,૦૦૦ રૂપિયાના તેજાનાનો માલ દીધો, તથા ભ્રમકા સહિત જિયાફત આપીને વિદાય કહ્યો. ઇરાનમાં કેથો-લિક ધર્મ ફેલાવાના મનસુબાથી, સિરીનનો બિશપ ડી એફ દે ગાઉવી સ્પેનથી દાનિશબેગ સાથે આવ્યો હતો. પણ ઇરાનિયોનું વલણ તેને ઠીક લાગ્યું નહિ, એટલે ઓર્મઝથી તે આગળ ગયો નહિ. આ તેણે અગમચેતી સારી રાખી, કેમકે, ફિલિપનો જવાબ તેણે જાણી લીધો કે તુરતજ એલચીને તેણે ગર્દન માણ્યો, અને ૬,૦૦૦ આર્મેનિયનોને હસાઈ ધર્મ છોડી દેવાની ફરજ પાડી. .

વેંતાપા નાયકના રાજ્યમાં પોર્ટુગીઝોની બે જગ્યા—બાર્સેલાર અને ઓનોર હતી, તે સંબંધીની તેમને બીક ઉત્પન્ન થઈ હતી, તેથી મલબાર કાંઠાના લશ્કરી અમલદાર નોરોંજે વેંતાપાને નરમ પાડવા માટે, વાંગુલ, સીરા, અને કાર્નેટના રાજાઓનો સંપ કરાવી દીધો. પાલિયાકેટ અને સિરિયામને મુક્ત કરાવા માટે વાઈસરોયે આંદ્રે કોયલહોને ત્રણ વાહાણો સાથે મોકલ્યો, પણ દરિયાના તોફાનમાં કોલમ્બો મળી તે ઘસડાઈ જતાં ભાગી પડ્યાં, તેમાંનાં બધાં માણસો બચી ગયાં.

મેનેજીસ રોજો, કુશળ પુરુષ હોવાથી તેને લંકાનો અમલદાર ઠરાવ્યો હતો, તેવામાંજ, કાંડીના રાજાએ બાલેનને ઘેરો ઘાલ્યો. આ કિલ્લાની હકુમત માતોયલ ફાલ્કમ પાસે હતી, અને તે કિલ્લો સ્વોઈ દેવાની તૈયારીમાં હતો, તેટલામાં, રોજો થોડાં માણસો લઈને તે તરફ લાગલોજ ચડી ગયો, અને બીજાં માણસો તેની પછવાડે આવી પોહોંચે એવી ગોઠવણ કરી. ત્રણ દિવસ કુચ કરીને તે ત્યાં પોહોંચી ગયો, અને ઘેરો ઉઠાવી નાશી જવાની તે રાજાને ફરજ પાડી, પોતે કોલમ્બે રવાને થઈ ગયો.

લંકા ઉપર પોર્ટુગીઝોની નામનીજ સત્તા બેઠી, એટલે મુલ્કી ઉપજ, અને સરકારી વેરા લેવાની વ્યવસ્થા કરી દીધી. કોઈ મા-

ળસ મરી જાય તે ઉપર મરલા નામનો વેરો લેવાતો હતો, તે પણ તેમણે છોડ્યો નહિ. મરનારની મિલ્કતમાંથી ત્રીજો ભાગ લેતા હતા. હાથીનો શિકાર કરવાના ફજારા બદલ દંતુસ સહિત હાથીનાં ૩૦ માથાં વાર્ષિક લેવામાં આવતાં હતાં. આયાત અને નિકાસ ઉપર ૭ ટકાની જકાત લેતા હતા.

ગયા વર્ષમાં પોર્ટુગીઝોએ ચૌલના થાણદાર ઉપર આફતો પાડી હતી, તેનું વૈર રાખીને તેણે હવે ફરીને માથું ઉપાડ્યું. કારંજાના મૂર લોકમાંથી કેટલાકને પસંદ કરીને, કિલ્લાના કમ્માંડરનું સુન કરવાનું કામ તેમને સોંપ્યું. રાત્રેલો આલમેદ, વાલું કરવા બેઠો હતો, તેણે સમયે મારાને સાથે લઈને મલેક તેના ઘરમાં ઘુસી ગયો, અને તેને તથા તેની સાઝીને કતલ કરી નાંખ્યાં. કિલ્લાનો દરવાજો બંધ કરીને સુનિયો ભરાઈ રહ્યા હતા. તેનાં કમાડ તોડીને પોર્ટુગીઝો અંદર પેશી ગયા, અને બધાને તરવારોથી કાપી નાંખ્યા. આ બનાવનો બદલો લેવા અબાસખાન સરદાર કારંજા ઉપર ચઢી ગયો. તેમને પોર્ટુગીઝો અટકાવી શક્યા નહિ. તેઓ શહેરમાં પેશીને હુંટમલૂટા અને કાપાકાપી કરવા લાગ્યા. તેવામાં એકદમ, ૧૭ માણસો લઈને સિમાઓ રંજેલ મૂરો ઉપર ટૂટી પડ્યો; બીજી વાજુએથી કુંજ (ઇર્ડિનાઓ ડી સામ્પાયો ઇ. કુન્હા) ત્યાંનો આ વેઠાએ હુકમદાર હતો, તે પોહોંચી વળ્યો. મૂરો હારી ગયા, અને કેટલાક મરાયા. પછી કુંજે તેઓનો પ્રદેશ ઝાઝા કરી નાંખ્યો, અને ૩,૦૦૦ કેદી પકડ્યા. પોર્ટુગીઝો આ પ્રમાણે રોકાઈ ગયેલા જોઈને, છેક સાઘી અને અગાશી સુધી વિગ્રહ મચાવાની નિશામલુકોએ ધારણા કરી. રૂય ફ્રૈર દે આંદ્રેડ એક ટુકડી લઈને કાંઠે ફેરળી કરતો હતો તે ત્યાં જઈ પોહોંચ્યો. કારંજા અને થાણા વચ્ચેના એક ગામડામાં કેટલાક મૂર લોકો ઉપર ધસારો કરીને કેટલાકને મારી નાંખ્યા, ને બાકીનાને નસાડી મૂક્યા.

મૂરોએ અગાશીને ઘેરો ઘાલ્યો હતો, તેના બચાવ માટે તેણે થાળેથી કેટલાંક વાહાણો રવાને કરી દીધાં. અહિં અગાશીના લોકોમાં માહોમાહે કજિયો ઊઠ્યો હતો, અને ૨,૦૦૦ મૂરોએ તે ઉપર ધસારો કહ્યો હતો, તેથી ત્યાંના કિલ્લેદારો તથા બર્ડેરાં છોકરાં સેન્ટ ફ્રાન્સિસ્કના મઠમાં ભરાઈ પેઠાં. એટલામાં આંદ્રેડ ત્યાં આવી પોહોંચતાં, બધાંને વાહાણમાં લઈને વસઈ મળી નીકળી ગયો.

મનોરાના કિલ્લાને પણ ઘેરો ઘાલ્યો હતો, ત્યાં આંદ્રેડ જતાં શત્રુઓએ તેને અટકાવ્યો, પણ ત્યાંથી માણસો વચ્ચે પેશી જઈને કિલ્લે પોહોંચી ગયો. ત્યાંથી ઘેરો ઘાલનારાઓને નસાડી દઈને પછી થાળે પાછો વળી આવ્યો.

મલેકે અગાશી ઉપર ફરીને ફોજ મોકલી, ને ત્યાંના ફિરંગિયોને સતાવવા માંડ્યા, એટલે આંદ્રેડને તેમની મદદે આવવાની અગત્ય પડી. ત્યાં જે બાકી રહેલાં માણસો હતાં તેઓને તે વસઈ લઈ આવ્યો. પછી દીવની, અને ઉત્તર વિભાગની નૌકાસેના એકઠી થતાં, સંખ્યાબંધ મૂર લોકો એકઠા થયા હતા, તેમને ત્યાંથી નસાડી મૂક્યા.

સાર્સેટાના રાજાએ, ઘોડેસવાર અને પાયદલની એક ટુકડી ફરતી રાખી હતી; તેણે આસપાસનાં ગામડાંમાંથી જે હાથ આવતું, તે લૂંટી લેવા માંડ્યું હતું. આવો વનાવ દમણની પાસે બનતો જોઈને આંદ્રેડ, દમણ, માહેમ, અને તારાપોરમાંથી ૨૦૦ માણસો લઈને આવ્યો. શત્રુનાં ૬૦૦ માણસો ઘોર નિદ્રામાં હતાં તે બેઠાણે સવારના પ્રહરમાં, તેઓ ઉપર ટૂટી પડીને તેણે ઘણાંને મારી નાંખ્યાં, પુષ્કળ લૂંટ મેળવી લીધી, અને જે તેનાથી ઉપાડી જવાય, એમ નહતું તે બાકી નાંખીને પાછો વળી ગયો. તેમની પછવાડે ૭૦૦ મૂરો ધાયા, પણ પોર્ટુગીઝો એક સરખી કવાયતથી દમણમાં પેશી ગયા.

१६१३. मलेकनी सत्ता बधवा मांडी हती. उत्तर समुद्रनो एड्मिरल साम्पेयो हतो तेने ठेकाणे नुनो दे कुंज (कुन्हा)नी बदली थतां, ते मे मासमां गोवेथी वसई तरफ हंकारी गयो. तेनी साथे १३ वाहाणो, अने पसंद करेला ४०० सैनिको हता. गालियाणा शहरमां सामा पक्षना लोक बळिष्ठ थई बेठेला हता, ते-ओने पजववाने तेणे थोडा योद्धा उताऱ्या, अने शत्रुओए मोर्चा बांध्या हता, त्यां पेशी जईने, तेमनी केटलीक तोपो लई लीधी, तथा केटलांक माणसोने कतल करी नांखीने, पोतानां वाहाणो उपर पाछा चडी गया. आ मारामारीमां तेमनुं मात्र एकज माणस मरायुं.

पेगुमां पोर्तुगीझोनी पडती दशा थवा मांडी हती. तेनुं कारण ए लोकोनां अपलक्षण, अने सरदारोना त्रास शिवाय बीजुं नहतुं. तौंगुना राजा उपर, फिलिप दे ब्रिटो ई निकोटे अतिशय क्रूरता करी हती. ते आवाना राजानो मांडलिक हतो, तेथी ते घणो क्रोधायमान थयो, ते एटले सुधी के, तेना अपकृत्यनी तेने शिक्षा करी वैर लीधा विना शहरमां पेसवुं नहि एवो निश्चय कखो. १,२०,००० सैनिको लईने तेणे सिरियाम उपर चडाई करी. पसंद करेला ६,००० मूर योद्धा, ४०० वाहाणोनी नौकासेना लईने तेनी मददे आवी पोहोंच्या. निकोट कोई पण रीते बचाव करी शके एवी स्थितिमां नहतो. तेनां केटलांक माणसो हिन्दमां गयां हतां, अने तेनी पासे एक तोप फोडवा जेटलो पण दारू न हतो, ते खरीद करवाने तेणे एक सैनिकने बंगाळे मोकल्यो हतो, ते पैसा लईने नाशी गयो ते पाछुं म्होज बताव्युं नहि. सेंट थोमेथी दारू मंगाववा प्रयत्न कखो ते पण निष्फळ गयो. अधूरामां पूरू ए बन्युं के, तेनी पासे थोडा पोर्तुगीझो हता, तेओए, कम-कमाट उपजावे एवां त्रासजनक कार्यो कखां हतां, लूटफाट अने

ચોરિયો કરી હતી, અને પાર વિનાનાં ખુન કહ્યાં હતાં. એવાં કાર-
ણોએ કરીને તે પોતાની મેઢે આપત્તિના ફાંસામાં ફસાઈ ગયો હતો.

નિકોટની પાસે સિરિયામમાં, ૧૦૦ પોર્ટુગીઝ સિપાઈયો, અને
૩,૦૦૦ દેશી માણસો હતાં. દારૂવિના તોપો નકામી થઈ ગઈ
હતી, એટલે, તેલ તથા ઢામર ઉકાઢીને તે કિલ્લા ઉપરથી શત્રુઓ
ઉપર નાંખવા માંડ્યું. આવાની નૌકાસેના સામે ત્રણ વાહાણોમાં
માણસો બેસારીને મોકલ્યાં, પણ તેમનું શું ગજું ? એક વાહાણ ઉ-
પરનાં બધાં માણસોને કતલ કરી નાંખ્યાં. બાકીનાં બે ઉપરનાં
બધાં ઘવાઈ ગયાં, તેમને લઈને તે પાછાં ફરી ગયાં. ૩૪ દિવસ
સુધી કિલ્લાને ઘેરો રહ્યો. છેવટે નિકોટે દયા કરવાની માગણી
કરી, પણ રાજાએ તો તેને યોગ્ય શિક્ષા કરવાના સોગન ઝાઝા
હતા, તેથી તેની દરકાર કરી નહિ. છેવટે આરાકાનના રાજાની
મદદ મંગાવતાં, તેણે ૫૦ વાહાણો રવાને કરી દીધાં, તે આવી
પોહોંચતાં વાંતજ પકડી લેવામાં આવ્યાં.

છેવટે આવાના રાજાએ કિલ્લા ઉપર ધસી જઈને, ત્રણ દિવસ
સુધી યુદ્ધ મચાવ્યું, તેમાં ૭૦૦ પોર્ટુગીઝનાં માણસો કતલ થઈ
ગયાં. નિકોટ જેનું ઘણું માન રાખતો હતો, એવા કોઈ બાનાએ
તેની સાથે કપટ કર્યું એમ કેહેવામાં આવે છે. નિકોટને
પકડીને રાજા આગળ રજુ કરવામાં આવ્યો. તેના હુકમથી
કિલ્લાની એક ડુંગરામાં ડુંગી જગ્યાએ તેને એક થાંભલે જડી દઈને
ડોહો કરવામાં આવ્યો, કે તેનાથી જે નીચા હતા તેમને તે જોઈ
શકે અને તે ડુંગે સ્થાને હતો તેને નીચેના સ્થાનવાળા જોઈ શકે,
અને તે ઉપરથી જે લાગણિયો થાય તે સંબંધી એકબીજાને જે વિચાર
કરવાના હોય તે કહ્યાં કરે. નિકોટને પોતાનાં કૂડાં કૃત્યનો
પસ્તાવો કરવાને આવી સ્થિતિમાં બે દિવસ જીવતો રાખ્યો, છેવટે

ફાંસી દઈને તેના દુઃખનો અન્ત આણ્યો. તેની સ્ત્રીને એક ગુલામડી તરીકે આવે રવાને કરી દેવામાં આવી.

ફ્રાન્સિસ્ક મેન્ડીઝ અને તેના ભત્રીજાના હાલ, નિકોટના જે-વાજ કહ્યા. બાનાણ, નિકોટને દગો દીધો હતો, માટે તેને દગલ-વાજ ગણીને તેના શરીરના ટુકડા કરી નંચાવ્યા, કે એવાં કૃત્ય કરનાર, હવેથી પોતાના ધણીને દગો દે નહિ. ત્યાંના લોકોમાંથી જેઓ ડગલવાજ હતા, તેમને ગુલામ કરીને આવે લઈ જવામાં આવ્યા. સિરિયામથી પાછા વળતાં, રાજા માર્તીનન આવ્યો. ત્યાંના રાજાએ પોતાની કુમારીને નિકોટના દીકરા વેરે પરણાવી હતી, તેનું નિકં-દન કાઢવાને માટે, તેના જમાઈને મારી નાંચવાની રાજાએ ફરજ પાડી.

૧૬૧૩ ના છેવટ ભાગમાં, મોગલનું એક વાહાણ સુરત આવ્યું હતું, તેમાં કિમતી માલ ભરેલો હતો, તે બ્રિટો મેલોએ પકડી લીધું, અને ગોવે લઈ ગયો. આ વાત તેમના જાણવામાં આવી, એટલે દમનને ઘેરો ઘાલીને આલ્ખો પ્રદેશ ડગલ કરી નાંચ્યો. તેમણે વઢી, દક્ષિણના રાજાને ડગલેલો, એટલે તેણે, ચૌલ અને વસઈને ઘેરો ઘાલ્યો, અને આલ્ખા એશિયામાંથી પોર્ટુગીઝોને પાણીચુ નાઝિયેર આપવાની ધારણા કરી.

પોર્ટુગાલનું એક માલ ભરેલું કિમતી વાહાણ, ડચોએ પોતાના જે વાહાણથી પકડી લીધું હતું, તેજ ડચના વાહાણને ફ્રાન્સિસ્ક લોપેઝ કાલેપ્રોસે મલાક્કા આગળ મૂકી લીધું.

હિન્દમાં, અંગ્રેજ અને ડચની સામે થવાને પોર્ટુગાલથી ૪ વાહાણોનો કાફલો રવાને કયો હતો, તે પાંચ મહિના દરિયામાં ગોથાં ચાઈને પાછો લિસ્બન મળી ઘસડાઈ ગયો, એવા સમાચાર ગોવામાં જાણ્યા, ત્યારે, ત્યાં મારે શોકનું કારણ ઉત્પન્ન થયું.

ગોવેથી ૧૭ વાહાણોનો કાફલો લઈને વાસકોસેલસ ઉત્તર-મળી ચાલ્યો. ચૌલ આવતાં (Dom Manoel de Azevedo) દોં માનવેલ દે આજેવેદને પોતાની સાથે લીધો, કેમકે, તેને દીવ બેટનો કમાંડર ઠરાવવામાં આવ્યો હતો. આગળ માર્ગે જતાં, સિફરદમ નદીના મુખ આગળ તે ઉતરી પડ્યો, ને તેને કાંઠે મલેકનું એક ગામ હતું તેનો નાશ કરી નાંખ્યો.

આજેવેદે (અજવીડો) દીવ આવ્યા પછી, માજી કમાંડરનો સરસામાન જપ્ત કરી લીધો, કેમકે, તેની પાસે રાજ્યનું લેખું હતું. મ્હોટા અધિકારિયો કેવા ધંધા કરતા હતા તેનો આ પળ એક દા-ખલો છે. પોરના લોકની કૃતિથી દીવના વ્યાપારને હાનિ પો-હોંચી હતી, એવો સબબ બતાવીને, તેના ઉપર ચઢાઈ કરવાને તે તૈ-યાર થયો. ગાસ્પાર દે મેલ ઇ. સામ્પાયો પળ પોતાની નૌકા-સેના લઈને તેના ભેગો મઢી ગયો. તેઓ એક નાઝમાં હંકારી જતા હતા, તેવામાં, લોકોએ તેમના ઉપર ગોઝિયોનો વર્ષાદ વર-સાવી દીધો, અને તીરના ઘણા તડાકા માંચ્યા. તેમાં ૧૮ ખલા-શિયોને મારી નાંખ્યા. તોપળ, પોર્ટુગીઝો ત્યાં પોહોંચી ગયા, ને લાગલોજ હુમલો કહ્યો. કોટની મીંતમાં એક મ્હોટું ગાવચું પાડ્યું, તેમાં થઈને એક ટોઢી શહરમાં પેશી ગઈ. બીજી ટોઢી કોટઉપરથી ચડી ઉતરી. લોક સામા થયા, શહરની ગલિયોમાં ઘળી મારામારી થઈ, છેવટે લોકે શહર છોડીને નાસવા માંડ્યું. કેટલાક, શહરની અંદર કોટમાં મરાઈ ગયા, અને જે હરફોટે ચઢ્યા તેમને કાપી નાંખ્યા. અંદર રહેલાઓએ ફિરંગાઓને કહ્યું, કે જો તમે કિલ્લાઉપર તોપોનો મારો ચલાવો નહિ, તો તમને ચાર લાખ રૂપિયા આપિયે. મારકૂટ અને લૂંટમલૂંટ કરવાનો અભ્યાસ પડેલાઓને આ વાત કેમ રુચે? તેમણે તો હલ્લા કરવા જારી રાખ્યા. પળ તેમ કરવામાં પાવી ગયા નહિ, અને પાછા ભાગવું

પહ્યું. ઇટલે ઘેરો ઉઠાવીને પ્રથમ તો તેમણે આશુ શહર લૂંટી લીધું અને બાકી નાંખ્યું. આ હજારમાં ૧,૦૦૦ શહરિયો માર્યા ગયા, અને ૩૦૦ ને કેદ કરી લીધા.

દીવ છોડીને, વાસકોસેલસ, નવ વાહાણોનો કાફલો લઈને, અગાશી નદીના મુખમાં પેઠો. મલબારનાં ૧૬ પડાઉં અહિં હતાં તેઓએ તેમને અટકાવ્યા, પણ પોતાભણીના એક પણ માણસનો નાશ થયાવિના પડાઉંવાળાને રેંશી નાંખ્યા, કેટલાકને કેદ પકડ્યા, અને બધાં પડાઉં કબજે કરી લીધાં.

ચૌલથી આજેવેદની બદલી કરીને તેને દીવ મોકલ્યો, ત્યારે, દમણવાળા આન્દ્રેડને ચૌલનો કમાન્ડર ઠરાવ્યો હતો. ચૌલની આસપાસના રજવાડા સાથે ફિરંગાને શત્રુવટ હતી, તેથી ચૌલનો કિલ્લો બલિષ્ઠ કરવાને, આન્દ્રેડને કેહેવામાં આવ્યું હતું. તે પ્રમાણે તેણે નવી મજબૂતી કરવા માંડી હતી, તથા કેટલીક નવી પલટણો કરીને, લડવૈયા તૈયાર કરવાને, તાલમ આપવા માંડી હતી, તે પ્રમાણે, ત્યારે તે કરી રહ્યો ત્યારે, તે શત્રુ ઉપર હુમલા કરી તેઓને હરાવવા લાગ્યો.

શત્રુઓએ વસઈને ઘેરો ઘાલ્યો. ઉત્તરવિભાગની ૧૬ વાહાણોની નૌકાસેના લઈને મેલો ત્યાં આવી પોહોંચ્યો. તેની મદદથી વૈરિયોની સાથે આશ્વો દિવસ લડાઈ જમાવી, તેમાં તેમનું એક પણ માણસ મરણ પામ્યું નહિ, પણ ઘેરો ઘાલનારાઓને ઘણું નુકસાન થયું, અને તેમને વિદાય થઈ જવાની અગત્ય પડી.

અગાશી નદીના મુખથી ૪ લીગને છેડે મનોરાનો કિલ્લો છે તેને દેકારાઈયોએ ઘેરો ઘાલ્યો હતો, તે ઉપર મેલો ચડી ગયો. આગળી રાત્રે છાનોમાનો, તે શત્રુની તૈયારી જોઈ આવ્યો, તેમાં તે-

ओनी म्होटी संख्या तेना जोवामां आवी, तोपण ते वात कोईने न जणावतां, मळसळुं थता पेहेलां, तेमनी गाफेल स्थितिमां, एका-एक हुमलो करीने मारकूट करवा मांडी. शत्रुओ आंखो चोळता गभराता उठ्या, अने दुश्मनोनी ओछी संख्या छे के वधारे, तेनो कशो ख्याल कखाविना, गभराटमां नाशी गया. आ प्रमाणे, अहिं पण एक माणस खोयाविना घेरो उठावी लेवराववाने फावी गया. अहिंथी परवारी रखा एटले, वळी बीजी कामगीरी उभी थई. फरीने सारसेटना राजाए दमणने घेरो घाल्यो. मेलो लग जई पोहोंच्यो. शत्रुओने नसाडी मूकीने दंमणने मुक्त कराव्युं, त्यांनी झाडी कापी नांखी, अने बागबगीचानी धूळधाणी करी नांखी, तथापि तेमना सामुं कोई पण थयुं नहि.

अहिंथी मेलो, चौल पाछो आव्यो. तेने त्यां आन्द्रेडनां माणसो भेगां थयां, एटले त्यांथी उपरचौले जई पोहोंच्या, तेनी समीपमां जंगल हतुं ते कापी नांख्युं. तेमनी सामे शत्रु थया तेमनी साथे भारे लडाई थई, तेमां छेवटे तेओ फावी गया.

उंचा डुंगर उपर असरिमगढ छे, त्यां शत्रुओए हरकत करी हती, अने तेनी आसपासना प्रदेशमां, तेओनां टोळेटोळां भमतां हतां, त्यां जई तेमने पारिपत्य करवा माटे, मेलो फरीने वसई आव्यो; त्यां तेने पिन्तो दे फोंसेका (Pinto de Fonseca) भेगो थयो. त्यांथी बंने जणा २०० गाडां भरीने सामान लई जईने किल्लामां दाखल थई गया. आ प्रमाणे अहिं तो तेओ फावी गंया, पण कोचे आगळ फिरंगियोए हार खाधी. विरुद्ध पक्षना रजपूतोनी सामे थवाने, फ्रान्सिस्क सोद्रेने, दीवथी ६०० माणसो, अने १३ वाहाणोनो काफलो आपीने मोकलवामां आव्यो, पण विग्रहविषयक कुशळता तेनामां जोड्ये तेवी हती नहि, तेथी शत्रुओए तेने एकदम

પાછો હઠાવી દીધો, એટલે, તે લાગલોજ, પોતાનાં વાહાણો ભળી જતો રહ્યો.

મોગલની સેનાએ હવે ફિરંગિયોના પ્રદેશ ઉપર હુમલા કરવા માંડ્યા. સુરતનો સરદાર સ્વાજાનિતમ, ૮૦૦ અશ્વારો, અને કેટલાક હાથિયો સાથે દમણની પાસે આવી પોહોંચ્યો. તે ત્યાંનો પ્રદેશ સુંદી વઝ્યો, અને ઘણાં ગામડાં બાઢી નાંખ્યાં. મોગલ સેનાને આગલ જતી અટકાવવાને, પોર્ટુગીઝોની એક ટુકડિયે પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો, પણ તે ભોલવાઈ જતાં, આખી ટોઢી મારી ગઈ. મોગલની સેનામાં બીજાં માણસોની ભરતી થઈ, અને તેઓએ દમણ ઉપર ચઢાઈ કરી. આ વેઢાએ, લુવીસ દે મેલો, ૧૪ વાહાણો, અને ૩૫૦ સૈનિકો લઈને ત્યાં આવી પોહોંચ્યો. દમણના ૨૦૦ કિલ્લેદારો, ૭૦ અશ્વારો, અને ૧,૦૦૦ થી પણ વધારે સિપાઈયો તેની સાથે સામેલ થઈ ગયા. શત્રુના લશ્કરની સંખ્યા વધારે હતી, તોપણ, તે સાથે લઢાઈ કરતાં, શત્રુના બે હાથી, અને ૪૦૦ માણસો માર્યા ગયાં, તે ભેગો તેમનો સેનાપતિ દલપતરાવ પણ કામ આવ્યો. મોગલ ફોજ નાસવા માંડી, મહોચ સુધી લુવીસ દે બ્રિટો તેમની વાંસે થયો. બંદરમાં પેશીને, ત્યાં તે વેઢાએ જે વાહાણો હતાં તે બાઢી નાંખ્યાં; અને શહરમાં પેશીને તે પણ સઢગાવી દીધું. મહોચથી પાછા વઢતાં, રજપૂતોના બરબુત (Barbut) શહર ઉપર હુમલો કયો, તેમાં તેમના શત્રુનાં ૪૫૦ માણસો માર્યા ગયાં. શહર લીધું ને બાઢી નાંખ્યું.

બ્રિટો ઇ મેલો અહિંથી વસઈ ગયો, ત્યાં દીવ લશ્કરનો એડમિરલ જુવાંવ આલ્મેદ (જોન આલ્મેડા) આવી પોહોંચ્યો. વસઈની સરદારી આન્તોનિય પિન્તો દે ફોંસેકા પાસે હતી, તેને આ પ્રમાણે મદદ મઢી, એટલે, શત્રુની છાવણી ઉપર છાનો હુમલો

કરવાની તૈયારી કરી, પળ વસઈમાંથી એક માણસે અગાડી થી સામાવાળાને ચેતવણી આપી રાખી હતી. તેમણે મોરચા બાંધી તૈયારી કરી રાખી. તેમની પાસે ૧,૦૦૦ ઘોડેસવાર, અને ૧,૫૦૦ પાઝા હતા. પોર્ટુગીઝોની સંખ્યા ૧,૫૦૦ ની હતી. સુરક્ષિત મોરચા હતા, તોપણ ફિરંગા તે ઉપર ધ્રુશી આવવામાં જયવંત થયા. સામાવાળાનાં ૫૦૦ માણસો નાશી છૂટ્યાં, અને બાકીનાં માઘ્યાં ગયાં, એમ કેહેવાય છે. આવો પરિણામ આવવાથી, સાષ્ટીવેટ અને પાસેનો પ્રદેશ, લગભગ બે વર્ષથી પીલાતો હતો તેમાંથી મુક્ત થયો.

પોર્ટુગીઝોની ધરી સ્થિતિનો વિચાર કરવા જેવું હવે વાઈસ-રોયને લાગવા માંડ્યું. એક વાજુ તરફથી મોગલના સરદારો તેમના ઉપર ઉપડવા લાગ્યા; બીજી વાજુથી પાંડાનો સરદાર ઝારિફ મલેક પછવાડે થઈ લાગ્યો હતો, અને તેની પડલે અદિલખાન થઈને તેને આશ્રય આપતો હતો, એવો શક પળ, વાઈસ-રોયને આવવા માંડ્યો. અદિલખાનને અને તેના કૃપાપાત્ર જે હતા તેઓને રાજી રાખવાને, તેમને પોશાક આપવા સારું, અને તેની સાથે મસલહત કરવા માટે, આન્તોનિય માન્તીરો કોર્તે રીલને એલ્ચી તરીકે મોકલવામાં આવ્યો. તે વિજાપુર જઈ પોર્ટુગીઝો; ત્યાં વાઈસેન્ટ રિબીરો નામનો એક ફિરંગી રહેતો હતો, તેની મદદથી, અદિલખાનના જે કૃપા પાત્ર હતા, તેમને મેલબી લીધા. તેઓના સમજાવવાથી, અદિલખાન તરફેળમાં આવતાં, મલેકને પાંડામાં કેદ કરી રાખવાનું ઠણું. વિજાપુરમાં બઘાર ઉઘાડવાને ડચ લોકો પ્રયત્ન કરતા હતા, તેઓને ત્યાં નહિ પેસના દેવાનો ઠરાવ પળ કરાવી લેવાને તેઓ ફાવી ગયા.

ઉપરક્રાંગાનુરું રાજ્ય, આ બેલાણ સામુરી (જ્ઞામોરિન)

રાજાના તાબામાં આવ્યું હતું. પળ તેનું રાજધાની નગર ક્રાંગામુર ફિરંગિયોને હસ્તગત હતું, તે પોતાને કબજે લેવાને સામુરી ઘણો આતુર હતો. આ નગરમાં એક દેવલ હતું, તેમાં મલબારના રાજા-ઓને રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવતો હતો, તેથી તે નગર ઘણું અગત્યનું ગણાતું હતું. પરુ નામના એક ન્હાના બેટનો રાજા, સામુરીની મિત્રાઈ સાચવી રાખવાની ઇચ્છા ધરાવતો હતો, તેથી તેણે કોચીનથી તે પલીપોર્ત સુધીના નદીના પ્રવાહમાં પોર્ટુગીઝોનાં વાહાણો રહેતાં હતાં, તે ઉપર હુમલા કરવા માંડ્યા હતા. કોચીનનો રાજા પળ, આ વેળાએ, ફિરંગિયોની વિરુદ્ધમાં હતો, તેથી પરુના રાજાને તે ઉશ્કેરતો હતો, એમ તેઓ માનતા હતા. ક્રાંગામુરનો બચાવ કરવા માટે, વાઈસરોયે, દોં લોપ દે આલ્મેદાને એક પઢાડં (ગ્યાલી), અને ૧૦ વાહાણો આપીને મોકલ્યો. તેણે આવતાંવાંતજ પરુના રાજા ઉપર હુમલો કરીને તેને વશમાં લીધો, અને તેની પાસેથી કોલકરાર લેવા લીધા. પછી કોચીનના રાજા, અને સામુરી ભળી એલચિયો મોકલ્યા, તેઓને નજરાણા આપ્યા, તે તેમણે રાખ્યા, પળ તેમણે કોલકરાર કરવાની વાત ગણકારી નહિ.

લંકામાં મેનેજીસ રોજો કમાન્ડર હતો, તેના વારામાં, લોકોના ઉપર નાના પ્રકારના ત્રાસ વર્તીવવામાં આવતા હતા. એક અદનો સિપાઈ, સ્વેચ્છાચારી એવો થઈ ગયો હતો, કે નજરમાં આવે તેમ લોકોને લૂંટી લેતો હતો, તો તેને કોઈ પૂછનાર હતું નહિ; તેમજ, તેમના ઉપરિયોની તો વાતજ કેહેવાની રહેતી નથી. આવા જુલ્મ-ગાર દૈત્યો, વસ્તી ઉપર પૂરતી છૂટથી ત્રાસ વર્તીવે, અને પોતાની હલકી મનોવૃત્તીને વશ થઈને તેમની લાજ ઉપર હાથ નાંખે, તે સહન નહિ થઈ શકતાં, રૈયત પોતાનાં ઘરબાર છોડીને ડુંગરોમાં

નાશી જવાને વધારે પસંદ કરવા લાગી. આ બધી વાત વાઈસ-રોયના જાણવામાં આવવાથી, તેના ધારવામાં આવ્યું, કે, પોર્ટુગીઝોની આવી વર્તણૂકથી આપણને જે નુકસાન થાય છે, અને થવાનું છે, તેવું શત્રુની તરવારો ઉઢે, તે કરતાં પણ વિશેષ થઈ પડે એમ છે. આવી ધારણાથી, તેણે માનવેલ માસ્કારેંજસ હોમેમને લંકાનો સેનાપતિ કરીને મોકલ્યો, અને ઉપરની સર્વ વાતો તેને સારી પેઠે સમજાવીને કેહેવામાં આવ્યું.

આ વેળાએ મોમ્બાસામાં પણ, પોર્ટુગીઝો અવઢાં કૃત્ય કરતા હતા. ત્યાંના સુલતાન હાશ્મની મસનત તેનો કાકો છીનાવી લેવા ધારતો હતો, અને તેની દૌલત કમાંડર માન્વેલ દે મેલો પરેરા ઉચાપત કરવા ઇચ્છતો હતો, તેથી, બંનેએ પ્રપંચ કરીને, તેનું કાટલું કાહાડવા તેના ઉપર બનાવટી અપરાધ મૂકીને વાઈસરોયના જાણમાં આપ્યા. તે ઉપરથી તેણે તેને પકડીને ગોવે મોકલી દેવાનો હુકમ કહ્યો. આ વાત સુલતાનને જણાવતાં, તે મોમ્બાસેથી અરબય નાશી ગયો. ગવર્નરે લાંચ આપીને મારા રાખ્યા, અને સુલતાનનું માથું કપાવી નાંચીને ગોવે મોકલી દીધું.

૧૬૧૪ ના છેવટના ભાગમાં, લિઝ્બનથી પાંચ વાહાણો ગોવે મોકલવા રવાને કયાં. એક મીલિન્દે આગઢ ભાગી પડ્યું. ચાર વાહાણો ગોવે આવ્યાં ત્યારે ૩,૦૦૦ માણસો (માત્ર અર્ધો ભાગ) કિનારે ઉતર્યાં, બાકીનાં માર્ગમાંજ મરણ પામ્યાં. વાઈસરોય, આ પણ એક અણધારી આફત માની લેવા લાગ્યો. કેમકે, ચોગરદમ-થી શત્રુઓની વચ્ચે તે ઘેરાઈ ગયેલો પોતાને માનતો હતો.

આ વર્ષમાં, ગોવેથી લિઝ્બન ત્રણ વાહાણો રવાને કયાં હતાં, તેમાંથી એક માલદિવના બેટ આગઢ ખોટપાયું; બીજું ફાયલ બેટ આગઢ સ્વરાબે ચડી ભાગ્યું, તેમાં ૨૬૦ માણસો મરણ

પાન્યાં. માત્ર એકજ હેમલેમ લિઝ્બન પોર્ટોચ્યું. બીજા દુર્દશાના બનાવો ભેગો આ પળ એક સંકટ ભરેલો બનાવ બન્યો.

ઉત્તરભળી, ઇંગ્લિશ અને ડચ નૌકાસૈન્ય હતું, તેના ઉપર જાતે ચઢી જવાને, લિઝ્બનથી નવાં આવેલાં માણસો સહિત તે તૈયાર થયો. દો માનવેલ દે આજેવેદને તેણે અગાડથી રવાને કરી દીધો. તેની સાથે ૨૨ વાહાણોનો કાફલો હતો. તે સુરત આવ્યો, ત્યાં લુવીસ દે બ્રિટો અને દોં જુવાવ દે આલ્મેદ પોત-પેસ્ટની દારેયાઈ ટુકડિયો લઈને આવી મઝ્યા. તેઓ કાંઠે ઉતર્યા, અને સિફાન્દમ તથા દિવાની આસપાસની ભૂમિનો નાશ કરી નાંખ્યો. ત્યાંથી તેઓ મ્હોચ અને ગોધે ગયા. બંને શહર લૂંટીને બાઢી નાંખ્યાં. તે અસ્વાતમાં ૬ મ્હોટાં જ્ઞાજ્ઞ હતાં, તે પળ સઢગાવી મૂક્યાં. ત્યાંથી પટન ગયા; તેમને આવતા જોઈને ત્યાંના રેહેવાસિયો જંગલમાં જતા રહ્યા; ઇટલે કોઈ અટકાવ કરવા રહ્યું નહિ, તેમ છતાં, તે શહર બાઢી નાંખ્યું.

આજેવેદ રવાને થયા પછી, વાઈસરોય તેની પછવાડે નીકઢ્યો હતો, તેની સાથે ૭ યુદ્ધ નૌકા હતી, તેમાંથી એકમાં તે સવાર થયો હતો, તે ઇવડી મ્હોટી હતી, કે તેમાં ૨૩૦ હથિયાર સજેલા સૈનિકો તેની સાથે ચઢ્યા હતા.

આ ઉપરાંત, ૨ પિંક, ૧ ગ્યાલી, ૧ કૅરવલ, અને ૫ બીજાં વાહાણો હતાં. તે વધાંમાં થઈને ૧,૪૦૦ પોર્ટુગીઝો હતા, અને તેમની સાથે તોપો પળ ઘણી હતી, પળ તેના ગોલંદાજ બુઢથલ હતા.

આ વધી ધામધુમ કરવાનું કારણ એ હતું, કે કેપ્ટિન નિકો-લાસ ડાઉંટન ૪ વાહાણો લઈને સુરત આવ્યો હતો, તેનો નાશ કરી નાંખવો. ૧૬૧૪ ના ડિસેમ્બરની ૨૩ મી તારીખે વાઈસ-રોયે આવીને સુરત અને બ્રિટિશ વાહાણોની વચ્ચે પડાવ નાંખ્યો.

તા ૦ ૨૭, ૨૮, અને ૨૯ મિચે ઇંગ્લિશ સાથે જાપાંજાપા થઈ. સુરત શહરની સાથે વ્યવહાર ચલાવી શકાય એટલા માટે બ્રિટિશ કાફલો સુવાઢીને બારે આવીને પંડ્યો.

૧૬૧૫. જાન્યુઆરીની ૧૪ મી અને ૧૯ મી તારીખોની દર્મ્યાન તેને બીજી મદદ આવી મઢી. એક બાજુએથી દો માનવેલ દે આજેવેલ દે બ્રિટો આવી પોહોંચ્યો, અને બીજી બાજુથી દો જુવાવ દે આલ્મેલ આવ્યો. તા ૦ ૨૦ મી જાન્યુઆરિયે, મર્ચન્ટ્સ હોપ નામનું વાહાણ અંગ્રેજોનું હતું, તે, તેમણે શત્રુની સામે કહ્યું, અને બીજાં ત્રણ વાહાણો, ધીરે ધીરે તેની પછવાડે ચલાવા માંડ્યાં. અંગ્રેજી વાહાણને એકલું પડેલું જોઈને વાઈસરોયે ૨ પિંક, એક કરેવલ અને બીજાં ન્હાનાં વાહાણોવાઢાને તેના ઉપર ધસારો કરવાનો હુકમ આપ્યો. બધાં વાહાણો ગુંછલુ વઢીને મરચંટ્સ હોપને ઘેરી લેવાની તૈયારીમાં હતાં, એટલામાં, તેમાંથી તોપોનો મારો એવો ચલાવ્યો, કે ફિરંગાનાં ૪૦૦ થી ૫૦૦ માણસો માઢ્યાં ગયાં. તેમાં સંખ્યાબંધ હલકી પાયરીના પોર્ટુગીઝ અમીરો (Fidalgos) પણ હોમાઈ ગયા. અંગ્રેજોનાં ઘણાંજ થોડાં માણસો માઢ્યાં ગયાં. આવું ઘમસાણ મચ્યું હતું, તેવામાંજ, પછવાડે રહેલાં ત્રણ ઇંગ્લિશ વાહાણો આવી મઢતાં, ફિરંગાની પૂરી હાર થઈ. હલ્લો કરવા આવેલાંમાંથી, ત્રણ વાહાણો પકડી લીધાં. પણ તે ઉપરના ધારવાઓ ત્યાંથી નાશી જતાં તે વાહાણો સઢગાવી લીધાં, તેમાં એમ પણ ઇરાદો રાખેલો કે એનો અગ્નિ મરચંટ્સ હોપ વાહાણને પોહોંચી વઢવાથી તે પણ વઢી જશે. અંગ્રેજી ધારવાઓ ચેતી જઈને, વઢતાં વાહાણોને છૂટાં પાડી લીધાં, તે રેતીના દડ મળી ઢઢી જતાં, ત્યાં વઢીને

खाख थई गयां. रात्र पडता सुधी, फिरंगी युद्धनौका उपरथी, तेमज अंग्रेजी वाहाणो उपरथी, तोपनो मारो चालतो रह्यो हतो. बीजे दिवसे सवारना ग्रहरमां, वाइसरोय, पोतानो बधो काफलो लईने, दीव भणी भागी गयो.

फिरंगाना एक अपकृत्य उपरथी १४,००० इरानी लश्करे कोमोरानना किल्लाने घेरो घाल्यो हतो, ते खबर दों लुवीझ दा गामाए वाइसरोयने मोकलतां, तेणे नव वाहाणोनो काफलो शक्तीने मिंचायल दे सौज पिमेंटलने खाने कखो. कोमोरानना कमांडर आन्ड्रु दे क्रात्रोस पासे पूरतां माणस नहतां. तेमज, तोपोनुं पूरतुं साधन नहतुं, तेथी ते हाखो, ने किल्लो शत्रुओने स्वाधीन करी दीधो. पछवाडेथी पिमेंटल आवी पोहोंच्यो; तेनाथी पण किल्लो पाछो लई लेवानुं बग्युं नहि, ते जेवो आव्यो तेवोज, मस्कत भणी जतो रह्यो.

उपर जणावेला बनावो उपरथी जणाई आंवे छे, के आ समये, फिरंगियोनी दशा घणी माठी थवा लागी. ज्यां त्यां अंत्यावस्था चालु थई गई. तेवामां वळी, एक नवाई जेवो हुकम लिइवनथी आव्यो. जोखमभरेला अधिकारनी जग्याए योग्य पुरुषोने निमवाने बदले, हवे तेनी हराजी करतां, जे वधारे पैसा आपे तेने न्हाना म्होटा अधिकारनी जग्याए निमवानी परवानगी मळी. आवा अघटित हुकमथी योग्य पुरुषो निराश थई गया. हवे अयोग्य पुरुषो अधिकार उपर आवतां, तेमणे भरेला पैसा पाछा वसुल करी लेवाना तेओ अघटित मार्ग पकडे, अने त्रास वर्त्तावे, एमां नवाई नथी. पैसानी ताणने लीधे, आवा उपाय योजवा पड्या. धर्मना मठनी जे उपज आवती हती, ते राज्य-व्यवहार चलाववाना काममां लेवा मांडी. तेजाना खरीदवाने

લિઝ્બનથી નાણું મોકલતા હતા, તેનો માલ खरीदवानે बदले, તે નાણું પળ वहिवटी खर्चમાં वापरवा लाग्या. आ प्रमाणे नहि करवा माटे, वाइसरोय उपर घणी ताकीदो लखाई आवती हती, पण तेनो अमल करी शकता नहता. उपरी अधिकारियो सरकारी पैसाथी खानगी वेपार करता हता, तेथी केटलोक भाग तो तेमां रोकाई रहेतो हतो. कोई किल्लानो खर्च चलाववाने, तेनी मरामत करवाने, अथवा तेमां जोईती चीजो पूरी पाडवाने, पैसा जोइये, तेने माटे, व्यापारनी सफर ते काम माटे ठरावेलुं वाहाण करे, तेमांथी जे नफो आवे ते, तेमां वापरवाने नक्की करवामां आवेलुं होय, पण ते नफो हाथमां आवता पेहेलां तो, कोई बीजा ताबडतोबनी अगल्यना काममां वापरी नांखवामां आवतो हतो.

आવી तंग हालतमां, डच अने अंग्रेजो साथे विग्रहमां उतरवानो प्रसंग आव्यो, अने हाथमां तो कोडी एक मळे नहि. तोपो बनावाने त्रांबु जोइये, एटला माटे, लोको पासेथी वेरानां नाणां उघरावती वेळाए त्रांबानाणुं लेवा मांड्युं; तेमज, केटलांक बंदरेथी चीनाइ त्रांबानाणुं मळे एम હતું तो તે પળ લેવા માંડ્યું. આ પ્રમાણે ત્રાંબુ મહા અગલ્યનું સાધન ગણાવાથી કેટલાક કિલ્લામાંથી માણસોએ ત્રાંબાની તોપો ચોરવા માંડી, તે કામ એટલું વધું વધી પડ્યું કે, આગઝ જતાં, ૧૬૩૪ ની સાલમાં, ત્રાંબાને बदले लोखंडनी तोपो बनाववानो हुकम अमलमां આणવો પડ્યો.

સેન્ટ થોમે ઉપર દેશિયોએ હલ્લો કરીને, ત્યાં કિલ્લો બાંધ્યો; તથા તેમાં ૬૦૦ કિલ્લેદારો તથા તોપો રાખીને તે સુરક્ષિત કર્યો. શહરની બાહાર પળ તેમણે ફૌજ રાખી હતી; ત્યાંથી પળ, સેન્ટ ફ્રાન્સિસ્કની પાસેના એક દેવઝ ઉપરથી તોપોનો મારો ચલાવ્યો હતો. કેપ્ટન માનવેલ દે ફ્રિયાસે કિલ્લાને ઘેરો

ઘાલ્યો; છેવટે પાણીની તાળ પડી, એટલે સંધિ કરવો પડ્યો. ફ્રિયાસે કિલ્લાનો કબજો કરી લીધો. તેમાં એક તોપ ૨૫ વૈંહેંત (૬૧ વ્હાર) લાંબી હતી અને તે ૫૦ રતલનો ગોઝો પેહેરતી હતી.

૧૬૧૫ ના જુનની ૭ મી તારીખે જહાંગીર પાદશાહ સાથે સમજુતી થઈ. જેસુઈટ પંથના હીરોમ ઝાવેરિયસના આશ્રયથી ઠરાવ થયો, તેની મુખ્ય મતલબ એ હતી, કે બ્રિટિશ અને ડચ લોકને હિન્દમાં રહેવા દેવા નહિ. કરાર નામાની નીચેની કલમો અપ્રમથી એ વાત જણાઈ આવે છે:—

“ઇંગ્લિશ અને ડચ, વ્યાપારીનું ઢોઢ ધારણ કરીને, આ પ્રદેશોમાં આવે છે, તેમનો ઇરાદો અહિંયાં વશીને દેશ જીતી લેવાનો છે; અને તેથી હિન્દની પડોશમાં તેમની હાજરીથી બધાંને અતિશય નુકસાન થવાનું છે, માટે એમ ઠરાવવામાં આવે છે, કે પાદશાહ જહાંગિરે કે હિન્દના સ્ટેટના વાઙસરોયે, બેમાંથી કોઈયે પળ, ઉપર લખેલા લોકોની સાથે વ્યાપાર વિષયક કશો સંબંધ રાખવો નહિ; બંનેએ પોતપોતાના બંદરોમાં તેમને આશ્રય આપવો નહિ, તેમજ, ખાવા પીવાનો કશો પળ સરસામાન આપવો નહિ. ઇંગ્લિશ લોક જે કોઈ બંદરે હોય ત્યાંથી મછલીપટ્ટમને માર્ગે થઈને રવાને થઈ જાય એમ કરવું.

“ મોગલો અને પોર્ટુગીઝો વચ્ચે સલાહ શાન્તિ સાચવવા, અને એક સંપ કરવાની ખાતર, કોઈના ઉપર કોઈનાથી અપકૃત્યને લીધે નુકસાન થયું હોય, તો તે, એક બીજાએ જતું કરવું. આ કરારની તારીખથી બંનેએ એક બીજા વચ્ચે સંપ રાખવો; જહાંગીર વાદશાહના પ્રદેશોમાં ફરીને પોર્ટુગીઝોને જઠ અને સ્થઠ માર્ગે વ્યાપાર કરવા જે બંદરોએ જવું હોય ત્યાં જઈને, છૂટથી વ્યાપાર કરે; તેમજ, પોર્ટુગાલના રાજાના પ્રદેશોમાં અને બંદરોએ મોગલ વાદ-

શાહના સરદારોને (Vassals) પણ તેમજ વ્યાપાર કરવાની છૂટ આપવામાં આવે છે. જેઓ મૂર જાતિના હોય નહિ, એવા પોર્ટુગીઝ કેદિયો, જહાંગીર બાદશાહના કબજામાં હોય, તેઓને તેણે છોડી મૂકવા; તેમજ, જેઓ ઇસાઈ થયા હોય નહિ તેવા જહાંગીર પાદશાહની રૈયતમાંના કેદી હોય તેઓને પોર્ટુગીઝો છોડી દે.

“મલબારિયો ચાંચિયાનો ધંધો કરીને પોતાનો નિર્વાહ ચલાવે છે, તેઓને પાદશાહે પોતાના બંદરોમાં પેસવા દેવા નહિ, તેમજ, પોર્ટુગીઝો પણ તેમના બંદરોમાં પ્રવેશ કરવા દેવો નહિ. તેમજ છતાં, જો તેઓ કોઈ બંદરમાં કે નદીના મુખમાં જોવામાં આવે તો પોર્ટુગીઝો તેમને પકડી લેશે.

“સ્વંભાતના અઘાતમાં ફરતાં વાહાણોવાળા પાસેથી, દીવમાં જે કર લેવાનો ભોગવટો પોર્ટુગીઝો કરતા આવ્યા છે, તેને આ કરારનામાથી કશો બાધ કરવામાં આવશે નહિ, એટલુંજ નહિ પણ, જે પ્રમાણે પોર્ટુગીઝો ત્યાં કર લેતા આવ્યા છે તે પ્રમાણે લીધાં કરશે. ”

સ્પેન અને પોર્ટુગાલનાં રાજ્ય, એક મુકુટની સત્તા નીચે હોતાં, ફિલિપાઇનમાં વ્યાપાર કરવા પોર્ટુગીઝ પેસતા નહિ, અને મકાવમાં સ્પાનિયર્ડ પેસતા નહતા; પણ હવે જ્યારે પૂર્વના ટાપુઓમાં ડચનો પ્રવેશ થવા માંડ્યો, ત્યારે એ બંધી તેઓએ છોડી દીધી, અને બંનેની સેના એકઠી થઈને, ડચોને હાંકી કાઢાડે એવો રાજાએ હુકમ ફરમાવ્યો.

૧૬૧૫ માં ડચ લોકોએ મોલકાના ટાપુઓ ઉપર દસ્તન-દાજી કરવા માંડી, ત્યારે મનિલાના સ્પાનિશ વાસના કમાંડર દો

જુવાવ દા સિલ્વાએ પોર્ટુગીઝ વાઇસરોયની મદદ માગી. તેણે ફ્રાન્સિસ્ક દે મિરાંડા આન્નિકસને ૪ યુદ્ધનૌકા આપીને મદદ કરવાને જવા માટે તૈયાર કહ્યો. તેની સાથે સૈનિકોને બદલે, મુખ્યત્વે કરીને, ધર્મભ્રષ્ટ થઈ વટલેલા ઇસાઇયોને તૈયાર કહ્યા; તેમને અગાઉથી પગાર આપવામાં આવ્યો. કેટલાક તો ગોવેથી જ સ્થળી ગયા, માર્ગમાં બીનપરવાનગિયે આન્નિકસ મલાક્કા બંદરે થોભ્યો, અને ત્યાંથી છાનોમાનો, ત્યાંના બિશપ દોં ગોંસેવ દા સિલ્વાને પોતાનીસાથે લીધો, તેવામાં બીજા જે વટલેલા, વાહાણમાં હતા તે, આ ઠેકાણે નાશી ગયા.

આન્નિકસ ગોવેથી રવાને થયો તેને લગભગ બે માસ થવા આવ્યા હતા, અને હવળાં જુલાઈ માસની અધવચ્ચ હતી, તેવામાં, માર્ગમાં તોફાન લાગતાં, એક વાહાણમાં પાણી ભરાવા માંડ્યું, ઇટલે તેને મરામત કરાવા મલાક્કે પાછું જવું પડ્યું. મલાક્કાનો સેનાપતિ દિયાગો દે મેન્દોસા ફર્તાદો, આ વેળાએ અહિં આવ્યો હતો. ચીનથી કેટલાંક વાહાણો આવવાનાં હતાં તેના ભેગાં થવાનો તેનો વિચાર હતો, તેમજ, અચીનનો રાજા મલાક્કા ઉપર ચડી આવવાનો છે, એમ તેના જાણવામાં આવ્યું હતું, તેથી, તે ૬ યુદ્ધનૌકા અને ૧૨ જગડિયામાં મલાક્કાના કિલ્લેદારોને લઈને ઉપડી જવાની તૈયારીમાં હતો.

મલાક્કાની સામુદ્રધુની થી ૬ લીગને છેટે પોહોંચ્યો, ત્યાં અચિનિયોની નૌકાસેના તેના જોવામાં આવી. ૫૦૦ વાહાણોના કાફલામાં ૧૦૦ ગ્યાલિયો હતી (ન્હાનાં એક તુતકનાં વાહાણ) અને તે પોર્ટુગીઝોની નૌકા કરતાં મ્હોટી હતી. પોતાના જનાના સહિત અચિનનો રાજા તેમાં હાજર હતો. તેનીસાથે ધન પણ ઘણું હતું, અને બધાં મઝીને ૬૦,૦૦૦ માણસો હતાં. આ નૌકા

सैन्य सज्ज करवाने तेने ४ वर्ष लाग्यां हतां. निशान चडावाना स्तंभ उपर तेनो वावटो, नक्कर सोनाना घुमटे चडावेलो, फरकी रखो हतो.

भारे सेना आवती जोईने फर्तोदोए पोताना कॅप्टिनोनी मंडळी एकठी करीने संतलश करवा मांडी, तेमां एम ठखुं, के मलाका न-बळी स्थितिमां छे, माटे त्यां जईने तेनुं रक्षण करवुं. थोडो काफलो लईने ते पाछो बळी गयो. पोतानी सेना आन्त्रिकसने स्वाधीन करीने तेने तेना काफला सहित राजानी सामे थवानुं सूचव्युं. लडाई मचावाना आकारमां बंने समुद्रसेना गोठवाई गई. बपुरी वेळाए शिरुआत थीई. राजानां वाहाणोनी गोठवणी जरा सज्जड करवामां आवी हती, तेथी, फिरंगानो ते उपर मारो थतां, ते कांई भयभरेली स्थितिमां आवतां जणायां. सांज पडता सुधी युद्ध मच्युं, एटलामां तोफान लाग्युं, तेथी बधां वाहाणो विख-राई गयां. बीजे दिवसे बंनेनां वाहाणो पोतपोतानी जग्याए गोठवायां, ने लडाई चालती थीई.

केटलांक फिरंगी वाहाणो आगथी बळी गयां, तेमज, राजानां वाहाणो पण जळ्यां. एक अचीनी वाहाण उराडी देवामां आव्युं. मिरांडा आन्त्रिकस जे वाहाणमां हतो ते जरा छटुं पडी जतां, राजानां माणसोए त्रण वार हुमला करी, तेमां चडी जवाना प्रयत्न कखा, पण चडवा जतां, घणां माणसो कपाई गयां. तथापि एज वाहाण उपर रहींने १४ हुमला कखा, अने १८ वेळा तेने सळगावी मूकवानी तजवीज करी, पण फाव्या नहि. पवन पडी गयो हतो, तेथी फिरंगानां बीजां वाहाणो तेनी मददे पोहोंची शक्यां न हतां.

मालविनानो छेलो एक हुमलो करीने राजानी सेना बांकेलीस भणी चालती थीई. केहेछे के, आ लडाईमां राजानां २० हजार

माणसो माखां गयां. तेनी पूठे पडवानुं आन्त्रिकसथी बनी शक्युं नहि.

मलाक्का उपर डचलोको चडी आवेछे; एवी बातमी तेने मळतां, तेना रक्षणने अर्थे, ते तरफ हंकारी गयो. मसलहत करवाने एक कौंसिल भरीने ठराव थया प्रमाणे, युद्धनौका गोठववानी तजवीजमां हता, तेटलामां, डच काफलो आवी पोहोच्यो. अने जे ठेकाणे फिरंगानी नौका गोठववानी हती, तेज स्थान, तेमणे कबुजे करी लीधुं.

फिरंगाना करतां वलंदानां वाहाणो म्होटां हतां, अने तेमां सैनिकोनी योजना सारी हती. बंने वच्ये लडाईं जामी, ते आखो दिवस चालती रही, तेमां बंने बाजुनां घणां माणसो माखां गयां. बीजे दिवसे, फिरंगानी एक नौका उपर वलंदानी तोपनो एवो मारो चाल्यो, के तेना त्रण कॅप्टिनो माख्या गया, अने नौका हल-मली जतां, ते उपर जे खारवा जीवता रह्या हता, ते तेना उपरथी उतरी पड्या. त्रीजे दिवसे एक बीजी नौकामां मात्र १० माणस बच्यां, तेओए ते बाळी नांखी, ने किनारे उतरी पड्यां. आन्त्रिकसनी नौकामां हवे ६ माणस रह्यां. तेना एक पगमां घा थतां तेना माणसोए तेने उपाडी जईने ते नौका सळगावी मूकी. आ लडाईंमां फिरंगानां २०० माणसो माखां गयां, तेमज, डच-लोको पण मराया खरा, तथापि तेमनी जीत थई.

चीनथी फिरंगी वाहाणो आववानां हतां, तेमने रोकी लेवाने, वलंदा हवे सामुद्रधुनीमां पेठा. परंतु, दो जुवांव दा सिल्वा, मनि-लानो गवर्नर, सेना लईने आवनार छे, एम डचोना जाणवामां आव्युं, एटले तेओ त्यांथी उपडीने चालता थया.

डचथी हारखाईने आन्त्रिकस गोवे गयो. पण तेने सूचना

કરવામાં આવી હતી, તે પ્રમાણે, તે મનિલાભણી સીધો ચાલી ગયો નહિ, ઇટલા સારુ, એને અપરાધી ઠરાવી, તેના ઉપર કામ ચલાવવામાં આવ્યું. શત્રુની સામે એણે પોતાનું શૂરાતન બતાવ્યું હતું, એ વાત લક્ષમાં લઈને તેને છોડી દીધો.

ચૌતિયા રાજાની હદની જમીન પોર્ટુગીઝની હદસાથે મઢી ગયેલી હોવાથી, દંમણમાં ૧૬૧૫ ની સાલમાં, તે તકરારનો નીવેડો આળવા, રાજાએ પોતાનો દાવો છોડી દીધો, અને ગોંઝેલો પિન્તો દા ફોંસેકાએ તેની સાથે તહનામું કહ્યું, તેની રૂબ રાજાએ ૧,૦૦૦ પાઠા અને ૧૦૦ ઘોડેસવારથી, પોર્ટુગાલના રાજાની નોકરી કરવાને કબુલ કહ્યું, અને દરિયાઈ ફોજના કમાન્ડર તરીકે તેના કુંવરને ફિરંગાદંમણમાં રાખવાની ગોઠવણ થઈ.

૧૬૧૬. મનિલાના સ્પાનિયર્ડોને મદદ કરવાને, ફેબ્રુઆરીમાં વાઈસરોયે, ગોંઝેલો રોડ્રિગેઝ દે સૌઝાને, ૬ યુદ્ધનૌકા અને ૨ વ્યાપારનાં વાહાણો આપીને રવાને કર્યો. આ વેઝાએ ૧૧ ડચ વાહાણોએ ટેરનેટને ઘેરો ઘાલીને સ્પાનિયર્ડોને સપડાવ્યા હતા. મદદ આવી પોહોંચતાં, ડચ મકાસાભણી યશી ગયા. તેમનો કડો લેવાને, તેમણે કેટલાંક ફિરંગી વાહાણો રવાને કર્યાં. રસ્તે જતાં, આર્સુલા બેસી વગેરે શહેરો આવ્યાં તેનો નાશ કરી નાંખ્યો. Ternete ટેરનેટ, (Maqwie) માક્વિન, (Botgan) બટગન, અને (Cocoa) કાકવાના રાજ્યકર્તાઓએ વલંદા સાથે મિત્રાઈ રાખી હતી, તેથી તેમનાં વાહાણો માર્ગમાં મઢ્યાં તે બાઢી નાંખ્યાં. પછી એકઠી મઢેલી પોર્ટુગીઝ અને સ્પાનિશ સેના (Corane) કોરેનને કાંઠે ઉતરી, અને ઘણી હરકતો નઢ્યા વિના, ત્યાંનો કિલ્લો તેમને સ્વાધીન થઈ ગયો. ત્યાંનો રાજા, પાસેના જંગલમાં નાશી ગયો. ત્યાંથી વાહાણોમાં ચઢીને રવાને થતાં, ત્રણ મ્હોટાં

જહાજ જોવામાં આવ્યાં, તેમાં કોરેનના રાજાનો જમાઈ અને પૌત્ર હતા તે સહિત તે પકડી લીધાં. જમાઈને કતલ કરી નાંખ્યો. એપ્રિલની ૨ જી તારીખે તેઓ મકાસ્સા પોહોંચ્યા. ટેરનેટથી ઉપડેલો ડચ કાફલો પળ, તેજ સમયે ત્યાં આવી પોહોંચ્યો, એટલે અહિં પળ થોડી વાર લડાઈ થઈ, એટલામાં તોફાન થઈ આવતાં, બંને પક્ષના લડવૈયા છૂટા પડી ગયા, અને એકઠી મઝેલી સેના પાછી ટેરનેટ જઈ પોહોંચી.

હવે લંકાનો વારો આવ્યો. (Manael Mascarenhas) માનવેલ મસ્કરેંજસ હોમેમ, કાંડીના રાજા ઉપર ચડી ગયો. ૩૦ માળસોની એક પલટળ, એવી ૧૪ પલટળો તેની પાસે હતી, વઢી ત્યાંના દેશી જમીનદારો દીસાવાસ કેહેવાતા હતા તેઓ પળ હોમેમના ભેગા બઢ્યા. કાંડી નદીમાં પૂર ચડ્યું હતું, તેથી કામ ચલાડ લાકડાંનો પુલ બાંધી લેવો પડે એમ હતું, અને તેને માટે પાસેના જંગલમાં જોડ્યે તેટલાં જાડાં પળ હતાં. આગલ વધતા અટકાવવાને પ્રયત્ન તો થયો, પળ બાબુલ શહરને મોખરે તે આવી પોહોંચ્યો. પોર્ટુગીઝ સેનાને મોખરે સિમાવ કોરિયા હતો, તેને સામા પક્ષવાઢાએ એરામાં આળીને ફસાવી દીધો, પળ એટલામાં, પછવાડે રહેલી સેના આવી પોહોંચતાં, દેરિસોને પાછાં હઠી જંગલમાં નાશી જવું પડ્યું. આ ઠેકાળે થોડી મારામારી થઈ, તેમાં પ્રત્યેક બાજુનાં સુમારે ચાઢીશેક માળસો માખ્યાં ગયાં. બાબુલમાં પેશીને તે લૂંટી લેવાય એમ હતું નહિ, તેથી, વેગલે રહીને તે બાઢી નાંખ્યું. અને તેની આસપાસ બાગબગીચામાં ફઢદ્રુપ જાડ વગેરે જે હતું તે બધું કાપી નાંખ્યું. આ પ્રમાળે નકામી ધરાબી કરી નાંખીને, હોમેમ, સોફ્રાગળ અને માલવળ બળી પાછો જતો રહ્યો.

१६१६ ना आगस्टमां, कांडीना राज्यनी पासे तंपोण नामनी जग्या, जे बालेणथी सुमारे एक लीगने छेदे हती, ते उपर पेद्रो पीक्षोत दा सिल्बाने आठ पलटणो आपीने मोकल्यो. आ ठेकाणाना लोकोए फिरंगाने शत्रुना हाथमां सपडाववानो प्रपंच कख्यो हतो, एवं तेमना उपर बोतानुं मूकीने, त्यां गया पछी, एके बायडी के एके छोकरा सुधांतने नहि छोडतां, तेमनो कचर-घाण बाळी नांख्यो. आर्चिया पेदोनी जमीन बाळी नांखी अने (Mabele) माबेलीनी पासे सिल्बानी सामे १,५०० माणसो थयां तेमांथी १७ जणने तेणे मारी नांख्या, एटले, बाकीना पाछा हठी गया. पछी (Manicravare) मणिक्रावेर भणी पाछो फख्यो ल्यारे तेनी साथे ५०० केदियो, २,००० ढोर, अने केटलाक हाथियो हता.

कांडी उपर हवे बीजो खेदानियो आव्यो, फिलिपे दे-ओलिवैरा तेनुं नाम हुतुं. तेणे १० पलटणो साथे लई जईने त्यांना राजाने केटलुंक नुकसान पोहोंचाड्युं.

आराकानना राजाना सामा थवामां, सिबाशियो गोंजे-लस टिबावे फिरंगाने आश्रय आप्यो हतो. आ माणस (Sundiva) सुन्दिवानो स्वतंत्र राजा थई पड्यो हतो, पण ते निराधार स्थितिमां आवी गयो, एटले, गोवाना वाइसरोयनी मदद मागी, अने एवी शरत करी, के जो तमे मने तमारो आश्रित जाणी मदद आपशो तो, प्रति वर्षे हुं तमने एक वाहाण भरीने चोखा आपीश, अने ते वाहाण गोवे के मलाक्के, ज्यां तमे फरमावशो त्यां, हुं मोकलतो रहीश, तेमज, तमारो खंडियो राजा थईने वर्त्तन चलावीश. तेणे वळी एम पण जणाव्युं, के आराकानना राजाए, डियांगाना (Banguel of Dianga) बंगुल-

मां, पोर्तुगीझोनं खुन कखुं हतुं, तेनुं वैर लेवानी मारी मतलब हती, तेने अनुसरीने में मारी पाछली विरुद्ध वर्त्तणूक चलावी छे, ए बात पण लक्ष्मां राखवा जेवी छे. वळी तेने विशेष आदर थाय एटला माटे, एम केहेवामां आव्युं, के आराकानना राजाने हराववामां आवज्ञे तो तेनी पासेथी पुष्कळ धन मळी शके एम छे. ज्यां धननी बात आवी त्यां आजवेद वाइसरोय ललचायो, अने तेने आश्रय आपवानुं कबुल कखुं.

अस कामने माटे, १४ म्होटां वाहाणो, अने बे मछवानो काफलो आपीने, दो फ्रान्सिस्क रोक्षोना उपरीपणा नीचे, गोवेथी मदद मोकली. ते सेप्टेम्बरना मध्य भागमां नीकळीने ३ जी आक्टोबरे आराकान आवी पोहोंच्यो. अने पोताना आव्यानी खबर टिबावने आपवाने एक युद्धनौका अगाडीथी रवाने करी दीधी.

१६१६ ना आक्टोबरनी १५ मी तारीखे, म्होटी जलसेना नदीमां आवती रोक्षोना जोवामां आवी. आ सेनाने मोखरे वलंदानां केटलांक वाहाणो हतां. एक डच पिंग उपरथी प्रथम तोपनो आवाज थयो, एटले, बंने वच्ये युद्ध मच्युं, ते आखो दिवस जामेलुं रह्युं, तेमां बंने पक्षनां घणां माणसो माखां गयां. रात्रनी वेळाए सामा पक्षवाळा खशी गया. आणी तरफ रोक्षोए पण निश्चय कखो, के ज्यारे टिबाव पोतानी फोज लईने आवी मळे त्यारे लडाई शिरू करवी. आवी धारणाथी ते नदीना मुखमां पडाव नांखीने रह्यो. एने वाइसरोयनो हुकम तो एम हतो, के टिबावनी राहा जोयावीना, एकदम राजा उपर हुमलो लई जवो; पण ते ता० ३ जिये पोहोंच्यो, छतां, ता० १५ मी सुधी कांई करी शक्यो नहतो, तेमज, अगाडथी बोट मोकली खबर

आप्या छतां पण, टिबावना तरफथी कांई समाचार पण मळ्या नहता.

छेवटे, ५० वाहाणोनो काफलो लईने टिबाव आवी पोहोंच्यो. तेना आव्या सिवाय रोक्षोए लडाई चालती करी, ते वात तेने पण गोठी नहि. एकठी मळेली सेनाना बे विभाग कऱ्या, अने ते अकेकानी सरदारी नीचे राख्या. पछी तेओ नोवेम्बरनी अध-वचे नदीना मुखमांथी आगळ बधीने चाल्या, तो त्यां शत्रुनी सेना पडाव नांखीने रहेली तेमना जोवामां आवी, ते.ङ्गर हुमलो कऱ्यो. तेमां दों फ्रान्सिस्कने बंधुकनी एक गोळी वागतां मरण पाम्यो. ते विषेनो तेना वाहाण उपर वावटो चडतां, टिबाव पाछो फरी गयो. अने ओट थतां बंने लश्कर छूटां पडी गयां. ग्रास्फर दे आब्रुसनी एक युद्धनौका, आराकाननी सेना भेगी भळी गई हती, तेथी पाछळ रही गई, तेनो नाश करी नांखीने, ते उपरनां माणसोने मारी नांख्यां. आब्रुसने तेनी भयभित घायलस्थितिमां, आन्तोनिय कार्वालो लई आव्यो, पण ते थोडा दिवस पछी मरण पाम्यो.

दों लुवीझ दे आजवेद, जेने हवणां कमांडर ठराववामां आव्यो हतो, ते आ स्थळेथी पोतानी बधी जळसेना लईने सुंडिवा भणी चालतो थयो. गोंजेलस, टिबावनी मददे नहि रेहेतां, ते त्यांथी गोवे रवाने थई गयो.

उपरनो बनाव बन्या पछी, तरतज, आराकाननो राजा पो-तानी सेना लईने सुंडिवा आव्यो. ते तेणे कबजे करी लीधुं, एटले हवे, आ ठेकाणेथी पोर्तुगीझो समूळगा नीकळी गया, अने सीबास्टिआव टिबावनी ऐतिहासिक काहाणीनो पण अंत आव्यो.

१६१६ मां लिझबनथी त्रण वाहाणो लई नीकळेलो, दो मान-
वेल दे मेनेजीस, तोफान नड्या पछी, मादागास्कर आव्यो, त्यां
४ इंग्लिश वाहाणो तेना जोवामां आव्यां. इंग्लिशोने पोते पोहोंची
शके एम छे के नहि, तेनी खातरी करी लीधा पछी, तेमना एक
न्हाना वाहाण उपर भडाको कखो, एटले अंग्रेजोए पण तेमना
उपर हुमलो करवा मांड्यो.

रात्रनो लाभ लईने मानवेल आगळ नीकळी चाल्यो, अने
सवारे थतां मेटा (Maytta) ना टापुओ आगळ आवी पो-
होंच्यो. अंग्रेजो पण तेनी पूठे पड्या. पवन पडी जवाथी मान-
वेलथी नाशी जवायुं नहि, एटले लडवुं पड्युं. पोर्तुगीझ वाहाण,
डोल विनानुं थई पड्युं, तेथी अंग्रेझिया बेटे पोहोंची जवानो
प्रयत्न करवा मांड्यो, तेवामां, भलमनसाइ बतावीने ब्रिटिश एड-
मिरले तेने काहाव्युं, के तमारुं वाहाण घणा जोखममां आवी
पड्युं छे, तेथी तमारो बधांनो नाश वळी जशे, माटे मारुं मानो
तो तमे अमने शरण थई जाओ, एटले अमारा वाहाणमां बेसा-
रीने अमे तमने हेमखेम सुरत उतारी मूकीशुं, त्यांथी तमे गोवे
रवाने थई जजो. पण अभिमानी अने हठीला मानवेले मान्युं
नहि, एटलुंज नहि पण, दयाखानारा एडमिरलने जवाबमां का-
हाव्युं, के हवेथी जो तमे आवां टाहायलां करशो तो
तमारो माणस अमारी पासे आवशे तेने गर्दन मारीशुं. छेवटे
वाहाण भरतीमां गोथां खातुं किनारा भणी घसडाई जतां, बे
खराबानी वच्ये आवी भूटकायुं. माणसो तेमांथी उतारी पडीने
किनारे जई पोहोंच्यां. काफरोना टोळामां आवी फसतां, तेमनां
लुगडां लत्तां काहाडी लईने नागा करी मूक्या. केटलाक भूख-
मराथी अने थाकोटाथी माखा गया. बाकीना महाकष्टे, छेवटे,

मोम्बासा आवी पोहोंच्या. त्यां शहरने खर्चे तेमने खावानुं मळवा लाग्युं. पछी ता० १० मी सेप्टेम्बरे गोवे आवी पोहोंच्या.

आर्बस्तानमांना सोहार बंदरनो व्यापार दूटवा लाग्यो, तेथी ओर्मेझ अने मस्कतनी जकातमां टांच पडवा मांडी, माटे आ खांपण मटाडवा सारु, वाइसरोये दों फ्रान्सिस्क रोलिमने एक ग्याली अने बीजां ५ वाहाणो आपीने मोकल्यो. मस्कतमां तेने दों वास्को डा गामानी ५ वाहाणोनी नौकासेना भेगी थई. पासेना आरबोना एक तायफानो अमीर हतो, तेने सौहारनस्-जाम महंमद साथे कांइ वांधो हतो, माटे, पोर्तुगीझ साथे संतलश करवा उपरथी १,२०० माणसोना लश्कर सहित सोहार पोहोंची गया, अने तेमनी तोपो किनारे उतरी जाय त्यां सुधी, एक मस्जीदमां उतारो कखो. तैयारी थई एटले प्रथम तो डुंगरा उपरना एक किल्ला उपर धशी गया, त्यां महंमद रहो रहो लडायकोने ललकारतो हतो, तेवामां बंधुकनी एक गोळी लागवाथी ते मरण पाय्यो. रात्र पडवाथी किल्लानो कबजो करी लेवायो नहि. सवार थतांवांतज, शहर कबजे करी लईने घणी स्त्रियो अने छोकरांने पकडी लीधां. लूंट पण घणी मळी. किल्लो तावामां आवी गयो. जामनो भाइ त्यां हतो तेने कबजे करीने मारी नांख्यो. त्यांना किल्लेदारो नीकळी जता हता, तेमने थयेला ठरावनी विरुद्ध वर्त्तीने, पोर्तुगीझोए लुंटी लईने मारी नांख्या. केदियो पकडी लई जवा नहि एवो पण करार थयो हतो, छतां, ते बाजुए मूकीने घणी छोकरियोने कॅथोलिक बनाववानो सबब बतावीने पकडी गया.

आवाना राजाए जाण्युं, के सियाम अने आराकानना राजा पोर्तुगीझो साथे संधि करी दे, तेना पेहेलां, पोते करी लेवी ए

ઠીક છે, તેથી, તેમની પાસે પોતાના એલચિયો મોકલ્યા. ફિલિપ દે બ્રિટો ઇ. નિકોરના હાલહવાલ કરીને તેને મારી નાંખ્યો હતો, તે વિષે બાહાનાં બતાવીને, તે વાત વિસરાવી દેવાનો પ્રયત્ન કહ્યો, તથા તેમના વેરી પકડ્યા છે, તેમને છોડી દેવામાં આવશે, એ આદિ વાતો તેમણે જઈને વાઈસરોયને કહી. તે સાથે જળાવ્યું, કે આરાકાન ઉપર ચડાઈ કરવામાં અમે મદદે આવીશું. જીતવાથી અઢઢક ધન મળશે, તે તમે રાખજો, અને અમને, એ રાજાનો ધોળો હાથી છે, તે એકજ લેવા દેશે, તેથી અમે રાજી થઈશું. આ પ્રમાણે કરારનામું નક્કી કરવા માટે, વાઈસરોયે માર્તિન દે કોસ્તા ફાલ્કમને એલચિયો સાથે રવાને કહ્યો. ઘણા દિવસ સુધી તેને રાજાની મુલાકાત થઈ નહિ. એક વાર અંધારી રાત્રે તેને એક ઠેકાણે લઈ જઈને માણસોએ કહ્યું, કે અહિં રાજા બિરાજેલા છે, તમારે જે કેહેવું હોય તે કોહો. ત્યાં ફાલ્કમે પ્રત્યક્ષ રાજા દીઠો નહતો, તેમ તેણે જે કહ્યું તેનો જવાબ પણ મળ્યો નહિ, તેથી તેને ખરા-ખોટાની કાંઈ ધાતરી થઈ નહિ. એક વાર શહરના રાજમાર્ગમાં થઈને રાજા જતો હતો, ત્યાં ફાલ્કમ તેને સામો મળ્યો, તથાપિ તેના સામું નહિ જોતાં, રાજાએ આડી બાજુએ જોયાં કહ્યું. છેવટે, કોલકરારની કશી વ્યવસ્થા કહ્યા સિવાય, તેને ગોવે જવું પડ્યું.

ઉત્તર વિભાગની ફેરણી કરવા માટે, વાઈસરોયે એક ટુકડી તૈયાર કરી. તેમાં ૧૨ વાહાણો, અને ત્રીજા એટલાજ બતેલા રાખ્યા. આ ટુકડીમાં ફિઝાલગોની પદ્મિ ધરાવનારા ૧૨ અમીર, વાલંટિયર તરીકે, નોકરી કરવાને દાખલ થયેલા હતા. રૂય ફ્રેર દે આન્દ્રેડ (Ruy Freire de Andrade) તેનો એડ્મિરલ હતો, તે આક્ટોવરની આંખેરિયે રવાને થઈને સુરત આવ્યો. ત્યાંના નવાબે બે હોડિયોમાં સામાન ભરીને તેને ભેટ મોકલાવી દીધી, તેમાં

કેટલીક નવાઈની चीजો, અને રેશમી વર હતો. તેમાંથી બાનુને ઓઢવા જેવું એક ઓઢણું રાખ્યું, અને કહ્યું કે, આટલા ઉપરથી મેં સર્વે માન્ય રાખ્યું છે એમ નવાબ સાહેબે સમજવું, અને એમના માલિકનું મારા સરખું જે જે કામ ફર્માવશે, તે કરવાને હું તૈયાર રહીશ. લીધેલું ઓઢણું કોને આપવું એ વિષે વિવાદ થતાં, છેવટે, એમ ઠણું કે, જેની માશુક અતિ સુંદર હોય તેને આપવું. આ ઠરાવને અનુસરીને રૂય ફ્રૈરની પ્રિયા, હિપો-લિટો ફર્તાંદને તે આપવામાં આવ્યું.

જલ્દસેના સુરતથી સ્ખંભાત ગઈ, તે ત્યાં રહી તેટલી વારમાં, દીવના કિલ્લાની તપાસણી કરીને, ફ્રૈર ત્યાંથી ગોધે ગયો. ગોધા મૂર લોકોના વ્યાપારનું જાણીતું સ્થાન હતું, અને તે ગત વર્ષમાં જ પોર્ટુગીઝોએ તોડી પાડ્યું હતું.

ડિસેમ્બર મહિનો પૂરો થતાં, સ્ખંભાત છોડીને સેના દમ્ભળ આવી. ફિરંગાની આવડી મ્હોટી જલ્દસેના, આગઢ, સ્ખંભાતના અસ્વાતમાં ગઈ નહતી, તેથી લોકોને નવાઈ લાગતી હતી. અહિં તોફાન લાગતાં, ૪ વાહાણો સ્ખોભરાયાં. બે તો માણસો સુધાંત દરિયાને તલ્લિયે પો-હોંચી ગયાં. ત્રીજા માહેલું માત્ર એકજ માણસ બચ્યું. ચોથાનાં વધાં માણસો બચી ગયાં. ઘણી સ્વરી સેના વસઈ પોહોંચી ગઈ, પણ ૮ વ્યાપારી વાહાણો, ચૌલ ભળી નીકઢી ગયાં. ચાંચિયાનાં ૪ પઢાડ તેમને રસ્તામાં મઢ્યાં, તેમણે બે વાહાણો પકઢી લીધાં. બાકીનાં છ રહ્યાં, તે વસઈ આગઢના કાફલાને જઈ મઢ્યાં. એ-ડ્મિરલના દીવાની નિશાની રાખીને, તેની પછવાડે હંકારી જવાની વાત, એ વાહાણવાઢાએ ધ્યાનમાં રાખી નહિ, તેથી તેણે તે ઉપરનાં માણસોની ઢાઢી કતરાવી નાંચી ! બાકી રહેલી સેના ગોબે રવાને થઈ ગઈ.

મલબારની જઝસેનાનો કમાંડર ડૉં બેર્નાર્દો દે નોરૉંજ હતો. કાલિકોટના સામુરિયે ક્રાંગાનુરને ઘેરો ઘાલવાની તૈયારી કરી હતી, અને તેને વલંદાનાં ત્રણ વાહાણો મદદ કરી શકે એમ હતું, તેવામાંજ, નોરૉંજ સમયપર ત્યાં જઈ પોહોંચ્યો, અને સામુરીના નેઅર લોકોને પાછા હટાવી દીધા. આ પ્રમાણે ક્રાંગાનુરને બચાવીને, ૧૧ વાહાણોના કાફલાસહિત તેણે ડૉં. હેન્નિક દે સૌ-જાને કાલિકોટ મોકલ્યો. તેણે ત્યાં જઈને, ત્યાં એક મ્હોટું જહાજ મરાઈ ગયેલું હતું, અને તે મક્કે હંકારી જવાની તૈયારીમાં હતું, તે બાઢી નાંચ્યું; પછી તે મલબાર અને કાનેરા કાંઠાના કિલ્લાની તપાસણી કરીને ગોવે પોહોંચી ગયો.

લંકાના કમાંડરની જગ્યાએ હોમેમને ઠેકાણે, ડૉં નૂનો આલ્વારેઝ પૈરરા નિમાયો હતો. કાંડી ઉપર જેમ હોમેમ હુમલા કરતો હતો, તેમ આણે પળ, તે પ્રદેશમાં કરવા માંડ્યું, અને ઘણાં ઢોર કબજે કરી લીધાં.

ફિરંગાની ચાકરીમાં એક અજાણ્યો સિંગાલી રહેલો હતો, તેનું નામ નિગાપેટી હતું. એનોજ નામરાશી, ત્યાંનો રાજા મરી ગયો હતો, તેના સંબંધની તેને કેટલીક વાતો ખબર હતી, તેનો ઉપયોગ કરીને, તેજ રાજા સજીવન થયેલો પોતે છે, એવું લોકોને તેણે મનાવી દીધું. તેણે જોગીના વેશમાં ફરીને, મરગીપુર (Maragüepor) આગઢ લોકોને દેખા દીધી. અને કેહેવા લાગ્યો કે, મારો દેશ સંકટમાં આવી પડેલો જોઈને, અને પરદેશિયોથી પીડાતો જાણીને, મારા લોકને તારવાને પૃથ્વી ઉપર હું પાછો આવ્યો છું. લોકોને ગઢે આ વાત ઉતરતાં, તેની આસપાસ જથાબંધ માણસોનો મરાવો થવા લાગ્યો. ફિરંગાની ચાકરીમાં જે સિંગાલી હતા, તેઓને પોતાની મળી મેઢવી લેવાને પળ તે ફાવી ગયો. કેટલીક લડાઈયોમાં તે

फिरंगा सामे टकाव करी शक्यो नहि, पण छेवटे २४,००० माणसोनो जमाव बधतां, ते कोलम्बो उपर चडी आव्यो, अने नि-
कोलेगा नदीने किनारे पोहोंचतां, त्यां आगळ लंकाना राजाधि-
राजनं पद धारण कछुं. अने एटलो बधो छकी गयो के, कांडीना
राजाने त्यां माणस मोकलीने केहेराव्युं के, तमारी बे राणियोमांथी
एक मने आपो. राजाए तेना उत्तरमां काहावी मोकल्युं के,
तमे फिरंगाने जीतशो त्यारपछी सर्वे सानां वानां थशे. उन्मत्त
बनावेलाने, आ केहेण रुच्युं नहि. तेणे जणाव्युं के, हवेथी हुं तुमने
फिरंगियो जेवा मारा शत्रुप्रमाणे गणीने तमारी खबर लईश. राजा
एटलो भलो हतो के, ते आ ढोंगी माणसने अवारनवार आश्रय
आपतो हतो. आ वेळाए पण, तेनी मददमां राजानां २,०००
माणस हतां, तेओए आवी अयोग्य वात सांभळी, एटले सर्वे, तेनी
पासेथी नीकळीने कांडी जतां रह्यां.

आणी तरफ, मानवेल सेसार (Manwel Cesar) अने दों का-
न्स्टनटार्इन, ए बे जणे, पोतानी फोज एकठी करी, अने तेओ
निकापटी उपर चडी गया. ७,००० साणसो सहित ते एक डुंगर
उपर चडी गयो. फिरंगा तेनी पछवाडे धाई, तेना मोरचामां पेशी
गया, ने १,००० माणसो कतल करी नांख्यां. ढोंगी निकापेटी रा-
ज्यचिह्न अने अलंकार काहाडी नांखीने जंगलमां नाशी गयो.
तेनां बाकीनां माणसो, लाउवा नदी ओळंगीने नाशी गयां. पोर्तु-
गीझोए लडाईना मेदानमां छावणी नांखी. सामा पक्षमां माणसो
जतां रह्यां हतां, तेमांथी (५०० माणस) पाछां आवीने, पोर्तु-
गालना मेलाणमां दाखल थई गयां.

कांडीना राजानुं अपमान थवा उपरथी, तेणे निकापेटीना
उपर भेगो हुमलो करवानी धारणाथी, सोफ्रागनना कमांडर

પાસે પોતાનો ઇલ્ચી મોકલ્યો; પળ તે સંબંધમાં યોગ્ય કરવાને બદલે, અને ઇલ્ચીનો આદરસત્કાર કરવાનો વેગલો મૂકીને, ક-માંડર ફારિયા તેને મારી નંચાવ્યો. અને રાજાના સંદેશાનો જવાબ મોકલવાની કશી દરકાર કરી નહિ.

એક હલકા કુટુંબનો સિંધાલી, ઇસાઈ થઈ ગયો હતો, અને ફિરંગાની નોકરીમાં રહેલો હતો, તેનું નામ બદલીને આન્તોનિયો બારેટો પાડવામાં આવ્યું હતું, તે આ સમયે કાંડીના રાજાપાસે હતો. તે સ્વપરાક્રમથી, રહેતાં રહેતાં વધીને, રાજાની સેનાનો સરદાર થઈ પડ્યો હતો. “ ઉવાના રાજ્યનો રાજ અને હાકમ ’ એવી તેને પદવી આપી હતી. નિકાપટીનું બંડ ડબાવી દેવાનું બાહાનું બતાવીને, સોફ્રાગનનો ફિરંગી કિલ્લો લઈ લેવા સેના લઈને, આ ૦ બારેટો ત્યાં ગયો. આ વેળાએ ત્યાં, સુમારે ૬૦ કિલ્લેદાર હતા, અને તેમના કેપ્-ટિનો ફારિયા અને માટોસો નામના હતા, તેમની સાથે મસલહત કરવાને બાહાને મેળાપ કરી, ઘણા સ્વરાને મારી નાંચ્યા. બાકીના નાશીને દેવઝમાં ભરાઈ પેઠા, પળ તેમની પાસે કાંઈ હથિયાર ન હતાં, તેથી ફરીને પકડાઈ ગયા, તેમને કેદી બનાવીને, તે કાં-ડીના રાજાની હુજૂરમાં લઈ ગયો.

પોતાના ઇલ્ચી પ્રતિ, ફિરંગાએ કૃતગ્રતા બતાવી હતી, તેનું વૈર લેવા જેવી કૃતિ પોતે નહિ કરતાં, તેમની માયા ભરેલી રીતે બરદાસ્ત કરવા માંડી. બાલેન ઉપર વલંદા હુમલો કરવાની તૈ-યારીમાં હતા, તે અટકાવવા સારુ, કેદિયોમાંથી બે જળને તે કિ-છાના કમાંડર માનવેલ ફાલ્કમ પાસે મોકલીને, તે કિલ્લો પોતાને સ્વાધીન કરી દેવાની સૂચના કરાવી. પળ તેણે માન્યું નહિ, ઇટલે, ૧૦,૦૦૦ ચોદ્દા અને કેટલાક હાથિયો લઈને, રાજા બાલેન ઉપર ચડી ગયો. માનવેલે થોડા દિવસ ટકાવ કહ્યો, પળ તેનાં મા-

ળસો તેને મૂકી જવા માંડ્યાં, અને બાહારનો બીજો આશ્રય આવવાનો હતો નહિ, એટલે તેણે સંધિ કહ્યો.

પોર્ટુગીઝોએ શિયામના રાજા ઉપર હાથ રાખ્યો હતો, તેથી તેણે આ સમયે, પોતાનો એલ્ચી ગોવે મોકલ્યો. માર્ટીન બંદર તેમને સોંપી, ત્યાં કિલ્લો બાંધવાની પરવાનગી આપવાની પોતાની મરજી જણાવી. તેમાં રાજાનો ઇરાદો એ હતો, કે ત્યાં કિલ્લેદારો રહે, અને થોડી નૌકાસેના રાખવામાં આવે તો, પડોશમાં દુશ્મનો રાજા હતો, તેના ઉપર ધાક રાખવાને બની આવે. પોર્ટુગીઝોએ એલ્ચીનો ઘણો આદરસત્કાર કહ્યો. ફ્રાયર ફાન્સિસ્ક, ઇસાઈની ડોમિનિકન શાખાનો હતો, તેની સાથે મૂલ્યવાન પોશાક આપીને, તેને રાજાના દરબારમાં મોકલ્યો. તેણે ત્યાં જઈને રાજાને કહ્યું કે, આવના રાજાને, આપણે તાબે કરી લેવામાટે આપણી બંનેની સેના એકઠી કરવી; શિયામ અને મલાક્કા વચ્ચે નિર્બાધ વ્યાપાર ચાલતો કરવો; અને રાજાએ શિયામમાં વલંદાને પેસવા દેવા નહિ. તેના જવાબમાં રાજાએ કહ્યું કે, પોર્ટુગીઝો પાસેથી કાંઈ પણ દાણ લીધા વિના, અમારે સર્વે બંદરે વ્યાપાર કરવા દેવાની છૂટ આપવામાં આવેછે. તેમજ, અમારા વેપારિયો એજ રીતે મલાક્કામાં આવીને વ્યાપાર કરશે. આટલા દિવસ અમારા વ્યાપારી મલાક્કે આવતા નોહોતા, તેનું કારણ એ હતું કે, તેમની સાથે સલુકાઈની ચાલ ચલાવવામાં આવતી ન હતી. અને તેના દાસલા અમારી પાસે મોજુદ છે, એમ કહીને જે વાત આ સંબંધમાં જાહેર થઈ, તે બધી જણાવી દીધી. વઢી તેણે કહ્યું કે, વ્યાપાર સંબંધી અમને અગત્ય જણાઈ હતી, તેથીજ, ઈંગ્લિશ, ડચ, અને મલય એઓએ અમારા પ્રતિ ઘણી માનની લાગણી જણાવી છે, તેથી અમે અમારાં બધાં બંદરે વ્યાપાર કરવાની તેમને પરવાનગી આપી દીધી છે.

વઢી રાજાએ કહ્યું કે, ડચની સામે થવાને કારણ બનેલું ત્યારે, પોર્ટુગીઝોને તેણે મદદ આપેલી છે; પાટેનની રાણીને મલાક્કાના લોકોએ હરકત કરી હતી, તે વાત મેં ધ્યાન પર લીધી નથી, કેમકે, એ રાણી પોતેજ ગાંડી હતી, અને હવે તે મરણ પામતાં, ત્યાં કોઈ વધારે બુદ્ધિશાળી પુરુષની ગોઠવણ કરવામાં આવી છે, એટલે હવે, મારી ઇચ્છા એવી છે કે, શિયામ પ્રમાણે જ પાટેન સાથે પળ, છૂટથી વ્યાપાર ચાલવો જોઈયે. રાજાએ એમ પળ ઠરાવ્યું કે, અમારા રાજ્યમાં કોઈ ફિરંગી મરી જશે, તો તેની માલમિલકત તેના વારસને સોંપી દેવામાં આવશે. અમારા દેશી ફોજદારી ન્યાયાધિશો વેહેંમાઈને બરાબર ઇનસાફ કરે કે નહિ, એવો અંદેશો રાખીને, અમારા રાજ્યમાં તમારી પ્રજા ફોજદારી અપરાધ કરે, તેનો ન્યાય મારી પોતાની દેખરેખ નીચે કરવાનો રીવાજ ચાલતો કરવામાટે મેં હુકમ ફરમાવી દીધો છે. આ પ્રમાણે બધી વાતચિત નક્કી થયા પછી, ફ્રાયર ફ્રાન્સિસ્ક ગોવે આવ્યો, અને રાજાએ તેની સાથે બે શિયામી દરબારી મોકલ્યા, તે એવી મતલબથી, કે તેઓ ગોવે થઈને સ્પેનના દરબારમાં તેના એલ્ચી તરીકે રહે.

સેંટ થોમે મલિયાપુરના રહેવાસિયોમાં, માંહો માંહો વાંધા ઊઠવા માંડ્યા, એટલે, તેઓ ડ્યુયલ રમીને તેનો સેંટ થોમેમાં ડ્યુઅલ નિકાલ લાવવા લાગ્યા, તેથી, ઘણા માણસો અને સમાધાન. કતલ થઈ જવા લાગ્યા. આ ગડબડાટ બેસારી દેવામાટે, વાઈસરોયે ત્યાં રૂય દિયાઝ સામ્પેયોને ૭ વાહાણો, અને ૨૫૦ સૈનિકો આપીને મોકલ્યો. તેણે ત્યાં જઈને સમાધાન કરી દીધું. પછી તેણે પોતાપાસેનાં ૬ વાહાણો આપીને, પેદ્રો ગોમ્સ દે સૌજાને (Carriero) કારીરોના કાંઠાની ફેરણી કરવા મોકલ્યો.

તેણે માંટેપોલી શહર ઉપર અચાનક હુમલો કરી, નઘોદ વાઝી દીધું. આશું શહર લૂંટી લઈને ત્યાંની બાયડિયો અને છોકરાંને પકડી લઈ ગયો. તે જેવો કિનારા ઉપર જતો હતો, તેવોજ, તેને એક મૂર મળ્યો. તેણે કહ્યું કે ગોલકોંડાના રાજા કોટામુઝાએ મારો ઘનો બગાડ કચોછે, તેનું મારે વૈર લેવું છે, અને એટલા સારું હું ફસાઈ બનવાને પણ તૈયાર છું, અને તમને એવી એક યુક્તિ બતાવું કે, કારીરોનો કિલ્લો ફાટામાં તમારે કબજે થઈ જાય.

પેદ્રોગોમ લાલચમાં લપટાયો, તેને ચેતાવવામાં આવ્યો કે, મૂરનું આમાં કાંઈ કાવત્રું છે, પણ તે વાત તેને ગળે ગોમનો તેની ટોઢીસહિત નાશ. ઉતરી નહિ. એક ટુકડી લઈને તે કિલ્લાનો કબજો લેવા ચાલ્યો. તે એક લીગ સુધી પોહોંચ્યો નહિ, એટલામાં તો, ૬૦૦ મૂરો સંતાઈ રહ્યા હતા, તે એના ઉપર ટૂટી પડ્યા. પેદ્રો ગોમ્સ અને તેના બધા કેપ્ટિન, તથા ૧૩૦ માણસો કપાઈ ગયાં, માત્ર એક કેપ્ટિન ડગચો; ૨૫ જણને કેદ કરી લીધા, ૩૦ જણ નાશી છૂટ્યા, તેમને તથા બાકીના માણસોને લઈને જોસેફ પૈરરા દે સામ્પેયો, ત્યાંનાં વાહાણો સહિત, સેન્ટ થોમે રવાને થઈ ગયો.

પકડેલા કેદિયોને મૂરોએ ગોલકોંડાના રાજા પાસે મોકલી દીધા. તેણે વાઈસરોયને કાહાવ્યું કે, આપણી વચ્ચે સલાહ જઝવાય, તે સંબંધી વાતચિત ચાલે છે, એટલામાં, મારા દેશમાં પેશીને તમારા માણસો આવાં અપકૃત્ય કરે છે, તે ઠીક નથી. તેણે જવાબમાં જણાવ્યું કે, અમને પૂછ્યાવિના બારોબાર એ કામ થઈ ગયું છે. છેવટે આ પ્રમાણે યુલાસો થતાં, માંટે

पोलीमांथी पकडी लीधेलां बइरी छोकरांने, पोतपोताने घेर मोकली देवानी शरते, गोलकोंडाना राजाए, पोर्तुगीझ केदियो छोडी मूकवानी गोठवण करी.

लंका भणी फरीने दृष्टि करिये छिये तो, त्यां फिरंगीनी स्थिति सारी जोवामां आवती नथी. तेओ सोफ्रागान अने बालेनना किल्ला खोइ बेठा छे. अने कांडीनो राजा तेमनो शत्रु थईने बेठो छे, एटलुंज नहि, पण तेमणेज वटाळेलो सिंघाली आन्तोनिय दे बर्रेंटो, अने नामधारी ठगारो, निकापेटी ए बे तो खरेखरा पूठे लागेलाज छे. हवणां निकापेटी हारेलो छे खरो, पण तेनी साथे घणा देशियो भळेला होतां, ते लंकामां एक सत्ताधारी थई पडे एवी भीती रह्यां करती हती. आ वेळाए लंकामां दों जुनो आल्वारेझ परैरा कमांडर हतो, ते तो एमज धारी बेठो हतो, के लोकोना उपर दया बतावी तेमने वश करवा करतां, तेमना उपर घातकीपणुं करीशुं तोज बराबर वशमां रेहेशे. आवी तेनी क्रूर दृष्टि होवाने लीधे, ते ज्यां ज्यां फावी गयो, त्यां त्यां नाश करतो गयो, ने एनी हडफोटमां जे आव्युं ते, गमे तो ते स्त्री होय के पुरुष, न्हानुं होय के म्होदुं, ते सर्वेनो घाण वाळी नांखतो हतो.

पेलान्दुथी फिरंगीनी सेना निकापेटी उपर हुमलो करवाने चाली, रस्तामां केटलाक किल्ला कवजे करी लीधा, अने जथाबंध देशियोने कतल करतां ६०० ने केदी करी लीधा. निकापेटी तालमपेटी भणी नाशी गयो, एटले एना मेलाणमांथी बधाने हांकी काहाडीने फिरंगियो आगळ चाल्या.

हवे बार्रेंटोनी उपर चडी जवा, कोर्लासना दिसाइ दों का-स्टनटाइनने अलिकुर खाने कखो. बार्रेंटो ६,००० माणसो लईने जातिपारामां मोरचा बांधी, सुरक्षित थईने, छावणी नांखी

પડ્યો હતો. તેણે લશ્કરિનની અને બીજી સ્ત્રિયોને જુદે ઠેકાણે સંભાળી રાખી હતી. નિકાપેટી મોરાટેનામાં જઈ ભરાયો હતો. તેથી ફિરંગીની ફૌજને વિચેરી નાંખી હતી. કોઈ સિંઘાલિયો જાપાટામાં આવી જાય, અને હારે, તો નમી પડતા હતા, અને પાછા ફરીને, બીજે ઠેકાણે તેમના સામા થતા હતા. આવી રીતભાત દેશિયોપ ચલાવી, એટલે ફિરંગા હેરાન થઈ ગયા, અને છેવટે નિરાશ થઈને બોતેલમાં જઈ બેઠા.

લોરેન્સો પેરેઝ દે કાર્વાલો ગોવેથી દારૂ ગોઝા અને લશ્કર લઈને કોલમ્બે આવ્યો. બધા આફિસરોએ એકઠા થઈને ગોઠવણ કરી, તે પ્રમાણે આજ્ઞા લશ્કરના ત્રણ વિભાગ કરી નાંખવાના ઠહ્યા. દોં નૂનો આલ્વારેઝ, જનરલ હતો, તે બારેંટોને સોફ્રાગાન અને માદ્રૂરમાંથી હાંકી કાઢાડવાને મ્હોટી સેના લઈને તેના ઉપર ચડી જાય; લુવીસ ગોમ્સ પિંટો, અલીકુર કબજે કરી, નિકાપેટીને ત્યાંથી ચશેડી નાંખે. તેમજ, માનવેલ સેસાર બોતેલ કબજે કરી લેવાને ૧૦૦ માણસો લઈને રવાને થાય, એવી ધારણા કરી રાખી.

માર્ચની આંધ્રેરિયે, જનરલ, સોફ્રાગાન ઉપર ચડી ગયો, ત્યાં શત્રુને હરાવી કાઢાડી, જંગલમાં નસાડી મૂક્યા, અને તેમ કરતાં, ઘણાને કતલ કરી નાંખ્યા. મોરાટેનામાં મજબૂત કિલ્લેબંધી કરીને નિકાપેટી રહ્યો હતો, ત્યાં તેના ઉપર મે માસમાં ચડાઈ કરવામાં આવી. ફિરંગા ત્યાં આવી પોહોંચતાં, તે ત્યાંથી નીકળીને કાંઢી જતો રહ્યો. લુવીઝ ગોમ્સ તેની પછવાડે ધાતાં, અનુરાજાપુરના મેદાનમાં આવી પોહોંચ્યો. નિકાપેટી જંગલમાં પેશી ગયો. તેનાં માણસો વચ્ચેવચ્ચે લડતાં, સાઠેક માણસો ગયાં, એટલે, તેઓ પણ તેમના ધણીની પછવાડે જંગલમાં જતાં રહ્યાં. નિકાપેટીની ધણિ-

અણિયો અને રાજસિંહનો પૌત્ર કેદ પકડાઈ ગયાં. આ પ્રમાણે તેની હાર થઈ, ઇટલે કોર્લાસના વતનિયોએ માલવણામાં જનરલ હતો તેને, ચોખાની ગુણો આપીને, પોર્ટુગીઝોનું ધણીપણું માન્ય રાખ્યું.

ફિરંગાની આ જીત થતાં વાંતજ, પાંડારના રાજાએ, ૩૨ પોર્ટુગીઝ કેદિયો પકડ્યા હતા, તેલઈને, પોતાના ઇલચિયોને દોં જુનો આલ્વારેઝ પાસે સંધિ કરવા રવાને કહ્યા. અહિં કરારની કલમો નક્કી થતાં, ગોવે વાઈસરોયની મંજૂરી માટે નીચે પ્રમાણે લખી મોકલી:—

“બંનેએ સદાને માટે સલાહ સંપ રાખવો; પ્રતિવર્ષે રાજાએ ૪ હાથિયો પોર્ટુગીઝોને આપવા; તેમજ, અમુક પ્રમાણમાં તજ આપીને ઝંડિયા રાજા તરીકે વર્તવું; બાલેનના કિલ્લાને મરામત કરાવીને રાજાએ સોંપી દેવો; કાંડીમાં નવો કિલ્લો બાંધવા સારૂ તેણે કબુલાત આપવી; રાજાનું રાજ્ય તેની અને તેના ત્રણ કુમારોની પાસે નિરંતર રહેવાની સમ્મતિ આપવી.” વાઈસરોયે આ કરાર મંજૂર કરતાં વિશેષ ચોંચવટ એ કરી કે, રાજાની અને તેના વંશવારસોની પાસે હમેશાં રાજ્ય રહેવા દેવામાં આવે તેના બદલામાં, પોર્ટુગીઝોના તેના ઉપર હવણાં જે જે દાવા છે તે બધા તેઓ મૂકી દેશે નહિ. રાજાએ વિચાણું કે, પોર્ટુગીઝોને આ દેશમાં જેવા સત્તાધારી આપણે માનિયે છિયે તેવા તે છેજ નહિ, તો પછી બધી વાત તેણે પડતી મૂકીને, પ્રતિવર્ષે બે હાથિયો આપવાની કબુલાત માન્ય રાખી.

જાફનાપટ્ટમનો રાજા મરણ પામતાં, ફિરંગાએ તે રાજ્ય ઉપર પોતાનો દાવો માની લઈને, તેના ન્હાના કુમારને બદલે, તેના કાકાને ગવર્નર ઠરાવ્યો.

મકાવના ફિરંગા, ચીના પ્રતિ ઘણી હલકાશથી વર્તતા હતા,

તેથી તેમને ત્યાંથી કાઢાડી મૂકવાની ધારણા કરી, પણ તે પેહેલાં ક્લાનટંગમાંથી માણસો મોકલી તેમને કાઢાવ્યું કે, ન છાજતા અપરાધ તમે કરોછો, તે બધા મૂકી દઈને, પાંશરા ચાલવાની કબુલાત આપો, અથવા તેમ ના બને તો, તમે તમામ બહરી છોકરાંને લઈને અમારા બેટમાંથી રવાને થઈ જાઓ. પોર્ટુગીઝોએ કહ્યું કે, અમે એટલા બધા વાંકમાં આવ્યા નથી, તેમ છતાં, અમારા અપરાધની અમને ક્ષમા આપો. હવેથી અમે દેશના ધારાને અનુસરીને વર્તન ચલાવવાને બંધાઈએ છિયે.

ઈરાનનો રેશમનો વ્યાપાર વૃદ્ધિ પામે એવા મનસુવાથી, પોર્ટુગીઝો સાથે નવી ગોઠવણ કરવાની, ત્યાંના શાહને ઇચ્છા થઈ. તે ઉપરથી તેણે સ્પેનના રાજાને લખ્યું, તેનો ભાવર્થ એ હતો, કે તેઓ મળીથી ફ્રાયરો (પાદરિયો) એલચી થઈને આવે છે, તે ધર્મીઓ હોતાં, દુનિયાદારીની કુશલતા ધરાવનારા હોતા નથી, પણ પાણીમાંથી માછલું નીકળી આવે એવા, મોંચરામાંથી નીકળી આવેલા પાદરિયો, અમારે કાંઈ કામના નથી, માટે હવેથી કોઈ કુશલ ગૃહસ્થોને એલચી તરીકે મોકલવા. સ્પેનના રાજાને આ વાત યોગ્ય લાગી, એટલે, તેણે એક સ્પાનિશ ગૃહસ્થ, દોં ગાર્શિયા દા સિલ્વાઈ ફિગરો, એવા નામનો હતો, તેને પોતાના એલચી તરીકે મોકલવાની ગોઠવણ કરી. સોનેરી અને રુપેરી કસબના સુંદર બુટ્ટા જેમાં ભરેલા, તથા જેમાં હીરા માળેક વગેરે કિંમતી નંગ જડેલાં એવું દેદીપ્યમાન્ મહામોઘું ઉપવસ્ત્ર તેને ભેટ આપવાને સોંપ્યું, તે લઈને સિલ્વા માદ્રિડથી લિઝ્બન ગયો, અને ત્યાંથી ઉપડીને ગોવે જઈ પોહોંચ્યો. ત્યાંથી એને જે સૂચનાઓ કરવાની હતી તે બધી જણાવી દીધી. વઢી વિદાય થતાં, એને જે સ્વર્ચી આપવામાં આવી હતી તે ઉપરાંત, ૨૦ હજાર પૌંડ ઓર્મણના કસ્ટમહૌસ યાત્રે ઉધારીને આપવાની ગોઠવણ કરી.

તે ત્યાં જઈ પોર્ટોચે તેના પેહેલાં તો ઈરાનનો એલચી સ્પેન પોર્ટોચી ગયો; એટલે સિલ્વાએ હવે ગોવેથી તુરત રવાને થવું જોઈયે. તેણે વાઈસરોય પાસેથી ૩૦ હજાર ડ્યુકેટ માગ્યા, તે પેટે કાંઈક તેને આપવામાં આવ્યું, પણ તે ત્યાં ગયો કે નહિ, અને ગયો તો શું કહ્યું, તેનો કાંઈ નોંધ જોવામાં આવતો નથી, તે ઉપરથી એમ સમજાય છે, કે કદાપિ નહિ ગયો હોય.

૧૬૧૭ ની આંધ્રિયે, લિઝ્બનથી ૪ વાહાણો ગોવે આવ્યાં, તેમાં દોં જુવાંવ કોર્તિજ કોં દે રેદાન્દ (જોન કૂટિનો) વાઈસરોય થઈને આવ્યો. દોં હીરોમ અંજેવીડ એજ વાહાણમાં પાછો લિઝ્બન ગયો. તેને ત્યાં કિલ્લાના મોંચરામાં કેદ કરી રાખ્યો. તેનું ઘણું અપમાન કરવામાં આવ્યું. છેવટે તેના ઉપર કામ ચલાવવામાં આવ્યું, તેમાં તે વલંદા સાથે વરાવર લડ્યો નહિ એવો તેના ઉપર અપરાધ મૂકવામાં આવ્યો. અને આ સમયે પણ, તેનો અતિશય ધિઃકાર અને તિરસ્કાર કરવામાં આવ્યો. તે વાઈસરોય રહ્યો એટલામાં, તેણે ઘણું નાણું એકઠું કર્યું હતું. પણ તે ઉદાર વૃત્તિવાળો હોતાં, તેની પાસે તેનો સંગ્રહ રહ્યો નહતો.

આ દૈન્ય ઉપર જે અપરાધ મૂકવામાં આવ્યા, તે વિષે ગમે તેમ હો, પણ એણે પોતાના અધિકારમાં જે ઘોર કર્મ કર્યાં છે તેની સીમા નહતી. લંકામાં તે ફાવતો જવાથી એવો ફાટી ગયો હતો, કે છોકરાંને તેની માને હાથે ઘંટીના પડમાં ઘાલીને પીલાવી નાંખ્યા પછી, તેમનાં ઢોકાં વાહાડી નંચાવતો હતો. નિરપરાધી છોકરાંને સિપાઈયો પાસે ઉછઠાવીને ભાલાની અણિયે ફીલી લેતાં તે કકઠાટ કરે તે સાંભળીને, આ કાઠમુખો કેહેતો કે કાગડા, કેવા કાકાકા કરે છે !! ત્યાંના લોક ગાલ કેહેવાય છે, અને પોર્ટુગીઝમાં કાગડાને પણ ગાલ કેહે છે. તેથી કલ્પાંત કરતાં

છોકરાં ને કાગડા એ બે એક નામના ગળીને તેમની કારમી ચીસોને કાગડાના કાકાકા સાથે સરખાવતો હતો.

પોતાના સૈનિકોને રાજી કરવા માટે, તે માલવણના પુલ ઉપર-થી નિર્દોષ દેશી માણસોને નીચે પાણીમાં નંચાવતો હતો, અને તેમને ધરતી જવાને મૂક્યા હાંસ મગર વળગી પડે, તે જોઈને આનંદ પામતો હતો. આ મગર એવા ટેવી ગયા હતા, કે પુલ ઉપર જઈને કોઈ શિશુટી વગાડે તો તેઓ જાણે કે, આપણે માટે ભક્ષ આવે છે, એટલે ઘણા મગર ત્યાં આગળ મેળા થઈ જઈને ઢોકાં કાઢાડ્યાં કરતા હતા.

કોર્તિંજના કારભારના પ્રારંભમાં જ માંગલોર આગળ લડાઈ ચાલતી હતી. આ બેઝાં સાલ્વાદોર રિબીરોની સરદારી હતી. મલબારનો સેનાપતિ દોં દિયાગો કોર્તિંજ તેની ઓથે હતો, તેથી ૧૧,૦૦૦ દેશિયોની સામે થઈને તેઓને હરાવ્યા, તેમાં તેનાં ૬ માણસો માર્યા ગયાં. આ પ્રદેશનો રાજા પોર્ટુગીઝો સાથે મિત્ર-વટ રાખતો હતો, તેથી પોતાના દેશનું બચાવ કરવાનું કામ તેના-થી થઈ શક્યું નહિ, તેથી તેના શત્રુ વેન્ટાકા નાયક સાથે લડવાનું તેણે ફિરંગાને સોંપ્યું હતું. આ કામની સરદારી આન્તોનિય દે સાલ્દાંજને આપવામાં આવી. એની મદદે દોં ફ્રાન્સિસ્ક દે મેનેઝીસ દે બ્રાસાઈમને વિશેષ સેનાનો વધારો આપીને મોકલ્યો. તે જેવો કિનારે ઉતર્યો કે તુરત, કેટલાક મૂર લોકોએ તેના ઉપર હુમલો કર્યો, તેમાં તેઓ કેટલીક વાર સુધી તો જીતમાં હોય એમ જણાયા, પણ પછવાડેથી તેઓ હારી જતાં નાશી ગયા. ૩૦૦ પોર્ટુગીઝો અને ૧,૦૦૦ દેશિયોને તે જગ્યાના રહેવાસિયો ઉપર કબજો રાખવા મૂક્યા.

આ બનાવ બન્યા પછી તરતજ, કેટલાક ક્યાનેરિયોએ પોર્ટુ-

ગીઝો ઉપર હુમલો કહ્યો, એટલે, વાઈસરોયે ફ્રાન્સિસ્ક દે મિરાન્ડા આન્તિકને ૮ વાહાણો અને વિશેષ ફૌજ આપીને મોકલ્યો. તે આગસ્ટમાં આવી પોહોંચતાં લડાઈ થઈ, તેમાં ફિરંગાનાં ૮૦૦ માણસો મરાયાં, ત્યારે તેમના શત્રુનાં ૪,૦૦૦ મુવાં.

(Olala) ઓલાલાની રાણીનું એક વાહાણ મક્કેથી વઢી આવતું હતું, તેમાં મૂલ્યવાન માલ હતો, તે આન્તિકે પકડ્યું. તેથી વૈર રાખી, તેમના શત્રુની મદદમાં આ રાણિયે કેટલાંક માણસો મોકલ્યાં. તેણે બાંગ્વેલ (Bangwel) ને ઘેરો ઘાલ્યો ને બાઢી નાંખ્યું. બંને વચ્ચે સ્ત્રૂબ લડાઈ જામી, તેમાં બે વાજુને ઘણું નુકસાન થયું, તથાપિ, જીતતું પાસું પોર્ટુગીઝો ભળી થયું, એમ તેઓ માનવા લાગ્યા. આ પછી, આન્તિકે ઓલાલાના કિહ્લા ઉપર હલ્લો કહ્યો, પણ તેને પાછો હઠાવી દેવામાં આવતાં, ત્યાંથી તે જતો રહ્યો.

૧૬૧૮. આ વર્ષના પ્રારંભમાં, વેન્તાકા નાયક, ૧૨,૦૦૦ કાંનેરિયોની સેના લઈને, લુવીસ બ્રિટો મેલ ઉપર એકાએક ટૂટી પડ્યો. આ વેઢાએ, તે દોં ફ્રાન્સિસ્ક દે મિરાન્ડા આન્તિકની મદદે આવ્યો હતો. આ બંને સરદારોને નાયકે મારી નાંખ્યા, અને તેમની સાથે ૧૮૦ પોર્ટુગીઝો તથા ૬૦ ગુલામો પણ કતલ થઈ ગયા.

પોર્ટુગીઝોનો હિન્દમાં સ્વાર્થ સચવાય એવા મનસુવાથી, કોતિંજ (જૉન કૂટિનો) વાઈસરોયે મોગઢ પાદશાહની દરબારમાં એલચી મોકલી દરખાસ્ત કરી, કે બ્રિટિશ અને વલંદાને તેના બંદરોમાં પેસવા દેવા નહિ. ફિરંગાએ આ પ્રયત્ન ચલાવ્યો તેનો પરિણામ એ આવ્યો, કે તેમનાં લગભગ ૨૦૦ વાહાણો મોગઢના બંદરોમાં રોકી રાખવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો હતો, તે રદ

કચ્છો; તેમજ, દંમણ અને દીવ ઉપર સવારી કરવા માટે, ૩૦,૦૦૦ અશ્વાર મોકલવાની ગોઠવણ કરી હતી, તે પણ બંધ રાખી.

૧૬૧૮ ની વસંત ઋતુમાં, ૩ વાહાણો અને ૨ ફલાઈંગબોટો, લિઝ્બનથી હિન્દ આવવા રવાને કરવામાં આવી; તેની સરદારી ડૉં ક્રિસ્ટોફર દે નોરોંજને સોંપી હતી. એક ફલાઈંગબોટ બધાં કરતાં અગાડી નીકળી ગઈ હતી. તે કેપ-આફ-ગુડ હોપની પાસે, ૬ બ્રિટિશ વાહાણોના કાફલાના ઝપાટામાં આવતાં, તેમણે તે જ્ઞાલી લીધી. તે માંહેલા માણસોના કેહેવાથી બ્રિટિશ એડ્મિરલના જાણવામાં આવ્યું કે, બીજાં વાહાણો પછવાડે આવે છે, એટલે, તેમની વાટ જોતો તે બેઠો. જ્યારે તે આવી પોહોંચ્યાં ત્યારે નોરોંજને કેહેવામાં આવ્યું કે, સુરત આગળ ૪ બ્રિટિશ વાહાણો પકડી લઈને અમને ૭૦ હજાર પૌંડનું નુકસાન કરવામાં આવ્યું છે, તે ભરી લેવા માટે અમારા રાજાનો હુકમ છે કે, અમારે પોર્ટુગીઝોની જે ઇસ્કામત હાથ આવે તે કબજે કરી લેવી. તે પ્રમાણે અમે તમારાં બધાં વાહાણો જપ્ત કરિયે છિયે. આ વાત સ્વરી હતી, એટલે નોરોંજે સમજીને ૭૦ હજાર પૌંડ ભરી દીધા; તે ઉપરાંત બ્રિટિશ વાહાણોના સ્વારવા વગેરેને ઇનામ તરીકે વેહેંચી આપવા ૨૦ હજાર ડ્યુકેટ રોકડા ગણી દીધા. આ પ્રમાણે છૂટીને, નોરોંજ જ્યારે ગોવે આવ્યો ત્યારે, તેના આવા અપોચા કૃત્યને લીધે, તેને પકડી, કેદ કરીને, લિઝ્બન ચડાવી દીધો.

અચીનવાઝાએ જોરકાનના રાજાને તેના રાજ્યમાંથી કાઢાડી મેલ્યો, ત્યારે તેની પાસે ૮૦ વાહાણો હતાં, પણ તેમાં જોડયે તેટલાં, માણસો નહતાં, તેથી મલાક્કાના ગવર્નરની પાસે જઈને તેણે મદદ માગી, પણ અચીનની સાથે લડાઈમાં ઉતરવાની તેની મરજી

નહતી, તેથી જોરકાનના રાજાને કશી મદદ આપી નહિ. પરંતુ જામ્બીમાં ડચ લોકોની ફેક્ટરી (વચાર) હતી, તે લૂંટી લેવાને, ગવર્નરે લોપો દે સૌઝાને લશ્કરની એક ટુકડી આપીને મોકલ્યો. મલાક્કાના કમાન્ડરનો દીકરો અને જમાઈ તેની સાથે હતા, તેઓ આ ઝગડામાં સપટાઈ ન જાય એટલા માટે, હુકમ પ્રમાણે ફેક્ટરીને કાંઈ કશું નહિ. ત્યાં માત્ર ૪ કે પાંચ ડચ લોક હતા. બાકીના કેટલાક દેશી હતા, તેમના ઉપર હુલો કરત તો ત્યાં પૈસાનો સારો જમાવ કરવામાં આવ્યો હતો તે તેમના સ્વાધીનમાં આવી જાત, પણ તેમ નહિ કરતાં, તેના માર્ગમાં કાંઠે કેટલાંક શહર આવ્યાં, તેની વિનાકારણે ચરાબી કરી નાંચી, ને નવા શત્રુ વધાયા.

આ વેળાએ, તાતારના લોકો વિફળા હતા; ચીનના કેટલાક ભાગ ઉપર તેઓ પોહોંચી વઢી તેના લશ્કરને હરાવ્યું; અને કોરિયા પાસેથી ચંડળી લીધી. પછી તેઓ પેડિત ઉપર ચડી ગયા, પણ ત્યાંથી તેમને પાછાં હઠવું પડ્યું. આ સમયે તેમને મદદ કરવાને, મકાવમાંથી પોર્ટુગીઝોની લશ્કરી ટુકડિયો ડમી કરીને, પેદ્રો અને કાવો એ બે કેપ્ટિનો ગયા. ત્યાં તેમને જોઈને, પોર્ટુગીઝોના જે વ્યાપારી આડતિયા હતા, તેમના જોવામાં આવતાં, તેમણે ધાણું કે, આ લોકો અહિં પેધા પડશે તો આપણને નુકસાન પોહોંચાડશે, એટલે, તેમને લાગતા વઢગતાઓની મારફત પોતાના મહારાજાને સમજાવીને, તેઓને પાછા મકાવ રવાને કરી દેવાવ્યા.

લંકામાં નુનો આલ્વારેઝ પરેરા જનરલ હતો, તેને ઠેકાણે કાન્સ્ટન્ટૈન દે સા ઇ નોરોંજની નિમણૂક થઈ. તેણે સામ્રાજાનમાં કિલ્લો બાંધ્યો. ૧૦૦ પોર્ટુગીઝ અને ૨૦૦ લશ્કરિન (સિંધાલી) કિલ્લેદાર મૂક્યા. ટ્વી કોરલામાં કોટબંધી કરીને માદુન (Madune) ભરાઈ પેઠો હતો, તેના ઉપર ચઢાઈ કરવા ગયો.

ઘાવા પીવાની સામગ્રી એકઠી કરવા માટે નોરોંજ સીતાવાકમાં થોડા દિવસ રોકાયો.

પ્રાચીન સમયની ભરવસ્તીવાઢી આ નગરીના કોટનો એક ડંચો કોઠો રહી ગયેલો હતો, ત્યાં તેણે નિવાસ કહ્યો. એક માસ સુધી દેશમાં કૂચ કરતો તે ગયો, પળ ત્યાંથી માદુન યશી ગયો હતો, એટલે, તેના રાજધાની શહેરે પોહોંચી ગયો તો તે યાલી થઈ ગયેલું જોવામાં આવ્યું. તોપળ તે યાઢી નાંચ્યું. પોતાના શત્રુનો ભેટો થયો નહિ, તેથી તે પાછો યાઢી જતો હતો, એટલામાંજ, ચા-કાશિયન ઝાલા માદુનનાં ૫૦૦ માળસો લઈને તેના સામો આવી ડમો. ઝાલાને ઁરામાં લેવા, થોડાં માળસ સંતાડી રાચીને, નોરોંજે ધસારો કહ્યો, તેમાં કેટલાક માચ્યા ગયા, અને નામીચા ૩૫ માળસોને કેદ કરી લીધા, તેમાં ઝાલો પળ ઝલાઈ ગયો. તોપળ ફિરંગા ડપર ચડી આવેલા માળસોળ ફરીને હુમલો કહ્યો. તેમાં પળ, આગઢ પડતાં ૩૦ માળસો માચ્યાં ગયાં. ડવાનો કુંવર પોતાને રાજા કેહેવરાવતો હતો તે પળ માચ્યો ગયો.

મલબાર કાંઠે એક હરકત ડમી થઈ. ગોવામાં એક કુનહેલ નામના શયસને ફાંસી ઢીધો હતો, તેનો મત્રીજો ઢોં પેટ્રો, જેને યટાઢીને ઇસાઈ કરવામાં આવ્યો હતો તે, ગોવા શહેરમાંથી નાશી છૂટી, ૫ પડાડ કબજે કરી લઈ, ઢરિયામાં લૂંટફાટ કરવા લાગ્યો. તેણે ફિરંગાનાં ઘણાં યાહાણો ઝાલી લીધાં, વ્યાપાર ફિટાવી નાંચ્યો, અને ઢે-લાસ-વાકાસ અને ત્રિસ્ટાવ ગોલાયો (Tristao Golayo) ઢે ઢેટો કબજે કરી લીધા. ઢોં કાન્સ્ટંટાઈન ઢે સા-એ, આ માળસને હઢા કરતો અટકાવવાને ૪૦ યુદ્ધનૌકાનું સૈન્ય કોલમ્બેથી મોકલ્યું. માનારથી ઢીજાં ૧૮ ન્હાનાં યાહાણો તેમાં મઢ્યાં. આ પ્રમાણે મ્હોટી સેના લઈને ઢિટોરિયો ઢે આનુ, ગો-

લાયા બેટ ઉપર ગયો. ત્યાંથી બે માણસોએ તેને વાતમી આપી કે, દારૂગોળો લેવા માટે, ૫ પડાઉ આટલામાંજ કહિંક ગયાં છે. વિશેષમાં તેઓએ એમ પણ જણાવ્યું કે, પેટ્રોએ એક ઘરમાં ૩૦ હજાર ડ્યુકેટનો સરસામાન ભરેલો છે, તે લેવો હોય તો લાગ છે. આત્રુને આ વાતમીમાં કાંઈ સચ્ચાઈ જણાઈ નહિ, તેથી કાંઈ કશું નહિ, પણ ૫ પડાઉ પાછાં આવવાની રાહા જોઈ બેઠો. તે આવી પોહોંચતાં તેણે લડાઈ ચલાવી, પણ તેમાં તે હાથો. ૧૮ માત્રુરનાં વાહાણોમાંથી ૧૨ તે યોઈ બેઠો; અને ૩૦૦ માણસો કતલ થઈ ગયાં. વાકીના ઘણા જણાને પેટ્રોએ કેદ કરી લીધાં તેમાં આત્રુની આવરૂ લૂંટાઈ અને તે પણ કેદ પકડાયો.

આ બનાવ બન્યા પછી, થોડી વારે, દોં પેટ્રોએ ફિરંગાના એક વ્યાપારી કાફલા ઉપર હુમલો કયો. આ કાફલાનું રક્ષણ કરવાને એક લશ્કરી ટુકડી સંગાથે હતી. પેટ્રોએ એક વાહાણ પોતાને કબજે લીધું, પણ તેના સામું કોઈ થઈ શક્યું નહિ. આ વાહાણ પાછું લેવાને, નેગાપટ્ટમના એક વ્યાપારિયે ચોકીવાળા વાહાણના કેપ્ટિનોની ઘણિયે પલ્લશી કરી, પણ કોઈયે તેનું કાંઈ ગણકાશું નહિ. છેવટે, એક સ્પાનિશ ફ્લાઈબોટ ત્યાં આવી પોહોંચી, તેના કેપ્ટિનની આજીજી વેપારિયે કરી, તે ઉપરથી, તેણે એક જ્ઞપાટા-માં પેલું વાહાણ છોડાવી લીધું.

અહિં આવી ધંમસધંમા મચી રહી હતી, તેવામાં, એક વાતમી એવી મઝી, કે જાફનાપટ્ટમનો રાજા માદુનને મદદ કરે છે, અને એ પણ કબુલ કરેલી સંઘળી આપતો નથી. કાન્સ્ટંટાઇન દે સાએ ફિલિપ દે ઓલિવીરાને ૧૫૦ પોર્ટુગીઝો અને ૩,૦૦૦ લશ્કરિનોને, સંઘળી વસુલ કરવા મોકલ્યા. લુઇઝ કાબ્રાલ દે ફારિયા પણ અહિં આવી પોહોંચ્યો હતો. રાજાએ કેહેવરાવ્યું કે તમારે ચડી આવવાની

જરૂર નથી. હું કરાર પ્રમાણે સ્વંડળી પોહોંચાડી દર્શ. આ વાત ફિરંગાને રૂચી નહિ, કેમકે, બંનેલશ્કર મેગું થઈ જાય નહિ એટલા માટે, રાજાનો આ એક પ્રપંચ છે, એમ તેઓને સમજાયું. ફારિયા ઉપર રાજાએ હુમલો કહ્યો, તેની મદદે ઓલિવીરા આવી પોહોંચ્યો. જથાબંધ સિંઘાલિયો ફારિયાના લશ્કરના મોઝરા ઉપર ધસી જતા હતા, તેમને હરાવી દીધા. રાજા નદી ઓઢંગીને નાશી જતો પકડાયો, તે સાથે ૮૦,૦૦૦ રૂપિયાની રકમ હતી, તે પણ હાથ આવી ગઈ. આ વેઢાએ રાજાની સાથે કુંવરિયો હતી, તેમનું ફિરંગાઓએ ઘણું અપમાન કહ્યું. તેના સાઢાને કાને પેહેરેલી મૂલ્યવાન કડી હતી તે એક ફિરંગાએ કાન કાપી નાંચીને તોડી લીધી, તે જોઈને રાજા ત્રાશી ગયો, અને પોતે પેહેરેલાં ઘરેણાં કાઢાડી નાંચી તે એક પાસે ઉમેલા માણસને સ્વાધીન કરી દીધાં.

ઓલિવીરાએ રાજાને કહ્યું કે, જેઓ તમારી સાથે વ્યવહાર ચલાવે છે, તેઓની એક યાદી કરાવીને મને આપો. રાજાએ તે પ્રમાણે કરતાં, ઓલિવીરાના પોતાનાજ નામ ઉપર ૨૦,૦૦૦ રૂપિયાનું સાલિયાણું આપવાનું નોંધેલું જણાઈ આવ્યું. તેમજ, માજી જનરલ દોં નૂનો આલ્વારેઝ પેરેરાના નામ ઉપર ૯૦,૦૦૦ રૂપિયાનું સાલિયાણું દાખલ કરેલું જોવામાં આવ્યું. રાજાને ગોવે મોકલી દીધો, માદુનને આશ્રય આપનાર હવે કોઈ રહ્યું નહિ, એટલે તે પોર્ટુગીઝોને શરણ થઈ ગયો.

આન્દુ વોતેલો દા કોસ્તા, ૬ વાહાણોના કાફલા સાથે, જાફનાપટ્ટમમાં પડ્યો હતો; તેને એવી વાતમી મઢી, જે ગાલ આગઢ એક વિશાઢ ડાનિશ વાહાણ આવ્યું છે, અને તે ઉપરના માણસોએ કેટલીક લૂંટ મેઢવી લીધી છે. આ ઉપરથી, તે ત્યાં પોહોંચી ગયો. ત્રણ હોરા સુધી લડાઈ થઈ તેમાં તેણે તે વાહાણનો કબજો કરી લીધો.

બ્રાહ્મિલથી એક પોર્ટુગીઝ વાહાણ આવતું ડચોએ પકડીને, તે ઉપરના ૨૦ યુવાસિયોના હાથ પગ બાંધી, તેમને દરિયામાં ઠેલી દીધા હતા, અને વાકીના માણસોને કેદી બનાવીને જાકાત્રે લઈ ગયા હતા. ૬૦ મૈલને છેટે, એક ઇંગ્લિશ ફેક્ટરી હતી, ત્યાં તેઓ છૂટીને પોહોંચી ગયા, ત્યાંથી અંગ્રેજોએ દયા આપીને તેમને મલાક્કે પોહોંચાડી દીધા. અંગ્રેજો પાસેથી તેમના જાણવામાં આવ્યું હતું, કે નોરોંજે અંગ્રેજોને આપેલું નાણું જે વાહાણમાં હતું તે વાહાણ સુંડામાં ઢૂબી ગયું છે; ડચ અને અંગ્રેજોને વિગ્રહ થતાં ડચ હારતા આવ્યા છે, અને પોર્ટુગાલથી ઑંગોલે જતાં, ગવર્નરને ડચોએ પકડી લીધો છે, ને જાવા લઈ ગયા છે.

આગસ્તિન લોવાતો મલાક્કેથી હંકારી જતાં, ડચ વાહાણ તેને માર્ગમાં મળ્યું, તેની સાથે લડીને, ડચની ફેક્ટરી બિમામાં હતી તેમાંથી ૨૦ હજાર પૌંડની, લૂંટ મેળવી તે બાઝી નાંખી. ત્યાર પછી માર્ગે જતાં, ઇંડેની (Ende) પાસેનાં ૭ શહરોનો નાશ કરી નાંખ્યો. સોલોરમાં જઈ, લડીને, ઘણા જળને મારી નાંખ્યા, પણ તે વાહાણ ઉપર જવાની તૈયારીમાં હતો, તેવામાંજ, એક જાપાનિયે તેને મારી નાંખ્યો.

૧૬૧૯. નવેમ્બરની ૧૦ મી તારીખે, કોંદે દે રેદોન્દો પાઠાના દરદથી મરણ પામ્યો, તેને તેના બાપની કબર આગળ, રાજાઓના કબરસ્તાનમાં ઢાલ્યો. એની જગ્યાએ ફેર્ડિનાવ દે આલ્બુકર્ક ગવર્નર થયો. તેનું વય ૭૦ વર્ષનું હતું. ૪૦ વર્ષ તો તે ગોવામાં રહ્યો હતો, તેથી તેની માહિતી ઘણી હતી, પણ આ સમયની પોર્ટુગીઝોની સ્થિતિને બંધવેસતો તે ગણવામાં આવ્યો નહિ.

૧૬૨૦. કેપ્ટન આન્ડુ શિલિંગના ઉપરીપણા નીચે એક અંગ્રેજી કાફલો આવ્યો, તેના ઉપર ફિરંગાએ હુમલો કર્યો.

૧૬૨૦. જાફનાપટ્ટમના રાજાને આન્દુ ફર્તાદોએ મારી નાંખ્યો હતો, ત્યાર પછી, પારા રાજા (Para Raga) ચેપ્રા પાંદરાણ (Pandra) ત્યાંનો મુકુટ ધારણ કહ્યો હતો, તે ૨૮ વર્ષ તેને શિર રહ્યો. ત્યાર પછી, પોતાની પછવાડે રાજ્ય ચલાવવા માટે પોતાનો ભાઈ આર્કાક્વેરારી પાંદરા (Archaquerari Pandara) હતો તેને રાજપ્રતિનિધિ ઠરાવીને, માજી રાજાનો કુમાર ૭ વર્ષનો હતો તેને ગાદિયે બેસાડવાની ગોઠવણ કરી. આ વ્યવસ્થા ફિરંગી વાઈસરોય પળ માન્ય રાખશે, એમ એની ધારણામાં આવ્યું હતું. પરંતુ તેમ નિમ્મી શક્યું નહિ, શિંઘાલી કુમારે (Changali Cumara) પાંદરાને મારી નાંખીને પોતે રાજગાદી દબાવી બેઠો. બાલ કુમાર, તેની રાજમાતા, અને હુજૂરિયો શિંઘાલીના હાથમાંથી છટકી ગયા. છેવટે, તેઓ પોર્ટુગીઝોના હાથમાં ફસાયા. ફ્રાન્સિસ્કન પંથના પાદરિયોને સ્વાધીન થતાં રાજમાતા, કુમાર, અને તેનાં સર્વે માણસોને વાપટિઝમ આપી હસાઈ પંથમાં દાખલ કરી દીધાં. શિંઘાલી કુમારનું અપકૃત્ય પ્રજાને અઘટિત લાગવાથી તેઓએ બંડ મચાવ્યું, તેમાં તે માણ્યો જાત, પળ તાં-જોરના નાયકની મદદ માગવાથી, તેણે પોતાની ફૌજ મોકલી, તેથી તે ગાદી ઉપર રહી શક્યો. ફિરંગાઓએ પળ રાજા તરીકે તેને માન્ય રાખ્યો, પળ પછવાડેથી પદભ્રષ્ટ કરી નાંખ્યો.

આ વેળાએ, જાફનાપટ્ટમનો રાજવહિવટ ફિલિપ દે ઓ-લીવીર ચલાવતો હતો. તેવામાં ત્યાંના લોકોને આર્ચે દોં લુવીઝે મંભેચ્છા, અને તેઓએ બંડ મચાવ્યું. રેમાનકોરના રાજકુમારને ગાદિયે બેસારી દેવાનો પ્રયત્ન કહ્યો. તેઓ ૩૦,૦૦૦ માણસો સહિત પોર્ટુગીઝો ઉપર ચડી ગયા. તેઓ એક દેવલમાં ભરાઈ પેઠા હતા તેમને ઘેરી લીધા. આ પેહેલાં, ઓલિવીરે પોતાના લશ્ક-

રનાં ઘણાં માણસોને વિદાય કરી દીધાં હતાં, અને આવા સંકટના સમયમાં ૧૦૦ કરતાં પળ ઓછાં માણસો તેની પાસે હતાં, તેમાંથી કેટલાંક તો મરિયમના દેવલમાં પેશી ગયાં હતાં. એક મહિના સુધી તેઓ ઘેરામાં ગુંથાયલાં વચી શક્યાં. ત્યાર પછી સમુદ્ર માર્ગે આન્દ્રુ કોવેલ્હો (Coelho) આવી પોહોંચ્યો. જઝમાર્ગે લુઈઝ તાક્ષીર ૧,૬૦૦ માણસો લઈને રજુ થઈ ગયો. પળ માર્ગે આવતાં તેણે ઘણાં ઘોર કર્મ કહ્યાં. જંગલીમાં જંગલી માણસ હોય તે પળ એવી કૃતી કરે નહિ, તેવાં પાપનાં અને ઘાતકી કર્મ તેણે આદર્યાં. જેમ કોહોવાડાવતી જ્ઞાડ કાપી નાંખવામાં આવે, તેમ, કોહોવાડાના ઘાળ માણસને વચ્ચેથી કાપી નાંખીને બંબે ટુકડા કરાવ્યા; નિર્દોષ લાચાર વતી ગયેલી સ્ત્રિયો, પોતાનાં દૂધમલ વાઝકોને લઈને વચી જવા નાસાનાસ કરતી હોય, તેઓને પકડી, તેમનાં પેટ ચીરાવી, જે ગર્ભસ્થાનમાંથી તેમણે પોતાનાં વાઝકને જન્મ આપેલો, તેજ ગર્ભસ્થાનમાં, તેમને પાછાં જીવતાં યોગાવી દઈને, જે કકઝાટ કરાવ્યો, તે સાંભળીને ગમે તેવા કૂર હૃદય-વાઝાનું હૃદય ફાટી જાય, પળ આ ચાંડાલ, દુષ્ટને પોતાની નજરે જોતાં છતાં પળ, કશી અસર થઈ નહિ. આ વધું શા માટે કહ્યું? લોકોના ઉપર ત્રાસ વર્તાવવાને માટે. આવા કાઝમુખાને જોઈને લોકો ત્રાશી જાય, તેઓ કંપી જાય, તેમની હાક માને, તેમના સામા થવાની હિંમત કરે નહિ, માત્ર એટલાજ માટે. એક દુષ્ટે જ્યારે ભાલે વિંધાવીને વાલકોને કાકા કરતા કાગડા કહીને આનંદ માન્યો, ત્યારે આ બીજા દુષ્ટે, એનાથી પળ વધવાનો નવો શોધ શોધી કાઢ્યો. સ્ત્રિયોને નમ્ર કરવામાં આવે તો પોતાની આબરૂ જાઝવવા માટે એક પઢમાં પોતાના પ્રાણ પટકી નાંખે, તેવીને નરાતાઝ નાગી કરાવી નાંખી, તેમની દૃષ્ટિ આગઝ, તેમના કાન સાંભળે એવી ત્રાસજનક સ્થિતિમાં, તેમના પ્રાણ કરતાં પળ પ્યારાં

बाळकोने पीडाये पोहोंचाडे, तेथी थता दुःखे करीने, तेमनी चीरी नांखेली छातीने फरी ते चीरावानुं शुं बाकी रहुं? अल्या लुइझ तीक्षीरा ! तारी दुष्टतानो खरेखरो चितार आपवाने, मनुष्य जातिनी कोई पण भाषामांथी योग्य शब्दो मळी शके एम नथी, तो पछी तारा नाम साथे केवां विशेषण जोडवां ? भूंडा, माणस ! तुं तारी दुष्टताने पाछी वाळी शक्यो नहि, तो तने कोई बीजाए पण ना खाळ्यो ? अथवा, तुं खाळ्यो खळी शके एवो न होवाथी, तारी क्रूरतामां पाछो हळ्यो नहि ? आवी निर्दोष अबळाओ जोतां, तारी मा, तारी बायडी, तारी दीकरी के तारी बेहेन तने सांभरी ना आवी ? आ एक एकनी प्रतिष्ठामांथी कोईनी पण प्रतिष्ठा तारा आगळ दोडी ना आवी ? आ तारां सगलांमांथी कोईनी लाज लुंटाय तो तारा अंतःकरणमां केटली आग सळगे तेनी एक चिनगारी पण तारा हृदयमां उठी नहि ? खरी वात ! जगत्मां जेना जेवी कोई पण वस्तु कठिण नहि, एवीं वस्तुनुं बनेलुं तारुं अंतःकरण होतां, तेने कशी असर थई नहि. जा दुष्ट ! आटलुंज कहीने तने जतो मूकुं लुं.

आवा दुष्टोनी मदद आवी पोहोंची, एटले, ओलिवीर जे देवलमां पेशी रह्यो हतो, तेनामां जीवन आव्युं, तेणे पोतानो वचाव करवानी वात तो वेगळी मूकी, पण हवे सामो थवाने सज्ज थयो. तेणे खरेखरुं युद्ध मचाव्युं; पाणीने ठेकाणे लोही वेहेवानो आ समय हतो, ते प्रमाणे, तेणे पोताना मानेला वैरियोनी कतल करीने जीत मेळवी लीधी, के लागलोज, रेमानकोरनो (Remancor) राजकुमार पोतानी सेना लईने आवी पोहोंच्यो. आ वेळाए टीक्षीर उकळेला लोहिये आवेलो, एकाएक तेना उपर दूटी पड्यो. तेणे कुमारनी सेनामां ओचितुं भंगाण पाड्युं, एटले तेने शरण थवुं पड्युं.

पेलो आराचे दों लुवीझ जतो रह्यो. तेणे तांजोरना नायकने समजाव्युं, के जाफनापट्टमनुं राज्य डबावी पडवानो आ खरेखरो समय छे. नायकना मनमां आ वात ठसवाथी, तेणे कार्कासना (Carcas) राजा, चेम नायकनी सरदारी नीचे २,००० (Badagaes) बदगाओनी टुकडी मोकली. पोर्तुगालनी सामे सिंगाली (Chingali) थतां, आ चेम नायके, थोडा दिवस उपरज मदद आपी हती. लेडी मरियमना देवलमां ओलिवीरा भराइ पेटो, पण नवेम्बरमां बाहार नीकळी आवी, तेना शत्रुनी सामे थयो. बंने वच्ये भारे युद्ध मच्च्युं, तेमां बंने पक्षनां माणसो घणां माख्यां गयां, अने ओलिवीरा पोते पण घायल थयो. तेवामांज तेनी मददे १,००० माणसो आवी पोहोंचतां, तेणे एकाएक शत्रु उपर हुमलो कखो, अने तेमने कतल करीने हरावी दीधा.

तांजोरना नायके फरीने लश्कर जमावी, चडाइ करी, पण ते फाव्यो नहि.

इरानना शाह अबासने पोर्तुगीझो साथे वांधो चालतो हतो, तेथी तेणे इंग्लंडना राजा जेम्स साथे, रेशमनो व्यापार चलाववा संबंधी, कोलकरार कखा.

ऑर्मझने ज्यांथी पाणी पुरू पडतुं हतुं ते जुलफार, अने डोलानी जग्याओ, आरबोए फिरंगा पासेथी लई लीधी, तेमां इरानियो तेमनी साथे मळी गया हता. रूय फ्रीरे दे आन्द्रेडे आ वेळाए पोतानी नौकासेनाना बे विभाग करी नांख्या. थोडां वाहाणो तेणे ऑर्मझ आगळ राख्यां, अने बाकीनां लईने ते किश्म जई पोहोंच्यो. त्यां नवो किल्लो चणातो हतो, ते काम तेणे पूरूं कछुं. तार पछी पासेना किनारा भणी फेरणी करवाने, एणे वाहाणो मोकल्यां, तेमांना माणसोए त्यांना ४०० वाहाणोनो

नाश करी नांख्यो, अने बोमी, कामिर, कांगा, आस्टन, अने डोसार एटलां शहरो बाळी नांख्यां. तेमज, आन्द्रेडे निकीले आगळ ४ वाहाणो पकडी लीधां, तथा बाळी नांख्यां, ते साथे बीजां म्होटां ८० वाहाणोनी पण एवीज दशा करी.

१६२२ ना जान्युआरीनी २२ मी तारीखे, ऑर्मझ आगळ ब्रिटिश नौकासैन्य आवी पोहोंच्युं. त्यांना किल्लाथी ६ मैलने छेटे, शहरना मोखरा आगळ, ते रात्रे पडाव नांख्यो. आ वेळाए त्यां पोर्तुगीझोनी ६ युद्धनौका, अने १५ थी २० सुधी ध्दानीं मनवारो हती. पण तरतज तो तेओए कांई हालचाल करी नहि. बीजे दिवसे अंग्रेजोना जाणवामां आव्युं के, किश्म उपरना तेना नवा किल्लामां रूय फ्रीरे तेनां बाकीनां वाहाणो सहित रहेलो छे, तेथी त्यां जई पोहोंचीने तेने शरण करी लीधो. समाधान करवा माटे अंग्रेजोए तेने केहेण काहाव्युं, पण ते समज्यो के मदद आवी पोहोंचशे, तेथी जरा अकड रह्यो. मदद आवी नहि, त्यारे, किश्म बाळी नांखीने मरतां सुधी लडवाने तैयार थयो. तेनां माणसोए आवी रीते नकामा मरी जवाने ना पाडी, अने किल्लानी भींतेथी नीचे पाणीमां पडतां नांखीने नाशी जवा लाग्या. तेथी छेवडे, ता० १ ली फेब्रुआरीने दिवसे, वाखा न करे ते हाखा करे, एवी स्थितिमां शरण थई गयो. तेने लायान वाहणमां चडावीने सुरत रवाने करी दीधो. रस्तामां एक रात्रिये लाग मळ्यो, एटले पोतानां त्रण माणसो सहित, छानोमानो एक होडकामां बेशीने नाशी गयो. आगळ जतां, कोई वाहाण हाथ लागवाथी, ऑर्मझ जई पोहोंच्यो. पण ते तो अंग्रेजोने स्वाधीन थई गयुं हतुं, एटले मस्कतमां तेमनो वास हतो त्यां रवाने थई गयो.

તા. ૯ મી ફેબ્રુઆરીને દિવસે, ઇંગ્લિશ નૌકાસૈન્ય ઑર્મ-
ને ઘેરો ઘાલવા ચાલ્યું. તેમની પડખે ઇરાની સેના પણ હતી.
રંગા સ્વચ્છ સપડાયા, એટલે સલાહ કરી. તા. ૨૨ મી મેને
સે શહેર અંગ્રેજોને સ્વાધીન કરી દીધું. ન્હાનાં મ્હોટાં, સ્ત્રી
૪ થઈને ૨,૦૦૦ ફિરંગીની ત્યાં વસતી હતી, તે સર્વેને મસ્કત
ને કરી દીધાં. તેમનો જે કાંઈ સ્વજનો હતા તે ઇંગ્લિશના
માં આવી ગયો.

ઑર્મિશ્ઝ અંગ્રેજોને સોંપી દીધું તે વિષે, ત્યાં જે આફિસરો
તા હતા, તેઓ ઉપર કામ ચલાવ્યું, તેમાં લુવીશ્ઝ દે બ્રિટો દે
કોસેલસને ૮ વર્ષ લગી ત્રિકોમાલીમાં દેશ નિકાલની શિક્ષા
તા, પણ ૧૬૪૩ માં તે શિક્ષા માફ કરવામાં આવી. કિલ્લાનો
ટિન સિમાવ દે મેલો હતા, તેને દેહાંત દંડની શિક્ષા કરી,
તે નાશી ગયો, તેથી, તેનું પુતલું બનાવીને તેને ફાંસી
માં આવી.

૧૬૧૩ માં મકાવની સ્થિતિ જાણવાને આપણે જરા પાછળ
તાં છે. મકાવમાં ફિરંગાને પૈસાની એટલી બધી તાંણ પડવા
તી કે, ત્યાંના પાદરિયોને પગાર આપી શક્યા નહિ, અને બધાંને
દે મરવાનો વારો આવ્યો, એવી માઠી દશા ચીનના વિશ્વે
આરી માસમાં સ્પેનના રાજાને લખી જણાવી. તેણે વાઈસરોયને
હિદ કરી, ત્યારે તેમનો ચડેલો પગાર આપી દેવામાં આવ્યો.

ફિરંગાની સ્કોટી વર્ત્તનૂકથી નારાજ થઈને, ત્યાંના અધિકારિ-
તા જણાવ્યું કે, જો તમે સલુકાર્ડથી ચાલશો નહિ, તો તમને
તારા દેશમાંથી હાંકી કાઢવામાં આવશે. જો તમે રહેવાને
હતા હો, તો નીચે પ્રમાણે કરાર માન્ય રાખી શકો તો
થી રહો:—

૧. જાપાની ચાકરો નોકરીમાં રાખવા નહિ, જો રાખશો તો દેહાંત દંડની શિક્ષા કરવામાં આવશે.

૨. હવળાં તમે ચીનાને ખરીદી લેઈ તેના વાઢ મુંડાવી દઈને તમારો પોશાક પેહેરાવી, ફિરંગો બનાવી દોછો, તે પ્રમાણે તમારે હવેથી કરવું નહિ.

૩. પરવાનગી વિના નવું ઘર બંધાવવું નહિ.

૪. કોઈ વ્યાપારી અહિં આવે, અને તે પરણ્યાવિનાનો હોય તો તે પોતાના વાહાણ ઉપરજ રહે. કાંઠે ઉતરી આવે નહિ. "

આના જવાબમાં મકાવના અધિકારિયે લખ્યું કે, અમે તમારા જણાવેલા કરાર પ્રમાણે વર્તીને ચીના સાથે સલાહસંપત્તી ચાલીશું.

૧૬૧૫. સ્પેનના રાજાએ ફર્માવ્યું કે, મકાવને કિલ્લેબંધી છાની માની કરી દેવી, અને કોઈ ચીનો અધિકારી પૂછપરછ કરે, તો કેહેવું, કે ચાંચિયા હજી કરીને લૂંટફાટ કરે છે, તેથી વચાવ કરવાના હેતુથી આ કામ તમારા લાભને માટે કરિયે છિયે.

૧૬૨૧. મકાવમાં ૧,૦૦૦ પોર્ટુગીઝો વસતા હતા, તેમાં ધનાઢ્ય વ્યાપારિયો પળ હતા, તેઓ તેમની દીકરિયોને પછાની સારી રકમ આપતા હતા, તેથી તેમની સાથે પરણીને ત્યાં વસવાને યોગ્ય પુરુષો પળ આવતા હતા. સેંકડે દશ ટકા દાળ લેવામાં આવતું હતું તેથી ૩,૦૦,૦૦૦ ઝેરાફિન (Zeraphins) ત્યાંથી જાપાન સાથે ચાલતા વ્યાપારની ઉપજની થતી હતી. કિલ્લાબંધી અને કિલ્લેદારો સંબંધી વાર્ષિક ખર્ચ ૪૦,૦૦૦ ડકેટનું હતું. જાપાન સાથેના પર્યટનનું તથા ત્યાંના ઇલચી ખાતાનું, અને રાજાને નજરાણો કરવો પડતો તેનું એકંદર ખર્ચ ૨૫,૦૦૦ નું હતું; ૮ થી ૯ હજારનું ધર્માદા ખાતાનું ખર્ચ હતું. એ ઉપરાંત ત્યાં બે રોગશાન્તિકશાઢા હતી. ત્રણ દેવલો, અને ૫ મઠ હતા

तेओनो पण निभाव करवामां आवतो हतो. आ उपरांत चीन, आयनाम, जापान, तोंकिन, कोचीनचायना, कम्बोडिया, अने सियामना काथेलिक पंथियोने मदद मोकलता हता.

१६२२. मे मासनी २९ मी तारीखे मकाव आगळ चार वाहाणो आव्यां, तेमां २ इंग्लिश हतां, ते जापान भणी चाल्यां गयां. वलंदाना पंदरेक वाहाणोनो एक काफलो मकाव उपर हल्लो करवाने आववानो हतो, ते मांहेलां बे वाहाणो वेहेलां आवी पोहोंच्यां हतां. लोपो सामेंटो चेती गयो. तेणे ताबडतोब रक्षणनो बंदोबस्त करी दीधो. हिन्दथी केटलांक वाहाणो अहिं आववानां हतां, एम वलंदाना जाणवामां आववाथी, तेओ नहि रोकातां वायेडाना टापुओ भणी हंकारी गया. तेमनो इरादो लोपो सामेंटो समजी गयो एटले आवतल वाहाणोने संभाळीने लई आववा माटे ७ हथियार सजेलां वाहाणो सामां मोकली दीधां. ते हिन्दथी आवतल वाहाणो साथे, तेमज वळी सोलोर, बोर्नीयो, अने माकासरथी आवतां वाहाणो पण सुरक्षित दोरी लाव्या.

ता. २१ मी जुने न्हानां म्होटां थईने १३ डच वाहाणो आवी पोहोंच्यां. ता. २३ मी जुने २५ थी ते ३० रतली गोळा पेहेरे एवी तोपोवाळां बे वाहाणोए, सेंट फ्रान्सिस्कोना बुरज उपर तोपोनो मारो, बपोरे २ वागतेथी ते छ वागतां सुधी, चालतो राख्यो. लडाई खरेखरी जामी, पण छेवटे, बंने वाहाणो नकामां थई पड्यां. रात्रे तोपोनो मारो बंध रह्यो, पण मळस्कूं थतां शिरू थयो. आ प्रसंगनो छेवट परिणाम ए आव्यो के वलंदा हास्या; तेमनां ३०० माणसो माख्यां गयां; अने केटलांक, पोतानां वाहाणो भणी नाशी जतां डूबी मुवां. फिरंगाए तेमना ८ वावटा झूटी लीधा, १ तोप हाथ करी, अने ५०० बंधुको अने तरवारो थईने हथियार कबजे करी लीधां.

૧૬૨૧. દૌં આલ્ફોન્સો દે નોરૌંજ હિન્દનો વાહસરોય ઠચો. તે ચાર વાહાણો અને ૬ યુદ્ધનૌકા લઈને લિઝ્બનથી તા. ૨૯ એપ્રિલે નીકળ્યો. એક વાહાણ સિવાય, બાકીનાં તોફાનને લીધે પાછાં ફરી ગયાં. આ વાહાણોમાં લડાયક માણસો હતાં, તેની હિન્દમાં ચરેચરી અગત્ય હતી, પણ તેઓ વચતસર પોહોંંચી શક્યાં નહિ.

આ વેળાએ, બાંટિયા, વલંદાએ લઈ લીધું હતું. અને બીજું નુકસાન થવાની તૈયારીમાં હતું. તેથી તે ભેગાં રાજ્યને સબલ કરવાને કૌંદે ડ્યુક દે ઓલિવેસેં, એક લાખ પાયદલ અને દશ હજાર ઘોડેસવાર નિયમિત રાખવાને પ્રયત્ન કયો; તેમજ, કોઠાનું રક્ષણ કરી શકે, અને વ્યાપારી વાહાણોનું વલ્લાવું પણ કરે એટલી સમુદ્રસેના રાખવાની પણ ધારણા કરી. સર્વ સત્તાધારી આ પ્રધાનની યોજના પોર્ટુગાલની સરકારે મંજુર રાખી નહિ. તથાપિ દેશનું રક્ષણ કરવાને વિસ્તારપૂર્વક બાંધકામ કરવાં પડે તે કરવાની ડ્યુકે અગત્ય પાડી; તેમજ લિઝ્બન શહરમાં બીજા સુધારા કરવાના વેગલા મૂકીને, તેના રક્ષણનાં સાધન જે કિલ્લેબંધી આદિ બાંધકામ તે કરવા ઉપર તેનું લક્ષ દોરાયું, પણ ત્યાં કિલ્લેદારો રાખવાનું તો ત્યારપછી બન્યુંજ નથી.

આ સમયે, લિઝ્બનબંદરમાં આઠ વાહાણો હતાં, તે હિન્દથી આવતાં વાહાણોને સહિસલામત લઈ આવવાને ટેગસ નદીમાંથી હંકારી જવાને દૌં માનવેલ દે મેનેજીસને આજ્ઞા કરી; પણ તેણે કહ્યું કે, આમ કરવામાં મને તો હવળાં ઘણું ભય જણાય છે, પરંતુ ડ્યુકે તેનું માન્યું નહિ. એટલે મેનેજીસને જવું પડ્યું. બંને કાફલા ભેગા તો થયા, પણ દરિયામાં એવું તોફાન લાગ્યું કે એકેએક વાહાણ છૂટાં પડી ગયાં, અને તેમાંનાં માણસો તથા માલ સુધાંત

તે નાશ પામ્યાં. જેમાં મેનેજીસ હતો તે વાહાણ, અને સેંટ ફિલિપા એમ માત્ર બેજ બચ્યાં. આવો બનાવ બનવાથી પોર્ટુગાલનું નૌકાસૈન્ય નાશ પામ્યું; અને હિન્દી વાહાણોમાં મરામત કરવા તથા પોર્ટુગીઝના તાબાના પ્રદેશોને આશ્રય આપવા વગેરેના કૃત્ય-માટે મ્હોટી રકમ ભેગી કરવાની તૈયારી કરવી પડી.

માર્ચ માસની ૩૧ મી તારીખે સ્પેનનો ત્રીજો ફિલિપ મરણ પામ્યો. ત્યારપછી થોડા દિવસે ચોથો ફિલિપ સિંહાસન ઉપર બેઠો. આ વર્ષમાંજ હાલંડ સાથે મુદતી થયેલા સંધિનો છેડો આવ્યો. અને ડચ વેપારી વાહાણોને માટે હવે પોર્ટુગાલનાં બધાં બંદરો બંધ થયાં. પોર્ટુગાલ અને નેધરલંડ વચ્ચે શત્રુવટ ચાલતી થઈ. આ ટાંકણે મકાવ ઉપર ચડાઈ કરવાને વલંદા સજ્જ થઈ ગયા. સ્પેનની સત્તા નરમ પડવા માંડી હતી. નવો રાજા વજનવાળો ન હતો. જેઓએ રાજ્યસત્તાની રૂમારતની સ્થાપના, બીજા ફિલિપના સમયમાં, પાકા પાયા ઉપર કરી હતી, તે હવે ડગમગવા લાગી. અને તેની પડતીના છાંટા પોર્ટુગાલને લાગ્યા. આગળ જે પોર્ટુગાલે પોતાના પરાક્રમથી જાહોજલાલી પ્રાપ્ત કરી લીધી હતી, તેને હવે લથડતા બીજા વર્ગના સંસ્થાનની પાયરીમાં પડવાનો સમય આવ્યો. માજી વાઈસરોય, દોં ફ્રાન્સિસ્ક દે ગામા વિડિગેરા, ૧૬૦૦ માં દેશ ગયો હતો, પણ હિન્દમાં એક વાર ફરીને આવવાનો તેના મનમાં ઝમઝમો હતો; તે યોગ તેને હવળાં મળ્યો.

૧૬૨૨ ના માર્ચની ૧૮ મી તારીખે તે લિઝ્બનથી ચાર વાહાણો સહિત ઉપડ્યો. તેના પેહેલાં ટોવર સિલ્વાના ઉપરીપણા નીચે ૪ વાહાણો હિન્દ ભળી હંકારી ગયાં હતાં. નાતાલ છોડીને આગળ વધતાં, વાઈસરોયના વાહાણ ઉપર બીજા પડી, વાવટા બઢી ગયા, પણ કોઈ માણસને હરકત થઈ નહિ. અહિંથી વાઈ-

સરોયનું વાહાણ એકલું પડી ગયું. તે મઝતાવડા સ્વભાવનો નહતો, તેથી બીજા વાહાણવાળા જાણી જોઈને તેનાથી વેગળા સ્થિતિ ગયા એવી વાચકા છે. મોઝામ્બિક વટાવીને જતાં, પોતાના કાફલા ભેગો તે થયો તો સ્થિતિ, પણ વલંદાનાં ૫ વાહાણોના જથ્થા સામે તેને લડાઈ થઈ તેમાં પોર્ટુગીઝોના બુરા હાલ થયા. વાહાણો સ્થિતિ ચડી ગયાં, તેમાંથી જે માલ બચાવી શકાયો તે ન્હાનાં વાહાણોમાં લઈને, બાકીનો શત્રુને હાથ ન જાય એટલા માટે વાળી નાંચ્યો. પછી સેપ્ટેમ્બરમાં તે ગોવે પોહોંચી ગયો.

ગામાએ આવતાં વાંતજ, હિન્દમાંની તેમની સ્થિતિ વિષે પોતાના રાજાને ઘણા રિપોર્ટો કહ્યા, તેમાં જણાવ્યું કે, “હિન્દમાં આપણો મામલો સર્વ પ્રકારે નઠારી સ્થિતિમાં છે. કિલ્લા ભાગી દૂટી ગયા છે, તે ઉપર તોપો તો છેજ નહિ. ઑર્મઝની સારી ઉપજ આવતી હતી, તે હવે અંગ્રેજોને કબજે થઈ ગયું છે. કોચીનનો વ્યાપાર ભાગી પડ્યો છે, અને તેના બચાવનું ત્યાં કશું સાધન નથી. આપણા શત્રુઓનું બલ હિન્દી સમુદ્રોમાં વધારે છે. આવાં અનેક કારણોને લીધે, મારી નજરમાં એમ આવે છે કે, હવે આપણે ડચ સાથે સંધિ કરવો જોઈએ. છેવટે તેઓ આપણાં બધાં બંદરે વેપાર કરે ત્યાંસુધી પણ આપણે કબુલ કરવું જોઈએ.”

એક તરફ ડચને શત્રુ લેખવામાં આવતા હતા, અને બીજી તરફ, ફિરંગા અધિકારી અને પાદરિયો સુધાંત, તેમની સાથે જાનગી વ્યાપાર ચલાવતા હતા. તે અટકાવવાને અપરાધિયોને શિક્ષા કરવાનું રાજા ભણીથી લખાણ આવતું હતું, તેની પણ દરકાર કરવામાં આવતી નહિ. આ વિષેની તપાસ કરવાને જે ચોકસીદાર ઠરાવવામાં આવે, તેઓને મુલ્કી તેમજ ધાર્મિક સત્તા આપવી, કે સર્વ પ્રકારના માણસોની તે તપાસ કરી શકે. એવી ગોઠવણ ક-

રવા માટે વાઇસરોયે રાજાને લખી મોકલ્યું. વ્યાપાર રીતસર ચલાવવાને બનતા ઉપાય લેવામાં આવ્યા, તે એટલે સુધી કે, માથે ફેંટા બાંધવા કે પાઘડિયો પેહેરવામાં આવે તો ફીણા વળાટના કપડાની ખપત વધારે જાગે, એટલામાટે, ટોપિયો પેહેરવાનો લોકોમાં રેવાજ પડી ગયો હતો, તે પણ બંધ કરવાનું ફર્માન થયું. પ્રત્યેક બંદરને કિલ્લે તોપો અને માણસો રાખવાને બની આવે તે સારું સેંકડે એક ટકાનું તેને માટે ઢાળ વધારવાનો હુકમ થયો.

૧૬૨૩. જુદા જુદા પ્રકારનું પાદરીશ્વાનું વધી ગયું હતું, અને તેને માટે રાજ્યતરફથી મ્હોટું ખર્ચ કરવું પડતું તે ઘટાડી નાંખવાને વાઇસરોયે ભલામણ લખી મોકલી, અને જણાવ્યું કે, ધર્મદા-શ્વાતાવાઝા પોતપોતાના ફંડમાંથી પોતપોતાનો નિભાવ કરે, તેમને રાજ્ય ભળીથી પૈસાની મદદ કરવાની કાંઈ જરૂર નથી. પાદરિયોની સંખ્યા અગત્ય વિનાની, કેટલીક જગ્યાએ તો વધી ગઈ છે. એકલા ગોવામાં જ પોર્ટુગીઝ રહેવાસિયો છે તેમના કરતાં પાદરિયોની સંખ્યા બમણી છે, તેમજ વીજાં શહરોમાં લગભગ તેવું જ છે.

અંગ્રેજો અને ડચોએ મઝીને રક્ષણહાર નૌકાસૈન્ય તૈયાર કર્યું હતું, તેમાંથી ૩ ઇંગ્લિશ અને ૪ ડચ વાહાણોએ આવીને ગોવાનું બંદર રોકી લીધું, જેથી કરીને, ફિરંગા પોતાનું એક પણ વાહાણ કહિં મોકલી શકે નહિ. આનો અટકાવ કરવાને વાઇસરોય પાસે એક પણ વાહાણ ન હતું. આવી તેમની સ્થિતિ હોવાથી, વાઇસરોયને ડર લાગ્યો કે, જો સંપીલી સેનાવાઝા હુમલો કરશે તો આપણું કાંઈ ચાલવાનું નથી; પણ તેઓ ભલા થયા, તેમણે તેવું કાંઈ કર્યું નહિ. તેઓ તા. ૧૯ મી માર્ચે ત્યાંથી રવાને થઈ ગયા.

ફિરંગાની હવે खरेखरी અવદશા થવા માંડી. તેમનો દિવસ વાંકો આવ્યો. તેમના કૂર પ્રદે હવે બઠ્ઠા કરવા માંડ્યું. લોકો

ઉપર ત્રાસ વર્તીવેલો તેનું પાપ ફરી વળ્યું. આઘેનાં તેમનાં કબ-જાનાં જે સ્થાનો હતાં, તેઓના ઉપર તેઓના અરિનું બળ વધ્યું, ઘટ-લુંજ નહિ, પળ ત્યાં જે મદદ જઈ પોહોંચવાની વકી હતી, તેને જાણે પરમેશ્વરેજ અટકાયત કરવા માંડી હોય, એમ થયું. તે એવી રીતે કે, બે ટુકડિયો થઈને, આઠ વાહાણોનો કાફલો લિઝ્બનથી રવાને થયો, તેમાં વધા મઝીને ૫,૦૦૦ સૈનિકો હતા. ત્રણ વાહાણો ડૉં આ-ન્તોનિય તેલો ૩ મેનેજીસની સરદારીમાં હતાં, અને બાકીની ત્રણ યુદ્ધનૌકા અને ૨ પિંક, ડૉં ફિલિપે માસ્કારેંજસના ઉપરીપણા નીચે હતી. સૃષ્ટિતત્ત્વ તેની વિરુદ્ધ પડ્યાં; એક વાહાણને તો તો-ફાનમાં વિંટાળીને પોર્ટુગાલ મળી પાછું પધરાવી દીધું, ટેગસના મુખમાં પ્રવેશ કરતાં, તે પાણીના મુખમાં પેશી ગયું, તે ઉપરનો થોડોક માલ અને માણસ માંડ માંડ ડગરી ગયાં. બીજું એક વાહાણ સેંટ હેલિના આગળ હોમાયું, તેમાંનો થોડોક માલ બીજાં વાહાણોમાં ઉતારી લીધો. ત્રીજું વાહાણ અને બે યુદ્ધનૌકા મોઝા-મ્બિકની ટાકી સ્વાહા કરી ગઈ. આરેબિયાના કાંઠા ઉપર એક પિંક ટોભરાઈ ગઈ. બાકી એક યુદ્ધનૌકા અને એક પિંકે હિન્દનો કિનારો જોયો. ૫,૦૦૦ સૈનિકોમાંથી કેટલાક દરિયાના પેટમાં રહ્યા, ને કેટલાક મંદવાડના સપાટામાં મારા ગયા; જુજ વચ્ચા હશે ધરા, પણ તે કેટલા તે વાત કોઈ આપણને કેહેતું નથી.

વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ થાય છે, તેમ પોર્ટુગાલના રા-જાના મનમાં કૂઢ વસવા લાગ્યું. તેણે વાઈસરોયને જણાવ્યું કે, આપણી ટ્રેઝરી તંગ છે તો આપણે લુચ્છાઈ કરીને પણ અંગ્રેજ, ફ્રેંચ, અને ડચોને પૂર્વદ્વીપસમૂહ, ચીન અને ઇરાણના વ્યાપારમાં ફા-વવા દેવા નહિ. જેમ ડચોએ કહ્યું છે તેમ ઇરાણ સાથે વ્યાપાર ચલાવવાને કસાયલા વ્યાપારિયોની એક કંપની ડખી કરવી, અને તેમને રેશમને વડલે તજ, મરી આદિ જે વર પોસાતો હોય તે આ-

पीने त्यांनो व्यापार आपणे हाथ करी लेवो, अने तेम थवा माटे, आपणे तेमने घटित भावे माल आपवो के तेमने भारे पडे नहि, अने आपणी साथे व्यापार करवाने ललचाय. मोस्कोविया अने तुर्कस्थानमां तज अने तेजानाना पदार्थो मोकलीने त्यांथी सेंट निकोलास अने लिवांट भणी, जेम डच करे छे तेम, आपणे पण, तेनो फेलावो करवो. आम करवाथी डचोनो व्यापार भागी पडशे, अथवा तो चडसाचडसी करवा माटे, ओछे भावे माल बेचवो पडशे. फिरंगाए आवी धारणाओ तो ठीक उठावी, पण ते प्रमाणे कशुं करी शक्या नहि.

ऑर्मझ खोई बेठा पछी, फिरंगाओए बसराने पोतानुं व्यापारनुं स्थान बनाव्युं, पण ते साथे, धर्मनुं लफरुं ज्यां त्यां तेओ वालता आव्या छे अने तेने लीधेज पायमाल थता आवे छे तेनुं भान नहि राखतां, अहियां पण तेने धर्मनुं धाम वनाववाना प्रयत्नो जारी राख्या.

१६२०. कॅप्टिन शिल्लिंगना उपरीपणा नीचे एक अंग्रेजी काफलो हतो, ते उपर फिरंगियोए हुमलो कखो, तेमां कॅप्टिन मरायो तो खरो, पण अंग्रेजोनी एवी जीत थई, के तेथी फिरंगियो विषे देशियोना मनमां हलका विचार आवी गया, अने अंग्रेजो विषे तेमनुं मत उंचु बंधायुं.

१६२३. कांडीना राजा सेनराटे पोर्दुगीझो साथे लडाई करी.

१६२८. आ वर्षमां अचीनना राजाए मलाक्का लेवाने छेवटनोज २०,००० सैनिको सहित प्रयत्न कखो, पण तेओए एवी सज्जड हार खाधी के तेमनुं एक पण वाहाण के एक पण माणस बच्युं नहि.

१६३०. फिरंगियोए, म्होटी नौकासेना एकठी करीने सुर-

તનું બારું રોકી લીધું, તે એવી ધારણાથી કે, અંગ્રેજોનો ત્યાં પ્રવેશ થાય નહિ. અને સુરતની સરકારને પળ ગોવાના વાઇસરોયે કેહેળ મોકલ્યું કે, તેમણે, બીજા કોઈ પરદેશિયોને ત્યાં આવવા દેવા નહિ, પણ અમને એકલાનેજ વેપાર કરવાની છૂટ આપવી; પરંતુ, આવી તેની માગણી રદ કરવામાં આવી. આ અરસામાં પાંચ અંગ્રેજી વાહાણો સાથે ફિરંગિયોને જ્ઞપાજ્ઞપી થઈ, તેનું છેવટ પરિણામ માત્ર એટલુંજ આવ્યું કે, અંગ્રેજોનાં વાહાણો તેમાં ફાવી ગયાં. આ પછી વઢી બીજી કેટલીક લડાઈયો થઈ, તેમાં પણ, અંગ્રેજો પોતાનું જોર જાઢવી શક્યા. ફિરંગિયોના સેનાપતિએ અંગ્રેજી વાહાણો વાઢી નાંખવાનો પ્રયત્ન કયો, પણ વાહાણમાં ભરેલો માલ તેઓએ કાંઠે ઉતારી નાંખ્યો તેથી ફાવી શક્યા નહિ.

ફિરંગિયોએ કાંડીના રાજા સાથે તહનામું કયું હતું, તે તેમણે તોડીને ફરીને પાછા સિંહલદ્વીપમાં કિલ્લા બાંધવા લાગ્યા. આવો પ્રસંગ જોઈને, અને વલંદાઓનો અભાવ થયેલો જાણીને, પોતાનું રક્ષણ કરવાની ધારણાથી, આજ્ઞા દેશમાં માણસો મોકલીને, લડાઈમાં સામેલ થવા પોતાની પ્રજાના લોકોને ભેગા કયા. કોલમ્બોના લોકો પણ ફિરંગિયોથી કંટાળી ગયા હતા, તેઓ પણ રાજાને આવી મળ્યા. ગોવાના વાઇસરોય મિંગેલ ડી નોરોંજ મળીથી ગવર્નરને, તેના મોઢા કારભારને લીધે ધમકાવવામાં આવતો હતો. ૧૬૩૦ ના આગસ્ટ માસમાં, ૧,૫૦૦ ગોરા પોર્ટુગીઝ, ૧,૫૦૦ વર્ણસંકર (હાફકાસ્ટ) ફિરંગી અને ૧૦,૦૦૦ સિંગાલી, એટલું લશ્કર ડગ આગઢ થઈને વાહુલા શહર આગઢ આવી પોહોંચ્યું, અને તે લુંટી લીધું. એટલે સિંહલલોક ૧૦ હજાર હતા તે ફૂટીને રાજાના લશ્કરને મઢી ગયા. ફિરંગિયો એકલા પડ્યા, તેમના ઉપર રાજાનું લશ્કર ઢૂટી પડ્યું, અને વધાને કતલ કરી નાંખ્યા. તેમના સેનાપતિનું માથું કાપી નાંખીને એક મારા ઉપર

ઘોશી રાજાની હુજૂરમાં બતાવવા લઈ આવ્યા. આવી ફોજ કોલમ્બો આગઢ આવી પોહોંચી. પળ ગોવેથી ફોજની મદદ આવી પોહોંચવાની વાત જાણતાં, કોલમ્બો સ્વાધીન કરી લેવાનું કાર્ય સિદ્ધ થયું નહિ. પળ ત્યાં કોલકરાર કરીને લડાઈ બંધ રાખી.

૧૬૩૧. આફ્રિકાના પૂર્વ કિનારા ઉપર મોમ્બાસા છે, ત્યાંથી ફિરંગિયોને કાહાડી મૂકવામાં આવ્યા.

૧૬૩૪. અંગ્રેજો અને ફિરંગિયો વચ્ચે થતી લડાઈ બંધ પડે, એટલા માટે, માંહોમાંહે એવી સમજુત થઈ કે, વેપાર કરવાને અંગ્રેજી વાહાણો ફિરંગિયોનાં બંદરોમાં જાય તેઓને અટકાવ કરે નહિ, તેમજ, અંગ્રેજી દુકાનદારોએ પળ તેમની સાથે મિત્રાચારીથી વર્તન કરવું. બંને સરકાર તરફથી છેવટનો નિર્ણય થાય, તેટલામાં છ માસ સુધી, આ કરારનો અમલ કરવો. આવી ગોઠવણ તો થઈ, પળ આવા કરારની મંજૂરી અંગ્રેજ સરકાર તરફથી મળી નહિ.

૧૬૩૫. ફાર્મોસાના બેટમાંથી વલંદાઓએ ફિરંગિયોને કાહાડી મૂક્યા, અને તેનો કબજો તેમણે કરી લીધો. તે છેક ૧૬૬૧ સુધી રહ્યો, પળ ત્યાર પછી, ચીનાઓએ તેમને ત્યાંથી યસતા કહ્યા.

૧૬૩૮. ફિરંગિયોએ લંકામાં ઘણો જુલમ કહ્યો હતો માટે, કાંડીના રાજાએ બટેવિયાથી વલંદાઓની મદદ માગી, તે ઉપરથી એમ ઠહ્યું, કે રાજાના ઉપયોગ માટે ઢચ લોકોએ દારૂગોળા સહિત એક લશ્કર અને નૌકાસૈન્ય તૈયાર કરવું, કે જેની મદદથી, પોર્ટુગીઝોના કબજામાં જે કિલ્લા હતા, તે પડાવી લેવામાં આવે, એટલે, તે રાજાને હવાલે કરાવી દેવા. બીજી બાજુએ એમ ઠરાવ્યું કે, રાજાએ પોતાનું એક લશ્કર તૈયાર કરવું; અને ઢચ લોકો સવારી લઈ આવે તેના બદલામાં, જે સ્વર્ચ થાય તે, રાજાએ આપવું,

અને લૂંટ મઠે તે બંનેએ વેંહેંચી લેવી; તેમજ, ડચ લોકોને ડ્યારે જરૂર પડે ત્યારે, ત્યાં પોહોંચી જવાને ફાવે એવું એક એકાન્તનું બંદર તેમના સ્વાધીનમાં કરવું.

બટેવિયામાંથી કાબર સેનાપતિ અગાઉથી લંકામાં આવ્યો, અને નૌકાસેના પછવાડેથી આવવાની હતી. આ વાતની વાતમી ફિરંગિયોને મઝતાં, તેઓએ લાગલોજ કાંડી ઉપર હુમલો કયો. આશું શહર લૂંટી લઈને અને તેટલી ચરાબી કરી નાંચવામાં રોકાયા, તે મામલો જોઈને રાજાની ફોજ, જે પાસેના હુંગરામાં ભરાઈ રહી હતી, તેને સ્વર પડતાં, તે આવી પોહોંચી, અને એકેએક ફિરંગિયોનો શિરચ્છેદ કરીને તેમના માથાનો મહાન્ ઢગલો કરી દીધો. પછવાડેથી બટેવિયામાંથી મ્હોટી નૌકાસેના આવી પોહોંચી, તેનો ઉપરી વેસ્ટર બોલડ હતો, તેની અને ફિરંગિયોની લડાઈ પ્રારંભાઈ, તેમાં વાટિકોલાનો કિલ્લો વલંદાઓએ લઈને રાજાને સ્વાધીન કયો.

૧૬૩૯. બટેવિયેથી મ્હોટી સેના મોકલીને ડચોએ ત્રિંકોમાલીનો કિલ્લો પોર્ટુગીઝો પાસેથી લઈ લીધો. તેમજ (Batecalo) બટેકાલો પણ કબજે કરી તોડી પાડ્યો, ને રાજાને સ્વાધીન કરી દીધો.

૧૬૪૦. નિગમ્બો, માદુરા અને ગાલ એમ ત્રણ કિલ્લા ડચ પાસેથી, છીનાવી લેવામાં આવ્યા. તેમાંથી નિગમ્બો તેઓ પાછો મેઢવી શક્યા. રાજસિંહે કોલમ્બોને ઘેરો ઘાલ્યો, પણ તેનો કબજો તેણે કરી લીધો નહિ. તેમાં તેની અગમચેતી એ હતી કે, જો સમૂઢગા ફિરંગિયોને લંકામાંથી કાહાડી મૂકીશું તો વલંદા નિરંકુશ થઈ જશે, અને તે બઢવાન્ હોતાં, આપણે નબઢા પંડી જઈશું. આ પ્રમાણે છેતરપંડી કરવા માંડી હતી.

આ સાલમાં, પોર્ટુગીઝોની સ્પેનથી નોંખી રાજ્ય સ્થાપના થઈ, તોપણ, તેઓએ યુક્તિપૂર્વક, આઠ દિવસની અંદર, સ્પેનનું ધુસરું કાઢાડી નાંખ્યું, અને બ્રાંગાનજાના ડ્યુકને પોતાનો રાજા ઠરાવ્યો, અને તેનું નામ ચોથો જુવાવ (Joao) એવું પાડ્યું. આ રાજાએ સ્પેનના કરતાં, હિન્દસંબંધી વધારે કાઢજી રાખવા માંડી. જો સારો હોંશિયાર વાહસરોય હિન્દ ખાતે હોત, અને માત્ર મુસલમાન અને હિન્દુઓ સાથેજ તેમને કલહ થતો હોત, તો તે તેમને પોહોંચી શકત, અને પોતાની જીર્ણ થઈ ગયેલી સત્તા પાછી સ્થાપત, પણ આ તો ઢચ સરખા બઢવાન થતા શત્રુની સાથે મીંડવાનું થયું, તેમાં વઢી, ફિરંગિયોના કિલ્લા તેઓ દબાવી પડ્યા હતા, તથા ફિરંગા બીજી જગ્યાઓ પણ ખોઈ બેઠા હતા, તેથી, તેઓ ફાવી શકે એમ હતું નહિ. આવો મામલો જોઈને, તથા સ્વદેશમાં પોર્ટુગીઝોના ઉપર બ્રિટિશ સરકારની સાહાયતાને લીધે એહશાન થયું હતું, તેમજ, આ બાજુએ અંગ્રેજો પણ માંહોમાંહેના કજિયાને લીધે લથડતી સ્થિતિ ભોગવતા હતા. આવાં ભેગાં કારણથી બંનેની એક ગાંઠ થવા લાગી, અને એક બીજાને મદદ કરવા લાગ્યા, તે એટલે સુધી કે, ફિરંગિયોનાં વાહાણ અંગ્રેજોને પોતાનો વ્યાપાર ચલાવવાને ઉપયોગમાં આવવા લાગ્યાં.

સ્પેનના તાબામાં પોર્ટુગાલ થઈ ગયું હતું ત્યારે, બીજા ફિલિપ રાજાએ વેપારનું કામ પોર્ટુગીઝ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીને સોંપી દીધું હતું, તે આ નવા રાજાએ, પોતાને સ્વાધીન કરી લીધું. અને તેના જાણવામાં આવ્યું, કે વાહસરોયથી માંડીને તે એક સીપાઈ અને ધારવા સુધી, પોતપોતાનો ધાનગી વેપાર મુકરર કરેલી હદ ઉપરાંત કરે છે, તેથી, દરબારી વેપારમાં પોસાણ થતું નથી, એટલે, ૧૬૮૭ ની સાલમાં એક જાહેરનામું કાઢાડી, તે ધાનગી વેપાર

કરવાની મના કરવામાં આવી. પળ તે પેહેલાં તો નાનાપ્રકારના બનાવો બન્યા હતા.

જેનો કબજો જેની પાસે હોય, તે તેની પાસેજ રહે, એટલે કે, એક બીજાની પાસે જે જે સ્થાન હોય તે કોઈ કોઈનાં લઈ લેવાં નહિ, એવી થોડી મુદતને માટે થયેલી ગોઠવણ પોર્ટુગીઝોએ, મૂર્ખાઈ કરીને, માન્ય રાખી નહિ, તેથી, લડાઈયો ચાલતી રહી. વલંદા-ઓએ ૧૬૪૦ માં મલાક્કા કબજે કરી લીધું, અને તેમનીજ ડચ-રણીથી, જાપાનમાંથી સુમારે ૧૬૩૮ માં તેમનો પગ નીકળી ગયો. તે એવી રીતે કે, ફિરંગિયોના પાદરિયો ત્યાંના લોકોનો જૂનો ધર્મ મૂકાવી દઈને, પોતાના ધર્મમાં વટલાવતા હતા; રાજ-ખટપટમાં પડતા હતા; કાવાદાવા કરતા હતા; મદોન્મત્ત થઈ ગયા હતા. આટલું છતાં પળ, તેમની સાથેના વેપારથી જાપાનિયોને લાભ થતો હતો, તેથી, લાંબી મુદત સુધી બધું સહ્યું. બીજી તરફ, વલંદાઓએ વ્યાપાર સિવાય બીજી કોઈ પળ ભાંજગ-ડમાં પડવાની રીતિ રાખી ન હતી, તે જાપાનિયોને પસંદ આવી, અને તેઓની સાથે વેપારમાં જોડાવાથી પોર્ટુગીઝોની સાથેનો વ્યાપાર વંધ પડવાથી હાનિ થવાની નથી એમ સમજી, જ્યારે સહન ન થાય એવો સમય પોર્ટુગીઝોએ આણ્યો, જુલ્મ કરવા માંડ્યો, અને ખુનરેજી થવા લાગી, ત્યારે તેમની સાથે કલહ થયો, તેમાં ૪,૦૦,૦૦૦ વટલી ગયેલા જાપાનિયોનો ઘાણ નીકળી ગયો, એમ કેહેવાય છે.

૧૬૪૩. અંગ્રેજો સાથે થયેલી પોર્ટુગીઝોની એકી તોડવા માટે, બટેવિયામાંથી વલંદાઓએ, ગોવાના વાઙસરોય ઉપર સલાહ કરવા સારુ એલચી મોકલ્યો, અને પોતાને, લંકામાં જે જે પોર્ટુગીઝોનો કબજો હતો તે આપે, એવી ગોઠવણ કરી; પળ અહિં ડચોએ ઘણે

પ્રસંગે હારે ખાધી હતી, એ વાત લક્ષમાં રાખીને, ગોવાના વાઇસ-રોયે તે કબુલ રાખી નહિ, તેથી, સલાહ કરવાનો મામલો પેશ ગયો નહિ. ડચ લોકોએ આ વાહાનું લઈને પોતાની નૌકાસેના એકઠી કરીને ગોવા ઉપરજ ઘેરો ઘાલ્યો.

૧૬૪૪. પ્રથમના વર્ષોમાં બંને વચ્ચે થયેલી સલાહ ટૂટી ગઈ હતી, તે પાછી તા. ૧ નવેમ્બર ૧૬૪૪ માં ફરી સ્થાપિત થઈ. તેની રૂપે, જેણે જેનું જે ફૂંટાવી લીધું હોય તે પાછું આપી દેવાનો ઠરાવ થયો, અને તજનો વેપાર અર્ધોઅર્ધ ડચ લોકોને કરવા દેવાની છૂટ મળી.

૧૬૪૮. મસ્કતમાંથી આરબો પોર્ટુગીઝોને હાંકી કાઢવામાં ફતેહ પામ્યા.

૧૬૫૨. ફરીને પાછો બંને વચ્ચે કલહ ઉત્પન્ન થયો; તે ઘણા વર્ષે લગી ચાલતો રહ્યો; તેમાં વલંદાઓ ઘણી જાપાણીમાં પાછા પડ્યા, પળ છેવટે, પોર્ટુગીઝોને લંકામાંથી હાંકી કાઢવાને સમર્થ થયા.

૧૬૫૫ ના આક્ટોબર માસમાં, વલંદાઓએ કાલિચુઅરી કબજે કરી લીધું. પોર્ટુગીઝોની લંકામાંહેલી રાજધાની કોલમ્બો ઠરાવેલી હતી તેનો કબજો વલંદાએ ૧૬૫૬ ના મે માસની તા. ૧ લીધે લીધો. કાંડીના રાજાએ આ કામમાં મદદ આપી હતી, માટે પ્રથમના થયેલા કરાર પ્રમાણે, કોલમ્બોનો કબજો પોતાને આપવાની માગણી કરી, પળ વલંદાએ કહ્યું, કે અમારું ઘણું લેખું તમારી પાસે છે, તે આપો નહિ ત્યાંસુધી, નાણાંની જામીનગીરીમાં અમે એ કિલ્લો અમારા કબજામાં રાખીશું.

૧૬૫૬. વલંદાઓએ કાલિકોટનો કિલ્લો પોર્ટુગીઝો પાસેથી લીધો.

૧૬૫૮. લંકાનું એક જાફનાપટ્ટમ પોર્ટુગીઝોના તાવામાં રહી ગયું હતું, તે જુન માસની તા. ૨૪ મિયે, વલંદાઓએ લઈ લીધું. ત્યાંના કિલ્લેદારોને કેદ કરી લઈને બટેવિયે રવાને કરી દીધા. નિગાપટ્ટમ અને બીજી કારોમાનડલના કિનારા ઉપર જગ્યાઓ હતી, તે પણ લઈ લીધી. હવે ફિરંગાની લંકામાંથી સમૂઝગી વિદાયગીરી થઈ.

૧૬૬૧. પોર્ટુગાલની કુમારી કેથેરાઈનની સાથે ઇંગ્લંડના બીજા ચાર્લ્સ રાજાનું વેવીશાઠ થયું, તેની પેહેરામણીમાં મુંબઈ બેટ, તેનું બંદર, અને તેને લગતી બધી રાજસત્તા, તથા તાંજોરનો કિલ્લો આપવાનાં લખ્યાં થયાં. પણ હિન્દમાં તે વિષેનું રીતસર ચોખ્ખું લખાણ પોહોંચ્યું નહતું તેથી કબજો મઠતાં વાર થઈ, અને છેવટે વાંધો નાંખીને માત્ર મુંબઈ બેટ આપવામાં આવ્યો; આ પ્રમાણે મુંબઈનો કબજો અંગ્રેજોને મળ્યો એ વાત વલંદાના આગેવાન અધિકારી જૉન ડીવીટને જરા પણ રુચી નહિ. અંગ્રેજો વચ્ચે પડવાથી આ સાલમાંજ વલંદા અને ફિરંગિયો વચ્ચે યૂરોપમાં સલાહ થઈ. હિન્દમાં વલંદા ફાવ્યા હતા, તેમ બ્રાઝિલમાં પોર્ટુગીઝોએ તેમને સમુઝગા સ્વશેડી નાંખ્યા હતા, તેથી, જેની પાસે જે હોય તે તેના કબજામાં રહે, એમ ઠરાવ થયો. તેમ છતાં પણ, ડચોએ હિન્દમાં પોર્ટુગીઝોના કિલ્લા કબજે કરવા માંડ્યા.

૧૬૬૧ માં કિલોન, ૧૬૬૨ માં ક્રાંગાનુર, ૧૬૬૩ માં કોચીન અને મલબાર કિનારાની કેટલીક જગ્યાઓ, ડચોએ પોતાને સ્વાધીન લીધી. આ પ્રમાણે પૂર્વ હિન્દના ડચ લોકો અધિપતિ થઈ પડ્યા, અને પોર્ટુગીઝો સત્તાહીન થયા. તેમની પાસે માત્ર ગોવા, મોઝામ્બિક, દીવ, મકામ અને મલબાર તથા કારોમાન-ડલના કિનારા ઉપરની થોડી જગ્યાઓ રહી.

१६६९. फिरंगियो पासेथी वलंदाओए मकासर, तेमज, सेन्ट थोमे, जे मद्रास पासे छे, तेनो कबजो कखो.

१६७० मां मस्कतना आरबोए दीव उपर हुमलो कखो, पण तेमां तेओए घणुं नुकसान वेळ्युं, अने पाछा फरवानी अगत्य पडी.

१७३१. हिन्द अने पोर्तुगालनो व्यापार, पोतानी मातृभूमिना वतनियो विना, बीजा कोईने पोर्तुगीझो करवादेता न हता, तोपण परवानो करी आपीने, कोई कंपनीना हाथमां ते जवा दीधो न-हतो. षण आ सालमां ६,००,००० कुसेडोनं भंडोळ करीने एक कंपनी उभी करी, अने ते आखा वर्षमां मात्र एकज वाहाण सुरत अने कोरोमांडलना किनारा सुधी सफर करे, अने त्यांथी पाछुं पोर्तुगाल पोहोंचे त्यारे, भागीदारोना हिस्सानी मुद्दल रकम, तथा भाग पडतो जे नफो आवे ते, तुरत वेहेंची देवामां आवतो हतो. पांचमा जुवाव राजानो आ वहिवट घणो लाभकारक नीवड्यो नहि.

पूर्व हिन्दनो व्यापार, राजाए पोताना स्वाधीनमां राख्यो; खानगी पंत्याळावाळा, अने वेपारियोने वखतो वखत, अमुक हद-सुधी, व्यापार करवानी छूट आपवानी ते गोठवण करतो, तेथी हिन्दनो तथा यूरोपनो माल लाववा लई जवानी छूट, एक हाथ रेहेवा लागी.

१७५२. राज्यनी एक हाथनी व्यापारनी छूट आ साल सुधी चालती रही, पण पछी ते बंध पडी; पण केटलीक अगत्यनी वस्तुओ हिन्दथी राज्यने हिसाबे मंगावीने यूरोपना बजारमां बेचवानो वहिवट चालतो राख्यो.

१७७३. गोवामां धर्मसमीक्षण सभा—जेमां रोमन कॅथेलिक धर्मविरुद्ध विचार धरावनाराने शोधी काहाडीने तेमने शिक्षा

કરનારી પંચાયત—અદાલત—સ્થાપી હતી, તે જોસેફ રાજાએ કરી; તેમજ, વાઈસરોય જેવો મહકામરેલો એલકાબ, હિન્દના જ્યના પ્રતિનિધિને આપવામાં આવ્યો હતો તે, હવે અયોગ્ય લાગ્યા, તે કાહાડી નાંખીને તેને બદલે વધારે બંધ બેસતો જન કેપ્ટિન જનરલનો એલકાબ રાખ્યો. મેહેસુલ વસુલ કરવાના ધારા બાંધ્યા; અને સોલજરો એટલે સૈનિકોને તેમની નોકરીના દલામાં કેપ્ટિન દ્વારા એલાવીવાના પદાર્થો આપવામાં આવ્યા અને તેમાં ઘણી લુચ્છાઈ થતી હતી, તે રેવાજ બંધ કરીને, તે રૂપિયાના આકારમાં પગાર આપવાનો ધારો કર્યો. આ પ્રમથમ સમીક્ષણ સમાના ન્યાયાધિશો જે મહાઘાતકી હતા, તેવી રીતે કાહાડી નાંખી, અને બીજા લાભદાયક ફેરફાર કર્યા, તેથી પોર્ટુગીઝો હિન્દમાં સારી વ્યવસ્થા કરી શક્યા હતા, પણ હિન્દમાં સનારા પોર્ટુગીઝોમાં હવે જોડાયે તેટલો ઉત્સાહ અને દમ રહ્યો હતો, એટલે સારો પરિણામ શી રીતે આવે ?

૧૭૮૦. કેટલાક વર્ષ સુધી હિન્દના વ્યાપારની દરકાર રાખવામાં આવી નહિ. દરેક જાતનો વ્યાપાર જે ધમધોકાર ચાલતો હતો તેની અવ્યવસ્થા થઈ ગઈ, એટલે, હવે વાર્ષિક સારા ઘણી થોડી થવા લાગી. બ્રાઝિલ સાથનો હિન્દના માલનો વાહાર થતો હતો, તે, તથા એશિયાની ટીજોનો વ્યાપાર ઓછો ગયો. એશિયામાં તેમનો થોડા સ્થળોનો કબજો રહ્યો હતો, પણ એટલી બધી ઓછી આવતી હતી, કે તેનો નિકાલ આ દેવાના વિચાર થયા હતા, પણ ધર્મનાં કારણ તેમ થવામાં નહતરકારક થઈ પડ્યાં હતાં.

દંમનના કિલ્લેદારોનો પગાર ચડી ગયો હતો, તેથી ખૂલે મળતા, અને તેમનો પાંચ વર્ષ ઉપર શીવેલો કેસ ચિંથરે હાલ

ગયો હતો તેથી તેમણે જુનની ૧૩ મી તારીખે બંડ મચાવ્યું, ને નોકરી ઉપરથી જતા રહ્યા. ગવર્નરે વેપારિયો પાસેથી થોડા પૈસા ઉપાડીને અર્ધો પગાર ચૂકવી આપવા માંડ્યો, પણ તે તેમણે લીધો નહિ. રાઘોબા અને બ્રિટિશ ફોજ સમીપમાંજ હતી, તેથી તેમની બીક રહેતી હતી, પણ શું કરે ? બીજે દિવસે વધારે રૂપિયા ઉપાડીને તા. ૧૪ મી મે સુધીનો પગાર ચૂકાવી શક્યો. ત્યારે કિલ્લેદારો નોકરી ઉપર હાજર થઈ જતાં, લાચાર ગવર્નરને જંપ વાળ્યો.

ડૉં ફ્રે દ્રીગ ઉલયાંવ દે સૌજ સન ૧૭૭૯ થી ૧૭૮૬ સુધી ગવર્નર અને કંપટિન જનરલ હતો, તેણે ગોવાની સ્થિતિવિષે પોર્ટુગાલના રાજાને રિપોર્ટ કહ્યો તેમાં જણાવ્યું કે, “ આગળ ભભકા ભરેલું ગોવા હતું તેની શેરિયો खालीखम, ઘર વિનાની થઈ પડી છે. કેટલીક ગલિયોમાં खंडेर सिवाय बीजुं काई नहीं. જૂનાં ઘર પડી ગયાં છે, તે ઉમાં કરવા અથવા મરામત કરવા વસ્તી પાસે પૈસા નથી. કેથેલિક મઠ અને દેવલ સિવાય આશુ કાંઈ નથી. ૮૭ જૂનાં અને ન્હાનાં ઘર છે. તેમાંનાં કેટલાંક એક માઠનાં છે, અને બાકી ભોંયતલ્લિયાવાળાં છે. ૯ ચળતાં અધૂરાં રહી ગયાં છે. તાડ, નાઝીયેરીનાં જાડ રાખવાવાળાંનાં ૩૫૦ તાડછાંથી છાયલાં જુપડાં છે, તેમાં પીઠાંવાળા, તાડી વેચનારા, કાફરો, મુલેતો અને બીજા ગરીબ લોકો રહે છે. ૧૭૭૯ ની સાલની નાગરીસભા (ટૌન સેનેટ) ની ઉપજ ૩૯,૪૭૩ શ્હેરાફિન થઈ હતી. खर्च ૩૮,૨૫૨ હતું. ગોવા બેટનાં ૩૫ ગામડાં છે; તેઓની ઉપજ ૮૩,૫૭૪ શ્હેરાફિન છે અને દેવું ૧,૮૧.૫૦૩ નું છે.

બારદીસના પરગણામાં ૩૯ ગામ છે, તેની ઉપજ, ૨,૭૩,૬૯૯ શ્હેરાફિન છે. खर्च ૧,૨૫,૧૩૫ નું છે; અને દેવું, ૩,૯૦,૦૧૩ નું છે.

સાષ્ટીનાં પરગણાંમાં ૫૫ ગામ છે. ઉપજ, ૩,૩૮,૧૨૫ છે; ખર્ચ, ૭૦,૪૨૦ નું છે અને દેવું, ૩,૨૬,૧૭૬ નું થવા જાય છે.

ગોવામાં ૧૦ ધર્મના મઠ છે, તેમાં ૬૩ નન (સાધુડી) છે, તેની ઉપજ ૩૯,૨૧૬ ની છે.

ગોવાનો વ્યાપાર, પડતી દશામાં આવી ગયો છે. પોર્ટુગાલથી માલ નિકાસ થઈ ગોવામાં આવે તે ઉપર તેનો આધાર છે, વ્યાપારનાં બીજાં સાધન મેલવવા જેટલું તેમનું ગજું નથી. સ્થાનિક નિપજ નાલ્હિયેર, આટેકા, મીઠું, અને દારૂની છે, તે ન્હાનાં વાહાણોમાં ઉત્તર અને દક્ષિણનાં બંદરે મોકલવામાં આવે છે.

સરકારી તોશાખાનાના ખર્ચની રકમ, ઉપજ કરતાં ૨ લાખ ફેરાફિન વધારે છે. (Camara) કામારાની ઉપજ, અગત્યના ખર્ચ કરતાં ભાગ્યેજ વધી શકે છે. વસ્તી ગરીબ થઈ ગઈ છે. તેમની સ્થિતિ સુધારવા જેવાં કશાં સાધન નથી, તેમ વેપાર પણ વધારી શકે એમ નથી. નવા વ્યાપાર વધારવાનાં સત્વર સાધન કામે લગાડવામાં નહિ આવે તો ગોવાની ખરાબી થઈ જશે. સસ્તું અનાજ વસ્તીને મળી શકે, અને છેડુતનો ધંધો જાગે, એટલા માટે, આ ગવર્નરે છેતીવાડીનું ઘાતું સ્થાપ્યું. આમ કરવાથી જમીનની સાંથ પણ સરકારને સારી ઉપજવાનો સંભવ થયો, કેમકે, ઘણે ભાગે વાવેતરનો વધારો થવાનો પૂરો પ્રસંગ મળવાનો સન ૧૭૭૪ ની જાન્યુઆરીની ૧૫ મી તારીખે આક્ટ કરીને ન્યાયની અદાલત કાહાડી નાંખવામાં આવી હતી તેની પાછી સ્થાપના કરી. આ પ્રમાણે પોતાની કારકીર્દી ૭ વર્ષ ચલાવીને ૧૭૮૬ ના નવેમ્બર માસની ૩ જી તારીખે પોતાના ક્રમાનુયાયી ફ્રાન્સિસ્ક ડા કુંજ મેનેઝીસને ચાર્જ સોંપીને લિઝ્બન રવાને થઈ ગયો.

૧૭૮૮. મોંસલે અને પોર્ટુગીઝ વચ્ચે જાન્યુઆરીની ૨૯ મી

तारीखे कोलकरार थया. अंदरना प्रदेशमां थईने घाट उत्तरी, कोई भोंसलेना उपर चडाई करी आवे, तो तेनो अटकाव करवानी अगाउथी गोठवण करी राखवानी अगत्य पडी, केमके, कोल्हापुरना राजाए चडाई करवानी धारणा करी होय एम समजवामां आव्युं. तेथी पोर्दुगालने मागणी करी के, तमे जो पैसानी, माणसनी, अने दारूखानानी मदद करो तो अमे तमने पुरनेम (Purnem) जिल्लो जामीनगीरीमां लखी आपिये. आ मागणीना जवाबमां फिरंगी गवर्नर, कुंज ई मेनेझीसे केहेवराव्युं, के तमारी सूचना उपरांत जो तमे, अमारां जीती लीधेलां स्थानोनो निरंतरने माटे कबजो आपो, तो अमे तमने मदद आपिये. आ मागणी मान्य राखवाने भोंसलेए आनाकानी करवा मांडी, एटले, करार करवानी बात मूकी दईने पुरनेमनुं परगणुं कबजे करी लेवाने तैयारी करी, एटले, मागणी प्रमाणे भोंसलेए कोलकरारमां सहि शिक्को कखो.

करारमां लखेलो प्रदेश राणीना नामथी कबजे लेवा माटे फौज मोकली. (४ थी फेब्रुआरी.) कोल्हापुरना राजाए विंगोरला आदि त्रण किल्ला भोंसला पासेथी छीनावी लीधा हता. मेलन-दिमनी नौकासेनाए कारिमना किल्लाने घेरो घालवा मांड्यो हतो. ता. ५ मी फेब्रुआरिये, भोंसलानी फोज साथे सामेल थवाने फिरंगी फोज रवाने थई. तेमज, कारियमनो घेरो उठाडी मूकवा माटे, बीजे दिवसेज, गोवेथी नौकासेना हंकारी गई. तेणे मेलन-दिमनी सेनाने नसाडी मूकी. कोल्हापुरनो राजा पण विंगोरला नियुतिम तथा मेसुरिम, ए त्रणे किल्ला छोडी दईने रवाने थई गयो. ते वेळाए तेनी पूठे पडी जेर करवाने बदले, पोताना रक्षणनो आधार हवे फिरंगियो उपर राखीने, भोंसले निरांत वाळीने बेठो.

१७९०. सुंडानो राजा गोवामां आश्रय लई बेठो हतो, तेणे वाइसरोयने कहुं के, मने जो मारूं राज्य पाछुं अपावशो तो हुं सदानो पोर्तुगीझ राज्यनो ताबेदार थईने रहीश. जे किल्ला पाछा कबजे करी लेवामां आवशे, ते उपर तमारा किल्लेदारोनो कबजो रेहेवा दईश. फिरंगियोने लागुं, के पिरोनो किल्लो जो अंग्रेज के मराठाना ताबामां थई जशे, अथवा सुंडानो राजा तेमनी ओथे जतो रेहेशे तो ठीक नहि पडे, माटे तेवो बनाव बनवा देवानो प्रसंग आपवो नहि.

१७९१. सुंडानी बाबतनो निकाल लाववानो विचार चालतो हतो एटलामांज, खबर आवी के पिरोनी पासे कोईनी नौकासेना आवती जणाय छे. आ खबर उपरथी जान्युआरीनी १७ मी तारीखे राजा साथे कोलकरार करी दीधा. तेनी रूप पांडा, झा-म्बोलिम, अने पंचामलनो प्रदेश, अने तेना ताबानी केटलीक जग्याओ; काबोदेलरामनो किल्लो, अने कंकोना उपरनी हकुमत, ए बधुं फिरंगियोओने सोंपी देवानुं ठह्युं. तेमज, पिरोमां तेमना किल्लेदारो राखवाना खर्चनी पण गोठवण करी. बीजी बे छानी राखवानी कलमो दाखल करी ते प्रमाणे, गोवा छोडीने राजाए जवुं नहि; तथा मराठाना कबजामां तेनो जे प्रदेश गयो छे ते पाछो मेळववानो प्रयत्न करवो. आ प्रमाणे ठराव थयो एटले, जान्युआरीनी १८ मी तारीखे, राचोल तरफ फोज मोकली, त्यांथी पण बीजां माणसोनी भरती थई, ते लईने पिरो तरफ सेना चाली, ते ता. ३० मी जान्युआरीने दिवसे त्यां पोहोंची गई, पिरोना किल्ला उपर सुंडाना राजानो वावटो चडावी, अने तेना नामथी किल्लानो कबजो लेवा कमांडरने हुकम आपवामां आव्यो हतो. किल्लो मराठाए लीधेलो हतो. ते उपर तेनो वावटो फरकतो हतो; अने दरियामां तेनी नौकासेना हती. किलामां फोज

હતી તે સુંડાના રાજાના લાભમાં હતી, તેઓની સાથે કમાંડરે સં-
દેશા ચલાવીને, અંદર દાખલ થઈ જઈ કિલ્લાનો કબજો તેજ તા-
રીખે લીધો. છેક માર્ચમાસમાં મરાઠાએ કિલ્લો પાછો સોંપી દે-
વાની માગણી કરી, પણ યુક્તિપ્રયુક્તિ કરીને તેની માગણી ઊરાડી
દીધી.

૧૭૯૨. ફેબ્રુઆરીની ૧૨ મી તારીખે અંગ્રેજ, નિઝામ, અને
પેશવા એ ત્રણેની એકઠી મઝેલી સેનાએ ટીપુ સુલતાનને હરાવ્યો,
અને સિરંગાપટ્ટમનો કિલ્લો સ્વાધીન કરી લીધો. ત્યાર પછી વઢી,
૧૮ મી માર્ચે વિશેષ કરાર થયો, તે પ્રમાણે કાલિકોટ, અને મ-
લબારનો ઘણોખરો ભાગ બ્રિટિશ સરકારને આપવામાં આવ્યો.
ઘડલે ત્યાં ફિરંગિયો, તથા ડેન, અને ફ્રેંચની કોઠિયો હતી, તેનો
નાશ કરી દીધો, અને તેમના વાવડા ઉપાડી લીધા. પણ કેપ્ટન
જનરલે મુંબઈના ગવર્નરને લખ્યું કે, અમારી કોઠી અમને પાછી સોં-
પીને, અમને જે છૂટો કાલિકોટમાં મઝેલી હતી, તે પાછી ચાલતી
રાખવી જોઈયે.

કાલિકોટમાં અંગ્રેજ સરકારે ન્યાયની કોર્ટ સ્થાપી, તેમાં દેશી
દરોગા અથવા ન્યાયાધીશ ઠરાવ્યા હતા. તેમની પાસે ક્રિશ્ચિય-
નોનો ન્યાય થાય નહિ, એવી ત્યાંના પાદરિયોએ તકરાર ઉઠાવી,
પણ ન્યાયી સરકારે તે વાત અયોગ્ય ગણી કાહાડીને એમ ઠરાવ્યું,
કે જ્યારે હસાઈયોનો ન્યાય કરવાનો હોય ત્યારે, તેમની રુઢી સમ-
જાવવાને પાદરીને હાજર થવા દેવો.

૧૭૯૩. કેપ્ટન જનરલ કુંજ ર્મેનેઝીસને દેશ જવાનું ઠણું,
ઘડલે, પોર્ટુગીઝ સેનાનો કમાંડર ઇનચીફ, ફ્રાન્સિસ્ક આન્તો-
નીય દે વિયોગ કાબ્રાલ હતો તેને ગોવાનો ગવર્નર અને કેપ્ટન
જનરલ ઠરાવવાનો લેખ તા. ૨૪ મી આગસ્ટનો લખાયો.

१७९४. काब्राले आवीने, मे मासनी २२ मी तारीखे चार्ज लीधो.

१७९५. पांडा परगणुं फिरंगियोए कबजे करी लीधुं, तेनी साथे तेना ताबानो जे प्रदेश हतो ते पण तेमना ताबामां आवी गयो.

फ्रेंच राज्यक्रान्तिनी असर हिन्दना पोर्तुगीझोना राज्यने थया वगर रही नहि. फ्रान्स साथे सामान्य विग्रह मचाववाना कार्यमां इंग्लिश साथे पोर्तुगीझ मळी गया. स्पेन तेमनाथी जुडुं पडी गयुं अने तेणे जुलाइमां बासेल (Basel) आगळ फ्रेंच प्रजासत्ताक राज्य साथे आगवो कोलकरार कखो. आथी करीने अंग्रेजो अने फिरंगियोने एक बीजा साथे भळी जवाने विशेष कारण बन्युं.

सान इल्डेफोन्सोनी संधि थया पळी, स्पेने, इंग्लंड साथे जंग मचावानी धामधूम करवा मांडी; तथा फ्रान्से अने स्पेने छुपी मसलहत करीने पोर्तुगालनुं राज्य वेहेची लेवानो बेद कखो. पोर्तुगालनी सीमा आगळ स्पानिश सेनानो जमाव थवा मांड्यो, एटले इंग्लंडनो आश्रय मेळववा सत्वर गोठवण करी दीधी. सर चार्ल्स स्टुअर्टनी सरदारी नीचे ६,००० माणसोनो काफलो रवाने थई गयो, अने विशेषमां २ लाख पौंडनी सव्सीडीनी रकम पण मुकरर ठरी गई. आ प्रमाणे हणोहण थई त्यारे, स्पेने हल्लो करवानो विचार मुलतवी राख्यो. छेवटे, पोर्तुगालने स्पेन अने फ्रान्स साथे संधि थया, तेमां पोर्तुगालने नमतुं आपवुं पड्युं.

फ्रेंच ग्वायनानी सीमा वधारीने आमेझोन सुधी विस्तारी देवा केटलोक प्रदेश आपी दीधो, तेमज नुकसानी पण भरी आपवी पडी. स्पेनने ओलिवेनझा आपी देवुं पड्युं.

यूरोपना राज्योमांथी पोर्तुगालनुं नाम समूळगुं नीकळी जाय, एवी नेपोलियन बोनापार्टनी इच्छा हती, तेथी उपर प्रमाणे बे

થયા એટલે તે રાજી થયો. હિન્દમાંથી અંગ્રેજ અને પોર્ટુગીઝોને કાઢાડી મૂકવાને તેણે ટીપુસુલતાન સાથે પ્રપંચ રચ્યો. આ કાવત્રું, ટીપુના કાગળો સિરંગાપટ્ટમમાંથી હાથ આવતાં ક-થયા, તે ઉપરથી, પછવાડેથી જાણવામાં આવ્યું. પળ ત્યાર જાં માર્કવીસ વેલ્સલી, બ્રિટિશ ગવર્નર જનરલના કઠવામાં ભેદ આવ્યો હતો, તેથી તેણે, ૧૭૯૮ ના જુલાઈ માસમાં, જાનો જાપતો રાખવા માટે, ત્યાં બ્રિટિશ સેના રાખવાની ધારણા ૧. કારણ કે ફિરંગિયોની હિન્દમાં નબળી સ્થિતિ થવા માંડી ૧, તેવામાં, ગોવા અને મુંબઈની વચ્ચે કોઈ બીજું લફરું પેશી ૨ તો ઠીક નહિ, એમ સમજવામાં આવ્યું. વેલ્સલિયે કાબ્રાલ ૩ આ સંબંધી લખાપઢી કરવા માંડી.

૧૭૯૯. સપ્ટેમ્બર માસની ૭ મી તારીખે ૧,૧૦૦ માણસોનીં પલટણો, કર્નલ સર વિલિયમ ક્લાર્કની સરદારી નીચે, ગો-માં ઘણા માન સહિત દાખલ થઈ. સ્વર્ચનો ઠરાવ કરવા-થી યૂરોપમાં બંને રાજ્યવાળા ફાવે તેમ કરે, એવી સમજુત બંને ૧ રાખી. આ પ્રમાણે બ્રિટિશ સેના ૧૮૧૫ ની સાલ સુધી વામાં રહી.

૧૮૦૦. મુંડા અને ભોંસલેની તકરાર સંબંધમાં, પસંદ કરેલા ૧૦ માણસોની એક ટુકડી લઈને કાબ્રાલના હુકમથી, સંતોસ છાંડો, પુરનેમના પરગણાનો કબજો કરી લેવાને ચાલ્યો, તેની થે તોપો પણ હતી. આ ઠેકાણે ભોંસલેની ફૌજ નાશીને પેશી હતી. સરજંગ મેજર એકદમ ત્યાં પોહોંચી જતાં, ભોંસલેણ તા. ૧ મી જુલાઈયે કરાર કહ્યો. તે પ્રમાણે પુરનેમના દેસાઈ ફિ-રંગિયોને સ્વાધીન થયા, અને તેમની પ્રજા તરીકે રાજભક્ત રહેવાના ગન લાધા. આ રીતે પુરનેમ પરગણું પણ તેમના રાજ્યમાં ભળ્યું.

આ ટાંકણામાંજ ભોંસલે નિર્વેશ મરણ પામ્યો. તેના બે ભાઈ ગાદી માટે માંહોમાંહે લડવા લાગ્યા. કોલ્હાપુરના રાજાએ, આ પ્રસંગે તેમના બે કિલ્લા લઈ લીધા. કાબ્રાલની મદદ લેવા બંને જણા આવ્યા, પણ, કોઈનો પક્ષ નહિ કરતાં, બંને લડીને માથા જાય, અથવા નબળી સ્થિતિએ પોહોંચી જાય, તો ઠીક પડે, એવું વિચારીને કોઈનો પક્ષ સ્વીકાર્યો નહિ.

૧૮૦૭. કાબ્રાલ ૧૩ વર્ષ સુધી ગોવાનો ગવર્નર અને કેપ્ટનિન જનરલ રહ્યો. એની જગ્યાએ, બેર્નાર્ડ જુજે દે લોરેંન કોંદ દે સાર્જેદ, વાઈસરોય અને કેપ્ટનિન જનરલ નિમાયો. તેણે મેની ૩૦ મી તારીખે ચાર્જ લીધો. ને કાબ્રાલ બ્રાઝિલ ગયો.

૧૮૦૯. નેપોલિયને, પોર્ટુગાલનો કબજો કરી લીધો, એટલે બ્રિટિશ લશ્કરી ટુકડિયોએ ફિરંગિયોનાં જે જે સેટલમેંટ હતાં તે સ્વાધીક્ષમાં રાખ્યાં. ચીન માંહેલા મકાવનો કબજો લેવા દેવાને ત્યાંના ગવર્નરે અટકાવ કહ્યો નહિ; પણ બ્રિટિશ સેનાએ ત્યાં પ્રથમજ પ્રવેશ કહ્યો, એ કંતાનના હાકમને અણગમતું હોવાથી, તેમની સાથે વ્યાપાર ચલાવવાની બંધી કરી, અને સેનાને નીકળી જવાની ધમકી આપી. આમ હોતાં, વ્યાપાર ચાલુ રાખવાની ખાતર, કંતાનના હાકમ સાથે સમજુત કરીને, સેના પાછી કાઢાડી લીધી.

૧૮૧૦. પોર્ટુગાલના વ્યાપારની હકિકત આ સાલમાં નીચે પ્રમાણે તૈયાર થયેલી જણાય છે:—

સન ૧૭૯૫ થી ૧૮૦૬ સુધીમાં બ્રિટિશ	
સંસ્થાનમાં આયાત માલ થયો તેની કિંમત શિકા	
રૂપિયા	૪૦,૮૮,૮૦૯
એજ વર્ષોમાં નિકાસ થયો. શિકા રૂપિયા.	૨,૭૪,૨૭,૪૯૦
આયાત કરતાં નિકાસનો વધારો	૨,૩૩,૩૮,૬૮૧

સન ૧૭૯૫ થી તે ૧૮૦૬ સુધીમાં બ્રિ-
ટિશ સંસ્થાનોમાં પોર્ટુગીઝ રોકડ આવી.

રૂપિયા. ૨,૨૭,૧૧,૭૮૭

બ્રિટિશ સંસ્થાનો ખાતે જમા બાકી રૂપિયા ૪,૬૦,૫૦,૪૬૮

કેપ આફ ગુડ હોપનો માર્ગ શોધી કાઢાડ્યા પછી, સન ૧૬૪૦ સુધી લિઝ્બનથી જે જે સાલમાં જેટલા વાહાણોના કાફલા અથવા નૌકાસૈન્ય હિન્દુખાતે મોકલવામાં આવ્યું તેની હકિકત બતાવનારું પત્રક.—

દરેક સપ્તર ફેબ્રુઆરી અને એપ્રિલની વચ્ચે કરવામાં આવી છે.

વર્ષ	વાહાણો	વર્ષ	વાહાણો	વર્ષ	વાહાણો	વર્ષ	વાહાણો	વર્ષ	વાહાણો
૧૪૯૭	૩	૧૫૨૧	૩	૧૫૫૫	૫	૧૫૯૦	૫	૧૬૧૯	૪
૧૫૦૦	૧૩	૧૫૨૨	૪	૧૫૫૬	૫	૬૩			૫
૧૫૦૧	૪	૧૫૨૩	૯	૧૫૫૭	૫	૧૫૯૧	૬	૧૬૨૦	૪
	૯	૧૫૨૪	૧૭	૧૫૫૮	૪	૧૫૯૨	૪		૨
૧૫૦૨	૫	૧૫૨૫	૬	૧૫૫૯	૬	૧૫૯૩	૫		૨
૧૫૦૩	૫	૧૫૨૬	૫	૧૫૬૦	૬	૧૫૯૪	૧૦	૧૬૨૧	૪
	૩	૧૫૨૭	૫	૧૫૬૧	૫	૧૫૯૫	૫		૬
	૩	૧૫૨૮	૧૧	૧૫૬૨	૬	૧૫૯૬	૫	૧૬૨૨	૪
	૩	૧૫૨૯	૫	૧૫૬૩	૪	૧૫૯૭	૩		૪
૧૫૦૪	૧૩	૧૫૩૦	૬	૧૫૬૪	૪	૧૫૯૮	છપ	૧૬૨૩	૩
૧૫૦૫	૨૨	૧૫૩૧	૫	૧૫૬૫	૪	૧૫૯૯	૪		૫
	૫	૧૫૩૨	૫	૧૫૬૬	૪		૩	૧૬૨૪	૨
	૨	૧૫૩૩	૭	૧૫૬૭	૪	૧૬૦૦	૪		૬
૧૫૦૬	૧૬		૧૦	૧૫૬૮	૫	૧૬૦૧	૪	૧૬૨૫	૨
	૬	૧૫૩૪	૫	૧૫૬૯	૪		જપ	૧૬૨૬	૩
૧૫૦૭	૪	૧૫૩૫	૭	૧૫૭૦	૪	૧૬૦૨	૬	૧૬૨૭	૨
	૪	૧૫૩૬	૫		૧	૧૬૦૩	૫		૪
	૭	૧૫૩૭	૫		૩	૧૬૦૪	૫	૧૬૨૮	૩
૧૫૦૮	૪		૬	૧૫૭૧	૭		૨	૧૬૨૯	૩
૧૫૦૯	૧૩		૮	૧૫૭૨	૪	૧૬૦૫	૬		૬
	૧૬	૧૫૩૮	૧૧		૧		૩	૧૬૩૦	૨

૧૫૧૦	૪	૧૫૩૯	૬	૧૫૭૩	૪		૧	૧૬૩૧	૨
	૭	૧૫૪૦	૪	૧૫૭૪	૬	૧૬૦૬	} સ ૩	૧૬૩૨	૨
						૧૬૦૭		ટ૩	૨
	૩	૧૫૪૧	૫	૧૫૭૫	૪	૧૬૦૮	૬		૩
૧૫૧૧	૬	૧૫૪૨	૪	૧૫૭૬	૫		૮	૧૬૩૩	૨
૧૫૧૨	૯	૧૫૪૩	૫	૧૫૭૭	૪		૫		૨
	૪	૧૫૪૪	૬		૨	૧૬૦૯	૫	૧૬૩૪	૩
	૧	૧૫૪૫	૬		૩	૧૬૧૦	૩	૧૬૩૫	૨
૧૫૧૩	૪		૧	૧૫૭૮	૩	૧૬૧૧	૩		૨
૧૫૧૪	૫	૧૫૪૭	૬		૨		૨	૧૬૩૬	૨
	૨		૩	૧૫૭૯	ખ૫		૧	૧૬૩૭	૨
૧૫૧૫	૧૭		૩	૧૫૮૦	૪		૧	૧૬૩૮	૪
	૩	૧૫૪૮	૫	૧૫૮૧	ગ૫	૧૬૧૨	૩	૧૬૩૯	૦
૧૫૧૬	૫		૩	૧૫૮૨	૫	૧૬૧૩	૪	૧૬૪૦	
	૧		૩	૧૫૮૩	૫	૧૬૧૪	૫		
૧૫૧૭	૬	૧૫૪૯	૫	૧૫૮૪	૬	૧૬૧૫	૪		
૧૫૧૮	૧૨	૧૫૫૦	૫	૧૫૮૫	૫	૧૬૧૬	૩		
૧૫૧૯	૧૪	૧૫૫૧	૮	૧૫૮૬	ઘ૬	૧૬૧૭	૪		
	૩	૧૫૫૨	૬	૧૫૮૭	૬		૨		
૧૫૨૦	૧૦	૧૫૫૩	ક૫	૧૫૮૮	૫	૧૬૧૮	ઝ૫		
૧૫૨૧	૧૨	૧૫૫૪	૬	૧૫૮૯	૫				

ક. નિશાનીવાઝાં ૫ વાહાણની સફર ૧૫૫૩ માં કરી, તે સાથે પોર્ટુગીઝ એપિક કવિ કેમોએન્સ (Camoens) હિન્દમાં આવ્યો હતો.

સ્વ. નિશાનીની સફર ૧૫૭૯ માં થઈ, તેમાં ૫ વાહાણનો કાફલો કવેઝાએ મોકલ્યો એમ માન્યુઅલ ડી ફારિયા સાઉઝા નામનો પ્રંથકાર પોતાના “ એશિયા પોર્ટુગીઝા ” નામના પ્રંથમાં કેહે છે, કારણ કે સે-બાશિયન રાજાના મરણ પછી, તેમનો દેશ ઘણો દુર્દશામાં આવી ગયો હતો. તેવા સમયમાં આવી મહાન ગોઠવણ કરી શક્યા એ નવાઈ જેવું છે.

ગ. આ સફર ૧૫૮૧ માં થઈ, અને ત્યાર પછીની બીજી કેટલીક, સ્પેનના રાજાઓએ કરાવી છે, કેમકે, આ વેઝાએ તેઓ પોર્ટુગાલના રાજા હતા. અને કેટલીક, તેઓએ પરવાના કે ફજારા આપીને, અથવા જુઝ મુદત માટે સ્થપાયેલી કંપનિયોને ઉત્તેજન આપીને કરાવી છે.

૧૮૧૪. ધર્મસમીક્ષણસભા (The Tribunal of the Inquiry), જે ૧૫૬૦ માં સ્થાપવામાં આવી હતી, તે કાહાડી નાંચવામાં આવી. એક પ્રંથમાં ૧૮૧૨ માં કાહાડી નાંચી એમ જણાવે છે. અને તે અંગ્રેજ સરકારની નેક સલાહથી કાહાડી નાંચવામાં આવી.

યુસફ અદિલશાહનો મેહેલ, જેમાં વાહસરોય ૧૫૫૪ ની સાલ સુધી રહેતા હતા, અને પછીથી તે ધર્મસમીક્ષણસભા બેસારવા મળે સોંપી દીધો હતો, તેનો આ સાલમાં નાશ કરવામાં આવ્યો.

૧૮૧૫. આગ્વાદ અને કચ, એ બે કિલ્લા, સન ૧૮૦૧ માં

- ઘ. છ વાહાણોની ૧૫૮૬ ની સફરમાંનું એક વાહાણ, ગ્રેકે છીનવી લીધું હતું.
- ઙ. ત્રણમાંનું એડમિરલ વાહાણ અંગ્રેજોએ લિસ્બનની સમીપમાંજ પકડી લીધું હતું.
- ચ. ૬ માંહેલું એડમિરલ વાહાણ માત્રે દે દિયાસ, હિન્દથી પાછું વળી આવતું હતું તે વેળાએ અંગ્રેજોએ પકડી લીધું હતું.
- છ. પાંચ જાહોની આ નૌકાસેના તૈયાર તો થઈ, પણ ટેગસ નદીનાં મુખ આગળ, અંગ્રેજોએ પડાવ નાંચીને તે રોકી રાખી હતી.
- જ. આ પાંચ માંહેલું એડમિરલ વાહાણ ડચ લોકોએ સેંટ હેલીના આગળ જાલી લીધું હતું.
- ઝ. આ ત્રણ વાહાણોની નૌકાસેના ૧૬૦૬ માં તૈયાર કરવામાં આવી હતી, પણ ડચોએ ટેગસ નદીનું મુખ રોકી લીધું હતું, તેથી ૧૬૦૭ માં રવાને થઈ શકી હતી.
- ઞ. આ પાંચની નૌકાસેના, કેપ-આફ-ગુડ હોપ આગળ અંગ્રેજી કાફલાએ રોકી રાખી હતી. (Trigatius) ત્રિગાતિયસ નામનો એક જેસુઈ કેહે છે કે, ૮૦, હજાર (patacas) પતાકા આપવા માંડ્યા તોપણ તેમણે માન્યું નહિ.
- ટ. આ ત્રણ વાહાણો રવાને કરવામાં આવ્યાં ન હતાં.

અંગ્રેજોએ લઈ લીધા હતા, તે, બંને વચ્ચે સંધિ થયો એટલે ફિરંગિયોને, આ સાલમાં પાછા મળ્યા.

૧૮૧૬. વાઈસરોયની જગ્યાએ ડૉં દિયોગ દે સૌજ કોંદ દે રિયની નિમનોક થતાં, તેણે નવેમ્બરની ૨૯ મી તારીખે ચાર્જ લીધો, અને લોરેન સારજેદ મુક્ત થતાં, રિયો ડી જાંનેરોમાં ગયો.

૧૮૨૦-૨૧. પોર્ટુગાલમાં કેટલાક રાજકીય ફેરફાર થયા, તેને અનુસરીને, તેમના હિન્દના રાજ્યમાં પણ થવા માંડ્યું. દંગો ઊઠાવનારાઓએ વાઈસરોયને પદભ્રષ્ટ કરીને કાવના કિલ્લામાં કેદ કહ્યો. તા. ૧૬ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૨૧ ને દિવસે, કામચલાઉ પંચાયત (Junta) સ્થાપી. પણ તે લાંબી ટકી નહિ. વીજો ફેરફાર થવાથી, ડિસેમ્બરની ૩ જી તારીખે પંચાયત પાસેથી સત્તા લઈ લેવામાં આવી.

સન ૧૮૨૦ ના જુલાઈની ૧૯ મી તારીખે ગવર્નર તરીકે ડૉં માનવેલ દા કામરની નિમણુક થઈ હતી; તેથી તે ૧૮૨૧ ના નવેમ્બરની ૨૫ મી તારીખે ગોવે આવી પોહોંચ્યો હતો, પણ ત્યાં રાજ્યક્રાન્તિની સ્થિતિનો પવન વાતો હતો, તેથી પોતાનો અધિકાર સ્વાધીન લેવાનું જવા દઈને, જેવો કિનોરે ઉતર્યો તેવોજ, એક ધાનગી ઘર લઈને તેમાં રહ્યો હતો. તા. ૩ જી ડિસેમ્બરે બીજું તોફાન મચ્યું, અને કામચલાઉ પંચાયત રદ કરવામાં આવી, એટલે

-
૧. Field-Marshal Manoel Godinho da Mira ;
 ૨. Joaquim Manoel Correia da Silva e Gama ;
 ૩. The Chief Magistrate Manoel José Gomes Loureiro,
 ૪. Goncalo de Magalhaes Teixeira, and
 ૫. Manoel Duarte Leitão. આ પાંચ જણાની પંચાયત.

તેણે વાઈસરોયની તરવાર બાંધી, ચાર્જ લીધો. રાજ્યચક્ર ફેરવવાવા-
લાની હજી સત્તા ચાલતી હતી, તેથી પોતાની સાથે બીજા ચાર
સહઅધિકારી, રાજ્ય ચલાવવા રાખવા પડ્યા. પોતે પ્રેસિડેન્ટ
(પ્રમુખ) નીમાયો, અને બીજા ચાર મેમ્બર ઠરાવ્યા.

૧૮૨૨. વાઈસરોય પાર્દે તા. ૨ જી આક્ટોબરે ગોવેથી મુંબઈ
ગયો હતો, તે તા. ૮ મી ફેબ્રુઆરિયે, પોતાના અધિકાર ઉપર
પાછો આવ્યો. તા. ૨૪ મી માર્ચે, એક લશ્કરી વાહાણમાં બેશીને,
હિન્દ છોડી રિયો ડી જાનીરો ગયો.

૧૮૨૩. આ (પંચાયત) કૌન્સિલ નવેમ્બરની ૧૮ મી તા-
રીખ સુધી ચાલી. પોર્ટુગાલનો રાજા પાછો દાખલ થતાં ૧૮૨૨
નું નવું બંધારણ (constitution of 1822) સ્થપાતાં, કામરે કો-
ન્સિલ મોકુફ કરી, અને ત્યારથી પોતે સ્વતંત્ર કામ ચલાવવા લાગ્યો.

૧૮૨૪. આગસ્ટની ૨૨ મી તારીખના રાજાના લેખથી તેને
વાઈસરોય અને કૅપ્ટિન જનરલનું પદ પ્રાપ્ત થયું.

૧૮૨૫. માર્ચની ૧૦ મી તારીખે, ઉપરનું પદ તેણે ધારણ
કયું, ત્યાર પછી નવેમ્બરની ૧૬ મી તારીખે તે મરણ પામ્યો, એ-

૧. The Archbishop of Cranganor, Dom Fr. Paulo de S. Thomé de Aquino,

૨. Brigadier, Antonio de Mello Souto Maior Telles.

૩. Magistrate, João Carlos Leal

૪. Physician-in-Chief, Antonio José de Lima Leitão. આ
શરૂશ પછવાડેથી, કાન્સિટ્યૂશનલ કોર્ટેસનો ડેપ્યુટી ઠરતાં તેની જગ્યાએ
કૅપ્ટિન મોર જોક્વિમ મોરાઓ ગારસસ પાલ્હા Captain-Mor
Joaquim Mourão Garcez Palha દાખલ થયો.

ટલે થોડી મુદત માટે, ત્રણ જળની પંચાયત (Junta) ઠરાવીને રાજ્યવહિવટ ચાલતો રાખ્યો.

માનવેલ દે કાદરે પોતાની કારકીર્દિના સમયમાં, સાર્વજનિક કામોનો પ્રચાર કરવા માંડ્યો હતો, તેથી એનું સંભારણું રહી ગયું છે.

૧૮૨૭. દૉ માનવેલ દે પોર્તુગાલ ઇ. કાલ્સ, આક્ટોબરની ૯ મી તારીખે આવ્યો; અને તેણે ગવર્નરનો ચાર્જ લીધો.

૧૮૩૦. એપ્રિલની તા. ૭ મિયે કાલ્સને વાઝસરોયની પદવી આપવામાં આવી. એના પછી વાઝસરોયની પદવિ કોઈને આપવામાં આવી નથી.

૧૮૩૫. જાન્યુઆરીની ૧૪ મી તારીખ સુધી કાલ્સના હાથમાં કારભાર રહ્યો. તેટલામાં, રાજ્યવ્યવસ્થા પરિવર્તનના વિચાર ધરાવનારા પોર્ટુગીઝના હિન્દ રાજ્યમાં ઘણા હતા, તેઓ કોઈ કોઈ વાર હુદપાર જઈને અપકૃત્ય કરતા જણાતા હતા, તોપણ, કાલ્સ ઘણું ડાહ્યાપણ, અને અગમચેતી રાખીને, સર્વેને નિભાવી લેતો હતો; જરાક જેવું કારણ બને તો તેઓ ઉતરી પડવાની તૈયારીમાં આવી જતા, તેનો નિવેડો તે યુક્તિસહ લાવી દેતો હતો. એના કારભારમાં વિગ્રહના પ્રસંગ બન્યા નહિ, તેથી સુધારો કરવા ઉપર એની દૃષ્ટિ જતાં, પર્ણજી (નવીન ગોવા) શહરની રચનામાં શોભા વધારવાનો પ્રારંભ કયો. હવળાં જે ભવ્ય ઇમારતો જોવામાં આવે છે તે ઘણી સ્તરી, એનાજ સમયમાં બાંધવામાં આવી છે.

૧. Dom Fr. Manoel de São Galdino, Archbishop of Goa.

૨. Candido José Mourão Garcez Palha, Chief of the Squadron

૩. Antonio Ribeiro de Carvalho, Auditor-General.

૨ આ શહર ગોવેથી સુમારે ૪ મૈલને છેડે, માંડવી નદીના કિનારા ઉપર છે. પૂર્વમાં એક મ્હોટો, પથ્થરથી બાંધેલો પુલ છે, તે ૧૬૨૯ ની સાલમાં

પોર્ટુગાલમાં, સન ૧૮૩૪ માં એકાધિપત્યની ફરીને સ્થાપના થવાનો હવે પ્રસંગ આવ્યો. દોં પેટ્રોની કુમારી, મેરિયા (બીજી) રાણીપદે સ્થપાઈ. એના રાજ્યના પ્રારંભમાં, હિન્દના દેશી પુરુષને રાજ્યાધ્યક્ષ નિમવાની ધારણા થઈ. બેર્નાર્ડ પેર દા સિલ્વ નામ ધારણ કરેલો એક દેશી, આ વેળાએ પોર્ટુગાલમાં હતો, તેને (પ્રી-ફેક્ટ) “ રાજ્યાધ્યક્ષ ”નું પદ આપવાનો ઠરાવ ૧૮૩૪ ના મેની ૭ મી તારીખે થયો. તે ૧૮૩૫ ના જાન્યુઆરીની ૧૦ મી તારીખે ગોવે આવ્યો. તા. ૧૪ મિયે તેણે રાજ્યનો મુલ્કી અધિકાર સ્વાધીન લીધો; પણ તે તેણે માત્ર ૧૭ દિવસ ભોગવ્યો.

સિલ્વ એક કુશળ પુરુષ હતો; તેનામાં ભાવ અને અભાવ, એ બંનેનું સર્વજ્ઞ મિશ્રણ હોતાં, તેણે રાજ્યાધિકારનું કામ ચાલતું કર્યું કે તરતજ, અવ્યવસ્થાનો ફરીને પ્રારંભ થવા માંડ્યો. ૧ લી ફેબ્રુઆરિયે, ગોવામાં આ રાજ્યાધ્યક્ષની સામે વઢવો ઉઠ્યો; અને તેના ગઢબઢાટમાં, લોહીની છોઢો ઉછાળવા માંડી; તેને પકડી લેવામાં આવ્યો, ને લાગલોજ મુંબઈ રવાને કરી દીધો. થોડો સમય ગયા-પછી, તે ફિરંગીના પ્રદેશમાં પાછો આવ્યો, અને દમણ તથા દી-

નોરોંજ વાડસરોયે, પાવલિસ્તાની મદદથી બંધાવ્યો હતો. તેની લંબાઈ ૨ મૈલની છે. શેરિયો પોહોઢી, અને કેટલીક ફરશબંધી કરાવેલી છે. ઉચ્ચ ભાગમાં ફિરંગી દેવલ છે. સમુદ્ર કિનારા ઉપર રાજવાડો છે, તેમાં સિંહાસનસ્થાન છે, મુલ્કી અને દીવાની કચેરિયો આદિની ગોઠવણ રાખવામાં આવી છે. થોડે છેટે સૈન્યાલય, પુસ્તકાલય, વિદ્યાલય, રાજ્યમંત્રસભાગૃહ (સેક્રેટરિયેટ,) રોગશાંતિકશાળા, કારાગૃહ, ટપાલખાતું, इत्यादि सुंदर बांधणीनी ईमारतो છે. સૈન્યાલયની સામે ચતુષ્કોણી ઘુંમટમાં આલ્બુકેર્કનું પૂતલું છે. શહરના ઉત્તર ભાગમાં સુશોભિત અને મનોહર હિન્દુ દેવાલય છે. સાહં બંદર હોવાથી વ્યાપાર સારો ચાલે છે. વ્યાપારી મંડલિયો અને દુકાનદાર ઘણા છે. શ્રીમાન લોક, આગળ, પાલસી, મ્યાના, અને માંચામાં બેસીને હરતા ફરતા. હવળાં તો ગાડિયો ઘણી થઈ છે. ૧૮૭૩ માં ૩,૬૨૭ ઘરાં અને સુમારે ૧૦ હજાર માણસોની વસ્તી હતી.

વમાં અધિકાર ચલાવવા લાગ્યો. એની ગેરહાજરીમાં, ગોવામાં પોર્તુગાલ, ઈ કાલ્હે, બીજીવાર, રાજ્યનો મુદતી અધિકાર લીધો. લોકોનાં હક્કેરાયલાં મન અને તેમનો ઉભરો શમાવી દેવામાં એ ફાવી ગયો. અને ગોવામાં સમાધાન શાન્તિથી વ્યવસ્થા પ્રતિપાદન કરી. ચાલતા કાયદાની રૂઢીને અનુસરીને, રાજ્યાધ્યક્ષીના પે-દેલા સભાસદ સિલ્વ ઈ. ગામાને રાજ્યકારભારનો પ્રમુખ ઠરાવીને, માત્ર ૪૮ હોરામાં બનતી વ્યવસ્થા બેર્નાર્દ પેર દા સિલ્વે કરી નાખી, ને પછી તેણે અધિકાર છોડી દીધો.

બેનાર્દ પેર દા સિલ્વની, રાજ્યાધ્યક્ષ તરીકે ફરીથી સ્થાપના કરવાના વિચારથી, ફરીને પાછું તોફાન શિરુ થયું; પળ ધારેલી વાત બર આવી નહિ. માર્ચની ૩ જી તારીખે લશ્કરે બંડ મચાવીને સિલ્વ ઈ. ગામાને તેના અધિકાર ઉપરથી ઉઠાડી મેલ્યો; અને કામચલાઉ કૌન્સિલ* ઠરાવવામાં આવી. તેમાં માત્ર કર્નલ જુવાવ કાક્ષિમિર દા રોકા વાસ્કોસેલસ પ્રમુખ, અને બીજા બે સભાસદ કબુલ થતાં ત્રણ જણની સભા થઈ. ફોર્ચુનેટ દે મેલ્લ લશ્કરી ગવર્નર હતો, તે લિફ્ટનન રવાને થઈ ગયો.

૧૮૩૬. ડિસેમ્બરની ૭ મી તારીખે ફ્ર. કાન્સ્ટન્ટિન મરણ પામ્યો, એટલે ગોવાના રેહેવાસીમાંથી ત્રણ જણને કૌન્સિલર નીમવા માટે સભા ભરાતાં, બીજા ત્રણ પસંદ કરી, પાંચની પંચાયત પૂરી કરી. તેમાંથી એક જણ નીકળી ગયો, તથા એક મરણ પામ્યો.

* પ્રમુખ. Colonel João Cazimirs da Rocha Vasconcellos

સભાસદ. ૧. Manoel José Rebeiro, Physician-in-Chief.

૨. Fr. Constantino de Santa Rita, Father of the Christians.

માજી વાહસરોય પોર્તુગાલ ઈ. કાન્સ, તથા મંજીલેટ બેનાસિય મોરેર દી કારવાલ્હ પે બે જણે કૌન્સિલમાં રેહેવાની ના પાડી, ને કાન્સ ગોવા છોડીને વિંગોરલે જતો રહ્યો; અને કારવાલ્હ લિફ્ટનન ગયો.

૧૮૩૭. એપ્રિલની ૧૦ મી તારીખે બે ખાલી પહેલી જગ્યા પૂરવામાં આવી. તેઓ થોડા દિવસ રહી કૌન્સિલમાંથી નીકળી ગયા. એટલે બાકીના ત્રણ જણા કારભાર ચલાવવા લાગ્યા. ૧૮૩૬ ના મેની ૨ જી તારીખે, સિમાવ ર્ફાંત દે લાસેર્દે, બાર્વાવ દે સાન્ત્રોસ, ગવર્નર નિમાયો. ત્યારથી નવા ધારા પ્રમાણે, હિન્દમાં આવનારા ગવર્નરોને ગવર્નર-જનરલનું પદ આપવાનો વહિવટ ચાલતો કયો. આન્ત્રોસ ૧૮૩૭ ના નવેમ્બરની ૧૯ મી તારીખે ગોવે આવી પોહોંચ્યો. અહિં એનો સારો સત્કાર થયો નહિ. ન્યાયાધિકારીના પ્રમુખ, અને ડૉં પેદ્ર સેનાધિપતિની સાથે તેને બાંધા હાથ માંડ્યા, એટલે બંને જણા પોતાનો અધિકાર મૂકીને ગોવેથી નાશી ગયા.

૧૮૩૮. સાન્ત્રોસનું શરીર સારું રહેવા લાગ્યું નહિ, એટલે એને પળ ધારાપ્રમાણે પોતાનું કામ કૌન્સિલને સુપ્રત કયું, અને થોડા દિવસમાં, ૧૪ મી આક્ટોબરે મરણ પામ્યો. કૌન્સિલમાં મુખ્ય, ધર્માધ્યક્ષ હતો તેનો ૨૧ મી નવેમ્બરે દેહાંત થયો, એટલે બાકીના ત્રણ સભાસદો કામ ચલાવવા લાગ્યા.

૧૮૩૯. માર્ચની પાંચમી તારીખે, જુઝે આન્તોનિય વિયર દા ફ્રોંસેક કામચલાઉ ગવર્નર જનરલ ઠયો, પળ મનવેલ જુઝે મેન્ડીસ બરાવ દે કાંદલ ગોવામાં આવી પોહોંચતાં, તેને નવેમ્બરની ૧૫ મી તારીખે અધિકાર સોંપી દીધો.

૧૮૪૦. બરાવ કાંદલનો રાજ્યવહિવટ જોતાં, તે ઘણું સારું કામ બજાવી શકત, એવી આશા હતી, પળ એપ્રિલની ૧૯ મી તારીખે તે મરણ પામ્યો. રાજ્યખટલો પાછો કૌન્સિલના હાથમાં ગયો, અને તે પ્રમાણે ગોઠવણ કરવામાં આવી ગઈ. સપ્ટેમ્બરની

૧૪ મી તારીખે, રાણિયે ગોવાના દરિયાઈ ખાતાના જુજે જોર્જી લોપીસ દે લિમને તા. ૨૪ મી સપ્ટેમ્બરે કામચલાઉ ગવર્નર જનરલ નિમ્નો. એણે ફિરંગીની સરહદમાં ઘણા સુધારા કહ્યા.

૧૮૪૨. ગોવામાં લશ્કરી ખાતાએ બંડ મચાવ્યું. અને લિમને એપ્રિલની ૨૭ મી તારીખે પદચ્યુત કહ્યો, તેથી તે મુંબઈ જઈને રહ્યો, ને ત્યાંથી પોર્ટુગાલ પાછો ગયો.

નવી કૌન્સિલ બંધાઈ તે કામ ચલાવવા લાગી. ફ્રાન્સિસ્ક શાવિયર દા સિલ્વ પિરૈર કૉંદ દાસ આંતસ ગવર્નર જનરલ નિમાઈને આવતાં, તેણે સપ્ટેમ્બરની ૧૯ મી તારીખે તરવાર બાંધી ચાર્જ લીધો. લશ્કરી ખાતામાં, અને બીજાં ખાતામાં, તેણે સર્ચ કમી થાય એવી સારી વ્યવસ્થા કરી. પળજી શહરને નવીન ગોવા (Nova Goa) એવું નામ આપીને તેને નગરીનું ઉપનામ આપવાની સ્થિતિએ પોહોંચાડી દીધું.

૧૮૪૩. એપ્રિલની ૨૫ મી તારીખે આંતસને તેના દેશથી વારંટ મળ્યું, તેમાં તેનો ચાર્જ, દરિયાઈ ખાતાના મુખી, જોર્જી મૌરાંવ ગારીઝ પાલ્હને આપવાનો હુકમ હોવાથી, તેજ દિવસે તેણે સોંપી દીધો.

૧૮૪૪. જુજે ફેરૈર પેસ્તાન ગવર્નર જનરલ ઠરીને ગોવે આવ્યો ત્યારે તેણે મેની ૨૦ મી તારીખે ચાર્જ લઈ લીધો. હિન્દના ફિરંગી રાજ્યવહિવટમાં એણે ઘણા સુધારા કહ્યા.

૧૮૪૭. મકાવમાં ગવર્નર જનરલની જગ્યા નવી કાહાડવાથી, મકાવ અને તિમોર હવે ગોવાની હદમાંથી વાતલ કરી, ત્યાં દાખલ કરવામાં આવ્યાં. ગોવાના તાવામાં દમણ અને દીવ એ બે શાખા રહી. પેસ્તાને ગોવામાં વૈદ્યકશાળા (Medical School) સ્થાપી. જૂના ગોવામાં આલ્બુકેર્કેનું પુતલું હતું, તે ત્યાંથી ઉપાડી લાવીને, ૧૮૪૭ ના અક્ટોબરની ૨૯ મિયે, પળજી નગરીના સૈન્યાલયની સામે

ઘરું કહ્યું. આ પ્રસંગે, સમયને અનુસરતી, તે શૂર સરદારના વચ્ચા-
ળની કવિતા તેણે ગાઈ હતી.

વ્યાપાર ચાલતો છેક બંધ થઈ ગયો હતો, તે પાછો ચલાવવાને
ગોવામાં એણે એક કંપની ડભી કરી, પળ પ્રથમની કંપનિયોની
વેટે એ પળ નીધી શકી નહિ.

આ સમયમાં સાંવતવાડીમાં બંડ ડઠ્યું, ત્યાંના કેટલાક બંડ-
ઘોર લોકોએ ગોવામાં જઈને આશ્રય લીધો. તેથી મુંબઈ સરકાર
અને ગ્લેવાની સરકાર વચ્ચે વાંધો ડઠ્યો, પળ બંને સરકારના
ઢાહાપણથી સંતોષકારક નિવેડો આવી ગયો.

૧૮૫૧. પેસ્તાને સાત વર્ષલગી રાજ્ય ચલાવ્યું, તેમાં એણે સારા
સુધારા કહ્યા. એની જગ્યાએ, જુજે જોકીં જા લાપ બારાંવ ડ-
રતાં, જાન્યુઆરીમાં તેને ચાર્જ સોંપી ડીધો. તે પોતાના પૂર્વગામી
અધિકારીને પગલે ચાલ્યો, અને ઘળા સુધારા કહ્યા.

૧૮૫૪. આ સાલમાં ગવર્નર જનરલે ગોવામાં એક નાર્મલ
સ્કુલ, અને એક હાયસ્કુલ સ્થાપી; તેમજ, રસાયનશાસ્ત્રનો અભ્યાસ
કરાવવાને એક વર્ગ નવો કહ્યો. આ સિવાય ૪૯ ન્હાની નિશાઢો
ડઢાડી.

ડીપુ અથવા ડીપાજીના ડપરીપળા નીચે ૧૮૫૨ ની સાલમાં
ત્યાંની રાળિયો વચ્ચે કલહ ડત્પન્ન થયો હતો, તે શમાવી ડેવાની
ભાંજગઢમાં કાલક્ષેપ થવાથી, રાજ્યમાં બીજા સુધારા કરવામાં વિ-
ક્ષેપ આવી પડ્યો.

૧૮૫૫. લાપ બારાંવની તબિયત સારી રેહેવા માંડી નહિ, તેથી
હુકમ પ્રમાણે, મેની ૬ મી તારીખે કૌન્સિલને ચાર્જ આપીને તે
પોર્ટુગાલ રવાને થઈ ગયો. કૌન્સિલે લગભગ છ માસ સુધી કામ
ચલાવ્યું. આન્તોનિય સેજાર ડે વાસ્કોસેલસ કોરિય વિસ્કોં ડે

તોરસ નોવ ગવર્નર જનરલ નિમાઈને આવ્યો, એટલે તેને નવેમ્બરની ૩ જી તારીખે ચાર્જ સોંપી દીધો. એણે બ્રિટિશ રાજ્ય અને ગોવાની વચ્ચે અવરજવરના માર્ગ આદિનો વ્યવહાર સારી રીતે ચાલી શકે એવા સુધારા કહ્યા.

૧૮૫૭, બ્રિટિશ હૃદમાંથી ઘાટ ઉપર ચઢીને ગાડી નીચે ઉતરી આવે એવા માર્ગની સરઠતા આ સારમાં થઈ.

૧૮૫૮. (Camar of Nova Goa) નવીન ગોવાના કામરના મેહેલનો એપ્રિલની ૨૭ મી તારીખે પાયો નંચાયો. તેમજ, સપ્ટેમ્બરની ૧૫ તારીખે, બ્રિટિશ રાજ્યમાં જવાનો એક બીજો રસ્તો મંડાયો.

૧૮૫૯. ગોવામાં વીજળીના તારથી વ્યવહાર ચલાવવાની ગોઠવણ કરવામાં આવી. જનસમૂહની અરોગતા સાચવવા માટે ઘણા પ્રકારનાં કામ ઉઠાવ્યાં. દમણ અને દીવની સરહદ મુકરર કરીને પથર ખોડવામાં આવ્યા.

૧૮૬૦. આસ્વા હિન્દમાં નિપજતો માલ, તેમાં મુખ્યત્વે કરીને ફિરંગિયોના રાજ્યમાં થતી ચીજોનું ઉદ્યોગી પ્રદર્શન, તા. ૨૯ મી જાન્યુઆરીને રોજ ખોલવામાં આવ્યું.

ઘણા રસ્તા બાંધીને અવરજવરની સરઠતા તેણે ઘણી વધારી દીધી.

નગરહવેલીનું પરગણું મરાઠાણ ૧૭૮૦ ના જાન્યુઆરીની ૬ ટી તારીખે ફિરંગિયોને આપ્યું હતું. આ પરગણાની અને દમણની વચ્ચે ૫ થી તે સાત મૈલ સુધીનો બ્રિટિશ પ્રદેશ આવી જતાં, તેની સીમા નક્કી થવાની અગત્ય હતી. તે નક્કી કરવાને બંને સરકાર તરફથી ફેબ્રુઆરીની ૩ જી તારીખે દમણ ગંગા નદીના તીર ઉપરના મહુન ગામ (જે ફિરંગીના ગામ પારડીની પાસે છે) આગઠ

કમિશનરો મળ્યા. પળ જવાબદારી માથે રાखे एवो અંગ્રેજી કમિશનર નહિ હોવાથી, છેવટનો નિવેડો આવ્યો નહિ.

૧૮૬૩. એપ્રિલની ૧૬ તારીખે ફરી કમિશન મળ્યું, અને મે માસની ૨ જી તારીખે સંતોષકારક નિવેડો આવી ગયો.

૧૮૬૪. કોંદ દે તોરસ નોવે, નવ વર્ષ સુધી અધિકાર ચલાવીને, ડિસેમ્બરની ૨૫ મી તારીખે, જુજે ફેર્રેર પેસ્તાનને ચાર્જ સોંપ્યો.

૧૮૬૫. જાન્યુઆરીની ૯ મી તારીખે, નોવ હિન્દ છોડીને પોર્ટુગાલ ગયો. પ્રથમ એને ૧૮૪૪ થી ૧૮૫૧ સુધી વાઇસરોયનો અધિકાર ભોગવ્યો હતો. પોતાના દેશમાં પણ જુદી જુદી જગ્યાએ, પોતાની સરકારની સારી નોકરી બજાવી હતી, અને તે કુશળ કારભારી ગણાતો હતો. કેટલીક અગત્યની દરબારી ઇમારતો તેણે બંધાવી હતી.

૧૮૬૬. ફેબ્રુઆરીની ૨૫ મી તારીખે, પોર્ટુગાલ રાજ્યમાંથી ગુલામગીરી કાઢાડી નાંચવાનું જાહેરનામું પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું. સમયને અનુસરીને જકાતમાં પણ ફેરફાર કરવામાં આવ્યો.

૧૮૬૯. ગોવામાં આયુદ્ધાલય (Arsenal) હતું, તે આ સાલમાં બંધ કરવામાં આવ્યું. આ જગ્યા પ્રાચીન સમયની ગણાય છે. મુસલમાનોના કબજામાં ગોવા હતું, ત્યારથી આ જગ્યા જાણીતી છે. પ્રથમ પોર્ટુગીઝો ગોવે આવ્યા ત્યારે, મુસલમાનો આ ઠેકાણાની પાસે, પોતાનાં વાહાણો લઈ ગયા હતા, ને આ જગ્યાના દરવાજામાં થઈને ફિરંગિયોએ ગોવામાં પ્રથમ પ્રવેશ કર્યો હતો. આલ્ફોન્સો ડી આલ્બુકેર્કના સમયથી આ જગ્યાનો ઉપયોગ થતો આવ્યો હતો. તેણે આમાં કેટલોક સુધારો કર્યો હતો. ૧૫૪૦ માં આ કારખાનાની જુદી જુદી શાખામાં થઈને ૭૦૦ માણસ કામ કરતું હતું. સોઝમા શતકની સમાપ્તિ સુધી ફિરંગિયોની વૃદ્ધિના સ-

મંચમાં આ આયુદ્ધાલય, જોડતી વસ્તુઓ પૂરી પાડી શકતું હતું. એના વંડામાં ટંકશાઝ સ્થાપવામાં આવી હતી. ગોદી તરીકે પણ આ જગ્યા ઉપયોગમાં આવતી હતી. યુદ્ધનૌકા અને બીજાં વાહાણો અહિં બાંધવામાં આવતાં હતાં. તોપો અને બીજાં હથિયારો અહિં બનાવવામાં આવતાં હતાં. સન ૧૭૫૩ ના જુનની ૧ મી તારીખે અહિં આગ લાગી હતી, તે વેળાએ ઘણો ભાગ બઢી ગયો હતો; અને વાહાણોને પણ નુકસાન લાગ્યું હતું. પછવાડેથી તે ફરી બાંધવામાં આવ્યું હતું. ફિરંગિયોની પડતી આવી છતાં, અને નૌકાસૈન્ય ઓછું થઈ ગયું છતાં પણ, આયુદ્ધાલયનું મ્હોટું સ્વર્ચ ચાલતું રહ્યું હતું. છેવટમાં, ૮૬૧ માણસો કામે લાગતાં હતાં. ધીરે ધીરે સ્વર્ચ ઘટાડતા હતા, તોપણ, તેમની ગુંજાસ કરતાં વધારે હતું. ૧૮૫૬ ના જુલાઈની ૪ થી તારીખે, તોરસ નોવે, આ સ્થાનું ઘણું ઘટાડી દીધું, અને ૧૮૬૯ માં તો તેનો સમૂજગો છેડો આપ્યો. તે માંહેલી આખીસો તોડી પાડીને બધું સ્થાનમેદાન કરી મૂક્યું. આપ્રમાણે પોર્ટુગાલની કીર્તિના સ્તંભ જેવું સ્થાન પાયમાલ થયું.

૧૮૭૦. માર્ગાવમાં પુરાલય (Camara Municipal) બંધાવ્યું.

૧૮૭૦. મે માસની ૭ મી તારીખે પેસ્તને, ગવર્નર જનરલનો ચાર્જ, પોતાના ક્રમાનુયાયી, જાનુઆર્ય કોરિયા દે આલમેદ, વિ-સકોંદ દે એસ જાનુઆર્યને સોંપી દીધો, અને ત્રણ દિવસ પછી પોર્ટુગાલ ભળી રવાને થઈ ગયો.

આલમેદે પોર્ટુગાલમાં સારી નોકરી કરી હતી, તેથી તે પ્રખ્યાતી પામ્યો હતો. તે મકાવનો ગવર્નર હતો, ત્યાંથી હિન્દમાં જગ્યા આપવામાં આવી. અહિં એ બારીકીથી જોઈ વિચારી કામ કરનાર તરીકે ગણાયો.

૧૬૬૯. ડિસેમ્બરની ૨ જી તારીખના ટુકમથી સેનામાં ફેર-
ફાર કરી, અગત્ય હોય તેટલાંજ માણસો રાખવાની ગોઠવણ ક-
રવા માંડી; તેથી ૧૮૭૦ ના ફેબ્રુઆરીની ૨૨ મી તારીખે બંદ
ઉઠ્યું; તેમાં બધી પલટણો સામેલ થઈ ગઈ. મુનીસિપાલ ગાર્ડ, અને
તોપખાનાવાળા, તેમના ભેગા મઝ્યા નહિ. સરકારને હવે લટી
પડવાની અગત્ય પડતાં, બંદખોરોની મરજી પ્રમાણે કર્યું પડ્યું.
પણ જ્યારે પોર્ટુગાલ લખાણ મોકલ્યું ત્યારે, ત્યાંની સરકારે મંજુરી
આપી નહિ, એટલે ફરીથી પાછું બંદ મચ્યું.

૧૮૭૧. સપ્ટેમ્બર માસની ૨૧ મી, ૨૩ મી, અને ૨૪ મી
તારીખે, એક પછી એક પલટણ બંદ ઉઠાવવામાં સામીલ થઈ ગઈ.
સ્થાનિક સરકારે આ સમયે ઘણી સાવધાની રાખીને, યુક્તિબંધ
કામ લીધું; ગોવાનું રક્ષણ થાય એવા ઉપાય યોજી લીધા; અને
તેજ વેળાએ, પોર્ટુગાલમાં તાર મારફતે સ્વર્ગ મોકલીને, સેના મો-
કલવાની અરજ કરી. દરમ્યાનમાં લશ્કરનો ઉપાડો બંધ પાડ્યો.
જે ચાર પલટણે બંદ ઉઠાવ્યું હતું, તેને મોકુફ કરી નાંખી; લશ્કરી
નિશાઢ સ્થાપી હતી તે ઉઠાડી દીધી; અને જ્યાં જેટલું જોઈયે
ત્યાં તેટલું લશ્કર રાખવાની નવી ગોઠવણ કરી. ચડાઈ કરી જ-
વાની અગત્ય પડે, તેને માટે એક પલટણ કરી, તે સાથે તોપખા-
નાની એક ટુકડી સામેલ રાખી; પોલિસની ટુકડિયો વધારે
જમાવી.

આ પ્રમાણે ગોઠવણ થઈ ગયા પછી, લિઝ્બનના રાજાએ પોતાના
ભાઈ ડૉ આગસ્તોને સેનાસહિત હિન્દ મોકલ્યો હતો, તે આવી પો-
હોંચ્યો.

બ્રિટિશ હૃદના અપરાધિયો, અપરાધ કરીને ફિરંગિયોની હ-
દમાં જતા રહેતા હતા, તથા બ્રિટિશ સરકારને એ કેદિયો સોંપી દે-

વાનો બંદોબસ્ત કરાવવાની અગત્ય જણાતાં લેખાણ ચાલ્યું, પણ તે વિષે કાંઈ ગોઠવણ થઈ નહિ.

આલમેદ જાનુઆર્યની જગ્યાએ, જોકીં જુજે દે માસેદ ઈ કૌત ગવર્નર જનરલ ઠરીને આવ્યો. તેને ૧૮૭૧ ના ડિસેમ્બર માસની ૧૦ તારીખે ચાર્જ સોંપી દીધો.

૧૮૭૨. જાન્યુઆરીની ૧૯ મી તારીખે, આલમેદ જાનુઆર્ય ગોવેથી ચીન રવાને થઈ ગયો.

ફિરંગિયોને પાદશાહી ફર્માન ૧૭૧૪ ની સાલમાં મોગલ પાંસેથી મળ્યું હતું, તેની રૂપ તેઓ ૨૥ ટકા જકાત સુરતમાં ભરતા હતા. ત્યાં બ્રિટિશનું રાજ્ય સ્થપાયું તોયપણ, તેમની જકાતનો દર તો મામુલ રેવાજ પ્રમાણે ચાલતો રહ્યો. તેને અનુસરીને ફિરંગિયોએ ગોવેથી તેવો માલ સુરત મોકલી, ત્યાં ૨૥ ટકા જકાત ભરી, મુંબઈમાં જથાબંધ દ્રાક્ષનો દારૂ, અને બીજી જાતના અર્કની આયાત કરતા હતા, તેથી બીજા જે વધારે જકાત ભરતા હતા, તેઓ કરતાં વધારે લાભ મેળવી લેતા હતા, તેથી સરકારને ઘણું નુકસાન થતું હતું. આ વાત બ્રિટિશ સરકારની જાણમાં આવી ત્યારથી લેખાણ ચાલવા માંડ્યાં. વેપારિયો પણ પોકાર કરવા લાગ્યા. એટલે છેવટે ઇંગ્લંડ અને પોર્ટુગાલની સરકાર વચ્ચે એ વિષે ભાંજગડ ચાલી. જુલાઈની ૨૬ મી તારીખના મુંબઈ ગવર્મેન્ટ ગણેટમાં ઠરાવ છપાયો, તેમાં સપ્ટેમ્બરની ૧ તારીખથી જૂનું ફર્માન રદ કરવામાં આવ્યું.

૧૮૭૪. લિઝ્બન અને ગોવા વચ્ચે આગબોટનો જવરઅવર કરવાનો બંદોબસ્ત, ડિસેમ્બરમાસની ૩૦ મી તારીખે, બ્રિટિશ ઇન્ડિયા સ્ટીમ નેવીગેશન કંપની સાથે થયો; તેમજ, લિઝ્બન અને મોઝામ્બિક અને મોઝામ્બિકથી કિલિમેન, લૌરેનકો માર્ક્વેસ વચ્ચે આગબોટનો વ્યવહાર ચાલુ કર્યો.

હિન્દ અને ચીન વચ્ચે અફિળનો વ્યાપાર ધમધોકાર ચાલતો જોઈ, તેમાં ઘણો લાભ છે એમ સમજી, મોઝામ્બિકમાં ૨૦ હજાર હેક્ટેર જમીનમાં અફિળનું વાવેતર કરવાની પરવાનગી, પોર્ટુગીઝ સરકારે, પર્ડેવા રાપોઝને ૨૬ મી નવેમ્બરે આપી. વાવેતરમાં ઘણી મુશ્કેલિયો નહીં તે પ્રમાણમાં, ધાત્યા પ્રમાણે નીપજ થઈ નહિ.

૧૮૭૫. માસેદ ડે કૌતની જગ્યાએ, ૧૮૭૪ ના ડિસેમ્બરની ૧૭ તારીખે જુવાવ તાવેરીસ દે આલમેદની નિમનોકનો ઠરાવ થયો, જેને અનુસરીને નવો ગવર્નર જનરલ, મે માસની ૮ મી તારીખે ગોવે આવી પોહોંચ્યો, અને ૧૦ મી તારીખે તરવાર બાંધી ચાર્જ લીધો.

૧૮૭૭. આલમેદ, જુલાઈની ૨૪ મી તારીખે પળજીમાં મરણ પામ્યો. તેની જગ્યાનું કામ ચલાવવા સ્થાનિક કૌન્સિલ નિમવામાં આવી. તા. ૨૫ મી જુલાઈના ઠરાવથી આન્તોનિય સરજીવ દે સૌજની નિમણૂક થઈ. તે તા. ૧૦ મી નવેમ્બરે પળજીમાં આવી પોહોંચ્યો. ૧૨ મીએ ચાર્જ લીધો. આ પુરુષ કાંઈ વિશેષ કરી શક્યો નહિ. તેને ટાહાડિયો તાવ (Typhoid fever) આવવાથી મેની ૨૭ તારીખે, સરકારી ઘરમાં મરણ પામ્યો. આ સમયે જે મુખ્ય સ્થાનિક અધિકારિયો હતા તેઓએ કામ ચલાવવા માંડ્યું.

કર્ડેતાન, અલેક્ષાંડર દે આલમેદ ડે. આલ્બુકેર્ક, આંગોલામાં ગવર્નર હતો, તેને હિન્દનો ગવર્નર જનરલ ઠરાવ્યો. તેણે ડિસેમ્બરની ૩ જી તારીખે આવીને ચાર્જ લીધો.

૧૮૭૮. ડિસેમ્બર માસની ૨૬ મી તારીખે, બ્રિટિશ અબે પોર્ટુગાલ વચ્ચે ઠરાવ થયો:—

બ્રિટિશ અને પોર્ટુગાલના હિન્દના રાજ્યમાં એક વીજાએ વ્યાપાર કરવાની છૂટ આપી; તેમજ, દુરિયા રસ્તે વ્યવહાર ચલાવવા,

અને દેશમાં, જ્યાં માલ લઈ જવો લાવવો હોય ત્યાં, લઈ જવા લાવવાની પરવાનગી થઈ. ન્યુ હુલ્લીથી માર્ગાવના બંદર સુધી, અને હુલ્લીથી બેલારી સુધી, રેલવે બાંધવાનો ઠરાવ થયો. બંનેના રાજ્યમાં હરકોઈ પ્રકારની જકાત લેવાની કાહાડી નાંચી; દરિયા રસ્તે માલ આયાત થાય, અને નિકાસ થાય તે સંબંધી બંને રાજ્યોએ એકસરખી જકાત લેવાની ગોઠવણ કરી, તેમાં મુખ્યત્વે કરીને, મીઠું, દારૂ, અને અફિણ સંબંધી ધ્યાન નિયમ કરવામાં આવ્યા. પોર્ટુગાલની હદમાં કેટલું મીઠું પકાવી શકાય તેની હદ બાંધવામાં આવી. અને મીઠાના કેટલાક અગર બંધ કરવાનું ઠણું. તાડી સુધાંત કેફી દારૂ ઉપર એક્સાઈઝ જકાત લેવાનો મુંબઈ ઇલાકાને માટે ઠરાવ થયો. કાચું અથવા પાકું, ગમે તે સ્થિતિમાં, પોર્ટુગીઝો અફીણની નિકાસ કરે નહિ, તેમજ બ્રિટિશ સરકાર માટે અફિણ નિપજાવવાની પરવાનગી આપવામાં આવે તે ઉપરાંત વીજું અફીણનું વાવેતર ફિરંગિયોની હદમાં થાય નહિ, એમ ઠરાવવામાં આવ્યું, અને તેને બદલે બ્રિટિશ સરકાર ફિરંગિયોને વાર્ષિક ૪ લાખ રૂપિયા આપે એવો કરાર થયો.

ઉપર પ્રમાણેના કોલકરારનો અમલ ૧૨ વર્ષ સુધી ચલાવવો.

આ પ્રમાણે ઠરાવ થયો, તેનો અમલ ચાલવાથી, પોર્ટુગીઝ પ્રજાને ઘણો લાભ થયો. ધાત્રાના પદાર્થોમાં ૨૫ ટકા સુધીની રાયત થઈ. વીજા પદાર્થોમાં ૩૦ ટકા સુધીની રાયત થઈ. તંબાકુમાં તો ૫૦ ટકા ઓછા બેસવા લાગ્યા. જકાતની પજવણી ઠેર ઠેર થતી હતી, તે હવે થવાની રહી નહિ. ગોવાના રહેવાસિયોને મીઠાનું વધારે બેસવા માંડ્યું, પણ તંબાકુ જેવી ચીજ, જેનો ઉપયોગ સામાન્ય રીતે બધા કરનારા હોતાં, તેના ઓછા પૈસા બેસવા લાગ્યા, છટલે મીઠાની ચઢત તેમને માત્રે લાગી નહિ. આ બધા લાભ જેમ

ગોવાને થયા તેમજ દમણ અને દીવને પણ થયા. આ કોલકરારથી વ્યાપારની વૃદ્ધિ થવા લાગી. આયાત અને નિકાસમાં વધારો થવા લાગ્યો.

આ પ્રમાણે બંને રાજ્ય વચ્ચે સમ્પ્રશાન્તિ ચાલતી રહી, અને એક બીજાની વર્તણૂક મિત્રાચારી ભરેલી રીતે ચાલવા લાગી, તેવિષે ગવર્નર જનરલે પોતાનો સંતોષ પોતાના રિપોર્ટમાં બતાવ્યો.

૧૮૮૦. જાન્યુઆરીની ૨૦ મી તારીખે, બંને સરકાર વચ્ચે ફોજદારી અપરાધિયો આપવા લેવાનો કરાર પળજીમાં સહિ થયો. ત્યાર પછી તરતજ, ચલણી નાણું, વજન, અને માપ સંબંધીનો કરાર પણ થયો. જે ૧૮૯૨ ના ફેબ્રુઆરીની ૪ થી તારીખ સુધી અમલમાં રહ્યો.

૧૮૮૧. આલ્બુકેર્કે ત્રણ વર્ષ અધિકાર ચલાવ્યો, ત્યાર પછી નોવેમ્બર માસની ૧૦ મી તારીખના ઠરાવથી કાર્લોસ આર્કોસ (Carlos Engenio Correa da Silva, Visconde de Paco de Arcos) આવ્યો.

૧૮૮૪. મે માસની ૧૪ મી તારીખે, મકાવ અને હાંગકાંગ, અને મકાવ ને તાપિયા બેટ વચ્ચે વીજળીના તાર ગોઠવવાનો કન્ટ્રાક્ટ થવાથી, પોર્ટુગીઝો વાર્ષિક ૫૦૦ પૌંડ, ૧૦ વર્ષ સુધી ભરવાની કબુલાત આપી.

૧૮૮૫. ડિસેમ્બરની ૨૩ મી તારીખે આર્કોસની જગ્યાએ, ફ્રાન્સિસ્ક જોર્જી ફેર્રેર દે આમરલ ગવર્નર જનરલ ઠર્યો, તે એક વર્ષ સુધી અધિકાર ઉપર રહ્યો.

૧૮૮૬. અક્ટોબરની ૨૮ મી તારીખે આગસ્ટ સેસર કાર્વોસ દે કારવાલ્હ ગવર્નર જનરલ ઠર્યો. માર્માગાવ બંદરથી બ્રિટિશ હદ સુધી રેલવે ચાલતી થઈ, અને તેમાં બેશીને જુલાઈ માસમાં

ગવર્નર જનરલ માર્માગાવથી સૌવાલી સુધી પોહોંચી ગયો. અને એ કામનો સંતોષ જણાવ્યો.

૧૮૮૭. જાન્યુઆરીની ૧૭ મી તારીખે ૪૧ મૈલ સુધીની રેલવે જનસમૂહમાટે ચાલતી કરવામાં આવી.

૧૮૮૮. ફેબ્રુઆરીની ૩ જી તારીખે, ઘાટ સુધીની ૧૦ મૈલની બાકી રહેલી રેલવે ઉઘાડવામાં આવી.

૧૮૮૯. કેપ ડી વર્ડના ટાપુઓના ગવર્નરની જગ્યાએ કારવાલ્હની વદલી ફેબ્રુઆરીની ૨૩ મી તારીખના હુકમથી થઈ. એની જગ્યાએ વાસ્કો કાર્વાલો મેનેઝીસ (Vasco Gwedes de Carvalho e Menezes) તા. ૧૧ મી એપ્રિલે ગવર્નર જનરલ થઈ આવ્યો.

૧૮૯૦. આંગ્લો પોર્ટુગીઝ સંધિ ૧૮૭૮ ની સાલમાં થયો હતો, તે અમલમાં આવવાથી, ફિરંગિયોને હિન્દના હકમાં નુકસાન પોહોંચતું હતું, એમ તેઓના સમજવામાં આવ્યું. તેમજ હવે, એ સંધિની ૧૨ વર્ષની મુદત પૂરી થઈ, એટલે તેમાં ફેરફાર કરીને નવા કોલકરાર થવાની બ્રિટિશ સરકારની પળ ઇચ્છા થતાં, તેમના લિઝવનના અલચિયે તે રદ કરવાની નોટિસ, ઓક્ટોબરની ૧૪ મી તારીખે આપી.

૧૮૯૧. પોર્ટુગાલ તરફથી, સિનોર જોકી જુજે ફેર્નાન્ડ આરેઝ, અને બ્રિટિશ ભળીથી, મિ. એ. ડી. કારે, એ બે જણા મસલતિયા ઠહ્યા.

તા. ૮ મી જાન્યુઆરિયે ગવર્નર જનરલની વદલી થઈ, અને એની જગ્યાએ ફ્રાન્સિસ્ક મેરિયા દા કુંજ આવ્યો. તે માત્ર ૧૩ માસ રહ્યો.

૧૮૯૨. તા. ૪ થી ફેબ્રુઆરિયે કુંજની જગ્યાએ ફ્રાન્સિસ્ક તિશ્વેરિયા દા સિલ્વ ગવર્નર થઈને આવ્યો.

फेब्रुआरी पूरो थवा आव्यो त्यांसुधी, नवा संधिनी गोठवण थई नहि, एटले, ए काम पडतुं नांखी, जूनो संधि रद करवामां आव्यो. लिझबनना चेम्बर आफ डेप्युटीक्षना लक्ष उपर आ बात सिनोर क्रिस्टोवा पिन्तोए ८ मी फेब्रुआरीने रोज आणी, अने एवी तकरार रजु करी, के सुरतमां जकात संबंधी जूनो धारो चालतो हतो तेने ठेकाणे १८७८ नो नवो धारो करवामां आव्यो हतो, तो हवे ते ज्यारे रद करवामां आवे छे त्यारे, जूनो तेनी जग्याए पाछो चालु रेहेवो जोइये. ब्रिटिश सरकारे आ तकरार मान्य राखी नहि; कारण ए बताव्युं के १८७८ नो संधि थता पेहेलां ६ वर्षथी सुरतनो जकातनो जूनो धारो रद बातल रह्यो हतो, तो हवे ते फरीने चालु थई शकतो नथी.

१८९३. मार्चनी ९ मी तारीखे सिल्वनी निमनोक बंध थईने, ११ मी तारीखना ठरावथी रफायल जेकम लोपेस दे आंद्रेड गवर्नर जनरल थईने आव्यो. ते मात्र एक वर्ष रह्यो.

१८९४. विसकोंडे डी अवरेम (Visconde d' Ourem) गवर्नर जनरल नेमायो, ते पण एकज वर्ष रह्यो.

१८९५ मां रफायल जेकम लोपेस दे आंद्रेड फरीने गवर्नर जनरल थईने आव्यो, तेनो कारभार १ वर्ष रह्यो.

१८९६ मां इन्फाण्टि डी आफ्फोन्सो हेन्रिक्स (Infanti D. Affonso Henrigues) वाइसरोय थईने आव्यो, पण ते जेवो आव्यो तेवोज पाछो गयो. तेनी जग्याए जोडो आन्टो-निस ब्रिसाक नेवीस फरैरा (Jodo Antonis Brissac Neves Ferreira) ठख्यो, तेणे एक वर्ष वहिवट चलाव्यो.

१८९७ मां जोकीं जोसे मकाड्स (Joaquim Jose Machads) आव्यो. तेणे त्रण वर्ष गवर्नर जनरलनी पदवि भोगवी.

૧૯૦૦. એડવર્ડસ આગસ્ટો રાડરીગૂસ ગાલ્હાર્ડો (Edwards Augusto Rodrigues Galhardo) આવ્યો, તે ૧૯૦૫ ની સાલ સુધી રહ્યો.

૧૯૦૫. આર્વાલ્ડો ડી નોવોસ ગીડીસ રીબેલ્સ (Arvaldo de Novoes Guedes Rebells) ગવર્નર જનરલ થઈને આવ્યો તેણે ૧૯૦૭ સુધી કામ કર્યું.

૧૯૦૭. માં જોસે મેરિયા ડી સૌઝા હવટા કોસ્ટા (Jose' Maria de Souza Houta e Costa) નિર્માઈને આવ્યો. તે ૧૯૧૦ ના ઓક્ટોબર માસની ૧૨ મી તારીખ સુધી પોર્ટુગાલના છેલ્લા રાજા માન્યુઅલનો વાઈસરોય અને ગવર્નર જનરલ રહ્યો.

૧૯૧૦ ની સાલ પોર્ટુગાલના ઇતિહાસમાં આશ્ચર્યકારક નીવડી છે. ત્યાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થપાતાં, તેમના તરફથી, ફ્રાન્સિસ્કો માન્વેલ કૉમિરોડા કોસ્ટા (Francisco Manoel Comeiro da Costa) ગવર્નર જનરલ નિર્માતાં, તેણે તા. ૧૩ મી ઓક્ટોબરને દિવસે અધિકાર સ્વાધીન લીધો.

૧૯૧૧. તા. ૨૪ મી આગસ્ટ. પોર્ટુગાલની પ્રજાસત્તાક રાજ્ય-સભા, ડા. માન્યુઅલ ડી આરિયાગા (Dr. Manuel de Arriaga) ને તા. ૨૪ મી આગસ્ટે પેહેલોજ પ્રમુખ પસંદ કર્યો છે.

सन १८०५ मां ब्रिटिश संस्थानमांथी पोर्तुगालमां माल निकास थयो तेनुं पत्रकः—

मालनो प्रकार.	बंगाळा. शिकाई रुपिया.	मद्रास. शिकाई रुपिया.	मुंबई. शिकाई रुपिया.	कुल. शिकाई रुपिया.
बधा प्रकारनुं.				
कापड.	१२,१३,३५३	०	४,११,३१०	१६,२४,७६३
गळी.	१,५२,२२७	०	०	१,५२,२२७
तेजानो.	०	०	१८,२१८	१८,२१८
तज, गरमाळो.				
Cassia & its buds.	०	०	९,०५०	९,०५०
दाणा, अनाज.	१८,०००	०	०	१८,००
रू-कपास.	०	०	१,१६,०००	१,१६,०००
प्रचूर्ण.	१२,७६३	०	७,३४८	२०,१११
कुल....	१३,९६,३४३	०	५,६१,९२६	१९,५८,२६९

सन १८०५ मां पोर्तुगालमांथी ब्रिटिश संस्थानमां माल आयात थयो तेनुं पत्रकः—

मालनो प्रकार.	बंगाळा. शिकाई रुपिया.	मद्रास. शिकाई रुपिया.	मुंबई. शिकाई रुपिया.	कुल. शिकाई रुपिया.
मदीरानो द्राक्षनो दारू. (madeira wine)	२,७०,०००	०	१,००,८०९	३,७०,८०९
लीस्वननो द्राक्षनो दारू.	१,१८,०७९	०	०	१,१८,०७९
पोर्ट दारू (Port wine.)	१३,१८८	०	०	१३,१८८
मरी.	१४,४५२	०	९५,७६२	१,१०,२१४
प्रचूर्ण.	१३,५४४	०	२१,१४५	३४,६८९
कुल माल—	४,२९,२६३	०	२,१७,७१६	६,४६,९७९
रोकड नाणुं.	१८,१३,८५६	१,३०,०००	७,०४,८८०	२६,४८,७३६
एकंदर....	२२,४३,११९	१,३०,०००	९,२२,५९६	३२,९५,७१५

સન ૧૮૦૫ માં ઉપર પ્રમાણે માલની આયાત અને નિકાસની સ્થિતિ હતી. હવળાં એક શતક વીંચા પછી, કેવી સ્થિતિ ઉપર વ્યાપાર ચાલે છે, તેનો મુકાબલો કરવાને, નીચે વિગત આપવામાં આવે છે.

અમાં જે માલ આયાત થયો છે તે ઘણો ધીવરો પીવાનો દારૂ અને ધોરાકની ચીજો છે.

પોર્ટુગાલમાંથી બ્રિટિશ હિન્દમાં કેટલા રૂપિયાનો માલ આવ્યો તેનું સાલવાર પત્રક.

સાલ.	કેટલા રૂપિયાનો માલ.
૧૯૦૩-૪	૪૨,૨૧૦
૧૯૦૪-૫	૩૫,૨૨૦
૧૯૦૫-૬	૪૭,૬૪૦
૧૯૦૬-૭	૧,૮૪,૦૧૩
૧૯૦૭-૮	૨,૬૫,૫૬૦
૧૯૦૮-૯	૪,૫૫,૨૧૨
૧૯૦૯-૧૦	૪,૩૭,૪૩૧
૧૯૧૦-૧૧	૩,૭૨,૭૫૪

બ્રિટિશ હિન્દમાંથી પોર્ટુગાલમાં કેટલા રૂપિયાનો માલ મોકલવામાં આવ્યો તેનું સાલવાર પત્રક.

સાલ.	કેટલા રૂપિયાનો માલ.
૧૯૦૩-૪	૫૨,૮૪૫
૧૯૦૪-૫	૫૯,૨૩૫
૧૯૦૫-૬	૧,૬૧,૩૫૫
૧૯૦૬-૭	૧,૪૧,૯૫૦
૧૯૦૭-૮	૨,૦૨,૩૦૮
૧૯૦૮-૯	૪,૧૩,૧૫૭
૧૯૦૯-૧૦	૩,૯૭,૪૨૬
૧૯૧૦-૧૧	૩,૭૧,૫૪૪

हिन्दमां पोर्तुगालनो प्रदेश हवे नीचे प्रमाणे रह्यो छे:—

विभाग.	चोरस माइल.	वस्ती.
गोवा विभाग	१,३०१	४,७५,५१३
दंमण विभाग	१४९	४१,६७१
दीवनो विभाग	२०	१४,६१४
एकंदर	१,४७०	५,३१,७९८

ता. ३१ मी डिसेम्बर १९१० ने दिवसे वस्तीपत्रक करवामां आव्युं, त्यारे तेमनी कुल प्रजानी गणतरी ६,०४,९३० नी थई छे. ते उपरथी जोतां ७३,१३२ माणसोनो वधारो थयो छे.

પરિશિષ્ટ અંક ૨.

ગોમાન્તક-ગોવા.

શ્રી વિષ્ણુના છઠ્ઠા અવતારી પરશુરામે કાર્તવીર્ય સહસ્રાર્જુનને હરાવીને જીતેલો પ્રદેશ બ્રાહ્મણોને આપી દીધો. ત્યાર પછી તેઓ સહ્યાદ્રી પર્વતને શિખરે વિરાજ્યા હતા તે સમયે, બાળ પ્રયોગ કરીને, વૈતરણી નદીથી તે છેક કન્યાકુમારી સુધીનો પ્રદેશ, (પર્વત અને સમુદ્રની વચ્ચે) અંકિત કરી લીધો-કાઢાડી લીધો. તે સમયે, તે પરશુરામ ક્ષેત્ર કેહેવાતો હતો. પુરાણોમાં તેનું નામ શૂર્પારક છે. પછીથી ગૌમાન્તક-ગોમાન્તક, અને ત્યાર પછી, ગોવા કેહેવાયો. પછી આ પ્રદેશ સસ કોકળને નામે પણ પ્રસિદ્ધ હતો અને તેમાં ૧ કેરલ, ૨ તુલંગ, ૩ ગોવરાષ્ટ્ર, ૪ કોકળ, ૫ કરલત, ૬ વરલત અને ૭ બર્બર; એવા સાત વિભાગ પડ્યા. હમણાં તો ગોવરાષ્ટ્ર, ગોપકપુરી-ગોપ-કપત્તન એટલે ગોવાની જે રાજ્યહદ છે તેને ગોવા શબ્દ લાગુ પડે છે એમ સમજવું. પ્રારંભમાં આર્યનો અર્હિ આવીને વસેલા તે ગૌપાલ-ગોવાલિયાનો ધંધો કરનારા હોવાથી પણ તેનું નામ પડે એ સ્વાભાવિક છે. હિમાલય પર્વત છોડીને શિવજી પણ અર્હિ આવી વસ્યા હતા અને ગોમાન્તકેશનું નામ ધારણ કર્યું હતું. છેવટે, પાર્વતિયે તેમને, એક ગાનારીનું રૂપ ધારણ કરીને, અર્હિથી શોધી કાઢાડ્યા હતા, એવી કથા માત્રીશ માહાત્મ્યના ૩ જા અધ્યાયમાં છે. કુવા, ગોવા, ગોવે. એવાં નામ મોહિત મિરાત ઘઘમદીમાં છે. તથા સાદિક ઇસ્પહાનીની ભૂગોળ વિદ્યાના પુસ્તકમાં પણ જોવામાં આવે છે. હલ્સીના શિલાલેખો જે શક ૧૦૮૪ (ઇ. સ. ૧૧૬૨) ના છે, તેમાં પણ, એવાં નામ લખાયલાં છે. ગ્રીક લોકો ગોવાને કિયા નામથી ઓલખતા હતા તે બરાબર જાણવામાં આવ્યું નથી. પણ ત્યાંના કિનારાના તેમણે ત્રણ વિભાગ ગણેલા છે. ૧ લરીકે (Larike), ૨ આરિયાકે (Ariake), અને ૩ લિમુરીકે (Limurike). આ પ્રમાણે કિનારા ઉપરની કેટલીક જગ્યાઓનાં તેમણે નામ આપેલાં છે. પ્રાચીન ભૂગોળ વિદ્યા સાથે અર્વાચીનનો મુકાબલો કરવામાં જેને

૧ ગૌમાન્તક=ગૌ=વાળ, મા=માન-માપ, અન્ત=છેડો. ક પ્રત્યય વિકલ્પે જોડવામાં આવે છે એટલે ગૌ+મા+અન્ત+ક=ગૌમાન્તક અથવા ગૌનો ગો થતાં ગોમાન્તક એટલે વાળે કરીને માપીને જે પ્રદેશનો છેડો આળેલો તે.

ગોમાન્તકનો અંગ્રેજીમાં ઇતિહાસ છે, (by Jose Nico law da Fonseca) તેમજ તેવા સાધન ઉપરથી રા. રા. યશવંત અને રામચંદ્રે વૃત્તાન્ત લખ્યો છે એ આદિ ઉપરથી આ લેખ યોજ્યો છે.

ઘળી માથાકૂટ કરી છે તે ડી એનવિલ્લે (D'Anville) કેહે છે કે, પેરિન્ડા નેલકિંડા (Nelkinda) નામ આપ્યું છે, અને નેકાનિડન (Nekanidon)નું કથન કર્યું છે, તથા ટાલમિયે મેલિંડા (Melinda) કહ્યું છે તે, અને પિયુટિન ગેરિથ પત્રકમાં નિસિલ્ડો (Nincildo) નામ છે એ સર્વ ગોવાને લાગુ પડે છે. મેજર રેન્નલનો એવો અભિપ્રાય છે કે પ્રાચીન ગ્રીકોએ વ્યાપારનું શ્લોક મથક ટીન્ડીસ (Tyndis)નું બંદર કહ્યું છે તેજ ગોવાબંદર છે. પછીના કેટલાક લખનારા પોતાને ફાવે તેમ કેહે છે પણ તેમની એ બધી માત્ર કલ્પના છે, તે ક્ષગડો અર્ધિ લખવાની અગત્ય નથી. મૂર અથવા આરબો ગોવાને કાવા (કાવહ) અથવા કાવે કેહેતા હતા. એમ કેટલાકનું કેહેવું છે. ઇલર્મસુદી, ઇલ એ દ્રીસી, અને ઇન્ન ચતુત એઓમાં, સિન્ધાબુર અથવા સાન્દાબુર એવા નામના બંદરનું કથન છે તે સ્થાન ગોવાને લાગુ કરે છે; કેમકે; એ બંદર અને ઇન્ડન વચ્ચે વ્યાપાર ચાલતો હતો એવું લખેલું છે તે કથન આ સ્થાનનેજ લાગુ પડે છે; પણ કેટલાક આ અભિપ્રાયને મઠતા આવતા નથી અને પોતપોતાનાનો કક્કો સાચો ઠરાવવાને વિવાદમાં પડે છે, તે સાથે આપણને કશી નિસ્વત નથી. કાનેરી લેખોમાં ગોવે એવું નામ ચોક્કસ છે, અને સંસ્કૃત લેખોમાં ગોપકપુરી-ગોપકપત્તન-ગોવાપુરી એવાં નામ છે.

ગોકર્ણાદુત્તરે ભાગે સસ યોજન વિસ્તૃતં ।

તત્ર ગોવાપુરી નામ નગરી પાપ નાશિની.

સૂત સં૦ અ૦ ૧૬.

ગોમાન્તકમાં બ્રાહ્મણોનો નિવાસ.

ગૌડદેશ માંહેલા ત્રિહોત્રપુર (તિરહુત)માંથી પરશુરામે દેશમુનિયોને ચોલાવીને ગોમાન્તકમાં વસાવ્યા હતા, અને ત્યાં તેમણે અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યો હતો.

૧ ભારદ્વાજ	૪ કૌંડિણ્ય	૭ જમદગ્નિ	૧૦ અત્રિ
૨ કૌશિક	૫ કશ્યપ	૮ વિશ્વામિત્ર	
૩ વત્સ,	૬ વસિષ્ઠ	૯ ગૌતમ	

- ૧ પશ્ચાત પરશુરામેણ જ્ઞાનીતા મુનયોદશ,
ત્રિહોત્ર વાસિનશ્ચૈવ પંચ ગૌઢાંતરાસ્તયા.
ગોમાંચલેસ્થાપિતાસ્તે પંચક્રોશી કુશસ્થલી,
ભારદ્વાજઃ કૌશિકશ્ચ વત્સઃ કૌંડિણ્ય કશ્યપૌ.
વસિષ્ઠો જામદગ્નિશ્ચ વિશ્વામિત્રશ્ચ ગૌતમઃ,
અત્રિશ્ચ દશ ઋષય સ્થાપિતા સ્તત્ર એવહિ.

આ બ્રાહ્મણોનાં ૬૬ કુલ હતાં, તેમાંથી, કુશસ્થલી અને કેલ્લોલી (કર્દલી) એ બે ક્ષેત્રમાં કૌત્સ, વત્સ, અને કૌંડિણ્ય એ ત્રણ ગોત્રનાં બ્રાહ્મણોમાં પ્રત્યેકમાં દશ કુલ સ્થાપ્યાં. આ ત્રણ ગોત્રના બ્રાહ્મણ રાજાદિને પૂજ્ય હોવાથી, કર્મમાં કુશલ, અને ઉત્તમ આચારના હતા. બાકીનામાંથી મઠગ્રામ વરેણ્ય, લોટલી, અને કુહસ્થલી એ ચાર ગામમાં પ્રત્યેકનાં ૬ કુલની સ્થાપના કરી, તેમાંથી ચૂડામણી નામના મહાક્ષેત્રમાં દશકુલ વસાવ્યાં, અને દીપવતી અને ગોમાંચલીના મધ્યભાગમાં બીજાં બાર કુલ સ્થાપ્યાં. આ પ્રમાણે પરશુરામે ૬૬ (છાસષ્ટ) કુલની સ્થાપના કરી અને તેમને જ્ઞાણવ ગામનો અધિકાર આપ્યો. ત્યાં તેઓ સત્તા ચાલવવા લાગ્યા. આગલ જતાં; જેમ જેમ રાજ્ય-ક્રાન્તિ થતી ગઈ, તેમ તેમ જુદા જુદા કામોમાં યોજાયાથી જુદા જુદા પદથી તેઓ ઓઢાવા લાગ્યા; તેમાં કેટલાક દેશપાંડે, સરદેશાઈ, શેણવી, નાયક, કામત, પ્રભુ, પદે, માંડારી, કેળી, મંત્રી, મહાજન એવા નામધારી થયા. તેઓ કુક્ષોણ દેશમાં રહ્યા તેથી કોકળે પળ કેહેવાયા.

૧ સ્કંદ પુરાણાંતર્ગત સહ્યાદ્રિલંહ. ૩. અ. ૧-૪

ઈશ્વર કેહે છે કે,—

શ્વણુ પુત્ર સાધુ પૃથં કિં યોગં ચ કથં સ્થિતિઃ
 બ્રાહ્મણા દશ ગોત્રાશ્ચ કુલંપટ ષષ્ટિકં સ્મૃતં.
 કુશસ્થલ્યાં કર્દલ્યાં ચ ગોત્રાણિ સ્થાપિતા નિહિ
 કૌત્સં વત્સં ચ કૌંડિણ્યં ગોત્રં દશ કુલાન્વિત
 એતે ત્રિ ગોત્રજાવિપ્રા ઉત્તમા રાજપૂજિતા
 સુદર્શનાઃ સદાચારાશ્ચતુરાઃ સર્વકર્મસુ
 મઠગ્રામે વરેણ્યં ચ લોટલી ચ કુહસ્થલી
 પદ્મપદે તેષુ ગ્રામેષુ કુલાનિ સ્થાપિતાનિ વૈ.
 ચૂડામણિ મહાક્ષેત્રે કુલાનિ દશ એવહિ
 સ્થાપિતાશ્ચ ત્રયો દેવા માર્ગવેન તુ યજ્ઞતઃ
 દીપવત્યાં કુલં ચાષ્ટં સ્થાપિતં ચ યથાવિધિ
 ગોમાંચલે મધ્યભાગે કુલં દ્વાદશ સ્થાપિતઃ
 એવં ષટ્ ષષ્ટિકા વિપ્રાઃ સ્થાપિતા ચ પરસ્પરં
 પ્રાદાય તેષાં રામેણ કુશસ્થલી નિવાસિનાં

ગોમાન્તકની રાજાવલી.

તામ્રપટ ઉપરથી એમ જણાય છે કે, પ્રાચીન સમયમાં આ દેશ કદમ્બ રાજાને સ્વાધીન હતો. જનવાસીપુર-જનવાસી નામનો રાજ્યકર્તા વંશ હતો, તેની આ એક શાખા હતી, તેનો મૂળ પુરુષ ત્રિલોચન, -કદમ્બ અથવા ત્રિનેત્ર હતો તેને જયંત પળ કેહેતા હતા. ટાલમિયે પોતાના લખાણમાં જનવાસી નામ જણાવ્યું છે.

ઈ. સ. ૧૧૦ માં ત્રિનેત્ર કદમ્બ નામનો રાજા થયો છે તેજ આ હશે એમ મનાવવામાં આવે છે. કદમ્બ સામ્રાજની રાજધાની ગોવાપુરી હતી; એ રાજ્યમાં ગોમાન્તકના દેશ સાથે દક્ષિણ, કોંકણ, પલસીજ-હલસી, વેલુગ્રામ (બેલગામ), અને બીજો કેટલોક પ્રદેશ હતો, તેમાં ૧૩,૪૦૦ કરતાં વધુ વિશેષ ગામોનો સમૂહ હતો. તે સમયે ગોવાપુરી ધને કરીને પૂર્ણ અને વ્યાપારે કરીને શ્રદ્ધિ પામેલી હતી. તેમાં મધ્ય હવેલિયો શોભી રહી હતી, અને ધર્મક્ષેત્રો ઘણાં હતાં. કેટલાક લેખો ઉપરથી જણાય છે કે, સરસ્વતીના ઉપાસક તેમાં વિશેષ હતા, તેવા વિદ્વાનોનો રાજ્યભળીથી સારો સત્કાર થતાં, પ્રાપ્ત કરી સ્ત્રીધેલા તુષ્ટિદાનના પોશાકોથી શોભિતા થઈને, પાલકિયોમાં વિરાજતા હતા. આવા અનેક યોગે કરીને ઇન્દ્રની સ્વર્ગભૂમિ કરતાં તે વિશેષ શોભતી, દૃષ્ટિગોચર થતી હતી.

દંતકથા એવી છે કે, એક સમયે મહાદેવ શ્રમિત હશે ત્યારે તેમના મસ્તક ઉપરથી એક શ્વેદાર્બિદુ, કદમ્બના જ્ઞાઙ નીચે પાણીનું પાત્ર હતું તેમાં પડ્યું, તેમાંથી આ પુરુષ ઉત્પન્ન થયો. કેટલાક કેહે છે કે, કલિયુગના ૨૬૦૧ (સુમારે ઇ. સ. પૂ. ૫૦૦) ના વર્ષમાં આ અર્ધદેવાંશી અને અર્ધમાનુષિક રાજા થયો. ડાક્ટર ટેલરનો આવોજ અભિપ્રાય છે. વળ મદ્ર ચિલસનના જોવામાં આવા નામનો એક લેખ આવવા ઉપરથી, આ રાજાનો સમય શાલિવાહન શક ૧૦ અથવા ૬૦ સં. ૧૬૮ હોવો જોઈએ એમ કેહે છે. ત્રિલોચન કદમ્બના ક્રમાનુયાયી કોણ કોણ થયા એ બરાબર જાણવામાં આવતું નથી, પણ સુમારે ૧૧ મા સૈંકદાના પ્રારંભમાં, કુલપ્રદીપ મૂપાલ આ વંશમાં થયો. તેણે ૧૮ અશ્વમેધ કર્યા હતા, તેથી સાર્વભૌમ રાજામાં તેની ગણના થઈ છે. પછી ગૂહલ્લદેવ નામે પરાક્રમી રાજા થયો, તે સૃષ્ટિલોચન હોતાં, તેનો એવો પ્રભાવ પડ્યો હતો કે, શત્રુરૂપી તિમિર ગૂહામાં પેડું હતું. તે વાળનો મ્હોટો શિકારી હતો, તેથી તેને ઘ્યાગ્રમારી કેહેતા હતા. તેને જષ્ટદેવ નામનો

કુમાર હતો, તે શૂર અને દાનશીલ હતો. લંકાના રાજા ઉપર પ્રબલ સૈન્ય મોકલી તેનો પરાજય કર્યો હતો. તે આસપાસના રાજા રત્ત અને ચોલ, તથા બીજાઓને જીતીને ઘણા રાજા અને તેમના રણવાસને કેદમાં નાખી, પોતાની સેવા કરાવતો હતો. તેણે ઇ. સ. ૪૭૯ સુધી પોતાની ઇચ્છાપ્રમાણે રાજ્ય કર્યું હતું. એમ ઘણા લેખ ઉપરથી જણાઈ આવે છે.

તેને ચાલુક્ય રાજાએ જીતી લીધો અને તેની પાસેથી ચંડણી લેવા લાગ્યો.

સન ૮૧૯ માં ચાલુક્ય રાજાનો દેશ રાઠ-રાષ્ટ્રકૂટ વંશના રાજાએ લીધો. આ રાજા જૈનધર્મી હતો. બેલગામ જિલ્લામાં પરસગડ પાસે સઝંદતી (સુગંધવતી) ગામ છે, ત્યાં એની રાજધાની હતી, ત્યાર પછી, ચાલુક્ય વંશમાં તૈલપ નામે કોઈ પ્રખ્યાત પુરુષ થયો તેણે તેના પૂર્વજોનું રાજ્ય રાઠ રાજા પાસેથી પાછું લઈ લીધું (૯૭૪). ષષ્ટદેવને જયકેશી નામે કુમાર હતો, તેણે ચાલુક્ય રાજા સાથે સંપ રાખીને પોતાની સ્વતંત્રતા મેલવી લીધી, ને ગોપકપટ્ટણ (ગોપ-કપુર અથવા ગોવાપુરી) પોતાની રાજધાની કરીને ત્યાં રાજ્ય કરવા લાગ્યો. એના પછી તેનો કુમાર વિજયાદિત્ય થયો, તેને ગોવાની સમીપના સમુદ્રમાં ફરવાનો શોખ હતો. તે વિદ્વાન હોવાથી, બ્રાહ્મણોને તેણે ઘણાં ગામ આપ્યાં હતાં, એમ કાનેડી તામ્રપત્ર ઉપરથી જણાય છે. તેણે સુમારે ૨૦ વર્ષ રાજ્ય કર્યું હોય એમ સમજાય છે. એના પછી એનો પુત્ર જયકેશી થયો તેના પરાક્રમનાં ગીત તે દેશની સ્ત્રીયો પોતાની નવરાશની વેળાએ ગાતી. એણે ચાલુક્ય માળિક્ય વિક્રમાર્ક રાજાની કુમારી મૈલાલ દેવી સાથે લગ્ન કર્યું હતું. એના સમયમાં દ્વાર સમુદ્રના ચલાલ રાજાએ ૧૧૨૮ માં કોંકણમાં બંડ મચાવ્યું, અને ગોવાપુરી જીતી લેવા આવ્યો, પણ તેને ત્યાંથી મારી કાઢાડ્યો. જયકેશી પોતાના વૃદ્ધપણમાં સસકોટીશ્વરની સેવામાં કાઠ નિર્ગમન કરવા લાગ્યો, એ રાજાને શિવચિત્તવીર પર્માડી દેવ અને વિષ્ણુચિત્ત એ નામના બે કુમાર હતા; તેમાંથી ૧૧૫૦ માં શિવચિત્ત ગાદિયે બેઠો. તે મ્હોટો વિદ્વાન, ગંભીર, પરા-

૧ લંકામાં ધનુસેન ૪૫૬ થી ૪૭૫ સુધી રાજા હતો, ત્યારપછી ૪૭૫ થી ૪૯૩ સુધી મોગહ પેહેલો, રાજ્ય કરતો હતો.

૨ મહારાષ્ટ્ર અને કર્ણાટકની સરહદ ઉપર બેદર શહેરમાં પશ્ચિમ બાજુએ કલ્યાણ નામનું ગામ છે, ત્યાં ચાલુક્યની રાજધાની હતી, આ વંશના છેલા-રાજાને તેના પ્રધાને મારી નાખીને તેની ગાદી વધાવી પડ્યો. ચારમા સેંકડાની સમાપ્તિવેળાએ લિંગાયત જાતિના લોકનું પ્રબલ આ રાજ્યમાં વધવા માંડ્યું હતું. આ રાજ્યની ઉત્તરમાં નર્મદાનદી, પશ્ચિમમાં મહાસાગર, અગ્નિકોણમાં કાનેડાનો પ્રદેશ, નૈઋત્યકોણમાં નગર ઉર્ફે ચિનૂર, અને સંવદે પ્રાન્ત હતા.

ક્રમી, અને ઉદાર હતો. તેણે પાંચ વંશની કમલાદેવીનામની રાજકન્યા સાથે લગ્ન કર્યું હતું. તેનો भाई વિष्णુચિત્ત કિંવા વિજયાર્ક ઉર્ફે વિક્રમાર્ક રાજ્યકારભાર ચલાવતો હતો. તે જેવો સર્વ વિદ્યામાં નિપુણ અને મહાપરાક્રમી હતો, તેવોજ, તે દેવભક્તિપરાયણ હતો. વિष्णુચિત્તને વીરજયકેશી એવા નામનો પુત્ર પદ્મહાદેવીને અંગે થયો હતો. તે ૧૧૭૦ માં ગાદિયે બેઠો, તે ઘણો દાનશીલ અને બઢવાન હતો, અને સદા શ્રી સસકોટીશ્વરની સેવામાં તત્પર રહેતો હતો.

ઈ. સ. ૧૧૯૩ માં ચલ્લાઠ રાજા, કદમ્બ રાજાને જીતીને ૧૨૧૨ સુધી તેની પાસેથી ધંડળી લેવા લાગ્યો.

આ સમયે, સર્વ પ્રકારે સંબંધમાં આવતો, અને જેના રાજ્યની સારી જમાવટ થયેલી, એવો યાદવવંશ, કેવા પ્રકારે સુસ્થાપિત થઈ, દક્ષિણમાં સામ્રાજ્યપદે પોહોંચ્યો, અને છેવટે તેની સમાપ્તિ કેવા પ્રકારે થઈ તે જાણવાની અગત્ય હોતાં, તે વૃત્તાંત અહિં દાખલ કરવામાં આવે છે.

દક્ષિણમાં યાદવવંશની સ્થાપના.

શ્રીકૃષ્ણ 'કુઠ્ઠના યાદવો' ઇ. સ. ૮૨૫ માં દ્વારકા છોડ્યું, એમ ગણવામાં આવે છે. નાસિકથી દેવગિરિ પર્વત પર્યંતનો દંડકારણ્યમાં આવેલો પ્રદેશ^૧ વિસ્તારવાળો યોગ્ય ગણીને, યાદવો અહિં પ્રવેશ કરેલો સમજાય છે. જીનપ્રભુસૂરિયે નાશક કલ્પ નામનો ગ્રંથ રચ્યો છે તે દેવગિરિના યાદવોનો ઇતિહાસ જાણવાની યોગ્યતા ધરાવે છે. હેમાદ્રી નામના મંત્રિયે રાજપ્રશસ્તિ નામનો ઇતિહાસરૂપે ગ્રંથ રચ્યો છે. તેમાંનો વૃત્તાંત બીજા ઉપલબ્ધ સાધનો સાથે મળતો આવે છે તેથી એ લેખની યોગ્યતા વિશેષ ગણવામાં આવે છે. આ ઉપરથી જણાય છે કે દેવગિરિના યાદવોનો મૂળ પુરુષ દૃઢપ્રહારી થયો તેણે ચન્દ્રા-

૧ મુસલમાનોના હાથમાં આ પ્રદેશ ગયા પછી તેનું નામ જ્ઞાનદેશ પાડેલું છે. જુઓ જ્ઞાનદેશ ગણેટિયર પૃ. ૧૨ પૃ. ૧; તેમજ, એન અકબરીમાં પણ એમજ લખ્યું છે. સન ૧૦૨૫ વસઈનો એક લેખ છે તેના ઉપરથી સારો ખુલાસો થાય છે. આ લેખ જ્ઞાનિયન આન્ટીકીટીના ૧૨ મા ભાગને પૃ. ૧૧૯-૧૨૧ માં આપેલો છે.

૨ તત: સ રાજા નિજ રાજધાની મધિષ્ઠિત: શ્રીનગરં ગરીય: લેમે સુતં સેઝળ ચન્દ્ર સંજં તસંજ્યા સેઝળ દેશમાહુ: (કવિ રાજમંત્રી હેમાદ્રી.)

આ સાહિત્ય ઉપરથી રા. સા. પુરુષોત્તમ બાલકૃષ્ણ જોશિયે ટુંકામાં સારો લેખ લખ્યો છે તે ઉપરથી આ લેખ ઉપજાવ્યો છે.

દિવ્યપુર અથવા શ્રીનગર પોતાની રાજધાનીનું સ્થાન કહ્યું. એના પછી એનો કુમાર સેઝનચન્દ્ર પરાક્રમી થયો, તેના નામ ઉપરથી આજનો પ્રદેશ સેઝન કેહેવાયો. એના પછી એના વંશમાં નીચે પ્રમાણે રાજા થયા.

૩ ધારિયસ પેહેલો.

૪ મિલ્લમ પેહેલો.

૫ રાજગિ, શ્રીરાજ.

૬ વાદુગી, પેહેલો.

૭ ધાદિયસ, બીજો.

૮ મિલ્લમ બીજો.

એનું લગ્ન શિલાહાર કુલના જ્ઞાંશરાજાની લલિયવ્વા અથવા લક્ષ્મી-યવ્વા નામની કુમારી વૈરે થયું હતું. એની સાસુ રાષ્ટ્રકૂટ કુલની હતી, અને તે ધાર્મિક તથા દાનશીલ હતી. વિવેકી તો પૂરેપૂરી હતી તેથી તે સગુણા કેહેવાતી હતી.^૧

૯ વેસુગી પેહેલો. જાણવા જેવી વિશેષ હકીકત નથી. ૧૦ મિલ્લમ ત્રીજો, ૧૧ વાદુગી બીજો, ૧૨ વેસુગિ બીજો, ૧૩ મિલ્લમ ચોથો, ૧૪ સેઝનચન્દ્ર બીજો શક ૯૯૧ માં હતો તે ઘણો પરાક્રમી થઈ ગયો છે, એના પછી ૧૫ મો રાજા પરમાદેવ થયો, તેનો કુમાર,

૧૬ સિંઘણ-સિંહિરાજ.

એ પરાક્રમી રાજા થયો, એને કર્ણાટકના રાજાનો પરાજય કર્યો હતો; પાંચના રાજાને શાસને પોહોંચાડ્યો હતો; ગૂજરાતના રાજાની સાથે યુદ્ધ કરીને, રણસંગ્રામમાંથી તેને નાસેડું લેવરાવ્યું હતું. એના પછી ૧૭ મો રાજા મલ્લુગિ થયો તેના પછી,

૧૮ પાંચમો મિલ્લમ.

શક ૧૧૦૯ અથવા સન ૧૧૮૭ માં આ રાજા થયો. આ પાંચમા મિલ્લમના સમયમાં ચાલુક્ય વંશનો રાજા સોમેશ્વર સમ્રાટ હતો. તેના ઉપર ચઢી જઈને મિલ્લમે તેને હરાવ્યો તેથી ચાલુક્ય રાજાની સત્તા નરમ પડી અને યાદ-

૧ પંડિત ભગવાનલાલનો લેખ ઇન્ડિયન ઍટીક્વીટીના ૧૨ મા ભાગને ૧૨૫ પાને પ્રસિદ્ધ થયો છે તે નીચે પ્રમાણે છે.

માર્યા યસ્ય ચ જ્ઞાંશરાજ તનયા શ્રીલલિયવ્વા વ્હાવા ધર્મસાગ વિવેક-
બુદ્ધિ સગુણા (શ્રી) રાષ્ટ્રકૂટાન્ વયા યા યાતા નવબાલનામ સમયે ચદન્
વયા ધારિતા સસાંગોદયત રાજ્યમાર ધરણાન્ દ્રાયત્ર યાચ્યામતા.

बोनी बढती थवानो प्रसंग मळ्यो. भिल्लमे श्रीवर्द्धनना अंतल राजाने हरावीने ते शहर पोताने स्वाधीन करी लीधुं; मंगळ वेष्टकना बिल्लण राजाने मारी नांखीने तेनुं ए शहर लई लीधुं; प्रत्यंडकना राजानो पराजय कळ्यो; कल्याणना चालुक्य राजानी राज्यलक्ष्मी हरण करी लीधी; होयसल यादवमाहेला नृसिंहने मारी नांख्यो. आ राजानी पासे जल्हण नामनो सेनापति हतो तेने हाथी केळवतां सारा आवडता हता, तेमनी मददथी ते शत्रुना लश्करमां भंगाण पाडतो हतो. गुजरातना लश्कर उपर चडी जवाने भगदत्त नामना हाथीनी मददथी ते फावी गयो. आ प्रमाणे जयवंत थवाथी भिल्लमे पोतानी राजधानी देवगिरिमां करीने सुमारे ११८७ मां चक्रवर्ती राज्यनी स्थापना करी, अने पोते “प्रतापचक्रवर्ती” एनुं पद धारण कळ्युं. एना समयना दान-लेखोमां एनां विरुद लख्यां छे तेमां परम भट्टारक, परमेश्वर, समस्त भुवनाश्रय, श्री पृथ्वीवल्लभ एवी पदविओ लखेली जोवामां आवे छे.

नृसिंहने मारी नांख्या पछी तेनो कुमार वीर-बल्लाल द्वार समुद्रमां गादिये बेठो. पितानुं वैर लेवाने तैयारी करे छे एनुं जाणीने तेने अटकाववा भिल्लमे तेना उपर चडाई करी, पण तेमां ते फाव्यो नहि. जैत्रसिंह तेनी सेनानो उपरी हतो ते वीर बल्लालने हाथे माळ्यो गयो अने भिल्लम पण अहिंज काम आव्यो.

१९ जैत्रपाळ. ११९१-१२१०

एनुं बीजुं नाम जैतुगि हतुं. केटलाक एम माने छे के उपर जैत्रसिंह सेनापति हतो एम लख्युं छे ते भिल्लमनो पुत्र हतो, पण ए वात बंधबेसती आवती नथी. जो तेमज होय तो जैत्रपाळ गादिये शी रीते बेसे. केटलाक लेखो उपरथी आ राजानां विरुद, प्रतापचक्रवर्ती, समस्त भुवनाश्रय, पृथ्वी-वल्लभ एवां जोवामां आवे छे. एने स्वाधीन घणा मांडलिक राजा हता. शंकर नामनो तेनो एक सेनापति अने दंडनायक हतो. प्रख्यात ज्योतिषी भास्कराचार्यनो पुत्र लक्ष्मीधर आ राजाना दरबारमां पंडितप्रमुख पदे हतो. बीजो एक महा प्रधान पारिससेटी हतो तेने बोहोतेर नियोधिपति केहेता हता, मुकुंदराज करीने एक कवि एनाज समयमां थयो तेणे विवेकसिन्धु नामनुं काव्य रच्युं छे ते मराठी भाषामां वेदांत प्रतिपादन करनारो सुगम ग्रंथ गणाय छे. राजा पोते वेदांती हतो एटले मुकुंदराजनी ए विषयमां प्रविणता सांभळीने एने पोतानी पासे राखी वेदांतनो तेनी पासेथी पूरो बोध प्राप्त करी लीधो हतो. हेमाद्री कविमंत्रिये पोताना राजप्रशस्ति ग्रंथमां आ

રાજા વિષે યુક્તિસહ વર્ણન કહ્યું છે તે ઉપરથી ઘણી વાતો નીકળી આવે છે. તૈલંગ દેશના રાજા રુદ્રના ઉપર જય મેઠવીને તેનો તેણે નાશ કર્યો હતો.

૨૦ સિંઘળ. સન ૧૨૧૦-૧૨૪૭.

સિંઘળ, સિંહળ, સિંહલદેવ, સિંહદેવ એવાં એનાં જુદાં જુદાં નામ હતાં એમ એના સમયના લગભગ ૫૦ લેખ મળ્યા છે તે ઉપરથી જણાય છે. ઇંગલી ગામનો એક લેખ તેનો પેહેલોજ છે તે શક ૧૧૩૨ એટલે ઈ. સ. ૧૨૧૦ નો છે. છેલ્લો લેખ શક ૧૧૬૯ એટલે ઈ. સ. ૧૨૪૬-૭ નો છે. આ રાજા સ્વરૂપવાન અને પરાક્રમી હતો. તેણે મંમાગિરિના રાજા લક્ષ્મીધરની સાથે લડીને તેનો અન્ત આપ્યો; જ્ઞાલ રાજાનો પરાભવ કરી તેના હાથિયો હરી ગયો; કક્કલ રાજાની રાજ્યલક્ષ્મી હરી લીધી; અર્જુન રાજાને માત્ર નામનોજ રાજા રહેવા દીધો; ખોજ રાજાને કેદમાં પૂરી મૂક્યો; ધારાનગરીના રાજા ઉપર ઘોડેસવારો લઈને ચડી ગયો અને તેને હરાવ્યો; બાલ્હાલ રાજાનું તો જે હતું તે સર્વે હરણ કરી લીધું એમ હેમાદ્રિ લખે છે.

ડા. ૦ મંડારકરનું અનુમાન એવું છે કે જ્ઞાલ રાજા ચેદી કુળ જે છત્તીસ ગઢમાં હતું તે કુળનો હતો. અર્જુન દેવ એ માઝવાનો રાજા હોવો જોઈએ. કેમકે મિ. પ્લીટના અભિપ્રાય પ્રમાણે જો તેને ગુજરાતનો ચાલુક્ય રાજા ગણિયે તો તે ૧૨૬૧ થી ૧૨૭૫ સુધી અનહિલવાડમાં રાજ્ય કરતો હતો, તેથી તેનો સમય વેગળો જાય છે. સિંઘળનો સમય સન ૧૨૫૩ સુધીનો કદાપિ ગણવામાં આવે તોપણ તે વેઢાએ અનહિલવાડમાં વિસલદેવ રાજ્ય કરતો હતો, માટે એને માઝવાનો ગણવો એજ ઉચિત ગણાય છે.

ગુજરાત ઉપર સિંઘળે ઘણા હુમલા કરેલા જણાય છે તેનો સેનાપતિ કોલેશ્વર, મુદ્ગલ ગોત્રનો બ્રાહ્મણ હતો તેણે ગુજરાતના રાજા ઉપર ચડાઈ કરી. તેને નરમ પાડી નાંખ્યો હતો; તથા માઝવાના રાજાને હાર સ્વરાવી હતી. આ કોલેશ્વરનો દીકરો રામ નામનો હતો તે તેના બાપના પછી સેનાપતિ થયો હતો. તે ગુજરાત ઉપર ચડી ગયો અને નર્મદાના તટ ઉપર લડાઈ થઈ તેમાં માર્યો ગયો.^૧

કીર્તિકૌમુદીકાર સોમેશ્વરના વર્ણન પ્રમાણે જોતાં તાપી નદી ઓઢંગીને રામ ધર્મી આવતો જાણી લવણપ્રસાદ મહીકાંઠે જઈ પોહોંચ્યો. ગુજરાતમાં હાહાકાર વર્તાઈ રહ્યો હતો; કેમકે રામ માર્ગનાં ગામો બાઢતો અને નાશ

કરતો આગલ વધતો હતો. છેવટે કોલકરાર થયેલા જણાય છે તેમાં સિંહલનો મહામંડલેશ્વર લાવળ્ય, એમ લખેલું છે.^૧ આ સિંઘને મથુરા અને કાશીના રાજાને જીતી લીધેલા જણાય છે. હમીરનો પરાભવ રામે કરેલો છે.^૨ આ હમીર તે હમીરવિજય કાવ્ય લખનાર સારંગધરનો આશ્રયદાતા હિન્દુ રાજા હશે, પણ ફ્લીટ સાહેબ એને મુસલમાન રાજા ગણે છે; આ વિષે મંડારકરના લેખાળથી છલાસો થતો નથી.

સિંઘણના એક લેખથી જણાય છે કે, ગંગાનદીના પૂર્વભાગનો પ્રદેશ જે અંગ દેશ કેહેવાતો હતો તે, બંગ એટલે બંગાળ, ઓરીસાના દક્ષિણ ભાગનો કાલિંગદેશ કેહેવાતો હતો તે, પાંચાલ એટલે પંજાબ, સિંધ, કેરલ. (મલબાર), માલ્વા, પર, ચોલ એટલે કર્નાટક-મગધ (બિહાર), ગૂર્જર, પાંચ-જે હિંદની દક્ષિણમાં રામેશ્વરની સમીપનો પ્રદેશ, લાટ એટલે મરુચ જિલ્લાનો પ્રદેશ, અને ઉત્તરમાં છેક નેપાલ સુધી સિંઘણની આળ વર્તાતી હતી. તેમજ તુરુષ્ક, બર્બર, પલ્હવ, પણ એને માન આપતા હતા. આ સર્વ વૃત્તાંત ઉપરથી જણાવે છે કે સિંઘણ આજના હિન્દનો સાર્વભૌમ મહારાજાધિરાજ થઈ ચૂક્યો હતો. દૂરદૂરના પ્રદેશોની વ્યવસ્થા કરવા તેણે રાજપ્રતિનિધિ ઠરાવ્યા હતા, તે માહેલા કેટલાક મહાપ્રધાન, મહામંડલેશ્વર, દંડનાયક, બોતેર નિયોગાધિપતિ એવાં નામથી ઓલસાતા હતા. તેનો સેનાપતિ બીચળ અથવા બીચીદેવ બહુ શૂરવીર હતો. તે કોલ્હાપુર, કન્હાડ ઇત્યાદિ સ્થાનકોનો દંડનાયક તથા મહાપ્રધાન હતો. તેણે પશ્ચિમના ચાલુક્ય, ગોવાના કદમ્બ, મદ્રાસના ગુટ્ટીના પાંચ, સૌંદત્તીના રટનાજ અને દ્વાર સમુદ્રના હોયસલ યાદવ એઓને જીતી લેવામાં બીચળ એ સ્ખરેસ્ખરો સિંઘણનો સાહાય્યભૂત હતો. તેનો સુવર્ણ ગરુડધ્વજ કાવેરી સુધી ફરકતો હતો. અને ત્યાં જયસ્તંભ ઉભો કર્યો હતો.^૩ એક બીજો નારાયણ લક્ષ્મીદેવ દંડનાયક હતો. તે દક્ષિણ મહિ^૩ નામના પ્રદેશનો દંડનાયક હતો. માયદેવ પંડિત મહાપ્રધાન, સર્વાધિકારી, મહા પરમ વિશ્વાસિન્

૧ સંવત્ ૧૨૮૮ વર્ષે વૈશાખ શુદ્ધ ૧૫ સોમેધેહ શ્રીમદ્ વિજયકટકે મહારાજા-ધિરાજ શ્રી સિંહણ દેવસ્ય મહામંડલેશ્વરે લાવળ્યપ્રસાદસ્ય સંરાજ (સમ્રાટ) કુલ શ્રીમત સિંહણદેવેન મહામંડલેશ્વર શ્રી લાવળ્યપ્રસાદેન પૂર્વ રૂઢયોત્તમીય દેશેષુ રહણીત્વં કેનામિ કસ્યા ભૂમિના ક્રમણીયા. ડા. મંડારકરનો રિપોર્ટ (૧૮૮૨-૩)-૪૦-૪૧.

૨ Journal B. B. R. A. Vol I P. 414

૩ Journal B. B. R. A. XV 316 Karnatik. D. I Vol II. P. 459 Bombay G. I. P. 553.

પદ ધરાવતો હતો એમ શક ૧૧૩૭ ના લેખથી જણાય છે. એના હાથ નીચે હેમનાયક હતો તેને બનવાસી પ્રાંતનો સુંકાધિકારિન્ (શંકાધિકારી) ઠરાવ્યો હતો. તે શક ૧૧૪૮ માં હેલસિંગેમાં ૧૨૦૦૦ ગામો ઉપર અધિકાર ચલાવતો હતો. સિંઘણના મહામંડલેશ્વરમાં અનંગદેવનો પુત્ર વીરવિજ્ઞરસ નામે હતો તેને માહીષ્મતીપુરવરાધીશ્વરની પદવિ આપવામાં આવી હતી.

૨૧ જૈતુગિ. ૧૪૪૭.

સર્વ કલાનો નિવાસસ્થાન હતો એમ હેમાદ્રિ લખે છે, પણ તેના પરાક્રમનો વૃત્તાંત કાંઈ લખવામાં આવ્યો નથી, તેથી તે પોતાના પિતાની પછવાડે થોડો કાલ રાજ્ય કરીને પરવાલો હશે એમ સમજાય છે.

૨૨ કૃષ્ણદેવ. ૧૨૪૭-૧૨૬૦.

જૈતુગિને બે પુત્ર હતા, કૃષ્ણદેવ અને મહાદેવ. તેમાંથી વડો પુત્ર શક ૧૧૬૯ માં ગાદિયે બેઠો. કૃષ્ણદેવનાં નામ કન્ધર, કન્ધાર, એવાં જોવામાં આવે છે. તેણે ગુજરાતના વિસલદેવની સેનાને સંહારી હતી. આ રાજાના સમયના લેખ ઘણા છે તેમાં પ્રારંભનો શક ૧૧૭૧ ઇ. સ. ૧૨૪૯ નો અને છેલ્લો શક ૧૧૮૨ ઇ. સ. ૧૨૫૯-૬૦ નો છે. બીચળ મહાપ્રધાનનો भाई મલ્લ અથવા મલ્લી સેટ્ટી નામનો હતો તે કુહુંડી પ્રાંતનો દંડનાયક હતો. તે મુદ્રલ ગામમાં રહેતો હતો. એના રાજ્યમાં બ્રાહ્મણોની અડક, ધાલિસ, પાઠક, ત્રિવાદી (ત્રિવેદી) इत्यादि હતી. મલ્લનો પુત્ર ચૌન્દરાજ મહાપ્રધાન-મહા અમાત્ય નિમાયો હતો. ચોલ, માલ્વા, ત્રિપુર (કલચુરી), અને કોકળનાં કેટલાંક રાજ્ય, કૃષ્ણદેવે યુદ્ધમાં जीत्याં હતાં; પણ આલ્હો કોકળ તેને સ્વાધીન થયો હોય એમ જણાતું નથી.

૨૩ વીર મહાદેવ. ઇ. સ. ૧૨૬૦-૧૨૭૧.

કૃષ્ણદેવનો ન્હાનો भाई મહાદેવ એ પોતાના નામ સાથે વીર પદ ધારણ કરીને પોતાના ભાઈની ગાદિયે બેઠો. તે સિંઘણના જોવો પરાક્રમી ઉઘ્યો.

તૈલંગણ દેશ તેણે વિદારી નાંખ્યો હતો. ગુજરાતને તેની બીક રહેતી હતી. કોકળના રાજાનો તેણે સંહાર કહ્યો. કર્નાટક અને લાટના રાજાને નીચા નમાવ્યા હતા. આ વેળાએ ગુજરાતમાં વિસલદેવ હતો, સોમ અથવા સોમેશ્વર એ ઉત્તર કોકળનો રાજા હતો. તે શિલાહાર વંશનો છેલ્લો હતો. સોમેશ્વર, સ્થલ ઉપર હાલ્યો, એટલે જલસેનાનો લાભ લેવા ગયો, ત્યાં પણ તેનાં વાહાણો દૂબાવી દેવામાં આવ્યાં, અને તેમાં તેનો અન્ત આપ્યો. કોકળ હવે

દેવગિરિના રાજ્ય સાથે જોડાયું, એટલે સુમારે ૧૨૬૦ માં કોંકણમાં પોતાના દંડનાયક મોકલી રાજ્યવ્યવસ્થા કરવા માંડી. યાદવકુળનો ઇતિહાસ લખનાર આ હેમાદ્રિ છેવટ સુધી શ્રી કરણધિપના પદ ઉપર કાયમ હતો તે જાતિનો બ્રાહ્મણ હતો તે માધ્યંદિન વાજસનેયી યજુર્વેદી હતો. તેનું ગોત્ર વત્સ હતું પ્રવર પાંચ (ભાર્ગવ, ચાવન, આપ્રવાન, ઔર્વ અને જામદગ્ન) તેના પિતાનું નામ કામ-દેવ હતું. તે સંસ્કૃતમાં પ્રવીણ હોતાં, કવિ હતો, ધર્મશાસ્ત્રવિષયક તેણે ગ્રંથો લખ્યા છે તેમાં ચતુર્વર્ગાચિંતામણી મુખ્ય છે.

વીર મહાદેવના ધાકથી અંધ રાજા પોતાની ગાદિયે પોતાની કુમારી રુદ્ર-મ્માને બેસારીને પોતે તપશ્ચર્યા કરવા જતો રહ્યો. વીર મહાદેવે તેના હાથી અને બીજાં રાજ્યચિન્હ લઈ લીધાં પળ શિશુ સ્ત્રીને પાણિપત્ત કરવા તે ત્યાં ગયો નહિ. આ પ્રમાણે વીર મહાદેવ સુધી હેમાદ્રિ લક્ષ્મીને વિરામ્યો છે.

૨૪ આમળ. સન ૧૨૭૧.

પૈઠળમાં રામદેવનો એક દાનપત્રનો લેખ સ. ૧૨૭૨ નો છે તે ઉપરથી જણાય છે કે વીર મહાદેવ પછી તેનો કુમાર આમળ ગાદિયે બેઠો હતો તેની પાસેથી રામદેવે દેવગિરિનું આખું રાજ્ય પોતાને સ્વાધીન કરી લીધું એમ નીકળે છે.

૨૫ રામદેવ. ૧૨૭૨-૧૩૦૯.

કૃષ્ણદેવનો રામદેવ પુત્ર થતો હતો. એના સમયના ૨૪ લેખ ઉપલબ્ધ થયા છે. તે ઉપરથી જોતાં તેને પ્રૌઢપ્રતાપચક્રવર્તી, ભુજબલ પ્રૌઢપ્રતાપચક્રવર્તી, યાદવચક્રવર્તી એવાં વિરૂદ્ધ પ્રાપ્ત થયેલાં છે. તેનો મહાપ્રધાન અચ્યુતનાયક નામનો હતો. તે સ. ૧૨૭૨ માં કોંકણના સ્પાઈ પ્રાન્તનો દંડનાયક અથવા મહાપ્રધાન એટલે પ્રતિનિધિ હતો. મહામંડલેશ્વર સાલુદેવ નામે હતો તે ૧૨૭૭ થી ૧૨૯૦ સુધી સમસ્ત સેનાપતિ કેહેવાતો હતો. ૧૨૮૯-૯૦ માં મારદ્વાજ ગોત્રનો કૃષ્ણદેવ યજુર્વેદીય બ્રાહ્મણ સમસ્ત કોંકણનો મહાપ્રધાન અને દંડ-નાયક હતો.

હેમાદ્રિ કવિ, આ રાજાના રાજ્યમાં, શ્રી કર્ણાધિપતિને પદે મંત્રીપદપર હતો પણ તેનો કશો લેખ આ રાજાસંબંધી નથી તે તેના રાજ્ય પ્રારંભમાં જ સ્વર્ગસ્થ થયો હશે એમ સમજાય છે.

રામદેવના સમયમાં શોપદેવ થયો તેના પિતાનું નામ કૈશવ હતું, તેનો ગુરુ ધનેશ નામનો હતો. ચર્હાડ પ્રાંતના સ્થાઈનામના ગામનો તે રહેવાસી હતો, તેને હેમાદ્રિનો આશ્રય સારો હતો. પોતે ભાગવતની ટીકા લખી છે તેમાં જણાવ્યું

छे ते प्रमाणे एणे व्याकरण, वैयक, धर्मशास्त्र, अलंकार इत्यादि विषयोपर पोतानी कलम चलावी छे. मगध बोध नामनो व्याकरणनो ग्रंथ पण एणेज ल्हयो छे, तेमां मागधी, पैशाची, शूरसेनी, अने महाराष्ट्री एटली भाषासंबंधी लेख छे तेथी ते सर्वमान्य थई पळ्यो छे. तेमज, हरिलीला, मुक्ताफल, धातुपाठ, छंदःशास्त्रकोश, कविकल्पद्रुम, कविकामधेनु ए आदि ग्रंथो रच्या छे. शतश्लोकी नामक आयुर्वेदविषयक ग्रंथ पण तेणेज ल्हयो छे.

रामदेवना समयमां मुसलमानोना हुमला थवाथी तेनुं बळ दूटी गयुं. हेमाद्री के बोपदेवने पोतानुं लखाण राजद्वारी प्रसंगो उपर लखवाने हवे प्रसंग रख्यो नहि, तेथी तेओ मौन थई पळ्या. मलेक काफूर देवगढ उपर चढी आव्यो त्यारे लवर (बदर) देव शूरतनथी तेना सामे ल्ह्यो छे ते किने पाछळ पृष्ठमां कथन करवामां आव्युं छे. सन १३१३ मां पराक्रमी यादववंशना राज्यनी समाप्ति थई.

दक्षिणमां मुसलमानोनो प्रवेश.

सन १२९४ मां अल्लाउद्दीने दक्षिण उपर चढाई करीने देवगिरि उपर जय मेळवी, घणुं धन हरण करी गयो. ल्यारथी, एनी दाढ दक्षिणानो विशेष स्वाद चाखवा लागी रहीं हती.

अल्ला-उद-दीने, १३०३ मां बंगालाने मार्गे तैलंगणनी राजधानी चरंगुल उपर लश्कर भोकल्युं. ते वेळाए आन्ध्र वंशनो नरपति शाखानो राजा राज्य करतो हतो. पछवाड्येथी पादशाह पण तेना उपर चढी आववानो हतो, पण अर्धी फोज लईने ते प्रथम चितोड उपर चढी गयो. त्यांथी ते दक्षिण तरफ वळवानी तैयारीमां हतो एटलामां दिल्लीउपर वीस हजार मोगल घोडेस्वारो चढी आव्यानुं सांभळवामां आव्याथी त्यां चाल्यो गयो. चरंगुल गयेली फोजने म्होटी विपत्ति वेठीने पाछां हठवुं पळ्युं.

सन १३०६ मां काफुरे, चरंगुल लईने, त्यांना राजा पासेथी प्रति वर्षे खंडणी लेवानो करार कर्यो. सन १३०९ मां मलेक काफुरने देवगिरि-देवगढने रस्ते चढी जवानो हुकम थवाथी ते त्यां पोहोंची गयो. त्यांना राजा लवरदेवे अति शूरतन बतावीते अटकाव कर्यो. घणा दिवस सुधी घेरो रख्यो; छेवटे, तेने शरण थवुं पळ्युं, म्होटी रकम खर्च पेटे आपवी पडी, पछी वार्षिक खंडणी आपवानी कबुलात करी लई, काफुर दिल्ली गयो. त्यां आ जीतने लीधे तेने घणुं मान मळ्युं. १३१० (बीजे वर्षे) कर्णाटक मांहेला द्वार समुद्रना बल्लाळ कुटुंबना हिंदु राजा उपर तेणे चढाई करी. बल्लाळ अथवा

होइसला राज्यनी राज्यधानी द्वार समुद्र हती. ते खाधीन करी लईने, राजाने केद करी लीधो, पछी ते, कारोमांडलना किनारा भणी, भ्रमण करतो रामेश्वर सुधी पोहोंची गयो. त्यां पोतानी जीतोनुं स्मरण रेहेवा माटे एक मस्जीद बंधावी, पछी दक्षिणनी लंडोमां मळेलुं पुष्कळ धन लईने दिल्ली गयो. बल्लाळ राजा पोताने यादववंशनो गणतो हतो, तेनी सत्ता कर्णाटक, मलबार, तामीळ देश, तथा तैलंगणना केटलाक भागमां बेठी हती. सन ११९३ मां तेणे कदम्ब राजा उपर जीत मेळवीने १३१४ सुधी तेनी पासेधी खंडणी लीधी हती. १३१३ मां मुसलमानोए देवगिरिना यादव वंशनी समाप्ती करी त्यार पछी तेओ गोमान्तकमां आवीने, बंड मचावा लाग्या. तेओए त्यांनां घणां देवालयो तोडी पाज्यां, अने राज्यकर्ताने काहाडी मूकीने अंधाधुंधीधी राज्य चलाववा लाग्या. आ वेळाए, दिल्लीमां ग्यासुदीन तघलख पादशाह हतो, तेणे व्यवस्था करवा माटे पोताना शाहजादा यूनाखानने मोकल्यो. तेणे १३२३ मां तैलंगण देशनी वरंगूल राजधानी नगर जीती लईने, त्यांना हिन्दु राजाने केद करी लीधो. आ वेळाए तेनो गुरु विद्यारण माधव हतो तेना तथा कोशाधिकारी, अने बुकाराय, तथा हरिहररायना मनमां एम आव्युं के कोई पण ठेकाणे जईने आपणे हवे स्वतंत्र राज्य स्थापनुं. आवा विचारथी तेओ तुंगभद्रा नदीने किनारे आव्या, अने इ० स० १३२६ मां विजयनगर वसाव्युं. एक वर्ष पछी बुकाराये' माधवने पोतानो प्रधान ठराव्यो, तेणे पछी राजाने पोताने हाथे राज्याभिषेक कस्यो.

१ पाण्डु कुळना यशनंदीनुं राज्य, बीजा कोईये लई लीधुं-एटले तेना १४ कुंभ-रोमांथी नंदामहाराज, तैलंगणमांना वरंगुल नगरमां आव्यो, अने त्यां राज्यनी स्थापना करी. जो आ बात खरी गणिये तो ते आग्रवंशनो गणाय. ते १०७६ मां मरण पाव्यो. त्यार पछी, कल्याणना बिजालराये १११९ मां ते गादी छीनवी लीधी. एना भाई बिजये एज सुमारमां विजयनगर स्थापीने त्यां राजगादी करी. कल्याणना इतिहासप्रमाणे, बिजाल ए कल्याण राज्यनो मांडलिक राजा काळभूष जातिनो हतो, तेणे ११६२ मां कल्याणनो कबजो लई लीधो. बिजय तेनो वंशज अथवा तो भाई हतो तेणे आवा बारिक समयमां विजयनगर स्थापीने काळभूये बल्लाल राज्यने ठेकाणे पोतानी स्थापना करी, अने विजयनगर पोतानी राजधानी करी ते साथे मेळवी दीधुं इशे. एनी पांचमी पेहेडिये भूपराय थयो, तेने कुंबर

સન ૧૩૬૭ માં હરિહરરાય ગાદિયે બેઠો. તેનો પ્રધાન વિચારણ્ય માધવ હતો. તેણે મ્હોટા સૈન્યની ગોઠવણ કરીને, ગોમાન્તકમાં આવી ત્યાંથી મુસલમાનોને હાંકી કાઢાવ્યા, અને આખા દેશનો કબજો કરી લીધો. અન્ય ધર્મિયોએ દેવલઆદિનો નાશ કર્યો હતો તે પુનઃ બંધાવ્યાં. એ પ્રધાને સારા બ્રાહ્મણોને બોલાવીને તેમને ગોમાંચલ તીર્થ પાસેની જમીન દાનમાં આપી ત્યાં વસાવ્યા; તેનું નામ માધવતીર્થ પાડવામાં આવ્યું. પછવાડેથી આ તીર્થ બ્રહ્મપુરીના નામથી ઓઢાવા લાગું. માધવનો વિદેહ થતાં તેને સ્થાને નરહરિ-મંત્રીને સ્થાપીને તેને ગોમાન્તક મોકલ્યો.

સન ૧૩૯૮ માં દેવરાજે જોયું કે ગુલબર્ગી તોફાનોથી ધેરાયલું રેહે છે, એટલે, રાયચોર દોઆબ ઉપર ચડાઈ કરી. ફિરોજશાહ બ્રાહ્મણી તેની સામે થવાને આવ્યો, પણ પોતાની ફોજમાંથી અર્ધોઅર્ધ તેને વરાડમાં સ્નેહરલાના રાજા સામે મોકલવી પડી. બાકીની સેના લઈને તે કૃષ્ણાનદી ભળી ચાલ્યો. ત્યાં એને એક માણસ મળ્યો, તેણે કહ્યું કે, તમારી મરજી હોય તો હું રાજા અથવા તો તેના કુંવરને મારી નાંખું. ફિરોજે વાત કબુલ રાખી. પછી તેણે કતક (નાચનારા)ની એક મંડળી કરી ને ત્યાં ગયો. આ વેઢાએ ત્યાંના કુંવરની કચેરીમાં ગાનતાન થતું હતું તેમાં સામેલ થઈ ગયો. નાચવાનો જ્યારે એનો વારો આવ્યો ત્યારે ઉઘાડી તરવાર બે દાંત વચ્ચે રાખીને નાચવું શરૂ કર્યું. નાચતાં નાચતાં તરવારથી લીંબુ કાપવાની કારીગરી કરી બતાવવા માંડતાં કુંવરની છેક પાસે જઈ પોહોંચ્યો અને તરવારનો ઘા તેની ઢોક ઉપર કરીને ઠોકી પાડીને નાશી ગયો. દેવરાજને સ્ખર પડતાં તે એકાએક પોતાના કુંવરની સ્થિતિ જોવા નાટો એટલે તે પ્રસંગનો લાભ લઈને ફિરોજશાહ તેની ગાફેલ છાવણીમાં લશ્કર લઈને ધસી આવ્યો અને આખી છાવણી લૂંટી લીધી, તેમાં તેને ઘણી મતા મળી. ત્યાંથી હિંદુઓની પછવાડે વિજયનગર સુધી પડીને, રાજા પાસેથી ચડેલી ખંડણી વસુલ કરવાને બદલે તથા બ્રાહ્મણ કેદિયોને છોડી મૂકવામાં આવ્યા તેના બદલામાં એકંદર ૪૪ લાખ રૂપિયા રોકડા લઈ લીધા.

વિજયનગરના તાબાનું મુઢ્ઢલ નામનું એક શહર હતું, ત્યાં એક સોની રેહેતો હતો, તેને એક અતિ સુંદર પુત્રી હતી, તેની રૂયાતી સાંભળીને બ્રાહ્મણી વંશના

ન હતો, તેથી કમ્પીલા અથવા કમ્પલય, જે વિજયનગર પાસે હતું ત્યાંના રાજાના કુમાર બક્ષરાજાને વારસ કર્યો. ત્યાંથી અસ્થલિત વંશાવલી ચાલે છે. બીજી હકીકત અહિં લખી છે તે પ્રમાણે ૧૩૨૬ માં વિજયનગર સ્થપાયલું લેખાય છે.

फिरोजशाहे, तेने पोतानी पासे पकडी लाववा फोजनी टुकडी मोकली. (१४०६). सोनीने सेना आववानी खबर पडतांज ते पोतानी दीकरीने लईने छानोमानो नाशी गयो. फोजनी टुकडी पाछी गई, अने फिरोजशा-हने वर्तमान जणावतां, तेना समजवामां एम आव्युं के, विजयनगरना राजा कृष्णराये सोनीने नसाडी मूक्यो. तेथी राजाने शासन करवाने, तेणे ३० हजार घोडेखार अने पायदलनी सेना तैयार करी, अने जाते चडाई करवा चाल्यो. बने पक्ष वच्ये म्होटी लडाई जामी, तेमां कृष्णरायनी सेनाए घणो मार खाधो. राजाए संधि करवानो संदेशो मोकल्यो. तेना उत्तरमां फिरो-जशाहे एम काहावी मोकल्युं के, जो तमे तमारी कुमारी मारी वेहेरे परणावो अने ते सुाथे वळी ४० लाख रुपिया, पांच मण मोती, ५० हाथी, अने बांका-पुर प्रांत, एटळुं आपो तो, संधि करूं.

आ करार राजाने घणा आकरा अने न बनी शके एवा जणायाथी, ते गोमान्तकमां रामभूशिर छे त्यां भराई बेठो. छ मास सुधी ते त्यां रह्यो, तेमां तेने वगडानो ताव लागुं पडवाथी, छेवटे, पोताना राज्यमां पाछो गयो.

अहिं फिरोजशाहे राजानी कन्या वेहेरे बलात्कारे लग्न कल्युं, ल्यार पछी ते राजा पाछो आव्यो ल्यारे तेनी साथे सलाह करी.

माधवाचार्ये ऋग्वेदनुं भाष्य कर्युं छे, अने केटलाक ग्रंथो रच्यो छे ते जयंतीपुर अथवा जेने वनवासी केहेता हता त्यां ते राज्य चलावतो हतो. तेने विजयनगरना हरिहरराये पोतानो प्रधान अने सेनापति स्थाप्यो हतो एम उपर लखवामां आव्युं छे. तेणे मुसलमानोने गोवामांथी हांकी काहाज्या, अने सप्तनाथ अथवा सप्तकोटेश्वरनुं देवल, जे मुसलमानोए तोडी नाख्युं हतुं, तेनी पुनः स्थापना करी, पोते गोमान्तकमां रह्यो, अने घणा सुधारा कर्यो. एना पछी तेना क्रमानुयायी जे थया तेओमांथी केटलाएके दान करेलां, तेना लेख तेओए करी आपेला छे.

तेमां एक *लेख गरुडकम्भ नामना एक स्तंभ उपर शक १३२१ (इ.

१ एने विधानगर पण केहेता हता. यूरोपियन ग्रंथकारोए नरसिंह अथवा बिसनगर एवुं नाम पोताना लखाणमां दाखल करेळुं छे.

* Government Record No X. New series Page 283. Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society Sac No III of 1852. Page 107. Idem No 26 of 1869. Page 227. Scott's Ferista 1794 Vol II. P. 46.

સ. ૧૩૯૯)નો લેખ છે. બીજો એક લેખ, શક ૧૩૩૪ અથવા ઇ. સ. ૧૪૧૨ નો છે, અને તે હનગલ તાલુકો જે ધારવાડમાં છે ત્યાં વીરભદ્રના દેવલમાં એક પાષાણ ઉપર કોતરેલો છે.^૧ ફેરિસ્તાનું લખવું એમ છે કે, ગોમાન્તક મુસલમાનોએ જીતી લીધું ત્યાં સુધી, તે વિજયનગરના તાબાનું ગણાતું હતું, પણ એક પોર્ટુગીઝ લેખકે લખે છે કે મુસલમાનોની જીત પેહેલાં ૧૪૪૦ માં વિજયનગરનું ધુસરૂ ઉથલાવી નાખીને ત્યાં રાજ્ય કરનારા ચત્રંજય થયા હતા, અને બેટની ઉત્તર દિશાના ભાગમાં માંડવી નદીને પશ્ચિમ કિનારે તેમણે નવું નગર વસાવ્યું હતું

જૂના નગરની ઉત્તર દિશામાં, ઘણા ગામ આગળ, સુમારે ૨ માઈલને છેટે અને પંજીથી ૬ માઈલ દૂર, આ નવું નગર વસાવવામાં આવ્યું, તેના ઉત્તર અક્ષાંશ ૧૫°-૨૭ છે અને પૂર્વ રેખાંશ ૭૩°-૫૩ છે. આ નવા નગરની સ્થાપના કયી સાલમાં થઈ તે જણાતું નથી, કેમકે, હમણાં તો તે સ્થાનેથી પણ નગર ફીટી ગયું છે.

ફ્લ્ન ચતુત કેહે છે કે, તેણે સિન્દાબુર (Sindabur) માં બે નગર જોયાં હતાં, એક હિન્દુનું ગોવા અને બીજું મુસલમાનોનું તિસવાદી (Tisvadi)

ફ્લ્ન, ગોવે ક્યારે ગયો હતો, તે તારીખ તેણે લખી નથી, પણ ૧૩૪૨ અને ૧૩૪૯ ની વચમાં ગયેલો જણાય છે, કેમ કે, મહંમદ તખલ્લે તેને ૧૩૪૨ માં ચીન મોકલ્યો હતો. તે ૧૩૪૯ માં પોતાના વતન તાનજીસમાં પાછો વળી આવ્યો હતો.

ગોવા અને મહારાષ્ટ્ર ઉપરની છેલ્લી ચડાઈના સમયમાં, તેઓએ, મલિક તુબ્લિગને ગોવા સ્વાધીન કર્યું એમ ફરિસ્તાએ લખ્યું છે. ગોવાવાસિયોએ મુસલમાનોને જંપીને બેસવા દીધા નહિ. તેઓની સાથે તેઓ શગડો મચાવતા રહ્યા. હોનોરનો જામ જમાલ-ઉદ-દીન કરીને હતો. તેણે, સિન્દાબુર (ગોવા) ઉપર ચડાઈ કરી ત્યારે પ્રસિદ્ધ મુસાફર ફ્લ્ન ચતુત તેની સંગાથે

૧ જુવો ઇશિયાટિક સોસાઈટીના જર્નલ અંક ૩૪, સન ૧૮૭૬ પૃષ્ઠ ૩૪૧.

૨ Lendas, ut Supra, II P. 55; commentaries ut Supra II P. 92.

૩ ફ્લ્નના ગ્રંથનું ભાષાન્તર પ્રોફેસર Defremeri and Dr. Sanguetnett એઓએ કરેલું છે તેમાં જુવો. આ ભાષાન્તરમાંથી એક ફકરો રેનાન્ડે (Reinand) પોતાના Geographie de Abulfeda, Vol I P. cd XX vi માં આપ્યો છે.

आव्यो हतो. ते लखे छे के, १४ मा सेंकडाना मध्य भागमां हुं हिनोर (Hinaur) ना जामनी (राजा) पछवाडे नीकलेलो तेना भेगो थयो, ल्यारे तेणे मने रेहेवाने एक घर आय्युं, अने खावापीवानो बंदोबस्त करी आप्यो. ते निमाज पढवाने मस्जीदमां गयो ल्यारे मने संगाये लई गयो हतो. ल्यार पछीथी तो मस्जीदमां बंदगी करवानुं काम मनेज सोंपवामां आव्युं, एटले हुं एक के बे खत्मा रोज पढतो हतो. ज्यारे ते सिन्धाबुर बेट उपर हल्लो करवाना निश्चयपर आव्यो ल्यारे शकुन जोवाने कुराननुं पुस्तक उघाडतां वांतज मने एक शकुनियाल फकरो मळी आव्यो, तेथी फतेह मळवानी आशा बंधातां, में ते वात तेने कही, ल्यारे ते बावन (५२) वाहाणोनो काफलो तैयार हतो ते लईने चडाई करवा चाल्यो, अने मने पण साथे लीधो. अमे हल्लो कयों तेनी सामे त्यांना लोकोए सारो टकाव कयों, अने अमारी साथे खूब लख्या, पण छेवटे, खुदानी मेहेरबानीथी अमे फावी गया, अने गोवानो कवजो करी लीधो. पछी इज्ज बतुत गोवामां रह्यो नथी, पण ते फरतो फरतो फरी आव्यो ल्यारे हिन्दुओए गोवा पाछुं लेवाने तेनी आसपास घेरो घाल्यो हतो. आम छतां, छेवटे एम जणाय छे के, १३६७ सुधी मुसलमानो त्यां टकी रखा होता.

आ उपरथी जणाय छे के माघवाचार्ये गोमान्तक जीती लीधुं, ल्यार पछी घणे वर्षे मुसलमानोए त्यां पोताना राज्यनी प्रथम स्थापना करी ते अरसामां आ शहर वसेलुं होवुं जोइये. बीजी एक मान्यता एवी छे के, आ बनाव पछी केटलेक वर्षे, ज्यारे मुसलमानो होनोर (Honore) मांथी नाशी आव्या ल्यारे मलेक हुसेनना आशरा नीचे गोवामां आवी वश्या. आ बनाव पोर्तुगीझोए जीत मेळवी लीधी ते पेहेलां ४० वर्षे उपरनो गणवामां आवे' छे. एटले के, १४४० ना वर्षनो सुमार खरो मालूम पडे छे. आ वेळाए व्यापार बोहोळो चालतो हतो. झुअरी (Zuari) नदी छाछरी थई गई हती तेथी म्होटो वाहाणोने तेमां रेहेवा जेटलुं पाणी न हतुं, अने घाट उपरना पाणीनो धसारो मांडवीनदीना पटमां दाखल थवाथी तेमां जोइये तेटला पाणीनो भरावो थतो हतो, तेथी आ नदीने कांटे नवुं नगर वसावानी अगत्य पडेली छे. व्यापारियोने वाहाणो राखवानी आवी सुगमता थवाथी बधा त्यां आवीने वश्या, ने चोगरदम व्यापार करवा लाग्या. विजयनगरमां अने तेनी पडोशनां संस्थानोमां घणा घोडानो खप जाग्यो हतो, तेथी ओर्मसथी तेनी आयात

ઘણી થવા લાગી. જેવી વ્યાપારની વેઠાએ ગોવામાં વૃદ્ધિ હતી, તેવીજ તેના રક્ષણને માટે લશ્કરની પળ આ વેઠાએ ગોઠવણ સારી હતી. તેમની મ્હોટી સેનામાં ઘોડેસવાર અને પાઠા બંનેની ભરતી હતી. તેમનામાં બાળાવઢી ઘણા હતા, અને તેમની કુશલતા એટલી બધી હતી કે, તેઓ ગોમાન્તકને, તેમજ, તેની આસપાસના સંસ્થાનોને બહુજ ઉપયોગના થઈ પડતા હતા. ગોમાન્તકમાં આખા હિંદમાંથી, પોઠોની પોઠો, માલ લઈ જવા લાવવાને આવતી હતી, કેમકે, આ બાજુ તરફ માત્ર ગોમાન્તક એકજ બંદર, બધી વાતે સુગમ પડતું હતું, અને તેની જકાત લગભગ એક લાખ રૂપિયા ઉત્પન્ન થતી હતી.

વૃદ્ધિ પામતા આવા સ્થાનનું ધણીપદ લેવાને મુસલમાનોનો ઢોઢો એટલા માટેજ લાગી રહ્યો હતો.

ફિરોજ બ્રાહ્મણિયે ૧૩૯૭ થી ૧૪૨૨ સુધી રાજ્ય કર્યું એના સમયમાં આર્બસ્થાન, ઇજિપ્ત, અને બીજા દેશોની કારીગરીની વસ્તુઓ ગોવા બંદરેથી હિન્દમાં આવતી હતી અને હિન્દી વસ્તુઓ તે દેશોમાં જતી હતી. નિકિટિન (Nikitin) નામનો એક રશિયન મુસાફર આ સમયે હિન્દમાં આવ્યો હતો, તેના લખવામાં એમ છે કે, સમુદ્ર કિનારા ઉપર દાબુલ છે તેની પેલી પાર મુસલમાનોની રાજ્યસત્તા હતી નહિ. તેઓ પ્રથમ તો જીત કરવાને ફાવ્યા નહિ અને ઘણે પ્રસંગે મારે ખાધો, પળ છેવટે, પોતાનો પ્રદેશ વધારવાને ફાવી ગયા છે.

ઈ. સ. ૧૪૬૮ સુધી બંને રાજ્યવાળા માહોમાહે મિત્રાચારીથી વર્તવા લાગ્યા. બીજા મહંમદશાહ બ્રાહ્મણિયે, ગાયકમંડલને રીક્ષમાં નાણું આપવા માટે વિજયનગરના રાજાને ફરમાન કર્યું પણ તેના કોશાધિકારિયે નાણું આપવાની ના કહી, એટલે મહંમદશાહે આ બાહાનું બતાવીને વિજયનગરના રાજા સાથે શત્રુવટ ચાલતી કરી.

મુસલમાનોની કારકીર્દી.

૧૪૬૯ માં બ્રાહ્મણી રાજા, બીજા મહંમદશાહના દીવાન અથવા વજીર મહંમદ ગાવન હ્વાજા (મલીક્ ઉલ્ તિજૂર કાજી જહાન) હતો. તે ઘાટ ઓઢંગીને આવ્યો, અને જેમાં પ્રવેશ કરી શકાય એવા કેલ્હના (Kelhna) કિલ્લાને ઘેરો ઘાલી તે સ્વાધીન કરી લીધો. આ કિલ્લાનું અર્વાચીન નામ વિસ.

Comentaries, ut supra, loc cit; India in the Fifteenth century, Hakluyt Society, London. 1837. P. 15.

लगढ छे. पछीथी तेणे गोवा बेट उपर हल्लो करवा सारु १२० वाहाणोनं नौकासैन्य मोकल्युं, अने पोते स्थळने मार्गे ते तरफ चडी गयो. एक वर्ष पछी तेणे विजयनगरना राजप्रतिनिधि ^१अमराजी पासेथी गोवा लीधुं. आ खबर सांभळीने महुंमदशाह ब्राह्मणिये बेदरमां सात दिवस सुधी जयनोबत वगडावी, अने खुशाली प्रकट करी. महुंमद गावन गोवाना किल्लाना रक्षणने अर्थे जोइये तेवा किल्लेदारो वगेरेनो बंदोबस्त करीने बेदर आव्यो त्यारे, ब्राह्मणिये सात दिवस जे आनंदना ठराव्या हता तेठला दिवस सुधी लागट तेनी मुलाकात लीधी, अने तेने किंमती पोशाक भेट आप्यो. ते वेळाए आ वजीरे, खुश-कुदन नामनो लडवैयो हतो तेने रजु करीने कहुं के, आणे लडाईमां घणी बाहादुरी करी छे, एने माटे एने गोमान्तकनो सुबो बनाववो. शाहे ए वात मान्य करीने, तेने किस्वरखान एवो एलकाब आपीने त्यांनो सुबो बनाव्यो.

सन १४७२ मां विजयनगरना प्रतिनिधि अमराजिये बेलगांवथी राजा विकमरायने गोवा उपर चडी जवा ठराव्युं, अने तेनी मददे बांकापुरवाळने रेहेवानी गोठवण करी. आ वातनी महुंमदशाह ब्राह्मणीने खबर पडतां, ते बेलगांव उपर चडी गयो, अने किल्लाने छापो मारीने ते लई लीधो, एटले विकमराय नामो आवीने उभो रह्यो, अने तेनी पासे माफी मागी.

१४७८. आ समये, ब्राह्मणी राज्यनो विस्तार थवा मांझ्यो हतो. तेनी सारी व्यवस्था चाले एटलामाटे तेना ८ तरफ अथवा प्रान्त ठराव्या हता, अने प्रत्येक तरफनेमाटे एकेक नायब निमवामां आव्यो हतो. आवा नायबो अने तेना ताबाना अधिकारियोनी निमणोक महुंमदशाह पोतेज करतो हतो. एनी नवी गोठवण प्रमाणे जुन्नर प्रांतना ताबामां आ नवुं जीती लीधेलुं गोवा सोंपवामां आव्युं हतुं, अने तेनो कारभार नजम-उद-गिल्लानिने सोंपवामां आव्यो हतो.

होनावरमां मुसलमानी सरदार मलीक हासीम करीने हतो, तेने त्यांना हिंदु राजाए अमराजीना केहेवा उपरथी सताव्यो हतो, तेथी, तेणे ते राजाना बळात्कारमांथी बची जवा माटे महुंमदशाह ब्राह्मणीने फरियाद करी, अने तेना आश्रयनीचे गोमान्तकमां आवी रह्यो. शाहे केटलाक खटपटियानुं केहेवुं सांभळीने गोवामां किस्वरखानने मूक्यो हतो तेने बदलीने त्यां फकीर-उल्ल-मुल्कने मोकल्यो.

१ शिवराबनो कुमार न्हानो हतो माटे, अमराजीने राजकारभार चलाववा सारु प्रतिनिधि ठराव्यो हतो.

૧૪૮૧. આ સમયે ગોવા પાછું લેવાને વિજયનગરના રાજા શિવરાજે પોતાના પ્રતિનિધિ અમરાજીને તેના ઉપર હુમલો કરવાની આજ્ઞા કરી. આ સ્થિતિ જાણતાં અહમદશાહે કોંકણથી ફોજ જમાવીને યુસફ આદિલખાનને વિજયપુરમાં મોકલી અમરાજીને સ્વરાજ્યમાં પાછો ધાલ્યો.

૧૪૮૨. આ વર્ષમાં બીજો મહમદશાહ મરણ પામ્યો, તે વેળાએ, એનો શાહજાદો ન્હાની વયનો હતો, તેનો લાભ લઈને, તેણે નિમેલા નાયબો હવે સ્વતંત્ર થઈ પડવાના ડોઢ ઉપર આવ્યા.

પેહેલું તોફાન ગોવામાં થયું. ત્યાંનો નાયબ નજમ-ઉદ્-દિન મરણ પામ્યો, એટલે તેના હાથ નીચે બહાદુર જિલ્લાની હતો તે સત્તાધારી થઈ પડ્યો.

૧૪૮૬. બહાદુર જિલ્લાની, લશ્કરી કામદાર હતો, તેણે મ્હોટી હિકમતથી સાહસ કરીને ગોવા પોતાને સ્વાધીન કરી લીધું. પછી થોડી મુદતમાં બ્રાહ્મ-ણીશાહાને ન ગણકારતાં પોતે સ્વતંત્ર થઈ પડ્યો, પણ તે ઘણું લાંબું ચાલ્યું નહિ. તે દરિયામાં ચાંચિયાવેડા કરીને વ્યાપારીનાં વાહાણો લૂંટી લેવા લાગ્યો. એક વેળાએ ગુજરાતનાં માલ ભરેલાં વાહાણો લૂંટી લીધાં, એટલે, ગુજરાતના શાહે વેદર લખીને, બદમાશને શિક્ષા કરવા અને માલનો નીકાલ લાવવાને તાકીદ કરી, તેનો લાભ લઈને, તેના ઉપર લશ્કર મોકલ્યું.

૧૪૯૩ માં તે પોતાના રાજાની સામે લડાઈમાં ઉતર્યો, તેમાં તે માથો ગયો. મહમદશાહે આ વેળાએ મલિક-એન-ઉલ-મુલ્ક ગિલ્લાનીને ગોવાનો સુબેદાર ઠરાવીને મોકલ્યો. બે વર્ષ પછી તેના બેટાને તેણે સુબેદારી આપી, અને તે “યુસફ આદિલશાહનો જાગીરદાર”, એવું પદ ધારણ કરીને અમલ કરવા લાગ્યો. પછી યુસફ પાસેથી, ૧૫૧૦ માં ગોવા પોર્ટુગીઝોએ जीती લીધું.

ગોવામાં પોર્ટુગીઝોનો સમય.

પોર્ટુગીઝો ગોવે આવ્યા તે પેહેલાં વેનિશિયન લોકોને હાથ આપી વ્યાપાર હતો. તેઓ લિવાન્ટ અને ભૂમધ્ય સમુદ્રનાં બંદરો, એથિયોપિયા અને અલેક્ઝાન્ડ્રિયા દ્વારા એ પૂર્વપ્રદેશનો માલ આપી યુરોપને પોહોંચાડતા હતા. ઓર્મેન્સ અને મલાકા આલ્બુર્કેર્કે જીતી લીધાં, અને કેપ આફ ગુડહોપનો માર્ગ ચાલતો થયો એટલે આરબો જે માલ વેનિશિયનોને પૂરો પાડતા હતા તે બંધ થવા આવ્યો, ને ગોવેથી માલ લિસ્બન જવા લાગ્યો, એટલે લિસ્બન આપી યુરોપને માલ પોહોંચાડનાર બંદર થઈ પડ્યું. પોર્ટુગીઝોને વાહાણોનું સાધન સારું હોતાં, અને નવા માર્ગ અને દરિયાના તેઓ એકલાજ ઘણી થઈ પડતાં, તેમની પરવાનગી વિના નવે માર્ગે, નવા જઠમાં કોઈ વાહાણ તેમના પરવાના સિવાય ચલાવી

શકે નહિ એમ એકે હાથે તેમણે કબજો કરી લીધો, પળ છેવટે આવું એકલપેટું નીમી શક્યું નથી. તે આપણા જોવામાં આવ્યું છે.

ગોવામાં પોર્ટુગીઝોની કરણી.

ગોવા કબજે કહ્યા, પછી પોર્ટુગીઝોએ દેશી લિયો ઉપર વલાત્કાર કરવા માંડ્યો, અને તેમની સાથે પરણવા લાગ્યા. સન ૧૫૪૧ માં પાદરિયોએ લોકોને વટલાવવાનો પ્રયત્ન ઘણો કહ્યો પણ તેમાં તેઓ ફાવ્યા નહિ.

૧૫૪૮ માં ત્રાસ દઈને લોકોને વટલાવવા માંડ્યા. પ્રારંભમાં બારેત નામનાં જેસુઈટ (જેસુઈત) સંપ્રદાયના પાદરિયો ધર્મોપદેશક થયા. તેઓએ પોતાનો જમાવ ચૂડામણિબેટમાં કરીને ઘણા લોકોને વટાવ્યા. ત્યાંથી રેહેતાં રેહેતાં દીપવતિબેટમાં પ્રવેશ કરવા માંડ્યો, અને લોકોને વટલાવવાને અતિશય ત્રાસ દેવા લાગ્યા. રસ્તામાં કોઈ હિન્દુ પકડાઈ ગયો કે તેને લાગલોજ બાપ્તિસ્મા (બાપ્ટીઝમ) આપી વટલાવી દેતા. આ પ્રમાણેનો ત્રાસ તેમણે ઘણા દિવસ ચલાવ્યો, અને તેથી ગોવાના લોકો પણ ત્રાશી ગયા.

૧૫૬૦ માં ગાસ્પર નામનો એક પાદરી ગોવાનો મુખ્ય ધર્મોપદેશક નિમાયો. એક દિવસ, સાઘીના કેટલાક વ્યાપારી ગોવામાં વેપાર કરવાને આવ્યા, તેમાંથી ૪૦૯ જળને પકડીને તેજ દિવસે ઇસાઈ કરી નાંખ્યા.

આવો ત્રાસ વર્તેલો જોઈને કેટલાક હિન્દુ પોતાની પૂજાના દેવ લઈને ગોવેથી નાશી જઈને તેની હદવાહાર વસવા ગયા.

સાઘી પ્રાંત સારો વસ્તીવાળો હોવાથી, ત્યાં હિંદુનાં ધર્મસ્થાન ઘણાં હતાં, અને તેના પૂજારિયો પણ ઘણા હતા, તેમાંથી એક પૂજારીની દીકરીને ગોવાના પાદરિયે ફસાવીને તેને ગોવે આણી વટાવી દીધી. બેટીના બાપે ગોવાસર-કારને ફરિયાદ કરી, તે સમયે એક ન્યાયી અધિકારી હતો તેણે વાદીના લાભમાં ન્યાય કહ્યો એટલી તે એકલાની ખુબી જણાવવી યોગ્ય છે. પાદરિયો એટલા બધા ફાવ્યા હતા કે, વાહાણમાં બેશીને કહિં જવું હોય તો વાહાણવાળાને નૂર પણ આપે નહિ. એક વાર એક પાદરિયે નૂરના પૈસા આપ્યા નહિ ત્યારે તેને ઠોક્યો તેથી બધા પાદરિયો ક્રોધાયમાન થઈ ગયા. આ બે બાબતો તેમના વિરુદ્ધ બની એટલે ગોવાના બધા પાદરિયોએ એકઠા થઈને પોર્ટુગીઝ સરકારને ફરિયાદ કરી કે, સાઘીના લોકોને વટાવીને ઇસાઈ કરી નાંખવા જોઈએ. તેમ કરવા દેવામાં કોઈ વચ્ચે પડે, અથવા લોકો ઇસાઈ થાય નહિ, તો અમે તેમને અપરાધી ઠરાવીને શિક્ષા કરીએ એવી સત્તા અમને આપવી જોઈએ.

પાદરિયોના આવા અઘટિત કાર્યમાં આશ્રય આપવાને તે સમયના હાકમે

એક સ્થોડું નૌકાસૈન્ય તૈયાર કરીને પાદરિયોની મદદે મોકલ્યું. તેમણે સાથીનાં સુમારે ૧૨૦૯ દેવાલયો તોડી પાડીને જમીનદોસ્ત કરી દીધાં, અને ઘણા જળને પીડા કરીને ધર્મભ્રષ્ટ કરી નાંખ્યા.

મતાન્ધી થઈ પડેલા પાદરિયોને રાજ્યભળીથી આશ્રય હોતાં, સત્તાધારી થઈ પડ્યા હતા. તેમના સામા, ગરીબડા, કંગાઠા હિંદુ પોર્ટુગીઝોની શક્તિ નહિ. માલ, મિલકત, ઘરબાર છોડીને બાહાર જવું પાલવ્યું નહિ, એટલે, પ્રથમ તો તેમને નમી પડીને મુંગા રહ્યા, પછી પારકો દેશ લઈ લેવો, અને ધર્મભ્રષ્ટ કરીને લોકોને વટલાવવા એજ ફિરંગાનો ઉદ્દેશ થઈ પડેલો હોવાથી, જ્યારે લડાઈમાં ગુંતાવાની તેમને અગત્ય પડી ત્યારે તે બાજુ તરફ તેમનું લક્ષ વધારે રહેવા લાગ્યું. આવા પ્રસંગનો લાભ લઈને લોકોએ, તોડી પાડેલાં દેવલો પાછાં ચળાવી લીધાં, અને પાદરિયોએ આઈ દેવલ બાંધ્યાં હતાં તે તોડી પાડ્યાં.

પાદરિયોએ ફરીને ઉપાડો કહ્યો. પ્રથમ કરેલો તેમનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયો, તે તેઓ સહન કરી શક્યા નહિ. જેવું પોતે કરી બતાવ્યું તેવું બીજાએ કહ્યું, તે ધર્માધ થયેલાઓને ઠીક લાગ્યું નહિ. પોતાના સરકારની મારફત એક અરમાર તૈયાર કરાવીને, ફરીને, સાથી ઉપર આ ધર્મરાક્ષસો ટૂટી પડ્યા. હિંદુનાં એકેએક દેવલો તોડી પાડીને જમીનદોસ્ત કરી નાંખ્યાં અને આખું શહેર સઠગાવી નાંખીને વાઝી ભસ્મ કરી નાંખ્યું. વિચારા લાચાર થઈ ગયેલા હિંદુઓ, નાગાપુગા, પોતાના દેવને, અને સ્ત્રીઓકરાંને લઈને જેમ નસાયું તેમ નાશી ગયા. પોતાના દેવ અપવિત્ર થાય નહિ, એટલામાટે, રસ્તે જતાં કેટલાએક તેમને નદીમાં પથરાવી દીધા. બીજા દેવની મૂર્તિયો જે પાછળ રહી તેના બેન નામના એક દુરાગ્રહી પાદરિયે પોતાના સોટાથી ટુકડે ટુકડા કરી નાંખ્યા. ઘણા વર્ષ સુધી આખો પ્રદેશ ઉજ્જડ પડી રહ્યો. લોકોની ભૌંય ત્યાં પડી રહેલી હોતાં છેવટે પાદરિયોએ લોકોને ફરીને ત્યાં વસવાની પરવાનગી આપી, પણ કોઈ દેવલ બાંધે નહિ અને મૂર્તિપૂજા કરે નહિ એવી બંધી રાખી. થાકીને લોકો આવીને વસવા લાગ્યા, અને છાનામાના પોતાનો ધર્મ પાલવા લાગ્યા. પાદરિયો સમજવા લાગ્યા કે, હિંદુ લોકો મોઢા છે, એટલે, આપણે એઓને હરેક રીતે આંજી દઈશું, તો તેઓ ખુશીથી પણ આપણા ધર્મમાં આવશે.

સન ૧૬૧૩ માં મુખ્ય ધર્માધિકારિયે, જુદા જુદા પાંચ આઈસમતના પાદરિયોને, તથા કેટલાક ક્રિશ્ચિયનોને સાથીમાં મોકલ્યા. તેઓએ ફરીફરીને એક ઉત્તમ જગ્યા દેવલ બાંધવામાટે પસંદ કરી, અને ત્યાં પાયો નાંખવાની તૈયારી કરતા હતા તેવામાંજ, પાસેની એક શેરીમાંથી એક બ્રાહ્મણ બૂમો પાડી કેહેવા લાગ્યો

के “ जीव लेवानो समय आज रे आज. ” ! (सूड उगविण्याचा समय हाच रे हाच) आवा शब्दो सांभळतांज न्हाना म्होटा सर्वे लोक उपज्या, तेओए, पादरियो जे मार्गे आव्या हता ते मार्ग रोकी लीधो अने मारो ! मारो ! ना पोकार करता पादरियो उपर दूटी पडीने तेओने भालावती विंधी नांख्या. लोहीलोवाण थईने धरणी ढळी पज्या ने इशुने खोळे पोहोंची गया. आ वेळाए गोवानो. प्रतिनिधि (वाइसरोय) जाते त्यां आवी पोहोंच्यो, जाते तेणे शस्त्र पकज्यां, अने फरीने देवलो बांधवानी तक्रूबी करी. साष्टी वटलाव्या पछी ५० वर्षे ब्यारदेश प्रांत वटाळ्यो.

गोवाना क्रिश्चियनधर्मनी शाखाओ.

फ्रान्सिस्क—गोवा लीधुं के तरतज आ शाखानी स्थापना करवामां आवी. आ शाखाना पादरी धर्मभोळा तो खरा, पण स्वभावना सारा अने वर्तणूकमां नम्र हता. तेओनो पोशाक काळो हतो. ११ धर्मस्थान गोवामां एमणे बांध्यां. तेमांथी केटलांक हजी पण उभां छे.

जेसुइत-जेजुइत—सन १५४३ नी सालमां आ शाखा स्थापन थई. तेमणे प्रारंभमां सांपावल नामना देवलनो अधिकार लीधो तेथी तेमनुं नाम पावलिस्त केहेवावा लाग्युं. आ शाखाना पादरियो घणा धर्माभिमानी, कपटी, दक्ष, अने विद्वान् हता, तेओ धनवान् पण हता. तेमनां बखाण सांभळीने अकबर पादशाहे केटलाकने पोताना दरबारमां बोलावी राख्या हता. गोवामां आ शाखानां १० धर्मस्थान छे अने तेनां हवणां खंडेर जोवामां आवे छे.

दोमिनिकन—सन १५४८ मां गोवामां आ शाखा स्थापन थई. एना पादरियो क्रिश्चियनशास्त्रना सारा माहितगार हता; तेओ धोळां वस्त्र धारण करता हता. गोवामां एमणे पण १० धर्मस्थानो बांध्यां हतां. तेमांथी हवणां थोडांक जोवामां आवे छे.

अगोस्तिन—सन १५७२ मां आ शाखानी स्थापना थई. एना पादरियो घणाज धर्माभिमानी हता. तेओ पण धवल वस्त्र धारण करता हता. तेओ नम्र स्वभावना होतां, घणा गरीब हता. एमणे पण गोवामां धर्मस्थान बांध्यां हतां, तेनी निशानियो हजी लगीं जोवामां आवे छे.

सेंट कायतान—सन १६८१ मां आ शाखानी स्थापना थई. एना पादरियो गोवामां चार इमारतो बांधी हती, तेमांथी एक बे, हाल जोवामां आवे छे.

ફિલિપનેરી—અને **સેમોનિકા** ઇત્યાદિ પંથ પળ સ્થાપન થયા હતા, તેમના મઠ પળ બાંધવામાં આવ્યા હતા.

સેન્ટ ફ્રાન્સિસ ફ્લેવિયર.

પોર્ટુગીઝો જેને **સાન્ત ફ્રાન્સિસ્ક** શાવિયર કેહે છે, એ **સ્પેન** દેશનો રહેવાશી હતો; અને **નાવારી** નામના ગામમાં જન્મ્યો હતો. વિદ્યાભ્યાસ **પારીસ** નગરીમાં કર્યો હતો, એનો ગુરુ **ઇગ્રાસ્યુલોયલ** નામનો હતો.

ફ્લેવિયર, જેસુઇત સંપ્રદાયનો ઉપદેશક હતો. ઉત્સાહિક ને આગ્રહી હોવાને લીધે તેણે ઘણા પ્રદેશોમાં ફેરણી કરી છે. **હિન્દ**, **સિંહલદ્વીપ**, **જાપાન**, **મલાક્કા** આદિ સ્થાને ઉપદેશ કરવાને નીકળી પડ્યો હતો. જેસુઇત પંથના લોકોને તેણે ૧૫૪૩ માં **ગોવે** લાવી વસાવ્યા હતા.

જ્યારે તે બોધ કરવા નીકળતો ત્યારે સાથે ઘંટા રાખતો હતો. એક સ્થાન પસંદ કરીને ત્યાં ઘંટાનાદ કરે એટલે લોકોનો જમાવ થતો હતો. પછી બોધ કરવાને મંડી પડતો. એક પ્રંથકાર તો એટલે સુધી લખે છે કે, એક માસમાં તેણે ૧૦,૦૦૦ માણસોને વટાવ્યા હતા.

અંકંદર એક લાખ મનુષ્યોનો ધર્મ છોડાવી તેણે ક્રિશ્ચિયન બનાવી દીધા હતા.

૫૦ મનુષ્યોને જીવતદાન આપેલું કેહેવાય છે.

પ્રત્યેક પંથવાળાને, પોતાના ધર્મનો પ્રતાપ બતાવવાનું વલણ થાય છે, એટલા માટે સર્વેને ચમત્કાર લાગે એવાં કૃત્યોની નાનાપ્રકારની વાતો કરતા જોવામાં આવે છે, તે પ્રમાણે અહિં પણ થયેલું જણાય છે.

સન ૧૫૫૨ ની સાલમાં **ચીન**માં જતાં તે માંદો પડ્યો, અને **સાન્સ્યાન** બેટમાં મરણ પામ્યો. ૧૫૫૪ ના માર્ચની ૧૬ મી તારીખે તેનું પ્રેત **ગોવા**માં આણીને **સાંપાવલાના** દેવલમાં રાખવામાં આવ્યું. પછી ૧૫૮૪ માં મ્હોટા ઠાઠમાટથી **બાંજેસના** મઠમાં રાખેલું હજી પણ ત્યાંજ છે. **સેન્ટ ફ્લેવિયર** સ્વર્ગમાં પધારી ગયો એવી વાત **રોમના પોપે** માનીને તેને **સેન્ટ** (સંત) માંની તેમાં ગણના કરી.

સન ૧૬૧૪ ના નવેમ્બરની ૩ જી તારીખે તેના પ્રેતથી તેનો જમણો હાથ કાપીને તેના કડકા કરી એક **રોમ** શહરમાં, બીજો **મલાક્કામાં**, ત્રીજો **કોચીનમાં**, અને ચોથો, **મકાવમાં** મોકલી દેવામાં આવ્યા. બાકીનું શરીર જેવુંને તેવું છે. તેનો ડાવો હાથ તેની છાતી ઉપર રાખેલો છે. માથાના વાઢ થોડા છે, મુખ થોડુંક ઉઘાડું ને કાંઈક વિડાયલું છે. કેટલાક દાંત હજી સાબીત છે.

સન ૧૯૧૦ માં **ગોવામાં** તેનું પ્રેત ઉઘાડું મૂકવામાં આવ્યું હતું. તેનાં દર્શન કરવાને હજારો માણસો દેશપરદેશથી ત્યાં ભેગાં થયાં હતાં.

ધર્મસમીક્ષણ સભા. (ઇંકિજીસાવ.)

(The Tribunal of the Inquisition)

૩૦ સ૦ ના બારમા શતકમાં આ સભા યુરોપમાં પ્રથમ સ્થાપવામાં આવી હતી. તેનો સ્થાપનાર ડોમિનિક પંથનો એક સાધુ હતો. તેની યોજનાથી રોમન કથોલિક પાદરિયો હાથમાં ક્રૂસ ધારણ કરીને જનસમૂહને બોધ કરવા નીકળી પડતા. 'કોઈ વિધર્મી જણાય તો તેની તજવીજ કરીને પછીથી ધર્મ-સમીક્ષણ સભામાં તેનો ન્યાય કરવામાં આવતો હતો. બધા વધતું ગયું તેમ આ ક્રૂસધારી પાદરિયોના હાથથી નાનાપ્રકારના પ્રકોપ થતા હતા.

ત્રીજો જોન (જુવાંવ) રાજા જ્યારે પોર્ટુગાલમાં રાજ્ય કરતો હતો ત્યારે તેણે સન ૧૫૫૭ માં આ સભા લિસ્બનમાં સ્થાપન કરી હતી. ત્યાર પછી ત્રણ વર્ષે ૧૫૬૦ માં ગોવામાં આ સભાનું સ્થાપન થયું.

આ પેહેલાં સ્પેન દેશમાં

આ સભા સ્થાપી હતી. તેનો અધ્યક્ષ ટાક્રિમાડા હતો, તેણે ૧૮ વર્ષ વહિવટ કાલો એટલામાં ૧,૧૪,૪૦૧ માણસોને શિક્ષાએ પોર્ટોચાડી તેમનાં કુટુંબોમાં ત્રાસ વર્ત્યાવ્યો હતો. આ ત્રાસ કેવા પ્રકારનો હશે એ જાણવામાંજ ત્રાસ ઉપજે એમ છે.

ધર્મને બાહ્યને અધર્મ કરનારીજ આ સભા ગણાઈ હતી. કોઈ તેમને વિધર્મી જણાય તેને પકડીને પોતાનો ધર્મ કબુલ કરાવે. પછી તેનાં ઘરબાર લૂંટી લઈને તેને એક કપની ધારણ કરાવીને છોડી મૂકે. જે તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તે નહિ તેમને કેદખાનામાં પૂરીને માત્ર રાત્રની વેલાએ તેના ઉપર ત્રાસ વર્તાવે, તેના પગમાં ચીલા ઠોકે, આવી ત્રાસદાયક સંસ્થાને પ્રોટેસ્ટન આદિ ધર્મ પાઠનારા ક્રિશ્ચિયનો ધિક્કારી કાઢાડતા હતા. અને આવા અનેક ચોટા વિચારોને લીધેજ તેઓ કથોલિક ધર્મથી જુદા પડી ગયા છે. આવા પ્રોટેસ્ટન્ટ પાદરિયો કોઈના ઉપર કોઈ પ્રકારનો જુલમ કરતા નથી. અંતઃકરણથી તેમનું હિત કરવાની ભાવના રાખીને માત્ર બોધ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. માયાલુ બ્રિટિશ સરકારે પોર્ટુગીસોની આવી દુશિત સંસ્થા, વચ્ચે પડીને, બંધ કરાવી છે એવું પછવાડે જણાવવામાં આવ્યું છે.

ગોવાની તે સમયની સ્થિતિ.

૩૦ માઈલના ઘેરામાં લગભગ ૨૦ શહર પોર્ટુગીસોનાં વસાવેલાં છે, અને તેમાં ૨૦૦ હિન્દુ દેવાલયો તોડી પાડેલી સ્થિતિમાં ચંડેર હતાં, તેનું નામ

સરખું નહિ રેહેવા દેવાની યાત્રા, વાઇસરોય ડી નોરોનહા (Viceroy de Noronha) એ તઢિયામાંથી યોદીને કાંકરા કાઢી નંચાવ્યા, એટલા માટે કે મૂર્તિઓનાં સ્થાનકોનું નામ નિશાન પળ રેહે નહિ.

૧૭ મા સેકડાના પ્રારંભમાં ૨,૨૫૦૦૦ માણસોની વસ્તી હતી, તેમાં $\frac{2}{3}$ ભાગ તો ક્રિશ્ચિયનનો હતો, અને તેમને માટે ૬ પારિશની સ્થાપના હતી. ઉપરના આંકડામાં પાદરિયોની ગણના કરવામાં આવી નથી. તેઓ એટલા સંખ્યાબંધ હતા કે, તેમની અર્ધી સંખ્યા પળ આખી વસ્તીને પરિપૂર્ણ થઈ પડે. વસ્તી યુદી યુદી જાતિની અને ધર્મની હતી. (Linschoton) લિન્સ્કોટનના કથન પ્રમાણે આર્યસ્થાન, આરમેનિયા, ઇરાળ, સ્ખંભાત, બંગાળા, પેશુ, સિયામ, મલાક્કા, જાવા, ચીન ઇત્યાદિના વ્યાપારિયો અને મોલુક્કા લોકો તેમાં વસતા હતા.

વઢી, પૂર્વભળીના બીજા દેશોના લોકો પળ હતા. બેનિશિયન, ઇટાલિયન, જર્મન, ફ્રેમિંગા, અને અંગ્રેજો પળ ત્યાં હતા. માત્ર ફ્રેંચ જોવામાં આવતા ન હતા.

પોર્ટુગાલની પ્રથમ સ્થાપનાની વેળાએ મુસલમાનોને સમૂઢગા કાહાડી ગૂક-વામાં આવ્યા હતા, પળ પછવાડેથી તેમનો ભરાવો થયો હતો. યાહુદી લોકો પળ ત્યાં હતા, અને તેમને માટે તેમનાં દેવઢો અને ધર્મનાં સ્થાનો હતાં, પળ હિંદુઓને* તેમના ધર્મની કંઈ પળ પ્રસિદ્ધ ક્રિયા કરવા દેવામાં આવતી ન હતી.

ગોવાનો ભમકો.

ગોવા આ વેળાએ સોનેરી ગોવા કેહેવાતું હતું. જેણે ગોવા જોયું તેને લિઝ્બન જોવાની અગલ્ય રેહે એમ હતુંજ નહિ. ગોવામાં વસનારા ઘળા યરા પોર્ટુ-ગીઝ્લ લોકો કાંઈ ઉદ્યોગ કરતા ન હતા, પળ પોતાના ગુલામો પાસે મજુરી કરાવીને પોતાના ગુજરાનનું સાધન ઉત્પન્ન કરતા હતા. કામકાજ કરવાનું નહિ, એટલે, તેઓ નવરાજ હતા, અને નાનાપ્રકારની ગમતોમાં પોતાનો કાઢ કાહા-ડતા હતા. ઘોડે બેશી ફરતું, બોટોમાં બેશી પાળીની સેલ કરવી, એમ પોતે ફાવે તેમ કરતા ફરે પળ પોતાની ઢિયોને તો ઘરનો ઉમરો ઓઢંગીને બાહાર નીક-ઢવા દેતા નહતા; કદાપિ કોઈ માથાની ફરેલ નીકઢે તો તેની વર્ત્તળૂક ઉપર અતિશય જાપતો રાખવામાં આવતો હતો. આનું પરિણામ એ આવતું કે તેમની ચોકી કરવાને જેઓને રાખવામાં આવતા તેજ આઢા વર્ત્તનનું સાધન થઈ પડતા, અને જેમ ચલાવે તેમ ચાલતા, વઢી અંતઃ કરળના મેલા જે હતા અને

* Mandelo's Voyages and Travels P. 86.

मुसाफर तरीके आवता तेओ पोतानी मेळे पाशमां पडी जता हता. आबो प्रकार होवाथी केहेवाता पोर्तुगीझ अमीरोनां घर, दुःखयारां घर थई पड्यां हतां, अने तेओनी स्त्रियोनो अवतार, आवा कारणे करीने, एळे गयो हतो. मनोविकारने उत्तेजन आपवाने केफी पदार्थोनो पूरेपूरो उप-योग करता हता, ते कचुन्दे (Cachunde) ना नामथी ओळखाती हती, तेनी बनावटमां अफीण आवतुं हतुं. आवा व्यसनमां मसगुल रहेलानी शरीरसंपत्ति केवी रेहेती हशे ते सहज धारी शकाय छे. तेओ खावा पीवा अने भोजम-जाह करवानेज अवतर्या होय एम, तेओना खावापीवाना वैभव पण तेवाज हता. कुशळ रसोइयाना हाथनी रसोई, तेमना रेवाज प्रमाणे खादिष्ट बनावेली, गळकवामां, अने नानाप्रकारना दारू ठोंसवामां तेओ मग्न थई जता हता. तेमना गुलाम तेमने थती अकळामण टाळवाने पंखाना झपाटा लगावता हता, तेथी मोघा मूलना नानाप्रकारना दारू, मूल विनाना पाणी करतां पण, विशेष वपराशमां आवता हता. तेमनी भोजनशाळामां कोई परोणाने नोतर्यो होय त्यारे तेमनी स्त्रियोने तेमां सामेल थवा देता नहि, पण अंग्रेजो मेहेमान होय तेमना आगळ तो लेडियो जोइये तेने बदले मलाकानी सुंदर कुमारिकाओने सामेल करी देवामां आबती हती.

उमरावो आ प्रमाणे मलिदा मारता हता त्यारे गरीबोना खोराकमां चोखा अने माछलियोनो उपयोग थतो हतो. जे पवित्र शेरियोमां न्हाई धोईने पवित्र थयेलां नरनारियोनो अवरजवर, अने देवलोना घंटनादनो रणकार थतो हतो, ते शेरियोमां, आ वेळाए, नानाप्रकारनी माछलियो तावडामां तळाती, अने मिठा इत्यादिमां अथाती, शेरिये शेरी, अने गलिये गलीमां जोवामां आवती हती.

घरमां पोर्तुगीझ गृहस्थो खुल्ला शर्ट अने सफेद बारीक पायजामानो पोशाक पेहेरेला, अने माथे मखमल (Taffeta cap) नी टोपी धारण करेला जोवामां आवता हता, अने तेमनी स्त्रियो बाजुनामथी ओळखाता (Smock) बारीक पोशाकथी शोभती अने ओपती जणाती हती. मतलब के, माझा जळवाय नहि एवा तेमना बारीक पोशाक हता.

मुंबईनी गोवागरियो मूल जोवा जइये तो त्यांनीज. जोई ल्यो तेमनो देखाव अने आपणा केहेवाता पोर्तुगीझ अमीरोनी बानुओनो देखाव एकज हारनो, बारीक सूतर के रेशमना घाघरा ए तेमनो कमर नीचेनो पेहेरवेश, अने उपर बीराजे वाजु' ए नाजुक अबळानुं अंगडांकण ताजे ताजुं!

अमीरो देवलमां परमेश्वरनी प्रार्थना करवा जाय, अथवा र्सल करवा बाहार नीकळे, ल्यारे, जुओ तेमनो भभको ! पोतानी अमीरीनो पूरो भभको बताव-
वानी खातर, घणे भागे तो तेओ पालखीमां बीराजे, अथवा, घोडेस्वार थाय
ल्यारे तेमना करमाइ जता माथाने के मुखने रखेने सूर्यना किरणनी झांखी
लागी जाय तो लालाश उतरी जाय, एटलामाटे तेमनो हाजर रहेलो गुलाम
तेमना उपर छत्र धारण करे. आसपास रंगीबेरंगी अटापटावाळा पोशाक
पेहेरेला गुलामोनुं घुंचळुं तो विंढायलुंज होय. कोईना हाथमां तेमनां हथियार
होय, तो कोईना हाथमां डगला होय. गमे ते ठेकाणे बेशी जवानुं मन थाय
एटलामाटे कोईना हाथमां रसेल खुरशियो अने अति नरमाशवाळी गादियो साथे
राखेलीज होय. भोगजोगे तेमने पगे चालवानुं मन थयुं तो, ल्यारे पण भभको
तो एटलो ज. घोडाउपर बेसे ते घोडाने, सरगसमां चालता शणगारेला घोडा
जोवामां आवे छे, तेने पण कूदी पडे एवा भभकादार सोनारूपाना सामानथी
ते शणगारेला शोभता तेमनी लगामो हीरामाणेके जडेली झगझगती, आपणी
आंखोने आंजी नाखे एवी राखता. वळी तेने घुघरियो टांकेली, तेथी जरा
ताणवामां आवे तो घुघरियोनो घघणाट वागतोज रेहेतो. लोहोडानां पेघडां
रखेने तेमना पगने खाइ जाय एवी बीकथी के भभकामाटे, रूपे रशीने झघझ-
घाट मारतां राखवामां आवतां हतां.

पारके पैसे मोज माणनारा आवा अमीरोना चाळा जोईने थोडा पैसावाळाने
पण तेमनो चेप लागवाथी, तेओ पण, वने एटलो भपको राखवाने चूकता
न हता, अने हरिफाइमां रखेने तेओ पाछळ पडी जाय एवी बीक राखता होय
तेम, चडसाचडसीमां जडाई जवाना डोळमां घेरायला रेहेता हता.

मुंबईमां हवणां गमे तेवाने पैसा धीरवाने मारवाडियो तैयारज होय छे,
तेम त्यां ज्यु अथवा याहुदियोनी पेहेडियो रात्री दिवस उघाडीज रेहेती हती.
लीधुं ते लाधुं अने आप्युं ते खाधुं, एवुं धारवावाळा लोकोने क्यां कोईने कशुं
आपवुं छे एवी धारणा करीने उडाउवेडामां उडेलाज रेहेता हता. केटलाएके
तो सहियारो सामान्य पोशाक करावी राखेलो होय, ते ज्यारे रूडाभाई मेळामां
बीराजे ल्यारे, करावी राखेला डगला कोट अने भभकानां साधननो उपयोग
करे, अने ते पाछा घेर पधारे ल्यारे बीजा तेमना भागिया भुंडाभाई मेळानी
भीडमां भाग लेवाने तैयारज होय. रूडाभाई पोशाक उतारीने भूंडाभाईने शण-
गारे एटले एमनी ठाठडी रस्ते चाले अने प्रत्येकनो भभको एवो देखाय के
कोई अजाण्यो मुसाफर तो एमज समजे के आ बांकाभाई तो वर्धना एक लाख
रूपियाना कमाउ हशे ने घरमां खोळवा जईये तो एटला कांकरा के चचुका

पण होय नहि. आ तो आपणे लटकाळाना लटका जोया. हवे जरा लटकाळी केवी लेहेके छे ते जोइये; पण वांचनारा याद राखजो के आ बधुं वांचीने तमारे तेम करवानुं नथी. तेमज, तमारां पत्निने आवा अजुक्ता भम-कामां भटकाववानां नथी, रमुजनी खातर वांचो अने हसाय तेठळुं हसो.

आपणे आगळ कही गया छिये तेमः—

कवित.

आम तेम फावे एम, भाई भटकता फरे,
बाइने बिचारीने तो, घरमां घाली मूके;
म्होटा को' प्रसंग वेळा, देवलमां देखा देवा,
लाग मळे ल्यारे जवा चतुरी तो ना चूके.
हीरा मोती केरा हार, लाकेटो नाना प्रकार,
शिर शणगार सारा मस्तक सोहावे छे;
कांडे पोंची, बंगडियो हीरा मोतीथी जडेली,
बांहे बाजु, केडे कटीमेखळा मोहावे छे.

१

अति झीणा केप केरो वूरखो बीराजे अंग,
शिरथी सोहावी पग पानी सुधी ढांके छे;
अंग ढांकवाने सटे, नीति केरो भंग करी,
अंग रंग नीरखती आप चित्ते चोंके छे.
नाझनी नवोढा काळा केश सम व्हेल नांखे,
व्हेल जेवो कोय तेने व्हेलमां विंटाळे छे;
स्लीपर चापीन सोना रूपाना स्पांगलवाळा,
चाळा करी चालवामां फंदीने फीटाडे छे.

२

आवा जेना अमीरो अने अमीराणियो, अने तेमनुं अनुकरण करनारा ज्योकोनुं पोकळ झाडुं नीभे नहि तेवोज आखरे परिणाम आव्यो.

परिशिष्ट अंक ३.

पोर्टुगालना हिन्दना वाइसरोय,
गवर्नर जनरल, अने गवर्नर.

1	Dom Francisco de Almeida (Viceroy)	१२ सेप्टेम्बर. १५०५-१५०९
१	दो फ्रांसिस्क दे आलमेद-वाइसरोय-सांढारहाना अखातमा ता. १ ली मार्च १५१० मां काफरोए मारी नाख्यो.	
2	Alfonso (Affonso) de Albuquerque	ता. ४ थी नवेम्बर १५०९-१५१५
२	आल्फोस दे आल्बुकेर्क. गवर्नर.	ता. १६ मी डिसेम्बर.
3	Lopo Soares de Albergaria	ता. ८ मी सप्टेम्बर.
३	लोपो सोवारेज दे आल्बर्गारिया पोर्टुगाल पाछो गयो. गवर्नर.	१५१५-१५१८ पोर्टुगाल गयो.
4	Diogo Lopes de Sequeira	ता. ८ सप्टेम्बर.
४	दियोग लोपेज दे सिकैर. गवर्नर. पोर्टुगाल गयो. (लोपेज सेकीरा.)	१५१८-१५२१ पोर्टुगाल गयो. १५२१-१५२२
5	Dom Duarte de Menezes	ता. १२ मी जान्युअरी
५	दो डुवार्ते दे मेनेजीस गवर्नर.	१५२४ मां पोर्टुगाल गयो.
6	Dom Vasco de (da) Gama, Conde de Vidigueira (Viceroy)	ता. ५ मी सप्टेम्बर. १५२४-१५२४
६	दो वास्को दे गाम कोचीनमां मरण पाभ्यो.	ता. २४ मी डिसेम्बर.
7	Dom Henrique de Menezes	ता. १७ मी जान्युअरी.
७	दो येनरीक (हेन्नी) दे मेनेजीस गवर्नर. कानानुरमां मरण पाभ्यो.	१५२५-१५२६ २१ मी फेब्रुअरी.
8	Lopo Vaz de SamPaio (Sampayo)	फेब्रुअरी.
८	लोप वास दे सांपाय (लोपो वाझ डे सोपियो) गवर्नर.	१५२६-१५२९ पोर्टुगाल गयो.
9	Nuno da Cunha गवर्नर.	१८ नोवेम्बर.
९	नुंज दा कुंज (नुनो डा कुन्हा) पोर्टुगाल जतां मार्गमां मुबो.	१५२९-१५३८
10	Dom Garcia de Noronha	१४ सप्टेम्बर.
१०	दो गार्सिया दे नोरोन्ज गोवामां मरण पाभ्यो. वाइसरोय.	१५३८-१५४० ३ एप्रिल
11	Dom Estevão de (da) Gama	३ एप्रिल.
११	दो यस्तेवांव दे गामा. गवर्नर.	१५४०-१५४२ पोर्टुगाल गयो.

12	Martim affonso de Sousa		૮ મે. ૧૫૪૨-૧૫૪૫
૧૨	મારતીમ આલ્ફોસ દે સૌજ	ગવર્નર.	પોર્ટુગાલ ગયો.
13	Dom João de Castro. Governor and Captain-in-chief		૧૦ સપ્ટેમ્બર.
૧૩	દો જુવાવ દે કાસ્ટ્રો.....૧૪ દિવસ વાહસરોય રહ્યો. ગોવામાં મરણ પામ્યો.		૧૫૪૫-૧૫૪૭ ૬ જુન. ૧૫૪૭-૧૫૪૮
14	Garcia de Sá		૬ જુન ૧૫૪૮-૧૫૪૯
૧૪	ગાર્સિયા દે સા. ગવર્નર...ગોવામાં મરણ પામ્યો.		૧૩ જુન.
15	Jorge Cabral		૧૩ જુન ૧૫૪૯-૧૫૫૦.
૧૫	જ્યોર્જ કાબ્રાલ	ગવર્નર.	પોર્ટુગાલ ગયો.
16	Dom affonso de Noronha		નવેમ્બર. ૧૫૫૦-૧૫૫૪
૧૬	દો આલ્ફોસ દે નોરોંજ.	વાહસરોય.	પોર્ટુગાલ ગયો.
17	Dom Pedro Mascarenhas		૨૩ સપ્ટેમ્બર
૧૭	દો પેટ્રુ દે માસ્કારેંજસ. વાહસરોય. ગોવામાં મરણ પામ્યો.		૧૫૫૪-૧૫૫૫ ૧૬ જુન
18	Francisco Barreto		૧૬ જુન. ૧૫૫૫-૧૫૫૮
૧૮	ફ્રાન્સિસ્ક દે બારેત	ગવર્નર.	પોર્ટુગાલ ગયો.
19	Dom Constantino de Braganza		૮ સપ્ટેમ્બર.
૧૯	કોંસ્ટાન્ટીન દે બ્રાગાંઝ. વાહસરોય.		૧૫૫૮-૧૫૬૧ પોર્ટુગાલ ગયો.
20	Dom Francisco Coutinho, Conde de Redondo		૭ સપ્ટેમ્બર
૨૦	દો ફ્રાન્સિસ્ક કોર્તીંઝ કોંદ દે રેડોંડ. વાહસરોય.		૧૫૬૧-૧૫૬૪ ૧૯ ફેબ્રુ.
21	Joao de Mendonça		૧૯ ફેબ્રુઆરી.
૨૧	જુવાવ દે મેંદોંઝ	ગવર્નર.	૧૫૬૪ પોર્ટુગાલ ગયો.
22	Dom Antonio (Antão) de Noronha		૩ સપ્ટેમ્બર.
૨૨	અન્તોનિય દે નોરોંજ. વાહસરોય.		૧૫૬૪-૧૫૬૮ પોર્ટુગાલ જતાં સમુદ્રમાં મરણ પામ્યો.
23	Dom Luiz de Athaide.		૧૦ સપ્ટેમ્બર.
૨૩	લુઇઝ દે આતાયદ. વાહસરોય.		૧૫૬૮-૧૫૭૧ પોર્ટુગાલ ગયો.
24	Dom Antonio de Noronha		૬ સપ્ટેમ્બર.
૨૪	અન્તોનિય દે નોરોંજ.		૧૫૭૧-૧૫૭૩ પોર્ટુગાલ ગયો.
25	Antonio Moniz Barreto		૯ ડિસેમ્બર.
૨૫	અન્તોનિય મોનિઝ બારેત. ગવર્નર. (અન્ડોનિયો બારેતો)		૧૫૭૩-૧૫૭૬ પોર્ટુગાલ ગયો.

Dom Diogo de Menezes દો ડિયોગ દે મેનેજીસ (ડિઓગો ડ મેને- જીસ) ગવર્નર.	સપ્ટેમ્બર. ૧૫૭૬-૧૫૭૮ પોટુંગાલ ગયો.
Dom Luiz de Athaide દો લુવીસ દે આતાયદ (આથેઈ) રાજા સિવાસિ- યનની મરજીથી બીજી વાર વાહસરોય થયો.	૩૧. આગસ્ટ. ૧૫૭૮- ૧૫૮૧ તા. ૧૭ મે ગો- વામાં મરણ પામ્યો.
Fernão Telles de Menezes ફેરનાંદ તેલીસ દે મેનેજીસ.	૧૫૮૧
Dom Francisco Mascarenhas Conde da Villa da Horta દો ફ્રાંસિસ્ક માસ્કારેંજસ (માસ્કરેન્હા) કોંદ દા વિલા દા હોર્ટા. વાહસરોય.	૧૫૮૧-૧૫૮૪
Dom Duarte de Menezes, Conde de Tarouca વાહસરોય.	
દો દુવાર્તે (લ્યુઆર્ટ) દે મેનેજીસ (મેનેઝીસ)	૧૫૮૪-૧૫૮૮
Manoel de Souza Coutinho. ગવર્નર. માનવેલ દે સૌજ કૌતિંજ (હી સુઝા કૂટીનો.)	૧૫૮૮-૧૫૯૧
Mathias de Albuquerque. વાહસરોય. માથિયસ દે અલ્બુકેર્ક	
Dom Francisco da Gama. Conde da Vidigueira વાહસરોય.	૧૫૯૭-૧૬૦૦
દો ફ્રાંસિસ્ક દા ગામા કોંદ દા વિડિગેરા	
Ayres de Saldanha આયર્સ દે સાલ્દાંજ (સાલ્ડાના) વાહ- સરોય.	૧૬૦૦-૧૬૦૫
Martim Affonso de Castro માર્ટિમ આલ્ફોસ દે કાસ્ટ્રો (આલ્ફોન્સો કાસ્ટ્રો)	૧૬૦૫-૧૬૦૭
Dom Fr. Aleixo de Menezes Arch- bishop of Goa. ગવર્નર. દો ફ્રે. આલેક્સ દે મેનેજીસ ગોવાનો આર્ચબિશપ.	૧૬૦૭-૧૬૦૯
Andre' Furtado de mendoça. આન્દ્રે ફુર્તાદો દે મેંદોસા. (મેંદોસા.) ગવર્નર.	
Ruy Lourenço de Tavora રુય લોરેંસ (લોરેન્સો) દે તાવોર (તાવ્હોરા) ગવર્નર.	૧૬૦૯-૧૬૧૨
Dom Jeromymo de Azevedo. વાહસરોય. દો જેરોમ દે આઝાવેદ (અજવીહો.)	૧૬૧૨-૧૬૧૭

40	Dom João Coutinho, Conde de Redondo.	1૬1૭-1૬1૯
૪૦	દોં જુવાં કોર્તિજ કોંદ દે રેદોંદો. વાઇસરોય.	1૦ મી નવેમ્બરે ગોવામાં મુલો
41	Of Fernão de Albuquerque	
૪1	ફેર્ડિનાંદ દે આલ્બુકેર્ક ગવર્નર.	1૬1૯-1૬૨૨
42	Dom Francisco da Gama Conde de Vidigueira.	
૪૨	ફ્રાંસિસ્ક દા ગામ કોં. દે. વિડિગીરા. વાઇસરોય.	1૬૨૨-1૬૨૭
43	Dom Fr. Luiz de Brito, Bishop of Meliapor	
૪૩	ફ્રા. લુવીસ દે બ્રીટુ મેલિયાપોરનો બિશપ. ગવર્નર.	1૬૨૭-1૬૨૮
44	Nuno Alvarez Botello; Dom Lour-enço da Cunha; Gonçalo Pinto da Fonseca	
૪૪	બોટેલો; લોરેન્સો; ફોન્સેકા પટલાનું કમિશન.	1૬૨૮-1૬૨૯
45	Dom Miguel de Noronha, Conde de Linhares.	1૬૨૯-1૬૩૫
૪૫	મિગેલ દે નોરોંજ લિંહારેસ. વાઇસરોય.	
46	Pedro da Silva	1૬૩૫-1૬૩૯
૪૬	પેદ્રુ દા સિલ્વ. વાઇસરોય.	
47	Antonio Telles des Menezes.	
૪૭	આન્તોનિય તેલીસ દીસ મેનેજીસ ગવર્નર.	1૬૩૯-1૬૪૦
48	João da Silva Tello de Menezes, Conde de Aveiras.	
૪૮	જુવાં દા સિલ્વ તેલ દે મેનેજીસ આવૈરાસ. વાઇસરોય.	1૬૪૦-1૬૪૬
49	Dom Filippe Mascarenhas	1૬૪૬-1૬૫1
૪૯	દોં ફિલીપ દે માસ્કારેંજ. વાઇસરોય.	
50	Dom Fr. Francisco dos Martyres; Francisco de Mello de Castro; Antonio de Souza Coutinho	
૫૦	દોં આન્તોનિય દે સોંજ કોર્તીંજ; કાસ્ટ્રો; મોર્ટીરેસ. પ ત્રણનું કમિશન.	Commission. 1૬૫1-1૬૫૨
51	Dom Vasco Mascarenhas, Conde de Obidos	
૫1	દોં વાસ્ક માસ્કારેંજ ઓબિડોસ. વાઇસરોય.	1૬૫૨-1૬૫૩
52	Dom Braz de Castro (a usurper)	1૬૫૩-1૬૫૫
૫૨	દોં બ્રાસ દે કાસ્ટ્ર.	

53	Dom Rodrigo Lobo da Silveira, Conde de Sarzedas	
५३	दो रुद्रिग लोबो दे सिल्वेरा, कोंद दे सारजेदस. वाइसरोय.	१६५५-१६५६
54	Manoel Mascarenhas Homem;	
५४	मानवेल मास्कारेज होमेम. Francisco de mello de Castro; फ्रांसिस्क दे मेल दे कास्त्रो. Antonio de Souza Coutinho. आन्तोनीय दे सौज कौतिंज.	Commission १६५६-१६६१
55	Luiz de Mendoça Furtado;	
५५	लुवीस दे मेंदोस फुर्ताद. Dom Pedro de Lancastre पेद्रु दे लांकास्त्र.	Commission १६६१-१६६२
56	Antonio de Mello e Castro	
५६	आन्तोनीय दे मेल कास्त्र.	१६६२-१६६६
57	João Nunes da Cunha, Conde de S. Vicente	
५७	जुवांव नुंज दा कुंज स. विसेंट. वाइसरोय.	१६६६-१६६८
58	Antonio de Mello e Castro; Luiz de Miranda Henriques; Manoel Corte Real de Sampaio;	
५८	आन्तोनीय दे मेल कास्त्र (एज नामना वाइसरो- यनो सगो); हेन्नी; रेआल दे सां	Commission १६६८-१६७१
59	Luiz de Mendoça Furtado de Albuquerque Conde de Lavradio	
५९	लुवीस दे मेंदोस फुर्ताद आल्वुकेर्क को. ला- वराडिय. वाइसरोय.	२२ मी मे. १६७१-१६७७
60	Dom Pedro de Almeida, Conde de Assumar	
६०	पेद्रु दे आल्वेमेद. वाइसरोय.	३० मी आक्टोबर. १६७७-१६७९ २२ मी मार्च.
61	Dom Fr. Antonio Brandão, Arch- bishop Primate;	
६१	फ्रे आन्तोनीय ब्रांदांव. Antonio Paes de Sande; आन्तोबिय पायज दे सांद. Francisco Cabral de Almada. फ्रांसिस्क काब्राल दे आल्मादा.	Commission १६७९-१६८१
62	Francisco de Tavora, Conde de Alvor.	
६२	फ्रांसिस्क दे तावर कोंद दे आलवोर. वाइसरोय.	११ मी सप्टेम्बर. १६८१-१६८६

63	Dom Rodrigo de Costa		
૬૩	દો રુદ્રિગ દે કોસ્ટ	ગવર્નર.	૧૬૮૬-૧૬૯૦
64	Dom Miguel de Almeida		
૬૪	મિગેલ દે આલમેદ	ગવર્નર.	૧૬૯૦-૧૬૯૧
65	1 Dom Fernando Martins Mascarenhas de Lancastre; 2 Luiz Gonçaves Cotta ૧ ફેરનાંદ માર્ટિન માસ્કારેંજ દે. લાંકેસ્ટર. ૨ લુવીસ ગોંસાલ્વેઝ કોટ્ટા.	}	કમિશન. ૧૬૯૫
65	અ 1 Dom Fernando Martins Mascarenhas de Lancastre; Dom Fr. Agostinho da Annunciação; Archbishop of Goa		
૬૫	અ ૧ દો ફેરનાંદ માર્ટિન માસ્કારેંજ દે લાંકેસ્ટર. ૨ દો ફ્રે. આગોસ્ટીન દા આનસિયાસાંબ ગોવાનો આર્ચબિશપ.	}	કમિશન. ૧૬૯૧-૧૬૯૩
66	Dom Pedro Antonio de Noronha, Conde de Villa Verde.		
૬૬	પેદ્રુ આન્તોનિય દે નોરોંજ. વાઇસરોય.		૧૬૯૩-૧૬૯૮
67	Antonio Luiz Goncalves da Camara Coutinho		
૬૭	આંટોનિય લુવીસ ગોંસાલ્વેઝ દા કામર કોર્તીંઝ વાઇસરોય.		૧૬૯૮-૧૭૦૧
68	1 Dom Fr. Agostinho da Annunciação, Archbishop of Goa; 2 Dom Vasco Luiz Coutinho, Colonel of Infantry	}	કમિશન. ૧૭૦૧-૧૭૦૩
૬૮	૧ દો ફ્રે. આગોસ્ટીન દે આનસિયાસાંબ. ૨ દો વાસ્કો લુવીસ કોર્તિંઝ.		
69	Caetano de Mello de Castro.		
૬૯	કાયતાન દે મેલ દે કાસ્ટ. વાઇસરોય.		૧૭૦૩-૧૭૦૭
70	Dom Rodrigo da Costa		
૭૦	રુદ્રીગ દા કોસ્ટ. વાઇસરોય.		૧૭૦૭-૧૭૧૨
71	Vasco Fernandes Casar de Menezes		
૭૧	વાસ્કો ફેરનાંદ સેઝાર દે મેનેઝીસ. વાઇસરોય.		૧૭૧૨-૧૭૧૭
72	Dom Sebastião de Andrade Pessanha Archbishop Primate		
૭૨	દો સેબાસ્ટીયાંબ દે આંદ્રાદ પાસાંઝ. ગવર્નર.		૧૭૧૭-

73	Dom Luiz de Menezes, Conde de Ericeira. वाइसरोय.	१७१७-२०
७३	दो लुवीस दे मेनेजीस फोंदे परिसीरा.	
74	Francisco Jose' de Sampaio Castro	१७२०-१७२३
७४	फ्रांसीस्क जोजे दे सांपयइ कास्त्र.	
75	Dom Christovão de Mello	१७२३-
७५	दो क्रिस्तोवांव दे मेल. गवर्नर.	
७५अ	क्रिस्तोवांव दे मेल, तथा इग्नासीय दे सांत थेरेज, तथा क्रिस्तोवांव लुवीस दे आद्राद स्टेटनो चान्सेलर.	कमिशन. १७२३-१७२५
76	João de Saldanha da Gama Thome Gomes Moreira	१७२५-१७३२
७६	जुवांव दे सालदांज दे गाम. वाइसरोय.	
७७	इग्नासीय दे सांत थेरेज; क्रिस्तोवांव दे मेल; Thomè Gomes Moreira थोमे गोम्स मोरेरा.	कमिशन. १७३२
78	Dom Pedro Mascarenhas, Conde de Sandomil	१७३२-४१
७८	दो पेद्र दे मास्कारेंज साण्डोमिल. वाइसरोय.	
79	Dom Luiz de Menezes Conde de Ericeira	१७४१-४२
७९	दो लुवीस दे मेनेजीस कोंदे दे परिसीरा. वाइसरोय	
80	Dom Fransisco de Vasconcellos, Bishop of Cochín	१७४२-४३ कमिशन.
	Dom Luiz Caetano de Almeida	
८०	१ दो फ्रांसिस्क दे वासको सेल, कोचीननो बिशप २ दो लुवीस कायतान दे आल्मेद	
80 A	Dom Lourenço de Noronha, Coun- cillor of the State	कमिशन. १७४३-१७४४
	Dom Luiz Caetano de Almeida	
८०	१ दो लोरेस दे नोरोंज (संस्थाननो सभासद.) २ दो लुवीस कायतान दे आल्मेद.	
81	Dom Pedro Miguel de Almeida, e Portugal, Conde de Assumar, Mar- quez de Castello Novo दो पेद्र मिगेल दे आलमेद ई पोर्तुगाल. वाइसरोय.	१७४४-१७५०
82	Francisco de Assis, Marquez do Tavora	१७५०-१७५४
८२	फ्रांसिस्क दे एसिस मा. दे तावोरा. वाइसरोय.	

83	Dom Luiz Mascarenhas, Conde de Alva. Viceroy.	૧૭૫૪-૧૭૫૬
૮૩	દૉં લુવીસ દે માસ્કારેજ કોદે દે અલ્વા. વાઇસરોય	
84	Dom Antonio Taveira da Neiva Brum da Silveira, Archbishop; João de Mesquita Matos Teizeira, Chancellor of the State; Filippa de Valladares Souto Maior	કમિશન. ૧૭૫૬
૧	દૉં આંતોનિય તાવેર દે નેવ બ્રુમ દા સિલ્વેર. આર્ચબિશપ.	
૨	જુવાવ દે મિસ્કીત મેલુસ તેં વસેર.	
૩	ફિલિપ દે વાલાદારીસ સૌતમે.	
85	Manoel de Saldanha de Albuquerque Conde de Ega. Viceroy	૧૭૫૬-૧૭૬૫
૮૫	માનવેલ દે સાલ્દાંજ દે અલ્બુકેર્કે કોદ દે ઇગ વાઇસરોય	
86	Dom Antonio Taveira de Neiva Brum da Silveira; João Baptista Vaz Pereira,	કમિશન. ૧૭૬૫-૧૭૬૮
૮૬	સ્ટેટનો ચાન્સેલર; Dom João José de Mello controller General of the Exchaquer	
૧	દૉં આન્તોનિય તાવેર (ટાવીરા) દે નેવ બુ.દા સિ.	
૨	જુવાવ બાવતીસ્ટ વાઝ પેરેર (પેરેરા)	
૩	જુવાવ જોઝે દે મેલ.	
87	Dom João José de Mello (Governor)	૧૭૬૮-૧૭૭૪
૮૭	દૉં જુવાવ જુઝે દે મેલ. ગવર્નર.	
88	Filippe de Valladares Souto Maior	૧૭૭૪
૮૮	ફિલિપ દે વાલાદારીસ. ગવર્નર.	
89	Dom José Pedro da Camara	૧૭૭૪-૧૭૭૯
૮૯	દૉં જુઝે પેદ્રુ દા કામર. ગવર્નર અને કૅપ્ટિન જનરલ.	
90	Dom Frederico Guilherme de Souza	૧૭૭૯-૧૭૮૬
૯૦	દૉં ફ્રેદરીગ ગી૦ દે સૌજ ગવર્નર અને કૅપ્ટિન જનરલ.	
91	Francisco da Cunha e Menezes	૧૭૮૬-૧૭૯૪
૯૧	ફ્રાંસિસ્ક દે કુંજ ઇ. મેનેઝીસ. ગવર્નર અને કૅપ્ટિન જનરલ	
92	Francisco Antonio da Veiga Cabral	૧૭૯૪-૧૮૦૭
૯૨	ફાંસિસ્ક આન્તોનિય દે વિગ કાબ્રાલ ગવર્નર અને કૅપ્ટિન જનરલ.	

93	Bernardo José de Lorena, Conde de Sarzedas (Viceroy and Captain General)	} १८०७-१८१६ ता. २९ नवेम्बर
९३	बेर्नार्द जुजे दे लोरेन, कोंद दे सारजेद. वाइस-रोय अने कॅप्टिन जनरल.	
94	Dom Diogo de Souza, Conde de Rio Pardo	१८१६-१८२१
९४	दियोग दे सौज, कोंद दे रीय पार्द. वाइसरोय अने कॅप्टिन जनरल. पदभ्रष्ट करथो.	ता. १६ सप्टेम्बर
९५	पांच जणानी पंचायत. १ प्रमुख. ४ सभासद.	Provisional Junta १८२१-१८२३
96	Dom Manoel da Camara	} १८ मी नोवेम्बर. १८२३-१८२४ १८२४-१८२५. १६ मी नोवेम्बर.
९६	मानवेल दा कामर. वाइसरोय अने कॅप्टिन जनरल. २२ आगष्ट.	
97 1	Dom Fr. Manoel de S. Galdino	} कम्मिशन. १८२५-१८२७
९७	फ्रे. मानवेल दे सांत गाल्दीज आर्चबिशप;	
	2 Candido José Mourão Garcez Palha; 3 Antonio Ribeiro de Carvalho	
100	Simão Infante de Lacerda, Barão de Sabroso-Governor General	१८३७-१८३८
१००	सिमाव ईफांत दे लासेद. गवर्नर जनरल.	ता. १४ आक्टोम्बर म- रण पाम्यो.
१०१	चार जणानी पंचायत.	१८३८-१८३९
102	José Antonio Vieira da Fonseca (Interim Governor General)	१८३९
१०२	जुजे आन्तोनिय वियर दा फोसेक	
103	Manoel José Mendes, Barão de Can- dal (Governor general)	१८३९-१८४०
१०३	मानवेल जुजे मेंदीज बराव दे कोंदल.	
१०४	पांच जणानी पंचायत.	१८४०
105	Jose'Joagguim Lopes de Lima (Interim Governor General)	} २४ सप्टेम्बर १८४०-१८४२
१०५	जुजे जोर्की लोपीस दे लिम.	
१०६	पांच जणानी पंचायत.	१८४२
107	Francisco Xavier da Silva Pereira, Conde das Antas (Governor General)	} १८४२-१८४३
१०७	फ्रांसिस्क शावियर दा सिल्वा पिरैर.	
108	Joaquim Mourão Garcez Palha	१८४३-१८४४
१०८	जोर्की मौरांव गा० पाल्ह.	

૨૭૪ ગોવાના વાઇસરોય, ગવર્નર જનરલ અને ગવર્નર. [પરિશિષ્ટ અં. ૩.

109	José Ferreira Pestana (Governor General)	૧૮૪૪-૧૮૫૧
૧૦૯	જુઝે ફેર્રેર પેસ્તાન. ગવર્નર જનરલ.	
110	José Joaquim Januario Lapa, Barão and afterwards Visconde de Villa Nova de Ourem (Governor General)	૧૮૫૧-૧૮૫૫
૧૧૦	જુઝે જોર્જી જાં. લાપ, વારાંવ. પછીથી વિં નોં દે ઔરમ. ગવર્નર જનરલ.	
૧૧૧	પાંચ જણાની પંચાયત.	૧૮૫૫-
૧૧૨	આંતોનિય સેજોર દે વાસ્કોસેલસ કોરિય વિસકોંદે. પછીથી, કોંદ દે તોરસ નોવ. ગં જં	૧૮૫૫-૧૮૬૪
113	José Ferreira Pestana (Governor General)	૧૮૬૪-૧૮૭૦
૧૧૩	જુઝે ફેર્રેર પેસ્તાન.	
૧૧૪	કોરિયા દે આલ્મેદ. વિસ કોંદ દે જાનુઆર્ય. ગવર્નર જનરલ.	૧૮૭૦-૭૧
૧૧૫	જોકી જુઝે દે માસેદ ઈ કૌત્ર. ગવર્નર જનરલ.	૧૮૭૧-૧૮૭૫
116	João Tâveres de Almeida (Governor General)	૧૮૭૫-૧૮૭૭
૧૧૬	જુવાંવ તાવર્સે દે આલ્મેદ. ગવર્નર જનરલ.	
117	1 Dom Ayres de Oruellas e Vasconcellos, Archbishop Primate; 2 João Caetano da Silva Campos; 3 Francisco Xavier Soures da Veiga; 4 Eduardo Augusto Pinto Balsemão (Council of the Government)	૧૮૭૭
118	Antonio Sergio de Souza, Visconde de Sergio. (Governor General)	૧૮૭૭-૧૮૭૮
૧૧૮	આન્તોનિય સૌઝ વિસકોંદે દે સર્જિયો.	
119	1 Dom Ayres de Oruellas e Vasconcellos, Archbishop Primate; 2 João Caetano da Silva Campos; 3 Francisco Xavier Soares da Veiga (Subsequently replaced by Thomas Nunes da Serva e Moura); 4 Antonio Sergio de Souza, Junior (subsequently replaced by Eduardo Augusto Pinto Balsemão (Council of the Government).....	રાજ્ય સભા. ૧૮૭૮

120	Caetano Alexandre de Almeida e Albuquerque	
૧૨૦	અલેક્ષાન્ડર દે આલ્મેદા ઇ. આલ્બુકર્કે. ગવર્નર જનરલ.	૧૮૭૮-૧૮૮૧
121	Carlos Eugenio Corrêa da Silva, Visconde de Paço de Arcos. (ગવર્નર જનરલ) કૌરિયા દા સિલ્વ.	૧૮૮૧-૧૮૮૫
122	Francisco Joaquim Ferreira de Amaral (ગવર્નર જનરલ.)	૧૮૮૫-૧૮૮૬
૧૨૨	ફ્રાન્સિસ્ક જોકી ફેર્રેર દે આમરલ	
123	Augusto Cesar Cardoso de Carvalho	
	આગસ્ટા દી કારવાલ ગવર્નર જનરલ.	૧૮૮૬-૧૮૮૯
124	Vasco Guedes de Carvalho e Menezes (G. G.)	
	કારવાલ મેનેઝીસ. ગવર્નર જનરલ.	૧૮૮૯-૧૮૯૧
125	Francisco Maria da Cunha	
૧૨૫	ફ્રાન્સિસ્ક મેરિયા દા કુન્હા. ગવર્નર જનરલ.	૧૮૯૧-૧૮૯૨
126	Francisco Teixeira da Silva	
	ગવર્નર જનરલ.	૧૮૯૨-૧૮૯૩
૧૨૬	ફ્રાન્સિસ્ક તેક્સેર દા સિલ્વ	
127	Raphael Jacome Lopes de Andrade	
	ગવર્નર જનરલ.	૧૮૯૩-૧૮૯૪
૧૨૭	રફાયલ જકમ લોપેસ દે આન્દ્રેડ	
128	Visconde d' Ourem	
	વિસકોંદ દે ઓરેમ.	૧૮૯૪-૧૮૯૫
૧૨૯	રફાયલ જકમ લોપેસ વે આન્દ્રેડ. ગવર્નર જનરલ	૧૮૯૫-૧૮૯૬
130	Infante D. Affonso Henriques	
	ઈન્ફાન્ટે દિ. આફોન્સો હેન્રી. વાઇસરોય.	૧૮૯૬
131	Jodô Antonio Brissac Neves Ferreira	
	જોડ આન્તોનિય બ્રિસ્સાક ન્યુઈશ ફેર્રેરા.	૧૮૯૬-૧૮૯૭
132	Joaguim José Machads Eduardo	
	જોકી જોઝે મકાઈસ ઇડુવર્ડ.	૧૮૯૭-૧૯૦૦
133	Augusto Rodrigues Galhardo	
	આગસ્ટા રાડરિગસ ગાલ્હાર્ડ.	૧૯૦૦-૧૯૦૫
134	Arvaldo de Novoes Guedes Rebollo	
	આર્વાલ્ડ દે નોવોઈશ મેડીશ રેબોલ.	૧૯૦૫-૧૯૦૭

૨૭૬ ગોવાના વાહસરોય, ગવર્નર જનરલ અને ગવર્નર [પરિશિષ્ટ અં. ૩.

135 José Maria de Sousa Houta e Costa
જોસે મેરિયા દી સૌજ હવતા ૬ કોસ્તા.

૧૯૦૭-૧૯૧૦

આક્ટોબરની ૧૨ મી તારીખ સુધી. પ્રજાસત્તાક
રાજ્ય પોર્ટુગાલમાં સ્થપાતાં નવો ગવર્નર જનરલ
તેમના તરફથી:—

1 Francisco Manoel Conceiro da Costa
ફ્રાન્સિસ્ક માનવેલ કોસેર દા કોસ્તા. પ્રમુખ.

તા. ૧૩ મી આક્ટોબર
૧૯૧૦.

પરિશિષ્ટ અંક. ૪

પોર્ટુગલનો બ્રિટિશ હિંદ સાથે વ્યાપાર ચાલે છે તેની હકિકતનાં પૌંડમાં આંકડા બતાવનારાં પત્રક.

તેમજ, પોર્ટુગલનો હિંદમાં મુલ્ક છે તેનો વ્યાપાર કેવો ચાલે છે તે બતાવવાને માટે પણ પત્રક આપવામાં આવ્યાં છે.

પોર્ટુગલમાંથી બ્રિટિશ હિંદમાં માલ તથા રોકડ નગદીની
કેટલી આયાત થઈ તે બતાવનારૂ તારણપત્રક. અંક ૧.
૧૯૦૮-૯ થી ૧૯૧૨-૧૩ સુધી.

સાલ	કેટલા પૌંડનો માલ	કેટલા પૌંડની નગદી	કુલ
૧૯૦૮-૯	૩૮,૭૯૬	૦	૩૮,૭૯૬
૧૯૦૯-૧૦	૩૨,૯૯૯	૦	૩૨,૯૯૯
૧૯૧૦-૧૧	૨૯,૭૫૬	૦	૨૯,૭૫૬
૧૯૧૧-૧૨	૨૮,૦૫૭	૦	૨૮,૦૫૭
૧૯૧૨-૧૩	૩૯,૬૧૯	૦	૩૯,૬૧૯

પોર્ટુગાલમાં, બ્રિટિશ હિંદનો તથા બીજો પરદેશી માલ, બ્રિટિશ હિંદનાં બંદરોએથી કેટલા પૌંડનો નિકાસ થયો તેનું પત્રક અંક ૨.
૧૯૦૭-૮ થી તે ૧૯૧૨-૧૩ સુધી

સાલ	માલ કેટલા પૌંડનો નિકાસથયો		કુલ
	હિંદનોમાલ	પરદેશી માલ	
૧૯૦૭-૮	૧૩,૪૮૮	૦	૧૩,૪૮૮
૧૯૦૮-૯	૨૭,૫૪૫	૦	૨૭,૫૪૫
૧૯૦૯-૧૦	૨૬,૯૬૪	૦	૨૬,૯૬૪
૧૯૧૦-૧૧	૨૪,૪૨૩	૨૨	૨૪,૪૪૫
૧૯૧૧-૧૨	૨૬,૮૭૩	૭	૨૬,૮૮૦
૧૯૧૨-૧૩	૨૭,૧૧૬	૧૦	૨૭,૧૨૬

પોર્ટુગાલમાંથી બ્રિટિશ હિંદમાં માલ આયાત તથા નિકાસ
થયો તેનું પત્રક. અંક ૩.

સાલ	આયાત	નિકાસ	અંકદર
૧૯૦૭-૮	૨૫,૯૯૨	૧૩,૪૮૮	૩૯,૪૮૦
૧૯૦૮-૯	૩૮,૭૯૬	૨૭,૫૪૫	૬૬,૩૪૧
૧૯૦૯-૧૦	૩૨,૯૯૯	૨૬,૯૬૪	૫૯,૯૬૩
૧૯૧૦-૧૧	૨૯,૭૫૬	૨૪,૪૪૫	૫૪,૨૦૧
૧૯૧૧-૧૨	૨૮,૦૫૭	૨૬,૮૮૦	૫૪,૯૩૭
૧૯૧૨-૧૩	૩૯,૬૧૯	૨૭,૧૨૬	૬૬,૭૪૫

પોર્ટુગાલમાંથી બ્રીટિશ હિંદમાં કયો મારા આયાત થયો તેનું પત્રક, સન ૧૯૦૮-૧૯૧૩ સુધીનું અંક ૪.

માલનો પ્રકાર	માલનું વજન અથવા જથ્થો					માલની કિંમત-પૌંડમાં				
	૧૯૦૮/૯	૧૯૦૯/૧૦	૧૯૧૦/૧૧	૧૯૧૧/૧૨	૧૯૧૨/૧૩	૧૯૦૮/૯	૧૯૦૯/૧૦	૧૯૧૦/૧૧	૧૯૧૧/૧૨	૧૯૧૨-૧૩
Spirit-અર્ક										
ગેલન—	૧૫૦	...	૪૨	૧૫	૧૧	૩૩૭	...	૫૬	૧૬	૧૮
ગ્રાફનો પોર્ટ દારુ	૧૨,૫૯૧	૮,૪૮૩	૬,૮૨૮	૬,૮૫૦	૧૪,૨૧૭	૮,૧૪૪	૫,૨૨૮	૪,૬૬૧	૪,૦૧૮	૯,૧૦૦
બીજો ગ્રાફનો										
દારુ—	૪,૨૫૭	૨,૮૯૦	૨,૮૩૦	૩,૧૯૪	૧,૫૯૮	૧,૫૫૮	૬૦૩	૫૩૩	૬૯૬	૪૯૦
ગાલેલાદારુ (Liquors) કુલ.	૧૬,૯૯૮	૧૧,૩૭૩	૯,૭૦૦	૧૦,૦૫૯	૧૫,૮૨૬	૧૦,૦૩૯	૫,૮૩૧	૫,૨૫૦	૪,૭૩૦	૯,૬૦૮
સ્વાનાપદાર્થ- રૂબા અને સી- સામાં ભરેલા. હં.	૧૧,૧૬૪	૧૦,૬૦૪	૧૦,૩૬૦	૯,૬૮૪	૧૧,૦૭૯	૨૮,૩૨૮	૨૬,૬૦૦	૨૪,૨૧૧	૨૩,૨૪૭	૨૯,૯૧૫
બીજા પ્રકારનો										
સોરાક-હંદરવેટ	૨	૭૪	૨૧	૧૨	૧૭	૬	૫૪	૫૬	૫૦	૫૬
સર્વ જાતિના સોરાકનું કુલ	૨૮,૩૩૪	૨૬,૬૫૪	૨૪,૨૭૫	૨૩,૨૯૭	૨૯,૯૭૧
બીજોપ્રવૃર્ણ મારા	૪૨૩	૫૧૪	૨૩૧	૮૦	૪૫
અંકદર આવાત	૨૮,૭૯૬	૩૨,૯૯૯	૨૯,૭૫૬	૨૮,૦૫૭	૩૯,૬૧૧

પરિશિષ્ટ. અં. ૪] પોર્ટુગાલનો અભિલાષિત સાથે વ્યાપાર.

અંક ૫. પોર્ટુગાલમાંથી હિંદમાં જુદા જુદા ઇલાકામાં, કેટલા પૌંડનો માલ આયાત અને નિકાસ થયો તેનું પત્રક. સન ૧૯૦૭-૮ થી સન ૧૯૧૨-૧૩ સુધી.

સાલ	૧૯૦૭-૮	૧૯૦૮-૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩
બંગાલ	૬,૨૦૩	૬,૩૨૬	૪,૨૦૨	૪,૨૯૯	૬,૯૪૬	૯,૪૫૪
મુંબઈ	૫,૦૨૭	૪,૬૪૧	૫,૨૨૫	૨,૮૧૯	૧,૭૩૭	૪,૬૩૭
સિંધ	૧૧૨	૫૬૨	૬૯૯	૯૬૨	૧,૨૦૨	૩૮૮
મદ્રાસ	૧૧,૯૩૮	૧૯,૪૦૨	૨૩,૨૪૨	૨૦,૯૧૧	૨૧,૪૦૪	૨૨,૨૬૬
વ્રહ્મદેશ	૧૬,૦૧૮	૩૫,૪૧૧	૨૬,૫૮૧	૨૪,૩૭૭	૨૩,૬૩૩	૩૦,૦૦૧
અંકદર	૩૯,૪૭૮	૬૬,૩૪૨	૫૯,૯૪૯	૫૩,૩૬૮	૫૪,૯૨૨	૬૬,૭૪૬

પોર્ટુગાલમાં બ્રિટીશ હિંદમાંથી, કેટલો, કેટલી કિમતનો માલ નિકાસ કરવામાં આવ્યો

તેનું પત્રક ૧૯૦૮-૯ થી સન ૧૯૧૨-૧૩ સુધી.

અંક ૬.

માલનો પ્રકાર	માલનું વજન અથવા જથો.					માલની કિમત-પૌંડમાં.				
	૧૯૦૮-૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩	૧૯૦૮-૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩
Coir-કાથાની વનાવટ. એમાં દોરડાનો સમાવેશ કહ્યો નથી. હંદરવેટ	૨૨,૩૮૫	૩૧,૧૧૮	૨૭,૨૧૬	૨૩,૧૯૮	૨૭,૧૮૮	૧૬,૬૨૦	૨૨,૭૯૯	૨૦,૫૦૫	૧૭,૦૨૨	૨૦,૧૮૪
અનાજ, કઠોલ, અને લોટ-હં.	૨૦,૦૮૯	૯	૭,૦૦૦	૫
ચામડાં, આઝાં ચામડાં. હં. } નંગ }	૮૦	૩૦૧	૨૩૬ } ૧,૭૩૯ }	૩૨૦	૧,૪૫૧	૭૫૯
વિયાં હંદરવેટ	૨,૦૦૦	૩,૪૯૫	૧,૦૦૦	૨,૦૦૦	૩,૬૯૫	૧,૨૬૭
તેજાના રતલ	૧૧,૨૦૦	૧૪,૦૦૦	...	૧૮૭	૩૦૮	...
કપાસ-કાચુ-રુઝ હંદરવેટ	...	૯૧૮	૧૮૦	૩૮૧	૧,૦૫૦	...	૨,૨૯૩	૪૮૦	૧,૧૦૪	૩,૩૩૭
શણ હં.	૧,૯૫૫	૨,૦૫૪	૩,૪૮૦	૨,૯૮૨	૧,૪૬૦	૧,૫૬૭	૧,૮૮૭	૩,૦૮૦	૩,૨૫૧	૧,૪૮૯
બીજો બાકીનો પ્રચૂર્ણ માલ	૧૭૧	...	૩૮	૪૨	૮૦
હિંદની નિપજનો કુલ માલ	૨૭,૫૪૫	૨૬,૯૬૪	૨૪,૪૨૩	૨૮,૮૭૩	૨૭,૧૧૬
પરદેશી બનાવટનો માલ	૨૨	૭	૧૦
હિંદ તથા પરદેશી એકંદર નિકાસ.	૨૭,૫૪૫	૨૬,૯૬૪	૨૪,૪૪૫	૨૮,૮૮૦	૨૭,૧૨૬

પોર્ટુગીઝ સરકારપાસેથી તેમના હિન્દમાંના સંસ્થાનના વ્યાપાર સંબંધી હકીકત મળેલી નીચેપ્રમાણે છે:—
દરિયામાર્ગે ચાલેલા અને કિનારાના પ્રદેશમાં પ્રસરેલા વ્યાપારનું પત્રક; સન ૧૯૦૫-૬ થી સન ૧૯૧૦-૧૧ સુધી.

વિદેશી.

	૧૯૦૫-૦૬	૧૯૦૬-૦૭	૧૯૦૭-૦૮	૧૯૦૮-૦૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧
આયાત { વેપારની વસ્તુ... { સ્વજાનો...	રૂ. ૩,૦૯,૨૮૮ °	રૂ. ૨,૨૬,૨૭૦ °	રૂ. ૨,૫૦,૩૮૯ °	રૂ. ૮,૫૭,૫૨૯ °	રૂ. ૩,૮૯,૦૨૩ ૧૨	રૂ. ૩,૧૦,૯૩૫ ૩,૪૬૫
કુલ...	૩,૦૯,૨૮૮	૨,૨૬,૩૬૦	૨,૫૦,૩૮૯	૮,૫૭,૫૨૯	૩,૮૯,૦૩૫	૩,૧૪,૪૦૦
નિકાશ { વેપારની વસ્તુ... { સ્વજાનો...	૩,૪૫,૩૫૧ ૨૪,૩૨૭	૮,૯૨,૩૫૯ ૨૧,૬૯૮	૪,૨૬,૯૮૪ °	૮,૩૨,૯૭૪ °	૬,૪૭,૬૩૦ °	૬૫,૯૯૪
કુલ...	૩,૬૯,૬૭૮	૯,૧૪,૦૫૭	૪,૨૬,૯૮૪	૮,૩૨,૯૭૪	૬,૪૭,૬૩૦	૯,૮૯,૯૧૦
આયાત, નિકાશ-કુલ...	૬,૭૮,૯૬૬૧	૧૧,૪૦,૪૧૭	૬,૭૭,૩૭૩	૧૬,૯૦,૫૦૩	૧૦,૩૬,૬૬૫	૧૩,૦૪,૩૧૦
કિનારાના પ્રદેશનો વેપાર.						
આયાત { વેપારની વસ્તુ... { સ્વજાનો...	૩૬,૫૩,૧૬૯ ૫,૦૧૩	૩૯,૩૮,૯૬૭ ૮,૬૧૬	૩૭,૨૮,૧૮૮ ૭,૪૫૪	૩૮,૭૬,૮૧૬ ૧૫,૯૯૫	૪૩,૫૯,૧૪૯ ૩૮,૮૧૭	૪૮,૯૧,૨૩૦ ૨,૪૨,૧૯૦
કુલ...	૩૬,૫૮,૭૮૨	૩૯,૪૭,૫૮૩	૩૭,૩૫,૬૪૨	૩૮,૯૨,૮૧૧	૪૩,૯૭,૯૬૬	૫૧,૩૪,૦૨૦
નિકાશ { વેપારની વસ્તુ... { સ્વજાનો...	૭,૨૬,૧૫૮ °	૧૦,૮૯,૨૮૬ °	૧૧,૪૨,૫૭૯ °	૧૦,૯૧,૪૦૭ ૮૪૮	૧૩,૨૨,૩૬૪ °	૧૩,૦૩,૬૫૦ ૧,૫૨,૧૯૦
કુલ...	૭,૨૬,૧૫૮	૧૦,૮૯,૨૮૬	૧૧,૪૨,૫૭૯	૧૦,૯૨,૨૫૫	૧૩,૨૨,૩૬૪	૧૪,૫૫,૮૪૦
આયાત, નિકાશ-કુલ...	૪૩,૮૪,૯૪૦	૫૦,૩૬,૮૬૯	૪૮,૭૮,૨૨૧	૪૯,૮૫,૦૬૬	૫૭,૨૦,૩૩૦	૬૫,૮૯,૯૦૫
વિદેશી અનેકિનારાનો વેપાર કુલ...	૫૦,૬૩,૯૦૬	૬૧,૭૭,૨૮૬	૫૫,૬૬,૫૯૪	૬૬,૭૫,૫૬૯	૬૭,૫૬,૯૯૫	૭૮,૯૪,૨૧૫

निकास.

विदेशी-पारका देशोमां तथा हिन्दुनां बंदरोमां, हिन्दुना पोर्टुगीस संस्थानमांथी, माल तथा खजानो-नगदी निकास थयो तेतुं पत्रक.

	१९०५-०६			१९०६-०७			१९०७-०८			१९०८-०९			१९०९-१०			१९१०-११		
देश	वेपारनी जगश रु.	नगदी रु.	कुल रु.	वेपारनी जगश रु.	नगदी रु.	कुल रु.	वेपारनी जगश रु.	नगदी रु.	कुल रु.	वेपारनी जगश रु.	नगदी रु.	कुल रु.	वेपारनी जगश रु.	नगदी रु.	कुल रु.	वेपारनी जगश रु.	नगदी रु.	कुल रु.
यूरोप—																		
युनाइटेड किंगडम	२६,८८२	०	२६,८८२	६८,५८९	०	६८,५८९	६६,५२९	०	६६,५२९	६,७२,४५७	०	६,७२,४५७	१,६६,७०२	०	१,६६,७०२	१,०९,६६५	०	१,०९,६६५
पोर्चुगल बीजा देश	२,५६,३९४	०	२,५६,३९४	१,१५,१९७	०	१,१५,१९७	१,२०,९९८	०	१,२०,९९८	१,३२,४१५	०	१,३२,४१५	१,४६,४६३	०	१,४६,४६३	१,२७,९०५	१५०	१,२८,०५५
	१२,२८०	०	१२,२८०	३६,२३६	०	३६,२३६	४६,९७३	०	४६,९७३	३८,७०४	०	३८,७०४	५३,६९६	०	५३,६९६			५६,०९०
आफ्रिका—																		
मोसामबीक	२८८	०	२८८	१,५९७	०	१,५९७	१,२८२	०	१,२८२	०	०	०	८६	०	८६	२१०	५१०	७२०
झांझाबार	४,७२४	०	४,७२४	३,४६४	०	३,४६४	३,७४२	०	३,७४२	३,९९३	०	३,९९३	६,३१४	०	६,३१४	४,१७०	०	४,१७०
इनहाम बेन	२,११८	०	२,११८	२२	९०	११२	२,२४१	०	२,२४१	३,७८८	०	३,७८८	३२८	०	३२८	०	३९०	३९०
बीजा मुल्क	५,७३७	०	५,७३७	३२०	०	३२०	२,०२८	०	२,०२८	३,५१४	०	३,५१४	३,७१०	१२	३,७२२	३,९१५	२,४१५	६३९०
अमेरिका—																		
युनाइटेड स्टेट्स	०	०	०	२३२	०	२३२	१३	०	१३	०	०	०	६	०	६	३३०	०	३३०
एशिया																		
चीन	८४४	०	८४४	०	०	०	२३५	०	२३५	१,४१८	०	१,४१८	९,७००	०	९,७००	३,७८०	०	३,७८०
एडन	२१	०	२१	८४	०	८४	२,८९९	०	२,८९९	१४४	०	१४४	१६९	०	१६९	४५	०	४५
मकाउ	०	०	०	१३५	०	१३५	०	०	०	०	०	०	०	०	०	४८५	०	४८५
बीजा मुल्क	०	०	०	३९४	०	३९४	३,४५७	०	३,४५७	१,०९६	०	१,०९६	१,८४९	०	१,८४९	४,३५०	०	४,३५०
परदेशी मुल्क- नो कुल आंकडो	३,०९,२८८	०	३,०९,२८८	२,२६,२७०	९०	२,२६,३६०	२,५०,३८९	०	२,५०,३८९	८,५७,५२९	०	८,५७,५२९	३,८९,०२३	१२	३,८९,०३५	३,९०,९३५	३,४६५	३,९४,४००
अफ्रीकी हिन्दुना बंदरो	३५,३५,७८०	५,०१३	३५,४०,७९३	३७,८१,१७३	८,६९६	३८,८९,८६९	३५,७५,५३५	७,२५४	३५,८२,७८९	३६,९४,४९२	१५,९९५	३७,१०,४८७	४१,८३,१३२	३८,८१७	४२,२३,९४९	४८,१७,३८५	२,४२,८३५	५०,६०२,२२०
फ्रान्स तावाना हिन्दुना बंदरो	०	०	०	६	०	६	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
पोर्चुगल तावा- ना आवेलो बंदरो	५७,६७८	०	५७,६७८	६८,९७६	०	६८,९७६	६२,३३५	०	६२,३३५	६१,५२२	०	६१,५२२	०	०	०	४३,०५०	०	४३,०५०
देसा राज्या तावाना बंदरो	६०,३११	०	६०,३११	८८,८१२	०	८८,८१२	१०,३१८	२००	१०,५१८	१,२०,८०२	०	१,२०,८०२	१,७६,०१७	०	१,७६,०१७	३०,७९५	०	३०,७९५
कुल हिन्दुना बंदरोनो वेपार	३६,५३,७६९	५,०१३	३६,५८,७८२	३९,३८,९६७	८,६९६	३९,४७,६६३	३७,२८,९८८	७,४५४	३७,३४,४४२	३८,७६,८९६	१५,९९५	३८,९२,८९१	४३,५९,४४९	३८,८१७	४३,९४,९६६	४८,१७,३८५	२,४२,८३५	५१,३५,०६५
एकदर सवाको	३९,६३,०५७	५,०१३	३९,६८,०७०	४१,६५,२३७	८,७०६	४१,७३,९४३	३९,७८,५७७	७,४५४	४०,२४,०३१	३७,३४,३४५	१५,९९५	४०,५०,३४०	४५,४७,१७२	३८,८९९	४७,८७,०७१	५०,१२,९६५	२,४६,३००	५४,८४,४६५

विदेशी—पारका देशोयी तथा हिन्दना बंदरेयी हिन्दना पोर्तुगीस संस्थानमां माल तथा खजानो—नगदी आयात थयो तेनुं पत्रक.

	१९०५-०६			१९०६-०७			१९०७-०८			१९०८-०९			१९०९-१०			१९१०-११		
देश	वेपारी जगसा रु.	नगदी रु.	कुल रु.	वेपारी जगसा रु.	नगदी रु.	कुल रु.	वेपारी जगसा रु.	नगदी रु.	कुल रु.	वेपारी जगसा रु.	नगदी रु.	कुल रु.	वेपारी जगसा रु.	नगदी रु.	कुल रु.	वेपारी जगसा रु.	नगदी रु.	कुल रु.
युरोप—																		
युनाइटेड किंगडम	०	०	०	९५,५१२	०	९५,५१२				३२५	०	३२५	१,४००	०	१,४००	२,४३०	०	२,४३०
हॉलैंड	०	०	०	२३,५५२	०	२३,५५२							१०,५२५	०	१०,५२५	०	०	०
बेल्जियम	०	०	०	१,५१,६१९	०	१,५१,६१९							२८३	०	२८३	१४,४००	०	१४,४००
फ्रान्स	०	०	०	३४,१९८	०	३४,१९८	१,०२,८०८	०	१,०२,८०८	२६,७४५	०	२६,७४५	१०,६१३	०	१०,६१३	०	०	०
पोंट्राल	१४,४३६	२४,३२७	३८,७६३	१६,६८४	२१,६९८	३८,३८२				१३,२५७	०	१३,२५७	४७,०९५	०	४७,०९५	९,७३५	०	९,७३५
बोना सुल्क	०	०	०	२५	०	२५				१५,३०९	०	१५,३०९	०	०	०	२६,५९५	०	२६,५९५
आफ्रिका																		
मोनाको	२,९७,००९	०	२,९७,००९	४,९९,३६६	०	४,९९,३६६	२,८०,७४८	०	२,८०,७४८	४,९३,०३४	०	४,९३,०३४	४,५७,९८९	०	४,५७,९८९	१,३०,५६०	०	१,३०,५६०
इथो	१५०	०	१५०	२००	०	२००	७३५	०	७३५	९८,९४९	०	९८,९४९	१,२९८	०	१,२९८	१३,८४५	०	१३,८४५
चीन	०	०	०	०	०	०	२५	०	२५	७८,१५५	०	७८,१५५	४५,०४६	०	४५,०४६	४२,३३०	०	४२,३३०
झाडीबार	३०	०	३०	१५०	०	१५०	०	०	०	५७९	०	५७९	९७९	०	९७९	२,०००	०	२,०००
इसलाम बेन	०	०	०	०	०	०	१३,६६४	०	१३,६६४	०	०	०	१,३७५	०	१,३७५	२९,७१५	०	२९,७१५
स्वीडिशियन लोरेन्सो	३५०	०	३५०	४९,३१७	०	४९,३१७	१,३००	०	१,३००	९०,५०३	०	९०,५०३	३९,४२४	०	३९,४२४	४९,६९५	०	४९,६९५
मार्केस	१८,६४७	०	१८,६४७	२१,४८०	०	२१,४८०	६,८६९	०	६,८६९	१,४०९	०	१,४०९	७,१७०	०	७,१७०	३५,१३०	०	३५,१३०
बीजा बंदर	१४,७२९	०	१४,७२९	७२१	०	७२१	२०,३९६	०	२०,३९६	१४,११७	०	१४,११७	२४,४३३	०	२४,४३३	२१,८१०	०	२१,८१०
एशिया	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
चीन	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१५०	०	१५०	०	०	०	०	०	०
मकाउ	०	०	०	३५	०	३५	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१,६९५	०	१,६९५
बीजा सुल्क	०	०	०	०	०	०	३६९	०	३६९	४४०	०	४४०	०	०	०	०	०	०
विदेशी सुल्क कुल	३,४५,३५१	२४,३२७	३,६९,६७८	८,९२,३५९	२१,६९८	९,१४,०५७	४,२६,९८४	०	४,२६,९८४	८,३२,९७४	०	८,३२,९७४	६,४७,६३०	०	६,४७,६३०	९,८९,९१०	०	९,८९,९१०
अंग्रेजी हिंदु स्थानों बंदरा	६,७६,८९३	०	६,७६,८९३	१०,०१,०३७	०	१०,०१,०३७	१०,५६,२१७	०	१०,५६,२१७	१०,१७,१५२	८४८	१०,१८,०००	१२,१०,५८२	०	१२,१०,५८२	१२,५६,८०५	१,५२,१९०	१४,०८,९९५
पोन्ड्राक ता-वाना बंदरा.	३७,७१८	०	३७,७१८	६६,६७२	०	६६,६७२	६१,७११	०	६१,७११	६९,६२२	०	६९,६२२	०	०	०	४६,७७०	०	४६,७७०
देशीयजगसा बंदर	११,४६७	०	११,४६७	२१,५७७	०	२१,५७७	२४,६५१	०	२४,६५१	४,६३३	०	४,६३३	१,११,७८२	०	१,११,७८२	७५	०	७५
हिंदुस्थानों बंदराों कुल	४,२६,१५८	०	४,२६,१५८	१०,८९,२८६	०	१०,८९,२८६	११,४२,५७९	०	११,४२,५७९	१०,९१,४०७	८४८	१०,९२,२५५	१२,२२,३६४	०	१२,२२,३६४	१३,०३,६५०	१,५२,१९०	१४,५५,८४०
एकंदर सर्वोच्च कुल	१०,५१,५०९	२४,३२७	१०,९५,८३६	१९,८१,६४५	२१,६९८	२१,०३,३४३	१५,६९,५६३	०	१५,६९,५६३	१९,२४,३८१	८४८	१९,२५,२२९	१९,६९,९९४	०	१९,६९,९९४	२३,९३,३६०	१,५२,१९०	२४,४५,७५०

परिशिष्ट अंक. ५

पोर्तुगाल राज्यनुं नवुं बंधारण.

कार्लोना आखा कुटुंबनो नाश करवानुं कावत्रुं प्रजासत्ताक राज्यस्थापना-
राओ तरफथी रचायलुं केहेवाय छे. तेमां कुमार मेन्युएल बची गयो, एटले;
तुरतमां तेओ खमची गया. आ कावत्रामां दरियाखाताना नथी, बीजा लश्करीखा-
ताना माणसो, तथा जेओ सरकारी नोकरो नहि एवा शख्सो सामेल हता.

१९१०. आक्टोम्बर मासनी १२ मी तारीखे मेन्युएलने पदभ्रष्ट करतां,
पोर्तुगालमां प्रजासत्ताक राज्यनी स्थापना करवामां आवी.

१९१२. कायदाना बंधारणनुं राजानुं राज्य सारी रीते चालतुं हतुं, लोकोना
पसंद करेला सभ्यो जेमां बिराजता हता एवी बे चेम्बरोनी पार्लामेण्ट हती,
अने सुधरेला धोरण प्रमाणे राज्य चालतुं हतुं, ते फिटाडीने, प्रजासत्ताक राज्य
स्थापवामां विशेष लाभ नहि समजनाराओ, राजपक्षना पुरुषो, आ फेरफारथी
हजी नाराज छे. तेओ अवारनवार झगडा मचावे छे, तेमां तेओ फावता
नथी, तथापि तेमनी धारणा पार उतारवा, तेओ मचेलाज रह्या छतां, हवणां
शान्त छे.

पोर्तुगालना नवा प्रजासत्ताक राज्ये, हिन्दना तेमना गोवाना कवजानी
प्रजाने जोड्ये तेवो लाभ हवे पछी आपवो धाखो हशे, पण हवणां तरतज तो,
राणा जातिना मराठानी जमीन उपर मेसुलनो दर वध्यो तेथी, राणाओनां मन
उश्केराई जतां, तेओ सामा थया. गोवाना जुदा जुदा भागोमां, पोलिस तथा
जकातनी जग्याओ उपर, हुमला करीने, हथियारो अने दारुगोळा आदि चीजो
लई लीधी, अने १२ माणसोने झपाझपीमां मारी नांख्यां. राणामराठा ४ थी
५ हजार एकठा थईने रमखाण मचावता हता, तेओ टोळियो बंधाईने फावे
त्यां लूटफाट चलावता हता.

पंजीमां गोरा पोर्तुगीझोनुं लश्कर ३०० माणसोनुं हतुं, पण पोर्तुगालना
ताबाना नीमोर, मकाउ, वगेरे ठेकाणानी व्यवस्था जाळववा मोकलेलुं ते त्यांज
हतुं. ता. ९ मी मेने दिवसे राणाओ, कोलेम रेलवे स्टेशन उपर धशी आव्या,
ने मेलट्रेन आववाना समय उपर, त्यां रहेला पोलिस अने कस्टमखाताना
माणसोने नसाडी मूक्या.

गोवाना मुल्कमां पोर्तुगीझ सरकार सारी व्यवस्था राखी शकती नथी,
आखा हिन्दमां दुकाळ जेवो प्रसंग आवेलो छतां, खेडुतवर्ग, अने बीजी प्रजाने

પાઠવા પોષવાના ઉપાય અંગરેજી રાજ્યમાં લેવાતા હતા, ત્યારે ગોવાની પ્રજાને આવી હાડમારી યમવી પડતી હતી, એવાં કેટલાંક કારણો ઉપરથી, ગોવામાં રાજ્યવ્યવસ્થા ઠીક ચાલતી નથી એવો કેટલીક પોર્ટુગીઝ પ્રજાનો અભિપ્રાય થવાથી, મુંબઈમાં તેમની એક ગંજાવર સભા ભરાઈ હતી. ત્યારપછી, વર્તમાનપત્રોમાં, કેટલીક લખાપઢી, બંને પક્ષવાળા તરફથી ચાલ્યા પછી, હવે બધું શાંત થઈ ગયું છે.

પ્રજાસત્તાક-પોર્ટુગલ.

એના ૨૧ જિલ્લા પાઠવામાં આવ્યા છે (૧૭ પોર્ટુગલમાં, ૩ અક્ષોરમાં, ૧ મદીરા) કુલક્ષેત્રફલ અને વસ્તી નીચેપ્રમાણે:—

ઇંગ્લિશ ચોરસ માઇલ.	૧૯૦૦ માં વસ્તી	૧૯૧૧ માં
પોર્ટુગલ. ૩૫,૫૦૦	૫૪,૨૩,૧૩૨	૫૯,૬૦,૦૫૬
નવાવાસ-સંસ્થાનો ૮,૦૪,૮૪૧	...	૯૬,૭૫,૦૦૦
કુલ. ૮,૪૦,૩૪૧		૧,૫૬,૩૫,૦૫૬
૧૯૧૧ માં પુરુષો. ૨૮,૩૮,૬૯૧ }	સ્ત્રિયોનો વધારો. ૨,૯૨,૬૭૪	
,, સ્ત્રિયો. ૩૧,૩૧,૬૬૫ }		
સન. ૧૯૧૧ ની વસ્તીમાં	પરદેશીની સંખ્યા	નીચે પ્રમાણે છે.—
૨૦,૫૧૭ સ્પાનિશ.	૧૨,૧૪૩	બ્રાઝેલિયન.
૨,૫૧૬ બ્રિટિશ.	૧,૮૩૨	ફ્રેંચ.
૯૬૯ જર્મન.	૧,૬૪૫	યુ. સ્ટે. અમેરિકન
૫૪૭ ઇટાલિયન	૮૫૮	બીજા.
પરદેશી કુલ. ૪૧,૧૯૭		

જેને જે ફાવે તે ધર્મપાલે એવી છૂટ છે. પોર્ટુગીઝો સર્વ, રોમન કથોલિક ધર્મ પાલે છે; ૫,૦૦૦ લગભગ પ્રોટેસ્ટન્ટ છે. અને યાહુદિયો ૧,૦૦૦ કરતાં પણ ઓછા હશે.

પોર્ટુગલનું ક્ષેત્રફલ ૩૫,૫૦૦ ચોરસ માઈલ. વસ્તી ૫૫,૦૦,૦૦૦ નવાં વસાવેલા સંસ્થાનો ૮,૦૪,૮૪૧ ,, ,, ૧,૦૦,૦૦,૦૦૦ એક માઈલે દેશમાં વસ્તીનો સુમાર ૧૫૫ આવે છે. અને તેના નવા સંસ્થાનોનો સુમાર ૧૨ નો આવે છે. એક હજાર માણસે જન્મની સંખ્યા દેશમાં ૩૦.૭ થાય છે અને મરણનો આંકડો ૧૯.૪ આવે છે. એનું રાજધાની નગર લિસ્બન છે, તેમાં કુલ ૪,૩૫ ૨૫૯ માણસની વસ્તી છે.

पोर्तुगालनी उपज १, ५२,००,००० पौंडनी गणवामां आवे छे, ते माथा दीठ २-१५-० (वे पौंड. १५ शिलिंग) थाय छे. करजनो आंकडो पौंड १४,७०,००,००० सुधीपहोच्यो छे.

पोर्तुगालनो खास व्यापार २,३०,००,००० पौंडनो अंकायो छे, तेनी माथा दीठ गणत्री ४ पौंड, ३ शिलिंगनी आवे छे.

राज्यव्यवस्था.

पोर्तुगालमां, धर्मसत्ता, अने राजसत्ताना शेलभेलपणाथी राज्य चालतुं हतुं तेमांथी, धर्मसत्ता खशेडी नांखवामां आवी; तेमज, राजसत्ता उठावी नांखीने, प्रजाकीय मंडळे, आगस्ट, २१, १९११ ने दिवसे प्रजासत्ताकराज्यनी स्थापना करी. यूरोप आदिना राज्यकर्ता सत्ताधिशोए सेप्टेम्बर, ११, १९११ ने दिवसे ते मान्य राखी.

प्रजाकीय महामंडळ (Congress) राज्यनो प्रमुख ठरावे, तेनी बदली चच्चार वर्षे थाय, वे मंडळ (Chambers) कायदा आदि धोरणो रचे, अने प्रमुखनी इच्छाप्रमाणे कायदाने अनुसरीने वहिवट चलावनारमंडळ निमाय, एवी-गोठवण करवामां आवी छे.

आगस्ट २४, १९११ थी १९१५ सुधी, डाक्टर मॅनोएल ड आरियागा (Dr. Manoel d' Arriaga) ने प्रमुख निमवामां आव्यो छे.

राज्य चलावनार मंडळ (जान्युआरी ९, १९१३) नीचेप्रमाणे ठखुं छे.

१ एकक्षीक्युटिव कौंसिलनो प्रमुख, ने नाणा प्रकरणीय कारभारी (Dr. Affonso Costa) डाक्टर आफोन्सो कोस्टा.

२ परकीय राज्यकाजनो कारभारी (Minister of foreign affairs, Sir Antonio Macieira) आप्टोनियो मसीरा

३ युद्धविषयक कार्यनो कारभारी (Minister of war, Major Pereiro Bastos) मेजर परेरो बास्टोस.

४ वासवसावेली (कलनीझ) संस्थानो खातानो कारभारी (M. of the Colonies) (Sr. Almeida Ribeiro) सर आलमीडा रिबीरो.

५ न्यायकार्यनो कारभारी (Minister of Justice) (Sr. Alv-aro de Castro) सर आल्वारो ड कास्ट्रो.

समुद्रविषयक कार्यनो कारभारी (Minister of Marine) (Sr. Freitas Ribeiro) सर फ्रीटास रिबीरो.

સાર્વજનિક બાંધકામ વિષયક ખાતાનો કારભારી (Minister of Public Works) (Sr. Antonio Maria da Silva) સર આંટોનિયો મરિયા ડા સિલ્વા.

દેશની અંદરના કામકાજનો કારભારી (Minister of the Interior) (Sr. Rodrigo Rodrigues) સર રોડ્રિગો રોડ્રિગસ

ધારાવિષયક વ્યવસ્થા.

પ્રજાકીય મહાસભા (Congress) બે સંસ્થા (houses) ની બને છે

૧ સેનેટ (Senet)

૨ ચેમ્બર ઓફ ડેપુટીઝ (Chamber of Deputies)

૧ સેનેટમાં ૭૧ સભાસદો રાખવામાં આવે છે. પ્રજાસત્તાક રાજ્યની મુનિસિપાલિટિની કૌન્સિલો, તેઓને પસંદ કરે છે, અને તેઓને ૬ વર્ષ માટે દાખલ કરવામાં આવે છે. અર્ધસંખ્યા, પ્રતિ ત્રણ વર્ષે નવી ઠરાવવામાં આવે છે. સેનેટનો પ્રમુખ એ. બ્રમ્કમ્પ (A. Bramcamp) ટયો છે.

૨ ચેમ્બર ઓફ ડેપુટીઝ નામની સંસ્થા, જેને નાશનલ કૌન્સિલ (લોક-સભા) કહેવામાં આવે છે, તેમાં ૧૬૪ સભાસદની, પ્રતિ ત્રણ વર્ષે નેમાટે પસંદગી કરવામાં આવે છે. આ સંસ્થાનો પ્રમુખ ફોર્બેસ બેસા (Forbes Bessa) પસંદ થયો છે.

સ્થાનિક રાજ્ય (Local Government)

આજી પ્રજાસત્તાક રાજ્યના ૨૧ જિલ્લા કરવામાં આવ્યા છે, અને તે દરેકને માટે એક ગવર્નર ઠરાવવામાં આવે છે.

સ્વંદસ્થ પોર્ટુગાલમાં	૧૭	જિલ્લા છે
અક્ષોર્સના ટાપુમાં	૩	„
મદીરા	૧	„
	<hr/>	
	૨૧	

ગવર્નર ઉપરાંત, ૧ હિસાબી અધિકારી, જેને ઓડિટર કહે છે તે, તથા પસંદ કરેલા ત્રણ સભાસદોની એક કૌન્સિલ નીમવામાં આવે છે.

પ્રત્યેક જિલ્લામાં તાલુકા ઠરાવવામાં આવ્યા છે તેને કમ્યુન (Communes-concelhoes) કહે છે. પ્રત્યેક તાલુકા માટે, એક મેયર (Mayor) અને પસંદ કરેલી એક કૌન્સિલ (Junta de Concelho) નીમવામાં આવે છે. દરેક તાલુકામાં, બે કે તેથી વધારે, અગલ્ય પ્રમાણે, પારિશીઝ (Parishes freguesias) માહાલ ઠરાવવામાં આવ્યા છે. તેને માટે એક હાકમ (Regedor) નીમવામાં આવે છે, તથા પસંદ કરેલી એક કૌન્સિલ (Junta de parochio) પણ ઠરાવે છે. આ પ્રમાણે કરેલી ગોઠવણ ઉપર લિઝ્બન ખાતે ઠરેલા (Representatives of the Central Government) પ્રતિનિધિઓની ઉપરીસત્તા રાખવામાં આવી છે.

ન્યાયશાલુ.

આખા દેશમાં, ન્યાય કરવા માટે ૧૯૩ જિલ્લા ઠરાવવામાં આવ્યા છે, તેને (Comarcas) કોમરકાસ કહે છે. આ દરેકમાં એકેકી પ્રાથમિક ન્યાયાધિશિ (કોર્ટ) રાખવામાં આવી છે, તેમના ફ્રંસલા ઉપર અપીલો કરવા માટે કોર્ટોની ગોઠવણ રાખી છે તેને (Tribunaes de relacao) ટ્રિબુનાઈઝ ડી રી-લકાઓ કહે છે. આવી અપીલ કોર્ટો ૩ નીચે પ્રમાણે છે.

૧ લિઝ્બન. રાજધાની નગર છે, જેમાં ૪,૩૫,૩૫૯ માણસની વસ્તી છે.

આખા જિલ્લાની વસ્તી ૮,૫૨,૮૫૪ છે. ક્ષેત્રફલ ૩,૦૮૫ ई, ચૌરસ માઈલ છે.

૨ આંપોર્ટો. બંદર, એમાં ૧,૯૪,૬૬૪ માણસોની વસ્તી છે. આખા જિલ્લાની વસ્તી (સન. ૧૯૧૧) ૬,૭૯,૫૪૦ છે, અને તેનું ક્ષેત્રફલ ઇંગ્લિશ માઈલ ૮૯૨ છે.

૩ પોન્ટા ડેલગાડા (Ponta Delgada in the Azores)

આ ત્રણ કોર્ટોએ કરેલા ન્યાયઉપર અપીલ કરવી હોય તો, લિઝ્બનમાં સુપ્રીમ કોર્ટ રાખેલી છે, તેમાં થાય છે.

દેશના રક્ષણમાટે વ્યવસ્થા.

સ્થલસેના. આખા દેશમાંથી સેનાની ભરતી કરવામાં આવે છે. દેશના રક્ષણને માટે લશ્કરી નોકરી ફરજિયાત ઠરાવવામાં આવી છે. ૧૦ વર્ષ લગી

લડાયકનોકરી કરવાની ફરજ પાડવામાં આવે છે. લશ્કરી કેઝવળી આપવાને નિયમો ઠરાવવામાં આવ્યા છે, તે પ્રમાણે, દાખલ થાય છે તેઓને, અનુસરવું પડે છે. ૪૫ વર્ષનું વય થતા સુધી લશ્કરમાં દાખલ રહેવું પડે છે. દેશની સમાધાની સાચવવામાટે, ૨,૦૦૦ આફિસરો અને ૩૦,૦૦૦ માણસો જાથુ રોકાયેલાં રહે છે. યુદ્ધપ્રસંગમાટે ૧,૫૦,૦૦૦ ઘણામાં ઘણા સૈનિકોની સંખ્યા થાય છે, તેનું સ્વર્ચ કુલ ૧૯,૧૨, ૨૧૦ પૌંડ ગણાય છે. લશ્કરી ખાતાના સ્વર્ચની ગણતરી ૧૯૧૩-૧૪ ની સારના અવારજામાં ૧૯,૧૧,૨૧૦ પૌંડની કરી છે.

જલ્લ સેના. દરિયાઈ વસ્તીમાંથી જલ્લસેનામાટે ફરજિયાત ભરતી કરવામાં આવે છે. તેની સંખ્યા ૫,૭૦૦ આફિસરો અને માણસોની થાય છે. દેશના કિનારાના રક્ષણને માટે એક વાહાણ જલ્લસેના પૈકી ૩,૦૦૦ ટનનું, ૪ પ્રોટ-કર્ટડ ક્રૂઝર્સ, અને કેટલીક જૂના નમુનાની ગનબોટો રાખવામાં આવી છે.

કેઝવળી.

પ્રાથમિક કેઝવળી મફત આપવામાં આવે છે. અને તે ફરજિયાત કરવામાં આવી છે, પણ તેઓની હાજરીને માટે સખતાઈ રાખવામાં આવતી નથી. ૭ વર્ષથી તે ૧૫ વર્ષ સુધીની વયવાળાને આ નિયમ લાગુ કર્યો છે, તથાપિ ૭ વર્ષની ઉપરાંતનાં છોકરાં અભળ જોવામાં આવે છે.

સન. ૧૯૧૦ માં	૫,૨૫૦	સરકારી
“	૧,૭૫૦	ખાનગી
પ્રાથમિક	૭,૦૦૦	નિશાલો કુલ છે.

એ સિવાય લશ્કરી ખાતાં, જલ્લનાં અને સ્થલનાં છે, તેમાં લશ્કરી કેઝવળી આપવામાટે શાલ્લાઓ સ્થાપવામાં આવી છે.

૧૯ જિલ્લા પાડવામાં આવ્યા છે તેનાં મુખ્ય શહરોમાં મધ્યમ વર્ગની કેઝવળી આપવાની શાલ્લાઓ છે. તેમજ, કેટલીક ખાસ (સ્પેશલ) અને ટેકનિકલ ઇન્સિટ્યુશનો છે, અને લિઝ્બનમાં માધ્યમિક ચાલતી શાલ્લાઓ ઉપરાંત કન્યાશાલ્લા ચાલે છે. સરકાર તરફથી, ચાલતી શાલ્લાઓ ઉપરાંત ખાનગી સાહસથી કેટલીક શાલ્લાઓ સ્થપાયેલી છે. સન. ૧૨૯૧ માં એક વિશ્વવિદ્યાલય લિઝ્બનમાં સ્થપાયું હતું, તે સન ૧૫૨૭ માં કોઈમ્બ્રા (Coimbra)માં લઈ જવામાં આવ્યું છે, તેને અંગે એક પુસ્તકાલય છે, તેમાં ૧,૫૦,૦૦૦ પુસ્તકોનો સંગ્રહ છે. ૧૯૧૦ ની સારમાં યુનિવર્સિટીનાં ૧,૧૦૦ મેટ્રિકુલેટેડ વિદ્યાર્થીઓ હતા.

ઉપજખર્ચ.

સન. ૧૯૦૮-૯ થી ૧૯૧૨-૧૩ સુધી ઉપજ ખર્ચ નીચેપ્રમાણે છે.

સાલ	ઉપજ	ખર્ચ
૧૯૦૮-૯	૭,૦૧,૬૮,૫૨૩	૭,૫૨,૭૫,૧૯૮
૧૯૦૯-૧૦	૬,૯૨,૬૩,૩૩૬	૭,૪૬,૦૫,૮૮૦
૧૯૧૦-૧૧	૭,૦૮,૦૩,૮૭૫	૭,૩૪,૯૯,૮૮૩
૧૯૧૧-૧૨	૭,૬૨,૩૭,૪૭૫	૭,૮૧,૮૮,૧૨૫
૧૯૧૨-૧૩	૭,૫૭,૪૭,૦૦૦	૭,૯૧,૮૩,૦૦૦

એસ્ક્યુડો (Escudo) નામનો શિક્કો પોર્ટુગાલમાં ચાલે છે, તેમાં ઉપરના આંકડા જણાવ્યા છે. એક એસ્ક્યુડો બરાબર ૫૩ પેન્સ, અથવા આશરે S. ૮૪. ૫૦ = ૧ પૌંડ. વટાવનો ભાવ બદલાય છે, ૧૯૧૩ માં ૪૫ પેન્સ અથવા S ૮૫. ૩૦ = ૧ પૌંડ. એવો ભાવ હતો.

ઉપજની આવકનાં સાધનમાં, માલ ઉપરની જકાત, જમીન ઉપરનું મ્હેસુલ, અને ઉદ્યોગ ઉપરનો કર, તંબાકુ અને રોટલી બનાવવાની ચીજો ઉપર લાગત વગેરે ગણાવી શકાય છે.

ખર્ચ થવાનાં ધર્મમાં, અર્ધરકમ તો કરજ ઉપરનું વ્યાજ વગેરે ભરવામાં વરી જાય છે; બાકીના અર્ધમાં, સ્થલસેનાના ૧,૦૨,૫૦,૦૦૦ એસ્ક્યુડો, તથા જલસેના અને કાલની(સંસ્થાનો)ઘાતાના ખર્ચના ૫૦,૦૦,૦૦૦ થાય છે; તેમજ, બાંધકામના ઘાતામાં ૧,૧૦,૦૦,૦૦૦ ખર્ચાઈ જાય છે.

देवुं.

पोर्तुगालने माथे, डिसेबर ३१, १९१२ समये,
नीचे प्रमाणे देवुं हतुं,—(S. ascudos)

देवानो प्रकार	रकम	खराजात (Charges)
देशनी अंदरुन देवुं. ...	S. ३५,४९,८७,०००	S. ८९,९८,०००
व्हारनुं देवुं. ...	१८,७८,८२,०००	७६,२७,०००
देशनी अमानत. ...	७,५९,४९,०००	३७,३८,०००
व्हारनी अमानत. ...	२,५०,००,०००	१३,७३,०००
वटावनी खोट. ...	०	७,६५,०००
कुल...	S. ६४,३०,१८,०००	S. २,१७,०९,०००

पोर्तुगालनो बीजा परदेशो साथे नीचे प्रमाणे व्यापार
चाल्यो हतो. सन. १९०८ थी १९१२ सुधी.

वर्ष	आयात-एसक्युडोमां	निकास-एसक्युडोमां
१९०८	६,७२,४७,९५६	२,८३,७७,११९
१९०९	६,४७,५८,०००	३,०८,८०,०००
१९१०	६,९५,०७,०००	३,५७,२४,०००
१९११	६,८९,२७,०००	३,४०,६५,०००
१९१२	७,४६,३९,०००	३,४३,२५,०००

પોર્ટુગાલનો આયાત નિકાસનો વ્યાપાર પરદેશો સાથે કયા માર્લનો કેટલી કિંમતનો (એસ્કયુઢોમાં)

ચાલ્યો તે બનાવનાર પત્રક. સન ૧૯૧૧ તથા ૧૯૧૨ ની સાલનું. અંક ૧૩.

પા. ૨૫

માલના પ્રકારની બર્ગ વારી	આયાત		નિકાસ	
	૧૯૧૧	૧૯૧૨	૧૯૧૧	૧૯૧૨
જીવતાં જાનવર ...	૩૦,૩૨,૦૦૦	૨૫,૧૫,૦૦૦	૩૯,૪૩,૦૦૦	૩૦,૪૧,૦૦૦
સાવાના પદાર્થ ...	૧,૨૮,૦૫,૦૦૦	૧,૧૦,૨૦,૦૦૦	૧,૯૦,૪૩,૦૦૦	૧,૯૭,૭૬,૦૦૦
કાચોમાલ ...	૩,૨૪,૯૩,૦૦૦	૩,૩૬,૮૮,૦૦૦	૭૧,૪૦,૦૦૦	૭૮,૯૭,૦૦૦
કાપડસૂતર ...	૭૬,૮૨,૦૦૦	૭૯,૭૭,૦૦૦	૧૫,૨૨,૦૦૦	૧૭,૭૭,૦૦૦
સંચાકામ ...	૬૦,૭૭,૦૦૦	૬૩,૯૧,૦૦૦	૧,૩૮,૦૦૦	૧,૪૫,૦૦૦
બીજો બનાવટી માલ ...	૫૮,૯૯,૦૦૦	૬૯,૧૬,૦૦૦	૨૨,૭૬,૦૦૦	૨૨,૯૪,૦૦૦
નગદી અને શિક્કા ...	૯,૫૪,૦૦૦	૧૦,૭૨,૦૦૦	૪,૧૭,૦૦૦	૬,૪૧,૦૦૦

૧૯૧૨ માં આ સિવાય, ઘટું, મક્કાઈ, અને ચોલાની આયાત	૬૫,૩૨,૭૫૫
,, લોલંડ અને પોલાદ-ગજવેલ ...	૪૩,૨૬,૨૧૨
,, કોલસો ...	૫૧,૨૪,૯૯૨
,, કાર્ડ માછલી ...	૪૩,૩૬,૦૯૬
૧૯૧૨ માં નિકાસ, દાક્ષનો દારૂ (wine) ...	૧,૨૪,૫૯,૭૯૧
,, વૂચ (સોસિયોના ઢાટા માટે) ...	૩૭,૩૭,૪૧૨

પરિશિષ્ટ. અ. ૫]

મજાસત્તાક પોર્ટુગાલ.

૨૬૩

૧૯૦૯ ની સાલમાં, મુખ્ય જે દેશોમાંથી માલ પોર્ટુગાલમાં આવ્યો તથા ત્યાંથી તે દેશોમાં નિકાસ થયો તેનું પત્રક. અંક ૧૪.

દેશનું નામ		આયાત-એસ્ક્યુડો	નિકાસ-એસ્ક્યુડો.
		૧૯૦૯	૧૯૦૯
યુનાઇટેડ કિંગડમ	...	૧,૭૪,૫૦,૦૦૦	૭૨,૮૯,૦૦૦
જર્મની	...	૯૯,૮૬,૦૦૦	૨૨,૯૧,૦૦૦
સ્પેન	...	૪૬,૨૩,૦૦૦	૫૫,૩૫,૦૦૦
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ-અમેરિકા...		૬૯,૧૮,૦૦૦	૬,૬૫,૦૦૦
ફ્રાન્સ	...	૫૭,૬૪,૦૦૦	૮,૦૬,૦૦૦
બ્રાઝિલ	...	૧૩,૦૭,૦૦૦	૫૧,૪૫,૦૦૦

અવર જવરનો વ્યવહાર.

રેલવે ૧૯૧૦ ની સાલમાં ૧,૭૬૦ માઇલ ચાલુ થઈ ગઈ હતી, તેમાં ૬૮૦ માઇલ સરકારની માલીકીની હતી. રેલવેની મુખ્ય લાઇનો સ્પાનિશ સીમાની આરપાર થઈને લિઝ્બન અને આર્પોર્ટોનાં બંદરે પહોંચી ગયેલી છે. દરિયા કિનારા ભણીની લાઇન, ઉત્તર સીમાએથી વિસ્તાર પામતી, દક્ષિણ કાંઠાએ ફ્રારો સુધી પહોંચીવળી છે.

जळमार्ग. द्राक्षनो पाक थाय छे एवा भागमां, डाउरो (Douro) नदीना पटमां व्हाणो चाले छे, तेमज, टेगस नदीना नीचवाण भागनुं वहन, जळमार्गने माटे उपयोगमां आवे छे.

टपाल अने तार खातुं. सन १९०९ मां ३,८६१ टपाल आफिसो हती. तेमां कागळो तथा पोस्टकार्ड थइने ६ करोडनी आपले थइ हती. तेमज, ४,४०,००,००० बीजां पोस्टल पेकेटो वधतां, कुल १० करोड, ४० लाखनी संख्या थाय छे. १९०७ मां ५१६ तार आफिसो हती, तथा ५ वायरलेसनां स्टेशनो हतां. एकंदर टेलीग्राफ लाइन ६,२६७ माइलनी हतीं, तेमां उपयोगमां लीधेला तारनी लंबाई १३,३७८ माइलनी थइ हती. आवी लाइन द्वारा ४०,७५,०९० तारना संदेशानो व्यवहार चाल्यो हतो.

शिपिंग. १९११ मां वेपारी दरियाखातामां रोकायलां

७७ बराळियां व्हाणो तेना टन.	७३,१०९
११३ सेलिंग वेसल टन.	३१,०७४
१९० व्हाणो तेना कुल, टन	१,१०,१८३

सो टननी अंदरनां व्हाणो आ गणत्रीमां दाखल कय्यां नथी, १९१० मां ११,५६० व्हाणो २,०६,१५,३८८ टनमां पोर्तुगालनां बंदरोमां दाखल थयां हतां.

व्हाणवटोनी उपरनी हकिमतसंबंधीनी बीजी विगत.

पोर्तुगालमां व्यापारी आगबोटो तथा व्हाणो नीचे प्रमाणे छे.

स्टीमरो	नंग	टन
लाकडावगेरेनी	३	७५८
लोखंडनी	१९	१५,०११
गजवेलनी	८३	७६,८६७
	१०५	९२,६३६
व्हाणो		
लाकडां वगेरेनां	९५	२१,७४५
लोखंडनां	५	५,६८१
गजवेलनां	३	५१७
	१०३	२७,९४३
बंने मळीने	२०८	१,२०,५७९

પોર્ટુગાલનાં દરિયાપારનાં સંસ્થાનો (Colonies)

પશિયાખંડમાં.

હિંદમાંના પ્રદેશની વિગત પાછલ પૃ. ૨૩૩ માં આપી છે; હિંદના પોર્ટુગીઝ સંસ્થાનોના વ્યાપાર વિષેની વિગત પત્રક પૃ. ૨૮૨, ૨૮૩, ૨૮૪ માં જણાવી છે, તેના વધારા તરીકે, વિશેષનાં વિગતવાર પત્રકો અહિં આપવામાં આવે છે. તે ઉપરાંત, વિશેષ જાણવાનું એ છે કે, ૧૯૧૦ ની વસ્તીની ગણતરીપ્રમાણે ૬,૦૪,૯૩૦ હિંદમાં તેની પ્રજા છે તે આંકડો ૬ લાખ ૫ હજારનો, પૂરો ગણતાં, ધર્મ પ્રમાણે આંકડા નીચેપ્રમાણે.

રોમન કથોલિક	૩,૦૦,૦૦૦
હિંદુ	૨,૯૫,૦૦૦
મુસલમાન	૧૦,૦૦૦
	<hr/>
	૬,૦૫,૦૦૦

નોવા ગોવા અથવા પંજિમમાં ગવર્નર જનરલ રહે છે. ગોવાની નિપજમાં મુખ્ય ડાંગર, નાલિયેર, અને મીઠુ છે. પોર્ટુગીઝ વેસ્ટ ઓફ ઇન્ડિયા રેલવે ૫૧ માઈલની છે. મોર્મુગાઓ નામનું આબાદ થતું બંદર છે તેનો સંબંધ મદ્રાસ અને સધર્ન મરાઠા રેલવે સાથે જોડાય છે.

પોર્ટુગીઝ ઇન્ડિયાની ૧૯૧૨-૧૩ ની ઉપજ ૧૧,૦૬,૬૦૮ એસ્ક્યુડો

”	”	”	આયાત.	૧,૨૮,૦૮,૩૪૧	”
”	”	”	નિકાશ.	૧૦,૧૯,૧૦૫	”

હિંદમાં પોર્ટુગીઝ મુલ્ક છે તેમાં, પરદેશી બંદરોણી, નગદી તથા મુલ્ય અને બીજો માલ, કયો, કેટલો, અને કેટલી કિંમતનો આયાત કરવામાં આવ્યો તેનું પત્રક સન ૧૯૦૮-૯ થી ૧૯૧૧-૧૨ સુધી. અંક ૧૫

માલનો પ્રકાર.	માલનું વજન અથવા જથ્થો.				માલની કિંમત.			
	૧૯૦૮-૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૦૮-૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧	૧૯૧૧-૧૨
છાપેલાં પુસ્તકો, અને બીજી છાપેલી વસ્તુ. નકસા તથા ચાર્ટ સહિત...	૯૮	૮૪	૭૬	૧૧૯
બુચ (કાર્ક) પ્રોસ...	૩,૦૮૫	૧૨૫	૭૪	૩૧	૮૭	૨૧૪
ગાંધિયાદુ ને દવા (રસાયણી બાદ)	૧,૮૧૩	૨,૩૪૪	૧,૭૩૫	૩૪૯
મેવો અને લીલોતરી	૭૭	૨૧	૨	...
દાળા—ચણા
જુવાર અને બાજરી
બીજો દાળો—
લિકર—દારુ—સ્પિરિટ (અર્ક)
બ્રાન્ડિ
બીજો અર્ક
બ્રાક્ષાસવ—પોર્ટ—
બીજી જાત

પરિશિષ્ટ. બી. ૫.]

પ્રજાસત્તાક પોર્ટુગીઝ.

૨૬

માલનો પ્રકાર.	માલનું વજન અથવા જથો.				માલની કિંમત.			
	૧૯૦૮-૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૦૮-૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧	૧૯૧૧-૧૨
ધાતુ અને આર	કિંમત	૩,૫૦૩	૧૯૯	૧૦૪	૮૪૧
તેલ	ગલન	૧,૦૧૫	૯૭૫	૩,૭૮૧	૧,૧૩૪	૨૫૭	૨૪૯	૬૧૫
કાગલ અને પૂઠાં	કિંમત	૯૦૮	૩૯૮	૫૭૧
સોરાક અને ઓ. સ્ટાર		૧,૭૭૭	૨,૧૦૩	૩,૪૫૯
ઘાણના અવયવ		૨૪,૮૮૭
સ્ટેશનરી (કાગલ બાદ.)		૬૦	૩૩	૧૫૮
કપાસની બનાવટનો માલ.		૧૯૦	૩૯૦	૩૧૮
ઁનની બનાવટનો માલ.		૧૦૭	...	૧૧૧
તંબાકુ	
બીજો પ્રચૂર્ણ માલ		૧૪,૦૩૯	૧૩,૪૧૬	૫,૦૬૨
સર્વ માલનું ઁકંદર		૫૭,૧૬૯	૨૫,૯૩૫	૨૦,૭૨૯
નગદી-સજાનો		૧	૨૩૧
માલ તથા નગદીનું ઁકંદર		૫૭,૧૬૯	૨૫,૯૩૬	૨૦,૯૬૦

हिंदि माहेला पोर्तुगीझ मुल्कमां नगदी तथा परदेशी अने हिंदी माल कयो, केटलो अने केटली किंमतनो
परदेशी बंदरोए निकास करवामां आव्यो तेनुं पत्रक १९०८-९ थी १९११-१२ सुधी. अंक १६

मालनो प्रकार.	मालनुं वजन अथवा जंथो.				मालनी किंमत पौडमां.			
	१९०८-९	१९०९-१०	१९१०-११	१९११-१२	१९०८-९	१९०९-१०	१९१०-११	१९११-१२
पोशाक-पेहेरवानी चीजो- किंमत	१३२	५	५८	१७३
मीणबत्ती.....	२०	...
माटीनांवासण अने पोरसेलेन	१६३	२८३	३०३	१०७
माछलां-मुकां-चगर आथेलां ने आथेलां	हं. ...	१९४	७०	३	२६	...
दाणा- चोखा... खांडी	८५६	८६६	१,२७८	७८३	१,२९९	८०१	१,५९७	१,५००
बीजा दाणा... किंमत	४२०	४३१	२७४	३८
ल्होडानो सामान अने कटलरी	५९	२३	५४८	४६
लिकर-दाह	गॅलन.	...	१,२८८	६६	८	...	९४	९
धातु अने आर.								
मॅगनीझ आर.	टन.	२,५२५	६,५९५	५,११४	३००	२,७८९	४,१०८	२,७२६
बीजो...	किंमत.	५८०	...	४७९	४५२
तेल...	गॅलन.	२४,२७९	४,९२२	१७,२८९	२२,३९१	९८८	१७२	६४४

परिशिष्ट अं. ५]

प्रजासत्ताक पोर्तुगाल.

२५७

માલનો પ્રકાર.	માલનું વજન અથવા જથ્થો.				માલની કિંમત પૈદ્દમાં.			
	૧૯૦૮-૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૦૮-૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧	૧૯૧૧-૧૨
સોરાક અને ઓ. સ્ટાર								
વી. કિ.	૬૪૬	૫૪૬	૧,૦૪૪	૧,૧૬૮
બીજી चीजો	૧૬૨	૫૮૦	૩૦	૧૫૫
તેજાના...	૨૨૪	૧૧૭	૨૬૭	૩૨૬
સાંઢ...	૮૧૩	૪૫૫	૫૫૯	૨૨૩
ચાહા...	૩૩૭	૪૫૪	૪૫૪	૫૮૨
રુ-ક્રાસની બનાવટ	૪૧,૨૬૯	૨૯,૯૩૫	૫૦,૮૮૯	૨૩,૧૨૪
ફર્લક્સ-શણ મીઠી	૬૧
અંબાહો, કોથલા અને ગુણો	૨,૯૧૭	૨,૭૮૫	૨,૫૭૯	...
ઉન, ઉનની બનાવટ	૨૭	૧૩	૩૫	૩૯
બીજો વ્યાપારી માલ...	૨,૬૭૧	૨,૪૬૪	૩,૩૬૮	૫,૫૨૪
વ્યાપારનો એકંદર માલ.	૫૫,૫૩૨	૪૩,૧૭૫	૬૫,૯૯૪	૩૪,૫૫૭
નગદી-સ્વજાનો
માલનો અને નગદીનો સર્વાલો	૫૫,૫૩૨	૪૩,૧૭૫	૬૫,૯૯૪	૩૪,૫૫૭

હિંદમાં પોર્ટુગીસ મુલ્કમાં હિંદી બંદરોએથી નગદી તથા મુલ્ય, અને બીજો માલ કયો, કેટલો, કેટલી
કિંમતનો આયાત કરવામાં આવ્યો તેનું પત્રક. ૧૯૦૮-૯ થી ૧૯૧૧-૧૨ સુધી. અંક ૧૭

માલનો પ્રકાર.	માલનું વજન અથવા જથ્થો.				માલની કિંમત પૌંડમાં.				
	૧૯૦૮-૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૦૮-૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧	૧૯૧૧-૧૨	
લઢાયક હથિયાર, દારૂગોળો	૯૦૬	૧,૧૧૪	૧,૨૬૭	૧,૦૩૨	
અને લઢકરી સ્ટાર....	૮૦૭	૪૭૧	૪૮૧	૯૫૭	
કારીગરીના પદાર્થો	૧,૫૫૮	૧,૫૫૩	૨,૧૬૧	૧,૫૯૦	
છાપેલાં પુસ્તક અને બીજું									
છાપેલું. તથા નકશા અને									
ચાર્ટ	૪૦૦	૧૮૬	૨૬૨	૫૮૧	
ઇમારતી અને એન્જિનિયરિંગ									
પદાર્થો	૪,૮૫૦	૨,૪૯૦	૨,૨૭૧	૫,૬૮૦	
મીણબત્તી	૬૧૭	૮૨૮	૮૮૪	૧,૩૬૪	
ગાઢિયો અને ગાઢાં	૫૦૩	૬૮૬	૧,૨૦૬	૬૧૨	
રસાયણી બીજો	૧૮૪	૨૧૦	૧૮૪	૨૫૧	
કોલસો અને કોક	ટન	૫૧૧	૯૪	૯૫૧	૬૭૨	૪૩૦	૧,૦૬૭	૭૫૬	૪૫૨

પરિશિષ્ટ. અંક. ૫]

મજાસત્તાક પોર્ટુગીસ.

૩૦૧

માલનો પ્રકાર.	માલનું વજન અથવા જથો.				માલની કિંમત પૌંદમાં.			
	૧૯૦૮-૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૦૯-૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧	૧૯૧૧-૧૨
બૂચ-હાટા..... કિં.	૪	૩૮	૫૪૩	૫૪૫
કાફી-બુંદ દાળા	૭૦	૬૫૧	૫૬૫	૪૯૩
ગાંધિયાદુ અને દવા (રસાયણી બીજો બાદ)	૬,૫૫૨	૪,૧૭૦	૪,૨૦૮	૧,૨૫૩
માટીનાં વાસણ અને પોરસેલન	૬૭૮	૮૪૩	૧,૦૭૬	૮૭૦
દારુલાનું	૯૬૫	૫૪૭	૧,૪૬૯	૧,૧૫૮
માછલી-સૂકી, વગર આથેલી તથા આથેલી	૯૬૯	૧,૮૮૮	૫૨૫	૧૩૮
દોરનો ચરો-છાલાં વગેરે	૩૦૩	૨૨૨	૨૭૪	૧,૪૬૩
મેવો અને લિલોતરી તાજી.	૧,૨૫૫	૨૯૧	૧,૨૯૭	૬૫
મેવો અને લિલોતરીની સૂક- વળી, મુરબ્બો કરેલો અને આથેલી	૬૬૪	૨,૪૮૮	૬૩૫	૨,૦૩૪
કાચ અને કાચની બનાવટ	૧,૬૮૦	૨,૧૦૨	૨,૭૬૨	૨,૦૦૭
દાળા— ચણા, સાંઢી	૭,૯૩૧	૧૦,૨૭૧	૧૨,૪૪૧	૫૧૩	૭,૫૧૭	૮,૨૭૩	૧૦,૦૩૯	૧૦,૨૫૧
જવાર અને બાજરી	૬,૨૧૨	૧,૭૦૨	૪,૩૨૬	...	૪,૭૨૬	૨૩	૩,૦૪૮	...
ઢાંગર	૨૬,૬૦૪	૪૫,૫૭૧	૩૨,૭૫૩	૬૬,૦૩૨	૧૩,૩૯૧	૧૪,૪૬૧	૧૦,૬૧૭	૭,૮૩૧

૨૦૨

મજાસતાક પોર્ટુગાલ.

[પરિશિષ્ટ. અં. ૫]

ચોલા	૫૬,૩૫૭	૧,૧૬,૫૨૪	૧,૩૦,૧૮૧	૭૧,૪૪૨	૬૨,૧૫૧	૯૫,૨૭૮	૧,૧૫,૭૨૭	૧,૧૧,૮૮૩
ઘનું	૬,૮૩૯	૩૬૩	૪,૫૫૫	૨૬૧	૭,૯૭૬	૪,૪૬૪	૪,૪૪૫	૩,૦૪૦
ઘનુંનો લોટ	૩૩૧	૧,૯૫૯	૨,૪૧૭	૩,૦૪૧	૩,૩૬૭
બીજા ઢાળા	૫,૨૭૭	૫,૧૦૬	૫,૨૦૩	૧૩,૫૨૯	૫,૩૭૭	૯,૩૯૫	૪,૬૧૨	૧૨,૯૬૯
લોલંદનો સામાન અને કટ-લરી	૧૩,૩૩૮	૧,૬૯૧	૩૭૫	૨,૬૧૫	૫૧૮
બરફ.....	...	૪૯૨	૨	૧૯૧	૧૯	૩૯	૧	૩
ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ, આપરેટસ અને તેના અવયવો...	૪૨૨	૩૮૯	૭૮૨	૬૦૨
ઘરેણાં. જીવેરાત (લુગડા તથા નકલી બાદ) તથા સોનાની પ્લેટો	૧૭૦	૫૫	૧૪૩	૧૬૪
લિકર-દારૂ-એલ, બિયર અને પોટર	૫,૭૧૫	૪,૯૩૮	૪,૬૫૬	૪,૦૨૧	૯૨૪	૭૩૮	૨૧૮	૬૨૧
અર્ક-બ્રાન્ડી	૪,૧૧૬	૪૭૧	૩૯૪	૩૦૭	૯૬૮	૩૦૮	૨૪૨	૧૭૨
,, બીજી જાતનો	૮૭૧	૧,૨૭૬	૧,૭૭૬	૧૫,૩૬૦	૬૨૨	૯૯૭	૮૨૪	૧,૪૫૮
દ્રાક્ષનો આસવ-વાઇન...	૨,૨૭૫	૧,૭૯૭	૧,૦૪૬	૫૯૬	૪૪૮	૪૧૬	૨૯૯	૩૫૧
દીવાલશિક્કો.....	૩૮,૯૯૮	૪૨,૩૮૩	૪૬,૫૯૭	૪૬,૫૬૧	૧,૯૧૨	૨,૨૬૬	૨,૪૧૬	૩,૧૦૪
ધાતુ અને અર્ધ.								
પિત્તલ	૪૫૨	૨૮૮	૫૫૭	૮૦૩
ત્રાંચુ	૩,૮૬૪	૩,૭૬૬	૨,૧૨૩	૪,૨૪૩

પરિશિષ્ટ. અં. ૫.]

પ્રજાસત્તાક પોર્ટુગાલ.

૨૦

માલનો પ્રકાર.	માલનું વજન અથવા જથ્થો.				માલની કિંમત પાઉમાં.			
	૧૯૦૮-૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૦૮-૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧	૧૯૧૧-૧૨
લ્હોદુ અને ગજવેલ કિં.	૩,૪૬૦	૩,૮૨૧	૭,૫૧૫	૮,૦૩૭
બીજા પ્રકારની ધાતુ „	૪૨૨	૨૬૪	૨૬૭	૫૬૬
તેલ સ્પીન-કોર્સીન. ગં.	૪,૫૫,૮૪૬	૩,૪૩,૪૪૭	૪,૮૫,૫૧૮	૪,૨૭,૬૦૫	૧૨,૪૦૪	૮,૨૧૦	૫,૨૪૩	૧૪,૦૯૯
કોપરેલ „	૬૬૩	૫૪૫	૧,૫૨૭	૧૭૬	૭૪	૭૬	૨૧૬	૨૯
બીજી જાતનું કિં.	૧,૨૪૫	૧,૨૧૩	૧,૨૪૩	૧,૭૫૦
આઈલેન્ડ અને ફ્લાર ક્રાઈ „	૧૧૧	૯૨	૧૬૫	૧૩૪
કાગલ અને પૂઠાં..... „	૨,૧૬૬	૨,૯૦૦	૨,૫૬૫	૨,૪૭૭
સુગંધીદાર પદાર્થો..... „	૨૫૦	૨૭૦	૩૦૬	૪૦૩
જાવેરાત-અને સ્વર્ણ-મોતી(છૂટાં)	૩૨	૨૯૦	૭૦	...
સોરઠા અને આં. સ્ટાર	૧૮	૫૮	૧૨	૪૧
માલખ... કિં.	૧૮	૫૮	૧૨	૪૧
પનીર..... „	૧૦	૫	૨૯	૧૨૦
ધી..... „	૩૫	૧૪૭	૭૫	૮૫
બીજી ચીજો... „	૬૫૨	૮૭૧	૮૪૬	૮૩૨
ચિયાં..... „	૩,૫૯૬	૨,૭૭૨	૨,૯૪૨	૩,૧૧૩
શંસલા અને કાંઠિયો..... „	૨,૩૪૦	૧,૯૬૬	૧,૬૬૮	૨,૮૦૯

સાબુ.....	૧૧૬	૧૩૭	૨૯	૧૩૩
તેજાના.....	૧,૧૩૨	૧,૩૧૩	૧,૩૮૦	૫,૫૪૬
સ્ટેશનરી (કાગલબાદ)	૬૯૩	૯૪૬	૨,૪૧૧	૧,૯૬૧
સ્વાંડ.....	૧,૦૩૦	૧,૨૧૭	૧,૪૫૨	૧,૬૮૨
ચાહા.....	૧૮,૩૩૬	૧૯,૮૬૬	૨૨,૪૭૯	૨૦,૦૧૪
કપાસ...કાચુ.....	૧,૨૧૩	૧,૦૭૫	૧,૨૯૪	૧,૪૬૦
આંટિયો અને સૂતર...	૧૫૬	૯૬	...	૧,૫૧૯
કપાસનું કાપડ.....	૩૦૩	૪૬૫	૧,૦૫૪	૪૧૨
” બીજી વીજો.....	૪૧,૬૯૪	૪૨,૧૩૧	૪૧,૬૨૩	૪૪,૯૮૨
શાળ અથવા મીઠી અને તેની બનાવટ.....	૧,૪૬૫	૧૧૭	૧,૩૩૨	૩૦૮
અંબાઢાની ગુણો અને કોથલા,,	૬૬૦	૭૦૦	૭૫૬	૧,૩૧૬
રેશમ કાચુ અને તેનો બનાવેલો માલ	૩,૪૮૩	૩,૯૦૨	૩,૩૭૦	...
ડનનો બનાવેલો માલ કિં.	૩,૫૦૮	૩,૧૨૨	૭,૧૧૪	૨,૮૧૨
તંબાકુની સિગારેટો.....	૪,૨૨૨	૩,૭૧૩	૪,૨૨૩	૪,૦૮૨
” બીજી વીજો.....	૨૧૮	૨૮૦	૨૫૯	૧૬૭
છત્રિયો.....	૨,૧૧૫	૩,૪૭૯	૫,૧૭૨	૪,૪૯૭
લાકડુ અને ટિમ્બર...ટન	૧,૯૭૧	૪૨૨	૨,૬૮૪	૧,૫૫૮	૧,૧૧૫	૧,૧૧૦	૧,૦૩૧	૧,૦૧૦
બલ્તણ.....	૪૨૧	૮૩૧	૪૭૨	૧,૯૦૮	૨,૩૮૩	૨,૮૩૧	૪,૦૪૪	૨,૩૭૨
લાકડ કામની બનાવટ	૩૦૪	૩૫૯	૩૩૩	૨,૨૩૭

માલનો પ્રકાર.	માલનું વજન અથવા જથો.				માલની કિંમત પૌંડમાં.			
	૧૯૦૮-૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૦૮-૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧	૧૯૧૧-૧૨
બીજી ચીજો.... ,	૪૯૮	૭,૬૨૯	૧૦૬	૬૩૭
વેપારી બીજો માલ	૮,૨૭૭	૭,૯૮૨	૧૮,૦૯૦	૧૧,૮૧૬
તમામ માલનો સર્વાલો	૨,૫૮,૪૫૫	૨,૯૦,૬૧૦	૩,૨૬,૦૮૨	૩,૨૭,૭૮૩
નગદી-લજાનો	૧,૦૬૬	૨,૫૮૮	૧૬,૧૮૯	૫,૦૧૨
વેપારી માલ અને નગદીનું અંકદર	૨,૫૯,૫૨૧	૨,૯૩,૧૯૮	૩,૪૩,૨૧૭	૩,૩૨,૭૭૫

હિંદમાહેલા પોર્ટુગીઝ મુલ્કમાંથી, હિંદી બંદરોએ, નગદી તથા પરદેશી અને હિંદી માલ કચો, કેટલો,

અને કેટલી કિંમતનો નિકાસ થયો તેનું પત્રક સન ૧૯૦૮-૯ થી ૧૯૧૧-૧૨ સુધી.

માલનો પ્રકાર.	માલનું વજન અથવા જથ્થો.				માલની કિંમત પૌંડમાં.			
	૧૯૦૮-૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૦૮-૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧	૧૯૧૧-૧૨
જીવતાં પ્રાણી.....કિંમત	૫૩૬	૨,૦૪૫	૫૫૬	૪૯૨
પોશાક.....	૨૭૫	૪૮	૪૧	૧૫
વાંસ..... નંગ	૪,૦૦,૮૬૫	...	૩,૮૨,૩૩૭	૪,૩૪,૮૧૭	૧,૦૦૫	...	૧,૧૩૯	૧,૯૭૦
હમારતી અને એંજિનિયરિંગ								
માલ કિં.	૧૫૮	૯૯	૫૭	૪૫૧
નેતર અને Rattans...	૩
માટીનાં વાસણ અને વીજો તથા								
પોરસેલેન	૧૨૧	૧૨૪	૧૨૪	૪૦
માછલી ઢવામાં ભરેલી તે								
સહિત	૮૫૩	...	૯૯૮	...

પરિશિષ્ટ અં. ૫]

મજાસરતીક પોર્ટુગીઝ.

૨૦૬

માલનો પ્રકાર.	માલનું વજન અથવા જથો.				માલની કિંમત પૌંડમાં.			
	૧૯૦૮-૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૦૮-૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧	૧૯૧૧-૧૨
માછલાંની સૂકવણી કરેલી								
આથ્યા વિનાનાં...હં.	૧૮,૮૮૩	૨૪,૧૮૩	૧૩,૭૮૯	૧૫,૫૨૩	૮,૩૫૭	૧૦,૧૫૦	૬,૪૯૬	૭,૫૫૦
માછલાં આથેલાંહં.	૨૪,૧૩૩	૩૩,૫૦૧	૧૧,૬૬૭	૨૪,૫૭૪	૩,૯૧૦	૩,૨૪૫	૧,૬૩૮	૩,૧૭૦
નાલ્કિયેર..... પ્રયુતમાં	૧૧	૯	૧૫	૧૧	૨૦,૮૭૬	૩૩,૬૫૨	૩૮,૫૬૬	૨૬,૪૯૪
બીજા મેવાના પદાર્થ કિંમત	૧૫,૧૬૧	૩૪૫	૧૯,૧૯૯	૧૩,૯૯૫
લિલોતરી, તાજી	૧,૧૪૨	૧૬,૧૫૬	૨,૦૪૨	૮,૩૫૮
દાળા. કર્ઠાક-દાઢ...સાંઢો	૧૫૬	૪	૨૧૧	૧૦૭	૧૩૪	૭૬	૯૦	૭૦
ચોલા...,,	૧,૨૪૭	૧,૫૯૫	૫૧૧	૭૧	૧,૦૩૬	૫૫૨	૨૦૫	૬૭
ઘઠું તથા ઘઠુંનો લોટ...કિંમત	૨૮	૬૧	૮૪	...
બીજી જાતનું અનાજ... ,,	૧૦૨	૧૦૩	૨૦૯	૩૧૧
લોલંડનો સામાન અનેકટલરી,,	૨૧૫	૧૮૮	૨	...
લિકર-દારૂ..... ગેલન	૧૧,૭૬૫	૨,૧૯૫	૨,૫૫૮	૨,૭૧૦	૨,૦૩૬	૯૬૯	૬૭૬	૧,૨૩૪
સાતર..... ટન	૧,૧૮૦	૬૨૦	૨૨૪	૨,૨૬૧	૧,૬૩૧	૯૧૩	૩૪૨	૮૦૨
ધાતુ અને ઊર્,..... કિંમત	૨૮૩	૧૭૬	૧૨૭	૭૪

તેલ..... ગલન	૬,૦૨૦	૧,૦૪૦	૧,૫૪૯	૨,૨૬૪	૨૬૮	૧૩૦	૭૨	૨૧૩
ઘી... કિંમત	૬૩	૧૪	૧૭	૨૬
બીજો ધોરણ.....	૪૨૧	૧,૮૫૧	૩૨૦	૨,૭૦૨
તેજાના— સોપારી...	૮,૧૩૨	૭,૫૨૧	૬,૯૯૨	૫,૪૩૪
બીજા તેજાના.....	૧,૦૦૯	૧,૦૧૭	૯૭૨	૧,૮૧૨
ચાંદ.....	૪	૯૨	૪	૭૬
કપાસની બનાવટનો માલ	૧,૦૨૫	૧,૧૫૦	૭૩૦	૧,૩૧૪
શણ-મીઠી.....	૧૨૭	૧૦૫	૨૯	૮૫
લાકડું અને ટિમ્બર.....	૨૩૧	૧,૪૧૧	૧૦૯	૪૮
બલ્લતળનાં લાકડાં...	૧,૨૬૭	૧,૯૪૮	૨,૧૧૬	૧,૫૯૨
લાકડાંની બનાવટની વીજો	૧૪૫	૧૧૨	૩૯	૧૧૬
બીજો પ્રચૂર્ણ વેપારનો માલ	૨,૨૧૯	૩,૧૦૫	૨,૮૮૧	૮,૫૧૦
વેપારના માલનો સર્વાંશો.	૭૨,૭૬૦	૮૮,૧૫૮	૮૬,૯૧૦	૮૭,૦૨૪
નગદી અથવા સજાનો.	૫૭	...	૧૦,૧૪૬	...
માલ અને નગદી થઈને કુલ.	૭૨,૮૧૭	૮૮,૧૫૮	૯૭,૦૫૬	૮૭,૦૨૪

મરિચિદ અં. ૫]

મજાસનાક વોર્ડનાલ.

મકાઉ.

૧૬ મા શતકમાં પોર્ટુગીઝોએ અહિં વાસ વસાવ્યા પછી, ચીનની સરકારે ૧૮૮૭ માં તેને સ્વાધીન કહ્યો છે. કંતાન નદીના મુખની પશ્ચિમ બાજુની સમુદ્રની નાલે, અને હાંગકાંગની સામે તે આવ્યો છે. મકાઉ બંદર અને બે ન્હાના ટાપુ થઈને તેનું ક્ષેત્રફલ માત્ર ૩ માઈલ થાય છે, તેમાં ૮૦ હજાર માણસની વસ્તી છે. પોર્ટુગીઝોની સંખ્યા ૪,૦૦૦ ની છે, બાકીની વસ્તી ચીનાઈ છે. વેપાર નીચેપ્રમાણે છે.

આયાત એસ્કયુડો ૭૬,૦૦,૦૦૦ અफीળ, તેલ, કપાસ, માછલી.

નિકાશ ,, ૮૫,૦૦,૦૦૦ તેમાં ચાહા, ચોખા, રેશમ.

૧૯૧૦ માં ૧,૮૯૨ વ્હાળો. ૧,૧૨,૧૩૫ ટનનાં મકાઉ બંદરમાં આવ્યાં હતાં. મકાઉની ઉપજ (૧૯૧૨-૧૩ માં) ૬,૬૪,૦૦૦ એસ્કયુડોની થઈ હતી.

તિમોર. (Timor)

મલય દ્વીપસમૂહમાં આ એક મ્હોટો બેટ છે. તેમાં મુખ્ય શહર, ત્રણ હજાર વસ્તીનું ડિલી (Dilly) છે. પોર્ટુગીઝોનો તિમોરનો વિસ્તાર (ક્ષેત્રફલ) ૭,૪૫૦ માઈલનો છે. તેમાં ૩ લાખ માણસોની વસ્તી છે. તેઓ પાપુઆન, મલયન, પોલિનેશિયન ઓલાદના છે. આખા દ્વીપનું ક્ષેત્રફલ ૧૨,૫૦૦ ચોરસ માઈલ છે, તેમાં બાકીનો ભાગ નર્ધરલંડનો છે. બંનેની સીમા ૧૮૫૯ માં નક્કી કરવામાં આવી છે, પણ તે પહેલાં સોઝમા શતકમાં પોર્ટુગીઝો ત્યાં જઈ વસ્યા હતા. અહિંની નિપજમાં કાફી, ચંદનનું લાકડું (સુલક), અને મીણ એ મુખ્ય છે, અને તે નિકાશ કરવામાં આવે છે. ૧૯૧૨ ની સાલમાં આયાત ૬,૦૬,૦૦૦ એસ્કયુડોની થઈ હતી.

નિકાશ ૪,૫૮,૦૦૦ ,, ,,

૧૯૧૨-૧૩ ની ઉપજ ૨ લાખ એસ્કયુડોની ગણાઈ છે.

ડિલીના બંદરમાં ૧૯,૦૯,૨૮૮ વ્હાળો આયાત થયાં હતાં, અને તે મુખ્યત્વે કરીને વ્હલંદાનાં હતાં. તેના એકંદર ટન ૧,૩૪,૭૦૩ લેખાયા હતા. હવળાં ત્યાં કમાળ્ડર એફ ડા કામરા ગવર્નર છે.

पोर्तुगीझ आफ्रिकन संस्थानो.

अंक	संस्थान अने तेनी राजधानी	विस्तार इ० चोरस माइल	वस्ती
१	केप डी वर्डनो द्वीपसमूह (Praia-प्राइया)	१,४७५	१,५०,०००
२	पोर्तुगीझ गीनी (बोलामा)	१४,०००	३,००,०००
३	सां टोमे अने प्रिन्सिप. (सां टोमे)	४४२	४५,०००
४	पोर्तुगीझ पश्चिम आफ्रिका-अथवा अंगोला (सां पाउलो डी लोआण्डा)	४,८०,०००	५०,००,०००
५	पोर्तुगीझ पूर्व आफ्रिका-अथवा आफ्रिका ओरिएंटल (लॉरासों मार्क्स)	३,००,०००	३२,००,०००
	कुल आफ्रिका...	७,९५,९१७	८६,९५,०००

उपरनां पांचे संस्थानोनी विगत नीचे आपवामां आवे छे.

१ केप डी वर्डनो द्वीपसमूह.

जिनोआनो एक बहाणवटी आप्टोनियो डी नोली नामनो हतो, ते पोर्तुगालना प्रिन्स हेनरीनी चाकरीमां रह्यो हतो, ते सन, १४५० मां आफ्रिका भणी शोध करवा निकळी पड्यो हतो. ते वर्ड नामना भूशिर आगळ आवी पोहोच्यो. दरियाइ चीडो, जेने आरचिल्लावीड कहे छे तेनी घाटी झाडीनी लीलारंगनी छाया, पासेना दरियामां पडवाथी, त्यांना द्वीपना झुम खानुं नाम केपडी वर्ड पाडवामां आव्युं, अने त्यां वास बसावीने पोर्तुगीझोए पोतानो कबजो करी लीधो. आ द्वीपसमूहमांना द्वीप, तेनुं राजधानी नगर तथा विस्तार अने वस्तीनी हकिकत नीचे प्रमाणे छे.—

અંક	દ્વીપનું નામ અને તેની રાજધાની	વિસ્તાર ચોરસ માઈલ	વસ્તી ૧૯૧૦
૧	સાલ અથવા સાલ્ટ (સાળ્ટા મેરિયા)	૭૫	૮૦૦
૨	સોના વિસ્ટા-સોઆવિસ્ટા (Sal Rei) સાલ રાઈ	૨૩૫	૨,૬૦૦
૩	મેયો (Maio) (પાર્ટો ઇંગિલસ)	૭૦	૧,૦૦૦
૪	સાં ટેઆગો (Sao Thiago) સેંટ જાગો (પ્રાઈયા)	૩૫૦	૬૫,૦૦૦
૫	ફોગો (Sao Felipe) સાં ફેલિપ	૧૯૦	૧૮,૦૦૦
૬	બ્રાવા (સેંટ જોઆસ બાપટિસ્ટા)	૨૩	૧૦,૦૦૦
૭	સેંટ નિકોલાસ Sao Nicolau (રિબીરા બ્રાવા)	૧૨૬	૧૨,૦૦૦
૮	સેંટ લુશિયા (Santa Luzia) સાળ્ટા લુશિયા.	૧૮	૧૦૦
૯	સેંટ વિન્સેંટ (Sao Vicente). સાં વિસેંટ (મિળ્ડેલિયો)	૭૫	૮,૦૦૦
૧૦	સેંટ આંટોનિયો (Santo Antão) (પાળ્ટા ડી સોલ)	૨૬૫	૨૫,૦૦૦
	અકુલર	૧,૪૨૭	૧,૪૨,૫૦૦

આ સિવાય વસ્તીવિનાના ન્હાના બેટડા બ્રાઝ્કો અને રાસો, સેંટ લુશિયા પાસે છે, અને બ્રાવા આગલ એક ફ્લ્હીયસ સેક્કોસ નામનો છે, આ છુમછુ ઉત્તર આટલાન્ટિક મહાસાગરમાં છે.

એ રીતે આ છુમછુ. ૧૦-૧૨ બેટનું બનેલું છે. તે ઉપરાંત ન્હાના ન્હાના બીજા ટાપુઓ અને ધરાવા પળ છે. એ સર્વેના ધેરાવાનું ક્ષેત્રફલ સુમારે ૧૭૯૦ ચોરસ માઈલ થાય છે. સન ૧૮૩૧ ની ગણત્રી પ્રમાણે, તેમાં ૮૮,૪૬૦ માણસની બધી મઝીને વસ્તી હતી. તેમાંથી સુમારે ૩૦,૦૦૦ માણસો ૧૪૩૩ના દુકાલમાં નાશ પામ્યાં હતાં. આ બેટ પાહાડી અને ધરાવાવાળા છે, તેમાં પાણી પૂરતું નથી. આ બધાનું મૂલ્ય કારણ, જ્વાલામુખીની ત્યાં અસર હોવાનું જણાય છે. ફોગોમાં હજી પળ બલતો જ્વાલામુખી છે, અહિંની હવા સારી નથી. કોઈ કોઈ વાર ત્રણ કે ચાર વર્ષ સુધી લાગટ વર્ષાદ વરસતો નથી. નવેમ્બરથી જુલાઈ સુધી અતિશય તાપ પડે છે. બાકીના માસમાં પવનનું તોફાન થાય છે અને જ્વાલામુખી પડ્યાં કરે છે.

જ્યાં જ્વાલામુખીની અસર નથી, ત્યાંની ભોંય રેતાલ છે, અને કાંઈક અગર-વાળી પળ ધરા, તેથી વનસ્પતિ જ્ઞાત્રી થતી નથી, પળ જ્યાં ઠીક છે ત્યાં ડાંગર, મકાઈ, કેલ, નારંગી, ધડબુલ, અંજીર, દાહિમ, એ આદિ યુરોપનો અને ઉષ્ણ કટિબંધનો પાક થાય છે. આ બેટના લોકોનો મુખ્ય ધોરાક ચોખા અને મકાઈ ઉપર છે. ઘડં તો અમેરિકામાંથી આયાત કરવા પડે છે. આ બધો વાંક ત્યાંની સરકારનો છે, જે તે આવ્યું તે રૈયત પાસેથી હળી લેવાનો વહિવટ ચાલે છે તેથી છેતી કરવામાં ભોંયનો કે લોકોનો વાંક કહાડવા જેવું નથી. જામ-ફલ, મીઠા પોટેટોજ, મીઠી તુંમડી કે દુધી પળ બહુ થાય છે. દ્રાક્ષ અને શેલડી પળ અહિં પાકે છે, પળ દ્રાક્ષનો દારૂ બનાવવાની છૂટ સરકારે રૈયતને આપી નથી. ગઢી અને કપાસ તો અહિંનો સ્વાભાવિક પાકજ છે. અરિચિલા-વીડની નિપજ અહિં ઘણી સારી થાય છે તેનો વેપાર સરકારે પોતાને હસ્તક રાખ્યો છે, તેની ઉપજ તેમને ૫૦,૦૦૦ પૌંડની થતી લેખવામાં આવી છે. કેટલાક ભાગમાં જંગલ સારું છે. આમઝી, આડનસોનિયા (Adansonia) અને તાડની જ્ઞાત્રી ઘાટી થાય છે. બકરાં, ગધેડાં, મરઘાં ઘણા જથ્થાબંધ ઉછરે છે. વાનર, વન માંજાર, જંગલી કબુતર, અને બીજા પક્ષિયો પળ ઘણા છે. તેમજ, કાચવા પુષ્કલ છે. પ્રાણઘાતક પ્રાણિયોની અહિં છત નથી; પળ ઘણી-વાર તીડનાં ટોળાં આવીને પાકનો ઝિગાડ કરે છે. મીઠું ઘણું પાકે છે, અને ચામડાં કેલવવા વગેરેનાં કારખાનાં છે.

વર્ષાદ બરાબર વરસે નહિ તો પળ, જો સરકાર તરફની સારી ગોઠવણ હોય તો કપાસ, ગઢી, મેવો, મીઠુ, બકરાંની છાલિ (ચાંમડાં), કાચબાનું તેલ, એટલાની સારી ઉપજ કરી શકે એમ છે. અહિંની વસ્તી પોર્ટુગીઝ અને હબશી-જાતિની વર્ણસંકર બનેલી છે, તેઓ બધા રંગે કાઢા છે.

સાલ. (૧)

સ્વાલ બેટ ૧૬ માઈલ લાંબો, અને ૬ અથવા ૭ માઈલ પોહોઢો છે. એનું તઢાલું છે, તે ઉપરના ડુંગરની ટોચ, જ્યારે ચોહાલી મોસમ હોય ત્યારે ઘણે છેટેથી દેખાઈ આવે છે. પશ્ચિમ મળી ત્રણ અઢાત છે, તેમાં મોર્ડે રાબે મુખ્ય છે. આઢા ઝુમઢામાંના સારા અઢાતો માંહેલું આ એક છે. આ બેટમાં પ્રથમ વસ્તી ન હતી. હવણાં ૮૦૦ માણસની છે, અને ક્ષેત્રફલ ૭૫ ચોરસ માઈલ ગણાય છે.

બોના વિસ્ટા. (૨)

આ બેટ ઢડબચડો છે. એમાં મીઠું પાળી મઢી શકતું નથી. એની વાયુકોળમાં મુખ્ય બારુ છે તે ઇંગ્લિશ બારુ કેહેવાય છે, અને ત્યાં વ્યાપારિયો મીઠુ મરે છે. ૧૭૮૭ ના મે માસની તા. ૨૪ મીને રોજ, અમ્લિકોળની બાજુના ઢરાબાને અથડાવાથી હાર્ટવેલ ઇસ્ટ ઇન્ડિયામર્ન (વ્હાળ) માર્ગી ગયું હતું, તેમજ, ૧૮૦૬ ના એપ્રિલની તા. ૧૯ મિયે લેડી બર્જેસ નામે બ્રિટિશ ઇ. ઇ. કંપનીનું બીજું વ્હાળ પળ માર્ગી ગયું હતું. તેમજ, બીજાં ઘણાં વ્હાળો બૂડી જતાં બચી ગયાં છે.

મેયો. (૩)

બોનાવિસ્ટાથી દક્ષિણમાં ૧૪ લીગને છેટે મેયો બેટ છે. વાયુ કોળ મળી ઇંગ્લિશ લંગરબારી કેહેવાય છે ત્યાં વ્યાપારિયોનાં વ્હાળ લંગરે છે. પળ એ જગ્યા ઢરાબાવાઢી અને નુકસાન પ્હોંચાડે એવી છે. અહિંના રેહેવાસિયો મીઠું એકઠું કરી રાખે છે તે ડંચા પ્રકારનું ગણાય છે. ઘણા અમેરિકનો આવીને તે લઈ જાય છે. આ બેટનું લંગરબારુ ઢડકવાલુ અને મય મરેલું છે, શહર પળ સારુ નથી. આસપાસની મોંય ઉપર કશા પ્રકારની લિલોતરી નથી. પાળીની તંગી છે. બેટના અંદરના માર્ગમાં કપાસ થાય છે, અને તેમાં સીમઢાનાં ઢાઢ પળ છે. સ્ટેન્ટ જાગોના તાબામાં રહીને એક કાઢો માણસ હકુમત ચલાવે છે. વસ્તી ડુઢી છે. જાનવર અને થોડાં લીંબું અહિં મઢી શકે છે.

સેંટ જાગો-સાં ટેઆગો. (૪)

આ બેટ ઘણો ડુંચો છે. અને આખા ક્ષમખામાં મ્હોટામાં મ્હોટો અને અગત્યનો ગણાય છે. એનું લંગરબારુ અમ્પિકોળમાં છે, તે પોર્ટો પ્રાયા અથવા પ્રાયાબેના નામથી ઓલ્ખાય છે. દક્ષિણ બાજુએ રિબીરા ગ્ર્યાન્ડે (બ્રાવા) પૂર્વે ગવર્નરનું રેઠાણ હતું, પણ સૂકી મોસમમાં ગવર્નર જનરલ પોર્ટો પ્રાયામાં રહે છે અને બધા બેટો ઉપર હકુમત ચલાવે છે. તે એક સારું બંદર છે અને હિન્દ મળી જનારાં વ્હાળ ઘણી વાર આ ઠેકાણેથી જોયતો સરસામાન લઈ પસાર થાય છે.

મોન્શો સપ્ફરીન અને કોમોડોર જોન્સન વચ્ચે આ ઠેકાણે ૧૭૮૧ તા. ૧૬ મી એપ્રિલે લડાઈ થઈ હતી તે વેળાએ બ્રિટિશ ઇસ્ટ ઇન્ડિયાના માળ-સોએ ઘણું ક્ષરાતન બતાવ્યું હતું.

અહિંની આયાત નિકાસ જુજ છે. ખપ જેટલો માલ આયાત થાય છે, અને રૂનો છ પ્રકારનો જાડો બર, આફ્રિકાખંડને ખપમાં આવે એવો, જેટલું રૂ નિપજે છે તેટલાનો બનાવે છે. અહિં સારી જાતિનાં ચમ્ચર થાય છે, તેમાંથી, ઘણો ભાગ વેસ્ટ ઇન્ડિશમાં ચઢાવી દે છે. ઇન્ડિયન અનાજ જોડ્યે તેટલું તેમને પૂર્ણ છે, અને તેમનો મુખ્ય ધોરણ તેજ છે. બીજો મેવો પાકે છે તે પ્રારંભમાં જળા-વવામાં આવ્યું છે. અહિંનું પાણી સારું છે.

ફોગો. (૫)

બધા બેટો કરતાં આ બેટ ડુંચો છે. તેમાં મ્હોટો જ્વાળામુખી છે. જે હમેશાં બઢ્યાં કરે છે. ત્રીસ લીગના અંતરથી તે જોઈ શકાય છે. પશ્ચિમ દિશા મળી એક ન્હાનું શહેર છે તે તરફ ૧૦ ફાધમમાં વ્હાળ નાંગરી શકાય છે.

બ્રાવા. (૬)

ફોગોથી છ લીગને છેટે બ્રાવા બેટ છે. તેનું ક્ષેત્રફલ ૨૩ ચોરસ માઈલ છે તેમાં ૧૦ હજાર માણસની વસ્તી છે. અને તેઓ રંગે કાઢા છે. પરોણાગત કરનારા અને શાન્ત પ્રકૃતિના છે. અહિં મીઠુ ઘણું પાકે છે, થોડું અનાજ થાય છે. બીજા પ્રાણિયો અને માછલિયોની ઉપજ છે.

સેંટ નિકોલાસ. (૭)

આ બેટ ૧૦ માઈલ લાંબો અને ત્રણ માઈલ પહોળો છે. તે ડુંચો અને પહાડી છે. એનું ક્ષેત્રફલ ૧૨૬ ચોરસ માઈલ છે. અહિં બે સારા અખાત છે. એક નૈઋત્યકોળમાં છે, બીજો વાયવ્ય કોળમાં છે. પ્હેલાનું નામ પ્રેગિકા (Preguica) છે, તે પૂર્વ છેડાથી સાત માઈલ સુધી છે. અહિં માલ ઉતારવા ચઢાવવાની સોડ સારી છે, તેમજ પહાડ

ઉપરના વહનથી ભરાયલા પાણીના તळावतું જઠ સારી મોસમે હોય છે, પળ બીજુ નાસ્તાનું મઠતું નથી. બીજો અઘાત નૈઋત્ય છેડાથી ૪ લીગને છેટે છે. તેને સેંટ જ્યોર્જનો અઘાત કહે છે. અહિં પાણી સિવાય બીજી બધી જાતિના તાજાં થવાના પદાર્થ મઠી શકે છે, તેવા બીજે ઠેકાણેથી મઠી શકતા નથી. આ અઘાતથી ચાર માઇલને અંતરે એક શહર છે ત્યાં બિશપ (પાદરી) રહે છે. જુદા જુદા લોકોનાં વહાણ અહિંથી ઢોર, મૂંડ, મરઘાં, મેવો અને દવાની ઔષધી લેવાને થોમે છે. અહિંની વસ્તી ૧૨ હજારની લેઘાઈ છે.

સેંટ લુશિયા. (૮)

આ બેટ સુમારે પાંચ લીગ લાંબો અને ૧૧ લીગ પહોલો છે, એનું ક્ષેત્રફલ ૧૮ ચોરસ માઇલ છે. માત્ર ૧૦૦ માણસની વસ્તી છે, એમાં જંગલી આઘલા અને બકરાંનો શિકાર કરવા સેંટ નિકોલાસ અને સેંટ આંટોનિયાના રહેવાસિયો ત્યાં આવે છે.

સેંટ વિન્સેંટ. (૯)

લુશિયાથી વાયવ્ય કોણમાં, સુમારે ૪ લીગને છેટે, આ બેટ છે, એમાં એક સારો અઘાત છે. અહિં પ્રથમ વસ્તી ન હતી. એમાં જંગલ અને પાણીની છત સારી છે, તેમાં જંગલી ગધેડાં ઘણાં હોય છે. એનું ક્ષેત્રફલ ૭૫ ચોરસ માઇલ છે, અને હવણાં ૮ હજાર માણસની વસ્તી છે.

સેંટ આંટોનિયો. (૧૦)

આ બેટ સર્વ કરતાં ઉત્તર અને પશ્ચિમમાં આવ્યો છે. એ સુમારે ૯ લીગ લાંબો અને ૪ લીગ પહોલો છે. એમાં બે જાળવા જેવા ડુંગરો છે, તેમાં એક કરતાં બીજો વધારે ઁંચો છે, તેને તેના આકાર ઉપરથી ડ્યુગર લોફ કહે છે. આ બેટની અમ્નિકોણમાં સ્આન્તા ક્રૂઝ નામે શહર અઘાતના માથાપર આવ્યું છે. માઢલા ભાગમાં ઢ્રાક્ષનો ઢારુ, કપાસ, ગઠી, અરિચ્છિલાવીડ આદિ લઈને નિપજે છે. ઘાવા પીવાના પદાર્થ અહિં મઠી શકે છે.

આ બેટને (Santo Antao) સાંટો આંટાઓ કહે છે તેનું મુખ્ય શહર (Ponta de Sol) પાંટા ઢી સોલ છે.

આ બેટનું ક્ષેત્રફલ ૨૬૫ ચોરસ માઇલ છે. કુલ વસ્તી ૨૫ હજાર માણસોની છે. ઉપર વર્ણન કરવામાં આવ્યું તેવી સ્થિતિવાઠા કેપ ઢી વર્ડના નામથી ઓઠ-ઘાતા ટાપુઓની સામટી હકિકત નીચે પ્રમાણે છે.

વર્ડનાં સંસ્થાનો.

આફ્રિકાના કિનારા ઉપરથી ગુલામો પકડી લાવી, તેમને અહિં રાખી, તેમની પાસે ખેતીવાડીઆદિની ગુલામગીરી પોર્ટુગીઝો કરાવતા હતા. પળ છેક ૧૮૭૬ માં દયાલુ અંગરેજ સરકારે, અતિશય પ્રયત્ન કરીને, આ દુષ્ટ વ્યાપાર બંધ કરાવ્યો છે. ત્યાંની વસ્તી હબશિયોની છે, તથા ગોરાં અને કાઠાં સ્ત્રીપુરુષોનાં જોડાં બંધાયલાં તેથી વર્ણસંકર થયેલી જાતિની પણ છે. આ લોકો, બગાડી નાંચેલી(અપભ્રંશ) પોર્ટુગીઝ ભાષા બોલે છે, અને રોમન કથોલિક ધર્મ પાઠે છે.

નિપજ. બુંદદાણાનો પાક અહિં મુખ્યત્વે કરીને થાય છે. તે સિવાય, મક્કાઈ, બાજરી, શેલડી, manioc, નારંગી, તંબાકુ, અને કપાસ પણ થાય છે.

નિકાશ. બુંદદાણા, physic-nuts, બાજરી, खांड, અર્ક, મીઠું, જીવત જાનવર, ચાંમડાં, અને માછલિયો દેશાવરે વ્હંડે છે. ૩,૫૦,૦૦૦ એસ્ક્યુડોની નિકાશની કિંમત થાય છે.

આયાત. કોલસો, કાપડસૂતર, ખાવાના પદાર્થો, દ્રાક્ષાસવ, ધાતુ, તંબાકુ, માટીનાં વાસણ, સંચાકામ, શાક તરકારી, એ મુખ્ય આયાતના પદાર્થો છે. ૧૬ લાખ એસ્ક્યુડોની આયાતની રકમ થાય છે. તેમાં એકલા કોલસા ૧૦ લાખની કિંમતના આવે છે. ૧૯૦૯ માં ૧,૮૯૩ વ્હાળો ૪૫,૫૬,૦૦૦ ટનનાં આ બેટસમૂહના બંદરોમાં દાખલ થયાં હતાં. ઉપજ ૪,૩૦,૦૦૦ ની ૩૯૧૨-૧૩ ની ગણાઈ હતી.

આ દ્વીપસમૂહનું ઇલાયદુ માંડલિક રાજ્ય ગણાય છે, તેની રાજધાની સ્ત્રાં ટેઆગોમાં પ્રાઈયા (Praia) શહેર છે, તે છે, તેમાં ગવર્નર રહે છે. હવળા ના હાકમનું નામ ક્વિન્ટિન જ્યુડિસ બિકર છે. ત્રણ બેટ માટે ત્રણ જુદા મુખ્ય ન્યાયાધિશો ઠરાવ્યા છે.

૨ પોર્ટુગીઝ ગીની.

આફ્રિકાના પશ્ચિમ કિનારા મળી આ સંસ્થાન આવેલું છે. એની ઉત્તર દિશાએ ફ્રેંચ સ્વિનેગાલનો કાસામાન્સી જિલ્લો આવેલો છે, અને દક્ષિણમાં ફ્રેંચ ગીની આવેલી છે, એ બેની વચ્ચેનો કિનારા મળીનો પ્રદેશ ૧૦°-૫૫' અને ૧૨°-૩૦' ઉત્તર અક્ષાંશથી વિસ્તરાઈ અંદરના ભાગમાં ૧૩°-૪૦' પશ્ચિમ રેખાંશ સુધી પહોંચે છે. આ સંસ્થાનમાં બિસ્સાગોસ દ્વીપસમૂહ પણ દાખલ કરવામાં આવ્યો છે, તેમાં મુખ્ય દ્વીપ બિસ્સાઓ, સોલામા, અને આરેંગો છે, તે ઉપરાંત, બીજા બેટડા પણ છે.

એનો વિસ્તાર ૧૪ હજાર ચોરસ માઈલનો છે. વસ્તી ૩ થી ૫ લાખ માણસની છે. એની રાજધાની બોલામા (Bolama) છે. ઘણી खरी जुदी जुदी हबशियोनी जातिनी वस्ती છે. તેઓ કોઈ પણ ધર્મના નથી, નથી મુસલમાન કે નથી ક્રિશ્ચિયન. ન્હાનો વાસ યુરોપીય છે તેટલોજ ક્રિશ્ચિયન છે.

નિપજ. મુખ્ય પાક ડાંગર અને બાજરીનો છે, પણ તંબાકુ, ગઢી, કપાસ, કાફી, મૉયસિંગ, અને કોલાનટ (Kolanuts) થાય છે. આ પ્રદેશના અંદરના ભાગમાં ઘટ્ટ શાહી છે, તેમાં તાડ, અબનસ, માહાગનીનાં શાડ પુષ્કળ થાય છે. રબ્બરનાં શાડ પણ અહિં ઉગે છે. આયાતની રકમ ૧૪,૦૧,૦૦૦ એસ્ક્યુડોની થાય છે. અને નિકાસ તો માત્ર ૧,૨૪૩ ની છે. ૧૯૧૨-૧૩ ની ઉપજ ૮,૮૦,૦૦૦ ની ગણાઈ છે. ત્યાં એક ગવર્નર રહે છે.

૩ સાં ટોમે અને પ્રિન્સિપ.

બંનેનો વિસ્તાર ૪૪૨ ચોરસ માઈલ છે, અને વસ્તી ૪૫ હજારની છે. મ્હોટો ટાપુ ૪૦૦ માઈલનો છે તે ગીની (Guinea)ના અઘાતમાં છે. એનાથી ૯૦ માઈલને અંતરે પ્રિન્સિપ (ન્હાનો બેટ) છે, તેમાં ૫ હજારની વસ્તી છે, અને તે આફ્રિકાના કિનારાની પાસે છે.

નિપજ. બંનેમાં કોકો થાય છે. ૧૯૦૭ માં આખી પૃથ્વીની કોકોની નિપજમાં ૬ ભાગ આ ટાપુઓનો હતો. ૧૯૧૨ ની નિકાસ ૮૩,૪૯,૦૦૦ એસ્ક્યુડોની થઈ હતી. આયાત ૩૩,૭૮,૦૦૦ ની હતી. સ્થાનિક ઉપજ ૧૦,૬૦,૦૦૦ ની ૧૯૧૨-૧૩ માં થઈ હતી. ૧૯૦૯ માં ૨૩૧ વ્હાળો ૫,૮૪,૦૦૦ ટનનાં આ ટાપુનાં બંદરોએ દાખલ થયાં હતાં. અને તે બધાં પોર્ટુગીઝ હતાં. સાં ટોમેમાં એક ગવર્નર રહે છે.

૪ પોર્ટુગીઝ પશ્ચિમ આફ્રિકા.

કાંગો નદીની દક્ષિણમાં ઑંગોલા આવ્યું છે. એની કિનારાની સરહદ ૯૦૦ માઈલની થાય છે. એનો વિસ્તાર ૪,૭૭,૦૦૦ ચોરસ માઈલનો છે, ને વસ્તી ૪૫ લાખની છે. ક્વિંબિંડા એક બીજો વિભાગ છે, તેનો વિસ્તાર ૩ હજાર ચોરસ માઈલ છે, અને તેમાં ૫ લાખ માણસની વસ્તી છે. એ રીતે પશ્ચિમ આફ્રિકાનો પોર્ટુગીઝ વિસ્તાર ૪,૮૦,૦૦૦ ચોરસ માઈલ, અને વસ્તી ૫૦ લાખની થાય છે. અહિં કારભાર ચલાવવાની સોઈ માટે કલની-સંસ્થાનના ચાર કિનારા-જિલ્લા કરવામાં આવ્યા છે. અહિંયાં હબશિયોની વસ્તી છે, કેટલીક પોર્ટુગીઝ ઓલાદની સંકરજાતિ પણ છે. મધ્યનો ચોગાન ભાગ છે તેમાં બોર (Boar)લોકોનો

વાસ છે—બાકીની ગોરી વસ્તી છે, તે પોર્ટુગીઝની છે. દેશિયોમાં ઘણું સ્વર્ણ ક્રિશ્ચિયન ધર્મનું તત્વ દાસલ થયું છે.

સુનિજ. ત્રાબું, લ્હોડું, પેટ્રોલિયમ્, Asphalt, અને સુનિજ મીટું અહિંયાંથી નીકળે છે. સોનું પણ નિકાશ કરવામાં આવે છે.

નિપજ. શેલડી, કપાસ, કાફી, તંબાકુ.

નિકાસ. કાફી, રબ્બર, મીણ, કોપરાં—ટોપરાં, અને ટોપરાંનું તેલ—કોપરેલ, હોર, ચામડાં વગેરેનો નિકાશનો ૧૯૧૨ નો આંકડો ૭૮,૭૩,૦૦૦ એસ્ક્યુડો થાય છે.

આયાત. શાકાના પદાર્થો, કપાસ, ઝાડનો સામાન, અને લોખંડની ચીજો. ૫૯,૩૨,૦૦૦ આયાતની રકમ થાય છે. ૧૯૦૯ માં ૧,૭૪૧ વ્હાળો ૧૦,૦૫,૦૦૦ ટનનાં લગભગ ૧૧ બંદરોએ માલ લઈને આવ્યાં હતાં.

રેલવે. આ સંસ્થાનની રાજધાની સાં પાડલો ડી લોઆન્ડા છે, ત્યાંથી ૩૦૦ માઈલની લંબાઈએ અમ્બાકા સુધી એક લાઈન ચાલે છે, બીજી લાઈન લોબિટોના ટાપુથી કાટાન્ગા સુધી બાંધેલી છે. ૧૯૧૦ સુધીમાં એકંદર ૫૧૦ માઈલ રેલવે ચાલતી થઈ હતી.

ઉપજ. સ્થાનિક સરકારી ઉપજ આશરે ૨૩ લાખ એસ્ક્યુડોની થઈ હતી અને સ્વર્ણ ૩૨ લાખનું થઈ ગયું હતું.

કેલિણડા નામના બેટની રાજધાની પણ એજ નામની છે. તેમાં ૧૦ હજાર માણસોની વસ્તી છે. એની નિપજમાં કોપરાંનું તેલ, મૉયસિંગ, અને બીજી જંગલની ઉપજ છે.

આઝ્ગોલામાં ગવર્નર જનરલ રહે છે. અને બીજા વિભાગોમાં ગવર્નરો મોકલવામાં આવે છે.

૫ પોર્ટુગીઝ પૂર્વ આફ્રિકા.

આ સંસ્થાનના ૭ વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે. તેનાં નામ તથા રાજધાની નગર નીચે પ્રમાણે છે,—

- ૧ હેલાગોઆ બે (લાર્રેંકો માર્ક્વીસ).
- ૨ ગાસા (ચાઈ ચાઈ).
- ૩ હન્હામબાન (હન્હામબાન).

૪ મોકામ્બીક-મોક્ષામ્બીક (મોક્ષામ્બીક).

૫ ન્યાસા (પોર્ટો આમિલિયા).

૬ કિલિમાના (કિલિમાના).

૭ ઈટ (ઈટ).

આ સંસ્થાનની ઉત્તરમાં જર્મન ઇસ્ટ આફ્રિકા આવ્યું છે, અને દક્ષિણમાં નાતાલ છે. પશ્ચિમમાં ન્યાસ સરોવર, બ્રિટિશ ન્યાસલંડ, રોડેશિયા અને ટ્રાન્સવાલનો પ્રદેશ છે.

ડેલાગોઆ. (૧)

આ નામ અંગરેજોનું આપેલું છે. પોર્ટુગીઝ અને બીજા લોકો તેને લારેંસો મારક્વીસનો અર્થ અથવા હોલી ઘોસ્ટ કહે છે. તેની ઉત્તરમાં મનીકા નદી છે. સન ૧૫૪૫ માં લારેંસો આ અર્થાત્તે સ્થાપિત કરવામાં આવેલો હતો. તેની પાસેથી નદી પોર્ટુગીઝોને હાથ લાગી હતી. તેઓ અહિં વાસ વસાવ્યો અને કોટ બાંધી લીધો. હવળો તો રેતીથી તેનો અવર જવરનો રસ્તો પૂરાઈ ગયો છે, અને ઘંડેર પડેલું છે. બીજી નદી ડેલાગોઆ અથવા ઇંગ્લિશ નદી કહેવાય છે. અને અંગરેજો તેમાં વહાણો લઈ જાય છે. અહિં ડચ લોકોએ કિલ્લો બાંધી વચ્ચે કરી દીધો, તે ૧૭૨૭ માં અંગરેજોએ લંડન લઈને તોડી પાડી. ૧૭૭૭ માં આસ્ટ્રિયન અથવા આસ્ટેડ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનિયે અહિં થાણું કર્યું. કર્નલ બોલ્ટના ઉપરીપણા નીચે અહિં વચ્ચે બાંધી, અને નદીની દક્ષિણ દિશાએ ૧૨ તોપોની બેટરી બાંધી. ત્રણ વર્ષ સુધી આ થાણું રહ્યું, પછી પોર્ટુગીઝોએ વાંધો ઉઠાવ્યો, અને ગોવેથી ફોજ આવતાં, શત્રુનાં વહાણો, અને બીજી સ્થાનિક સ્કામત અને માણસોને કબજે કરી લઈ ગયા.

ડેલાગોઆ અર્થાત્તે મહા નામના મગરમચ્છ ઘણા છે તેથી તેમને પકડવાને ડેલાગોઆ નદીમાં ફાંસી જવાને સવલત પડે છે. નદીની ઉપરની બાજુએ બે માઈલ સુધી વહાણો રહી શકે છે, તેથી હાથીદાંત અને સોનાની રેતી લેવા ઘણાં વહાણો અહિં આવે છે. આ વેપાર માટે ઇંગ્લિશ વહાણો થોડાં આવે છે, પણ પોર્ટુગીઝો ત્યાંના વતનિયો સાથે વેપાર ચલાવે છે. અહિં ન્હાના ન્હાના સત્તાધીશો (ઠાકરો) ઘણા છે પણ તે બધા એકની હકુમત નીચે છે, અને તે, જ્યાં વહાણો છીપે છે ત્યાં આગલ એક ગામ છે તેમાં રહે છે.

૧૫ ફીટના ઘેરાવાનાં ગોળાકાર, ચોરસાં સ્તંભોમાં અહિંના દેશિયો વસે છે; તેઓ ભલા અને શાન્ત સ્વભાવના છે, પણ ઘણા ચંચલ અને પૂર્ણચેલા જણાય

છે, અને દરેક વસ્તુની મૂલ્ય કરતાં ત્રણ ઘણી કિંમત બતાવે છે. નદીના મુખ આગળના લોકો મીઠાની છે. અઘાતપરના લોક કરતાં, દેશની અંદરના માગના લોક ઘાતકી અને દગલબાજ હોય છે, માટે તેમની સાથે વ્યવહાર કરતાં બહુ સાવચેતી રાખવી પડે છે.

આયાત અને નિકાસ.

મોઝામ્બિકથી પોર્ટુગીઝો અહિં અગત્ય પ્રમાણે વ્હાણો મોકલે છે. મલબાર કિનારા ઉપરથી (Persees) પારસિયો પળ ન્હાનાં વ્હાણો મોકલેલાં છે. આયાત માલમાં arrange, મળકા, બટન, પીતલના વાઢા, છરી, ચાકુ વગેરે કાપવાનાં હથિયાર, ત્રાંબું, લ્હોડું, કાપડ, પીપ, ખાંડ, દારૂ, તંબાકુ અને પ્હેરવાનાં કપડાં આદિ તેમના ઉપયોગનો માલ આવે છે, તેને બદલે નિકાસમાં હાથીદાંત એ મુખ્ય વસ્તુ છે. અહિંથી પોર્ટુગીઝો મોઝામ્બિકમાં ગુલામો લઈ જાય છે. amburgis અહિંથી મળે છે, અને સોનાવાઢી રેતી પણ થોડા જથ્થામાં મળી શકે છે. ગેંડાના દાંત બહુ સસતા મળે છે, પણ હાથી-દાંતનો ભાવ તેઓ આકરો લે છે, અને તેના બદલામાં કાપડ મળે તોજ તે આપે છે. ગલ્લિયલ કાપડ તેઓ પેહેરે છે, તેથી તેવું પસંદ કરે છે.

દરિયા ઉપરં એક માણસ રહે છે, તે જઘરાજા કેહેવાય છે. જેવું વ્હાણ આવ્યું કે તુરત તે પોતાના સરદારને (ચીફને) સ્વર પહોંચાડે છે. તે આવીને તેમને એક બઢદ આપે છે. તમે તેને ઇનામમાં જૂનાં પૂનાં લુગડાં અને દારૂ આપો ત્યાર પછી હરકોઈ વસ્તુ તમને વેચાતી મળી શકે છે. જો તમે આ જઘરાજા સાથે પાંશરા ચાલો તો તે ઘણી વાતે ઉપયોગની થઈ પડે છે. તે ઘણાં ઢોર રાખે છે, તમારી સાથે વ્હાણમાં રોકાય છે, તમે કિનારે ઉતરો ત્યારે તમારી સાથે આવીને તમારા વેપારના કામમાં મદદ કરે છે. સુરતી જાડાં કપડાં તમે આપો તો તેને બદલે તમને જે સ્કોરાકની વસ્તુ જોઈયે તે મળી શકે.

(૩) ઇન્હામબાન.

કોરીનટીસ કેપની ઉત્તરમાં ૫ લીગને છેટે, આ અઘાતની પૂર્વમળીની હંદ છે. પશ્ચિમ મળી ત્રણ માઈલ ઉપર નદીનું બારું છે. આ બારાથી આઠ માઈલને છેટે ઇન્હામબાન શહેર છે. અહિં પોર્ટુગીઝોનો રેસિડેન્ટ રહે છે, અને તેના રક્ષણ માટે થોડી લશ્કરી ટુકડી પણ રાખવામાં આવે છે. ગુલામો વેચાતા લેવા માટે મોઝામ્બિકથી અહિં વ્હાણો આવતાં ત્યારે તેઓને સોનાના મિશ્રણવાઢી રેતી અને હાથી દાંત સાથે ગુલામો મળી શકતા હતા પણ અહિં વેપાર બ્હોઢો નથી.

સોફાલા.

નદીની ઉત્તર બાજુએ સોફાલા ગામ છે. અહિં પળ માણસો સહિત પોર્ટુગીઝ રેસિડેન્ટ રહે છે. તેમજ કેટલાક વેપારિયો પળ છે, તેઓને સોનાવાઢી રેતી, હાથીદાંત, આદિ વેચાતાં મળે છે. મોક્ષામ્બિકથી વર્ષમાં એક વાર વ્હાળ આવે છે. કેપ આફ ગુડહોપ શોધી ક્હાઢ્યા પછી, તુરતજ, સોફાલાનો પત્તો પોર્ટુગીઝોને મળ્યો છે. ૧૫૦૭ માં આરબ વેપારિયો તરફથી તેમને અહિં હરકત કરવામાં આવી હતી, તોપણ, તે સમયે તેમણે ત્યાં ગઢી બાંધી ત્યારથી તેઓએ કબજો રાખેલો છે, પળ ત્યાંની હવા સારી નથી.

આયાત નિકાસ.

ઉપર જણાવેલી વિગતનો માલ, દેશિયોના ઉપયોગ માટે મોક્ષામ્બિકથી અહિં લાવવામાં આવે છે, તેને બદલે, પ્રથમ જણાવ્યા પ્રમાણે, માલ તેઓ ત્યાંથી લઈ જાય છે. સોફાલાની પાસે સોનાની ઝાંણ છે ત્યાંથી ૨૦,૦૦,૦૦૦ Metigal સોનું દર વર્ષે ક્હાઢવામાં આવતું તેનું મૂલ્ય ૧૬,૬૬,૬૬૬ પૌંડ થાય છે. ગુલામોનો વેપાર પળ અહિં ઘણો ચાલતો. આરબો પળ અહિં આવીને ઘણો વેપાર ચલાવે છે. છાના છૂપા વેપારકરનારા ઉપર ચોકશી રાખવાને પોર્ટુગીઝ રેસિડેન્ટો રાખવામાં આવે છે, તો પળ, કમાણ્ડનની મેહેરબાની મેલવી લેવામાં આવે તો બધું થઈ શકે છે.

એમકેહેવાય છે કે, ફ્રેન્ચ અને યુરોપીય વ્હાળો અહિં જુદે જુદે ઠેકાણે ઉતરીને, અહિંના દેશિયોને લલચાવીને વ્હાળમાં ચઢાવીને લેઈ જવામાં આવતા, અને ગુલામ તરીકે વેચી દેતા હતા. તેથી લોકો યુરોપિયનોથી બહુ ભડકતા રહેતા. કેપ આફ ગુડ હોપથી વ્હાળ લાવી તેમાં ગુલામો લઈ જવામાં આવતા. એકવાર ત્યાંના ચિફના દીકરાને, સોફાલાની દક્ષિણે ચુલાવાન (Chulawan) બેટ છે ત્યાં રાખેલા વ્હાળમાં, તેના ઘણા માણસો સહિત, દોન્તીદાવો બતાવી લલચાવીને ચઢાવી લઈને ઘણા ગુલામો સહિત વ્હાળ પાછું જતું રહ્યું. આ પ્રમાણે ઘણા ગુલામોને છેતરપંડીથી પકડી લેવામાં આવતા એમ માનવાને કેટલાંક આવાં કારણ મળી આવે છે.

QUILIMANE.

કિલિમાના. (૬)

કિલિમાના નદીના બારાથી સુમારે ૫ લીગને છેડે, ઉત્તર મળીની બાજુ ઉપર, આ શહર છે; તેમાં સુમારે ૬ હજાર માણસોની વસ્તી છે. ત્યાંથી ૬૦ લીગને છેડે

દક્ષિણ ૧૭°-૩૭' ઉપર સેના કરીને મુખ્ય વાસ નદી કાંઠે છે, ત્યાં નાવોમાં માલ ઉતારીને લઈ જાય છે. પ્રતિવર્ષે ઘણા જથામાં સેનામાં સોનું મઢી આવે છે, પણ તે ૧૯ કરંટની કસોટી કરતાં વધારે વરનું હોતું નથી.

દેશની અંદરના ભાગના રેહેવાસી લોકો, બે અથવા ત્રણ માસની મુસાફરી કરીને, સેનામાં વેપાર માટે આવે છે, અને સોનું, હાથીદાંત, શિંગડાં, ચામડાં, વેચીને યુરોપીય અને હિંદનો માલ લે છે. આ વેપારમાં પોર્ટુગીઝોને ઘણો લાભ મળે છે અને તેથીજ આ દેશ તેમને પિરુજેવો માની લેવાનો છે, કેમ કે, અહિં એટલું વધુ સોનું નીકળે છે કે, લોકો વાસણ પણ તેનાં જ બનાવે છે.

મોઝામ્બિક-(૪)

આફ્રિકાના પૂર્વે કિનારાનું પોર્ટુગીઝોનું મુખ્ય સ્થાન છે, અને તેના તાબામાં બીજાં સંસ્થાન મૂકવામાં આવ્યાં છે. ઉત્તરમાં ડેલગાડોથી દક્ષિણમાં ડેલાગોઆ અંતરે સુધી ૧,૪૦૦ માઈલની લંબાઈનો આ પ્રદેશ થાય છે.

અહિં લ્હોડું, ત્રાંબુ, તથા કોયલાની ધાણો છે. સોફાલા પ્રાન્તની પેટે, મોનાની માટી પણ મઢી આવે છે. અંબર કરીને મુગંધીમય પદાર્થ ઘણો નીકળી આવે છે. જાર, બાજરી, મઘાઈ, રતાલુ, સૂરણ, કપાસ અને તંબાકુની નિપજ થાય છે. માલના નિકાસમાં, મુખ્ય સોનાની માટી, હાથીદાંત, મીણ, ગુંદર છે. તથા ગુલામ પણ હતા. બર્બેરા અને હરર ગામથી હુંદદાણા લઈ જવામાં આવે છે.

મોઝામ્બિક બંદર ઉત્તમ પ્રકારનું છે. એના દક્ષિણ બારા મળી સેન્ટ જાગો અને સેન્ટ જ્યોર્જ બેટ આવેલા છે. મોઝામ્બિકનો ઘેરાવો ત્રણ માઈલ કરતાં વધારે નથી. એની પશ્ચિમ બાજુએ બંદર છે.

સન ૧૪૯૮ માં વાસ્કો ડી ગામા અહિં પ્રથમ આવ્યો, તે વેળાએ, આ શહેર માટે એમ લખવામાં આવ્યું કે “ વેપારિયોથી ભરેલું આ મ્હોટું શહેર છે. હિંદના મૂર (અથવા આરબ) લોકો સાથે તેઓ મૂલ્યવાન સ્ત્રવેરાત, તેજાના અને બીજી વસ્તુઓનો વેપાર કરે છે.” ડી ગામાને તુર્ક જાણીને તેની સાથે સારો મિત્રભાવ, અહિંના રેહેવાસિયોએ જનાવ્યો, પણ પછવાડેથી જાણવામાં આવ્યું કે તે તો ક્રિશ્ચિયન છે, એટલે, તેમનું કાટલુ કહાડવાની યુક્તિ રચી, પણ સારા માગ્યે, તે વાત જાણવામાં આવી ગઈ, એટલે, ડી ગામા બંદરમાંથી ધસી ગયો, તે પહેલાં એને પાણી જોડતું હતું તે જોરાવરીથી લીધું, અને પછીથી, તોપોનો મારો ચલાવીને શહેરના ઘણા ભાગનો નાશ કરી નાંખ્યો. ૧૫૧૦ માં ત્યાં

વચાર ઘાલવાની પરવાનગી મેલવી, તે એટલા માટે કે, તેમનાં આવતાં જતાં વહાણોને વિસામો લેવાને સુગમ પડે. તેઓએ ત્યાંના રેહેવાસિયોને કહાડી મૂક્યા, ત્યાર પછી ૧૬૦૩ માં ડચોએ તેમને હરકત કરવા માંડી, પણ તેમાં તેઓ ફાવ્યા નહિ, એટલે પોર્ટુગીઝો તે દિવસથી તે આજ સુધી, એનો ભોગવટો કરે છે. પ્રથમ તો આ જગ્યા રોગી હતી, પણ હવે તેમાં સુધારો થયો છે.

મોઝામ્બિકની આસપાસ જબરો કિલ્લો છે, કેટલાંક મ્હોટાં ચર્ચો છે, મઠ છે, અને પ્રસિદ્ધ હમારતો છે. ઘણાં ઘરની બાંધણી સારી છે, પણ ઘણે ભાગે તેમાં સ્પષ્ટાં છે. પાણીની અછત હોતાં, કોટની અંદરની બાજુએ મ્હોટી ટાંકી બાંધી છે.

હિંદ મળી જતાં આવતાં વહાણો અહિં થોભે છે. પાસેના કિનારાની જગ્યાઓ સાથે મ્હોટો વેપાર ચાલે છે તેમાં ગુલામો દર વર્ષે દશ હજાર સુધી મોરિશિયા અને બુર્બાન લઈ જવામાં આવતા હતા. તેમજ હિંદ અને બ્રાઝિલના કાંઠા સાથે પણ વેપાર ચલાવતા હતા.

ગુલામના વેપારનું મહા ઘાતકી કામ બંધ કરવા માટે બ્રિટિશ સરકારે સ્તુલ્ય પ્રયત્ન કર્યો છે. વેપારના કોલકરાર પોર્ટુગીઝ સરકાર સાથે ૧૮૧૦ ના ફેબ્રુઆરી માસની ૧૯ મી તારીખે થયા તેમાં આ ધિઃકારવા લાયક વ્યાપાર બંધ કરવાની એક કલમ દાખલ કરી છે, પણ એથી જોડ્યે તેવી મતલબ તે સમયે બર આવી નહતી.

આયાત અને નિકાસ.

પ્રથમ અહિંયાં પ્રતિ વર્ષે ૧૦ હજાર ગુલામોનો સોદો થતો હતો. અને દરેક ગુલામના ૪૦ થી ૫૦ ડાલર ઉપજતા હતા. સેના અને સ્ત્રીઓમાંથી જથાબંધ સોનું દર વર્ષે આવે છે, તેમજ અંબર, હાથીદાંત, કોલંબોનાં મૂલિયાં, કાચબાની પીઠિકા, અને કાંડિયો જથાબંધ વેચાય છે.

બ્રિટિશ ઇન્ડિયા અને મોઝામ્બિક વચ્ચે ઘણો સારો વેપાર ચાલે છે.

૧૮૦૫ માં નીચે પ્રમાણે માલ આયાત થયો હતો. બંગાળના હિસાબમાં વીજો માલ મઠી જવાથી તેનો ચોક્કસો હિસાબ રહ્યો નથી પણ મદ્રાસ અને મુંબઈની આયાત બરાબર નંધાઈ છે:—

मालनो प्रकार.	फोर्ट सेंट ज्योर्ज शिकाई रुपिया.	मुंबई शिकाई रुपिया.	कुल.
जुदी जुदी जातनुं कापड.	२९,४६७	२,६७,२९३	२,९६,७६०
काचना मणका	...	१०,७३६	१०,७३६
चीनाई वासण.	२,२७५	४,०३२	६,३०७
रमकडां.	...	२,२७१	२,२७१
धातु.	३,५७५	...	३,५७५
काचनां वासण.	१,२८६	...	१,२८६
प्रचूर्ण—तेमां ब्रिटिश माल.	६,५३१	१०,५९२	१७,१२३
कुल शिकाई रुपिया...	४३,१३४	२,९४,९२४	३,३८,०५८

निकास.

मोक्षाम्बिकथी मात्र मुंबईमां माल आव्यो तेटलानो हिसाब नीचे प्रमाणे छे:—

हाथीदांत.	शिकाई रुपिया.	१,२२,६९७.
काचबानी पीठिका.		२,६८४.
प्रचूर्ण—तेमां गांधियाटु, कारियो ई०		७,२९१.
रोकड.		७,६१३
शिकाई रुपिया		१,४०,२८५.

खोराकी माल माटे मोक्षाम्बिकने मादागास्कार उपर आधार राखवो पडे छे तेथी ते मोघो पडे छे.

આજ્ઞા સંસ્થાનનું ક્ષેત્રફલ ૩ લાખ ચોરસ માઈલ થાય છે, તેની વસ્તી ૩૨ લાખ કરતાં વધારે નથી. તેમાં ૧૦ હજાર યુરોપિયનો છે. વસ્તીના ૯૦ ટકા બાળા જાતિના હબશિયોની છે. મોક્ષામ્બિક પરગણામાં **લારેંકો મારક્વીક્ષ**માં ગવર્નર જનરલ રહે છે. એક કૌંસિલ પળ ઠરાવવામાં આવે છે, તેમાં કેટલાક સરકારી નોકરો અને કેટલાક પસંદ થયેલા સભ્યો દાખલ કરવામાં આવે છે. ઉપજ એકઠી કરવાને ધણા ભાગનો ફજારો આપવામાં આવે છે.

ખનિજ. કોલસો, લોખંડમિશ્રિત પથ્થરો, malachite, ત્રાંબુ, સોનું, પેટ્રોલિયમ, અને bitermen.

ખેતીવાડીની નિપજ. ઘઉં, પ્રચૂર્ણ અનાજ, શેલડી, ડાંગર, મોંયસિંગ, બુંદદાળા, અને તંબાકુ, એ મુખ્ય છે.

નિકાસ. રબ્બર, ખાંડ, કોલસા, મધમાખીનું મીળ, નાલ્કિયેર, કોપરાં, mangrove bark, હાથીદાંત, ઢોર, ચાંમડાં અને છાલો, મોંયસિંગ, કપાસ, તંબાકુ, અને સોનું. ત્રણ કરોડ એસ્ક્યુડોનો વાર્ષિક વ્યાપાર ચાલે છે. ૧૯૧૨-૧૩ ની સરકારી ઉપજ ૫૮,૮૦,૦૦૦ ની, તથા ખર્ચ ૫૮,૫૩,૦૦૦.

રેલવે. ૧૯૧૦ માં ૪૦૦ માઈલ રેલવે ચલાવવામાં આવી હતી. જલ-માર્ગની સોડ પળ કેટલીક છે.

શિપિંગ-વહાણવટુ. ૧૯૦૯ માં ૧,૭૫૩ વાહાણો, ૩૪ લાખ ટનનાં, મુખ્ય ત્રણ બંદરે, માલ લઈ આવ્યાં હતાં. એક ગવર્નર જનરલ અને બીજા ગવર્ન-રોથી દેશનું રાજ્યકામકાજ ચલાવવામાં આવે છે.

આ સંસ્થાનનો બ્રિટિશ હિંદ સાથે વ્યાપાર ચાલ્યો તેનાં બે પત્રક અહિં દાખલ કરવામાં આવે છે.

पोर्तुगीस पूर्व आफ्रिकामां, ब्रिटिश हिन्दुची माल निकास थयो तेनुं पत्रक.
सन १९०७-८ थी ते १९१२-१३ सुधी. अंक. १५

साल	केटलाक पौडनो माल.		कुल
	हिन्दनो	परदेशी	
१९०७-८	२,६९,६३९	६३,८२७	३,३३,४६६
१९०८-९	२,३७,४१२	५५,१२७	२,९२,५३९
१९०९-१०	२,७१,७१३	६९,७६९	३,४१,४८२
१९१०-११	२,९७,५४०	९६,२१२	३,९३,७५२
१९११-१२	३,०६,६०८	७६,२३८	३,८२,८४६
१९१२-१३	३,९४,४८१	८१,८२०	४,७६,३०१

પોર્ટુગીસ પૂર્વ આફ્રિકામાંથી હિન્દમાં, શો શો માલ, કેટલા પૌંડનો આયાત થયો તેનું પત્રક. સન ૧૯૦૮-૯ થી તે સન ૧૯૧૨-૧૩ સુધી. અંક. ૧૬

પદાર્થનું નામ.	૧૯૦૮-૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩
સ્વાપીવાની ચીજો					
જુવાર ને બાજરી	૧,૪૮૦	૧,૦૧૭	૭૯	૫૦૧	”
બીજા દાણા	૪૯૦	૮૫૩	૨૬૬	૯૩	૪૮
કુલ	૧,૯૭૦	૧,૮૭૦	૩૪૫	૫૯૪	૪૮
બીજા પદાર્થ	૨૨૬	૨૧૯	૪૭	૫૮૮	
સ્વાપીવાની ચીજોનું					
કુલ	૨,૧૯૬	૨,૦૮૯	૩૯૨	૧,૧૮૨	
ધાતુ અને તેની બનાવટની ચીજો	૨૦૮	૩૪૩	૮૨૦	૫૨૭	
રસાયણી પદાર્થ, ગાંધિયાટુ, દવા, રંગવાની અને ચામડાં કમાવવાની ચીજો	૬૫	૨૭		૧,૯૯૩	
તેલ	૦	૦	૦	૧૬	
કાચા પદાર્થ અને અનઘડ ચીજો—					
કોલસો	૧૦,૮૩૧	૬,૨૩૫	૧૫૬	૪,૨૫૦	૫૭,૮૩૫
હાથી દાંત	૧,૧૫૬	૭૦૪	૧૦૩	”	૯૭
બિયાં	૧,૪૦૦	૨,૦૩૪	૯૭,૭૨૩	૨,૦૨૨	૭૨૩
કાંઢિયો	૧,૧૮૮	૨,૪૭૬	૨,૨૪૧	૧,૬૮૬	૧,૨૩૯
કમાવાનાં ચામડાં	૧૯૩	૨૩૦	૨૧૬	૨૨૦	
ગણતરીમાં નહિ આવેલા એવા પદાર્થ	૯૦૨	૮૯૪	૫૪૩	૩૯૧	
કુલ	૧૫,૧૪૦	૧૨,૫૭૩	૩,૬૫૬	૮,૫૬૯	
બનાવટના અને અર્ધ બનાવટના પદાર્થ					
પરવાળાં	૦	૦	૦	૧,૪૯૭	
બીજા પદાર્થ	૧૪૧	૧૧૫	૨૬૩	૨૨૯	
કુલ	૧૪૧	૧૧૫	૨૬૩	૧,૭૨૬	
એકંદર આયાત	૧૮,૩૫૧	૧૫,૧૪૭	૫,૫૯૩	૧૫,૦૦૭	૬૪,૩૧
				૨૩,૫૧૭	

મદીરા.*

ઉત્તર આટલાન્ટિક મહાસાગરમાં અને આફ્રિકાની પશ્ચિમમાં, ત્રણ બેટનું જુમજુ છે તેને મદીરા કહે છે.

૧. પોર્ટો સ્યાન્ટી,
૨. ડેક્કર્ટ-વેરાળ,
૩. મદીરા.

૧૩૪૪ માં, એક અંગ્રેજી વહાણ પ્રથમજ ત્યાં તોફાનને લીધે ગયેલું, તેમાં, એક મડમ અને તેનો ધણી મિ. મ્યકમ (Macham) મદીરામાં ઉતર્યા હતાં, તેમાંથી છેવટે મડમ મરી જતાં, તેની ધોર ત્યાં ચળેલી છે તે વાત ફિરંગિયો પળ માન્ય રાખે છે. ફિરંગિયો અહિં ૧૪૧૯ માં આવ્યા, ત્યારથી તે ૧૮૦૧ સુધી, આ બેટનું ઉપરીપણું તેમણે ભોગવ્યું. જુઆન ગોનઝાલેઝનને પ્રિન્સ હેનરિયે શોધ માટે મોકલેલો, તેણે આ શોધ પ્રથમ કહ્યો એમ મનાય છે. અંગ્રેજો ત્યાર પછી ધણી થયા, પણ પોર્ટુગાલ સાથે સલાહ થતાં, તેમને તે પાલું ૧૮૧૪ માં સોંપ્યું. તે પેહેલાં ફ્રેંચોના હુમલાને પ્રસંગે, પોર્ટુગાલની રાણીના ટ્રસ્ટી તરિકે, ૧૮૦૭ ના ડિસેમ્બર માસની ૭ મી તારીખે અંગ્રેજોના વહિવટમાં આવ્યું હતું, ત્યારથી, તેઓ આ બેટ સાથે વ્યાપાર ચલાવવા માંડ્યો.

મદીરા બેટની લંબાઈ આશરે ૪૬ મૈલ અને પહોળાઈ ૭ મૈલની છે; તેનું ક્ષેત્રફલ સુમારે ૩૦૦ ચોરસ માઈલ છે. તે અરસામાં ૧,૧૦,૦૦૦ માણસની વસ્તી તેમાં હતી. તેમાં તેની રાજધાની ફૂનચાલ (Funchal) છે તે મદીરાનું સ્વિટ્ઝરલંડ કહેવાય છે. તેમાં ૨૦,૦૦૦ માણસની વસ્તી હતી.

અહિંની વસ્તીને માટે જોડતો માલ પોર્ટુગીઝ વહાણોમાં લિસ્બનથી, અથવા તો, ઇંગ્લંડથી બારોબાર આયાત કરવામાં આવતો હતો, તેમાં સાવુ અને તંવાકુ તો માત્ર ત્યાંની સરકાર પૂરી પાડતી હતી, બીજા વ્યાપારીને પરવાનગી ન હતી. અનાજના પાકની અછતને લીધે અક્ષોર અને અમેરિકાથી તે પૂર પાડવામાં આવતું.

મદીરા પહાડી પ્રદેશ જણાય છે, પણ તે લીલો છે. પહાડોમાં પડેલા ચીરા, ચોખા મીઠા પાણીના ઝરાથી ભરેલા રહે છે. દરિયો પણ કિનારા આગળ ઘણો

* “પોર્ટુગીઝોનો પૂર્વપ્રદેશ સાથે વ્યાપાર” એવા નામના પ્રકરણને પૃ. ૨-૩ માં મદીરા વિષે સૂચન કરેલું છે તે જુવો.

ઉંડો છે, એટલે ૫૦ ફર્ધમથી (વામ અથવા છ ફુટની લંબાઈ) ઓછો નથી, માત્ર ફૂનચાલ આગળ ૩૦ થી ૩૫ ફર્ધમ પાણીમાં વ્હાળો નાંગરે છે. ઉત્તર ભળી શંકુ આકારનો ધરાવે છે તે સમુદ્રની સપાટીથી ૧,૦૦૦ ફીટ ઉંચો છે. ઇશાન કોણમાં (C. Pargo) સી પાર્ગો છે તે ૪,૦૦૦ ફીટ ઉંચો છે. પુટા એસ લોરેન્સો પૂર્વેને છેડે છે, તેની લંબાઈ ૬ માઈલની છે ને પ્હોઝાઈ ૧ માઈલની છે; તેની ઉંચાઈ બીજા કરતાં વધારે નથી, પણ તે દરિયામાં ધપી ગયેલો સુંદર દેખાય છે. આવા પ્રદેશમાં દ્રાક્ષના માંડવાની કટારો સપાટીથી ૨,૩૦૦ ફીટની ઉંચાઈએ શોભી રહે છે. અને જ્યાં ને ત્યાં લીલોતરી જોવામાં આવે છે. શ્વાસોદ્વાસ લેવાની નઠ્ઠીના રોગવાળા દરદિયો તો પરદેશથી અહિં શ્વાસ કરીને હવા શ્વાસ આવે છે, અને સાજા થઈ પાછા જાય છે. અહિં ત્રણ નદિયો બેટના ઘણા ભાગ ઉપર વહેતી ચાલે છે. જે ધોધવા ૧,૦૦૦ ફીટની ઉંચાઈથી ધસી જતા વહે છે તેનું પાણી વ્યર્થ ન જવા માટે, ૧૮૪૦ ની સાલમાં, મ્હોટું બાંધકામ કરવામાં આવ્યું છે. ૧,૨૦૦ ફીટની ઉંચાઈના પ્રદેશની નીચેનો તલ્લિયાનો ભાગ છે તેમાં ઉષ્ણ કટિબંધમાં ડાઘ-જાડ-જુરી, તાડ, જાયફલ, (Guava), કેળ, (Banana), કાફીનાં જાડ અને બીજાં ગરમ પ્રદેશમાં થતાં જાડ જોવામાં આવે છે, તેથી ઉલટું તેના માથા ઉપર ૩,૪૦૦ ફીટની ઉંચાઈએ ચેસનટ, બીટ, અને બીજાં યુરોપિયન જાડ અને મહાગનીનાં વૃક્ષ જોવામાં આવે છે. તેની સાથે પાઈન, હેલ્થ અને ચાર ઉગે છે. ત્યાં ગાયો ઓછી છે તેથી દૂધ મોંઘું પડે છે. ઘોડાનો બહુ ઉપયોગ થતો નથી. સ્પાનિશ ઓલાદનાં ગધેડાં અને ચત્તર ભાર વહન કરવાના કામમાં લેવાય છે.

અહિં સર્વ કરતાં વધારે લહેજત દ્રાક્ષની છે. આ દ્રાક્ષની ઉત્પત્તિ અહિંની સ્વાભાવિક નથી, પણ ક્રીટ વેટમાંથી લાવીને અહિં વાવણી કરવામાં આવી છે અને તે ૧૪૨૧ માં પોર્ટુગીઝના મહાન્ હેન્રી રાજાની આજ્ઞાથી વસાવણી થતાં આગેલી છે. ત્યારપછી, આ ભોંય રસાળ અને જ્વાળામુખીની અસરવાળી હોતાં, તે દ્રાક્ષને ઘણીજ માફક આવી ગઈ છે.

ત્યાં પાંચ પ્રકારની મદિરા (દ્રાક્ષાસવ) થાય છે, તે ઉપરાંત, બીજી ચાર પ્રકારની થાય છે. તેમાં હિંદમાં ત્રીજા નંબરની આયાત થાય છે.

પ્રતિવર્ષે ૧૫ થી ૧૭ હજાર પીપ મદિરાનો નિકાશ થાય છે, તે ઉપરાંત ૫,૦૦૦ પીપ ત્યાંના રેહેવાસિયોમાં ખપી જાય છે.

एक पीपमां १२६ ग्यालन मदिरानी गणत्री थायछे.

सन १७९३ मां एक पीपनुं मूल्य ३५ पौंड हतुं ते वधीने १८११ मां ५४ पौंड थयुं हतुं.

सन. १८०५ कां हिन्दमां मदिरानां पीप ६,२६० आयात थयां हतां. १८१० ना डिसेम्बरनी १ ली तारीखे मुंबईमां प्रति पीपनो भाव शिकाई रुपिया ३७९-२९-१ (पावलां ने रेष) हतो.

१८०२ थी १८०६ सुधी मद्रासमां १५,१४, ०६४ रुपियानो द्राक्षासव खप्यो हतो; तेमज, मुंबई खाते ४,६९,६०५ रुपियानो वाईनदारु खप्यो हतो. बीजा ठेकाणानो बराबर हिसाब हाथ लाग्यो नथी. परंतु १८०५ मां बधां मळीने हिंदमां ६,२६० पीपनी आयात थयेली जणाय छे,

ग्रेट ब्रिटनमांथी मदीरामां १७९३ थी १८०९ सुधी. ३२,७८,०४३ पौंडनो माल आयात थयो हतो, अने २,१६,१६७ नो माल इंग्लंड गयो हतो, त्यां दारु जेटलो गयो तेटलानी जकात त्यांनी सरकारने ६,६२,०४०-११-३ उपजी हती. . .

आ बेट साझे अमेरिकानो व्यापार बृहोळो चालतो हतो. १८०५ ना सेप्टेम्बरथां ते १८०६ ना सेप्टेम्बरनी आखरी सुधीमां

अमेरिकानी निपजमांथी मदीरामां

माल आव्यो हतो तेना डालर.

५,२८,३७५.

तेमज, बीजा देशनी पेदाशनो माल

तेओए त्यां मोकल्यो तेना डालर.

६२,१९४.

कुल डालर. ५,९०,५६९.

मदीरानो दारु अमेरिकामां घणो वपरातो हतो. एक पीपना १६० डालर सरैराश उपजता हता २,६९० पीप सहज खपी जतां हतां.

१८०० मां मदीरामां आयात नीचे प्रमाणे थई हती.

ब्रिटिश मालनी आयात पौंड.

१,७१,०८२-६-११

परदेशी मालनी आयात पौंड.

१६,०४८-१३-८

.

कुल. १,८७,११३-०-७

અક્ષોર અને મદીરામાં આયાત, અને ત્યાંથી ઇંગ્લંડમાં નિકાશ:—
પરદેશી અને કલનીની નિપજ ને બનાવટનો માલ:—

સાલ.	પરદેશી અને કલનીનો માલ.	ઇંગ્લંડ સુધાંત આયાત:—	નિકાશ:—
૧૮૯૩	૨૨,૧૦૩	૧,૬૦,૫૬૦	૧,૧૪,૨૩૧
૧૮૯૪	૨૩,૧૭૮	૧,૫૯,૮૯૮	૧,૩૦,૮૬૨
૧૮૯૫	૨૯,૨૭૦	૧,૫૪,૦૭૪	૧,૨૭,૨૫૨
૧૮૯૬	૨૭,૮૦૮	૧,૫૨,૫૧૪	૧,૩૪,૪૬૨
૧૮૯૭	૨૧,૫૨૫	૧,૭૩,૦૭૪	૧,૫૧,૦૩૩
૧૮૯૮	૧૯,૧૧૫	૧,૬૬,૧૬૫	૧,૭૫,૩૧૨
૧૮૯૯	૨૬,૬૦૨	૨,૩૧,૨૬૯	૧,૫૫,૯૬૨
૧૯૦૦	૩૩,૩૯૩	૭,૮૭,૧૭૯	૧,૪૫,૪૩૩
૧૯૦૧	૩૨,૦૩૪	૯,૪૩,૭૬૩	૧,૪૪,૮૧૧
૧૯૦૨	૨૨,૨૦૨	૩,૩૨,૭૦૨	૧,૪૫,૫૫૪
૧૯૦૩	૨૨,૬૦૫	૨,૭૨,૬૬૩	૧,૫૬,૫૬૦
૧૯૦૪	૨૭,૦૧૭	૨,૫૮,૦૧૦	૧,૩૬,૫૬૧
૧૯૦૫	૩૧,૧૮૦	૨,૧૬,૭૨૭	૧,૫૪,૨૪૬
૧૯૦૬	૩૯,૭૪૨	૨,૬૧,૩૦૪	૧,૬૧,૨૯૯
૧૯૦૭	૩૪,૭૧૫	૩,૧૦,૨૯૦	૧,૩૭,૨૭૯

પરિશિષ્ટ અંક. ૬

સ્પેનની જાણવા જેવી વિશેષ હકિકત.

સ્પાનિયર્ડોનો શોધ અને વ્યાપાર, એવા નામનું પ્રકરણ પૃ. ૬૫ માં સમાપ્ત થાય છે તેના અનુસંધાનમાં નીચેની બીના ઉપયોગી છે.

સ્પેનનાં પરગણાંની નવી વ્યવસ્થા સન ૧૮૩૩ ની સાલે કરી છે, તે પ્રમાણે, તેની સંખ્યા ૪૯ થાય છે. આખા દેશનો વિસ્તાર ૧,૯૪,૭૦૦ ઇંગ્લિશ ચોરસ માઈલ છે.* તેમાં, ૧૯૧૦ ની ગણતરી પ્રમાણે, ૧,૯૫,૮૮,૬૮૮ માણસોની વસ્તી છે.

૧૯૧૧ માં	૬,૨૫,૧૭૨	બાલકો જન્મ્યાં.
„	૧,૦૫,૦૧૧	બહારથી માણસોની આયાત થઈ.
	૭,૩૦,૧૮૩	કુલ વધારો થયો.
„	૪,૬૩,૬૭૮	મરણ થયાં.
„	૧,૭૫,૫૬૩	બહાર નિકાશ થઈ.
„	૬,૪૯,૨૪૪	માણસોનો ઘટારો થયો.
આ હિસાબે	૮૦,૯૩૯	માણસોનો ૧૯૧૧ માં વધારો
મજરે ગણતાં	૧,૯૬,૬૯,૬૨૭	માણસો ૧૯૧૧ માં થાય છે.

આ વધી વસ્તી સ્પાનિયર્ડના નામથી ઓઝલાય છે, પણ તેમાં ૫ લાખ બાસ્ક (Basques) કહેવાય છે, તેઓનો વસવાટ ઉત્તર ભણીમાં છે. તે સિવાય કેટેલાન (Catalans) ની વસ્તી દેશની ઇશાન કોણમાં છે; ગલિશિયન જાતિના લોકો વાયવ્ય કોણમાં વસે છે. આખા દેશમાં ૪ હજાર જ્યૂ-યાહુદિયો વસે છે. તે બાદ કરતાં આખી વસ્તીનો ધર્મ, રોમન ક્રિસ્થોલિક છે. છૂટા છવાયા પ્રોટેસ્ટન્ટ ધર્મ પાલે છે.

સ્પેનની સ્થિતિ સમજવા માટે તેનો ઇતિહાસ સંક્ષેપમાં પરિશિષ્ટ અંક ૧ પૃ. ૬૬ થી આપવામાં આવ્યો છે. હવળાં રાજ્યકર્તા અષ્ટમ આલ્ફોન્સો છે. એનો જન્મ મે ૧૭, ૧૮૮૬ માં છે, અને રાજ્યાભિષેક મે ૧૭, ૧૯૦૨ માં થયો છે. તે મે ૩૧, ૧૯૦૬ ને દિવસે ઈટનબર્ગની કુમારી વિક્ટોરિયા યુજિનિયા

*૧,૯૧,૮૯૩ ચોરસ માઈલ સંકેત સ્પેનના છે, તે ઉપરાંત, બલીરિકના ટાપુ-૪ મ્હોટા અને ૧૧ ન્હાના, મધ્ય સમુદ્રમાં છે તે, અને કનેરીના ટાપુ જે આટલાન્ટિકમાં છે, તથા જે મોરોક્કોને કાઠે છે તે સ્યુટા, એઓનો સમાસ સ્પેન મેગો થાય છે.

ઘેરે પરણ્યો છે. તેના યુવરાજનો જન્મ મે ૧૦, ૧૯૦૭ માં થયો છે, તે ઇન્ફન્ટ આલ્ફોન્સો આસ્ટુરિયાસનો પ્રિન્સ (કુમાર) કહેવાય છે. આલ્ફોન્સોના અંગના બનાવ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે, બધા મે માસમાં બન્યા છે, તેથી મે માસ સાથે એને સારી લેનાદેવી હોય એમ કલ્પના થઈ શકે.

ધારા બંધારણ.

ધારા બાંધનારી સભા જે કોર્ટીસના નામથી પ્રસિદ્ધ છે, તે બે હાઉસની બનેલી છે. અપર હાઉસને સ્નેટ કહે છે, અને લોઅર હાઉસને ચેમ્બર ઓફ ડેપ્યુટીઝ કહે છે. સ્નેટમાં ૩૬૦ સભાસદ રાખવામાં આવે છે, તેમાંથી અર્ધો ભાગ વંશપરંપરાના અધિકારિયોનો છે. પ્રત્યેક જણ જીવતા સુધી સભાસદ રહે છે, અને તેના મરણ પછી તેનો વારસ તેને સ્થાને દાખલ થાય છે. બાકીના અર્ધ ભાગના સભાસદો, પસંદ થયેલા દાખલ થાય છે, તેના ત્રણ વર્ગ છે.

૧ સ્પેનના ગ્રાન્ડીઝ, જેઓની ઉપજ ૬૦ હજાર પેસેટા* કરતાં વધારે હોય છે, તેઓમાંથી પસંદ થાય છે; તે સિવાય, ધર્મની સંસ્થાના-ચર્ચોના મ્હોટા અધિકારિયો, તેમજ, જલ્સેનાના અને સ્થલસેનાના તથા ન્યાયાધિશિયોના ઉપરી અધિકારિયોમાંથી પસંદગી થાય છે.

૨ રાજા પોતાની પસંદગીના જિવંત પર્યંતના સભાસદો નિમે છે.

૩ અકેકા પરગણામાંથી ત્રણ લેખે ૪૯ પરગણાના લોકો જેઓને પસંદ કરે છે તેવા. સભાસદો પસંદ કરનારી ૧૪૭ સંસ્થાઓ-અકાડેમી, યુનિવર્સીટી, ડાયોસીલ, અને સ્ટેટ કાપોરેશનને સત્તા આપવામાં આવી છે. પ્રત્યેક પાંચ વર્ષે આવા સભ્યો નવા પસંદ કરવામાં આવે છે.

ચેમ્બર ઓફ ડેપ્યુટીઝની સભામાટે ૪૦૪ સભ્યો પસંદ કરવામાં આવે છે. ૫૦ હજાર માણસના પ્રત્યેક લતાને ૧ સભ્ય પસંદ કરવાની સર્વત્ર છૂટ છે. જેઓને સિવિલ હક હોય છે એવા ૨૫ વર્ષની વયના પુરુષને કાંપ્રેસમાં દાખલ થવાનો અધિકાર છે, પણ તેવા માણસની, પોતાના લતામાં જાથુ, બે વર્ષસુધીની રેણાક હોવી જોઈએ. આવા પ્રત્યેક ડેપ્યુટીની નેમણુક ઘણામાં ઘણી પાંચ વર્ષ સુધી કાયમ રહે છે.

કોર્ટીસ સભા વાર્ષિક ભરાય છે.

સ્નેટ અને ચેમ્બર પોતપોતામાંથી અકેકો પ્રમુખ પસંદ કરીને ઠરાવે છે.

* પેસેટા = ૧ ફ્રંક. ૨,૫૨૨ પેસેટા = ૧ પૌંડ સ્ટર્લિંગ.

ન્યાયાધિશી.

આખા દેશનો ન્યાય કરવા માટે ૪૯૫ લતા (Pariclos) બાંધ્યા છે. અને તે પ્રત્યેકમાં એક ન્યાયાધિશી, મૂઝદાવા સાંભઠવામાટે, સ્થાપવામાં આવેલી છે. આ કોર્ટના ન્યાય ઉપર અપીલ સાંભઠવાને ૧૫ અપીલકોર્ટો સ્થાપી છે. અને તે જિલ્લાકોર્ટો જેવી ગણાય છે. ફોજદારી કેસ ચલાવવામાટે ૪૯ પર-ગણામાં અકેકી ક્રિમિનલ કોર્ટ રાખવામાં આવી છે. રાજધાની નગરમાં એક સુપ્રીમ કોર્ટ કરી છે, તે સિવિલ અને ક્રિમિનલ બંને પ્રકારના કેસ ચલાવે છે.

. લોકલ ગવરનમેંટ-સ્થાનિક સરકાર.

દેશની અંદરના કામકાજનો પ્રધાન નિમાયો હોય છે તેની ઘણીખરી દેખ-રેખ નીચે લોકલ ગવરનમેંટનો કારભાર ચાલે છે. આવા પ્રધાનની વતી કામ-કાજ કરવામાટે પ્રત્યેક પરગણામાં અકેકો ગવર્નર નિમવામાં આવે છે. તેને મદદ કરવાને, પસંદ કરેલા સભ્યોની, એક કૌન્સિલ ઠરાવી હોય છે. તેઓ વર્ષમાં એક વાર સભાં ભરે છે, પળ ચાલુ કામકરનારી એક એકઝ્યુકેટિવ કમિટી નિમાય છે. અકેકા કમ્યુન અથવા તાલુકા અને મ્યુનિસિપલ ક્ષાતામાટે પળ કમિટી નિમવામાં આવે છે; તેઓ પોતાને યોગ્ય લાગ્યા પ્રમાણે, ધારાને અનુ-સરીને, પોતાનું કામ કરે છે. આવી કૌન્સિલમાં પસંદ થયેલા સભ્યો હોય છે તેઓની નિમણુક ચાર વર્ષ માટે કરવામાં આવે છે, પળ પ્રતિ ૬ બે વર્ષે તેઓની બદલી કરવામાં આવે છે. આવી તાલુકા અને મ્યુનિસિપાલ કૌન્સિલો ફાવ્યું કામ કરે છે, પળ પ્રોવિન્શિયલ કૌન્સિલ ઉપર તો અમુક સત્તાનો કાબુ અને અધિકાર ચલાવવામાં આવે છે.

દેશના રક્ષણની વ્યવસ્થા.

લશ્કરમાં દાખલ કરવાનો નિયમ સર્વત્ર અને ફરજિયાત કરવામાં આવ્યો છે. સેનામાં દાખલ થનારાઓને, લશ્કરી નિયમો અને કેલવણી આપવા માટે ધારા મુકરર કરવામાં આવ્યા છે તે પ્રમાણે વર્તવું પડે છે. સલાહ શાન્તિના સમયમાં ૧,૧૫,૫૦૦ સર્વ પ્રકારના સૈનિકો નોકરીમાં હાજર રહે છે. યુદ્ધના પ્રસંગ માટે ૨,૫૦,૦૦ કરતાં વિશેષ સૈનિકોની ગોઠવણ કરી રાખી છે.

સન. ૧૯૧૩-૧૪ ની સાલમાટે સૈન્યબલ નીચેપ્રમાણે છે.

સલાહશાન્તિના સમયમાટે	ખડી સેના.	૧,૩૫,૫૦૦
યુદ્ધપ્રસંગમાટે		૩,૫૦,૦૦૦
તોપોની સંખ્યા—		૪૦૮
ચાલુ ખર્ચની મંજૂરી પૌંડ		૭૫,૭૫,૨૩૮

નૌકાસૈન્ય.

૧૯૧૨ ની સાલે જલસેનાનું બલ વધારવામાં આવ્યું છે. અને નવેસર સુવ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે, તેમજ, નવી નૌકા વધારી છે.

કયાસાલની	યુદ્ધનૌકા. (Battle Ships) કુશરો.	ટન	વેગ Speed	તોપો
૦	Don Jaime ડોં જેમ	૧૫,૭૦૦	૧૯.૫	૮×૧૨ ઇંચ
૦	Alphonso XIII આલ્ફોન્સો ૧૩	૧૫,૭૦૦	૧૯.૫	૮×૧૨
૧૮૮૭	Pelayo	૯,૯૫૦	૧૬	૪×૧૨
૧૮૯૨	Lepanto	૪,૮૫૦	૨૦	૯×૬
૧૮૯૫	Carlos V. કુશર	૯,૨૦૦	૨૦	૨×૧૧
૧૮૯૬	Pr. de Asturias કુ.	૭,૦૦૦	૨૦	૨×૧૧
૧૮૯૬	Rio de la Plata કુ.	૧,૭૧૩	૨૦	૨×૫.૫
૧૯૦૦	Cataluna કુશર	૭,૦૦૦	૨૦	૨×૧૧
૧૯૦૬	Reina Regente કુ.	૫,૩૮૦	૨૦	૧૦×૬
૧૯૧૦	Estramadura કુ.	૨,૦૩૦	૧૮	૪×૫.૫
૧૯૧૨	España કુશર	૧૫,૭૦૦	૧૯-૫	૮×૧૨

ઉપર સિવાય નીચેપ્રમાણે વધારો થયો છે.

૭ ટરિપેડો બોટ ડિસ્ટ્રોયર

૨૪ ટરિપેડો બોટો તૈયારીપર.

૧૦ ગન બોટો.

૧૯૧૨ માં જલબલમાં માણસો ગોઠવ્યાં,

૬૫૦ આફિસરો. ૮,૦૦૦ સુમારે માણસો.

केळवणी.

प्राथमिक केळवणी फरजियात छे खरी, पण तेनो अमल ढीलो राखेलो छे. घणे भागे, मफत केळवणी अपाय छे. सरकारी निशाळो, छोकरा अने छोकरि-योमाटे स्थापी छे तेनुं खर्च स्थानिक वेरो नाखीने चलाववामां आवे छे, तेमां, सरकार तरफथी पण आश्रय अपाय छे. पादरियो, खानगी निशाळो चलावे छे, एवी पण घणी छे, परंतु ते उपर हवणां सरकारे देखरेख राखवानुं चालतुं कखुं छे. प्रान्तिक इन्स्टिट्युशनो, सेकंडरी केळवणीमाटे स्थापवामां आवी छे, तेनुं खर्च फी वगेरेमांथीज चलावी शकाय एवी स्थितिमां ते आवी गयेली छे, परंतु ज्यां दूट थाय छे त्यां प्रान्तिक कौंसिल आश्रय आपे छे. केटलीक स्पे-शल अने टैकनिकल शाळाओ सरकारे स्थापी छे.

१९११ नी सालमां प्राथमिक केळवणी लेनारानी संख्या २१ लाखनी इती. ४० लाख सेकंडरी केळवणी लेनारा हता. म्होटां नव नगरोमां विश्वविद्यालयो छे तेमां अभ्यासकरनारानी संख्या. १५,७५० नी गणवामां आवी छे.

नाणाविषयक स्थिति.

१९०८ थी १९१२ सुधी उपज खर्चना आंकडा *पेसेटामां नीचे प्रमाणे छे.

वर्ष .	उपज	खर्च.
१९०८	१,०२,५८,८८,३००	१,०७,२१,२६,६३०
१९०९	१,१०,०९,३६,०००	१,०६,५७,०४,४१०
१९१०	१,०२,८२,१४,३७०	१,०७,१२,४०,३५०
१९११	१,०४,५८,६५,४५०	१,१३,१४,५६,२१०
१९१२	१,२१,१६,३०,३०६	१,२६,१५,१७,७७१

आ आंकडा उपरथी जणाय छे के, १९०९ नी साल बाद करतां बाकीनी चार सालोमां उपज करमां खर्च वधारे थयुं छे.

*हिसाबनी गणत्रीमां १ पेसेटानी किमत एक फ्रेंक जेटली लेखायछे. एटले, ९.५१३ पेन्स अथवा २५.२२=१ पाँड स्टर्लिंग.

૧૯૧૩ ના અંદાજ પત્રકમાં ઉપજ નીચે પ્રમાણે લેખી છે.

સીધા કર	૪૮,૧૭,૯૭,૪૬૮
જકાત અને એક્સાઇઝ	૪૨,૩૮,૦૦,૦૦૦
તંબાકુ મોનોપોલી	૨૦,૮૮,૩૮,૦૦૦
સરકારી જમીનનું મ્હેસુલ	૨,૪૨.૩૮,૨૫૪
તોશાખાના વગેરેની	૨,૮૭,૬૨,૭૫૦
ઉપજ કુલ.	૧,૧૬,૭૪,૩૬,૪૭૨
ખર્ચ	૧,૧૪,૬૯,૦૧,૧૭૧
બાકી બધારો	૨,૦૫,૩૫,૩૦૧

૧૯૧૩ ની સાલનો ખર્ચનો અંદાજો નીચે પ્રમાણે:-

દેવા ખાતે વ્યાજ વગેરે	૪૧,૦૫,૧૪,૮૪૫.૨૬
પેન્શન	૭,૮૨,૦૦,૦૦૦.૦૦
લડાઈ અને દરિયા ખાતે	૨૨,૯૯,૯૨,૬૦૮.૩૨
બાંધકામ અને છેતીવાડી	૧૦,૪૩,૦૨,૭૬૨.૭૪
બીજી, પ્રધાન મંડળ વગેરેનું ખર્ચ	૩૧,૨૨,૦૪,૯૫૪.૯૭
રાજનું ખાનગી ખાતુ	૮૯,૦૦,૦૦૦.૦૦
ધારાસભા વગેરેનું	૨૭,૮૬,૦૦૦.૦૦
કુલ	૧,૧૪,૬૯,૦૧,૧૭૧.૨૯

રાજ્ય ઉપર દેવું (જાન્યુઆરી ૧, ૧૯૧૩.)

દેશ બહારનું જાથુનું ૪ ટકા વ્યાજનું	૧,૦૨,૮૧,૫૦,૦૦૦
દેશનું. જાથુનું ૪ ટકા વ્યાજનું	૬,૫૩,૨૨,૨૧,૭૪૧
” ૫ ટકા વ્યાજનું }	૧,૫૯,૦૪,૨૭,૫૦૦
” ચૂકાવી દેવાનું }	
” ૪ ટકા વ્યાજનું	૧૫,૫૩,૩૨,૫૦૦
બીજી, બંધીનું	૧૦,૧૦,૦૯,૪૬૪
	૯,૪૦,૭૧,૪૧,૭૦૫

ઢોર આદિ જીવતાં પ્રાણી

૧૯૧૨ ની ગણત્રી નીચે પ્રમાણે છે.

ઘોડા ૫,૨૫,૮૫૩
 સ્વચ્છરો ૯,૨૮,૯૨૦
 ગધેડાં ૮,૨૯,૪૧૦
 મૂંઢ ૨૫,૭૧,૩૫૯

૨૫,૬૧,૮૯૪ ઢોર
 ૧,૫૮,૨૯,૯૫૪ ઘેટાં
 ૩૧,૧૬,૨૨૬ બકરાં

ફિશરી. માછલાં જ્ઞાલવાના ધંધામાં ૭૦ હજાર માછિયો રોકાયલા રહેછે. તે ઉપરાંત, બીજા ૧૬ હજાર માછિયો સાર્ડાઈન માછલી એકલી જ્ઞાલવા માટે લાગેલા રહેછે. સાર્ડાઈન, ટન્ની, આજ્ઞોવી, સાલ્મન, અને કાંડ જાતિનાં માછલાંનો મરો વિશેષે થાયછે. આ ધંધાની ઉપજ ૫ થી તે ૬ કરોડ પેસેટાની થાયછે.

ઉદ્યોગ. કાપડ સૂતર વગેરે દેશના સ્વપતની ચીજો પૂરી પાડવાને સ્પાનિયર્ડો કારખાનાં ચલાવવામાં સારી સ્થિતિ રાખેછે. તેમ છતાં પણ, પરદેશી માલ મંગાવવો પડે છે. તંબાકુનો ધંધો તો સરકારે પોતે હાથ કરી રાખ્યો છે, તે સિવાય કમાવેલાં ચામડાં, કાગળ, સાબુ, ચાકોલેટ, વૂચ, તથા દારૂ ગાળવાનો, અને મેવાનો મુરચ્ચો વગેરે વનાવવાનો ઉદ્યોગ સારો ચાલે છે.

૧૯૦૭ થી તે ૧૯૧૧ સુધીનો આયાત નિકાશનો પરદેશો સાથેનો વ્યાપાર. (આંકડા પેસેટામાં છે.)

સાલ	આયાત	નિકાશ
૧૯૦૭	૯૪,૭૮,૧૩,૭૫૦	૯૪,૩૫,૫૯,૬૦૦
૧૯૦૮	૯૮,૧૬,૨૫,૪૫૦	૮૯,૬૩,૪૨,૭૫૦
૧૯૦૯	૯૫,૬૯,૭૬,૭૫૦	૯૨,૫૯,૩૧,૦૦૦
૧૯૧૦	૧,૦૦,૦૦,૩૬,૫૦૦	૯૭,૦૫,૨૦,૩૦૦
૧૯૧૧	૧,૦૬,૫૮,૦૦,૦૦૦	૯૬,૫૫,૦૦,૦૦૦

૧૯૧૦ તથા ૧૯૧૧ ની વ્યાપારની વર્ગવારી નીચે પ્રમાણે છે.

૨૪૦

વ્યાપારનો પ્રકાર.	આયાત, પેસેટા		નિકાશ, પેસેટા	
	૧૯૧૦	૧૯૧૧	૧૯૧૦	૧૯૧૧
૧ ઢોર આદિ જીવતાં પ્રાણી	૨,૮૭,૫૦,૦૦૦	૩,૫૪,૦૦૦	૨,૫૦,૦૦,૦૦૦	૨,૧૪,૦૦૦
સ્વાપીવાના પદાર્થો.	૧૭,૮૦,૦૦,૦૦૦	૧૭,૮૨,૦૦૦	૩૭,૦૩,૦૦,૦૦૦	૩૮,૮૧,૦૦૦
કાચા પદાર્થો.	૫૦,૪૧,૮૦,૦૦૦	૫૧,૪૨,૦૦૦	૩૩,૦૨,૦૦,૦૦૦	૩૦,૯૫,૦૦૦
તૈયાર થયેલો માલ.	૨૮,૪૦,૦૦,૦૦૦	૩૪,૪૭,૦૦૦	૨૩,૦૨,૦૦,૦૦૦	૨૩,૨૧,૦૦૦

રૂપિયની વિશેષ દૃષ્ટિકત.

[પરિશિષ્ટ અં. ૬

जवर अवरनो व्यवहार.

रेलवे. १९१२ नी सालमां ९,१६१ माइल रेलवे चालती हती. सरकारनी जामीनगीरीथी कंपनियोए ते बांधेली छे. काचा पदार्थोनी निपजनां ठेकाणांए प्होंची वळाय एम आ रेलवे बांधवामां आवी छे, तेमज, देशनी पूर्व अने पश्चिम उपर पण ते आवी जाय छे. त्रण लाइनो तो पोर्तुगालमां लई गया छे.

टपाल अने तार खातां. १९१० नी सालमां

टपालनी आफिसो	५,८०१
आव्या गया कागळोनी संख्या.	१६,३०,००,०००
पोस्टकार्डनी संख्या.	१,७०,००,०००
वर्तमान पत्रो, बेंगियो वगेरे	१८,०५,००,०००
१९०९ मां तार आफिसो, तारनां स्टेशनो	१,७४१
लाइनना विस्तारना माइल	२३,१०२
तार मोकल्या	६३,२०,०००
टेलीफोन स्टेशनो	२०,९८५

व्हाणवट्ट- (Shipping) दरियामार्गे व्यापारी व्हाणोनो अवरजवर सन १९११ नी सालमां.

स्टीमशे	५११	तेना टन.	७,४६,७४८
व्हाणो	६८	तेना टन.	१८,७१२
कुल	५७९	तेना टन कुल,	७,६५,४६०

उपरनी गणत्रीमां १०० टनथी ओछां व्हाणोनी संख्या दाखल करी नथी. सन. १९११ नी सालमां स्पेनिश बंदरोए २१,७०७ व्हाणो, २,१४,८८, ६५७ टननां आयात थयां; अने १८,३४१ व्हाणो २,०१,२३,३१९ टननां निकास थयां. प्रतिवर्षे वधारो थतो जाय छे. आ गणत्रीमां १९१० नी सालमां सैंकडें ४० टका तो ब्रिटिशनां हतां.

स्पेननां शहरो.

नाम.		वस्ती (१९१०)
राजधानी नगर	माद्रिड	५,९७,५७३
Barcelona	बारसिलोना.	५,८७,२१०
Valencia	वालेनशिया.	२,३३,३४८
Sevilla	सेवीलया.	१,५५,३६६
पो. २९		

Malaga	માલાગા	૧,૩૬,૧૯૨
Murcia	મુર્ધ્યા-મુર્શિ	૧,૨૫,૩૮૧
Saragossa	સર્ગોસા	૧,૧૧,૭૦૧
Cartagena	કાર્ટાજીના	૯૬,૯૮૩
Bilbao	બિલ્બાઓ	૯૩,૫૩૬
San Sebastian	સાન સેબસ્ટિયન	૯૨,૫૧૪
Granada	ગ્રાનાડા	૭૭,૪૨૫

આ સિવાય બીજાં ૧૧ શહેરો ૫૦ હજાર કરતાં વધારે માણસોની વસ્તી વાળાં છે. અને ૨૫ હજારથી વધારે વસ્તીનાં ૨૩ છે.

તોલ, માપ, અને ચલણી નાણું-

૧૮૫૯ માં નવી રીતિ દાખલ કરીછે, પરંતુ જૂની, માપ વગેરેની, હજી ચાલે છે.

લિબ્રા=૧.૦૧૪ રતલ

કિન્ટલ=૧૦૧.૪૪૨ રતલ

દારૂનું માપ-૧ આરોબા=૩.૫૫૧૭ ગલન

તેલનું માપ-૧ આરોબા=૨.૭૫ ગલન

ફેનેગા=૧.૫૦૭૬ બુશલ.

ચલણી નાણું.

એક પેસેટા સો દોકડાનો ગણાય છે, અને તેની કિંમત એક પ્રંક વરાબર ગણવામાં આવે છે. એટલે કે,

૯.૫૧૩ પેન્સ, અથવા ૨૫.૨૨ પેસેટા=૧ પૌંડ સ્ટર્લિંગ; खरी કિંમત તો ઉપર પ્રમાણે છે, પણ વટાવમાં ફેરફાર થતાં

૮.૫ પેન્સથી તે ૮.૭૫ પેન્સ અથવા ૨૭ થી ૨૮ પેસેટા=૧ પૌંડ સ્ટર્લિંગ.

સોનાશિક્કા. ૫૦, ૨૦, ૧૦, અને ૫ પેસેટાના બનાવવામાં આવ્યા છે.

રૂપાના શિક્કા. ૫, ૨, ૧ પેસેટાના છે. તેમજ, ૫૦ અને ૨૦ દોકડાની કિંમતના શિક્કા પણ પાડે છે. ત્રાંબાના શિક્કા. ૧૦, ૫, ૨ અને ૧ દોકડાના છે.

સ્પેનમાં વ્યપારી સ્ટીમરો તથા વ્હાણો નીચે પ્રમાણે છે.-

સ્ટીમરો	નંગ	ટન.
લાકડાં વગેરેની	૬	૮૧૩
લોખંડની	૨૦૧	૧,૫૩,૫૬૫
ગજવેલની	૩૪૦	૭,૭૧,૮૮૩
	૫૪૭	૯,૨૬,૨૬૧

વ્હાણો	નંગ	ટન.
લાકડા વગેરેનાં	૫૪	૧૧,૬૮૨
લોખંડનાં	૨	૨,૧૭૧
ગજવેલનાં	૪	૮૮૧
	૬૦	૧૪,૭૩૪
બંને થઈને	૬૦૭	૮,૪૦,૯૯૫

खंडस्थ स्पेनभेगां गणायलां स्पनिश संस्थान.

खंडस्थ स्पेनમાં જેની ગણના કરી છે, પળ જે તેની બહાર છે, એવા સ્પનિશ વાસ નીચે પ્રમાણે છે:—

બલિયારિક દ્વિપસમૂહ મૂમધ્ય સમુદ્રમાં છે. તેનો એકંદર વિસ્તાર ૧,૯૩૫ ચોરસ માઈલ થાય છે. ૧૯૧૦ માં વસ્તી, ૩,૨૫,૭૦૩.

આમાં ચાર મ્હોટા દ્વીપ છે.

૧ મેજોર્કા, ૨,૪૩૦ ચોરસ માઈલ ક્ષેત્રફલ છે

• •

રાજધાની શહર પાલમા

૨ મિનોર્કા ૨૬૦ ચોરસ માઈલના વિસ્તારમાં છે. આમાં પોર્ટ મહોન નામનું મહત્વ બંદર છે. બીજું શહર સિડાબેલા છે તે જૂની રાજધાની હતી.

૩ ઇબિઝા. ૨૨૮ ચોરસ માઈલ વિસ્તાર છે. એની રાજધાની લા સિયુડાડ

૪ ફર્મિનટેરા. ૩૭ ચોરસ માઈલ વિસ્તાર છે. ન્હાના ૧૧ *દ્વીપ છે.

આ સર્વેનો વિસ્તાર ૯૮૫ ચોરસ માઈલ છે.

સ્યુટા આ મોરોક્કોના કિનારા ઉપર સુરક્ષિત ગઢવાલુ સ્થાન છે, તે જિબ્રાલટરની સામી બાજુએ આવેલું છે. તેનો વિસ્તાર ૫ ચોરસ માઈલનો છે, તેમાં ૧૩ હજાર માણસની વસ્તીનો સુમાર ગણવામાં આવ્યો છે.

केनेरी द्वीपसमूह

પશ્ચિમ આફ્રિકાના કિનારાથી ૬૦ માઈલને અંતરે આટલાન્ટિક મહાસાગરમાં આવેલો છે. એનો વિસ્તાર ૨,૮૦૭ ચોરસ માઈલ છે. ૧૯૧૦ ની ગણતરી પ્રમાણે ૪,૧૯,૮૦૯ માણસોની વસ્તી છે. એની વિશેષ હકિકત નીચે પ્રમાણે છે.

* Aire, Aucanda, Batafoch, Cabrera, Dragonera, Pinto, El Rey, Ahorcados, Conejera, Pou, and Espalmador.

કેનેરી બેટો મુખ્ય ૭ છે. પૂર્વ મળી બીજા ૬ ન્હાના ન્હાના છે, પણ તેમાં વસ્તી નથી. ઇંગ્લંડમાં અક્ષાંશ રેખાંશની ગણતરી ગ્રીનવિચથી કરે છે, તેમ, હવ-
ણાના મૂળોલ્લેખતા હજી પણ અહિંથીજ એવી ગણતરી કરે છે. જ્વાલ્લામુખીના
ફૂટવાથી આ બેટ દરિયામાંથી તરી આવેલા કહેવાય છે. અહિં પાંચ ડુંગરા છે,
તેમાં જે ટેનરિફમાં છે તેનું શિખર દરિયાની સપાટીથી ૧૧,૪૦૦ ફીટ
ઉંચું છે. લાન્થારોટેમાં ૧૮૨૫ માં જ્વાલામુખી ફાટ્યો હતો તે હજી પણ
ચાલતોજ છે.

	ક્ષેત્રફલ. માઇલ-	વસ્તી. ૧૮૩૫ માં
૧ લાન્થારોટે	૩૨૩.૫	૧૭,૪૩૪
૨ પ્વેરટેવેન્ટા	૩૨૬.૧	૧૩,૮૮૫
૩ ગ્રાન્ડ કાનેરિયા (ગ્રાન્ડ કાનાર્યા)	૭૫૮.૩	૬૮,૦૪૦
૪ ટેનરિફ	૮૭૭.૭	૮૫,૦૧૧
૫ પાલમા	૭૧૮.૫	૩૩,૬૮૯
૬ ગોમેરા	૧૬૯.૭	૧૧,૭૪૨
૭ હિયેરો-ફેરો	૮૨.૨	૪,૪૪૪
* ૩,૨૫૬		૨,૩૪,૨૪૫

સન. ૧૭૪૨ માં સાતેની કુલ વસ્તી ૧,૩૬,૧૯૨

સન. ૧૮૩૫ માં ,, ,, ૨,૩૪,૨૪૫

સન. ૧૯૧૦ માં ,, ,, ૪,૧૯,૮૦૯

૧ લાન્થારોટે.

આ બેટની લંબાઈ ૧૫ માઇલ, અને પહોળાઈ ૧૦ માઇલ છે. ક્ષેત્રફલ
૩૨૬ ચોરસ માઇલ છે. તેમાં મુખ્ય બંદર પોર્ટો ડી નેઓસ છે. તેનાથી સુમારે
બે લીગને છેટે કાયાસ અથવા રુબિકાન નામે મુખ્ય શહેર છે. ટેગીસમાં
રાજધાની છે, તેમાં ૪,૦૦૦ માણસોની વસ્તી છે.

આ બેટમાંની મુખ્ય નિપજ, અનાજ, ઊંચા પ્રકારની દ્રાક્ષ, આર્ચિલા નામના
છોડવા જેનો રંગ બને છે તે; ઢોર, પનીર, કોલસા; ચામડાં, આથેલાં માછલાં
અને પક્ષી. આ બધાનું વેચાણ ટેનરિફમાં થાય છે, ત્યાંથી તેના બદલામાં તેમને
રોકડ નાણાં મળે છે, અને પોતાને ખપતો યુરોપિયન માલ લાવે છે. અહિં
બાબેરી ઓલાદના ઘોડા, પસંદ પડે એવા હોય છે; તેમજ, ઢોર જાડાં અને સારાં
હોય છે. માછલાં ઘણી જાતિનાં અને બહુ એકઠાં કરી શકે છે.

* આ ગણતરી અસલની છે.

૨. ફ્વેરટે વેન્ચુરા.

૬૬૫ ચોરસ માઈલ વિસ્તાર છે. ઉપરના બેટથી આ ૭ માઈલને છેટે અગ્નિ-કોણમાં છે. એની લંબાઈ ૮૦ માઈલ, ને પહોળાઈ ૧૫ માઈલ છે. એનો મધ્ય-ભાગ સાંકડો અને નીચાણમાં છે. આ બેટમાં ન્હાનાં ન્હાનાં બંદરો છે તેમાં કાલાડે ફ્યુસટેસ (Calade Fustes) બંદરેથી ન્હાનાં વ્હાણોમાં અનાજ ચડે છે. તે ઉપરાંત અહિં આર્ચિલા છોડ, ઢોર, અને દ્રાક્ષનો દારૂ, જે નબળી જાતિનો ગણાય છે તે; એટલાંવાનાં થોડા પ્રમાણમાં ચ્હડે છે, તેને બદલે, તેઓને ખપમાં આવે તેવો માલ, તથા સ્પેનના શિક્કાના ડાલરો મળેછે. એની રાજધાની બ્વંટે ક્યુરિયા નામના ન્હાના શહરમાં છે.

૩. મહાન (ગ્રાણડ) કનેરિયા.

એનો વિસ્તાર ૫૨૩ ચોરસ માઈલ છે. રાજધાની લાસ પાલમાસ છે તેમાં વસ્તી ૫૩,૮૨૩ માણસોની છે.

આ બેટનુ વંદર પોર્ટો ડી લુસ છે. પૂર્વ મળીના કિનારા ઉપર પાલમાસ નામે મુખ્ય શહર છે તેની વચ્ચે ન્હાની ટાપુ આવવાથી પુલ બાંધેલો છે, તેથી શહરના એક ભાગમાંથી બીજા ભાગમાં જઈ શકાય છે. એમાં ૬,૦૦૦ માણસોની વસ્તી છે. આ બેટની મુખ્ય નિપજ, ટાપુના પદાર્થ બધી જાતિના, જાડી કામ-ઢિયો, કાતુ અને સુધારેલું રેશમ, આર્ચિલા છોડ, ફરસબંધી માટે પથ્થરની ચોરશિયો, ક્ષમતા પથ્થરનાં, જેમાં પાણી ગળાઈને આવે એવાં વાસણ; મીઠું વગેરે. આ બધો માલ તેઓ ટેનરિફમાં મોકલે છે, તેને બદલે, તેઓને રૂપુ અને સ્પેનિશ વેસ્ટ ઇન્ડિઝમાં પેદા થતો, તેમના ઉપયોગનો માલ મળે છે. દ્રાક્ષનો દારૂ નિકાશ થઈ શકે એટલો થતો નથી, પણ થોડો પ્રતિવર્ષે વેસ્ટ ઇન્ડિઝ માં મોકલે છે. લોકોના ઉપયોગ માટે બઢદ, ઘેટાં, વકરાં, રાબિટ પક્ષિયો, ટર્કી હંસ, આદિ ત્યાં હોય છે; તેમજ, મેવામાં પીચ, જલદારૂ, સફરજન, પંર, ચેરી, ક્ષમ, અનેનાસ વગેરે થાય છે, ત્યાંની ડુંગળી ઘણી વચ્ચળાય છે.

૪ ટેનરિફ.

એનુ ક્ષેત્ર ફલ ૭૮૨ ચોરસ માઈલ છે, ને વસ્તી ૧,૫૦,૦૦૦ ની છે.

ત્રણ સરસી બાજુના ત્રિકોણાકારનો આ બેટ છે. એની મધ્યમાં જ્વાલામુર્ધી પ્રકારનો શંકુ આકાર નો પહાડ છે, તેની ડુંગાઈ દરિયાની સપાટીથી ૧૨,૧૭૨ ફીટ છે. ૧૭૦૪, ૧૭૦૬, અને ૧૭૧૮ માં, ત્યાં લાવા નીકળવા માંડ્યા હતા. એનું મુખ્ય શહર

સાન્તાક્રૂઝ.

કેનેડી દીપસમૂહના રાજ્યકારભારનું આ મધ્યસ્થાન છે.

આમાં ૭,૦૦૦ માણસની વસ્તી ૧૮૧૩ પેહેલાં હતી. ૧૯૧૦ માં ૫૩,૪૦૩ માણસોની ગણતરી થઈ છે. તે આબાદીપર આવતું ગયું છે. સ્પેન અને ઇંગ્લંડને સમાધાન થયા પછી, ટેનરિફ બેટના વ્યાપારની વૃદ્ધિ થઈ છે. ૧૭૯૩ થી તે ૧૮૦૯ સુધી ઇંગ્લંડથી પૌંડ ૫,૪૭,૭૨૩-૧૪-૮ નો માર્ગ આયાત થયો હતો, અને આ બેટમાંથી ૬,૩૫,૩૬૧-૩-૪ કિંમતનો માર્ગ ઇંગ્લંડમાં નિકાશ થયો હતો.

આ બેટમાંથી દ્રાક્ષના દારૂની નિકાશ ૧૦ થી ૧૫ હજાર પીપ સુધીની દરવર્ષે સરેરાસ થાય છે, અને તે ઘણે ભાગે ઇંગ્લંડમાં જાય છે, ત્યાં તેમને 'જકાત'ની ઉપજના ૧૭ વર્ષમાં ૧,૬૩,૨૩૧-૫-૭ પૌંડ ઉપજ્યા હતા. આ દારૂ મદિરાના દારૂ જેવો ત્યાં ગણાય છે. સ્પૅનિશ વેસ્ટ ઇન્ડિઝ સાથે ટેનરિફ, કૅનેરિયા, અને પાલમાનો વ્યાપાર ચાલે છે તેમાં કોઈ પરદેશીને વચ્ચે આવવા દેતા નથી.

ઓરોટાવા.

આ બંદરથી પળ સારો વેપાર ચાલે છે. પ્રથમ ગારાચિકા નામે બંદર હતું તે ૧૭૦૪ માં જ્વાલામુખી ફાટવાથી નાશ પામ્યું, ત્યારથી આ બંદરની વૃદ્ધિ થઈ છે.

૫ પાલમા.

વિસ્તાર ૨૮૦ ચોરસમાઈલ, તથા ૫૦ હજારની વસ્તી છે.

ટેનરિફના પશ્ચિમ છેડાથી આ બેટ સુમારે ૧૭ લીગને છેટે છે. આ બેટનું તલ્લુ ઘણું ઊંચું છે. આ બેટમાં થતો માર્ગ-ખાંડ, વદામ, મિઠાઈ, પાટિયાં, પિચ, કાચુ રેશમ, અને આર્ચિલાવીડ, જેમાંથી જાંબુઓ રંગ થાય છે, તે ટેનરિફમાં મોકલે છે તેના બદલામાં તેમને વેસ્ટ ઇન્ડિઝ અને યુરોપિયન માર્ગ, તેમના ઉપયોગમાં આવે એવો મળે છે. આ બેટમાં પળ સાન્તાક્રૂઝ નામે શહેર છે. તેમાં ૮ હજારની વસ્તી છે. કૅનેરિયામાં જે નિપજ થાય છે તેવીજ જાતિની અહિં થાય છે. આ બેટના પૂર્વભાગના ભાગમાં જે દ્રાક્ષ થાય છે તેનો દારૂ, ટેનરિફ કરતાં સારો, અને તદન નિરાલ્પ સ્વાદ અને સુગંધનો થાય છે.

૬ ગોમેરા.

વિસ્તાર ૧૪૪ ચોરસમાઈલ છે.

આ બેટમાં મુખ્ય શહેર સૅન્ટસેબાસચિયન, અથવા લાવિલાદલા પાલમા કરીને છે. આ શહેર, અખાતના નીચેના ભાગમાં, દરિયાના છેક કિનારા ઉપર છે. અહિં એક ખ્રિસ્તી ચર્ચ છે, એક મઠ છે, અને બીજાં ૧૫૦ ઘર છે.

૭ હિયેરો અથવા ફેરો.

વિસ્તાર ૧૦૭ ચોરસ માઈલ છે. વસ્તી ૭ હજારની છે.

આ બેટ ૧૫ લીગના ઘેરાવામાં છે. અને પ્હોઝાઈ ૫ લીગ છે. અહિં મ્હોટું શહર નથી. પાણીની અછત છે. અહિંયાં દારૂ બને છે તે સારો નથી હોતો. એમાંથી બ્રાણ્ડી બનાવવામાં આવે છે. આ સિવાય આર્ચિલાવીડ, થોડાં ન્હાનાં ઢોર, એટલુંજ માત્ર અહિંથી ટ્રેનરિફમાં જાય છે, તેના વદલામાં તેમના ચપનો યુરોપિયન અને બીજો માલ મળે છે.—એની રાજધાની વાલવર્ડ નામે છે.

આર્ચિલાવીડ.

કર્નેરી બેટના કિનારાના ચરાબા ઉપર, કેપ્ વર્ડ, અને મદીરામાં રંગના આ છોડ થાયછે. પળ તે વધા કરતાં ઁંચા પ્રકારના અને વધારે જયામાં કર્નેરી બેટોમાં થાયછે. આમાંથી જાંવુ રંગ ઘળો સારો વને છે. મૂમધ્ય સમુદ્રના કેટલાક બેટોમાં પળ આ ઘાસ થાયછે. તેમજ, કેટલાક પૂર્વ મળીના સમુદ્રોના કિનારાપર પળ થાયછે. ઁંગ્લંડના બજારમાં એનો ભાવ નીચે પ્રમાણે હોય છે:—

	એક ટનના—
કર્નેરી બેટનીં નિપજ— પ્રથમ વર્ગની, તેના પૌંડ	૨૩૦ થી ૨૫૦
બીજા વર્ગનું—	૧૧૦ થી ૧૩૦
કેપ ડી વર્ડની નિપજના.	૧૩૦ થી ૧૫૦
મદીરાની નિપજના.	૮૦ થી ૧૦૦

રોઝવુડ.

કર્નેરી બેટમાં આ લાકડું થાયછે. પૂર્વ ઁંડિઝના કેટલાક ભાગમાં પળ થાયછે. તેનો વ્હારનો રંગ ઘોઘો હોય છે, પળ માંહેલા ભાગમાં ઘેરો પીઘો અને તેમાં રાતાં છાંટળાં હોય છે. કેટલાકમાં ફેરફાર રંગ પળ હોય છે. ચરેચરૂ લાકડું ક્હેવાય છે તે વ્હારથી પીકારંગનું હોયછે, અને મધ્ય ભાગની સમીપમાં વિશેષ કાઝાશપર હોય છે. અંદરના ભાગમાં સુગંધીવાળો ગર હોય છે, અને રેષાનાં ગુછઘાં જણાય છે. રોઝવુડ કાંઈક કડવાશપર, અને તીચા લાગતા સ્વાદનું હોય છે. અને ઘસતાં અથવા મૂકો કરતાં, અંદરથી ગુલાબના જેવી સુગંધી આવે છે. ચરીદતી વેઢાએ, નક્કર, વજનદાર, ઝાંચા રંગના મ્હોટા કડકા જોઈને પસંદ કરવા ઠીક છે, અને જેમાં, ઘળા અનિયમિત ગાંઠા હોય, તેમજ રેષાદાર ગર હોય તે સારો માલ ગળીને ન્હાના કડકા, ચઢકતા રંગના, લેવા નહિ તથા લાંબી ઢાચલિયો ચાતલ કરવી.

હવણાના યૂરોપિયન લોકોની જાણમાં આ બેટ આવ્યા ત્યારે તેમાં (Guanches) ગાનઘીજા જાતિના લોક વસતા હતા; તેઓ કદમાં ઊંચા, કસાયલી પીંડિયોવાળા, સબલ બાંધાના હતા. તેમના ઉપર ધર્શી આવનારા લોકો ઉપર તેમણે સબલ ટકાવ કહ્યો હતો. લોખંડનો ઉપયોગ તેઓ જાણતા નહતા, તોપણ, સુધારાની કેટલીક હદ સુધી તેઓ આવી પહોંચ્યા હતા. કવિતા અને ગાયન તેઓ જાણતા હતા; હીરોગ્લિફિક જાતનું લખાણ તેમનામાં હતું; સમર્થ પ્રભુનામાં તેમની આસ્તા હતી; પાપ પુણ્યનાં ફલ ભોગવવાં પડે છે એમ તેઓ માનતા હતા, અને મંડદાંમાં મસાલા ભરતા હતા. આવાં મસાલા ભરેલાં જે મમીજા કહેવાય છે તે આ બેટોની ગુફાઓમાંથી હાલ મળી આવે છે, બે પગ ઉપર તે સીધાં રાખેલાં હોય છે, અને તેઓ એવી સ્થિતિમાં રહેલાં હોય છે કે તેનું વજન ૬ થી ૮ રતલ કરતાં વધારે ભારે થતું નથી. રાજ્યસત્તા એક મંડલોના હાથમાં રાખેલી હતી. હમબોલ્ટ અને ડા. પ્રિચરનો એવો અભિપ્રાય છે કે, ઉત્તર આફ્રિકાની બર્બર ઓલાદ સાથે તેમની ઉત્પત્તિ હોવાનો સંભવ છે. સ્પેનિશ અને બીજા યૂરોપિયન લોકોએ તેમને ગુલામગિરિની સ્થિતિમાં આણી મૂક્યા. પ્રથમ જે વ્યાપારિયો ત્યાં આવ્યા તેમણે આ ઘાતકી કામનો પ્રારંભ કહ્યો હતો. જેઓ ગુલામગિરિ, ડુકાલ, અને લડાઈઓમાંથી વચ્યા હતા તેઓ ૧૪૯૪ ની મહામારીથી નાબુદ થઈ ગયા.

૧૩૩૦ ની સાલમાં એક ફ્રેંચ વ્હાણ ઘસડાઈને આ કિનારે આવ્યું તેના ધારવાઓને આ બેટનો પ્રથમ પત્તો લાગ્યો. સ્પેનિશ લોકોની કેટલીક સફરો વ્યર્થ ગયા પછી, બેથેનકોર્ટ નામે એક ફ્રેંચ ગૃહસ્થ ૧૪૦૦ ની સાલમાં રોચેલે (Rochelle) થી એક નૌકા સૈન્ય લઈને ગયો, તેણે પ્રથમ લાન્થારોટાનો કબજો લીધો. ત્યાર પછી ક્રેર ટેવેન્યુરા ગોમેરા, અને ચેરો સ્વાધીન કરી લીધા. છેવટે, બેથેનકોર્ટના વારસે આ બેટ સ્પેનિશ અમીરને વેંચી દીધા, ત્યાર પછી તે સ્પેનના રાજ્યમાં દાખલ થયા. પંદરમા સંક્રાંતિની સમાપ્તિ પેહેલાં વાકીના બેટ સ્પેને જીતી લીધા.

નીચે કોટો આપવામાં આવ્યો છે તેની સમજુતી

કર્નેરીમાં, પરદેશી અને બ્રિટિશની નિપજનો માલ ઇંગ્લંડથી આયાત થયો તે આંકડા બીજા યુદ્ધમાં છે, ત્રીજા યુદ્ધમાં, ઇંગ્લંડની ઉપજ સુધાંતનો નીકાશનો આંકડો છે, ચોથામાં ઇંગ્લંડમાં આયાત થયાનો આંકડો છે:—

साल.	परदेशी अने ब्रिटिश कलनीनी नीपजनो माल इंग्लंडथी आयात थयो	इंग्लंडनी उपज सुधांतनी निकाश	इंग्लंडमां आयात.
१८९३	३४,८९५	४,८१,८५६	२,५६,९९४
१८९४	३४,८५१	४,७६,५७५	३,४१,४५५
१८९५	२३,०३६	४,२३,०००	४,१०,१०३
१८९६	३१,५६४	४,८२,२८१	५,०७,५६५
१८९७	४६,४३१	५,२२,१७६	५,७४,८२१
१८९८	६१,६१२	४,५१,८०३	७,२९,९४५
१८९९	६९,६६३	७,०३,९३८	८,३९,१०४
१९००	६१,६६४	९,८१,०९०	८,४३,३९८
१९०१	७०,३६६	८,८९,९८४	११,१०,३८३
१९०२	७१,१०२	८,०८,२१६	१२,६६,८३७
१९०३	६४,६२८	८,४७,१७९	१४,६८,४२९
१९०४	१०१,५०४	९,५८,४३४	१५,४२,७५७
१९०५	१०२,७३९	९,३०,४१६	१६,५४,६४७
१९०६	१४४,२८४	१०,६७,०१४	१५,३८,८१७
१९०७	१४३,५९९	१२,४६,९५४	१५८,५,३११

દરિયાપારનાં સ્પેનિશ સંસ્થાનો.

પશ્ચિમ આફ્રિકામાં સ્પેનિશ સંસ્થાનો.

વિભાગ અને રાજધાની	ઇંગ્લિશ માઇલમાં વિસ્તાર.	વસ્તી.
૧ ફર્નાન્ડો પુ (બસિલ)	૭૮૦	૨૫,૦૦૦
અન્નોબોનનો ટાપુ (સાન આંટોનિયો) }	૭	૩૦,૦૦૦
કારિસ્કોના ટાપુઓ (કારિસ્કો) }	૬	૨,૫૦૦
રાઓ મુની (બાટા)	૧૦,૦૦૦	૧,૮૦,૦૦૦
૨ રિયો ડી આરો (રિયોડી આરો)	૭૧,૫૦૦	૧૫,૦૦૦
પ્રેસિડિઓસ વગેરે (મેલિલા) }	૧૦૧	૬૦,૦૦૦
તફાવત બાદ		૧૦,૦૦૦
કુલ...	૮૨,૩૯૪	૨,૯૫,૫૦૦

૧ ફર્નાન્ડો પુ.

પશ્ચિમ આફ્રિકાના કિનારાથી સુમારે ૨૦ માઇલને છેટે (Bight of Biafra) બિયાફ્રાના અંચાતમાં ફર્નાન્ડો પુ સંસ્થાન આવેલું છે, તે પ્હાડી પ્રદેશ છે, તેમાં પિકોડી સાળ્ટા ઈસાવેલ ૧૦,૮૦૦ ફીટ દરિયાની સપાટીથી ઊંચો પર્વત છે.

નિપજ. એના જંગલમાં નાલિયેરી, અવનસ, મહાગની, ઓક, ઇલાદિ જાડ થાય છે; શેલડી, કપાસ, ગઝી, કોકો, કાફી, તંબાકુ, વેનિલા, અને કોલાટનનું

વાવેતર પળ થાય છે. કેટલીક વસ્તુ સાથે, ટ્રાન્ક-સાકર અને કોકોનો મ્હોટો જથો નિકાશ કરવામાં આવે છે.

આ સંસ્થાનની રાજધાની બસિલ છે, મ્હોટુ શહર અને બંદર ક્લુરેન્સ છે તેમાં ૧,૫૦૦ માણસોની વસ્તી છે.

આ માંડલિક સંસ્થાનના તાબામાં નીચે પ્રમાણે છે,—

આનો બોમ બેટ-ગીનીના અઘાતમાં છે. સાં આંટોનિયો ડી બાઇયા રાજધાની છે ત્યાં આગલ બારુ છે, તેમાં માર્ગે જતાં વ્હાણો આવે છે, તેમને પીવાનું પાણી, અને શાક પાલો બેટવાસીજનો પાસેથી મળે છે.

કારિસ્કો દ્વીપસમૂહમાં, કારિસ્કો, બાના, ઈલોબે ગ્રાન્ડે, અને ઈલોબે ચિકો, છે તે કારિસ્કો અઘાતમાં આવ્યા છે. ત્યાંથી જંગલની નિપજ અને કાઠ નિકાશ કરવામાં આવે છે.

મોરોક્કો અને સહરા.

નોવેમ્બર ૨૭, ૧૯૧૨ ના કોલકરાર, ફ્રાન્સ અને સ્પેન વચ્ચે થયા, તેની રુઝ્યે, ઉત્તર મોરોક્કો ઉપર સ્પેનની સત્તા સ્થાપિત થઈ. અહિં સુલતાનનીવર્તી સ્વલિકો, રાજધાની નગર ટેટુઆનમાં રહીને રાજસત્તા ચલાવે છે. માર્ટિન નદી ભૂમધ્યસમુદ્રને મળે છે તે ઉપર એ શહર વસેલું છે. એમાં ૨૦ થી ૨૫ હજાર માણસોની વસ્તી છે. અહિં ફેબ્રુઆરી ૪, ૧૮૦૦ માં, ઓડોનેલની સરદારી નીચે સ્પેને મોરોક્કો ઉપર જીત મેળવી હતી.

રિયો ડી ઓરો અને રિયો મુનીની સીમા પણ ફ્રાન્સ સાથેના કરારથી નક્કી થઈ છે.

મેલીલા શહરમાં ૯ હજાર માણસની વસ્તી છે. ૧૪૯૦ માં મુરો પાસેથી લઈને ત્યાં સ્પેને વાસવસાવ્યો હતો, અહિંથી બકરાંની છાલો, ઇંડાં, અને મીણ નિકાશ થાય છે. કપાસ, અને ટાવાના પદાર્થોની આયાત થાય છે.

આલ્હુસેમાસ એ દ્વીપોનો સમૂહ છે. અને તે આલ્હુસેમાસ અઘાતમાં આવેલા છે. એમોના એક બેટને કિલ્લેવંધી કરી લેવામાં આવેલી છે. આ અઘાતથી ૪૦ માઈલ પશ્ચિમમાં, પેનાન ડી લા ગોમેરા અથવા બેલેશ નામે એક બેટડો છે, તેની આસપાસ ગઢ છે.

ચાફારિનાસ અથવા ચાફારિનેસ એ ત્રણ દ્વીપોનો સમૂહ છે. તે આલ્જિરિયન સીમાડાની પાસે છે, કેપ ડેલ આક્વાથી ૨ માઈલને અંતરે છે. તેનાં નામ—

૧ ડેલ કાંપ્રેસો, ૨ ઇસાબેલા. ૩ ઈલ રે. વસ્તી ૩ હજારની છે.

હફની, મોરોક્કોના આટલાણ્ટિકકિનારા પાસે છે તે આગાડિરની દક્ષિણમાં ૧૦૦ માઈલ ઉપર છે. અહિં થઈને મોરોક્કોની નૈઋત્યકોણના પ્રદેશમાં જવાનું બારુ છે. હવળાં ત્યાં જ્ઞાસો વ્યાપાર નથી.

રિયો મુની.

એને સ્પેનિશ ગીની કહે છે. તે પશ્ચિમ આફ્રિકાના કિનારા ઉપર એક વાસ છે; તે જર્મન કંમેરૂન અને ફ્રેંચ કાંગોની વચ્ચે આવેલો છે. ભૂમિઉપર ૧૨૫ માઈલનો વિસ્તાર છે. બાણ્ટુ જાતિની ત્યાં વસ્તી છે. મુની બેનિટો નદીના મુખ આગળ, તથા કંમ્પો નદી ઉપર, અને બાટામાં તેઓના મુખ્ય વાસ છે.

નિપજ. કોકો, કાફી અને અનનાસ અહિં થાય છે. નાઝિયેર, રબ્બર, કોપરાં, કોપરેલ વગેરે, તથા જંગલમાં નિપજતી ચીજોની નિકાશ કરવામાં આવે છે.

૨ રિયો ડી આર્સી.

આફ્રિકા કિનારાની ઈશાન કોણમાં, આ સંસ્થાન, કેપ વોગાડોર અને કેપ બ્લેંકોની વચ્ચે આવેલું છે. સહરાના મેદાનનો ભાગ હોતાં, અહિં પાણીની અછત છે. રક્ષણતા આરબો અહિં વસે છે. જ્યાં ઘાસ ઊગે છે એવી જગ્યામાં ડંટ, ઢોર અને ઘેટાં ઉછરે છે, અને કિનારે માછલાં પકડવાનો ધંધો ચાલે છે.

परिशिष्ट ७

स्पेननो ब्रिटिश हिंद साथे व्यापार.

स्पानियडॉनो शोध अने व्यापार एवा नामना प्रकरणना पृ. ६३ तथा ६४ मां हिंद साथेना व्यापारनी हकिकत आपवामां आवी छे, तेना अनुसंधानमां विशेष भाग आ स्थाने आपवामां आवे छे.

स्पेनमांथी ब्रिटिश हिंदमां केटला पौडनो माल तथा नगदी आयात थयां तेजुं पत्रक सन १९०८-९ थी १९१२-१३ मुधीनुं. अंक १.

साल	मालना पौड	नगदी	कुल.
१९०८-९	१,४६,७८२	०	१,४६,७८२
१९०९-१०	१,३८,०७५	०	१,३८,०७५
१९१०-११	९४,३४४	०	९४,३४४
१९११-१२	१,१२,३७२	०	१,१२,३७२
१९१२-१३	१,११,४२३	०	१,११,४२३

સ્પેનમાં બ્રિટિશ હિંદમાંથી કેટલા પૌંડનો માલ તથા નગદીની નીકાશ થઈ તેનું પત્રક ૧૯૦૮-૯ થી ૧૯૧૨-૧૩ સુધીનું. અંક ૨.

સાલ	માલના પૌંડ	નગદી	કુલ.
૧૯૦૮-૯	૧૦,૮૦,૪૭૪	૦	૧૦,૮૦,૪૭૪
૧૯૦૯-૧૦	૧૧,૮૮,૦૩૭	૦	૧૧,૮૮,૦૩૭
૧૯૧૦-૧૧	૧૫,૬૪,૧૩૭	૦	૧૫,૬૪,૧૩૭
૧૯૧૧-૧૨	૧૧,૯૧,૭૨૪	૦	૧૧,૯૧,૭૨૪
૧૯૧૨-૧૩	૧૨,૧૭,૩૪૨	૦	૧૨,૧૭,૩૪૨

સ્પેનસાથે બ્રિટિશ હિંદનો આયાત નિકાશનો એકંદર વ્યાપાર કેટલા પૌંડનો ચાલ્યો તે વતાવનારું પાંચ સાલી પત્રક ૧૯૦૮ થી ૧૯૧૨-૧૩ સુધી, એમાં સરકારી નગદીનો સમાવેશ થતો નથી. અંક ૩.

સાલ	આયાત	નિકાશ	કુલ.
૧૯૦૮-૯	૧,૪૬,૭૮૨	૧૦,૮૦,૪૭૪	૧૨,૨૭,૨૫૬
૧૯૦૯-૧૦	૧,૩૮,૦૭૫	૧૧,૮૮,૦૩૭	૧૩,૨૬,૧૧૨
૧૯૧૦-૧૧	૯૪,૩૪૪	૧૫,૬૪,૧૩૭	૧૬,૫૮,૪૮૧
૧૯૧૧-૧૨	૧,૧૨,૩૭૨	૧૧,૯૧,૭૨૪	૧૩,૦૪,૦૯૬
૧૯૧૨-૧૩	૧,૧૧,૪૨૩	૧૨,૧૭,૩૪૨	૧૩,૨૮,૭૬૫

स्पेनमां हिन्दनो तथा बीजो परदेशी माल ब्रिटिश हिन्दनां
बंदरोएथी केटला पौडनो निकाश थयो तेनुं पत्रक, सन
१९०७-८ थी ते सन १९१२-१३ सुधी अंक. ४

साल	माल केटला पौडनो निकास थयो		कुल
	हिन्दनो माल	परदेशी	
१९०७-८	१०,६५,१७५	९३	१०,६५,२८८
१९०८-९	१०,८०,४७४	०	१०,८०,४७४
१९०९-१०	११,८८,०३५	२	११,८८,०३७
१९१०-११	१५,६४,१११	२६	१५,६४,१३७
१९११-१२	११,९१,३१६	४०८	११,९१,७२४
१९१२-१३	१२,१७,३२६	१६	१२,१७,३४२

સ્પેનમાંથી બ્રિટિશ હિન્દના જુદા જુદા ઇલાકામાં, કેટલા પૌંડનો માલ આયાત અને નિકાશ

થયો તેનું પત્રક સન. ૧૯૦૭-૮ થી સન. ૧૯૧૧-૧૨ સુધી. અંક. ૫

૨૫૬

પ્રાન્ત	૧૯૦૭-૮	૧૯૦૮-૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩
બંગાળા	૬,૬૪,૭૬૬	૭,૩૮,૮૪૮	૭,૨૧,૯૭૮	૫,૬૯,૦૨૬	૭,૪૧,૪૪૦	૯,૦૨,૭૧૫
પૂર્વબંગાળ અને આશામ	૯,૦૩૯	૭૭,૪૯૧	૫,૬૨૦	૬,૯૮૪	૫,૬૩૫	
મુંબઈ	૩,૭૬,૧૪૯	૩,૦૪,૪૩૭	૪,૩૬,૦૯૨	૮,૪૫,૩૦૦	૩,૯૨,૧૨૮	૧,૮૮,૮૩૦
સિંધ	૮૬,૧૯૭	૭૬,૭૫૮	૧,૨૧,૮૧૨	૧,૬૧,૯૪૧	૮૬,૩૨૦	૧,૩૦,૧૧૭
મદ્રાસ	૪૨,૦૭૩	૧૪,૬૯૫	૫,૬૦૦	૨૮,૪૭૨	૩૫,૨૩૦	૬૯,૫૯૬
વ્રજદેશ	૩૪,૯૩૬	૧૫,૦૨૧	૨૫,૦૬૩	૪૭,૦૩૫	૪૦,૭૭૫	૩૭,૬૧૨
કુલ...	૧૨,૧૩,૧૬૦	૧૨,૨૭,૨૫૦	૧૩,૨૬,૧૬૫	૧૬,૫૭,૭૫૮	૧૩,૦૧,૫૨૮	૧૩,૨૮,૯૫૦

સ્પેનનો બ્રિટિશ હિંદ સાથે વ્યાપાર.

[પરિશિષ્ટ અં. ૭

સ્પેનમાંથી બ્રિટિશ હિંદમાં મારા આયાત થયો તેનું પત્રક. સન ૧૯૦૯-૧૦ થી સન ૧૯૧૨-૧૩ સુધીનું. અંક ૬

માલનો પ્રકાર.	માલનું વજન અથવા જથો.				માલની કિંમત પૌંડમાં.			
	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩
વૂડ અને શ્યૂઝ-પગરણાં જોડો	૬૮,૬૭૬	૨૮,૩૪૪	૪૪,૯૭૬	૫૦,૯૫૪	૧,૯૭૮	૮૧૫	૧,૨૫૧	૧,૬૪૧
Cork-વૂચ-ડાટા હં.	૧૭૪	૩૨૫	૪૦૬	૨૭૬	૯૪૩	૧,૬૧૫	૧,૬૭૭	૧,૩૧૦
રંગાટની અને કમાવાની चीजો								
• કરમજ...હં.	૨૮	૪૦૩	૧૮૪	૩,૩૨૧
કેશર રતલ	૧૮,૨૭૭	૨૩,૩૪૧	૨૭,૯૮૧	૨૮,૫૩૪	૧૯,૦૭૧	૨૩,૧૮૮	૨૬,૭૬૫	૨૮,૪૦૮
મેવો અને તરકારી-શાક-								
લિલોતરી	૨૨૧	૬૩૭	૨,૩૯૮	૧,૨૬૫
લિકર. પોર્ટવાઇન-દ્રાક્ષાસવ								
ગલન	૩,૦૯૩	૨,૬૦૧	૩,૦૬૮	૪,૭૧૫	૮૩૩	૬૩૬	૧,૧૭૬	૧,૪૯૩
શરી, મદીરા વગેરે... „	૧,૯૩૮	૧,૬૨૪	૧,૭૩૨	૪,૦૫૭	૮૧૫	૬૬૭	૫૭૮	૧,૯૬૨
બીજી જાતિનો દ્રાક્ષાસવ „	૬,૮૯૪	૮,૩૭૦	૮,૧૭૦	૭,૫૧૬	૧,૦૫૩	૧,૪૩૦	૧,૬૦૩	૧,૨૦૦
બીજી જાતિનો લિકર-દારૂ	૩૦	૧૩	૨૨	૧૦	૧૪	૧૬	૧૪	૩
ફીત: સોય, દોરા અને ક્ષિયોનં								
લગતો પોશાકી સામાન કિ.	૮૨૫	૨,૦૯૮	૧૦૩
મીઠું-ટન	૧,૨૦,૯૯૮	૬૩,૪૯૭	૭૭,૯૪૧	૭૩,૯૨૪	૧,૧૧,૨૬૭	૬૩,૦૦૧	૭૩,૯૯૧	૬૯,૨૭૫
ટપાલમાર્ગે આવેલો મારા	૧	૫	૪	૧૧
બીજો પ્રચૂર્ણ મારા	૧,૮૭૯	૧,૪૨૯	૬૩૩	૧,૩૩૧
અંકદર આયાત મારા.	૧,૩૮,૦૭૫	૯૪,૩૪૪	૧,૧૨,૩૭૨	૧,૧૧,૪૨૩

પરિશિષ્ટ અં. ૭] સ્પેનનો બ્રિટિશ હિંદ સાથે વ્યાપાર.

સ્પેનમાં બ્રિટિશ હિંદનો અને પરદેશી માલ બ્રિટિશ હિંદમાંથી નિકાશ થયો તેનું પત્રક. સન ૧૯૦૯-૧૦ થી સન ૧૯૧૨-૧૩ સુધીનું અંક ૬

માલનો પ્રકાર.	માલનું વજન અથવા જથ્થો.				માલની કિંમત પૌંડમાં.			
	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩
ઘુ... હંદરવેટ	૧૦,૦૦૦	૬,૦૦૦	૪,૩૩૩	૨,૦૦૦
આઠાં ચામડાં {	હં	૬૩,૯૦૬	૫૨,૬૨૭	૫૮,૩૨૭	૬૫,૯૪૬	૩,૪૦,૫૮૦	૨,૭૮,૬૫૪	૩,૦૦,૯૯૪
	નંગ	૧૧,૭૦,૯૫૩	૯,૪૯,૭૦૦	૯,૯૦,૫૭૮	૧૧,૬૪,૫૯૪			
આઠી છાલો {	હં	૨,૩૩૩	૨,૫૧૧	૨,૭૯૨	૩૮૯	૧૬,૦૦૪	૧૨,૯૮૧	૧૪,૫૬૬
	નંગ	૧,૧૨,૮૬૮	૧,૧૫,૦૨૦	૧,૪૧,૭૬૫	૧૮,૭૭૫			
લાલ.....હં	૪૨૫	૧૯૮	૩૫૪	૨૮૪	૧,૬૨૭	૭૯૦	૧,૧૯૦	૯૪૩
બિયાંહં	૯૭,૧૦૧	૧,૫૨,૨૧૯	૧,૦૨,૫૨૯	૮૭૪૩૦	૫૪,૭૩૧	૯૫,૦૪૦	૬૫,૦૧૦	૫૯,૫૩૮
કપાસ- ર. હં	૧,૯૭,૧૪૦	૩,૧૭,૫૦૦	૧,૨૭,૮૧૫	૮૬,૯૫૦	૪,૬૩,૫૭૩	૮,૯૮,૮૬૪	૩,૭૬,૨૨૪	૨,૩૩,૭૩૪
રુની આંટિયો ને સૂતર.
શણ-કાચુ ...હં	૪,૦૯૨	૪,૮૯૮	૧,૫૪૩	૧,૮૫૪	૩,૨૨૩	૪,૩૬૪	૧,૨૨૭	૧,૮૭૨
જ્યૂટ-અંબાડો કાચો,,	૨૨,૧૨૩	૧૬,૬૦૬	૨૩,૨૦૬	૨૫,૭૦૬	૩,૦૧,૬૩૩	૨,૭૦,૪૨૫	૪,૨૭,૫૭૧	૫,૬૬,૧૩૫
અંબાડાનો બનેલો માલ								
આંટિયો અને સૂતર	૯૯૧	૪૪૭	૨૨૩	૬,૨૦૫
બીજો માલ	૧,૩૪૦	૫૪૬	૪,૩૧૧	૧,૩૧૫
હિંદી-માલનું એકંદર.	૧૧,૮૮,૦૩૫	૧૫,૬૪,૧૧૧	૧૧,૯૧,૩૧૬	૧૨,૧૭,૩૨૬
પરદેશી માલની નિં.	૨	૨૬	૪૦૮	૧૬
હિંદી તથા પરદેશી મા- લની કુલ નિકાશ	૧૧,૮૮,૦૩૭	૧૫,૬૪,૧૩૭	૧૧,૯૧,૭૨૪	૧૨,૧૭,૩૪૨

સ્પેનનો બ્રિટિશ હિંદ સાથે વ્યાપાર.

પરિશિષ્ટ અં. ૭

કાઝાનુક્રમ વિષય સૂચિ.
સ્પાનિયર્ડોનો શોધ અને વ્યાપાર.

સન	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૪૮૪	સ્પેનનો કોલમ્બસ સાથે સંબંધ	૧
૧૪૯૨	કોલમ્બસને નવા પ્રદેશની પ્રાપ્તિ	૯
,,	કોલમ્બસ નવિદાદનો કિલ્લો બાંધે છે	૧૧
૧૪૯૩	કોલમ્બસની સ્પેન જવાની તૈયારી... ..	૧૩
૨-૧૫-૯૩	કોલમ્બસ, રાજા રાણીને મળે છે	૧૪
૪-૫-૯૩	પોપનો પરવાનો સ્પેનને મળે છે	૧૭
૨૫-૯-૯૩	કોલમ્બસનું બીજું પર્યટન	૧૯
૧૪૯૪	નવા પ્રદેશની પ્રાપ્તિ, હિસાવેલાશહરની સ્થાપના	૨૦-૨૧
૧૪૯૪	નવા પ્રદેશની રાજ્યવ્યવસ્થા કરે છે	૨૩
,,	હોરકાના ત્રણ વહાણો લઈ કોલમ્બસનો ભાઈ બાર્થોલોમ્યો હિસાવેલામાં આવે મળે છે	૨૨
૧૪૯૫	કોલમ્બસની ગેરહાજરીમાં તેના માણસોએ ત્યાંના દેશિયો ઉપર જુલમ ગુજારવાથી તેમની સાથે વેગરેઆલવના મેદાનમાં લડાઈ થાય છે, તેમાં હિંદિયનો હારે છે, વીજરાઈ જઈ વીગાડ કરે છે ...	૨૩
,,	કોલમ્બસની વિરુદ્ધ આગુઆદોની વર્તણૂક	૨૪
૧૪૯૬	બાર્થોલોમ્યુને પેશકાર નવાબ વનાવી કોલમ્બસ સ્પેન પહોંચી જાય છે. ત્યાં ત્રીજા પર્યટનની તૈયારીમાં નડતર થાય છે ...	૨૫
૧૪૯૮	છ વહાણો લઈ ત્રીજું પર્યટન કરે છે. નવે માર્ગે નવાં સ્થાન આવે છે. છેવટે સેન્ટ ડોમિંગોમાં ભાઈને મળે છે	૨૭
	તેના શત્રુ, વિરુદ્ધ વર્તણૂક ચલાવી, હિંદિયનોને ઉડકરે છે-પણ તે રોલ્ડોન વગેરે વિરુદ્ધિયોને મેઝવી લે છે	૨૮
૧૪૯૯	સ્પેનના દરબારમાં વિરુદ્ધ વલણ થતાં, ખાનગી સાહસથી શોધનું કામ ચલાવવા સેવિલના વ્યાપારિયો મળીથી આલોન્સો ડી ઓર્જેલા જે બીજી સફરમાં કોલમ્બસ સાથે હતો તે ચાર વહાણો લઈ જાય છે, તેની સાથે અમેરિગા વેસ્પુકી હતો તેણે અહિંના શોધની હકીકત લખી, તે વંચાતાં, નવા યંદનો તેણે શોધ કન્યો ઇમ મનાય છે	૨૮-૩૦
,,	આલોન્સો નીન્યો, જે કોલમ્બસ સાથે જઈ આવ્યો હતો, તેણે ક્રિસ્ટોફર કોલમ્બસ નામે સેવિલના વ્યાપારની મદદથી એક વહાણ તૈયાર કર્યું, અને નવા પ્રદેશમાં જઈ સોનાનો તથા મોતીનો ઘણો જથ્થો ઉપાડી આવ્યો	૩૦
૧૫૦૦	કોલમ્બસની પહેલી સફરમાં જઈ આવેલો વિસેન્ટ યાનેશ પ્રિંશોન પાલેસથી ચાર વહાણો લઈ ગયો. આમાશોન નદીના મુખની સામેની બાજુને કિનારે ઉતર્યો	૩૦

સન	વિષય	પૃષ્ઠ
	સ્પેનમાં કોલમ્બસ વિરુદ્ધ કાવત્રાં. ચાડાદોસના ધર્માધ્યક્ષની આગેવાનીથી તેના ઉપર કામ ચલાવવા ફ્રાન્સિસ ડી બોવાડિલાને રવાને કરે છે. કોલમ્બસ તથા તેના બે ભાઈઓને અપરાધી ઠરાવી, બેડિયો જડી, જુદા જુદા વ્હાળોમાં સ્પેન મોકલી દે છે ... ૩૧	૩૧
	અપકીર્તિ થવાના ડરથી, રાજારાણી, વિરુદ્ધ ડગલુ નહિ ભરતાં, કોલમ્બસને બોલાવી, વધી હકિકત સાંભળી, બોલાડિલાને પદઞ્ચર કરે છે, પણ હિસ્પાન્યોલાનો વાઈસરોય તો નિકોલાસ ડી ઓવાંડોને બનાવે છે. ને કોલમ્બસને રક્ષાતો રાખે છે ... ૩૨	૩૨
૧૫૦૧	જુઆન ડિલા કોસા, જે કોલમ્બસ સાથે બે સફરોમાં હતો તે રોડેરીગો ડી વાસ્તિડાસ સાથે મઢીને બે વ્હાળો લઈ જાય છે, ને કેટલોક ભાગ નવો શોધી કઢાડે છે ... ૩૨-૩૩	૩૨-૩૩
	અમેરિગાને સાથે લઈ, ઓજેડો ફરીને સફર કરે છે ... ૩૩	૩૩
૧૫૦૨	નવો વાઈસરોય ઓવાંડો ૩૨ વ્હાળો તથા ૨,૫૦૦ માણસો લઈ હિસ્પાન્યોલા જઈ પહોંચે છે. ને બોવાડિલા, જે ત્યાં ત્રાસ વર્તીતી રહ્યો હતો તેને, સ્પેન રવાને કરી દે છે ... ૩૩	૩૩
	રાજારાણીને ઘણું સમજાવી કોલમ્બસ ૪ વ્હાળોથી હિંદના શોધની લાલચે, ચાર વ્હાળાં વ્હાળો લઈ, હિસ્પાન્યોલામાં આવે છે. ૧૮ વ્હાળો સ્પેન જવા તૈયાર થયાં હતાં તેવામાં તોફાન થવાની દેદેશત કોલમ્બસને લાગવાથી, તેણે વ્હાળો રોકવાની મૂચના કરી, પણ માની નહિ. તોફાન લાગે છે, બે કે ત્રણ બંધે છે, ને બાકીનાં, બોવાડિલા અને સેલ્દાન તેમાં ચડ્યા હતા તે સુધાંત, દરિયામાં ગંબ થઈ જાય છે ... ૩૪	૩૪
,,	તા. ૧૪ મી જુલાઈએ કોલમ્બસ હિસ્પાન્યોલામાંથી નીકળે છે, તેને કેપ પ્રેસિયાસ ડી ડિઓસથી તે પોર્ટોવેલા સુધીનો અમેરિકાનો પ્રદેશ હાથ લાગે છે. રસાલ ભૂમિ હોતાં, અહિં સંસ્થાન સ્થાપવા ધારે છે, પણ પોતાના સાથીઓના જુલ્મથી, તેને ત્યાંથી રવાને થવું પડે છે. તેની પાસે હવે માત્ર ૨ વ્હાળ રહ્યાં હતાં ને અહિં એને તકલીફ ઘણી પડી તેથી આ સ્થલનું નામ, તે કોસ્ટા આફ્રિકેસેશન પાડે છે, આગળ પાછળ રક્ષાતો તે હેરાન થાય છે; તેને વાઈસરોય પજવે છે ને છેવટે તે સ્પેન પાછો જાય છે ... ૩૬-૩૭	૩૬-૩૭
૧૫૦૬	હુસાબેલા મરણ પામેલી હોતાં, રાજા કોલમ્બસની પત કરતો નથી, તેને મંદવાડ લાગુ પડતાં તે મરણ પામે છે ... ૩૭	૩૭
૧૫૧૩	અમેરિકા અને ઇશિયા વચ્ચેના મહાસાગરનો શોધ કરવા, વાસ્કો નુનેઝ ડી બાલ્બોઆની ધારણા થતાં, તે જાય છે, અને ફતેહ મંદ થાય છે ... ૩૭	૩૭
૧૫૧૫	સ્પેનનો રાજા, જુઆન ડાયસ ડી સોલિસને, હિંદનો માર્ગ ખોલવા	

સન	વિષય	પૃષ્ઠ
	મોકલે છે, પળ રિયા ડી લા પ્લાયાના કિનારાના લોકો સાથે કજિયો થતાં માન્યો જાય છે	૩૯
૧૫૧૯	સ્પેનના રાજા કાર્લો પાસે ફેર્નાંડો ડી માગલહેન્સ જાય છે. તે-જાનાના ટાપુઓ સાથે વેપાર કરવાની તેને દશ વર્ષ માટે છૂટ મળે છે. સેવિલેથી ૫ કે ૬ વ્હાણોનો કાફલો લઈ માગેલાન સામુદ્રધુનીમાંથી ફિલિપાઈનના ટાપુઓમાં જાય છે	૪૦
૧૫૨૧	પળ, માયાનના વતનિયો સાથે કજિયો થતાં, માન્યો જાય છે. એક વ્હાણ પાછું આવે છે	૪૦
૧૫૨૨	કટોરિયા વ્હાણ પૃથ્વી પરિક્રમણ કરનાર પહેલું જ હતું તે મલાક્કા-માંથી તેજાના ભરી સ્પેન પહોંચી જાય છે	૪૧
૧૫૨૯	સ્પેન અને પોર્ટુગલ વચ્ચે, વ્યાપારની છૂટ સંબંધી, આરાગોસામાં કોલ કરાર થાય છે, પળ તે વાંધા ભરેલા થઈ પડે છે	૪૧
૧૫૮૦	પોર્ટુગલનું રાજ્ય, સ્પેનમાં ભઝી ગયું ત્યાં સુધી, મલાક્કાનો કબજો રાખી રહે છે, પળ છેવટે વલંદાનો કબજો થાય છે	૪૨
૧૬૪૦	સ્પેનથી પોર્ટુગલ સ્વતંત્ર થાય છે; ત્યાં સુધી સ્પાનિયર્ડો કેપ ઍફ ગુડ હોપને રસ્તે વ્યાપાર ચલાવે છે	૪૨
૧૬૪૮	મનસ્ટેરની સલાહની રૂઝે, એક શતક સુધી, અમેરિકાના પશ્ચિમ કિનારા અને ફિલિપાઈનના ટાપુઓ વચ્ચે વેપાર ચાલતો રાખે છે.	
„	ડચો સાથે વ્યાપારના માર્ગો મુકરર થાય છે	૪૨
„	પનામાને માર્ગે સ્પાનિયર્ડોનો હિંદનો વ્યાપાર ચાલે છે... ..	૪૩
૧૬૬૪	મેલુના ટાપુમાં સ્નાન મિગેલ શહેર વસાવે છે	૪૩
„	તેમજ લુકોનિયામાં મનિલા વસાવે છે	૪૩
„	બીજો ફિલિપ રાજા ફિલિપાઈનના લોકોને ખ્રિસ્તિ કરવાને ખાવા પીવાના પદાર્થો અપાવી, લલચાવવાની યોજના રચે છે	૪૩
„	મેક્સિકોનો વાઈસરોય મનિલેથી લોટ, દારૂ પ્રતિવર્ષે એક વ્હાણ ભરીને મોકલે એવો હુકમ ફરમાવે છે	૪૪
„	ચીન અને હિંદથી રેશમ, હીરા, મોતી, તેજાના વગેરે માલનો મેક્સિકો સાથે વ્યાપાર ચલાવે છે	૪૫
૧૭૨૦	હિંદ અને ચીનનો માલ મેક્સિકોમાં ઓછો ખપે અને સ્પેનનો વધારે ખપે ઇટલામાટે પરદેશી માલ આયાત થવા દેવાની પોતાનાં બંધાં સંસ્થાનોમાં સ્પેન બંધી કરે છે	૪૬
૧૭૩૩	ધી રૉયલ કંપની ઍફ ફિલિપાઈન આયર્લેન્ડની સ્થાપના થાય છે ૪૬-૪૭	
૧૭૮૪	વ્યાપારની ૧૩ સફરો પૂરી થાય છે	૪૭
„	કારાકાસની કંપનીવાળાઓ એકત્ર થઈ, નવી ફિલિપાઈનની રોયલ કંપની સ્થાપે છે	૪૭

સન	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૭૯૦	પુશિયાનો માર્ગ ત્રણ વર્ષ સુધી મનિલામાં યુરોપિયન વ્હાળો લાવે પવી છૂટ આપે છે ૫૩	૫૩
	ફિલિપાઇન રોયલ કંપનીની હકીકત અને હિસાબ ૪૮-૬૦	૪૮-૬૦
૧૮૦૩	કંપનીને સ્પેનનો ચોથો કારલોસ રાજા ૧૮૨૫ સુધીનો નવો પટો કરી આપે છે, અને તેનો વહિવટ ચાલે છે ૬૦-૬૩	૬૦-૬૩
૧૮૯૯	થી ૧૯૦૪-૧ સુધી સ્પેન અને હિંદસાથે કેવો વ્યાપાર ચાલ્યો તેનાં પત્રક ૬૩-૬૪	૬૩-૬૪
	વ્યાપારી નૌકાસમૂહની હકીકત ૬૫	૬૫
	પરિશિષ્ટ અંક. ૧ આફ્રિકા-હિસ્પાનિયા-સ્પેનની જાળવા જેવી હકીકત ૬૬-૮૫	૬૬-૮૫
	લ્યુસિટેનિયા-પોર્ટુગલની હકીકત, ટૂંકામાં ઇતિહાસ ૮૫-૧૧૩	૮૫-૧૧૩
૧૮૬૮	સ્પેનના ઇતિહાસ સંબંધી વચ્ચેની હકીકત ૧૧૩-૧૧૪	૧૧૩-૧૧૪
૧૮૬૯	પોર્ટુગલના રાજ્યવિષેનો ચાલુ ઇતિહાસ ૧૧૪-૧૨૦	૧૧૪-૧૨૦
	પોર્ટુગીઝોનો પૂર્વપ્રદેશ સાથે વ્યાપાર પૃ. ૧-૨૩૩	
,,	જુવાન અથવા જાન, જે પેડ્રો રાજાનો અનોરસ પુત્ર હતો તે પોર્ટુ- ગલનો રાજા થયો. તેનો પુત્ર હેત્રી.	
૧૪૧૦	હેત્રીની જલમાર્ગ વિષેની ડલટ અને તેનો પ્રયત્ન ૧-૨	૧-૨
૧૪૧૨	થી ૧૪૧૯ સુધીનો પ્રયત્ન. મદીરામાં પ્રથમ પ્રવેશ. મદીરાની હકીકત આટલાંડિસ ખંડ હતો તે ઉપર જલપ્રલય થયો તેમાંથી સદીરા બચ્યું તેની હકીકત ૩-૬	૩-૬
૧૪૩૯	કેપ બોજાડોર, વ્યાલ્કો વગેરે સુધી ૪૦ વર્ષમાં, ૫૦૦ માઈલના આફ્રિકાના કિનારાનો શોધ ૬	૬
૧૪૪૪	હેત્રીને પોપ પાસેથી નવા શોધેલા પ્રદેશના રાજ્ય હકની પ્રાપ્તિ... .. ૭	૭
૧૪૪૬-૪૮	કેપ વર્ડ અને અન્જોરનો શોધ ૭-૮	૭-૮
૧૪૬૩	સુધીમાં સીરા લિયોન સુધીના કિનારાનો શોધ ૮	૮
૧૪૭૧-૭૨	સેન્ટ થોમસ અને આન્નાબોનનો શોધ ૮	૮
૧૪૮૪	કાંગોની શોધ ૯	૯
૧૪૮૭	ફિયોપિયા ભળી પેવા અને કોવિલામને મોકલવામાં આવે છે. તેઓ પુઢને જાય છે. ત્યાંથી કાનાનોર, કાલિકટ અને ગોવે, કોવિ- લામ પક મૂરના વ્હાળમાં જાય છે. ત્યારપછીનું તેનું રટણ ૧૦	૧૦
૧૪૯૨	ક્રિસ્ટોફર કોલન-કોલમ્બસની નવા શોધની જિજ્ઞાસા ૧૦-૧૨	૧૦-૧૨
	બીજા જોન રાજા આગળ તેની અરજ, પણ પરદેશીને મદદ નહિ આપવા દેવા તેના સલાહકારોનું કથન અને છેવટે પોર્ટુગલ પાસેથી મદદની આજ્ઞા છોડી સ્પેન જવું.	
૧૪૯૩	પોર્ટુગલના રાજાની આજ્ઞાથી બાર્થોલોમ્યૂ ડી આલ્ફનું પર્યટન અને કેપ આર્ક ગુડ હોપનો શોધ અને તેની હકીકત ૧૪	૧૪

સન	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૪૯૩	વાસ્કો ડી ગામાને કાફલો આપી હુમાન્યુઅલ રાજા મોકલે છે. ટીરા ડી નાટાલનો શોધ... .. ૧૫-૧૬	...
૧૪૯૮	મૌજામ્બિકમાં તેનું આવવું. મિલિન્ડે જવું, ત્યાંના મુસલમાન રાજાનો મેલાપ. કાહાન માલમ મોમિયા તરીકે મળતાં, તેને સાથે લઈને હિંદ મળી હંકારી જવું. મલબાર કિનારે કાલિકોટ નગરમાં ઉતરવું. ત્યાંના રાજા જામોરિનની મુલાકાત. તેની સાથે વાંધો ઉઠવો ને ત્યાંથી જવું ૧૬૧૭-૧૮-૨૧	...
૧૫૦૦	કાબ્રાલના ઉપરીપણા નીચે ૧૩ વ્હાણનો કાફલો લઈ જતાં, બ્રા- શિલ હાથ લાગે છે, ને તે કબજે લે છે ૨૧	...
	કાબ્રાલ, મિલિન્ડા થઈ, કાલિકોટ આવે છે તેની કોઠી ઉપર હજો થાય છે. કાબ્રાલ નાશીને કોચીન થઈ કાનાતુર જાય છે.	...
૧૫૦૧	માલ લઈને, કાબ્રાલ પોતાને દેશ પહોંચી જાય છે ૨૨	...
૧૫૦૨	પોપ તરફથી પોર્ટુગાલને દિગ્વિજય કરનાર, સમુદ્રગમનાધિપતિ પવાં વિરુદ્ધ મળે છે ૨૪	...
	વાસ્કો ડી ગામા વીજી વાર હિંદ આવે છે. મક્કે હજ કરવા જનાર વ્હાણ લૂટી લઈ, તેમાંનાં કેટલાંક બહરાં છોકરાંને કેદી કરી, યિસ્તિ કરવા ઉતારી લે છે. બીજાઓને મંડારમાં પૂરી, તે વ્હાણ સઠગાવી મક્કા કરે છે ૨૪-૨૫	...
૧૫૦૩	જામોરિન સાથે વૈર બંધાતાં, તથા પોતાના ઘાતકી કર્મથી પોતે નોખમમાં આવી પડેલો સમજી, ગામા પોર્ટુગાલ જતો રહે છે ૨૬	...
„	જામોરિન કોચીન ઉપર હુમલો કરે છે, ત્યાં ફાવતો નથી, હોપેજ ૧૩ વ્હાણો લઈ મદદે આવે છે, તે ફાવી જાય છે, ને પોર્ટુગાલ પાછો જાય છે ૨૭	...
૧૫૦૫	ડાં ફ્રાંસિસ્ક દે આલ્મેદને પેહેલોજ વાઈસરોય ઠરાવી હિંદ મોકલ- વામાં આવે છે ૨૭	...
૧૫૦૭	ગૂજરાતના મુલતાન પહેલા મહંમદશાહવાઝા નૌકાસૈન્ય સાથે ચૌલ બંદર આગળ લહાઈ થતાં ફિરંગી હારે છે. ૨૯	...
૧૫૦૯-૧૫	માં આલ્બુકેર્કે ગવર્નર થઈ આવે છે. ગોવા રાજધાની ઠરાવે છે, તે ફાવતો જાય છે. તે ૧૫૧૫ સુધી વહિવટ કરે છે ૩૧-૩૪	...
૧૫૧૫-૧૮	લોપો સોવેરેઝ દે આલ્વ ગોરિયા ગવર્નર થઈ આવે છે. સાન્શિયન બેટમાં રહી વેપાર કરવાની ચીન તેને છૂટ આપે છે ૩૬	...
૧૫૧૮-૨૧	દિયોગ લોપેઝ દે સિકૈર ગવર્નર ઠરે છે. તે આદિલશાહના રાજ્ય- માંથી થોડો ભાગ કબજે કરે છે ૩૭	...
૧૫૧૯	પોપે ફરી પોર્ટુગાલ અને સ્પેનને વહેંચણી કરી આપેલી તે વિષયમાં બંને વચ્ચે વાંધો... .. ૩૭	...
૧૫૨૧	દીવમાં કિહો વાંધવા જતાં ફજેતી... .. ૩૯	...
૧૫૨૨	વિજાપુરનો ગોવા ઉપર લોકો ૩૯	...

સન	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૫૨૪	દોં દુવાર્ત દે મેનેંજીસ ગવર્નર થઈ આવ્યો. તેનો કારભાર એક વર્ષ રહ્યો, તે કાનાનુરમાં મરણ પામ્યો ૩૯	
૧૫૨૫	કાલિકોટનો કિલો દેશિયો જમીન દોસ્ત કન્યો ૩૯	
૧૫૨૬	સોલીલીસ ટાપુ ફિરંગિયો શોધી કાઢાડ્યો. ડોફાર અને મસીરા લૂટી લઈ પાયમાલ કન્યા ૩૯	
૧૫૨૬-૨૯	લોપ વાસ દે સાંપાય ગવર્નર થઈ આવ્યો ૩૯	
૧૫૨૭	માંગલોર, પોર્કા, અને ચિતવા લૂંટી લઈ બાઝી નાંચ્યાં ... ૩૯	
	સ્પેન પાસેથી ટિડોર લઈ લીધું, બોર્નિયો શોધી કાઢાડ્યું ... ૩૯-૪૦	
„	ગૂજરાતની નૌકા સેનાનાં વ્હાણ ડુબાવ્યાં ને બાઝી નાંચ્યા ... ૪૦	
૧૫૨૯	થાળા, વસાઈ, સાથી પાસેથી યંદળી લેવાના કરાર કન્યા; યંદળા પાસેથી કરાર કરાવી લઈ દીવમાં કિલો બાંધવાની પરવાનગી મેળવી. ટેરનેટ યોઈ બેઠા ૪૦	
૧૮-૧૧-૨૯	નુજ દે કુંજ (નૂનો ડા કુન્હા) ગવર્નર થયો તે ૧૫૩૮ સુધી રહ્યો ૪૦	
૧૫૩૦	સિલવૈરા તાપી નદીમાં થઈ સુરત ગયો, તે લૂંટીને બાઝી નાંચ્યું, તેમજ, દમણનો પળ નાશ કન્યો ને બીજાં ગામો પળ પીટાડ્યાં ... ૪૦	
૧૫૩૦-૩૧	દીવ ઉપર ચઢાઈ કરી, મુસ્તાફાખાને ફિરંગાને નસાડી મૂક્યા પળ રસ્તામાં મુજફરાબાદ આવ્યું તે બાઝી નાંચ્યું, બેટ સ્વાધીન કન્યું. શાહજાદો ચાંદ ફિરંગિયોને ચાલે ચડ્યો, તેનો લાભ લઈને ઉત્તર કોકળ મુંબઈ સુધાંત લીધું. બહાદુરશાહ દીવમાં ભરાઈ પેઠો હતો તેની સાથે કોલકરાર કરીને તેની પાસેથી વસાઈ અને દીવ પકાવી લીધાં, બહાદુરશાહ ઠગાયો એમ છેવટે સમજ્યો... .. ૪૦-૪૧	
૧૫૩૭	બહાદુરશાહને ઇસ્તમબોલથી ૧૬ વ્હાણોની મદદ મળી ઇટલે દીવને ઘેરો ઘાલ્યો. સિલવૈરા ૮ માસ વચાવ કન્યો. મૂલમરો વેઢ્યો. કાગડા મારી खाधा. આવા બારીક સમયમાં વાહસરોય જાન ડી કાસ મદદે આવ્યો. બહાદુરશાહને તેની હોડીમાંજ એક ફિરંગાળ માલાવતી મારી નાંચ્યો તેથી સ્વતંત્ર કબજો દીવનો મળ્યો ... ૪૨	
૧૫૩૮	દીવથી પાછુ વઢેલુ તુર્ક નૌકાસૈન્ય ઘુઠન પહોંચતાં ત્યાં ફિરંગી હતા તેમને હારી કાઢાડ્યા ૪૩	
૧૫૪૦	કોચીન ચાચના, કમ્બોડિયા અને પાટા સાથે વ્યાપાર માંડ્યો ... ૪૩	
૧૫૪૨	સિયામથી ચીન જતાં જાપાન જોવામાં આવ્યું તેમાં તેમનો સારો સત્કાર થયો ૪૩	
૧૫૪૫	દીલેગાવના અલાતમાં ફિરંગીનો પ્રથમ પ્રવેશ ૪૪	
„	બિજાપુરના રાજા ઇબ્રાહિમ આદિલશાહના માફ અવદુલાના સંબંધમાં વિરોધ ૪૪	
„	ગૂજરાતના પાદશાહ શ્રીજા મહમદશાહની દીવ ઉપર ચઢાઈ. તેમાં તેની હાર. સ્ત્રી બાલકોની કતલ. માલે શ્રીલી બાલકોને વિધવાં ૪૪-૪૫	

સન	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૫૪૮	ફરીને મહમૂદે દીવને ઘેરી ઘાલ્યો છતાં હાર ... ૪૬	૪૬
	કાસ હવે ગોવાનો વાહસરોય થાય છે, ૧૪ દિવસ પછી મરણ પામે છે. ૪૬	૪૬
૧૫૫૫	ઠઠ્ઠા લઈ પોર્ટુગીઝોણ લુંટ કરીને ૮ હજાર રૂહેવાશિયોને કાલ કરી નાંખ્યા ... ૪૭	૪૭
૧૫૭૦	બિજાપુર, અહંમદનગર, અને જામોરિનનું એક ... ૪૭-૪૮	૪૭-૪૮
	પોર્ટુગાલ રાજ્યના ત્રણ વિભાગ ... ૪૯	૪૯
	આદિલશાહનો ગોવા ઉપર ઘેરો ... ૫૦	૫૦
૧૫૭૧	આદિલશાહ સાથે કોલકરાર ... ૫૦	૫૦
	ચેલ ઉપર જામોરિનનો ઘેરો; ... ૫૧	૫૧
	ચાંચિયાની પજવણી; નોરોંઝને પૈસાની તાણ ... ૫૧	૫૧
	હિતિમિતિયાન ગૂજરાતનો સુવેદાર થાય છે ... ૫૧	૫૧
	મોગલ પાદશાહપાસે ગૂજરાત આવતાં, પોર્ટુગીઝો ઉપર દબાણ થતાં, છેવટે કોલ કરાર થાય છે ... ૫૨	૫૨
	આદિલશાહસાથે પોર્ટુગીઝોની દગલબાજી ... ૫૩	૫૩
	અચીનના રાજાનું ચડી આવવું, ફ્લરને આગ લગાડવી, અને છેવટે નિષ્ફળ નીવડવું ... ૫૩-૫૪	૫૩-૫૪
૧૫૭૨	ટેરનેટ શહેરને રાજા ઘેરો ઘાલે છે, પરેરા મદદે જાય છે, રાજા ત્યાંથી યશી ઉલેટને ઘેરો ઘાલે છે, ત્યાં પળ મદદ આવતાં યસવું પડે છે. ... ૫૪	૫૪
	આતુવાનો રાજા યિસ્તિ થયો હતો તેથી પ્રજા સામી ધર્મ, ટેરનેટથી પળ ફોજ આવી. રાજાને મારી નાંખે છે. ફિરંગા થાળું વદલી રોજાનિવમાં જઈ રહે છે, ત્યાં પળ હારે જાય છે. છેવટે વાસ્કોસેલોસ ફોજ લઈ આવતાં ફાવી જાય છે. ... ૫૫	૫૫
૧૫૭૩	છ વઢાળો લિઝ્બનથી આવ્યાં. જામોરિનને ક્યોર્જ કાસે ચેલગઢ સોંપ્યો તેથી તેના ઉપર કામ ચલાવતાં, તે અપરાધી ઠંપ્યો, પટલે ગોવાના બજાર વચ્ચે તેનો શિરચ્છેદ કરવામાં આવે છે ... ૫૫	૫૫
૧૫૭૪	મલાકાનો સરદાર વાશ સુંડેથી આવતાં જાપારાની રાણિયે મલાકા ઉપર ચડાઈ કરી, ત્રણ માસ ઘેરો રહ્યો. ... ૫૫-૫૭	૫૫-૫૭
૧૫૭૫	માં અચીનનો રાજા મેગો મઝ્યો હતો તોપળ ફાવ્યા નહિ. ... ૫૮	૫૮
૧૫૭૬	ફિરંગિયોની આંટ અને વિશ્વાસમાં ફેર પડતો ગયો. મોલકામાંથી તેમની રાજ્યસત્તા જવા બેઠી ... ૫૯	૫૯
૧૫૭૬-૭૮	આમ્બોયનામાં પળ પડતી થતી ચાલતી રહે છે. ... ૬૦	૬૦
૧૫૭૮	અચીનના રાજાએ મલાકામાંટે છેલ્લો પ્રયાસ કન્યો, ત્રણ માસ ઘેરો રહ્યો. છેવટે માણસો મરાયાં અને રાજાનું શું થયું તે સ્વરૂપ પડી નહિ ... ૬૧	૬૧
૧૫૮૦-૮૧	પોર્ટુગાલનું રાજ્ય સ્પેનના તાવામાં ગયું. પેદ્રો ફિલિપ, રાજા થયો. ૬૧	૬૧
૧૫૮૪-૮૮	દોં દુવાઈ દે મેનેજીસ ટારાકા વાહસરોય ઠરે છે. તેના જોવામાં હિંદના ફિરંગાની અવ્યવસ્થા અને વ્યાપારમાં ચોરી વગેરે આવવાથી, પો. ૩૧	

સન	વિષય	પૃષ્ઠ
	અને જે ઉપજ ઉપજતી તે યજ્ઞમાં પતી જતી હોવાથી, તે કામ છોડી દઈ વ્યાપારી ફ્રેટ હિંડિયા કંપનીને વ્યાપાર કરવાની છૂટ આપી રાજ્યસત્તા પોતાના હાથમાં રાખી. ... ૬૧	૬૧
	પોપનું અને કેથોલિક રાજા તરફનું ફરમાન આશ્યું કે, કાફર માત્રને વટલાવીને ખ્રિસ્તિ ધર્મમાં દાખલ કરવા, આ ઉપરથી હિંદી દેવલોની માલમતા લૂંટી લેવામાં આવી, અને તે અપવિત્ર કરી નાંખવા લાગ્યા. ૫ વગેરે પોર્ટુગાલના કારભારની અવ્યવસ્થા અને સ્થિતિ દર્શક હકિકત ... ૬૨-૬૩	૬૨-૬૩
	પોર્ટુગાલના હાથમાં કેટલો દેશ હતો તેની હકિકત ... ૬૩	૬૩
	ઉપજ યજ્ઞનો અંદાજો, અને શો લાભ મળતો તેનું વિવેચન ... ૬૪-૬૫	૬૪-૬૫
૧૫૮૬	મલયાના છેડા ઉપરના ઉજંગતાના નામનું બિતંગ રાજ્યનું શહેર છે. ત્યાંના રાજાની પજવણી, તથા મલક્કા ઉપર હુમલો થવાની તૈયારીમાં મંગળ. પોર્ટુગીઝોનું ય્થા ત્યાં ફાવી જવું. જોહોર ઉપર હુમલો. ફિરંગાઈ તે બાઝવું, અને તેમનું ફાવી જવું ... ૬૯	૬૯
	લંકામાં પોર્ટુગીઝોનું ઘુમવું ... ૭૦	૭૦
	મકાવ બેટ એક ચાંચિયો બધાવી પહોંચો હતો તેને શિક્ષા કરવા ચીન, પોર્ટુગીઝોનો આશ્રય લે છે, અને તે બેટ તેમને આપી દે છે... ૭૧	૭૧
૧૫૮૭	સ્પેન અને ફ્રાન્સ વચ્ચે વાંધો, અને તેથી થતી હિંદમાં અસ્થિરતા ... ૭૧	૭૧
	લંકાવાળા રાજસિંહના કોલમ્બો ઉપર હુમલા-છેવટે તેનું પાછું ફરવું. દરિયાઈ કાફલાનો ઉપરી ડી સૌસા, કિનારા ઉપર ચડાવી કરતો જણાય છે ... ૭૨	૭૨
	આલા સિંહલદ્વીપની શોભા એવું દેવલ પાયમાલ કરી નાંખે છે, તે લૂંટી લે છે, મૂર્તિયો ભાંગી તોડી નાંખે છે, દેવલ અપવિત્ર કરવા પવિત્ર મનાતી ગાયોને કાપી નાંખીને મડપ લોહી લોવાળ કરી મૂકે છે. મૂલ્યવાન દેવચંદ્રાના દાગીના લૂંટી લે છે, અને છેવટે અગ્નિ સળગાવી, બાઝી મૂકી, તેનું નામ નિશાન રહેવા દેતો નથી ૫ વગેરે પોર્ટુગીઝોના લંકાના સંબંધની હકીકત ... ૭૨-૧૦૧	૭૨-૧૦૧
૧૫૮૮-૧૫૯૧	માનવેલ દે સૌજ કૌતિજ ગવર્નરનો કારભાર ... ૧૦૧-૧૦૩	૧૦૧-૧૦૩
૧૫૯૧-૯૭	માથિયસ દે આલ્બુકેર્કે વાઈસરોયનો કારભાર ... ૧૦૩	૧૦૩
૧૫૭૯-૯૨	સુધી, લિંડબનથી હિંદ આવતાં ૨૨ વ્હાણોનું ડુવવું. સિંહલ દ્વીપમાં ખ્રિસ્તિયો ઉપર રાજાનું ઢબાળ છે એમ માની, ધર્મયુદ્ધ મચાવા ૨૦ વ્હાણોની નૌકા સેના વાઈસરોય ત્યાં મોકલે છે. લંકામાં પાછું ઘમસાળ મચે છે ... ૧૦૩	૧૦૩
૧૫૯૫	ફિલિપ રાજાની પ્રજા છતાં, ડચ લોકો ઉપર ધર્મીય રાજાઈ ત્રાસ વર્તાવવા માંડ્યો. તેમની સાંધનો વ્યાપાર વંધ કરાવ્યો, યટલે લિંડબનમાંથી તેઓ માલ ધરીદતા તેને વદલે હિંદમાં આવી વ્યાપાર ચલાવવા લાગે છે ... ૧૧૫	૧૧૫

પોર્ટુગાલની વિષય સૂચિ.

૩૬૭

સન	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૫૧૬	માં જાપાનમાં કેથોલિક ધર્મ ફેલાવવા પ્રયત્ન કરવા માંડતાં ૭ ખ્રિસ્તિ સાધુને તિરંબાજ કરીને મારી નાખવામાં આવે છે ...	૧૧૫
	પદપટ્ટમના બંદરમાં રહી, મૂર પેટ માર્કોપ લૂટફાટ કરવા માંડી, તેના વારસ મહંમદ માર્કોપ પળ કુન્હેલ ગામને કિછેવંધી કરી લૂટ ચલાવવા માંડી	૧૧૬
૧૫૧૭	હચલોકો ફરી આવ્યા, તેમને સતાવ્યા છતાં, તેઓ ઇટલા બધા પાલી ગયા કે તેથી પોર્ટુગીઝોની સત્તા હિંદમાંથી ઓછી થઈ ...	૧૧૭
૧૬૦૦-૧૬૦૫	સુધી, ગોવામાં આયર્સ દે સાલદાંજ (સાલડાની) બાઈસરોય નિમાય છે. સ્વેચ્છા ઘાટને રસ્તે ચીનમાં ખ્રિસ્તિ ધર્મ ચલાવવા એક મંડલી પેકિન મોકલે છે	૧૧૭
૧૬૦૧	આ સાલમાં પોર્ટુગીઝોને બીજી હરકત થાય છે. વ્યાપાર અર્થે અંગ- રેજોનાં વ્હાળ હિંદમાં આવવા માંડે છે	૧૧૭
૧૬૦૨	લાંકેસ્ટર, ઇંગ્લિશ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનાં વ્હાળો લઈને હિંદ આવે છે. હચ અને ઇંગ્લિશનું એકબંધાય છે	૧૧૯
૧૬૦૩	ફિરંગિયોને હાંકી કુહાડવા વલંદાઓ પ્ મ્હોટી સેના લઈ હિંદમાં આવવા માંડ્યું	૧૧૯
૧૬૦૪	આમ્બોયનામાંથી તેમને કુહાડી મૂકવામાં આવે છે	૧૧૯
૧૬૦૭-૧૬૦૯	સુધી મેનેજીસ ગોવાનો આર્ચબિશપ ગવર્નર નીમાય છે. ... હચલોકો પ્ મોજામ્બિક ઉપર હજો ક-યો. પળ પાવ્યા નહિ;	૧૨૧
૧૬૦૯	ખાન્દે પૂર્તાદો દે મેંબોજ ગવર્નરનું કામ ચલાવે છે	૧૨૩
૧૬૦૯-૧૨	હય લોર્સ દે તાવોર ગવર્નર નિમાય છે	૧૨૩
૧૬૧૦	પાંચ વ્હાળોમાં નૌકાસેના લઈ આવે છે. લંકામાં ફેર વર્તાવવો શિરુ થાય છે. કાળ્ડીનગર બાઝી નાંખે છે. રાજાના બે કુંવરને હસાઈ કરી નાંખે છે, હિંદમાં હવે પોર્ટુગીઝો મુસિબતના પાંસામાં આવી જાય છે, મૂરોના ક્ષપાટામાં તેઓ આવી જાય છે	૧૨૫
	ફિલિપ રાજાને પળ હિંદનો મામલો બારીક લાગે છે, સર્ચ ઓછુ થવા રજારા આપી વસુલાત કરવાનું ફરમાવે છે	૧૨૬
	એક અંગરેજ મુસાફરના કહેવા પ્રમાણે, સંભાત અને સુરત રવાને થતાં કાફલામાં ૨૪૧ વ્હાળો હતાં એવડો વ્યાપાર તેઓનો ચા- લવા માંડ્યો	૧૨૬
૧૬૧૦	સ્પાનિયર્ડો વલંદાને ટિઠોર અને બાંદામાંથી હાંકી કુહાડે છે ...	૧૨૬
	લંકામાં વલંદા કોઠીપારમાં કિહો બાંધે છે	૧૨૭
૧૬૧૨	ક્રિસ્ટિન વેસ્ટની અંગરેજી નૌકા ટુકડી, સુરત આગલ, ફિરંગિયોને તારાજ કરી નાંખે છે	૧૨૭
૨૪-૧૧-૧૨	આન્તોનિય પિન્તો દે ફોન્સેકાને કિહા તપાસળીદાર ઠરાવીને, યુદ્ધ નૌકા આપી લિસ્બનથી મોકલે છે	૧૨૭

સન	વિષય	પૃષ્ઠ
૨૪-૧૨-૧૨	દોં જેરામ દે આજવેદ ગોવાનો વાહસરોય નિમાતાં, લંકામાંથી આવી, ચાર્જ લે છે. તેનો કારમાર ૧૬૧૨ થી ૧૬૧૭ સુધી ચાલે છે. ૧૨૭	
	ત્રાસ ઉપજે ઘવાં, માણસને નહિ છાજે ઘવાં એણે કૃત્ય કન્યાં છે.	
૧૬૧૨	હુરાનનો ઇલ્લી દાનિશબેગ ફિલિપપાસે ગયેલો પાછો આવતાં ગોવે જાયછે. હુરાનમાં ખ્રિસ્તિ ધર્મ તેની મદદથી ફેલાય પટલા માટે તેને માલ આપી રાજી કરે છે, તે હુરાન પૂર્ણોચતાં, શાહ ખ્રિસ્તિ વિચાર જાણી લઈ તેને ગર્દન મારે છે, અને ૬ હજાર આર્મેનિયન ખ્રિસ્તિ થયા હતા તેઓને તે ધર્મ છોડી દેવાની ફરજ પાડે છે ૧૨૭-૨૮	
૧૬૧૨	લંકામાં પોર્ટુગીઝોની પૈસો ઉઘરાવવાની વ્યવસ્થા ... ૧૨૮-૨૯	
	ચૌલના થાણદારનો પોર્ટુગીઝ વિરુદ્ધ ઉપાડો ... ૧૨૯	
૧૬૧૩	પેગુમાં પોર્ટુગીઝોની પડતી દશા, નિકોટની કુરતા, અને તેનો પરિણામ; આવાના રાજાનો ઉપાડ-નિકોટની દુર્દશા; મેન્દીસના પળ માઠા હાલ; માતવિનની રાજાથી વિરુદ્ધ વર્તણૂકનો છોટો પરિણામ. ૧૩૧-૩૩	
,,	મોગલનું વ્હાણ બ્રિટો મેલો પકડે છે, તેના પરિણામમાં	
,,	આખા ઇશિયામાંથી ફિરંગાને પાણીચુ નાઝિયેર આપવાની ધારણા થાય છે ... ૧૩૩	
,,	અંગરેજો અને ડચની સામે થવાની ધારણામાં વિશેષ ... ૧૩૩	
,,	વાસકોસેલસ ૧૭ વ્હાણોનો કાફલો લઈ ગોવેથી નીકળે છે તેની કૃતિની હકીકત, પોર્ટુગીઝ સરદારોનું ધુમધું ... ૧૩૪	
,,	સુરતના સરદાર શાજા નિતમની દમણ ઉપર ચડાઈ, છેવટે હાર, બ્રિટો પૂઠ પકડી ભરુચ જાય છે, ને બિગાડ કરે છે ... ૧૩૭	
	પોર્ટુગીઝોની સ્થિતિસંબંધી વાહસરોયના વિચાર અને ગોઠવણો ૧૩૮-૩૯	
	લંકામાં પોર્ટુગીઝો સંબંધી કંટાળો ... ૧૩૯	
	મોમ્બાસામાં તેમનાં અવઢાં કૃત્યો ... ૧૪૦	
૧૬૧૪	લિઝ્બનથી વ્હાણો અને માણસો મોકલ્યાં તેમાં નુકસાની. ,,	
	ઈંગ્લિશ અને ડચ નૌકાસેન્ય સામી વાહસરોયની તૈયારી ... ૧૪૧	
૧૬૧૫	સુરત આગલ લડાઈમાં ફિરંગાની હાર, અને ધરાવી, અને વાહસરોયનું દીવ ભળી નાશી જવું ... ૧૪૩	
,,	હુરાની લશ્કર કોમોરાનના કિલ્લાને ઘેરો ઘાલે છે, પોર્ટુગીઝ મદદ આવી પહોંચે છે, પણ કિલ્લો સોંપી દેવો પડે છે ... ૧૪૩	
,,	આવી દુર્દશાના સમયમાં ન્હાનામ્હોટા અધિકારિયોની જગ્યાની હરરાજી કરતાં, જે વધારે પૈસા આપે તેને જગ્યાઓ આપવાનું ફરમાન થાય છે, તેના માઠા પરિણામ... ૧૪૩-૪૪	
,,	જહાંગીર પાદશાહ સાથે કોલકરાર કરવામાં પોર્ટુગીઝો ફાવી જાય છે ... ૧૪૫-૪૬	
,,	અચિનની નૌકાસેના સાથે યુદ્ધ થતાં તે વીંછરાઈ જાય છે. ૧૪૭-૧૪૯	

સન	વિષય	પૃષ્ઠ
	ઢચોની મલાક્કા ઉપર ચડાઈની તૈયારી-બે વચ્ચે નૌકાયુદ્ધ થતાં પોર્ટુગીઝોની દ્વારા ૧૪૯	
૧૬૧૬	મનીલાના સ્પાનિયર્ડોને વાઈસરોય મદદ કરે છે, ઢચો મકાસર મળી યશી જાય છે, તેમનો કેડો લેતાં, રસ્તામાં ગામોની યરાબી કરતા જાય છે. ફોરેનનો ફિલો લઈ લે છે. તેના વ્હાણમાં રાજાના પૌત્રો અને જમાઈ હતા તેમને કતલ કરે છે ૧૫૦-૫૧	
„	લંકામાં વઢી ધમસાળ મચાવે છે ૧૫૧-૧૫૨	
	આરાકાનના રાજાની સામે ટિલાવેને મદદ કરે છે; બંનેની યરાબી થાય છે, રાજા સુંડિવામાં આવી તે કબજે કરી લે છે, ને પોર્ટુગીઝોનો પગ અહિંથી નીકળી જાય છે ૧૫૨-૫૪	
૧૬૧૬	લિટ્લવનથી ત્રણ વ્હાણો લઈ માનવેલ દે મેનેઝીસ માદાગાસ્કર આવ્યો. ત્યાં ૪ ઇંગ્લિશ વ્હાણો હતાં તેમની સામે થવા જતાં, યરાબી થાય છે ૧૫૫-૫૬	
„	આર્બસ્તાનના સોહાર બંદરે વ્યાપાર ટૂટતાં યાંપણ મટાડવા વાઈસરોય રોલિમને ત્યાં મોકલે છે, -તે જામ વિરુદ્ધ વર્તન ચલાવી કેટલીક છોકરિયો પકડી લે છે ૧૫૬	
„	ઉત્તર વિભાગની ફેરળી માટે ઇક ટુકડી વાઈસરોય મોકલે છે, યંભાતના અયાતમાં તોફાન લાગે છે, ને નુકસાન થાય છે, બચેલા વૃસઈ જાય છે... .. ૧૫૭-૧૫૮	
„	મલવારની જલ્સેનાનો નોરોંજ ક્રાંગાનુરને બચાવા જાય છે, ને અર લોકોને પાછા ઠઠાવે છે. સૌજા કલિકોટ જાય છે, ત્યાં મરાઈ રહેલા વ્હાણને બાઢી નાંચે છે, ને ફેરળી કરી ગોવે જાય છે ... ૧૫૯	
૧૬૧૭	ફિરંગાની ચાકરીમાં ઇક સિંગાલી નિગાપેટી હતો, ઇજ નામનો રાજા મરી જતાં પોતે જીવતો થયો છે ને પોતેજ રાજા છે ઇમ મનાવી, ફાવી જાય છે. ૨૪ હજાર માણસોનો જમાવ કરી જયવંત ફરતો હતો તે ફિરંગાના ઇપાટામાં આવી જતાં જંગલમાં નાશી જાય છે ૧૫૯-૬૦	
„	કાળ્ડીનો રાજા ફારિયા પાસે ઇલ્ચી મોકલે છે તેને તે મારી નંચાવે છે ૧૬૧	
	ચિસ્તિથંચલો સિંધાલી બારેટો રાજાનો સરદાર થયો હતો તે તેનો બદલો લે છે, ને ફારિયા તથા માટોસો વગેરેને કેદ કરી રાજા પાસે લાવે છે. રાજા ડલટો તેમનો સત્કાર કરે છે, અને તેમનામાંથી બે જળને ફાલ્કમ પાસે મોકલી બાલેન પાછો સોંપી દેવા કહાવે છે પળ તે કહેળ ફોકટ જાય છે, ઇટલે રાજા બાલેન ઉપર ચઢી જાય છે, છેવટ સંધિ થાય છે. ૧૬૧-૬૨	
„	સિયાલ્ડનો રાજા ફિરંગા સાથે યટપટ ચલાવી, પોતાનો ઇલ્ચી સ્પેન મોકલવાની ગોઠવળ કરે છે ૧૬૨-૬૩	

સન	વિષય	પૃષ્ઠ
	સેંટ થોમેમાં હ્યુબલ અને સમાધાન ૧૬૩	
૧૬૧૭	ગોલકોણ્ડાના એક મૂરનું કપટ કાર્ય ૧૬૪	
„	પેટ્રો ગોમનો તેની ટોઢી સહિત નાશ ૧૬૪	
„	ગોલકોણ્ડા સાથે સમાધાન, એક બીજાના કેદી પાછા સોંપવા. ... ૧૬૪	
„	લંકામાં નજર કરતાં પોર્ટુગીઝોની પડતી ૧૬૫-૧૬૭	
„	ઢોંગી નિકાપેટીની પજવણી; પાંડારના રાજા સાથે સંધિ ... „	
„	મકાવમાં ફિરંગાની હલકાશ ૧૬૭	
૧૬૧૭	હુરાનનો રેશમનો વ્યાપાર વધારવા શાહની ઇચ્છા ૧૬૮	
„	તેના ધલ્લીનું સ્પેન જવું. „	
„	દોં જુવાંવ કોંતિજ કોંદ દેરેંદોદો વાહસરોય થઈ આવે છે, તેના કાર- ભારના બનાવો ૧૬૧૭ થી ૧૬૧૯ સુધી, તે ગોવામાં મરણ પામે છે ત્યાં સુધી ૧૬૯-૧૭૭	
૧૬૧૯	ફેર્ડિનાન્ડ દે આલ્બુકેર્ક ગવર્નર થાય છે. ૪૦ વર્ષ તે ગોવામાં હોતા માહિતગાર હતો. ૧૬૧૯ થી ૧૬૨૨ સુધી તેના કારભારના બનાવો ૧૭૭-૧૮૭	
૧૬૨૦	જાફનાપટ્ટમના બંડની વેઝાપ લુઈ તાક્ષીર ધોર કર્મ કરતો આવ્યો. માણસોને પકડીને વહોવાડાવતી કટકા કરવા લાગ્યો, સ્ત્રિયોને પકડી, તેમનાં પેટ ચીરાવી, તેમનાં બાઝકને ગમ્મથાનમાં જીવનાં ઘોસડાવ્યાં ૧૮૯	
„	ફિરંગા અંગરેજી કાફલા ઉપર હુમલો કરતાં, છેક હારી જાય છે ને આબરુ ગુમાવે છે ૧૯૧	
૧૬૨૨	દોં ફ્રન્સિસ્ક દે ગામા વિડિગોરા ફરીને વાહસરોય થઈ આવ્યો તેના કારભારના બનાવો ૧૬૨૨ થી ૧૬૨૭ સુધી. એને પોર્ટુ- ગીઝોની અવ્યવસ્થિત સ્થિતિ વિસ્તારથી જણાવી	
૧૬૨૩	કાળ્ડીનો રાજા સેનરાટ પોર્ટુગીઝો સાથે લડાઈમાં ઉતરે છે ... ૧૯૧	
૧૬૨૮	અચીનનો રાજા મહાક્કા લેવા જતાં હારે છે ૧૯૧	
૧૬૩૦	સુરતમાં અંગરેજોનો પ્રવેશ ન થવા દેવા પ્રયત્ન કરે છે તેમાં નિષ્ફળ નિવડે છે ૧૯૧-૧૨	
„	કાળ્ડીના રાજા સાથે કોલકરાર થયેલા ફિરંગા તોડે છે તેથી લડાઈ થાય છે તેમાં કતલ થઈ જાય છે. સેનાપતિનું માથું કાપી માલે ઘોસી રાજાની હુઝૂરમાં લઈ જાય છે ૧૯૩	
૧૬૩૧	આફ્રિકાના પૂર્વ કિનારા ઉપરના મોમ્બાસામાંથી ફિરંગાને કહાડી મૂકવામાં આવે છે ૧૯૩	
૧૬૩૪	અંગરેજ અને ફિરંગા વચ્ચે વ્યાપારની બાબતમાં સરઘતા ચાલે પટલા માટે ફિરંગા પ્રયત્ન કરે છે પણ તે નિષ્ફળ જાય છે ૧૯૩	
૧૬૩૫	ફાર્મોસામાંથી વલંદાઓ ફિરંગાને કહાડી મૂકે છે ૧૯૩	
૧૬૩૮	લંકામાં ફિરંગાના જુલ્મને લીધે તેમને કહાડી મૂકવા કાળ્ડીના	

સન	વિષય	પૃષ્ઠ
	રાજા અને વલંદા વચ્ચે ગોઠવણ થાય છે. તે તેમને હરાવે છે ...	૧૯૪
૧૬૩૯	ત્રિંકોમાલીનો કિલ્લો ડચો ફિરંગા પાસેથી લઈ લે છે ...	૧૯૪
૧૬૪૦	રાજસિંહે કોલમ્બોને ઘેરો ઘાલ્યો પણ કબજો કન્યો નહિ. પેચ પ હતો કે, ફિરંગાને સમૂલગા કુહાડી ડચને નિરંકુશ કરવા નહિ ...	૧૯૪
„	પોર્ટુગલ સ્પેનથી સ્વતંત્ર થાય છે. બ્રાંગાનશાનો ડચુક, રાજા થાય છે. આ રાજાની ચતુરાઈથી અંગરેજો સાથે તેઓ મઝી જાય છે ...	૧૯૫
„	નવો રાજા પો. ઇટ ઇંડિયા કંપનીનું વ્યાપારનું કામ પોતાને સ્વાધીન લે છે. અને હવે પછી (૧૬૮૭ માં) જાહેરનામું કુહાડી ખાનગી વ્યાપાર બંધ કરશે ...	૧૯૫
„	મલાક્કા વલંદાના કબજામાં જાય છે, વલંદાની ઉચ્કેરણીથી જાપાનમાંથી તેમનો પગ નીકળી જાય છે (૧૬૩૮). પાદરિયોના કાવાદાવાને લીધે અને ત્રાસને લીધે ૪ લાખ વટલેલા જાપાનિયોનો ઘાળ વઢી ગયો કહેવાય છે ...	૧૯૬
૧૬૪૩	અંગરેજો સાથેની પોર્ટુગીઝોની ઇકી તોડવા વલંદાપ કરેલો પ્રયત્ન વ્યર્થ જતાં, તેઓ ગોવાને ઘેરો ઘાલે છે ...	૧૯૭
૧૬૪૪	બંને વચ્ચે સલાહ થાય છે. તજનો વ્યાપાર અર્ધોઅર્ધ કરવા દેવાની વલંદાઓને છૂટ મળે છે ...	૧૯૭
૧૬૪૮	આરંભો મસ્કતમાંથી પોર્ટુગીઝોને હાંકી કુહાડે છે ...	૧૯૭
૧૬૫૨	વલંદા અને ફિરંગા વચ્ચે કલહ થાય છે ...	૧૯૭
૧૬૫૫	કૌલિચુઅરીનો કબજો વલંદા કરી લે છે ...	૧૯૭
૧૬૫૬	વલંદા ફિરંગા પાસેથી કોલમ્બો, તથા કાલિકોટ લે છે ...	૧૯૭
૧૬૫૮	જાફનાપટ્ટમ છોતાં, ફિરંગાની લંકામાંથી સમૂલગી વિદાયગિરિ	૧૯૮
૧૬૬૧	પોર્ટુગલની કુમારી કેથેરાઇન સાથે ઇંગ્લંડના બીજા ચાર્લ્સ રાજાનું લગ્ન, અને પેદેરામણીમાં મુંબઈની પ્રાપ્તિ ...	૧૯૮
૧૬૬૧-૬૩	સુધીમાં, ફિરંગા બધું ખોઈ બેસે છે, ગોવા, મોઝામ્બિક, દીવ, મકાવ તથા મલબાર, અને કારોમાળડલને કિનારે થોડી જગ્યાઓ રહે છે.	૧૯૮
૧૬૬૯	મકાસર, સેંટ થોમે વલંદાપ કબજે કન્યાં ...	૧૯૯
૧૭૩૧	પાંચમા જુવાવ રાજા ૬ લાખ કસેડાના મંદોઢની કંપની સ્થાપી	૧૯૯
૧૭૫૨	અકલહથી વ્યાપારની છૂટ હવે બંધ પડી ...	૧૯૯
૧૭૭૩	ગોવામાં ધર્મસમીક્ષણસભા સ્થપાઈ હતી તે જોસેફ રાજા ૬ બંધ કરી, વાઈસરોયને વડેલે કંપિટન જનરલનો ઇલકાબ રાખ્યો, વગેરે ફેરફાર કન્યા ...	૨૦૦
૧૭૭૯-૧૭૮૬	દ્વં પ્રેદરીગ સૌજ ગવર્નર અને કંપિટન જનરલ હતો તે ગોવાની સ્થિતિ વિષે રિપોર્ટ કરે છે ...	૨૦૧
૧૭૮૬-૯૪	સુધી, પ્રાંસિસ્ક દે કુંજ ઇ. મેનેઝીસ ગવર્નર અને કંપિટન જનરલ નો કારભાર ચાલે છે ...	૨૦૧

સન	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૭૮૮	ઑસલે અને પોર્ટુગીઝો વચ્ચે કોલકરાર થાય છે	૨૦૩
૧૭૯૦-૯૧	સુંડાના રાજા સાથે કોલકરાર થાય છે, તેને પીરોનો કિલ્લો મરાઠા પાસેથી જીતી આપે છે	૨૦૪
૧૭૯૨	અંગરેજ, નિઝામ, અને પેશવાની એકઠી સેના ટીપુને હરાવે છે. બ્રિટિશ સરકારને મુલ્ક મળે છે; ફિરંગા, ડેન અને ફ્રેંચની કોઠિયોનો નાશ થાય છે. કાલિકોટમાં બ્રિટિશ ન્યાય કોર્ટ સ્થપાય છે	૨૦૫
૧૭૯૪-૧૮૦૭	ફ્રાંસિસ્ક આન્તોનિય દે વિગ કાબ્રાલ ગવર્નર અને ક્રેપ્ટિન જનરલ ઠરે છે, તેનો કારભાર	૨૦૬
૧૭૯૫	પાણ્ડા પરગણુ ફિરંગા કબજે કરી લે છે	૨૦૬
,,	ફ્રાન્સ અને સ્પેન મઢી જાય છે, તેમની સામે અંગરેજ અને પોર્ટુગીઝ થાય છે. નેપોલિયન યુદ્ધ પટ ઊઠાવે છે	૨૦૬
૧૭૯૮-૯૯	ગોવાનો જાપતો રાખવા બ્રિટિશ સેના દાખલ થાય છે, તે ૧૮૧૫ સુધી ત્યાં રહે છે	૨૦૭
૧૮૦૭-૧૮૧૬	કાબ્રાલ બ્રાક્ષીલ જર્તા, બેર્નાર્ડ જુઝે દે લારેન કોંદ દે સારજેદ, વાઈસરોય અને ક્રેપ્ટિન જનરલ થાય છે, તેનો કારભાર	૨૦૮
૧૮૦૯	નેપોલિયન, પોર્ટુગાલ સ્વાધીન કરી લે છે. બ્રિટિશ લશ્કરી ટૂકડિયો, ફિરંગીનાં સંસ્થાનો સ્વાધીન કરી રાખે છે	૨૦૮
૧૮૧૦	સન ૧૭૯૫ થી ૧૮૦૬ સુધીનો ફિરંગિયોનો વ્યાપાર	૨૦૮
	કેપનો માર્ગ શોધી કહાડ્યા પછી, ૧૪૯૭ થી ૧૬૪૦ સુધી, લાફલા હિંદ મોકલવામાં આવ્યા તેનું પત્રક	૨૦૯
૧૮૧૪	અંગરેજ સરકારની નેક સલાહથી ધર્મસમીક્ષણ સભા ૧૫૬૦ માં સ્થપાયેલી કહાડી નાંચવામાં આવે છે	૨૧૧
૧૮૧૫	સંધિ થતાં આગવાદ અને કવના કિલા (૧૮૦૧) અંગરેજો પાસે હતા તે ફિરંગિયોને પાછા સોંપે છે	૨૧૧
૧૮૧૬-૨૧	દોં દિયોગ દે સૌજ, કોંદ દે રિય પાર્દ વાઈસરોય અને ક્રેપ્ટિન જનરલનો કારભાર	૨૧૨
૧૮૨૦	પોર્ટુગાલમાં રાજકીય ફેરફાર થતાં તેમના હિંદના પ્રદેશમાં ઢંગો થાય છે, વાઈસરોયને કાબના કિલામાં કેદ કરે છે	૨૧૨
૧૮૨૧-૨૫	ગોવામાં કામ ચલાડ પંચાયત નિમાય છે, દોં માનવેલ દા કામર ગવર્નર નિમાઈ આવે છે. તે કૌંસિલ ઠરાવી બહિષ્કાર ચલાવે છે. તે રિયો ડી જાનીરો જર્તા પંચાયત કામ ચલાવે છે.	
૧૮૨૪	રાજાના આગસ્ટના ૨૨ ના લેખથી, તે સ્વતંત્ર વાઈસરોય અને ક્રેપ્ટિન જનરલનું પદ ધારણ કરે છે.	
૧૮૨૫-૨૭	તે મરણ પામતાં ગોવામાં કામ ચલાડ પંચાયત નિમાય છે	૨૧૪
૧૮૨૭	દોં માનવેલ દે પોર્ટુગાલ ઇ. કાસ ગવર્નરનો ચાર્જ લે છે	૨૧૪
૧૮૩૦	એપ્રિલ તા. ૭ મિથે કાસને વાઈસરોયનું પદ મળે છે અને તે છેલ્લું છે.	૨૧૪

સન	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૮૩૫	જાન્યુઆરી ૧૪ સુધી કાસનો કારભાર ચાલે છે, તેમાં પળજી શહર સુશોભિત કરે છે	
૧૮૩૪	મેરિયા (બીજી) રાણી થાય છે. હિંદના દેશી પુરુષને ગ્રીફેક્ટ (રાજ્યાધ્યક્ષ) બનાવાનો ઠરાવ કરે છે ૨૧૫	૨૧૫
૧૮૩૫	બેર્નાર્ડ પેર દા સિલ્વ નામ ધારણ કરેલો દેશી ખ્રિસ્તિ રાજ્યાધ્યક્ષ ઠરતાં, મુલ્કી અધિકારનો ચાર્જ લે છે, બલ્લો થાય છે. તેને પકડી મુંબઈ રવાને કરી દે છે. પછી તે દમણ અને દીવમાં અધિકાર ચલાવે છે. ગોવામાં પોર્ટુગાલ ઇ. કાસ ફરીને ચાર્જ લે છે. ફરી ફેર-ફાર થયાં કરે છે ૨૧૬	૨૧૬
૧૮૩૭-૩૮	સિમાવ ર્ફાત દે લાસેર્દને પ્રથમજ ગવર્નર જનરલનું પદ મળે છે.	
૧૮૩૮-૪૪	લાસેર્દ મરણ પામતાં, કૌન્સિલ વહિવટ ચલાવે છે, અને ત્યાર પછી ફેરફાર ચાલ્યાં કરે છે ૨૧૭-૨૧૮	૨૧૭-૨૧૮
૧૮૪૪	જુઝે ફેર્રેર પેસ્તાન ગ. જનરલ થાય છે. તે મુધારા કરે છે ... ૨૧૮	૨૧૮
૧૮૫૧-૬૪	જુદા જુદા ગ. જનરલોનો વહિવટ ચાલે છે ૨૧૮	૨૧૮
૧૮૬૪-૭૦	જુઝે ફેર્રેર પેસ્તાન ગ. જ. નો કારભાર ચાલે છે ... ૨૨૧-૨૨	૨૨૧-૨૨
૧૮૭૦-૮૧	જાનુઆર્ય કોરિયા દે આલ્મેદ ગ. જ. થાય છે. અને ત્યાર પછી બીજાનો, અને રાજ્યસત્તાનો વહિવટ ચાલે છે ... ૨૨૨-૨૭	૨૨૨-૨૭
૧૮૮૧-૮૫	કૉર્લોસ કોરિયા દા સિલ્વ ગ. જ. નો કારભાર ૨૨૭	૨૨૭
૧૮૮૫	થી ૧૯૧૦ સુધી. લગભગ ૧૪ ગ. જ. થયા ને તેમનો કારભાર ચાલ્યો ૨૨૭	૨૨૭
૧૯૧૦	પોર્ટુગાલમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થપાયું ૨૩૦	૨૩૦
૧૯૧૧	તા. ૨૪ મી આગસ્ટે ડા. માન્યુઅલ ડી આડિયાગા પોર્ટુગાલનો પ્રમુખ નિમાયો ૨૩૦	૨૩૦
	બ્રિટિશ સંસ્થાનો સાથે ૧૮૦૫ માં વ્યાપાર ચાલ્યો તેનાં નિકાશ અને આયાતનાં પત્રક ૨૩૧-૩૨	૨૩૧-૩૨
	હિંદમાં પોર્ટુગાલનો પ્રદેશ રહ્યો તેનો વિસ્તાર અને વસ્તી ... ૨૩૩	૨૩૩
	પરિશિષ્ટ અંક ૨ ગોમાન્તક-ગોવાનો જાળવા જેવો વૃત્તાન્ત ૨૩૪-૨૬૩	૨૩૪-૨૬૩
	ગોમાન્તકમાં ગ્રાહણોનો નિવાસ ૨૩૫	૨૩૫
	ગોમાન્તકની રાજાવઢી ૨૩૭	૨૩૭
	દક્ષિણમાં ચાદવ યંશની સ્થાપના અને ત્યાંના ૨૫ રાજા ૨૩૯-૪૫	૨૩૯-૪૫
	દક્ષિણમાં મુસલમાનોનો પ્રવેશ ૨૪૬	૨૪૬
	વિજયનગરની સ્થાપના ૨૪૭	૨૪૭
	ગોવામાં વિજયનગરનો કબજો ૨૪૯-૨૫૨	૨૪૯-૨૫૨
	મુસલમાનોની કારકીર્દી ૨૫૨-૫૪	૨૫૨-૫૪
	ગોવામાં પોર્ટુગીઝોનો સમય, તેમની કરણી ૨૫૪	૨૫૪
	ગોવાના ક્રિશ્ચિયન ધર્મની શાખાઓ ૨૫૭	૨૫૭
	ધર્મસમીક્ષણસભા ૨૫૯	૨૫૯
	ગોવાની તે સમયની સ્થિતિ અને ભ્રમકો ૨૫૯-૨૬૦	૨૫૯-૨૬૦

સન	વિષય	પૃષ્ઠ
	ગોબાના અમીરોની રીતભાત	૨૬૧
પરિશિષ્ટ અંક. ૩	૨૬૫-૨૭૬
	પોર્ટુગાલના હિંદના વાઈસરોય, ગવર્નર જનરલો, અને ગવર્નરોની ટીપ	"
પરિશિષ્ટ અંક. ૪	પોર્ટુગાલનો બ્રિટિશ હિંદ સાથે વ્યાપાર	૨૭૭
	તેની હકિકત બતાવનારાં પત્રક	"
અંક. ૧	પોર્ટુગાલમાંથી બ્રિટિશ હિંદમાં મારાલ તથા રોકડ નગદીની કેટલી આયાત થઈ તે બતાવનાર તારણ પત્રક ૧૯૦૯ થી ૧૯૧૨-૧૩ સુધી	૨૭૭
અંક. ૨-૩	પોર્ટુગાલ સાથે બ્રિટિશ હિંદનો આયાત નિકાશનો વ્યાપાર ચાલ્યો તેનાં પત્રક	૨૭૮
અંક. ૪	પોર્ટુગાલમાંથી બ્રિટિશ હિંદમાં કયો મારાલ, કેટલો, કેટલી કિંમતનો આયાત થયો તેનું પત્રક	૨૭૯
અંક. ૫	પોર્ટુગાલમાંથી હિંદના જુદા જુદા શ્લાકામાં કેટલા પાઉનો મારાલ આયાત અને નિકાશ થયો તેનું પત્રક ૧૯૦૭-૮ થી ૧૯૧૨-૧૩ સુધી	૨૮૦
અંક. ૬	પોર્ટુગાલમાં બ્રિટિશ હિંદમાંથી કેટલો, કેટલી કિંમતનો મારાલ નિકાશ કરવામાં આવ્યો તેનું પત્રક ૧૯૦૮-૯ થી ૧૯૧૨-૧૩ સુધીનું	૨૮૧
અંક. ૭	પોર્ટુગીઝ હિંદનો દરિયામાર્ગે વિદેશી અને કિનારાના પ્રદેશનો વ્યાપાર ચાલ્યો તેનું તારણ પત્રક ૧૯૦૫-૬ થી ૧૯૧૦-૧૧ સુધીનું	૨૮૨
અંક. ૮	પારકા કયા દેશોમાં તથા હિંદના બંદરોમાં હિંદના પોર્ટુગીઝ સંસ્થાનોમાંથી મારાલ તથા શ્વાજાનાની નિકાશ થઈ તેનું પત્રક ...	૨૮૩
અંક. ૯	પારકા કયા દેશોથી તથા હિંદનાં બંદરોથી હિંદના પોર્ટુગીઝ સંસ્થાનોમાં મારાલ તથા શ્વાજાનાની આયાત થઈ તેનું પત્રક ૧૯૦૫-૬ થી ૧૯૧૦-૧૧ સુધીનું	૨૮૪
	પરિશિષ્ટ અંક. ૫ પોર્ટુગાલ રાજ્યનું નવું બંધારણ	૨૮૫
	પ્રજાસત્તાક પોર્ટુગાલ-વિસ્તાર અને વસ્તી	૨૮૬
	રાજ્યવ્યવસ્થા	૨૮૭
	ધારાવિપયક વ્યવસ્થા	૨૮૮
	ન્યાય શાતુ, દેશના રક્ષણ માટે વ્યવસ્થા	૨૮૯
	કેલવળી	૨૯૦
અંક. ૧૦	ઉપજ શ્વાજનું પત્રક ૧૯૦૮-૯ થી ૧૯૧૨-૧૩ સુધી	૨૯૧
અંક. ૧૧	પોર્ટુગાલને માથે દેવાનું પત્રક ૧૯૧૨ ની સાલનું	૨૯૨
અંક. ૧૨	પોર્ટુગાલનો બીજા પરદેશો સાથે આયાત નિકાશનો વ્યાપાર, ૧૯૦૮ થી ૧૯૧૨ સુધી... ..	૨૯૨
અંક. ૧૩	પોર્ટુગાલનો આયાત નિકાશનો વ્યાપાર પરદેશો સાથે કયા મારાલનો, કેટલી કિંમતનો ચાલ્યો તે બતાવનારું પત્રક ૧૯૧૧ તથા ૧૯૧૨ ની સાલનું	૨૯૩
અંક. ૧૪	સન ૧૯૦૯ ની સાલમાં જે દેશોમાંથી મારાલ પોર્ટુગાલમાં આવ્યો તથા ત્યાંથી તે દેશોમાં નિકાશ થયો તેનું પત્રક	૨૯૪
	અવરજવરનો વ્યવહાર	૨૯૪

સન	વિષય	પૃષ્ઠ
	જલમાર્ગ, ટપાલ અને તારલાલુ, શિપિંગ—વ્હાણબટુ ૨૯૫	
	પોર્ટુગલની વ્યાપારી આગબોટો અને વ્હાણો ૨૯૫	
	પોર્ટુગલનાં દરિયાપારનાં સંસ્થાનો, ઇશિયા ખંડનાં ૨૯૬	
અંક. ૧૫	હિંદમાં પોર્ટુગીઝ મુલ્ક છે તેમાં પરદેશી બંદરોણથી નગદી, તથા માલ, કયો, કેટલો, અને કેટલી કિંમતનો આયાત કરવામાં આવ્યો તેનું પત્રક સન ૧૯૦૮-૯ થી ૧૯૧૧-૧૨ સુધી ... ૨૯૭-૨૯૮	
અંક. ૧૬	હિંદમાંહેલા પોર્ટુગીઝ મુલ્કમાં નગદી, તથા પરદેશી અને હિંદનો માલ કયો, કેટલો, અને કેટલી કિંમતનો, પરદેશી બંદરોણ નિકાશ કરવામાં આવ્યો તેનું પત્રક ૧૯૦૮-૯ થી ૧૯૧૧-૧૨ સુધી ૨૯૯-૩૦૦	
અંક. ૧૭	હિંદમાં પોર્ટુગીઝ મુલ્કમાં હિંદી બંદરોણથી નગદી તથા મુલ્ય, અને બીજો માલ કયો, કેટલો, કેટલી કિંમતનો આયાત કરવામાં આવ્યો તેનું પત્રક ૧૯૦૮-૯ થી ૧૯૧૧-૧૨ સુધીનું ... ૩૦૧-૬	
અંક. ૧૮	હિંદમાંહેલા પોર્ટુગીઝ મુલ્કમાંથી, હિંદી બંદરોણ નગદી, તથા પરદેશી અને હિંદી માલ, કયો, કેટલો, અને કેટલી કિંમતનો નિકાશ થયો તેનું પત્રક સન ૧૯૦૮-૯ થી ૧૯૧૧-૧૨ સુધી ... ૩૦૭-૯	
	ઇશિયા ખંડમાં બીજાં સંસ્થાન—મકાઉ અને તિમોર ૩૧૦	
	પોર્ટુગીઝ આફ્રિકન સંસ્થાનો, તેનો વિસ્તાર, અને વસ્તી ૩૧૧	
૧	કેપ ડી વર્ડેનો દ્વીપસમૂહ, તેનો વિસ્તાર, અને વસ્તી ... ૩૧૧-૩૧૨	
	સાલ (૧), બોના વિશ્વા (૨), મેયો (૩), સેંટ જાગો ૩૧૪	
	સુંટે આગો (૪), ફોગો (૫), બ્રાવા (૬), સેંટ નિકોલાસ (૭), ... ૩૧૫	
	સેંટ લુશિયા (૮), સેંટ વિન્સેન્ટ, (૯), સેંટ આંટોનિયો (૧૦) ... ૩૧૬	
	વર્ડેનાં સંસ્થાનોની નિપજ, આયાત, નિકાશ ૨ પોર્ટુગીઝ ગીની ... ૩૧૭	
	તેનો વિસ્તાર અને નિપજ. ૩ સાં ટોમે, અને પ્રિન્સિપ ૩૧૮	
૪	પોર્ટુગીઝ પશ્ચિમ આફ્રિકા ૩૧૮	
	વિસ્તાર, વસ્તી; ખનિજ, નિપજ, નિકાશ, આયાત, રેલવે ... ૩૧૯	
૫	પોર્ટુગીઝ પૂર્વ આફ્રિકા, તેના ૭ વિભાગ ૩૧૯	
	હેલાગોબા (૧) ની હકિકત ૩૨૦	
	આયાત અને નિકાશ ... (૩) હન્દામવાન ૩૨૧	
	સોફાલા, આયાત, નિકાશ ૩૨૨	
	(૬) કિલિમાના ૩૨૨-૨૩	
	(૪) મોઝામ્બિક ૩૨૩	
	આયાત નિકાશ, અને તેનાં પત્રક ૩૨૪-૨૫	
	ખનિજ, ખેતીવાડી, રેલવે શિપિંગ ૩૨૬	
	પોર્ટુગીઝ પૂર્વ આફ્રિકામાં બ્રિટિશ હિંદથી માલ નિકાશ થયો	
અંક. ૧૫	તેનું પત્રક ૧૯૦૭-૮ થી ૧૯૧૨-૧૩ સુધી ૩૨૭	
અંક. ૧૬	માલ આયાત થયો તેનું પત્રક ૩૨૮	
	મદીરા- (પોર્ટો સ્વાણ્ટી, હેક્ષર્ટ-વેરાણ, મદીરા) ૩૨૯	
	વિસ્તાર, વસ્તી, વ્યાપાર ૩૨૯-૩૩૦	

સન	વિષય	પૃષ્ઠ
	અક્ષર અને મદીરામાં આયાત અને ત્યાંથી ઇંગ્લંડમાં નિકાશ બતાવનાર પત્રક ૧૮૯૩ થી ૧૯૦૭ સુધીનું ... ૩૩૨	૩૩૨
પરિશિષ્ટ અંક. ૬	સ્પેનની જાળવા જેવી વિશેષ હકિકત ... ૩૩૩-૩૫૮	૩૩૩-૩૫૮
	ધારા બંધારણ ... ૩૩૪	૩૩૪
	ન્યાયાધિશી, લોકલ ગવર્નમેન્ટ (સ્થાનિક સરકાર) દેશના રક્ષણની વ્યવસ્થા ... ૩૩૫	૩૩૫
	નૌકા સૈન્ય ... ૩૩૬	૩૩૬
	કેલવળી. નાણા વિષયક સ્થિતિ. ઉપજ સર્ચના આંકડા ... ૩૩૭	૩૩૭
૧૯૧૩	ના ઉપજ સર્ચના આંકડાની વિગત ... ૩૩૮	૩૩૮
	ઢોર આદિ જીવતાં પ્રાણી, ફિશરી, ઉદ્યોગ ... ૩૩૯	૩૩૯
	સન ૧૯૦૭ થી ૧૯૧૧ સુધીનો આયાત નિકાશનો પરદેશો સાથે વ્યાપાર બતાવનાર પત્રક ... ૩૩૯	૩૩૯
૧૯૧૦	તથા ૧૯૧૧ ની સાલના વ્યાપારની આયાત નિકાશની વર્ગવારીનું પત્રક ... ૩૪૦	૩૪૦
	જવર અવરનો વ્યવહાર; રેલવે, ટપાલ, તાર, વહાણવટું ... ૩૪૧	૩૪૧
	સ્પેનનાં મુખ્ય શહેરો અને તેની વસ્તીના આંકડા ... ૩૪૧-૪૨	૩૪૧-૪૨
	તોલ, માપ, અને ચલણી નાણું. વ્યાપારની સ્ટીમરો અને વહાણો ... ૩૪૨	૩૪૨
	સંકલ્પ સ્પેનમાં ગણાયલાં સ્પેનિશ સંસ્થાન, કેનેરી દ્વીપસમૂહ ... ૩૪૩	૩૪૩
	સાન્તાક્રુઝ, ઓરોટાવા, પાલમા, ગોમેરા ... ૩૪૬	૩૪૬
	હિયેરો અથવા ફેરો ... ૩૪૭	૩૪૭
	આરતીઝાવીડ જેમાંથી જાંવુ આ રંગ બનાવે છે તેની હકિકત અને ભાવ. રોશ્નવુડ નામના લાકડાની હકિકત ... ૩૪૭	૩૪૭
	કેનેરી દ્વીપ સમૂહની હકિકત ... ૩૪૮	૩૪૮
	ત્યાંના વ્યાપારનો આયાત નિકાશનો કોડો ૧૮૯૩ થી ૧૯૦૭ સુધી દરિયાપારનાં સ્પેનિશ સંસ્થાનો, તેનો વિસ્તાર, અને વસ્તી ... ૩૪૯	૩૪૯
	૧ ફર્નાન્ડા પુ અને તેની હકિકત. મોરોક્કો, અને સહરા ... ૩૫૧	૩૫૧
	રિયો સુની, અને રિયો ડી ઓરા ... ૩૫૨	૩૫૨
પરિશિષ્ટ અંક. ૭	સ્પેનનો બ્રિટિશ હિંદ સાથે વ્યાપાર ... ૩૫૩-૫૮	૩૫૩-૫૮
અંક. ૧	સ્પેનમાંથી બ્રિટિશ હિંદમાં કેટલા પાઉન્ડનો માલ, તથા નગદી આયાત થયાં તેનું પત્રક ૧૯૦૮-૯ થી ૧૯૧૨-૧૩ સુધી. ... ૩૫૩	૩૫૩
અંક. ૨	બ્રિટિશ હિંદમાંથી નિકાશનું પત્રક ... ૩૫૪	૩૫૪
અંક. ૩	હિંદ સાથે આયાત નિકાશનો પંક્તિ વ્યાપાર. ... ૨૫૪	૨૫૪
અંક. ૪	બ્રિ. હિં. નાં વંદરેથી થયેલા નિકાશનું પત્રક ... ૩૫૫	૩૫૫
અંક. ૫	બ્રિ. હિં. નું આયાત નિકાશનું વંદરવાર પત્રક. ... ૩૫૬	૩૫૬
અંક. ૬	બ્રિ. હિં. માં કયો, કેટલો, કેટલી કિંમતનો માલ આયાત થયો તેનું પત્રક ૧૯૦૯-૧૦ થી ૧૯૧૨-૧૩ સુધીનું ... ૩૫૭	૩૫૭
	કાલાનુક્રમ વિષય સૂચિ ... ૩૫૯	૩૫૯

દિવાન બહાદુર રણછોડભાઈ ઉદયરામનાં પુસ્તકો.

			રૂ. આ. પે.
૧	જયકુમારીવિજય નાટક (ત્રીજી આવૃત્તિ)	...	૦-૧૨-૦
૨	લલિતાદુઃખદર્શક નાટક (છઠ્ઠી આવૃત્તિ)	...	૦- ૮-૦
૩	નલ્લદમયંતી નાટક (ચોથી આવૃત્તિ)	...	૦- ૮-૦
૪	બર્થોલ્ડ (ત્રીજી આવૃત્તિ)	...	૦- ૮-૦
૫	તારામતી સ્વયંવર	} ત્રીજી આવૃત્તિ	૦-૧૨-૦
૬	હરિશ્ચંદ્ર નાટક		
૭	વિક્રમોર્વશીય કાલિદાસના સંસ્કૃતનું ત્રોટક ભાષાંતર (બીજી આવૃત્તિ)	...	૦-૧૨-૦
૮	અરોગતાસૂચક (બીજી આવૃત્તિ)	...	૦-૧૨-૦
૯	પ્રાસ્તાવિક કથાસંગ્રહ (બીજી આવૃત્તિ)	...	૦-૧૨-૦
૧૦	માલવિકાગ્નિમિત્ર (કાલિદાસના નાટકનું ભાષાન્તર)	...	૧- ૪-૦
૧૧	પ્રેમરાય અને ચારુમતી નાટક (ત્રીજી આવૃત્તિ)	...	૦- ૮-૦
૧૨	લઘુસિદ્ધાન્તકૌમુદી (ગૂજરાતી વિવેચન સહિત)	...	૦- ૫-૦
૧૩	ગૂજરાતી હિતોપદેશ-નારાયણ ભટ્ટના સંસ્કૃત ઉપરથી, મિત્ર-લાભ, મિત્રભેદ, વિગ્રહ અને સંધિ ચારે ભાગનું ભાષાન્તર (તૃતીયાવૃત્તિ)	...	૦-૧૨-૦
૧૪	વાળાસુર મદમર્દન (ઓઝાહરણ) નાટક બીજી આવૃત્તિ	...	૦- ૮-૦
૧૫	મદાલસા અને ઋતુધ્વજ નાટક (બીજી આવૃત્તિ)	...	૦- ૮-૦
૧૬	હરિશ્ચંદ્ર નાટકનો સાર...	...	૦- ૧-૦
૧૭	રાસમાળા ભાગ ૧ લો. બીજી આવૃત્તિ	...	૨- ૦-૦
૧૮	રાસમાળા ભાગ ૨ જો. (,,)	...	૨- ૦-૦

બંને ભાગ અમદાવાદની ગૂજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઈટીની
આફિસમાંથી મળશે.

વ. *

	રૂ. આ. પૈ.
૧૯ ગોપાલદાસ (નાટક) હવે પછી	૦- ૮-૦
૨૦ કુલ્લવિષે નિબંધ (બીજી આવૃત્તિ)	૦- ૨-૦
૨૧ સંતોષસુરતરુ (બીજી આવૃત્તિ)	૦- ૨-૦
૨૨ શેક્સપિયરકથાસંગ્રહ (ર. મ. છો.) બીજી આવૃત્તિ (હવે પછી).	
૨૩ રજાવલી નાટિકા. શ્રી હર્ષના સંસ્કૃત ઉપરથી ભાષાન્તર...	૦- ૮-૦
૨૪ પાદશાહી રાજનીતિ. એક્લાસે મોસની ઉપરથી ...	૨- ૦-૦
૨૫ નાટ્યપ્રકાશ (બીજી આવૃત્તિ)	૧- ૮-૦
૨૬ રણપિંગલ ભાગ ૧ લો	૨- ૮-૦
૨૭ રણપિંગલ ભાગ ૧ લાની પૂરવણી	૦- ૪-૦
૨૮ રણપિંગલ ભાગ ૨ જો	૨- ૦-૦
૨૯ વૈદિક છંદ:-પ્રકરણ	૦-૧૨-૦
૩૦ ડિંગલ અથવા મારવાડી ગીતની રચના	૦-૧૨-૦
૩૧ ફારસી કવિતારચના-બેતબાજી	૧- ૦-૦
ઉપરના ત્રણે ભાગ મેળા બાંધેલા અને તે રણપિંગલ	
ભાગ ૩ જો કૂહેવાય છે	૨- ૮-૦
૩૨ રસપ્રકાશ	} હવે પછી.
૩૩ અલંકારપ્રકાશ	
૩૪ યૂરોપિયનોનો પૂર્વપ્રદેશ આદિ સાથે વ્યાપાર, ભાગ ૧ લો, અથવા હિંદનો વ્યાપારી ઇતિહાસ, જેમાં નામદાર ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપનીનો હિન્દ સાથે સંબંધ થયો તેનો વૃત્તાન્ત, તથા વ્યાપારની સ્થિતિ જણાવવામાં આવી છે. તેમજ, લ્યારપછીનો બ્રિટિશ હિન્દનો ચાલુ વ્યાપાર આજ સુધીનો દાખલ કરવામાં આવ્યો છે	૨- ૮-૦
૩૫ યૂરોપિયનોનો પૂર્વપ્રદેશ (ઈસ્ટ ઇન્ડિઝ) આદિ સાથે વ્યાપાર, ભાગ ૨ જો, અથવા સ્પેન અને પોર્ટુગલ એ બંને દેશોનો ભૂમિશોષ, વ્યાપાર, અને વૃત્તાન્ત... ..	૨- ૮-૦
૩૬ યૂરોપિયનોનો પૂર્વપ્રદેશ આદિ સાથે વ્યાપાર. ભાગ ૩ જો. અથવા નિધરલેન્ડ-હાલેન્ડ અને બેલ્જિયમ એ બંને દેશોનો વ્યાપાર અને વૃત્તાન્ત	૨- ૮-૦

રુ. આ. પૈ.

- ૩૭ યુરોપિયનોનો પૂર્વપ્રદેશ આદિ સાથે વ્યાપાર. ભાગ ૪ થો.
સ્કાન્ડિનેવિયા-ડેનમાર્ક, સ્વીડન અને નર્વે અને
આલ્સિયા હંગરી, જર્મની, અને યુરોપીય તથા એશિયાટિક
તુર્કસ્થાન. એ દેશોનો વ્યાપાર અને વૃત્તાન્ત, વર્ણવેલો છે ૨-૮-૦
- ૩૮ યુરોપિયનોનો પૂર્વપ્રદેશ આદિ સાથે વ્યાપાર. ભાગ ૫ મો.
જેમાં ફ્રાન્સ, રશિયા, ઇટલી, સ્વીટ્ઝરલેન્ડ, અને બાલ્કન
સ્ટેટ્સ માહેલા ગ્રીસ, રુમાનિયા, બલ્ગેરિયા, સર્વિયા,
મોન્ટેનિગ્રો, અને આલ્બેનિયા એઓનો વૃત્તાન્ત અને
• વ્યાપાર ૨-૮ -૦
- ૩૯ કચ્છ દેશનો ઇતિહાસ. હવે પછી.
- ૪૦ ફારસી કાવ્યરચના અને રુબાઈ. ગજલ વગેરે કાવ્યોની
રચના કરવાની સમજુત તથા રુબાઈ નામની બેતો ૨૪
પ્રકારની થાય છે તે પ્રત્યેક રચવાનું વજન.... .. હવે પછી.
- ૪૧ બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય જેમાં યુનાઈટેડ કિંગડમ અને તેનાં
દરિયાપારનાં સંસ્થાનોનો વ્યાપાર અને વૃત્તાન્ત. હવે પછી.
- ૪૨ બ્રિટિશ હિંદસામ્રાજ્યનો વ્યાપાર અને વૃત્તાન્ત. હવે પછી.

ઉપરનાં પુસ્તકો મળવાનાં ઠેકાણાં.

મુંબઈ—એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ.

,, પંડિત જેઠારામ મુકુંદજી. કાલબાદેવી રોડ.

